

Олексій ЗАЙЧЕНКО

**Від Вергунів до
Шишаків...
«Турбаївська
республіка».**

**(Події та люди в історичній
ретроспективі)**

Київ – 2021

Книга про виникнення, історію, традиції, побут, освітньо- культурний розвиток та пам'ятки старовинних козацьких українських містечок та сел - Вергуни, Шишаки та Клепачі на Полтавщині, зокрема видатної пам'ятки української архітектури початку ХІХ століття - церкви Різдва Христового у с.Вергуни; історичним особистостям, з якими пов'язана історія цих сел, зокрема, Апостолам, Базилевським, Кулябкам, Капністам тощо. Автор, проаналізувавши історичні документи, вбачає у Турбаївському повстанні невдалу спробу початку козацької революції «шукачів» козацтва та шляхетства кінця ХVІІІ століття, яка ставила на меті, зокрема, повернення гетьманського устрою в Україну. Книга зацікавить істориків, краєзнавців, вчителів, всіх, хто шанує і береже історію рідного краю.

При використанні посилання на автора
обов'язкове

ЗМІСТ

Вступне слово	4
Частина I	
Вергуни, Шишаки, Клепачі в історії України.....	11
1. Наша округа за часів козацтва. Родина Апостолів	12
1.1. Вергунівські та шишаківські землі у стародавні часи	13
1.2 Заснування поселень Шишаки і Вергуни	21
1.3 Вергуни, Шишаки і Клепачі у складі Гетьманщини. Апостоли і Кулябки.....	32
1.4 Наші землі під «ярмом» Базилевських	64
2. Містечко Вергуни, інші села нашої округи з початку ХІХ століття до 1917 року	72
2.1 Економічне зростання наших сел.....	74
2.2 Традиції, звичаї та повсякденний побут селян та козацької старшини	79
2.3 Участь селян та місцевого дворянства у походах і війнах Російської імперії.....	98
2.4. Землі Базилевських в Україні після 1861 року	104
3. Наш край у 1917 – середині 40 років ХХ століття	118
3.1 Бурхливі події громадянської війни	118
3.2 Початок колгоспного життя. Голодомор 1932-33 рр	126
3.3 Сталінські репресії на селі 1937-1940 рр.....	138
3.4 Наша округа за часів фашистської окупації (1941-1943 рр.).....	143
3.5 Наш край після визволення. Участь жителів у німецько-радянській війні	164
4. Наші села з середини 40-х - до кінця 70-х рр. ХХ століття.....	168
4.1 Післявоєнна відбудова	168
4.2 Реформи 50-70 років і наш край	173
4.3 Керівники господарства у 60-70 роки ХХ століття.....	178
5. Вергуни, Клепачі, Шишаки – разом у майбутнє	180
5.1 Від колгоспів та радгоспу до СВК	180
5.2 Наш край в незалежній Україні.....	185
6. Головні осердя релігії, освіти та культури нашого краю	191
6.1 Вергунівська Різдвяна церква, інші культові споруди нашої округи.....	193
6. 2 Сільські навчально-освітні заклади нашої округи: погляд крізь роки	208
6.3 Культурне життя селян в дореволюційний період.....	237
6.4 Розвиток культури та спорту після 1917 року	243
Частина II	
«Могутні» Базилевські. «Турбаївська республіка».....	252
1. Базилевські та їх роль в історії	253
1.1. Родина Базилевських за часів Гетьманщини	253
1.2. Базилевські у російській та світовій історії	277
2. Козацьке повстання на землях Базилевських. «Револуція», повстання чи заколот?.....	299
2.1 Причини та хід «козацької революції». «Турбаївська республіка».....	301
2.2 Виселення бунтівних «шукачів козацтва» до південних степів	339
Післямова	345
Персоналії.....	356
Додатки	362
Ілюстрації	381
Список використаної літератури.....	408

Вступне слово

«Від Турбаїв до Вергунів покопані шанці...». Хто з мого покоління не вивчав цей вірш-пісню на уроках української літератури в школі? Мені, родом з старовинного південного міста ніколи і не думалось, що після закінчення історичного факультету Одеського державного університету в 1983 році цей народний твір буде супроводжуватиме мене все життя і пов'яже з Хорольщиною, Полтавщиною, яка назавжди стане для мене і моєї сім'ї рідним краєм...

Полтавщина, Хорольщина, Вергуни, Клепачі, Шишаки, Турбаї... Прізвища Апостолів та Базилевських, Капністів, Родзянок та Кулябок... Приїхавши на Полтавщину тільки тоді збагнув глибинні джерела величі цього краю і сили людей, які його населяють.

Знов і знов, повертаюсь думками до цих старовинних сел і цих загальновідомих прізвищ. Вже багато років буваю в цих краях лише час від часу, але розумію одне – пам'ять про ці села, людей, які тут жили і працювали треба зберегти, бо все менше і менше жителів у селах, майже не залишилось тих, хто був носіями колективної історичної пам'яті про ці дійсно значимі «осердя» нашого краю. Особливу тривогу, як для мене, визиває відсутність достовірної інформації про багаторічну історію козацького села Турбаї, про яке згадують сьогодні лише в контексті подій кінця XVIII століття.

Продовженню роботи над історією села Вергуни, прилеглих сіл спонукав, перш за все, загальноукраїнський суспільний інтерес до історії цих сел, зокрема, до історії Вергунівської церкви та Турбаївського повстання. Десятки письмових та відеоповідомлень, дзвінки небайдужих людей, поява нових документів і, нарешті, «розібраний» наклад першого видання цієї книги змусили мене знову сісти за написання книги.

До того, з часу видання книги з історії Вергунів пройшло достатньо часу, щоб осмислити помилки, які були допущені при написанні книги. Потрібно їх було виправити. В одному, не погоджуюсь з «критиками» книги: в частині датування часу заснування села Вергуни. Абсолютно впевнений що селу щонайменше понад 500 років, як і сусідньому селу Шишаки (Чічаки). Вірніше не селам, а укріпленням поселенням, з яких зростали «славні» містечко Вергуни, село (городище) Шишаки, село Клепачі, яке в різні часи мало різні назви, але не рік заснування...

Можливо в архівах часів татарсько-сіверської чи польсько-літовської доби десь зберігаються манускрипти, які лише чекають свого часу: просто ці поселення записані під іншою назвою. На моє глибоке переконання, важливе не перше повідомлення в історичних джерелах про

поселення – «осади», а результати археологічних досліджень для доказу цих припущень.

Згадаємо непоодинокі приклади, коли дата заснування міста (поселення) визначалась не за письмовими джерелами, а за археологічними знахідкам. Наприклад, дата заснування міста Білгород-Дністровській (Тіра) Одеської області визначена не за письмовими джерелами, а за археологічними дослідженнями. А Київ, Полтава, Лубни...? Чи не в такий спосіб визначались дати їх заснування?

Ймовірно, ще з часів появи на цих землях польсько - литовських, пізніше – російських та «совєцьких» чиновників знищувались чи приховувались всі історичні та археологічні докази існування на цих землях осідлого населення. Не вигідно було можновладцям визнавати, що це був завжди квітучий, цивілізований та населений людністю край.

Дуже показовими, в цьому сенсі, є сказані «не в бров, а в глаз» ще на початку ХІХ століття слова городового м.Хорол (за історичними джерелами хорольським городовим у той час був колезький асессор Іван Миколайович Обухов), приведені полтавським дореволюційним дослідником І.Ф.Павловським в роботі «Хорол, Лохвица, Зеньков и их поветы 100 лет назад»: «На требование сообщить - какого рода существуют остатки древностей в городе, городничий ответил: «древних зданий, развалин разных мест и вещей в городе Хороле не имеется». Набагато пізніше, вже в часи СРСР знаний радянський історик-академік Б.Рибаків, за словами українського історика Ярослава Дашкевича, «ніби казав, що археології України після монголів не може бути». Історик Борис Черкас в інтерв'ю Дмитра Шурхала «Битва на Ворсклі: українські землі між Литвою і Ордою» з приводу цього справедливо зазначав: «Бо якщо довести, що в ХІV – ХV століттях тут населення існувало, князівства продовжували існувати, то це доводить безперервність і окремішність розвитку України».

Недарма, загальновідомий Самійло Величко, «істинний Малія Россія син» писав: «Видех же к тому, на розних там крепостцах, много костей человеческих, сухих и нагих, тилко еже про пустих и мертвих насмотревшись, поболех сердцем и душею, яко красная и всяками бл[а]гами и прежде ізобиловавшая земля и отчизна наша Украино-малороссийская, но област пустині б[о]гом поставлена, и населенци ея, славніи продки наши, безвестни явишася».

Сьогодні, мабуть, потрібно розділяти дату заснування населеного пункту і дату першої згадки про нього. Прийде час і у Вергунах, і в Шишаках, Стайках і Княжій Луці будуть проведені ґрунтовні археологічні дослідження, які обов'язково доведуть наші припущення. Бо нічого в цьому світі не зникає безслідно, а залишає хоч маленький слід на цій землі. Тим більше, що сучасна наука використовує різні сучасні методи: від геофізичної візуалізації, наземних досліджень до проникаючого радара.

Ми сьогодні точно не знаємо, але можливо «розкидані» хати цих сел по малих пагорбах та ярах, лісах і лісочках не тільки свідчать на користь найбільш поширеної версії походження назви села є дієслово «вергати» - розкидати, але що вони є, можливо, залишками великого прадавнього поселення на цих землях – Турі(о)в(щини)

Розпочинаючи вивчення сторінок історії сел нашого краю пересвідчився, що досьогодні в історичних джерелах мало згадок про Вергуни, Шишаки, Клепачі тощо. Спираючись на новітні труди сучасних краєзнавців, істориків та спогади жителів спробую ще глибше розкрити історію сел Турбаї, Вергуни, Шишаки, Клепачі.

Список науково-популярної та художньої літератури, історичних та архівних джерел, залучених до написання цієї книги, достатньо великий і постійно оновлюється. Мною використовувались стародруки, історичні джерела, наукові дослідження та статті, які знаходяться у відкритому доступі на різних інтернет - ресурсах. Вперше в історичний обіг введені документи, пов'язані з селами Вергуни, Турбаї, які містились в «Генеральному описі Лівобережної України 1765-1769 рр.» і зберігаються в фондах Центрального державного історичного архіву України, м.Київ (ЦДІА України). Отскановані документи з цього архіву за символічну плату сьогодні може отримати кожен бажаючий.

Читач, сподіваюсь, справедливо та неупереджено оцінить мою роботу. Якщо спроба вдалась, то це повинно спонукати краєзнавців, всіх хто цікавиться історією свого краю і немає змоги працювати в архівах, наукових бібліотеках (зокрема, сільських вчителів) ширше використовувати сучасні можливості для отримання необхідної інформації. Для істориків та краєзнавців, яких зацікавить наукова сторона цього дослідження наприкінці книги мною наведено основний список використаних архівних джерел, монографій, книг; наукових, журнальних, газетних статей та інтернет-ресурсів.

По – перше, це використання в якості джерельної бази козацьких реєстрів (компутів), описів генеральних маєтностей, дореволюційних монографій, статей-записок, енциклопедій та довідників. Не менш важливим джерелом залишаються матеріали в періодичних друкованих виданнях, які сьогодні знаходяться в відкритому доступі і широко були використані автором при підготовці цього видання: «Полтавські єпархіальні відомості, газети «Рада», «Нова Рада», газети «Більшовик Полтавщин», газети, які видавались за часів окупації в Хоролі «За краще життя»та «Хорольські Вісті» тощо. Сьогодні величезний фактичний матеріал по історії Хорольського краю, зокрема с.Вергуни можна відшукати в матеріалах періодичної преси, яка зібрана в «Архіві української періодики онлайн. LIBRARIA tm». Значну кількість історичних документів містить український інтернет-ресурс «Ізборник», який стане в нагоді кожному, хто цікавиться історією України та полтавський інтернет-ресурс «Полтавіка».

Окрему увагу звертаю на електроний ресурс Бориса Тристанова «Історія Полтави», який став невичерпним джерелом інформації для всіх тих, кого цікавить історія рідного краю та її знакових постатей. Саме завдяки їх титанічній та подвижницькій роботі на сайті зібрано величезний пласт дореволюційних видань, пам'ятних книжок і адресних книг, монографій сучасних полтавських істориків. Особливу увагу звертаю на фундаментальне видання «Памятная книжка Полтавской губернии, за 1865 год, яка була видана Полтавським губернським статистическим комитетом у Полтаві в 1865 році, в якій зібрано величезний історичний, статистичний, топографічний і географічний матеріал Полтавщини в середині 60-років ХІХ століття.

Важливу роль в неупередженому вивченні деяких сторінок історії України, Полтавської губернії, характеристики діяльності окремих особистостей та подій відіграли щоденники та листи представників козацької старшини М.Ханенка, Я.Марковича, П.Апостола, В.Ломиковського; спогади їх сучасників та нащадків, зокрема В.М.Репніної, С.В.Скалон (Капніст), Н.П.Врангель-Базилевської, Ю.П.Граббе тощо. Окремо хочу сказати, що спогади доньки В.В.Капніста, Софії Василівни Скалон (1791-1861 рр.), на які неодноразово посилався у своєму дослідженні, містять величезний матеріал з історії родин Капністів, Муравйових-Апостолів, Гоголей-Яновських, Державіних, Львових, Дунін-Барковських і можуть стати цікавим джерелом для тих, хто цікавиться щоденним життям українських та російських поміщиків, історією декабристського руху у першій половині ХІХ століття тощо.

Належне місце в цьому переліку займають генеалогічні дореволюційні дослідження О.Лазаревського, В.Модзалевського; сучасних українських істориків та повідомлення щодо становлення та розвитку козацької старшини у період Визвольної війни 1648-1654 рр., часи І.Мазепи, Д.Апостола, К.Разумовського тощо. Під час написання книги принципово не використовував у якості джерел ту історичну літературу, що писалась та формувалась за радянської доби (1917-1991 рр.).

Особливе місце хочу відвести рукопису Тимофія Степановича Бридуна, земського статистика Хорольського повіту Полтавської губернії початку ХХ століття, який у своїй непересічній роботі «Місто Хорол і його повіт», що зберігається у відділі рукописів ЦНБ НАН України ім.В.І.Вернадського приділив велику увагу описам населених пунктів та характеристиці знакових постатей Хорольщини і, зокрема, містечка Вергуни, с.Клепачі та с.Шишаки напередодні Першої світової війни.

Враховуючи жанр цієї книги, свідомо продовжую відмовлятися від наведення лише достеменно перевірених фактів, а використовую також і спогади сучасників тих подій, погоджуючись з українським істориком В.Шевчуком, який підкреслював про те, що деякі історико-літературні пам'ятки «є державицькими документами того типу української автономії, який у часи... літопису домінував, і відбивав зрештою погляди певної суспільної, на той час, можна сказати, офіційної формації і, цілком можна

сказати, що виготовлялися літописи не з приватної ініціативи, а з державного доручення й потреби», то ж і в цьому випадку - правда десь посередині.

Головне моє бажання за допомогою цієї історико-краєзнавчої праці продовжувати популяризувати історію України, спонукати молодь обережніше та з повагою ставитись до минувшини. Сподіваюсь на те, що нащадки славних козацьких родів колишнього містечка Вергуни, які живуть тут, або перебувають далеко від місця, де закопана пуповина їх пращурів, зустрівши на сторінках книги родове прізвище, візьмуться за вивчення історії свого роду. Кожне ім'я, згадане тут, сподіваюсь, підштовхне молодь вивчати своє коріння, берегти і примножувати багатства Вергунівського краю.

Декому з тих, хто прочитає це історико-краєзнавче та генеалогічне дослідження може здатись, що окремі мої припущення дуже сміливі, і необгрунтовані, але, на моє переконання, відсутність беззаперечних доказів ще не означає, що саме так, а не інакше, розвивались події та відносини. До того ж, кожен дослідник має право на власний погляд на історичні події, а за читачем залишається право сприймати або не сприймати точку зору автора.

Опрацювання значного пласту історичних, наукових, літературних джерел дало змогу зібрати цікавий матеріал не тільки з історії Вергунів, Шишаків, Клепачів, інших населених пунктів нашого краю, але і про людей, з якими була пов'язана історія наших земель. Вивчення історії села потребувало звернутись до вивчення генеалогії, родинних зв'язків, повсякденного життя представників української козацької старшини, перш за все родини Апостолів, Василенків-Базилевичів-Базилевських, Капністів, Кулябок, Львових, Державіних, Старицьких тощо, з якими пов'язана доля нашого краю. Особливу увагу в книзі приділено роду Базилевських (Василенко, Базилевичів) більшість представників якого зіграли не останню роль в історії України та Російської імперії.

Нам сподіваюсь вдалося, під іншим кутом зору, подивитись на діяльність цих дійсно високоосвічених поміщиків, які були не тільки гнобителями вергунівських, турбаївських, остапівських та пустовійтовських селян, але й меценатами та своєрідними рушіями економічного розвитку сіл Вергуни, Остап'я, Хорольщини тощо. Саме завдячуючи їх діяльності, зокрема село Вергуни наприкінці XVIII століття отримало статус позаштатного містечка.

Долучившись до ґрунтового вивчення історії власників містечка Вергуни та Турбаїв, здійснивши спробу дослідити внутрішню мотивацію їх вчинків, побачив серед представників цієї родини не тільки жадібних безпринципних поміщиків - гнобителів українського селянства, але і знаних державних діячів, генералів - героїв, дипломатів, колекціонерів та вчених, інженерів і навіть композиторів.

Не зайвим, на мою думку, було ознайомлення з традиціями та звичаями людей нашого краю, які його населяють. Без цього дуже важко

зрозуміти глибинні внутрішні мотиви, що спонукали перших жителів закохатись в ці землі і залишитись тут назавжди. Саме любов до рідної землі, її природи, була рушійною силою боротьби наших пращурів проти всіх, хто намагався привласнити ці землі. Не шкодуючи свого життя, тисячі невідомих і відомих вергунян на протязі століть воювали, щоб захистити ці краї.

Достатньо важко було відновити повсякденний побут та життя селян нашого краю у ті часи. В цьому мені допомогли не тільки твори М.Грушевського, але і невідомі широкому загалу «Записки Полтавської губернії» М.Арендаренка середини ХІХ століття, які неодноразово використовував у своєму дослідженні. Порадив би читачеві, який більш глибоко зацікавиться цією проблематикою звернутись до матеріалів 7-ми томних «Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край», спорядженої на чолі з видатним українським вченим-етнографом П.П.Чубинським «Императорским русским географическим обществом» у 70-х роках ХІХ століття. Враховуючи дослідницький, специфічний характер матеріалів, пов'язаних з родом Базилевських, яка може зацікавити обмежене коло читачів, краєзнавців залишив двохчастинний поділ нової книги.

Перша - буде присвячена історії сел Вергуни, Шишаки, Клепачі, в деякій мірі с.Турбаї, людей які тут жили, працювали. Друга частина продовжує знайомити читачів з новими цікавими сторінками життя роду «могутніх» Базилевських, інших представників козацької старшини, їх ролі у подіях, які відбулись на Полтавщині наприкінці ХVІІІ століття. Досліджуючи матеріали, пов'язані з Турбаївським повстанням 1789–1793 рр., спробував об'єктивно (без радянської інтерпретації) з'ясувати глибинні причини та наслідки цієї, за влучним висловом дореволюційного історика-народника О.Єфіменко цієї «катастрофи» та «революції», особисті мотиви вчинків і дій людей, які були безпосередніми учасниками цих подій та тих, хто вирішував долю повстанців.

При написанні книги мною використовувались джерела не лише різних років, а й навіть різних, хай і споріднених культур, переклад яких міг зашкодити автентичності розповіді. Саме тому, по можливості, намагався зберегти мову оригіналу, що мною використовувався та цитувався. Сподіваюсь, це не погіршить якість та об'єктивність цієї книги.

Не менш важливими для нас залишаються новітні історичні дослідження, наукові і науково-популярні статті, статистичні звіти, спогади сучасників тощо. В дослідженні використані документи, що побачили світ останнім часом, особливо це стосується козацької доби, революційних подій 1917-1920 років, німецько-радянської війни (1941-1945 рр.) тощо. Знов і знов з вдячністю згадую полтавських істориків-краєзнавців В.Я.Ревегука (1938-2019 рр.) та О.П.Єрмака (1944-2021 рр.), з якими особисто був близько знайомий, чиї ґрунтовні роботи з історії Полтавщини допомогли змалювати об'єктивну картину історії сел нашого краю. Твори чернігівського історика І.І.Еткіной, яка знайшла, опрацювала

і видала щоденники вчителя Дмитра Захаровича Браженка, який працював у період фашистської окупації 1941-1943 років завідувачим в різних школах Чернігівщини та Полтавщини дали змогу об'єктивно і без цензури дослідити історію с.Вергуни та сусідніх сіл у період фашистської окупації, становища сільської інтелігенції, повсякденного життя вергунян, навколишніх сел тощо. Нецензуровані радянською владою щоденники сучасників тих подій сьогодні величезна рідкість.

Вклоняюсь пошуковій роботі вергунян, шишаківчан, клепачан, які одними з перших зацікавились історією та традиціями нашого краю, зокрема – освітянина Пітченка Федіра Григоровича, учасника фінсько-радянської (1940 р.) та німецько-радянської (1941-1945 рр.) воєн, який до вересня 1951 року працював завучем Хорольської середньої школи № 2, а з 1963 року – завучем Опішнянської середньої школи № 1 Зіньківського району Полтавської області; колишнього механізатора, завгоспа Вергунівської школи Якименка Олексія Кіндратовича, учасника Корсунь-Шевченківської битви, кавалера ордена «Слави» III ступеня, бібліотекаря Вергунівської бібліотеки Пономаренко Валентини Олексіївни, які багато років віддали дослідженню різних періодів історії, зокрема села Вергуни від козацької доби до громадянської війни, голодомору, німецько-радянської війни 1941-1945 років. Дуже ґрунтовну допомогу по популяризації історії нашого краю, зібранню краєзнавчих матеріалів надають сьогодні колишній вергунянин Борис Никанорович Ткаленко, директор Шишаківського закладу загальної середньої освіти I–III ступенів Хорольської міської ради Лубенського району Полтавської області Тамара Миколаївна Падусенко.

Вдячний також за слушні поради та думки щодо історії нашої округи, які були висловлені краєзнавцем та істориком, працівником Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім.М.В.Остроградського Олександром Васильовичем Олексенком.

Історія сел Вергуни, Клепачі, Шишаки була взаємопов'язана ще з часів створення Клепачівської волості (1781 р.), а сьогодні набула нового змісту у зв'язку з приєднанням трудівників с.Шишаки до СВК «Перемога» У зв'язку з цим, не міг не розповісти про деякі невідомі сторінки історії цих сіл. Це, можливо, спонукає місцевих краєзнавців до дослідження історії Клепачів і, особливо, Шишаків, яка до сьогодні, належним чином не оцінена і ще чекає своїх вдумливих дослідників.

Можливо, у когось ця книга викличе несприйняття, дехто по-іншому оцінює події, людей... І це добре - книга, яка змушує людей думати, сперечатися, аналізувати, заслуговує на те, щоб її хоч раз прочитали. Не закінчую книгу про наш край, бо вона буде писатись і переписуватись ще не раз, як і, я на це сподіваюсь, ще десятки років буде продовжуватись та творитись спільна новітня історія сел Вергуни, Шишаки, Клепачі...

Частина I

**ВЕРГУНИ, ШИШАКИ, КЛЕПАЧІ
в історії України**

Розділ 1

Наша округа за часів козацтва. Родина Апостолів

Найдавніші поселення людини на нашій території з'явилися за доби пізнього палеоліту (понад 20 тис. р. тому). Інтенсивно заселявся наш край і за доби бронзи (кінець II-поч. I тисячоліття до н.е.), коли було освоєно виготовлення і застосування знарядь праці з металу. Найбільш поширені в нашій місцевості пам'ятники далекого минулого - кургани. Їх налічується більше ста. Великі групи давніх могил є поблизу сіл Вергуни – 10, Іващенки – 22. Є кургани ямної культури (друга половина III – поч. II тис. до н.е.), катакомбні (II тис. – поч. I тис. до н.е.), скіфської доби (VII – III ст. до н.е.) і могили черняхівців, тобто слов'ян II - VI ст. н.е.

Вергунівські кургани, хоч і маленькі, і не такі знамениті, як Товста Могила на Дніпропетровщині, але все ж і вони є національним багатством країни. Вони єдині в своєму роді і неповторні. На жаль, навіть місцевим жителям не вдається сьогодні знайти місце розташування цих унікальних археологічних пам'яток. В збірнику топографічних відомостей полтавця Миколи Макаренка «Городища и курганы Полтавской губернии», виданого в Полтаві в 1917 році повідомляється лише про «могилу в с.Шишаках на високом поле».

Одне із поселень черняхівців довжиною понад 2 км. було розташоване між городів жителів сел Шишаки і Клепачі, вздовж берегів струмка, який тут протікає (колись можливо була многоводна річка – З.О.). Поселення ці були неукріплені, як правило, розташовувались біля річок. Дворища, де мешкали окремі сім'ї, об'єднували житлову споруду, комору і клуню. Основну галузь господарства становило одне землеробство, яке поєднувалось з різними видами ремесел. Відомо, що в 1953 році жителі села Клепачі випадково знайшли поховання черняхівської культури. За їхніми свідченнями в похованні були знайдені: кістки «білого кольору», шість посудин і бронзова платівка (нині три посудини знаходяться у фондах Лубенського краєзнавчого музею) [143,с.108].

Радянський історик В.В.Мавродін у своїй фундаментальній праці «Очерки истории Левобережной Украины» наголошує на тому, що цей край був заселений завжди. Наприклад, за часів Переяславського князівства (XI-XIVст.) «славянские поселения уходили далеко вглубь степи. В 1174 г. половцы, подойдя к Ворскле, ищут «языка» для выяснения расположения русских войск, а следовательно, русское население имело и там, на границе степи... считаю возможным... признать в летописной Голтаве (1111), современной Голтве, не реку, а поселение... По-видимому, поселениями были и Хорол (1107), где русская рать оставила свои сани ввиду наступления весны, и Лтава (1174) на Ворскле... Таким образом, угол, образуемый Сулой, Днепром и Остром, являлся довольно густо заселенным краем; частично, на юго-востоке,

славянские поселения заходили и за пределы этой черты.... Население Переяславльской земли жило в многочисленных селах...» [201].

Вергунівські та шишаківські землі у стародавні часи

Сьогодні вже відомо, що на наших землях постійно проживали люди з незапам'ятних часів. Сьогодні, дуже важко, точно встановити хронологічні рамки заселення наших земель. Дійсно, вони знаходились достатньо далеко від судноплавних річок у ті далекі часи і, можливо, не були достатньо комфортними для постійного проживання «людності». Але ми повинні розуміти, що питання комфортності для тогочасних людей, це перш за все питання забезпечення безпеки життя, тому люди селились або в непримітних, або непримітних місцях. Сучасні дослідження свідчать, що «спустошення краю монголо-татарами в середині XIII ст. цілковитим не було. Як тільки минала небезпека, «люди повертались до своїх жител і згарищ та продовжували господарську діяльність, сплачуючи данину ханам. До того ж, залежно від географічних особливостей населення страждало від татарського нападу неоднаково... найбільше терпіли міста...» [140,с.7]. Наші населені пункти (Вергуни, Шишаки), ймовірно, з'явилися в сивій давнині, як місце перепочинку подорожніх, які йшли по «великій дорозі» - знаменитому Ромоданівському шляху, що «вів із Рос[ійської] д[ержа]ви до Кримського ханату через територію Гетьманщини» і «мав незначну кількість переправ і минав великі населені пункти» [313].

Довгий час панувала, з зрозумілих тепер причин, версія, яку висловив свого часу відомий дореволюційний полтавський історик, краєзнавець, картограф Л.В.Падалка: «Після нищівної поразки у 1399 році Витовта від «татарських полчищ» на чолі з Едигеєм на р.Ворсклі і до першої половини XVI століття «почти вся территория современной Полтавщины под грозой татарских набегов оставалась без оседлого населения» [72,с.92]. Він же стверджував, що «...в местностях по нижнему и среднему течению р.Сулы по р.Оржице, Слепороду, Удаю, Многе, а также по нижнему и среднему течению рек Псла и Хорола оседлого населения совсем не было» [72,с.96].

Сучасний український історик Василь Балушок на основі сучасних досліджень вважає, що «обстеження такого роду спорожнілих територій, які проводилися в різних країнах і на різних континентах, як правило, усе ж засвідчують присутність на них хоч і нечисленного (іноді дуже нечисленного), проте постійного населення. Іншими словами, будь-які території ніколи чи майже ніколи не збезлюднюються повністю, якість населення на них усе ж зберігається, незважаючи ні на що. Крім того, ми маємо й прямі свідчення того, що українське Лівобережжя у середніх і навіть нижніх течіях згаданих рік (Ворсклі, Псла, Сулі, Удаю, Трубежу,

Орелі - З.О.) було заселене впродовж усього досліджуваного періоду, включно з XVI ст. І ці поселенці були севрюками...» [133].

Хто ж такі севрюки? Василь Балушок в статті «Северская земля и севруки: первая жертва «русского мира» пише: «Севрюки были потомками летописных северян, но в отличие от них расселились из лесной зоны в лесостепь и даже в степные края, где все равно жили преимущественно около речных долин вблизи лесов. Соответственно и хозяйство, и бытовая культура севрюков были уже адаптированы к проживанию не только в лесах, но также в лесостепи и степи. Севрюки заселяли почти все украинское Левобережье, за исключением южных сугубо степных районов, а также близлежащие области современной России. Их территория включала земли в верховьях Северского Донца и даже верхнего Дона и реки Хопёр, доходя на северо-востоке до междуречья верхней Оки и Десны. Севрюки занимались полеводством и животноводством, развивали ремесла, славились своими плотниками-«добродеревцами», но особенно распространены у них были различные промыслы - охота, рыболовство и, больше всего, бортничество, т.е. пчеловодство. Севрюки постепенно сближались с украинцами (которые тогда назывались русинами), поскольку продолжительное время находились вместе с ними в составе сначала объединения княжеств Южной Руси, а с середины XIV ст. — Великого княжества Литовского» [132].

Також В.Балушок зазначає: «Деякі території сходу українського Лівобережжя, що ввійшли у XIV–XV ст. до складу Великого князівства Литовського, а значить Сіверської землі, були... «феодами з династами тюркського походження». Найбільше з-поміж таких династій відомі князі Глинські, які були представниками дуже давньої половецької знаті. Вони перейшли під владу Литви з усіма своїми підданими, дружинниками та наближеними аристократами. Глинські вважаються нащадками відомого темника Мамає Кията, фактичного володаря Золотої Орди у 1361–1380 роках, а корені їхнього «феоду» сягають іще половецьких володінь у районі Полтави домонгольських часів. Нашадки Мамає, судячи з усього, стали васалами Великого князівства Литовського, рятуючись від переслідувань у Золотій Орді після поразки та загибелі темника 1380 року. Стосовно цього сучасні дослідники зазначають: «...навряд чи можна сумніватися, що Глинські – дійсно нащадки Мамає і що їхня вотчина не просто була їм пожалувана, але розвинулася з їхнього ж власного князівства в районі Полтави. Більше того, можна гадати, що це князівство з'явилося не на порожньому місці, а на північній окраїні кочової території групи татар, нащадків половців, підлеглих Мамаю та його найближчим предкам» Глинським належали Глинськ на Сулі, Полтава на Ворсклі, а пізніша Золотоноша на Дніпрі мала в XVI ст. назву Глинщина» [131].

Схожої думки дотримується і російський історик О.О.Шенніков, який говорить про існування з 1380 року на землях Сумської та Полтавської області татарсько-сіверського князівства, яке було засноване

ханом Мансуром, ймовірно сином Мамає з роду Кият. Князівство існувало до XVI століття. З цього роду пішли Глинські. Столицею був Глинськ (по іншим версіям – Полтава чи Золотоноша – **З.О.**). Основне населення – татари, половці, севрюки. Приєдналось до Литовського князівства. Автор достатньо доказово стверджує, що князі Глинські є потомками хана Мансура, нащадків якого «Князь Великий Витовт прия (принял) их (зело) честно не яко слуг, но яко [единых от] сродних (сродников) своих, и дал им [на приказ] вотчины волости: Станку (Стайку), Хорозов (Хозоров), Сереков, Гладковича (Гладковичи); (и Князь Ивана Александровича Великий Князь Витовт женил и) дал [Витовт] за [Князя Ивана Александровича] (него) княж Данилову дщерь (дочь) Остроженскаго (Острожского) Княжну Настасью» [274].

Звертаю увагу на назву волості - Станку (Стайку). Абсолютно не погоджуюсь з твердженням вчених, що ідентифікують цю назву з селом Стайки на Київщині. Центром волості Станку (Стайку) було ймовірно інше село Стайки, але Хорольського району на Полтавщині, яке знаходиться на правому березі річки Хорол на відстані 0.5 км. від села, яке має промовисту назву Княжа Лука. Зверну увагу, на сучасній топографічній карті Хорольщини видно що села Стайки, Княжа Лука (донедавна - Ульянівка), Вергуни і Шишаки представляють своєрідний тогочасний «мегаполіс».

До того, в ті часи, ймовірно, «бистра» річка Хорол була природним захистом від нападів ворогів, а також утворювала лимани, стариці, заболочені озера та болота. «Одначе в часи Руської держави – пише М.Грушевський у II томі «Історії України-Руси», описуючи Турово-Пинське князівство XII – XIII століття, - й пізніше - в XIV-XVI в. такими лісовими та багністими краями не помітували (не «розкидались» – **З.О.**), як тепер, вони бо мали дуже цінну в ті часи прикмету - безпечність; сі ліси й «дреговини» забезпечали їх від всяких ворожих спустошень далеко ліпше (краще – **З.О.**) як вали й замки» [23,с.5].

Сучасний український дослідник В.Балушок достатньо доказово стверджує, що в ті часи: «Господарство севрюків було комплексним та включало землеробство, тваринництво, бортництво, мисливство, рибалство, збирання дикорослих плодів та інші промисли, а також ремесла. При цьому одні господарські галузі вдало доповнювалися іншими, і в цілому населення (курсив наш – **З.О.**) жило заможнo. Наприклад, голландський купець і дипломат Ісаак Масса писав... про Сіверщину початку «ця богата країна рясніє різноманітними хлібам худобою, медом, льоном, хутрами, воском і салом»... До того, ми погоджуємось з висновком російської дослідниці Н.Багіновської приведеного автором в цій роботі: «Подальший соціально-економічний розвиток Наддніпрянщини (куди, у широкому сенсі цього поняття входила Сіверська земля визначила напрямок етнічних процесів у Сіверській землі» [132].

Хочу долучити, до цього і слова дореволюційного знавця історії дніпровських козаків А.В.Стороженка. В своїй книзі «Стефан Баторий и днепровские казаки» він пише: «Исключение составляла только местность бывшей Переяславской волости... В январе 1513 года посланцы великого князя Василия Ивановича Московского... писали своему государю из Путивля: «Лежим и ныне в Путивле а итти не мощно: как есми лежим и ныне в Путивле... и мы ездили дороги отведати. И мы день ехали. а пяти верст ехали не могли перебитися; снег доброму коню по тебенек (кусок кожї для захисту ноги вершника біля седла – **З.О.**)... и мы после того неделю лежали и ждали есмя севрюков с поля чтобы нам тою дорогою итти и севрюки с поля пришли на нартах. а кони ... и с санми пометали на поле в *своих вотчинах* (вважаю, що маються на увазі не тільки землі, але і поселення – **З.О.**), а итти... было им сказывают на конях не мощно». Местность откуда прибыли севрюки, - берега р.Сулы. Другие послы великого князя боярин Иван Григорьевич Мамонов и средний человек Илья Челищев в своих донесениях подробнее обозначают дорогу по которой Московские послы и гонцы ездили в Крым, пользуясь указанием севрюков как местных жителей Мамонов в январе 1516 года писал: «Как вышел из Путивля да Сулу перешод пошли по Засуллю меж Сулы и Псла к устью ко Псельскому...». Из всех известий ясно, что «вотчины» севрюков лежали в пределах нынешней Полтавской губернии в бассейнах рек Сулы и Псла...» [103, с.11-12].

Можна припустити, що саме в ці часи, коли не було достатньо військової сили та людності, щоб захиститися від татарських, польських, московітських навал, харцизів (бандитських ватаг – **З.О.**), іншого «прийшлого» збройового люду місцеві жителі «волості Стайку» князів Глинських були змушені рити в Турівщині (Вергуни) підземелля (їх будівництво, можливо, розпочато ще з часів існування татарсько-северського князівства Мансура).

Неймовірна, але все ж можлива для існування гіпотеза - ці підземні ходи є залишками значних фортифікаційних споруд поки що невідомого

нам городища часів Мансурів-Глинських, який умовно можна назвати Малий Турів(щина). Місто Туров (нині – Білорусь) був в ті часи також вотчиною Глинських і згадується в російських літописах з 980 року), який занепав після невдалого заколоту проти польського короля та втечі Михайла Глинського і його родичів в Московію на початку XVI століття. Враховуючи відносну близькість родової вотчини його батька Льва Борисовича Глинського (? – бл.1495) Старої Глиниці можна припустити, що саме в цих місцях народився Михайло Глинський, майбутній родич Івана Грозного (за історичними джерелами місце народження М.Глинського Туров). Однакові назви населених пунктів не були рідкістю на ті часи. Відомо, що на Лівобережжі, наприклад, було два Глинська (на річках Сула і Ворскла). До того, М.Грушевський в II томі своєї «Історії України-Руси» не виключав, що назву Торчеськ, де були поселені торки – «чорні клобуки» мали «осади» в двох різних місцях «з тим же іменем» [23,с.3].

Ці фортифікаційні споруди зберігалися у Вергунах ще наприкінці XIX– кінець XX століття. Дореволюційний полтавський вчений Л.В.Падалка писав «...близ м.Вергунов Хорольского у(езда), несколько в стороне от р.Хорола, в урочище «Турившина», по преданию, было несколько подземных ходов в подгорьи, с таким устройством, что к каждому подземелью был удобный доступ (свідчить про те, що там ховали і худобу – **З.О.**). Подкопы эти обрушились вместе со стоявшими на них вековыми деревьями, как об этом сообщает крестьянин Н.Т.Химич» [71,с.206]. І він і, значно пізніше, полтавська краєзнавиця В.Н.Жук (1928-2008 рр.) в своїх працях, присвячених стародавнім земельним спорудам Полтавщини [Див.:171]. погоджувались з думкою професора М.І.Петрова, який у дореволюційні часи досліджуючи підземелля Київщини прийшов до висновку, що «время сооружения подземных ходов в том районе к до-татарскому периоду; самые поздние из таких ходов, по признакам предметов быта, находимых в подземных ходах, приурочиваются к периоду литовских князей» [Див:71,с.158].

До сьогодні беззаперечних доказів відносно існування підземель у Вергунах поки що не знайдено. Свого часу учні-краєзнавці Вергунівської школи спробували дізнатися про це у місцевих жителів, але марно: ніяких переказів не збереглося. Правда, час від часу на городах жителів села, що знаходяться над ставом села Вергуни, виникають підозрілі провалля у ґрунті. Так, взимку 2000 року пролами в землі, зокрема, спостерігала і Н.Р.Моргун, вчителька початкових класів Вергунівської середньої загальноосвітньої школи. За її словами, було навіть видно бічний хід і сліди укріплених стінок [41]. Сучасні дослідники стверджують, що на Хорольщині першими і єдиними підземними ходами були підземні ходи, які з'явилися у Хоролі і у Вергунах (урочище Турівщина), починаючи з XIV століття [288]. Це дає змогу достатньо точно стверджувати, що перше поселення з'явилося в Вергунах в районі Турівщини ще в XIV – XV століттях.

Про те, що такі підземелля, зокрема, у Вергунах дійсно були може опосередковано свідчити і висновок Г.Л.Боплана, який у своєму знаменитому «Описі України» у середині XVII століття зауважував, що «всі села... на Україні здебільшого оточені лісами, де є схованки, у яких влітку селяни ховаються, коли надходить звістка про наближення татар». В цих підземеллях, добре схованих від сторонніх очей, у лісових хащах, при появі ворога перші «вергунівські аборигени» (жителі сусідніх сел) ховали худобу, домашній скарб, збіжжя, жінок та дітей. Безумовно, що будівництво підземель за відсутності відповідної техніки вимагало достатньої кількості не тільки людських, матеріальних ресурсів і тягла, але і часу, що є хоч опосередкованим, але серйозним доказом, що Вергуни (можливо з іншою назвою) були заселені ще наприкінці XV століття, а за часів Боплана були достатньо великим, розвинутим населеним пунктом.

До того, на наших землях було завжди багато «прихожанського» люду. Багато людей заходили в ці краї, як в «уходи». Видатний український історик, державний діяч М.С.Грушевський вважав, що «лише користались з цих уходів як мисливці і рибалки з фаху, так і звичайне селянство й міщанство, відриваючись від своєї щоденної праці. Для них уходи були певним резервом, з якого можна було черпати певну допомогу в той час, коли звичайні селянські та міщанські заняття несподівано давали менш...» [26,с.256]. Український дореволюційний історик В.Антонович наголошував, що «під назвою «уходів» розуміються ті землі, що були приписані до Канівського, Черкаського та інших староств. До Канева, наприклад, були приписані ті землі, що займали полудневу частину Київщини, до Черкас - мало не вся Полтавщина, Херсонщина, Катеринославщина...» [3].

На мій погляд, розглядати уходи лише як місце охоти і риболовства не зовсім справедливо. Людям, які йшли в «уход» треба було десь жити: мати житло, де можна зігрітись, відпочити. До того, дуже небезпечно було самому знаходитись в цих місцях, тому виникала потреба об'єднуватись в «ватаги» і жити в одному місці. Ймовірно, можна говорити лише про існування на цих землях, схованих у хащах, невеликих «уходних» хуторів з двох-трьох хат, які займались мисливством, рибальством, тваринництвом, іноді примитивним (підсічним) землеробством, та, попервах, ховались у лісах невеликі харцизьсько-козацькі ватаги. «Можливість жити на цих землях охотою, рибною ловлею та випадковими грабунками, як руських (українських) так і татарських скотоводів, рідких купців і, взагалі, мирних жителів, - пише цікавий історик Андрій Дикий (Занкевич) - привлекла не мало людей, як з литовської і руської, так і з татарської сторони. Невеликими групами-загонами бродили вони по цим землям, нерідко маючи в одному загоні і татар і славян, і роблячи ще більш важким і небезпечним без того нелегке життя рідкого і малочисельного населення. Називались вони козаками» [162]. Л.В.Падалка, який вивчаючи польські документи – люстрації, що відносяться до середини XVI століття зазначав, що «казаки являлись

настолько серьёзными нарушителями прав «отчичей» (владельцев по наследственному праву) на добычу от уходов, что по показанию каневцев, они терпели от казаков большие убытки, чем от татарских вторжений...» [72,с.92,96]

Люди на Лівобережжі продовжували жити завжди. В підтримку цієї гіпотези наведу також витяг з «Люстрації Черкаського і Канівського Староств» (1552 р.) (цитовано по книзі полтавського археолога О.Б.Супруненка «З історії археологічних досліджень на Полтавщині» - **З.О.**): «Переказа от Копачевъ. А ещё переказуют уходом ... иным таковым же обычаем копачи из драбов (мабуть з гробів – **З.О.**), которые по городищам и селищам оным ходячи, могилы раскапывают, ищучи тамь оброчей и перстений, мощи погребённых выкидывают, на помсту за то живым и невиновным» [254].

В якості підтвердження припущення щодо існування на цих землях значної кількості постійних поселень, в тому числі «вотчин» севрюків, «уходних» хуторів та поселень козаків-«харцизів», де постійно і «сезонно» проживала значна кількість населення є історичний факт про те, що ще в 1507 році татарський хан Менглі-Гірей дав «ярлик» Великому князю Литовському, яким, зокрема, жалував князю «земли почонши от Киева Днепром у верх, аж до устья Снопорож и Глинеск з людьми, Жолваж, Ботулы и з землями и водами, Бирин, Синець, Хотен, Лосичи...».

Сучасні українські вчені, зокрема Л.М.Кушнір і С.М.Шевчук, спираючись на новітні дослідження вважають, що з кінця XV ст. внаслідок збільшення чисельності населення на Правобережжі поступово відбувається заселення Полтавщини, більшість яких була знищена після поразки в битві на Ворсклі в серпні 1399 року (війск східноєвропейського союзу: Литовсько-Руської держави, Польщі, Тевтонського Ордену, Молдавії, Волощини, татар Тохтамиша між військами Золотій Орді - **З.О.**). З'явилися нові поселення - Кишенька, Переволочна, Келеберда, а також відновлювалися старі поселення. На території краю розселяються нащадки місцевого населення, а також переселенці з Київщини, Брацлавщини та Поділля. Переважаючим типом розселення населення українців литовсько-польської доби на Полтавщині, вважають вони стає село. Середня кількість мешканців сільського поселення складала від 60 до 120 осіб» [193].

У цікавому документі кінця XIV ст. – «Списку руських міст дальніх і ближніх», який може стати свідченням значного «залюднення» Лівобережжя, наведено назви не менше 14 населених пунктів краю та суміжних територій (мається на увазі землі Переяславського князівства – **З.О.**). Серед них зазначені: на Сулі – Сніпород, Кснятин, Горошин, Чемесов, Утешков, Синеч, Кляпеч, Ромен, Ковила, Сал, Пес'ї Кості, Жолваж; на Пслі – Городище, Лошичі, Бирин, на Ворсклі – Нічан, Ворона. Сюди також потрібно додати Омельник, який знаходився в нижній течії Псла, фактично, на ординській території. Декотрі населені пункти розташовувались на місці давньоруських літописних «городів»: Сніпород,

Кснятин, Горошин, Синеч, Ромен, Нічан. Ворона могла знаходитися біля сучасних Нових Санжар. Кляпеч, можливо, розміщувався в ур. Коломак поблизу с.Хитці Лубенського району. Решту перелічених у «Списку» пунктів (Чемесов, Утешков, Ковила, Сал, Пес'ї Кості) локалізувати поки що вченим не вдалося (назва давньоруського міста Кляпеч в мене асоціюється з Клепачами Лубенського району Полтавщини - **З.О.**) [313].

Враховуючи відносну близькість вергунівських і шишаківських земель до споконвічної «Великої дороги» - Ромоданівського шляху, Псла, Сули, Ворскли можна з впевненістю сказати, що перші поодинокі поселення людей (назва яких невідома – **З.О.**) на наших землях з'явилося ще за часів Київської Русі, (відновились не пізніше початку XV століття). Згодьтесь, людська пам'ять завжди зберігала інформацію про найбільш пристосовані для життя місцевості. Зверніть увагу на супутникову карту Вергунів, Клепачів і Шишак і побачите, що вони мов би створюють єдине велике поселення. Недарма «Вікіпедія» повідомляє, що під час археологічних досліджень початку XX сторіччя на північному заході в 3 км від села Клепачі були знайдені «меч, уламки стежляних браслетів, шиферні пряслиця, висла свинцова печатка початку XI століття». Згадуючи, які криваві битви йшли на цих землях в усі часи, коли «двори і замки шляхетские пустошили не оставляя жодного цілого...» не важко зрозуміти, чого на цих землях майже не залишилось жодного матеріального нагадування про часи київсько-руського, польсько-літовського панування.

Ще один факт, який можливо говорить на користь цієї дати заснування перших поселень на вергунівсько-шишаківській землі. Це відносна близькість цих сел до м.Хорол (близько 8-12 км), яке згадується ще у духовній Володимира II Мономаха 1083 р. До того, наша земля знаходилось напівдорозі до Миргорода, яке за припущенням краєзнавців було засновано у XII—XIII століттях як сторожовий пункт східної околиці Київської Русі. Підтвердженням цієї гіпотези про стародавність, зокрема с.Вергуни, є усні свідчення 2018 році автору цієї книги цієї книги історика за освітою, вергунянина з діда-прадіда Григорія Івановича Глущенко, який розповів, що його дід Глущенко Василь Якович (1900-1979 рр.) йому маленькому хлопцеві показував місце у дворі, де колись провалилась земля і розповідав, що йому казали його діди, що тут була колись козацька осада. Дід, також стверджував, що село мало дуже давню історію ще до часів Богдана Хмельницького. За його ж таки розповідями, інший вергунянин Іван Дроздов йому говорив, що коли нещодавно копав погріб у себе на обійсті, то на великій глибині натрапив на ціле людське кладовище про яке не пам'ятав навіть його дід. Ймовірно, що на цьому місці існували на той час поселення, які мали інші назви, або похідні від слова Вергуни. Але про це пізніше.

Починаючи з 1600 років значно прискорився процес заселення Вишневецьчини. Народ утікав від гноблення польської шляхти з Волині і Галичини, Поділля і навіть Білорусі. У перші роки втікачам надавались

різні пільги, вони звільнялись від податків. «Прийшлого» люду в ті часи було так багато, що магнати Правобережжя почали скаржитись польському королю на Вишневецьких за прийом втікачів. З актів Люблінського трибуналу 1604-1607 рр., котрий розглядав справи про втікачів, видно, що до 1636 року на цих землях виникло багато нових поселень [158].

Вже згадуваний нами Л.В.Падалка в своїй роботі «Прошлое Полтавской территории и ее заселение» наголошував, що наприкінці XVI століття «широкое развитие *возобновленной* (курсив наш – **З.О.**) колонизации края, произведено не шляхетским элементом,...а элементом народным, - произведено самостоятельным движением народной колонизации» [57,с.59].

Цей процес був постійний, але хвилеподібний і обов'язково за участю «аборигенів» цих країв - місцевого «насельства» севрюків, татар, половців, «уходників», козаків - «харцизів» тощо. Навіть Л.В.Падалка свого часу визнав: «В самом деле, после татарского нашествия в конце 1-й половины 13 века не могло же исчезнуть бесследно многочисленное половецкое и родственное ему печенегское, тюркское и черноклобуцкое население,...татарские погромы коснулись, главным образом, населения городов; насельники же мелких поселений имели возможность укрыться от татар среди болот, в лесах в пещерах и других неприступных местах, а укрывшись, могло и уцелеть, не представляя собой ни опасности для татар, ни ценной добычи» [73,с.97].

1.2 Заснування поселень Вергуни і Шишаки.

В першій чверті XV століття «на Ворсклу і Сулу прибули вихідці з Золотої Орди, на чолі з мурзою Лексадою. Від Вітовта Лексада, родоначальник роду Глинських – одержав землі понад Ворсклою і верхньою Сулою, яке пізніше досталось Байбузі – родичу Глинських» [140,с.8]. Так розпочався процес формування однієї з найбільших латифундій Речі Посполитої – так званої Вишневецьчини (за йменням княжого роду Вишневецьких). Можливо саме з цих пір з'явилися на хорольських, лубенських землях назви та прізвища з тюркськими коренями: Мамаї, Чичаки, Бурби...

Український дореволюційний історик В.Антонович писав, що «один енергійний староста канівський і черкаський (в першій половині XVI ст.), князь Дмитро Вишневецький, задумав протягти козацький кордон, щоб оборонити ті землі, куди уходники ходили на промисли. Він zorganizував контингент козаків, які по черзі ходили на низ Дніпра і там вартували уходи від нападів татар. Ці козаки на зиму верталися додому, а навесні виходила знов нова вже черга» [3]. Сьогодні відомо, що «в результаті... походів Вітовта на татарські володіння (перша чверть XV ст.) на Середній Наддніпрянщині появились п'ятигорські черкеси, що осіли десь у районі Черкас і колишнього Сліпорода (Сліпорожа) на Сулі [140,с.8].

Початок цьому володінню було покладено Черкаським та Канівським старостою, князем Михайлом Вишневецьким. У 1570-х рр. шляхтича Михайла Грибуновича Байбузу, вірогідно, родича князів Глинських... Король Стефан Баторій за видатну «дельность в речах рыцарских» надав «пустиню» по ріках Сулі, Удаю і Солониці, «почавши с конца горою Сулы от Снятина, рубежа Московского, аж вниз до устья Днепра»... Але у 1580 р. За клопотанням М.Вишневецького підвладні йому староства були «спущені» (віддані - **З.О.**) його сину Олександрю... О.Вишневецький досить активно розпочав колонізацію краю, засновуючи міста та осаджуючи слободи. В 1589 р. він заклав замок біля старого Лубенського городища, в січні 1591 р. одержав від короля Сігізмунда III грамоту на фундацію Лубен, а рік потому – Пирятин. Обом містам князь надав магдебурзьке право. При цьому Лубни назвав на свою честь Олександровим, а Пирятин у пам'ять про батька Михайловим [292].

У 1620 році польський король віддає Черкаське старовство Костянтину Вишневецькому «с речками Пслон и Ворсклою, со всеми полями, лесами, местечками, слободами, хуторами, селами, приселками, озерами, прудами, винокурнями, трактирами, мельницами, таможнями, чтобы Вишневецкий всем этим пожизненно распоряжался и пользовался свободно, отчисляя ежегодно только четвертую часть дохода в королевский скарб на починку «украинских замков», снабжение их провиантом, порохом, пулями и другими принадлежностями обороны» [5,с.51].

Прискорення процесу «олюднення» лівобережних маєностей Вишневецьких було спричинене, в основному, посиленням експлуатації посполитих селян у зв'язку з «інтенсифікацією» шляхетського господарства на правобічних українських землях. Це, безперечно, значно поліпшувало «економічну привабливість» цих земель та збільшувало в рази вірогідність можливих військових набігів на ці території.

Саме тому, враховуючи перш за все загрозу постійних татарських набігів, не можу погодитись з Л.В.Падалкою, який віддавав пальму першості в колонізації нашого краю лише простим селянам. Думаю, що можна називати лише умовно першими «колоністами» тих, які прийшли на вже заселені, хай рідко, землі. Саме тому «прихожани» - селяни, козаки мали бути добре обізнані з військовою справою. Скоріш за все, в ті давні часи все доросле населення, яке приймало участь в «колонізації» нашої округи мало добре володіти і плугом і луком. Ці люди не були ні чисто селянами, ні чисто козаками. Лише значно пізніше пройшов водорозділ, який поділив людей на козаків і на селян. Але першими, на мою думку, все ж появились козаки, які змушені були будувати різного роду осад та січі для захисту кордонів від набігів татар. Недарма, деякі вчені говорять про «чисто козацьку» колонізацію цього краю.

На думку більшості вчених, саме селяни, а потім і козацтво розпочали регулярно і масово колонізувати наш край в першій чверті XVII століття. Вважаю, що це відбулось значно раніше Навіть простий

аналіз карти Г.Л.Боплана, пізніших історичних документів, свідчить, що в першій чверті XVI століття на Лівобережжі була достатня кількість військових осад, які не могли виникнути одночасно, як і не міг автор карти «об'їздити» самостійно величезну територію в достатньо короткий термін. Карта Боплана повторюю, на мою думку, створювалась (чи копіювалась) на основі других старовинних і нам невідомих карт, або інших незнайомих джерел. Як доказ такого припущення повідомлю, що на карті французького купця Монієля (створена раніше 1580 року) вимальована територія по обидва береги Дніпра вже має надпис UCRANIA та показані міста, зокрема Київ, Полтава, Чигирин. Для роботи над такою картою Бопланові, на моє переконання, потрібно було мати час і ресурси: матеріальні, а головне людські.

Українські вчені Л.М.Кушнір та С.М.Шевчук у своїй роботі «Історико-географічні особливості заселення території Полтавщини» відмічали, що «швидшими темпами заселення Полтавщини відбувалося в першій половині XVII ст. В цей час в її межах нараховувалося близько 300 населених пунктів, з яких 48 були укріпленими» [193]. Разом з тим, вони чомусь не звернули увагу на те, що «колонізація» нашого краю проходила не на пустому місці: значна частина поселень початку XVII століття вже існувала давно, хай і під іншими назвами.

До того, польська держава, яка змушена була «віддавати» вотчини де, ймовірно, жив давно люд, який вважав цю землю своєю власністю не могла обійтись від козаків. Не тільки для захисту своїх великих маєтностей на українських землях від нападів та спустошень, що постійно спричиняли татари, чи «моцні» магнати-сусіди, але і зтяжна збройна боротьба з значним автохтонним населенням цих земель - «аборигенами», які мали свої поселення, «вотчини» і безумовно здійснювали військовий супротив «колонізації» (захопленню) з боку польсько-літовської шляхти виникла об'єктивна потреба у великої шляхти Речі Посполитої утримання на власний кошт збройних формувань.

На початку свого виникнення «надвірні козаки» (так пізніше їх стали називати – **З.О.**) рекрутувались з пришлого люду, харцизьких загонів, населення не стільки охороняли, зберігали кордони маєтностей, скільки забезпечували захоплення нових земель. На чолі загонів ставили ротмістрів, з числа польських шляхтичів, або, навіть, запрошували з інших земель [249]. Наприклад, виходець з Молдавії, майбутній миргородський полковник Павло Апостол, починав службу ротмістром у Яреми Вишневецького. Але цього було замало. «Колоністи» змушені були власним коштом утримувати козаків: три або чотири господарі утримували за свій рахунок одного козака, і за це вони були звільнені від будь-яких повинностей та платежів, а також «отримували право орати, сіяти і косити, скільки їм було потрібно». Цей звичай через десятки років набув поширення за часів Гетьманщини: «виборні козаки» утримувались та озброювались за рахунок посольства.

Постійна війна «за місце під сонцем» змушувала «колоністів», разом з представниками військових, «полухарцизьких» козацьких формувань, які знаходились на утриманні шляхти чи «колоністів» укріпляти свої нові поселення-осади. До військового гарту вони мали певний матеріальний ресурс, якій допомагав їм успішно та швидко закінчити будівництво «осади». На моє переконання утримання польськими магнатами власних козацьких «полухарцизьких» загонів було звичайним правилом ще з початку XVI століття. Л.В.Падалка повідомляв, що у 1635 році Я.Вишневецький «озброїв» 1000 чоловік (вірогідно, це були також своєрідні перші «надвірні козаки – З.О.), які «с знаками военными с ротмистрами над хоругвами, с стрельбою огнистою... гвалтовно наехали» на землі овруцького та канівського старости «и их опановали с ужасом непередаваемым» [73,с.72].

Саме «свавільство та безлад», що були спричинені такими військовими загонами на початку XVI століття, спонукали польський уряд на створення регулярних військових формувань, що знаходились на службі не у магнатів, а у польського короля. Сучасний миргородський історик Л.О.Розсоха, вивчаючи «Історію Русів» (визначний, хоч і дуже суперечливий історичний твір в Україні кінця XVIII - початку XIX ст. - З.О.) у своїй роботі «Миргородському полку - 500 років» прийшла до висновку, що Миргородський полк, разом з 19 іншими козацькими полками, було утворено після 1514 року для подолання «свавільства та безладу» гетьманом Євстафієм Ружинським. Навіть ця інформація дає нам зробити висновок: на цій землі на той час було достатньо людності, щоб «наповнити» полкові сотні.

Правда, Л.В.Падалка вважав, що реформа «Днепровского качества» була здійснена польським королем С.Баторієм, набагато пізніше, у останній чверті XVI століття і мала на меті «упорядочение... умножавшегося казачества, при чем ближайшей задачей ставилось подчинить казачество определенным правовым нормам, согласовать деятельность этого элемента с хозяйственными интересами других сословий в Поднепровьи...». Він вважав, спираючись, що було організовано лише 6 козацьких полків кожний по 1000 воїнів, які повинні були нести постійну військову службу та по черзі сторожувати пониззя Дніпра від татар. Не можу з ним погодитись, лише в частині того, що на Лівобережжі існував на той час лише один Переяславський полк, що свідчило, на його думку, «о слабой заселенности левобережной Украины в ту пору» [72,с.96-97].

Тоді як зрозуміти той факт, що Д.Бантиш-Каменській в своїй «Истории Малороссии» зазначає, що «Марина Юрьевна княжна Глинская, вышедшая замуж... владела Полтавой на реке Ворскла, которое имение возвращено ей было Сигизмундом I после измены Мих. Глинского (последовавшей в 1508 году) [6,с.102]. А записка, в якій повідомлялось «что г.Полтава осажен в 1608 г. козаком полку Миргородского,

прозывается Маслом, и когда умножилось жителей, то в то время и крепость земляную сделано» [315]. свідчить лише на користь нашої гіпотези, що полтавські землі були «олюднені» ще задовго до XV століття. Саме тому можна стверджувати, що Миргородський полк, як приватний військовий підрозділ під орудою князів Вишневецьких і на їх утриманні, створений на базі козацьких формувань чи «ватаг» для захисту «людності», почав існувати ще на самому початку XVI століття [6,с.109]. Згадуючи про козацькі полки в більш пізній час, польські хронікери, вирогідно, згадували лише військові козацькі полки, які виникли за ініціативою та знаходились на утриманні центрального уряду.

Свідченням того, що «людності» на ті часи було вже в наших краях дуже багато є незаперечний факт, що «в 1579 году воеводство Киевское отделено было от Литвы к Малой Польше с удержанием Статута... Оно разделялось тогда на три Судовые Староства, в которых учреждены градские и земские суды: Киевское, Житомирское и Овручское и на четыре несудовые: в Переяславле, Нежине, Носовке и Лубнах» [6,с.147].

Зрозуміло, що перші приватні козацькі формування, були далекі від ідеала регулярної армії, бо у подавляючій своїй більшості представляли «сброд какой-то вольницы, шайка удальцов-разбойников». На мою думку, тоді вони не виправдали надії корони по захисту польських земель та людності від татар, бо часто-густо виходили з покори магнатів, центрального уряду нападали на маєтності задля здобичі, приймали участь у повстаннях проти поляків і тому після 1608 року був розформований. Разом з тим, засновуючи козацькі «осідки», навколо яких оселялись прихожани, «новосельці» з інших земель козаки Миргородського полку стали ще одним, «загарбницьким» елементом колонізації нашого краю.

Але край, який поступово все більше «олюднювався» і набував економічної ваги та значення, потерпав від нападів татар, турок, харцизів. Саме тому вже 1625 року, ймовірно, Юрій Криштоф Вишневецький (син Михайла Вишневецького (1529-1584 рр.), військового та державного діяча руських земель Великого князівства Литовського – **З.О.**) змушений був відновити Миргородський козацький полк, який мав захищати маєтки Вишневецьких (так звану Вишневецьчину) на Лівобережжі з центром у Лубнах (у Вікіпедії помилково зазначено, що Миргородський полк з 1625 року підпорядковувся Є.Вишневецькому, але у 1625 році йому було лише 11 років – **З.О.**) [34,с.85-86].

Саме ці факти, на моє переконання, значно пересувають в часі не тільки утворення Миргородського полку, але і утворення перших, хай ще поодиноких козацьких осад. Це не були, вирогідно, ще поселеннями (селами) в повному розумінні цього слова, а лише своєрідними «військовими осідками», де козаки зупинялись для перепочинку. Враховуючи відносну близькість Вергунів до Миргороду та Лубен, з великою ймовірністю, можна сказати, що перші козаки «отаборились» на цих землях ще наприкінці XV - на самому початку XVI століття.

Погоджуюсь, що поруч з козаками-харцизами, на яких не було ніякої надії відносно господарської колонізації краю, мабуть приходить, за словами М.Г.Грушевського «елемент зовсім відмінний - господарський, хліборобський, вповні позитивний, який в козачині шукав не безкарної самоволі, не добичництва, не широкого розмаху воєнної відваги..., а гарантій своїх особистих і маєткових прав, права на землю, права на працю й її результати» [24].

Після відновлення Миргородського полку, козацтво не стільки посилює, скільки організовує, сказав би, *планомірну колонізацію* цього краю в першій чверті XVI століття навколо козацьких «осад» як місць захисту. Козацькі осідки розташовуються в межиріччі Хорола та Псла і формують власне Миргородщину, а Миргород стає центром окремого Київського повіту однойменного воєводства. Миргородський полк 1625-38 рр. – це «суто військовий підрозділ козацького реєстру у складі збройних сил Речі Посполитої». Припускаємо, що саме козаків Миргородського полку було зобов'язано влаштовувати козацькі осідки (Січі – **З.О.**) в межиріччі Хорола та Псла.

Згідно розпису в «Уведомлении царю от послов о принятии войска Запорожского с городами в поданство» в «підданство отдались» 166 міст Гетьманщини. Дуже важливим фактом, який свідчить про значне залюднення наших земель є порівняння кількості «городов», які присягали на вірність царю. Наприклад: в Київському полку – 22, Білоцерковському – 19, в Черкаському – 5, Черніговському – 7, Кропивнянському – 9, *Полтавському – 15, в Миргородському – 12.* (курсив наш – **З.О.**) [54,с.179].

Саме тому, думаю, не можна погодитись з укладачами книги «Адміністративно- територіальний поділ Полтавщини (1648-2012 рр.)», які стверджують, що Миргородський округ (так офіційно називалась ця територія на ті часи – **З.О.**), який на початку XVII століття виділився від Переяславського і «був досить рідко заселений. на цей час на просторі 225 кв.миль було лише два міста – Хорол і Миргород, близько 30 сіл, 600 домів, населення 3600 чоловік. Округ охоплював землі по верхній течії Хорола і Псла та по середній Ворсклі» [1,с.4].

Разом з тим, звертаю увагу читачів на означення цих земель як округу (обводу), що опосередковано може свідчити про «прикордонний», військовий характер поселень, які в ньому знаходились.

Для уточнення дати першої відомої згадки про саме село Вергуни використано маловідому люстрацію (опис) Канівських та Черкаських староств Речі Посполитої, яку датують 1629-1632 роками. Дуже цікавим є те, що серед сел Канівського староства, які «козаки тримають за Дніпром» згадуються поселення Клепаче (ймовірно, це село, яке знаходилось на місці стародавнього Кляпеча, тепер, можливо, с.Клепачі Лубенського району - **З.О.**), в якому числяться «2 послушних підданих... Козаків у цьому селі 2». Разом з іншими 10 селами згадується села Решотки і Вергуни, в яких «12 послушних підданих... Козаків є 64» [210,с.46]. В цьому описі вперше згадується і «хутір Турбаївка». За твердженням

Ю.Мицика це «перша згадка про знамените своїм антикріпосницьким повстанням кінця XVIII ст. села Турбаї, що стоїть на лівому боці Хоролу неподалік від місця впадіння останнього у Псел» [210,с.43].

У Речі Посполитої на початку XVII терміном «землі за Дніпром», ймовірно, визначали саме територію Лівобережжя. Враховуючи це, вірогідно, с.Решотки слід ідентифікувати з нинішнім селищем Решетилівкою. Якщо таке припущення вірне, то, враховуючи відносну територіальну близькість сіл Клепаче і Решотки, ми вважаємо, що мова в названій «люстрації» йшла саме про наше село Вергуни. Припускаємо, що Вергуни вже тоді було селом, у класичному розумінні цього терміну. В селі, безумовно була і своя «осада», яку «утримували» постійно 5-6 козаків, які несли військову службу та посполиті селяни, які при потребі, залучались до оборони.

Саме таких «утримувачів» козаків, вірогідно, мав на увазі Г.Л.Боплан, який, надсилаючи свою топографічну карту з описом «великого пограниччя» - України польському королю Яну-Казимиру, зауважив: «Цей люд (козаки – **З.О.**), спрямувавши всі свої турботи на благо Вашої держави, розсунув досить далеко її кордони і доклав стільки зусиль, щоб обробити неродючі землі, які він там зустрів, що тепер їх дивовижна родючість складає найбільший прибуток Вашого королівства» [10].

До того часу, за історичними джерелами, до Черкаського староства на межі XV–XVI століть належали землі нижньої течії Сулою та по Сулі, а також землі в басейнах Псла, Ворскли, Орелі, Самари. Грунти, «котрі здавна до цього староства заживали, відняті, особливо від Мошен, дідичних добр князя Вишневецького» [210,с.43]. Можна тепер погодитись із Ф.Г.Пітченко, який вважав, що перша відома згадка про Вергуни відноситься приблизно до 1630 року [76]. Хочу лише зазначити, що перша згадка про населений пункт свідчить лише про те, що він існував задовго до того, як про нього появилось повідомлення.

Це були непрості часи для тоді вже багаточисельного населення Лівобережжя. У кінці XVI-на початку XVII століття вергунівські та шишаківські козаки, населення наших сел брали активну участь у повстаннях. Так, у 1637 році Миргородський полк підтримав повстання запорізьких козаків під проводом Павлюка. В 1638 році миргородці брали участь у селянсько-козацькому повстанні проти польської шляхти, яке очолив гетьман нереєстрового козацтва Яків Острянин (Остряниця) [307]. М.С.Грушевський наводить «реляцію Хшонстовского з кампанії 1638 р., які засоби повстанські дало Острянинови московське пограниччя - «найбільше Роменщина, з котрої пристало до нього до десятка тисяч хлопів» [25]. Зауважу, що скоріш за все Хшонстовський, говорячи про округ, мав на увазі всі землі, що були навкруги, зокрема Хорол, Лубни, Вергуни, Шишаки тощо.

Після ряду поразок українських козаків від Польської корони наприкінці 30-х років XVII століття почався наступ на права козацтва і

поспільства. Ось як описує цей період А.Дикий у першому томі своєї «Неизвращённой истории Украины-Руси»: «В начале января 1638 г. закон был принят Сеймом под названием «Ординация Войска Запорожского Реестрового, находящегося на службе у Речи Посполитой». Условия этой «Ординации» фактически превращали реестровых казаков (число которых было ограничено 6000), в наёмное польское войско под командой польских офицеров. Выборность старшин (командно-административные должности) и собственная казачья юрисдикция были отменены. Звание гетмана упразднилось. Вместо него командовать реестровыми казаками назначался королем из шляхты особый «комиссар». Точно так же из шляхты назначались полковники и есаулы. Только на самые низшие должности разрешалось выбирать людей из среды реестровых казаков. Должности эти были: сотник (в сотенном местечке) и атаман (в казачьем селе). Но и они могли вступить в исполнение своих обязанностей только по утверждению комиссаром. При комиссаре и полковниках были созданы особые отряды наёмной, хорошо оплачиваемой, «гвардии». Это привело к захвату лучших земель... и к увеличению барщины. Началась она с одного-двух дней в неделю, а к 40-м годам 17-го века дошла до шести дней в неделю. Кроме того крестьяне, кроме денежных, несли и разные натуральные повинности: поставка на фольварк яиц, птицы, меда, льна и прочего, а также бесплатное несение транспортной службы для владельца. Размер налагаемых повинностей зависел исключительно от владельца, жаловаться было некому. В результате, по словам французского инженера Боплана, который в этот период провел несколько лет на Украине на службе у князя Конецпольского «положение и жизнь крестьян можно было сравнить с жизнью невольников на галерах» [162]. В лютому (березні) 1638 року після придушення козацько-селянського повстання під керівництвом Павлюка та Скидана, Миргородський полк, разом з іншими, було розформовано. Але ненадовго. Вже у 1649 році Миргородський полк було відновлено.

Саме тяжке становище населення на Україні і призвело до початку Визвольної війни 1648-1654 років під проводом Б.Хмельницького. М.С.Грушевський у своїй багатотомній праці «Історія України – Руси» підкреслював, що перед Визвольною війною це був заселений «людністю» край: «В світлі сих випадкових згадок сучасників, які власними очима бачили тутешнє заселеннє, не здаються гіперболічними цифри заселення Вишневецьчини перед Хмельниччиною, подані свого часу з незвісного близше «манускрипту кн. Михайла Сервація Вишневецького»: Лубни 2646 господарів і 40 колес млинських. Хорол 1297 госп. і 8 колес; Горошин 107 госп. і 11 колес; Лукомль 524 госп.; Оржиця 91 госп.; Буромль 158 госп. і 6 кол(іс); Вереміївка 327 госп.; Жовнин 312 госп. і 9 кол(іс). Пирятин 1749 госп... Переглядаючи генеральну карту Бопляна ми бачимо в поріччях Сули, Хорола, Псла, в сусідстві східньої границі — цілі десятки осад: По Хоролу: Вергуни (Werwoni) (Веруни – **З.О.**), Хорол, Вишня (Вишняки). Тошієвка (може Хвощівка?), Стайки, Аврамівка

(Hawginiowka), Чичаки (ймовірно с.Шишаки – **З.О**), Хорол, Вишня (Вишняки). Тошієвка (може Хвощівка?), Турубайловка (Трубайці?), Єньки (Zaneki), Болбасівка» [25].

Зауважу, що в своїй карті Г.Л.Боплан, на моє переконання, також чітко відрізняв старовинні поселення від нових. Наприклад, за українською «Вікіпедією» сусіднє з Вергунами село Слобідку (тепер Миргородського району) на своїй карті він позначив як «Bespaliez» та знаком «Sloboda, Latine nova Colonia» (Слобода, по латині – нова колонія – **З.О**). До того, через декілька років, в своїй «первой чолобитной» російському царю Олексію Михайловичу від 17 лютого 1654 року «Хетман войска Запорожского» Богдан Хмельницький «говорить про «молящихся» за царя «в городах, селах и деревнях» [54,с.181]. До того, звертаю увагу на стару назву стародавнього козацького села с.Шишаки. Слово «Чічаки» сягає сідої давнини і має тюркське походження. Вважають, що в його основі лежить слово «ЧІЧАК(Г)», яким тюрки, за новітніми дослідженнями, називали квітку, або випуклу прикрасу на шапці у вигляді квітки, а стародавні слов'яни - куполообразний головний убір, або шлем (шишан). Зауважу, що на півдні України (у села Покровка, колишнього Веселиновського району на Миколаївщині) на шляху «из Варяг в Греки» свого часу стояла стародавня татарська фортеця з похожою назвою ЧІЧАКЛЕЙ. Зазначу, що за історичними джерелами ЧІЧАК (грец. Tzitzak, тур. Çiçek — квітка, в хрещенні Ірина; померла в 752 році звали хазарську принцесу, доньку (по даним Феофана) або сестру (по даним Никифора) хазарського кагана Вирхора. В 732 році імператор Византиї Лев III женив на ній свого сина Константина (майбутнього імператора Константина V). Територія Хазарського каганату в період розквіту включала і Україну. В «Словарі тюркізмів в російській мові» казахського вченого Є.Шипової можемо зустріти татарське слово «чэчу» - сипати, розсипати [275,с.398]. Інше слово тюркського походження «шиш» - островерхая куча, ворох, насыпь, постройка || копна сена || островерхий шалаш, балаган». Дуже цікавим для нас є аналіз Є.Шипової слова «шишак» -«стар. металлический шлем с острием (шишом) с шишкой наверху; шлем, каска с гребнем, с конским хвостом, с перьями». Слово «*шишка* - *шишара* (курсив наш - **З.О**), печиво «вроде хвороста» (тат.)» [275,с.421-422]. Цікаво, що «вергунами» в Україні також називають печиво з здобного тіста у вигляді хвороста.

Це в деякій мірі, підтверджує вже призабутий сьогодні сарматсько-хазарський міф, який був розповсюджений серед значної частини козацької старшини Війська Запоріжського в кінці XVII і на протязі XVIII століття (П.Орлик, Григорій Грабянка, Самуїл Величко), за якою козаки ведуть свій родовід не від слов'ян, а від древніх сарматів і хозар. Загальновідомо, що до тюркських племен відносились і печеніги які вперше згадуються в «Повести временных лет» (915 р.). В кінці X - першій половині XI століття печеніги посилили напади на Русь. У 988-997 роках князь Володимир Святославич вів запеклу боротьбу з печенігами.

Інтенсивно зміцнюючи південні кордони своєї держави з 988 р., він збудував ряд укріплених замків по річках, через які переходили печеніги: Сула, Стугні, Десна, Трубежу, Остер, Сейм - зокрема Посульську лінію.

До того, на цих землях була територія, яка належала Глинським, які були потомками татарського хана Мамай. Назвавши так поселення його перші жителі можливо хотіли також підкреслити не тільки географічне положення села – на горбах, але і красиву природу навколо. Можливо це є, хай непрямим, але доказом виникнення поселень в цьому краї в доказацькі часи. Про це свого часу писав і полтавський краєзнавець Л.В.Падалка. За його повідомленням с.Шишаки було «бывшим укреплённым городом» (такий статус тоді мало м.Миргород – **З.О.**), який був заснований козаками. Тут знаходилась, також, «сторожова могила», яка давала змогу козакам контролювати кордон Вишневецьчини на багато кілометрів [Див.:73,с.143,186,192].

Можливо і село Турбаї (Турбай) могло б похвалитись своїм старовинним корінням. Багато краєзнавців виводить назву села від українського слова «турба», що означає клопіт і турботу. Але думаю, що старовинне село отримало від тюркського слова «турба» - місце, де моляться, або земля.

Слід також зауважити, що за твердженням мовознавців в давньоруській мові як і з давніх часів приблизно по 14 ст. а інколи й довше, поняття «село» означало будь-яке поселення незалежно від розміру, а поняття «городъ» означало будь-яке незалежно від розміру огорожене частоколом, мурами чи стіною поселення, себто навіть маленьке поселення за розмірами сучасного села, але огорожене стіною називали «городъ» од слова «городити» себто це те, що огородили. Можна тепер зробити дуже сміливе припущення, що Шишаки знаходились на місці поселення значно древнішого за Вергуни, а останнє розпочинало свою історію як перший (головний) «присілок» Шишаків (Чичаків). Відомо, що після смерті Б.Хмельницького, в ході боротьби між Юрієм Хмельницьким та полтавським полковником Мартином Пушкарем восени 1658 року древнє с.Шишаки, разом з сусідніми селами (ймовірно, з присілком Клепачі – **З.О.**) «вижег» Іван Виговський [74,с.22]. Про масштаби цієї трагедії невідомо, але цей факт свідчить, що на той час це було велике і багате село.

Але, в «Малороссийских переписных книгах» 1666 року знов зустрічаємо повідомлення, що біля «местечку Хоролю» знаходяться «села Шишаки, ЕРГУПИ, в яких, судячи з перепису, не було міщан «опричь козаков и козачьих земель угодий» [55,с.74]. Відсутність у цьому документі Клепачів, можливо, свідчить про те, що «присілка» такого ще не було.

Останнім часом, осмислюючи багатовікову історію, зокрема, с.Вергуни, дещо змінив свій погляд на прадавню назву села. Думається, що прадавня назва села (з часів польсько-литовської доби) нам ще невідома. Офіційним найменуванням поселення (вірогідно, спочатку

невеличкої «козацької осади») з 1629 року було ВЕРГУНИ, яка з роками трансформувалась у ВЕРУНИ, ЄРГУНИ, ВЕРГУНИ (про причини появи назви ВЕРЧУНИ зупинююсь пізніше – **З.О.**). Хочу зауважити, що в українській історії такі випадки були непоодинокими. Яскравий приклад наводить миргородський краєзнавець Л.Розсоха у своїй книзі «Миргородщина козацька і гоголівська», яка повідомляє, що, наприклад, знамените село Кибинці Миргородського району в часи Б.Хмельницького (в козацькому Реєстрі після Зборівської угоди 1649 року) називалось Краснопіллям. Існувала навіть Краснопільська сотня. Розповідаючи про одного з поміщиків, друзів Гоголів-Яновських авторка також повідомила, що той жив в селі, яке в різні роки називалось Псьолівкою, Злодіївкою, Доброгорівкою, Псільським [241,с.101].

Краєзнавці робили багато припущень щодо походження назви села Вергуни (Веруни, Єргуни, Верчуни). Одні виводили її походження з відомої народної страви «вергуни» (у деяких джерелах її називають «верчунами» - **З.О.**). Інші, як Т.С.Бридун, земський статистик Хорольського повіту Полтавської губернії початку ХХ століття вважали, що «давно як земля була вільна з-за Дніпра з'явилися поселенці по прізвищу Вергун і Шишак (Шишан – **З.О.**) і один з них оселився на місці сучасних Вергунів, а другий на місці Шишаків» [11,с.51]. З ним погоджується сучасний український архітектор І.Биков, який вважає, що назва села походить від прізвища засновника поселення, козака з Правобережжя - Вергуна [138]. Принагідно треба зазначити, що під час вивчення журналу Генеральної канцелярії за 1722 рік зустрів рішення Малоросійської колегії, яким зобов'язано «полковника лубенського (А.М.Марковича - **З.О.**), судію полкового», «сотника лукомського» «все до найменшого заграбленне» повернути якомусь лубенському козаку Косте Шишенку [63]. Не можна відкидати теорію і тюрського походження назви цього поселення.

Інші краєзнавці стверджують, що назва села Вергуни походила від рельєфу навколишньої місцевості, бо хати перших поселенців «крутилися, вертілися» серед лісових хащ, по урочищам та видолинкам. До речі, стародавня назва гороху була «верчун». Називаючи так село люди мов би підкреслювали, що хати були розкидані в селі як горох. І не дивно, бо в ті жорстокі часи можна було будь-якої миті чекати нападів татар, поляків, росіян тощо, а сховані в хащах і чагарниках оселі не так легко було знайти. Можливо, в основі назви села лежить назва українського кондитерського виробу з тіста, типу «хвороста». До речі, порівнюючи похідні тюркські слова, з яких могли піти назви сел Вергуни та Шишаки виникає думка, що це теж неспроста. Багато краєзнавців виводять назву села Вергуни від дієслова «вергати», у значенні «розкидати», звертаючи увагу на те, що село було розкидане по ярам та урочищам на великій відстані. Кожна з цих версій, на мою думку, має право на існування і пересічному читачеві до снаги самому зробити належні висновки.

Підкреслю, дореволюційний полтавський дослідник Г.Коваленко, вивчаючи походження української хати, на підставі археологічних досліджень, зауважував, що залишки перших «доісторичних» жител, зокрема на Полтавщині знаходять «всегда исключительно в холмистых местностях, пересечённых по разным направлениям более или менее глубокими оврагами, по которым протекают ручейки. Над ними обыкновенно тянутся возвышенности в виде непрерывной цепи нагорных мест» [48 с.106]. Це також може слугувати певним археологічним доказом старовинності села Вергуни та Шишаки.

Таким чином, можна вважати, що наш край (Вергуни, Шишаки,) наприкінці XV – початку XVI століть не був таким малолюдним, як здавалось зовні. Місцеві «аборигени» ховали в лісових хащах, байраках та ущелинах свої обійстя та худобу від стороннього ока, оберігаючи багату на дичину, рибу плодородну землю від пришлого люду. Тому і здавалось «прихожанам», що людей тут ніколи не було. Може тому, як російський історик А.В.Стороженко в своїй книзі «Стефан Баторий и днепровские козаки», так і польський письменник Г.Сенкевич в своєму романі «Огнем и мечом» майже однаково описували ці краї, як «почти девственные леса, ... частью заросшие густым кустарником, частью открытые в виде лугов. В этих местах и болотах находили себе приют всевозможные звери; в глубине лесных чащ жили косматые туры, медведи, дикие кабаны, целые стаи волков, много рысей, куниц, стада серн и диких коз, а в болотах и на берегах рек водились бобры... По высоким сухим степям носились табуны диких коней с лохматыми гривами и налитыми кровью глазами. Реки кишели рыбой и водяной птицей».

Одними з перших поселенців - «колоністів» нової хвилі, судячи з прізвищ, які і сьогодні носять жителі наших місць, були вихідці з Московії, Запоріжжя, Волині, Чернігівщини, Польщі, які почали «гніздитися» на вергунівських (єргунівських) та шишаківських землях, ймовірно, ще з кінця XV століття під час Русько-литовської війни 1487—1494 років.

1.3 Вергуни, Шишаки, Клепачі у складі Гетьманщини. Апостоли і Кулябки

Зі створенням військового козачого формування – Миргородського полку, що забезпечував охорону кордонів Вишневещини, боротьбу з «внутрішніми» ворогами створились достатньо комфортні умови для життя людей, що значно прискорило процес колонізації цих земель «людністю». Це вимагало, перш за все, збільшення кількості військових укріплень - «осад», де постійно знаходився козацький військовий гарнізон, який міг би захистити місцеве населення від ворога.

Доречно буде сказати, що більшість козаків займалася «традиційним землеробством, тваринництвом та промислами, як правило, силами членів сім'ї (хоча не виключалася експлуатація і досить

«буржуазної» вільної найманої сили, і архаїчної праці бранців). Велике значення мала й військова здобич – «козацький хліб», як її тоді називали» [145]. Кількість колоністів-«прихожан» на ці краї постійно збільшувалась. Одні наймались нести козацьку службу, інші приходили обробляти землю, вирощувати хліб і... будувати нові військові осаді...

Тут хочу зробити дещо сміливе припущення. На мою думку, вибір місця для створення Вергунівської Січі наприкінці XV- початку XVI ст., як і інших козацько-військових осад, відбувся не спонтанно, а планомірно, згідно з тогочасною військовою наукою та з урахуванням близькості до основних шляхів, сусідніх «осад», будівельного матеріалу, річок і, як правило, на місці вже існуючих, або колишніх поселень. Читачам хочу повідомити, що і у Вергунах, за інформацією Л.В.Падалки, у давні часи була навіть річечка, яка знаходилась у південній частині села [73,с.182].

З урахуванням того, що перший власник цих земель, гетьман реєстрових козаків Т.Байбуза походив з Черкащини, можливо, один з «славетно урочених» козаків, черкащанин Вергун (на Черкащині до цього часу існує село Пологи-Вергуни – **З.О.**) і «отримав завдання» ще за Вишневецьких на місці існуючого поселення побудувати нову козацьку «осаду». У історичних джерелах згадується, що «литовские люди черкаси саугайдачного полку» на чолі з «корсунцем», полковником Іваном Вергуном у 1618 році, разом з есаулом Монастирським «с товарищи Шацкий город взяли и сожгли» [Див.:58]. Враховуючи, що Петро Конашевич-Сагайдачний (1570-1622 рр.) став гетьманом реєстрового козацтва Речі Посполитої після М.Вишневецького можливо саме «черкас» Іван Вергун і був одним з козаків, які перетворили невеличку стару козацьку осаду у Вергунівську Січ, з якої виросло сучасне село.

Не можу не поділитись з читачами ще одним історичним фактом, який можливо буде цікавим для краєзнавців і, хай дотично, може бути пов'язаний з появою назви села Вергуни. Із загальновідомої дореволюційної енциклопедії Брокгауза та Єфрона, інших історичних джерел стало відомо, що у 40-х роках XVII століття одним з багаточисельних «самозванців» (так називали людей, які претендували на російський престол - **З.О.**) був лубенський козак (можливо, що це був козак Хорольської сотні – **З.О.**) Іван Вергун (Вергуненко, «Вергуньонок»), який потрапивши у 1640 році до полону кримських татар, був проданий єврею і в 1646 році оголосив себе сином Лжедмитрія II і Марини Мнишек. Російський історик С.Соловйов у другій главі, тому 10 «Истории России» теж зазначає: «Вергунёнок, Иван - самозванец, в 40-х годах XVII столетия, выдававший себя за московского царевича. По сведениям, собранным русскими в Кафе и Царьграде, Вергунёнок был по происхождению казак, родом из Лубен; рассорившись с матерью, он ушёл в Полтаву, где жил в работниках, потом казаковал на Дону; захваченный на охоте в плен татарами, он был продан ими одному еврею, у которого и объявил себя московским царевичем; узнав об этом, крымский царь вытребовал его к себе и держал года три, а потом послал в Константинополь, где скоро за

пьянство и драки он был посажен под стражу; дальнейшая судьба его не известна». За іншими джерелами, «в конце концов он был выдан волошским господарем Москве и казнён». До цього лише хочу додати, що не маючи інших серйозних доказів Л.В.Падалка лише, ймовірно, зі слів «крестьянина м.Вергунов» Наума Тарасовича Химича зробив висновок, що першими поселенцями Вергунів були жителі м.Лубни [73,с.194].

Саме тому зацікавила інформація про те, що в «Реестре всего войска Запорожского после Зборовского договора с королем Польским Яном Казимиром», складеного у жовтні 1649 року згадується козак Хорольської сотні Миргородского полку «Вергунов (Дергунов) зят Радко». Це опосередковано свідчить про те, що був ще один, як мінімум, козак Вергун, який, ймовірно, міг бути нащадком «батька-засновника» Вергунівської Січі ще на самому початку XVI століття. До того ж, з великою долею вірогідності можна стверджувати, що у Вергунах, Хоролі і сьогодні живуть потомки засновника села за прізвищем Радченки. Зауважу, що судячи з зазначеного реєстру більшість козаків з прізвищами Вергун, Вергуненко входили до складу правобережних козацьких полків: Черкаського, Переяславського, Чигиринського тощо. Втім, для об'єктивності слід зазначити, що на Запоріжжі теж були козаки і з прізвищем Верчун [264]. Ймовірно, прізвище цього козака пішло від того, що він мав дуже «вертляву, крутливую» вдачу, такий собі не хлопець, а «крутько».

З часом, створювався (зміцнювався), говорячи сучасними військовими термінами, своєрідний «пояс безпеки» від набігів на землі Вишневецьких і перш за все їх столиці, міста Лубни. Кивський історик М.Івануца у своїй історичній розвідці «К вопросу об участии казаков в боевых действиях по осаде и обороне укрепленных пунктов в XVI в.» зауважує: «Расстояние между укрепленными поселениями и их застройка регламентировалось специальными указами правительства и местным войсковым начальством» [176,с.334].

Підтримую тих вчених, які не погоджуються з безапелляційним твердженням Г.Л.Боплана, начебто він був засновником більшості козацьких поселень. Вони існували та модерізувались задовго до нього. Можливо, карта відомого французького інженера та фортифікатора була не тільки копією невідомих нам карт, але і своєрідним результатом – звітом про результати колективного «плану» кріпосного будівництва поляками прикордонних «козацьких осад» польських магнатів. Саме тому, вірогідно, на карті ним були «перекручені» назви багатьох поселень Левобережжя. Недарма він також зазначає, що «цей новоздобутий край є незборним захистом проти могутності турків та жорстокості татар, міцною перепорою, здатною зупинити їхні згубні і часті набіги, і вороги ці бувають дуже здивовані, зустрічаючи у провінції, яка [раніше] служила для них місцем переходу до завоювань, неспростовне свідчення своєї ганьби і свого занепаду...» [10]. Він, ймовірно, був лише тогочасним «збирачем-редактором» повідомлень і карт про створені «козацькі осідки»

та міста, які лише наносив на карту. Погодьтеся, що на ті тривожні часи об'їхати самому всю Україну і достатньо точно нанести на карту майже всі населені пункти було майже неможливо.

Виходячи з цих міркувань та враховуючи не дуже вигідне географічне становище, зокрема відсутність поблизу великих річок, можна припустити, що при виборі місця заснування «козацької осади» - Вергунівської (Верунівської, Єргунівської) Січі, крім цих чинників, враховувалась її близькість до споконвічної дороги в Крим (Ромоданівський шлях) та наявність робочої сили для проведення фортифікаційних робіт і, головне, присутність основного будівельного матеріалу для спорудження «осади» – лісу. Саме біля Січі поступово оселялась «людність». Не можу погодитись з думкою вчених, які вважають, що термін «Січ» у ті часи мало лише подвійний зміст: розчищене серед лісу (так пояснював походження назви урочища «Вергунівська Січ», зокрема В.Т.Бредун – **З.О.**) або укріплене висіченим лісом місце. На моє глибоке переконання, у ті далекі часи словом «січ» називали перш за все укріплений частоколом хутір (поселення) , який заселявся козаками та посполитими, які несли військову прикордонну службу. Земля під хутір, вірогідно, надавалась безкоштовно у довічне володіння козацькому уряднику (або козаку), якому доручалось побудувати «осаду». Підтвердженням цього припущення може служити зміст купчої за 1653 рік, яку наведено О.Лазаревським: «славетний Мартин, козак войска запорожского, обыватель лубенський, продал хутор, албо сечь свою славетному его милости о.Илии (Кулябке), протопопу лубенскому святотроицкому» [53,с.2]. У значно пізніших джерелах (наприклад, у купчих кінця XVII-початку XVIII століття, які зберігались в архіві Кочубеїв) можна також зустріти вживання поняття «січ» у значенні «хутір з навколишніми ґрунтами. Так, в листі гетьмана Самойловича від 22 лютого 1681 року пану Жученку (козачий полковник Федір Жученко - **З.О.**) з повідомленням, що «сич, состоящая на р.Орели, принадлежит войску Запорожскому, которую он, Жученко, может... взять в свое владение».

До сьогодні пониззя між центральним ставком і озером місцеве населення називає Вергунівською Січчю - історичною частиною села, яка знаходиться у так званій Великій Толоці і віддалена приблизно на 400 метрів від центра села. Вергунівська «осада» була місцем, де кожен тутешній житель міг знайти, у разі потреби, не тільки захист та притулок, але і місцем, де можна було продати чи купити найнеобхідніші речі – порох, свинець, зброю, одяг тощо. З великою долею вірогідності можна стверджувати, що «осердя» села Вергуни, одну з багатьох козацьких осад - Вергунівську (Верунівську, Єргунівську) Січ було закладено на місці стародавнього поселення» найпізніше на самого початку XVI століття для захисту «колоністів», місцевого населення та прилеглих маєтностей Вишневецьких. Споруди Січі робили з неї справжню фортецю: навколо козаки викопували глибокі рови, насидали високі земляні вали, на яких

споруджували оборонні вежі з бійницями. Посеред Січі був просторий майдан, на якому проходили козацькі військові ради, що розв'язували всі питання повсякденного життя. Майдан, як правило, оточували козацькі житла - курені, побудовані з дерев'яних колод або плетені з лози й укриті очеретом.

3 травня 1648 року вергунівські, шишаківські козаки та селяни стали активними учасниками Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького. Відомий історик Д.Дорошенко у своїх «Нарисах історії України», характеризуючи початковий період війни, зазначав: «Майже одночасно спалахнула й Задніпрянина — теперішня Полтавщина й Чернігівщина. Вже в кінці травня вона вся палала повстанням. Князь Ярема Вишневецький опинився в своїх Лубнях, як на острові серед океану розбурханої революційної стихії» [163,с.13]. За часів визвольної війни українського народу на чолі з гетьманом Б.Хмельницьким, - пише Л.Розсоха в своїй статті «Миргородському полку – 500», - миргородці хоробро билися під Пилявцями, Жовтими Водами й Корсунем, ходили на Львів і Замостя, брали участь у облозі фортеці Збаражу, рубалися в бою під Зборовом і першими ввірвалися до нього. Полковник Матвій Гладкий очолював миргородських козаків у Берестецькій битві 1651 року. Згідно з універсалом Богдана Хмельницького у 1652 році було створено Чортотлицьку Січ, на якій три курені утворили козаки Миргородського полку».

На кінець XVII століття втрачає своє військове значення і поступово приходить в занепад Вергунівська Січ, яка з усіх боків «обліпилась» обійстями нових поселенців – козаків та посполитих. Козаки, вихідці з Вергунівської Січі, поступово розселяються по ярам, долинам та віддолинкам села, яке тепер зветься Вергунами...

Для того, щоб зрозуміти хід подальшої історії Вергунів треба знати, що після вигнання поляків з Полтавщини, за часів Б.Хмельницького, формально вся «...земля... сделалась собственностью всего «товариства», войска в широком смысле этого слова, т.е. всего народа малороссійскаго» і називалась «займанщиною». Наведу читачам пояснення цього терміну, що набагато пізніше давали старі козаки, коли захищали свої землі від захоплення. «Когда, при помощи Божией, малороссияне с гетманом Богданом Зеновием Хмельницким кровиею свою освободили Малую Россию от ярма лядскаго... на обоих берегах Днепра вся земля была малороссиян сполная и общая - первые под полки, а в полках под сотне, а в сотнях под местечка, села и деревнеи в оных под свои жилища, двори, доми и футори осягли и позаймали...» [5].

Саме тому жителі села Вергунів (Ергунів), Шишаків, Турбаїв і всіх інших сел Лівобережжя «по праву» вважали себе особисто вільними та «товариством» володіли землею, бо вважалось, що «занимать себе землю в личную собственность нельзя и даже полученными продуктами нужно пользоваться вообще». Недарма Вергуни (Ергупи) і Шишаки ще по Малороссійському перепису 1666 року зазначені як суто козацькі, навіть

тоді ще не «рангові» села. Доречно буде зазначити, що «ранговими» пізніше називались поселення, які давались козацькій старшині на час її «урядування» для «прокорму».

Найбільш активно наші землі почали заселятися в період після 1648 року, коли козаки «розходилася з Січи на лови», або, як говорили, на «промисл» по всіх ріках, ярах, лісах і комишах, бобруючи по місцях, про котрі навіть мало хто знав». За інформацією Ф.Г.Пітченка, у 1669 році, наприклад, село Вергуни значно поповнилися вихідцями з міста Лубни, звідки за непокору були виселені козаки та ремісники: чинбарі, столярі, шевці, ткачі [76]. Можливо, саме з цих часів серед вергунівських козаків та посполитих появились нащадки козаків лубенських городової та сільської сотен Миргородського полку, які були записані у названий реєстр: Мусія Клименка, Криська Демченка, вже названого Івана Богуна, Кузьми Бобиря, Степана та Грицька Мусі(є)єнків, Стецька Ляш(щ)єнка Федора та Степана Кириченків, Куця та Феська Радченків, Андрія Гриценка, Грицька Кравця, Богдана Слюсаря, Феська Кушнеренка, Михайла Левченка, Васька Короля, Федора Зуба, Андрія Коломийця, Пилипа Машенка [90,с.269-270].

До того, розселення «людності» призвело і до появи історичних найменувань «кутків» села Вергуни. Появу Великої та Малої Толоки у Вергунах пов'язуємо з часами Апостолів та Базилевських, коли десятки «куплених» селян з сім'ями були переселені в село і змушені були толокою, в стислі терміни, будувати собі житло (про роль толоки в житті селян поговоримо пізніше).

Насьогодні змінив думку щодо назви вергунівського «кутка» - Залуки. Ймовірно, вона пов'язана не стільки з природними особливостями місцини (на ті часи, коли ліси щільно вкривали цю землю, луків, вірогідно, як таких багато не було), чи з ім'ям якогось козака Луки і не поміщика, як стверджують деякі джерела, за хутором якого знаходились «громадські козацькі угіддя», а з тим, що ця місцина знаходилась за старовинним селом, що належало князям Глинським Княжа Лука (*За* (Княжою) *лукою*).

Місцина Косарівка, як на мене, була названа за місцем проживання якогось Косарівського. Це прізвище можна зустріти і серед вергунівських жителів у компуті Миргородського полку за 1723 рік. Зазначу, що серед козаків та посполитих Сорочинської сотні Миргородського полку, які присягали у 1708 році на вірність Петру I згадується, наприклад, козак Опанас Косаренко [84,с.84]. Урочище Ріжки назване на честь вергунівського козака Артема Рижого (в народі, ймовірно, прозивали, як урочище «Рижка»), який згадується у компуті Миргородського полку 1738 року. Ляхова - на честь козака, вихідця з польських земель Ляха. Відомо, що до революції біля м.Вергуни знаходився хутір Ляховий. Слід зауважити, що у 1713 році у Миргородському полку служив значковий товариш Лях Войтек (можливо, вергунівських його нащадків називали Ляшенками та Войтенками – **З.О.**) [192,с.95]. До того ж, прізвище козака Микити Ляха згадується серед вергунівського «товариства» у компутах

Миргородського полку за 1718 рік [84,с.118]. Саме його роду, найвірогідніше, і належала ця місцина. Деякі краєзнавці вважають, що урочище «Турівщина» отримало таку назву тому, що належало воно з давніх часів вергунівським козакам Турам (Туренкам).

У щоденниках Д.З.Браженка згадується місцина у Вергунах, яке називалось Царин, яке знаходилось, скоріш за все, недалеко від сільської школи (ймовірно, так місцеві жителі називали «околицю» села, де здавна збирались люди почути свіжі новини).

Походження назви місцини у Вергунах – Богунівки свого часу виводили з місця легендарного відпочинку видатного козацького ватажка Визвольної війни 1648-1654 рр. Івана (Федоровича) Богуна (1618-1664 рр.), який у 1658 році був наказним полковником Полтавського полку, що багато років перебував з Миргородським полком. Разом з тим, зазначу, що згідно «Реестра всего войска Запорожского после Зборовского договора с королём польским Яном Казимиром, составленные 1649 года, октября 16 дня» у списку козаків Лубенській сотні Миргородського полку значиться Іван Богун. У зв'язку з цим, можна припустити, що назва Богунівки лише дотично пов'язана з цим легендарним вояком. В козачих реєстрах (компутах) за 1718 та 1732 роки, згадується прізвище вергунівського «посполитого» - Андрія Дзюбенка - Богова зятя. В ті часи відношення до слова «Бог» було піетичним і поважним. Разом з тим, урядниками при записах у козацькі реєстри допускались всім тоді зрозумілі скорочення. Можна припустити, що один з далеких родичів знаменитого полковника проживав у наших краях. (до того ж, у козацьких реєстрах Полтавського полку різних років прізвище Дзюби - Дзюбенка (наприклад, прізвища козаків Дзюбенко зустрічається доволі часто – **З.О.**). Разом з тим, не можу не зазначити, що в «маловідомій» польській люстрації 1629-1631 років згадується хутір «Богове над рікою Хорол» містечка Говтва [210,с.50].

Було б несправедливим не назвати перелічені також в цьому реєстрі прізвища козаків Хорольської сотні, частина яких, безумовно, проживали у середині XVII століття у Вергунах і приймали активну участь у Національно-визвольній війні 1648-1658 рр.: Михайло Микитенко, Іван, Нестор і Яцько Засядьки, Павло Шаповал, Іван Демченко, Стецько Панченко, Василь та Іван Вергуненки (можливо, саме вони походили з роду Івана Вергуненка – «Лжедмитрія»), вже названий Радко Вергунов (Дергунов зять), Мусій Юхименко, Юхно Кочан, Лук'ян Артюшенко, Лесько Дуденко, Петро та Мусій Лозенки, Іван Сирота, Лаврін Нагорний, Лесько Сеняговець [86,с.267-268]. Особливу увагу хочу звернути на прізвище вергунівських козаків Засядьків. Один з них, Яків (Яцько) Засядько, за інформацією фундаментальної енциклопедії В.В.Кривошеї «Козацька старшина Гетьманщини», як полковник Лубенський приймав участь у підписанні Переяславської угоди 15.10.1659 року (був неписьменний, тому Переяславську угоду за нього підписав «писар полковий прилуцький Василь Севастянович» (більш детально про нього та

його нащадків можна прочитати в «Персоналіях» - **З.О.**) [189,с.367]. Серед козаків Хорольської городової сотні зібраних Г.К.Швидько в «Компуті і ревізії Миргородського полку.1723 рік» значиться козак «Іван Засядько. У нього синів два Семен і Василь» [269,с.51] Хочу зазначити, що прямим нащадком козаків Вергунівського куреня Хорольської сотні Миргородського полку був видатний інженер-артилеріст Російської імператорської армії, генерал-лейтенант артилерії, перший конструктор ракетної зброї Олександр Дмитрович Засядько (1779-1837 рр.).

Разом з тим, слід зазначити, що поразка під Берестечком у червні 1651 року та укладення Білоцерківського мирного договору спричинило початок відновлення польського панування на Лівобережжі, що викликало появу на Полтавщині сильної опозиції гетьману. Одним із центрів невдоволення став Миргородський полк, де полковник М.Гладкий наприкінці січня 1652 року «назвався быть вместо Хмельницького гетьманом». За розпорядженням М.Гладкого, невдоволені козаки, селяни та міщани збиралися обозами на берегах Хоролу, Псла та Ворскли (безперечно серед них були козаки вергунівського куреня – **З.О.**). Розпочалися вбивства шляхти. Б.Хмельницький жорстко придушив антигетьманський рух. Рішенням старшинської ради на початку травня 1652 р. миргородському полковнику М.Гладкому з групою товаришів було винесено смертний вирок. Ця розправа викликала глибоке обурення проти Б.Хмельницького серед козаків як деспота і зрадника. Новий наказний миргородський полковник М.Іванів відмовився з'явитися до гетьмана під тим приводом, що «всіх ти нас по одному чоловіку і переб'єш».

Козаки Миргородського і Прилуцького полків згуртувалися навколо «нового гетьмана» – Вдовиченка. Його особа залишилася досьогодні загадковою. Козацький літописець Самійло Величко повідомляє, що до Вдовиченка приєднався і полтавський полковник М.Пушкар (польський історик Я.Рудавський вважає Вдовиченка і М.Пушкаря за одну особу – **З.О.**) Зауважу, що серед вергунівських козаків у компуті Миргородського полку 1718 року згадується козак Михайло Вдовиченко.

25 травня 1652 р. Б.Хмельницький звернувся до населення Лівобережної України, закликаючи знищувати «поляків, державців й урядників», а самим вирушати до його обозу. Козаки Миргородського полку були серед тих, які присягали на вірність російському царю у 1654 році у м.Переяславі. По присяжним спискам у Миргородському полку присягу на вірність російському царю прийняло 4792 чоловіка. М.С.Грушевський у своїй роботі «До історії Переяславської ради 1654 року» серед козаків Миргородського полку, які приймали участь у Переяславській Раді, разом з миргородським полковником Г.Сахновичем, згадує Михайла Радченка, який, ймовірно, був родом з вергунівського краю [26].

По смерті Б.Хмельницького боротьба за гетьманську булаву загострилась. Козаки Миргородського полку були її активними учасниками. Так, полтавські історики Н.Кочерга та В.Ревергук в роботі «Антигетьманське повстання Мартина Пушкаря і Якова Барабаша: хід і наслідки» повідомляють, що у березні 1658 року «збунтувалися козаки і «чернь» миргородського полку. Вони скинули з уряду Леська Козла, якого Г.Лісницький (миргородський полковник – **З.О.**), від'їжджаючи до Чигирин, залишив наказним полковником, і обрали на його місце Степана Довгаля. Бунтівники прийняли ухвалу об'єднатися з М.Пушкарем і йти походом на гетьманську столицю Чигирин... Гетьман (Виговський – **З.О.**) 25 березня скликав у Чигирині старшинську раду, на якій заручився підтримкою полковників у боротьбі з бунтівниками та на відновлення союзу з Кримом. Згідно українсько-кримського договору на допомогу І.Виговському хан послав значні сили, які, за різними даними, налічували від 15 до 40 тисяч чоловік на чолі з Карач-Беєм. Мобілізувавши вірні козацькі полки, І.Виговський 4 травня розпочав активні дії проти заколотників, щоб силою зброї «ту своєю волю скоротить». 6 травня об'єднані сили гетьмана і татар переправились через Дніпро поблизу Кременчука і вирушили на Полтаву. Їм назустріч 9 травня вийшов М.Пушкар і зупинився під Говтвою. Йому на допомогу підійшов і Я.Барабаш із запорожцями. Перші сутички відбулися в середині травня в районі Біликів, Хоролу, Решетилівки і Броварок, в ході яких гетьманські війська витіснили повстанців з півдня Полтавщини. М.Пушкар покладав великі надії на козаків миргородського полку, але С.Довгало вдалося дійти лише до Зінькова. Зупинений татарами, він розпустив своє військо. Пізніше гетьман помилував С.Довгаля...». Козаки та селяни України потерпали не тільки від «доморощених» козацьких експлуататорів в особі козацької старшини, але і від російських воєвод. Особливо ця ситуація загострилась в середині 60-х років XVII століття.

Для розуміння подальшої долі Вергунів, Шишаків, інших сел нашої округи необхідно повернутися до подій 1666 року. Цього року російський цар Олексій Михайлович вирішив «переписати» майно Гетьманщини. Це було пов'язано не тільки з унормуванням оподаткування Малоросії, а з бажанням дещо обмежити і упорядкувати майнові «апетити» нової української шляхти, яка, судячи з історичних джерел, постійно збільшувала свої бажання щодо маєтностей, які знаходились на території Гетьманщини. В своїх «прошеннях», починаючи з 1654 року козацька старшина постійно вимагала від російського уряду не тільки сотні польських золотих на утримання військової старшини, війська тощо, але і «на писаря и на судей войскових на два человека и на всякого полковника и асаулов войскових и полкових, чтобы по мельнице для прокормления, что расход имеют великой» (курсив наш – **З.О.**) [54,с.184-185]. За твердженням Олександра Грушевського, ще під час Переяславської Ради «в офіційних розмовах з Бутурлином (московський боярин В.В.Бутурлін очолив московське посольство в Україні, яке від імені

Олексія Михайловича уклало з українським козацтвом, очолюваним Богданом Хмельницьким, угоду про спільні дії проти Польщі – **З.О.**) перед присягою; висловлено було бажання (шляхтою – **З.О.**), щоб і далі існував розподіл на соціальні групи, шляхта, козаки і міщани, і було-б дано государеві грамоти на ті маєтності, які хто мав. На ці заяви боярин Бутурлін від імення царя відповів, що цар пожалує, звелить, як і раніш, володіти тими маєтностями, хто що мав... шляхта була проти порядку виборів на посади в Війську Запорізькiм і хотіла закріпити за своєю групою вищі посади без загальних виборів. Висловлювали вимоги, щоб «шляхта была межъ козаков знатна и судились бы по своим правам и маєтностем бы за ними быть по прежнему» (тепер стає зрозумілим чому В.В.Бутурліну «вдалося» наполягти на тому, щоб угода скріплювалася церковною присягою лише з боку козаків, що легітимізувало майбутні порушення угоди московським двором – **З.О.**) [22,с.112].

Для «перепису» були «высланы от его царского величества спищики на усюю Украину, которые переписовали усех людей на Украине, мешкающих по городах и по селах...», яким було наказано «переписать в городах, и в местах, и в местечках, и в слободах всяких чинов жилецких тяглых людей дворы, а в селех и деревнех крестьянские и бобыльские дворы и в них крестьян и бобылей по тому ж, первой и средней и меншой статьи..., опричь козаков и козачьих земель угодий». Були «спищики» і на Хорольщині. В «Малоросійських переписних книгах» записано, що в «местечку Хоролю села Шишаки Ергуп(н)ы (так в документі названі Вергуни – **З.О.**) Аврамовны, Поповцы, и в тоех селах мещанских дворов нет, потому что от разорения Крымских людей разошлись все врозн, а иные многае поиманы в полон» [55,с.74].

Це є також свідченням того, що Вергуни на ті часи були суто козацьким військовим селом. До того ж, це підтверджує і думку про те, що в козацькому форпості – селі Ергуп(н)ы, «осердям» якого була Вергунівська Січ, за багато років до перепису жили і «прихожани - новосельці», люди, які оселялись біля осади, але не відносились до козацького стану.

Разом з тим, не впевнений, що «крестьянских и бобыльских дворов» не було під час перепису у Вергунах. Царські слуги, швидше за все, до села просто не доїхали (цим можна пояснити, зокрема неточне написання назви села), а записали інформацію про село зі слів якогось розумного козацького урядника. Враховуючи традиційне мздоїмство царських чиновників (та і козацька старшина цим грішила), вірогідно, вергунівські жителі «не козацького роду» «крутнулись, провертілись», де треба «підмазали» - і цареві Олексію Михайловичу оподатковувати у Вергунах і в сусідніх селах уже не було кого. Можливо, саме з цього випадку вергунівських «пришлих людей», майбутніх посполитих селян стали в окрузі називати «верчунами».

Ці події у II томі своєї «Истории Малороссии» описав в 1842 році М.Маркевич: «В первых числах Января 1666 года, вслед за ним, приехали

Воеводы, которые прежде бывали только в Киеве, Чернигове, Переяславле и Нежине; теперь явились они в Гадяч, Полтаву, Миргород, Лубны, Прилуки, Стародуб, Новгород-Северск, Глухов и Батулин. В прочие в меньшие города от Воевод были разосланы «прикащики, целованщики, присяжные сборщики, которые взымали по торгам и ярмалкам, со всякой продажной и купленной вещи, от козака и мужика, пошлину, так прилежно посмотри и истязуя, что ни едина копейка мимо их руки не прошла; а Воевода, по всей Украине, во свою область всех граждан и все посполитство, людей и земледельцов, приняв, наложил дань со всякого плуга по осьми, и осмачок жита, осыпу пять золотых грошей, а от коня по полкопи грошей и по осмачи жита [56,с.131-132].

Козаки Хорольської сотні Миргородського полку були активними учасниками майже всіх подій кінця XVII - початку XVIII століття. Перш за все, у подіях, пов'язаних з позбавленням І.Брюховецького гетьманської булави. У 1687 році вергунівські козаки у складі Миргородського полку, очолюваного Павлом Апостолом, підтримували Мазепу, допомагаючи йому заарештувати Л.Полуботка і Ф.Сулиму. До того ж, цілком вірогідно, що вергунівські та турбаївські козаки у складі Миргородського полку, шишаківські козаки у складі Лубенського полку на чолі з полковником Данилом Апостолом, були активними учасниками Азово-Дніпровського походу російської армії 1695 року. Російський історик А.В.Багро, наголошує, що, наприклад, при захопленні турецької фортеці Кизикермена (нині - м.Берислав, Херсонська область - **З.О.**) у 1695 році «особенно большие потери в шанцах понесли Лубенской и Миргородский полки» [129,с.118]. У 1697 році вергунівські та турбаївські козаки у складі Миргородського полку брали участь у турецькій кампанії. Взагалі, козаки Миргородського та Лубенського полків приймали в усіх військових походах та кампаніях того часу. Іван Мазепа зазначав в листі до Петра I: «За 12 літ з початку свого гетьманства я зробив 11 літніх і 10 зимових походів» [273], в яких взяли безпосередню участь всі козацькі полки Полтавщини.

У 1660–1680-х роках територія Миргородського полку, зокрема, Хорольщина та вергунівські та шишаківські землі, масово заселяється «людністю» Правобережної України, котра в часи Руїни цілими селами і містами переселялася добровільно або примусово на Лівобережжя. «Чем дальше шло время, чем больше затягивались безконечные войны – пише В.А.Мякотин у своїй праці «Очерки социальной истории Украины в XVII -XVIII вв.», - «из-за обладания правым берегом и чем сильнее и беспощаднее разорялись и опустошались в этих истребительных войнах правобережные поселения, тем более густыя толпы бездомнаго народа, то добровольно, то перегоняемая силой, перебирались изъ них на левый берег, частью увеличивая здесь собою старыя, существовавшия уже и раньше поселения, частью основывая новыя. В первый момент после отделения Украины от Польши эти новыя поселения возникали главным образом на свободных, «войсковых» землях и в большинстве своем

представляли собою «войсковыя» же села, население которых составляли козаки и свободные посполитые. Войсковыя власти, заинтересованные в скорейшем заселении края, покровительствовали таким поселениям и гетманы и полковники охотно давали ратушам сотенных местечек или же отдельным лицам, получавшим в этом случае название «осадчих», полномочия садить новыя слободы на войсковых землях. Такия «полковныя» слободы обыкновенно получали на тот или иной срок, считавшийся необходимым для окончательнаго устройства слобожан на новом месте, некоторые податные льготы, а по истечении этого срока уравнивались со всеми остальными «полковными» или свободными войсковыми селами [215,с.88].

Україна, ставши придатком Московії на довгі часи невичерпним джерелом людських і матеріальних ресурсів. Тисячі козацьких синів, зокрема, і з Миргородського полку, загинуло ще на початку XVIII століття під час будівництва Санкт-Петербурга (серед них, беззаперечно, були і вергунівські козаки). Ще більше – у битвах Північної війни (1700-1721 рр.), яку російський цар Петро I вів з Швецією за вихід до Балтійського моря. «Україні, - зазначав гетьман П.Дорошенко, - довелося взяти близьку участь у Великій Північній війні й нести, з свого боку, дуже тяжкі жертви, хоч... інтереси, задля яких цар Петро розпочав цю війну, були далекі і чужі для України» [144].

З самого початку Північної війни російський цар не жалів козацької крові. Український гетьман І.Мазепа змушений був навіть відправляти козаків на прибалтійський театр воєнних дій: У червні 1701 року миргородський полковник Данило Павлович Апостол (1654-1734 рр.), поставлений на чолі 17 тисячного козацького корпусу, вів бої з шведами в Естляндії і Ліфляндії; у 1702 року здобував Нотебург; у 1704 році - брав участь у здобутті Варшави.

Українське козацтво постійно зазнавало утисків від московського командування, рядових солдатів про що свідчить лист наказного гетьмана, миргородського полковника Д.Апостола Івану Мазепі: «Шереметев дозволив своїм офіцерам і солдатам віднімати у козаків їхні трофеї, самих їх нещадно побивали, завдаючи нашому війську безчестя й наруги». Сам же генерал заявляв, «нібито від козаків не було діла і служби», тому «ледве хто з-поміж козаків на службу царську піти хоче, хоча б під великим насильством і примусом» [154]. Вже згадуваний нами М.Маркевич, описуючи події останньої чверті XVIII століття, писав: «Герпели от сих солдат частые язвительные насмешки по поводу бритых козацких голов... называли они казаков чубами, хохлами, иногда безмозглыми хохлами; а сим сердились за то до омерзения, и заводили с ними частые ссоры и драки; а наконец нажили непримиримую вражду и дышали всегдашним отвращением...» [56,с.14].

Таке відношення до козацтва не могло не спричинити спочатку тихе невдоволення, а потім і пряме протистояння І.Мазепи та частини козацької старшини, рядового козацтва - російському царю.

За свідченнями історичних джерел, з І.Мазепою пішли до шведів близько 1200 (1000 комонників (вершників – **З.О.**) і сердюків, і 200 козаків), зокрема, частина козаків Прилуцького, Миргородського, Лубенського полків [174, с.106]. Серед них, вірогідно, були козаки вергунівського, шишаківського та турбаївського куренів Миргородського полку. Навіть провіанта в Україні для російської армії заготовлено не було. Генерал-фельдмаршал Б.Шереметєв у своїх листах Петру I у вересні 1708 року неодноразово зазначав, що «по ведомости Господ Министров... провианту ничего не собрано...». Разом з тим, в листах до російського царя він повідомляв, що він «усмотрел здешние довольно хлебные места... чтоб неприятеля оголодить понеже в ямах и по полям жатого хлеба зело много, ткмо мы как возможно всячески уничтожаем и выжигаем...» (про те, як будуть жити взимку українські селяни ніхто з російських воєначальників і не думав – **З.О.**) [77,с.78].

Краєзнавцям буде цікаво, що село Шишаки на початку XVIII століття було долучено до майже детективної історії, пов'язаної з сім'єю козацьких старшин Кочубеїв та Іскри. У 1708 році, коли Петром I «по навету» було страчено В.Кочубея та полтавського полковника І.Іскру, їх сім'ї було заарештовано І.Мазепою та відправлено до гетьманської столиці Батурин. Дізнавшись про «гетьманську зраду», російський цар наказав у будь-який спосіб звільнити бранців. Відомий російський історик М.Костомаров у книзі «Мазепа» свого часу писав: «Вдова несчастного Василия Леонтьевича..., ограбленная, увезена была в Батурин и содержалась там под строгим караулом. В самое критическое время, когда Батурина угрожало разорение (І.Д.Меньшиковим – **З.О.**), въехала в Батурин какая-то черница в повозке, крытой будкою. Содержавшиеся в Батурине вдовы казнённых Кочубея и Искры были кем-то предуведомлены об этом, вышли переодетые вместе с меньшим сыном Кочубея, Федором, сели в повозку под видом черниц и выехали из города, а дочь Кочубея Прасковия с прислугою, переодевшись в платье простолюдинки, вышла пешком и соединилась с остальными за городом. Так освободились они и уехали в село Шишаки, маетность пана Кулябки, женатого на одной из дочерей миргородского полковника Апостола» [50]. Звідти вони поїхали, зрозуміло, повз село Вергуни в Сорочинці до миргородського полковника Д.Апостола.

Основна маса населення Гетьманщини не підтримала І.Мазепу за те, що він всіляко обмежував вступ посполства в козацтво. Ще у 1695 році він звертався до козацької старшини з погрозою: «Не толко на честі, але і на здоровю своєм будете от нас сурово карані», якщо наважитесь підданих «в козацтво приймовати» [294]. Сподіваючись, що Петро I захистить їх від свавілля І.Мазепи українські селяни почали підтримувати російські війська. Недарма, Б.Шереметєв у листах царю Петру I доповідав, що «малороссийский народ... стал быть зело благонадёжен и не токмо Казаки (так написано в листі – **З.О.**), но и мужики к поску над неприятелем собираются начали...» [77,с.141].

Відомо, що українські козаки, в тому числі і козаки Хорольської сотні, брали безпосередню участь у Полтавській битві (червень 1709 р.) на боці російських військ. Тому не дивно, що напередодні битви у березні 1709 року фельдмаршал Б.Шереметев доносив Петру I з Хорола: «Здесьний народ при войске обретающимся стал быть благонадежен и к поиску над неприятелем чинят охотно». Пізніше він же у своєму листі царю з Говтви пише, що він «з своим полком Ингермоландским и полковник Миргородский (Д.Апостол – З.О.) с своими людьми были за Псллом на Млынах на тракте от Решетилловки ради престерегания... от неприятеля» [77,с.163,212].

Після поразки у битві шведському королю Карлу XII (близько тисячі шведів), гетьману України І.Мазепі (до 500 козаків) з Гетьманщини та понад 4 тис. запорожців вдалось переправитись через Дніпро і дістатися до Бендер. Московити буквально полювали за козаками, їх зганяли разом «як худобу», не тільки чоловіків, але й жінок з дітьми, які були в обозі, і тут же забивали. Дехто намагався чинити відчайдушний, а водночас марний спротив, інші — тонули в Дніпрі [331].

Гинули наші земляки і на будівництві фортець і каналів. Починаючи з 1721 року за наказом Петра I гетьман І.Скоропадський направляв українських козаків на будівництво Ладозького каналу (в історичних джерелах – «канальна робота», яка закінчилась зі смертю царя в 1725 році – З.О.). Два роки підряд від гетьмана І.Скоропадського вимагалось висилати на будівництво каналу по 10 тис. козаків, не рахуючи допоміжного персоналу (візники, кухарі тощо). У 1723 році квоту зменшили вдвоє [89,с.4]. Щороку з лютого до кінця березня тривало стягування козаків, призначених до походу під Глухів, далі два місяці відбувався рух на північ через Брянськ, Смоленськ, Новгород до Ладоги, а два осінні місяці тривало повернення тих, хто вижив на Батьківщину Козацьким полкам, як і іншим частинам російської армії, було нарізано ділянки каналу за кількістю особового складу. Щороку з червня по вересень тривали земляні роботи, що ускладнювались частими та сильними дощами, які заливали водою вже викопані ділянки каналу, нестачею продовольства для людей та фуражу для коней, поганим медичним забезпеченням. Крім того, козакам доводилося транспортувати будівельні матеріали (головним чином ліс) за кілька верст. Проте найбільше обурення у козаків викликало поведження російських офіцерів, що контролювали хід виконання робіт. Як писав учасник подій, полковник І.Чарниш: «...приставлені офіцери, не дивлячись, за повелінням пана бригадира Леонтьєва немилосердно били їх на роботах палками, хоча її не лише вдень та вночі – і у дні недільні та святкові відправляють, без одпочинку підганяють». Крім того, на обсяг робіт жодним чином не впливала кількість хворих та померлих – норму треба було виконати!.. Насамкінець, верховний розпорядник канальних робіт, невинуватий казнокрад, найясніший князь О.Меншиков постійно намагався «запустити руку» в бюджет будівництва каналу» [247,с.108]. З 1731 року, ще за часів

імператриці Анни Іоанівни, козаки і посполство Полтавщини щорічно направляли 20 тисяч гетьманських козаків і 10 тисяч посполитих селян на будівництво системи земельних укріплень Української лінії для захисту південних кордонів (довжина 285 км. – **З.О.**) [74,с.24]. До того, Гетьманщина, за даними В.Рудніва, надрукованими в статті «Фінансовий стан Гетьманщини за Петра І» «найбільшою та найважливішою витратою М(алоросійської) Колегії була висилка грошей Москві. В цьому році (1725 р.) Москві було надіслано 244255 крб.; з них 50.000 крб. пішли на «Кабинет Ея импер. в-ва», 107521 крб. в військову колегію і 86.734 крб. на Рентерею» [94,с.156]. Але Росії завжди було мало. Дуже несправедливими, як на мене, були висновки росіянина А.А.Русова, який ще в 1876 році заявляв: «Эта страна (Гетьманщина – **З.О.**) обязавшись содержать на царском жалованьи 60000 войска, при Алексее Михайловиче и позже, не давала никакого дохода Общерусскому государству, пока не стала губернаторством» [243,с.58].

Згідно «Компута і ревізії Миргородського полку 1723 року» упорядкованого Г.Швидько в Хорольській сотні була і така категорія козаків, яких називали «наймитами», які несли «службу», скоріш за все, замість «можніх» козаків за відповідну плату (чи борг). Правда, таким правом могли користуватись і «вдови которіє сина или наймита послат могут на службу». Дехто з них додому так і не повернувся. В цьому Компуті згадуються прізвища «наймитів» Шишаківського куреня, які «в Ладожской каналной работі поумирали»: Петра Карпенка Грицко Горло; Василя Бута Іван Бондаренко; Якова Старого Василь Дмитренко; Прокопа Адаменка Данило [269,с. 36, 53]. Це суперечить висновкам сучасних російських істориків О.Г.Агєєвої та С.С.Лукашовой, які стверджують, що «число погибших на строительных работах было не столь велико, козаки трудились там на равнее с российскими драгунами и крестьянами, а значительное число окомандированных представителей старшины вообще не появлялись на стройке...».

В першій чверті XVIII століття на Гетьманщині основну масу економічно підлеглого населення, як і раніше, становили селяни (посполиті), які поділялися на державних і панських. На землях державної власності, повернутих від польських магнатів і шляхти, знаходилися «вільні військові» або ратушні села (до таких сел в ранзі «полковничого» наприкінці XVII століття відносились село Вергуни, сотенним селом були і Турбаї), мешканці яких після ліквідації польського панування були залежними тільки від держави. Роздавання державних земель гетьманськими універсалами козацькій старшині призвело до зростання верстви панських селян, які сплачували не лише податок державі – «стацію», але й мали віддавати новому власнику частину врожаю або худоби, птиці, сплачувати податок – «чинш», виконувати різні повинності: косили зернові посіви чи сіно, заготовляли дрова тощо.

На початку XVIII століття Вергуни входили до Хорольської сотні Миргородського полку, в якому нараховувалося 15 сотень, зокрема

Миргородська полкова, Голтвянська, Остапівська, Білоцерківська, Багацька, Шишацька м. Шишаки на Миргородщині) та Сорочинська. Кожну із сотень очолював сотник, а також городовий отаман, писар та хорунжий. Зокрема, Хорольська сотня як військово-територіальний підрозділ Миргородського полку, куди входив Вергунівський курінь (козаки «приселку» Клепачі входили до Шишаківського куріня Лубенської полкової сотні, Лубенського полку – **З.О.**) була створена влітку 1648 року і у 1649 році була включена до його адміністративного устрою. Хорольська сотня, в 1649 році налічувала 165 козаків [115].

Значним поштовхом для збільшення населення Миргородського полку, зокрема, Вергунів, Шишаків і Клепачів став «Універсал» гетьмана І.Скоропадського 1711 року про переведення жителів Задніпрянського краю в лівобережні сотні Миргородського полку, яким було наказано: «...кому коя век о том ведати надлежит, даби того бочного Заднепрского краю люде на сюю всеконечне перебиралися сторону, а жилища их, городи, городки и села пусти оставити... Так ми, гетьман, оголошуючи тую его царского величества волю,... приказуем, аби..., когда тамо бочние заднепрские жители начнуть на сей бок перебиратися нне в городи или села для прожития приходить, безотмовне, клевете зимное время, приймали...» [108].

Це дало свої результати. Згідно «Румянцевського опису», наприклад, с.Вергуни в першій половині XVIII століття вже було достатньо великим селом в 117 дворів (але не містечком, як стверджував Ф.Г.Пітченко), а у с.Турбаї було 65 дворів [116]. Відомо, що в «деревне Клепачах» опис проводили «підкоморий» Василь Кулябко, атаман Кондрат Яновский, значковий товарищ Мартин Онищенко, сотник Пирятинский Корнеевич [119].

З 90-х років XVII століття Вергуни стають «ранговим» маєтком полковника Миргородського «покійного Павла Апостола, батька нинішнього Гетьмана Данила Апостола» і входило до Хорольської сотні Миргородського полку. Це опосередковано свідчить про те, що вже в ті часи село було великим і розвинутим. Тут вже була церква, школа, ймовірно вже тоді стояв постійний двір - «полковничий дворець» з шинком. Зауважу, що представники цієї родини довгий час управляли Миргородським полком Українського гетьманату (більш детально про Апостолів прочитаєте в «Персоналіях»). Зазначу, що саме П.О.Апостол одним з перших серед козацької старшини, за повідомленням О.Лазаревського, ще у 1664 році розпочав скуповувати землі на території Миргородського полку [93,с.91-93].

Час йшов і це багате козацьке село Вергуни з родючими чорноземами, вигідним географічним становищем (село знаходилось майже на рівній відстані від важливих міст Гетьманщини – Лубен, Миргороду і Хоролу) стає «ласим куском» для нового українського шляхетства. Розуміючи це, Апостоли починають діяти по принципу розподілу буцім-то «безхозного майна», який існує в Україні і сьогодні:

«Хто перший того і тапки». «Яка хата, такий тин» і навдовзі полковник Миргородському полку Д.П.Апостол «отримав царські грамоти 1689 і 1691 рр. на село Хомутиці (360 дворів), Бакумовку (158 дворів) Вергуни (209 дворів), Попівку (475 дворів)» [188,с.264]. Зауважу, що ці села не знаходились у постійній власності у родини Апостолів. Вони отримували їх, як і інші тогочасні козацькі урядники, від московських царів як «рангові» - «на булаву» (на період виконання обов'язків полковника, обозного тощо). М.Грушевський власників таких сел називав «державцями», підкреслюючи дуже обмежений і тимчасовий статус господаря цих володінь.

Все б було добре та раптом за ініціативою російської імператриці Анни Іоанівни (1693-1740 рр.) в квітні 1729 року в Гетьманщині розпочалось «Генеральне слідство», яке, за допомогою створених в кожному полку комісій (складалися з представників полкової старшини, сотників, бунчукових і значкових товаришів та канцеляристів), повинно було не тільки перевірити законність використання земель і людності українськими урядниками, але і «маєтки, які раніше призначалися на утримання гетьмана, урядовців й представників міського самоврядування, але потрапили у власність приватних осіб й монастирів і мали бути повернуті державі. [147,с.197]. Враховуючи, що склад полкових комісій складався з числа «зацікавлених осіб» (сьогодні правники це б назвали «конфліктом інтересів» - **З.О.**) зрозуміло, що при вивченні маєтностей гетьмана Д.Апостола з'ясувалось, що він володіє всіма маєтностями на підставі гетьманських універсалів (скоріш за все вони йому давались на «пернач» - **З.О.**), «однак часу їхнього надання встановити не вдалося, бо «самые оригиналы в 1724-м году во время описи дому поутерялися, а копий з оных также не имеется. Сам гетьман також не пам'ятав, коли ці документи були надані». Разом з тим, оказалось, що у Апостола у власності є село Верчуни (а не Вергуни – **З.О.**), яке «раніше підпорядковувалося сотенному правлінню («надлежали до сотни»), доки Д.Апостол, натоді миргородський полковник, не набув маєток у Верчунах на підставі згаданих вище царських жалуваних грамот» [147,с.198]. Дуже «непевна», на наш погляд, була власність Апостолів і на село Турбаї Остапівської сотні. Там «Д.Апостолу належало 214 дворів. Згадані посполиті – пише Я.Л.Волверт,- мешканці раніше підпорядковувалися сотенним урядовцям, доки миргородський полковник не забрав маєток у свою власність на підставі гетьманських універсалів, загублених у 1724 р.» [147,с.199]. В.А.Барвінський у своїй праці «Генеральное следствие о маєтностях Миргородского полка 1729-1730 г.», серед маєтностей, які належали Данилу Апостолу на території Хорольської сотні Миргородського полку в цей період також повідомляє про «161 двір у (невідомому нам до того часу – **З.О.**) селі ВЕРЧУНИ й 15 посполитих дворів у селі Стайках» [7,с.59]. Останнє село також було «ранговим» сотницьким селом, яким володів гетьман (Д.Апостол – **З.О.**) ще з часів його полковництва за «Універсалом Гетьманським (гетьмана

І.Скоропадського - **З.О.**), «который во время описи дома утерялся, а з которого Году не упомнится того» [181,с.58]. «Війти й посполиті мешканці згаданих поселень, як піддані миргородського полковника – зазначає Я.Л.Волверт у своїй статті «До питання про приватні маєтності гетьмана Данила Апостола», - мали «всякое надлежащее в приходах и поборах отдавали послушание, опроч казаков, в тех селех живущих, которые при своїх стародавних волностях сохранены быть имеют». Інші власники застерігалися від перешкод й опору новому власнику у отриманні прибутків з сіл, млинів, угідь...» [147,с.200].

Поява нової назви села і зменшення кількості залежних дворів важко пояснити простою помилкою. Скоріш за все, щоб «на законних підставах» вивести Вергуни з числа «рангових» і закріпити назавжди його за собою Д.Апостол заселив «пришлыми» людьми. частину села і переназвав село (можливо куток) Верчунами.

Правди ніде діти, але, враховуючи значну кількість підробок гетьманських та царських універсалів, які «ходили» в той час по Гетьманщині серйозних підтверджень прав на власність сел Вергуни і Турбаї Апостолами до матеріалів «Генерального слідства про маєтності 1729 – 1731 рр.», ймовірно, долучено не було. Безпринципний та брехливий старий Д.Апостол, підтримуємий (безумовно за відповідні майнові чи рангові преференції) місцевою «козацькою елітою», коли його питали про документи на маєтності, «сором'язливо» заявляв, що вони були «втрачені». Цей «спосіб» привласнення рангових земель широко використовувався ще в перші роки існування Гетманщини.

Вже згадуваний нами О.Грушевський в роботі «Універсали та грамоти в земельних справах з 1650— 1660 років» пише: «Дехто поясняв, чому він не подав документів, часом зазначали в проханнях, що документи загинули. Загибель документів бувала в різних умовах та обставинах. Багато завинились в тім горожанські війни, що захопили українську територію: «пограблены те крепости в разоренье монастырское бить Виговского» зазначають де-які прохання про відсутність документів. В іншому випадку знаходимо такі пояснення, що загинули вони при зміні гетьманів, а саме гетьман Юрій Хмельницький взяв їх з собою до Канева, а потім їх не повернуто зовсім. Де-хто, бажаючи зберегти документи від знищення, закопував їх у землю, і вони там зотлівали. Яскравий приклад такого знищення грамот був з тими представниками шляхетської течії, що випросили собі такі царські грамоти на цілі міста, що їх не довелось і показувати, щоб не здійсмати загального обурення проти себе. Брак документів не викликав відмови, але, розуміється збуджував певні сумніви» [22,с.132]. Універсали того часу дають представлення і про інші способи привласнення «вільних» поселень. Наприклад, в Центральному історичному архіві зберігається Універсал, по якому ігумен одного з київських монастирів Юсаф Кроковський в червні 1693 року, оголосивши містечко Максимівка Миргородського полку «спустілим» добився у гетьмана Івана Мазепи дозволу на «оселення» тут слободи. Навіть, якщо

там і жили вільні селяни, то тепер всі вони, зрозуміло, мали рахуватись «посполитими монастиря» та виконувати «монастирські уроки».

Вже з перших днів існування Гетьманщини, за словами вченого О.Грушевського «в своїх проханнях власники маєтностей зазначали про непевність володіння без царської грамоти: маєтності фактично за ним, але він без царської грамоти «владеть не смеет» [22,с. 132]. «Так поволі – пише вчений,- прищеплювався московський погляд на українським ґрунті, витісняючи попередні відношення до гетьманської влади. Часто, минаючи гетьманську владу, звертаються до московського уряду з проханням потвердити давні маєтності, які залишилися фактично ще з попереднього часу» [22,с.130].

Соромно читати ганебні «челобитные» власників маєтностей російським царям і царицям, не гідні української козацької старшини, яку сучасний український історик В.В.Кривошея чомусь називає «козацькою елітою» Ще за часів Богдана Хмельницького полковник київський Жданович мотивує своє прохання до московського уряду про надання «маєтностей»: «издавна и по се число и день ночь за достоинство пресветлого престола и розширенья государства твоего ц.в., не уставаючи, служу верно и желательно, исправляль и в дальше время, докуды сил моих будет верою и правдою не устану» [22,с.134]. Значно пізніше, в листах, наведених В.А.Барвінським полкова козацька старшина, просить у 1731 році «рабски Вашего Императорского Величества пожаловать нас верных своих подданных повелеть с явленных оного полку Миргородского свободных войсковых сел и деревень по высокомонаршей обнадёженной Вашего Императорского Величества милостивейшей грамоты на ранги наши, полковой старшины и сотников, определение учинить; а при которых рангах маєтностей неимеется, в оном же следствии показано, а мы и дети наши до кончины жизни нашей верно за достоинство Вашего Императорского Величества, нещадя живота своего, служить должны» [6,с.155-156].

Після смерті гетьмана Івана Скоропадського в 1722 році Малоросійською колегією були «писани во все полки уневерсали упоминателные, абы пп. полковники, старшина полковая, сотники, державци духовные и свецкіе, атамани и протчіи урядники и отнюдь нехто не дерзали козаков до приватных своих работизне принуждати и употреблять; но мають оны, козаки, при своих свободах зостаючи, толко войсковые, чину их козацкому пристойные, одправовати услуги; а если кто вишеписанному явится преслушен, а опосле тое на его донесено и вправду доказано будет, таковий, без пощаденія, якого бы ни был чину, знатно наказан будет» [63]. Судячи з матеріалів Малоросійської колегії 1722-1723 років, українська козацька старшина саме в ці часи «гетьманського безвладдя» масово почала наступати на права рядових козаків: забирала землі, ліси, худобу тощо.

«Сльозно» просили маєтності для всього (навіть на «навчання» своїх дітей) і при любих «разных случаях» (дуже влучний вислів зятя

правнуки Д.Апостола, який характеризував способи придбання останнім маєтностей). Знаменитий А.М.Лазаревський в «Людах старой Малороссии» пише: «В универсале Разумовскаго читаем: «обозный полковой Кулябка (внук Д.Апостола, в майбутньому - наказний лубенський полковник – Іван Петрович Кулябка – **З.О.**), представляя о своих службах и яко чрез ония остался в скудости и в содержаніи дому своего, а найв्याщше в снабденіи детей своих, из которых три сына отправлены от него в 1750 г. в иностранные училищаа и находятся в Виттенберге, а три меньшіе в Кіеве латинскаго и немецкаго языка обучаются, да еще два меньших его сына поспевают также к обученію, имеет недостаток, просил о пожалованіи ему из свободных войсковых деревень до 50 дворов; и мы, гетман, определяем ему... в вечное владеніе, изъ свободных войсковых маетностей в полку лубенском в сотнях лукомской с.Березняки, да в полковой сс. Засулье, Высшій Булатец и Губское» [53,с.5-6].

Але про те, як «верно за достоинство Вашего Императорского Величества, нещадя живота своего» служили діти козацької старшини, з яких рекрутувались майбутні «урядники», можна дізнатись, зокрема, зі статті В.В.Панашенка «Бунчукові, військові і значкові товариші в Гетьманщині». Автор зазначає, що «...бунчукових товаришів, які не пішли в похід 1726 р., колегія оштрафувала на 100 крб. кожного. Однак, користуючись своїм високим соціальним становищем, вони знаходили шляхи для звільнення від небажаних військових походів. За свідченням Я.Марковича, у 1727 р. штабний лікар Бриль комісував 27 бунчукових товаришів, зокрема В.Кочубея, П.Бутовича, І.Борозну, С.Бутовича, Я.Марковича, Ф.Чуйкевича, В.Томару та ін., які за сенатським указом звільнялися від участі у поході. У 1736 р. в Генеральній військовій канцелярії «по відомостям с полков присланным» був складений реєстр бунчукових товаришів, які на той час «в домах обретаются». Всього до реєстру потрапило 97 бунчукових товаришів. Частина із них була задіяна до виконання конкретних справ – «у роцоту при комісії», «у третейских судов», «у покупки лошадей», «у следствия в полку», «у правления полкового», «при переводе в Москве», «в Петербурхи», частина значилась хворою, а більшість – без вказівок на причину їх перебування дома, а не на військовій службі» [226,с.293]. Разом з тим, не виключаю, що якась частина козацької старшини просто не хотіла гинути задля підтримки імперських російських інтересів.

Для більшості представників тогочасної козацької «еліти», на відміну від рядового козацтва, на першому місці був не захист інтересів Гетьманщини, ідеалів козацтва, а захоплення маєтностей та посполства. Безперечно, козацькою «елітою»: Апостолами, Кочубеями, Базилевськими, Кулябками, Родзянками, Старицькими та десятками інших «урядних» родин Лівобережжя на ті часи були вже «опробовані», говорячі словами Остапа Бендера: «четыреста сравнительно честных способов» отьёма (увода) земель посполства та рядового козацтва.

Один зі «способів» перетворення «рангового» козацького села Турбаї у владні маєтності «зної» козацької старшини дуже добре описані в 1890 році відомим дореволюційним істориком Олександром Сфіменко. Вона писала: «Козацкая старшина, сначала исключительно выборная, затем назначаемая, с страстной энергией устремилась на то, чтоб упрочить за собой положение шляхетства, найти себе место в рядах благороднаго російскаго дворянства. Конечно, все это зависело в конце концов от санкции верховной власти, но можно было подготовить положение так, что санкция это делалась не только возможной, но и необходимой. Для этого надо было обеспечить за собой возможно больше земли и обязательного труда. Этой цели служили отчасти ранговые маєтности, т.е. населенныя земли, которые давались козацкому уряду «на ранг», вместо жалованья, но этого, конечно, было мало, да к тому же ранговые маєтности не имели характера собственности, хотя и обращались часто в собственность. Помимо ранговых маєтностей, козацкая старшина начала приобретать землю всеми правдами и неправдами: покупкой, свободной и насильственной, всякими видами захвата земли, как общественной (войсковой), так и принадлежавшей людям, которые по своему общественному положению были слишком слабы, чтоб тягаться со старшиной, державшей в своих руках и военную, и административную, и судебную власть. Одновременно, войсковая старшина, пользуясь своим положением, затягивала узы обязательнаго труда - сначала крайне легкие-которые связывали её с населением, сидевшим на её землях. Во всём этом козацкая старшина проявляла удивительную энергию... В какие-нибудь полстолетия с небольшим, без всякаго законодательнаго вмешательства, старшина проглотила всю войсковую землю, затем всю посполитскую землю и обратила так называемое свободное посполство целиком в такое состояние, что знаменитый манифест Екатерины II, юридически прикрепивший крестьян к земле, собственно не внёс в их положение ничего новаго. Но, кроме посполитых, была и еще группа свободных земледельцев, по общественному положению своему вполне зависимых от старшины—козаки. Однако проглотить козаков значило бы для старшины проглотить в конце концов и самих себя; к тому же и Петербург усиленно следил за тем, чтобъ козаки оставались козаками... А между тем, с другой стороны, разыгравшимся аппетитам крайне трудно было удержаться от того, чтоб не протянуть в том или другом случае руку к козацкой собственности и личности... Более сильные лица, гетман, влиятельный полковник, могли, конечно, и без всяких церемоний прямо брать свое, где оно им полюбится; но менее сильные прибегали к хитростям и подходам, как-нибудь выводили козака из козацкаго компута, а затем уже обращали в подданные; чаще же всего, прежде обезземеливали козака, т.е. покупали или отбирали за долг его землю, несмотря на прямые запретительные указы из Петербурга, а безземельнаго козака уже ничего не стоило обратить в подданнаго, посадив его на свою, часто от него-же

отобранную, землю в виде так наз. подсуседка. У всякаго пана были подобные незаконные «козачьи скупли», за которые панство постоянно дрожало. Но и козаки, чувствуя за собой некоторую юридическую опору, далеко не всегда оставались пассивными перед натиском панства. В массе случаев, они, при первой возможности, старались возвратить себе утраченную свободу. Южнорусские архивы запружены делами «обищующих козачества»... Ещё в начале XVIII столетия «до прутской акции», по выражению документов, Турбаи было свободным войсковым селом, в котором наряду с свободными посполитыми жило и много козаков. Но село это имело несчастье лежать на территории миргородского полка, полковником которого был Даниил Апостол. Апостол был хищник и приобретатель (як і більшість представників козацької «еліти» - **З.О.**), к тому же влиятельный полковник из породы тех ловких людей, которые умеют всегда выйти сухими из воды... К Турбаям он подобрался так. При селе, на реке Хороле, была загачена для переезда гребля; у гребли этой одинъ козак поставил мельницу. Апостол купил в 1711 г. эту мельницу и плотину, и таким образом запустил в село руку. Во многих случаях для сильного человека бывало достаточно такого ничтожного обстоятельства, чтоб овладеть совершенно территорией и её населением. В том же году турбаевские козаки (ймовірно, разом з вергунівськими козаками – **З.О.**) двинулись в прутский поход. Но Апостол, силой своей полковничьей власти, вернул их с дороги назад и приказал гатить греблю. С той поры турбаевские козаки исчезают из козацких компутов, а несколько позже Турбаи уже и прямо появляются в списках маестностей полковника Апостола» [34,с.146].

Достойными «последовниками» Апостола були беззаперечно «урядники» Базилевські, бо мабуть недарма знаменитий дослідник «малоросийских фамилий» О.М.Лазаревський в своїх «Очерках» розмістив ці прізвища одне за одним. З історичних документів відомо, що Базилевські теж «энергично приобретали... землю,... при одной турбаевской экономии хранилось до пятидесяти купчих на одни только местные земли. Все это было скуплено еще до передачи Битяговской в 1767 г. своих прав Базилевским. Скупали, главн. образом, от турбаевских козаков... Скупленные земли заселялись переселенцами из других местностей» [35,с.148].

Саме одним з таких «разных случаев», ймовірно, скористався у Вергунах старий полковник. Скупивши велику частину земель у вергунівських козаків, Д.Апостол заселив їх переселенцями з інших своїх маестностей, ймовірно, назвавши частину села Верчунами. В компуті Миргородського полку за 1723 рік за «полковником Миргородським» Д.Апостолом значиться 8 сел і одне містечко Хомутець. Відоме прізвище вергунського курінного отамана в ті часи – Івана Лобача (1723 р.). Цікаво, що козаки у Вергунах в 1723 році не згадуються, а перераховуються вже як посполиті. Серед «можнейших людей» ми зустрічаємо прізвища «колишніх козаків» - Мойсея Бобиренка, Прокопія Логвиненка, Омелька і

Трофима Туренків, Семен Косаревського тощо. Серед «середніх», «піших і весьма зніщалих» - Гицька Літвяченка, Якова Безпаленка, Химку Киричиху, удову, Леска Ткача, Омеляна Швеця тощо. З'являються також нові прізвища - Гуценко, Марченко, Матвієнко, Шавганенко та інші [269,с.220-221].

Як би там не було, судячи з тогочасних документів, Д.Апостола таки вдалося на деякий час виключити багатьох вергунівських козаків з компуту 1723 року, перетворивши їх у посполитих, а у майбутньому і у кріпаків. Разом з тим, на моє переконання, значна частина представників українського козацтва та козацької старшини «добровольно-принудительно» відмовлялась від цього статусу, що давало їм уникнути постійної участі у військових походах та війнах, які в ті часи вела Російська імперія. Козаки переходили у посполство, а представники малоросійської старшини (наприклад, як онук гетьмана Д.Апостола - Семен Петрович Кулябка чи нащадок вергунівських і шишаківських козаків Пазин, син шишаківського священника, майбутній архієпископ і поет Філадельф) приймали священницький сан. За твердженням історика В.В.Кривошея, переходи представників старшини у священство було достатньо поширеним явищем у Гетьманщині.

Згідно компуту Миргородського полку 1723 року, село Вергуни залишалось «ранговим» і не належало до маєтностей Апостолів. «Село Вергуны полковничое. Отец Евфим Леонтиевич Просвигер Свято Рождественский. Школа в ней, дяк Данило Додон. Паламар Иван Яценко. Шпиталья нет (у ті часи у майже в кожному селі Гетьманщини був утримуваний коштом громади «шпиталь», де проживали вбогі старі люди, які не мали рідні, та сироти, які вчилися в школі – **З.О.**). Дворец Полковничий для скота в нём Иван Власенко. Шинок Полковничий в котором шинкует Никола Радченко» (слід згадати прізвище вергунівського козака Радка Вергунова зятя, який, ймовірно, був родичем нащадка одного засновників села та пращуром всіх вергунівських Радченків – **З.О.**) [269,с.319]. Зауважу, що «Дворцями» в часи Гетьманщини, за твердженням Л.Розсохи, називались заїжджі двори, де подорожні могли перепочити під час далекої дороги. Скоріщ за все він давався на «ранг» і тому називався «Полковничим». Відомо, що заїжджі двори, будувались на шляхах, які здавна використовувались подорожніми (ще одне свідчення старовинності с.Вергуни). Судячи з щоденника сина Д.Апостола - Петра худоби у «полковницьких» Вергунах не тримали (багато худоби: волів, коней було в с.Новачиха, яке теж належало Апостолам) [31].

Але дуже скоро в «Генеральному слідстві про маєтності 1729–1731 рр.», проаналізованих М.Костенко ми знаходимо: «Село Вергуны (В.А.Барвинський, Я.Л.Волерт називають село тих часів Верчунами – **З.О.**), 209 дворов, владеет Миргородской Полковник Данила Апостол по жалованним Грамотам даним 7198-(го) (1690 р.) и 1710-(го) годов за Служби Ево во вечное владение. Село Вергуны прежде до сотне

надлежало, а небувало под жадни(м) владелцем и на уряд нікому ни в кого не надавано, крім него владелця був(ш)ого Полковника Миргородського Данила Апостола, нині(ш)нього Гетьмана, а владее по жалованним Грамотам даним ему за верние и знатние служби во вечное владение. До рату и знову (з часу заснування – **З.О.**) не належало» [181,с.56-57]. Скоріш за все, саме в ці часи (після «обрання» Д.Апостола в 1727 році гетьманом) козаків Вергунівського і Турбаївського куренів «переводять» з рідного Миргородського полку до Лютенківської сотні Гадяцького полку (до якої належали згідно «Генерального опису Лівобережної України 1765-1769 рр.», до 70-х років XVIII століття).

Знаючи «вдачу» Д.Апостола можемо зробити припущення, що «ініціатива» переведення в інший полк вергунівських козаків виходила саме від гетьмана і мала на меті полегшити «добровольно-принудительное» переведення козаків в посполство та цих сіл з козацьких у власницькі, бо лише одиниці в Гадяцькому полку особисто знали «споконвічних» вергунівських і турбаївських козаків. Разом з тим, зауважу, що в ті часи становище козаків і рангових посполитих мало відрізнялось одне від одного. Рангові посполиті зобов'язані були відбувати «послушенство» державцям рангових маєтностей. Обсяг цих робіт у XVII столітті був незначним, у XVIII - наблизився до панщини. Після скасування автономії Лівобережної України зазначена категорія селян здебільшого стала кріпаками овласнених маєтностей. Так в подальшому і сталось і з більшістю козаків та посполитих Вергунівського куреня.

Згідно зведених статистичних таблиць сотенного устрою за Генеральним слідством про маєтності 1729–1731 рр., складених М.Костенко, у 1726 році у с.Вергуни було 209 дворів, у села Шишаки з «приселком» Клепачами – 223 двори; у 1729-1730 – відповідно 161 і 163 двори [181,с.92]. Уважного читача зацікавить зменшення на 48 дворів села Верг(ч)уни і на 60 дворів - села Шишаки з «приселком» Клепачі, лише за 3 роки їх «належності» родинам Апостолів та Кулябок.

Головною причиною такого «зменшення» був, ймовірно, порядок (до 1739 року) за яким козаки і посполиті Гетьманщини могли вільно переїздити з сім'ями з одного «рангового маєтку» до іншого. Їхали туди, де менше використовували їх працю - «послушенство», де більше часу залишалось на власне господарство, де менше грошей вони повинні були сплачувати старшині.

В історичних документах – компутах (козацьких «присяжних» реєстрах) за 1732 рік збереглися прізвища козаків, які проживали в цей період у Вергунах і входили до Вергунівського куреня (Хорольська сотня ділилась на курені, які очолював курінний отаман). Курінного атамана Дем'яна Бобиря (1732 р.), як і прізвища козаків і посполитих селян, зберегла історія. І сьогодні у Вергунах та навколишніх селах живуть нащадки вергунівських козаків та посполитих, які присягали на вірність цариці у 1732 році: Лобачі (майбутні Лобаченки), Бобирі (Бобиренки), Усенки, Королі (Короленки), Бойченки, Микитенки, Усенки, Демченки,

Яценки, Головченки, Тищенки, Хведоренки (Федоренки), Лоза (Лозенки), Гавриленки, Мищенки, Пазенки, Мироненки, Криворутченки (Криворученки), Яковенки, Моргуненки (Моргуни), Пилипенки, Кочани, Тимошенки, Ковбасенко (Ковбаси), Кравченки, Петрашенки (Петраші), Костенки, Назаренки, Сенчуки, Майбенки (Майби), Радченки, Масляні, Брашенко (Бращенки), Зубаненко (Зубані), Остапенки, Андрущенко, Ващенко (Іващенко) [85,с.46-47]. У компуті 1732 року значиться і вергунівський козак Яків Синячовський, замість відомого і сьогодні прізвища на Хорольщині Синяговського, але, скоріш за все, укладачами (на це неодноразово звертала увагу миргородський краєзнавець Л.Розсоха) була допущена помилка. Звинувачувати тих, хто працює з тогочасними архівними документами в навмисному перекручуванні прізвищ не можна, бо іноді (на власному досвіді знаю) важко прочитати вірно прізвище.

Це були достатньо заможні козаки. Наприклад, майбутній генеральний підскарбій Яків Маркович у своєму щоденнику згадує, як він, ідучи до Лубен, у 1723 році обідав «на степу, у футоре некого Демченка, козака хоролського, полку миргородського» (вірогідно, родича вергунівських козаків Демченків).

Вергунівські козаки Тури, Засядьки (Засядченки), Ляхи (Ляшенки), Радченки цілком ймовірно, були нащадками перших козаків Вергунівської Січі. Наприклад, згадуваний у цьому реєстрі вергунівський козак Василь Засядченко, цілком можливо, був прямим нащадком, вже згадуваних нами, «славетно уржених» козаків Хорольської сотні Івана, Нестора і Яцька Засядків, які з перших днів приймали участь у Національно-визвольній війні 1648-1658 рр. Останній, за Богдана Хмельницького, був сотником Хорольської сотні, в 50-60 роки XVII століття - полковником, наказним полковником Лубенського полку [189,с.367].

Серед посполитих села Вергуни, які склали Присягу у 1732 році, згадуються «посполиті» селяни, нащадки яких і сьогодні живуть на хорольських землях: Шаповали, Сіроштани, Дудники, Овчарі (Овчаренки), Москалі (Москаленки), Головченки, Погрібні, Ляшенки, Дзюбенки, Безпалі, Гречки, Колесники, Гловацькі, Море (Моренки), Войтенкови (Войтенки), Бирук (Бірюки), Кулченко (Кулаченки), Шолудко (Шолудьки), Литвин (Литвиненки), Цигани (Циганенки), Пазини, Ляхи (Ляшенки), Панченки, Ворони, Стеценки, Матяші, Старец (можливо, саме від нього пішов рід Старінцевих), Опанасенко, Чорниш (Чорнушенки), Кузуби, Хвесенко (Фесенки), Шкиленки [85,с.46-47].

Аналіз прізвищ вергунівських та шишаківських козаків і посполитих, згаданих у компутах за 1718, 1723, 1732 роки, підтверджує висновок істориків, що на ті часи великої різниці між козаками і посполитими не було. Козаки повинні були нести військову службу, посполиті – обробляти землю. Як правило, постарівши, козак міг записатись в поспільство. Можливо, переходячі в «поспільство» козак мав надію, що його (або його нащадків) не погонять в майбутньому на будівництво каналів, фортець, війни. Так, серед поспільства у компутах

1732 року згадуються, зокрема, колишні вергунівські курінні атамани та козаки – Іван Лобач, Дем'ян Бобир, Мусій Бобир та багато інших колишніх вергунівських членів козацького «товариства».

Причини переходу козаків у посполитство були різні. «Посполиті люди» у першій половині XVIII ст. в Україні переважно були вільними людьми, лише у XIX ст. слово «посполиті» стало майже синонімом слова «кріпаки». «Посполиті», на відміну від козаків (військових людей), займались сільським господарством. Поступово старшина зменшувала число козаків, відокремлюючи їх від селян-посполитих, ускладнювала перехід з посполитих у козацтво, а за гетьмана Мазепи цей перехід став майже неможливим. В той же час перехід козаків у посполиті всіляко спонукався. Не було випадковістю і насильство. Старшина примушувала козаків продавати їм садибу, ґрунт і перетворювала козаків у посполитів - бідарів, причому козаки розорялися і від важкої військової служби. Посполиті «рангових» сіл мусили виконувати різні повинності на користь власників і поступово потрапляли в залежність від них, посполиті вільних сел і містечок виконували величезну кількість повинностей на користь Війська Запорізького (так офіційно називалася звільнена від Польщі частина України – **З.О.**) та полкової і сотенної старшини. Вони повинні були - утримувати розташовані в Україні царські війська, давати продовольство і фураж найманому гетьманському війську; заготовляти сіно і дрова для гетьманського двору; давати харчові продукти для гетьмана тощо [216].

Тепер зрозуміла логіка миргородського полковника Данила Апостола в перейменуванні села Вергуни на Верчуни. Помінявши лише одну букву у назві села, він зміг легко «обійти», хоч на деякий час, царську заборону щодо козацтва, «которые всегда при своих вольностях быть имеют», покріпачити вільних селян і «узаконити» ці землі та людей за собою і своїм родом. У «Генеральному слідстві про маєтності 1729 – 1731 рр.» записано: «село Вергуни, 161 двір» були передані його сину Павлу Апостолу, Миргородському полковнику «за верние и знатние свои служби в вечное владение». В цьому «Генеральному слідстві...» зустрічаємо цікавий запис про те, що с.Турбаї (214 дворів) «владеет нынешни(й) Гетман Даниил Апостол, по универсалах Преждних бывших Гетманов з уполним владением, а з которих годов не по чему справится, по нево ж саміє орігінали в 1724 году во время описи дому его, утерялись, а копи(ї) з них так же не імеється» [189, с.68-70].

Опис села Вергуни (Верчуни) відсутній на жодній з 281 сторінки знаменитого та ретельного «Опису маєтностей гетьмана Данила Апостола», який вміщений у двотомному виданні М.Судієнка «Материалы по отечественной истории». Зазначу, що ревізія всіх маєтностей Апостола була зроблена по смерті гетьмана на початку 1734 року за «именным указом» російської імператриці. Ця справа була доручена сенатору, генерал-ад'ютанту, князю Олексію Шаховському, який наказав «имеющиеся в малороссийских полках, определённые умершему Гетману

Апостолу на булаву и на кухню и протчие, владеемые им Гетманом, по гетманскому уряду, маетности, хutory, заводы, мелницы и протчие принадлежности описать на Ея Императорское Величество и по описи, оным маетностям быть в ведении Канцелярии Министерского правления... по взятые у показанного господаря ведомости... для описи оных послать Глуховского гарнизонного полку Обер-офицеров, дав им инструкции...» [57,с.1-2]. Дуже важко повірити, що російські офіцери могли ретельно не виконати цього наказу без «суттєвих» на то причин.

Відсутність сіл Вергуни і Турбаї в цьому описі, вірогідно, є доказом «далекоглядності» старого гетьмана, який свого часу «переписав» ці маетності на сина (сьогодні багато хто з можновладців так робить), бо розумів що, неважаючи на всі багаторічні потуги родини Апостолів, вважались *de iure* (по закону) ще «ранговими», козацькими, а ті не мали достатніх юридично вірно оформлених документів на ці поселення. Ймовірно, беззаперечних документів на власність все ж не було, але достатнього впливу, щоб остаточно закріпити ці села за собою наприкінці життя гетьману не вистачило часу, а може і впливу.

За «Очерками малоросійських фамілій» О.Лазаревського Д.Апостол продовжував жити в своє задоволення як і більшість української козацької

верхівки: «Под конец своего гетманства, А(постол). потерял всякое значение и первенствовал только на банкетах, которые задавали глуховские чиновники. В апреле 1733 г., задав банкет по случаю коронации, гетман «сам больше всех пьян был» (ему было 75 л.) и в первый; раз поражен был параличем; в январе следующего года, празднуя свадьбу внуки, гетман заболел снова и 17 января умер. Сучасник його додає, «что по случаю болезни гетмана, с мая 1733 г. «Нарышкин правил Малороссийскими делами, токмо под иенем гетмана» [93,с.93-94].

Після смерті Данила Апостола російська цариця Анна Іоанівна не дозволила обрати нового гетьмана, пообіцявши старшині це зробити в майбутньому, а потім вирішила цього не робити зовсім. Зрозумівши, що треба, як кажуть «підсластити гірку пілюлю» авторитетним малоросійським старшинським родам, цариця пішла на майнові поступки, перш за все, найвпливовішій козацькій родині Апостолів. У вересні 1734 року цариця видає Указ, згідно якого «верному Нашему подданному, войска Нашего запорожскаго обоих сторон Днепра гетману, Данилу Апостолу, в бытность его в Миргородском полку полковником, по универсалам прежде бывших гетманов, за верные его службы, даны в Малой России маетности, который и жалованными грамотами утверждены... в Миргородском полку село Хомутец, село Бакумовка, слобода Фридровка (нині Федорівка – **З.О.**) с плотиною, и с мельницею... Савинцы, Поповка, Перевоз, Сухоробовка, Вергуны и Старая Гребля на реке Псле... со всеми до тех вышеписанных сел и мельниц надлежащими грунтами и угодьями, (оприч казаков, которые всегда при своих вольностях быть имеют). И тем маетностям також велено быть за ним,

Апостолом, во владении неподвижно. Да в Миргородском полку, в Остаповской сотне, село Турбай, о котором в ревизиях 1726 и 1730 г. показано, что оное село прежде было под сотнею, и ни на какой уряд и за владельцами, кроме его, гетмана Апостола, не бывало... А ныне, по смерти его, вернаго Нашего подданнаго, гетмана Апостола, жена его, вдова Ульяна с детьми, Нам, И.В(еличест)ву, всеподданнейше била челом, чтоб все выше изображенныя маетности и на поселенный мужем ея, на земле села, пожаловать Нашу, И(мператорского) В(еличест)ва, подтвердительную жалованную грамоту» [12,с.272]. Слід зазначити, що фактично цим же указом царицею було повернуто 1734 році Вергунам його прадавню назву, яку хотів вкрасти хитрий і підступний гетьман.

Після гетьманівни Уляни Іскрицької цими селами володіли його нащадки, зокрема, син Павло Данилович Апостол. Але це володіння було дуже відносним, «номінальним» і не заважало вергунівським селянам відчувати себе звільненими «від послушенства». Знаючи «чиє сало з'їли», «молоді» Апостоли не перенапружували своїх селян роботою, бо абсолютна більшість козаків Миргородського полку знала, яким «способом» незаконно і «гвалтовно» села привласнені старим гетьманом. До певного часу зберігався тимчасовий «пакт про ненапад», бо козаки також знали, на «не буди лихо, поки воно тихо», та на що здатні і Апостоли. Всім відомий був факт, коли старий гетьман відібрав село Аврамівку (Хорольської сотні) у дружини свого рідного брата, коли той помер.

Родина Апостолів, щоб «розбавити» і ослабити єдність корінного населення захоплених сел «новосельцями», всіляко сприяла поселенню козаків з різних куточків України, селян – втікачів на вергунівських землях, за це вони мали нести козацьку службу. Чоловіки ходили до Запорізької Січі, а коли поверталися до домівок, то працювали в своїх господарствах.

Зазначу, що Д.Апостол, будучи миргородським полковником, а потім гетьманом не забував, «при случае» або по необхідності (як і інші представники козацької «еліти») «облагодетельствовать» землями та людністю близьких родичів за рахунок «рангових» маетностей. Так, Петру Івановичу Кулябко, який став зятем Данилу Апостолу через шлюб з його донькою Анною (інша донька Д.Апостола – Марфа, була дружиною славнозвісного Василя Васильовича Кочубея) були віддані с.Шишаки та «присілок» Клепачі «по свойству». Згідно «Генерального слідствія про маетності 1729–1731 рр.»: «Села Шишаки з приселком Клепачами. Прежде под сотню надлежали, а под жадними владельцами, и на уряде ни в ко(го) нико(му) не были надани, кроме нынешнего владельца Петра Кулябки, знатного бунчукового товариша, а дано Ему тие села 1711 году. Которые Ему уневерсали дани по свойству (до речі, сучасний дослідник історії Миргородського полку І.Кривошея з'ясувала, що роздавав Д.Апостол села в полку лише «по свойству» - родичам – **З.О.**) временно». Вже пізніше, за історичними джерелами, зустрічаємо:«Села Шишаки: с

приселком Клепачами, 223... дворов, владеет Лубенского полку Лубенской Полковой сотни войсковой товарищ Петр Кулябка по уневерсалу Гетмана Скоропадського» [181,с.56 -57].

Наведу витяг з цього підтверджуючого універсалу «Пресветлейшаго и Державнейшаго Великаго Государя Нашего Его Царскаго Величества войск Запорожских обоих сторон Днепра Гетмана» Иоанна Скоропадского від 29 лютого 1711 року, за яким було визнано універсал миргородського полковника Д.Апостола за «которым помянутое село Шишаки и до него прилегающее селце Клепачи со всеми туда принадлежащими грунтами и угодьями в зуполное его п-на Петра ствержаем владение, так абы в том никто з старшины и черни войсковой и посполитых людей жадной ему чинити трудности и перешкоды не важился. Войт Шишаковский со всеми тамошними и Клепачевскими людьми посполитыми, опроч казаков, которые ненарушно при своих вольностях захованы быти имеют, должны ему п-ну Петру Кулябце належитое подданское отдавати послушенство и повинность» [7,с.172-173].

Звертаю увагу, що в усіх царських універсалах, які видавались малоросійській козацькій старшині на володіння маєтностями, завжди говорилося про «ненарушність вольностей» козаків. Про це свідчить і журнал Малоросійської колегії 1722-1723 років, коли українська козацька старшина масово почала наступати на права рядових козаків: забирала грунти, ліси, худобу тощо. Хочу зауважити, що деякі білоруські історики, зокрема, О.В.Баранова, вважають, що саме необхідність постійно вмішуватись в «дела автономной Малороссии, была одним из, по меньшей мере поводов, для сокращения размеров этой самой автономии...».

Вергунівські і турбаївські козаки в складі Миргородського полку брали участь в усіх війнах з Туреччиною і походах проти кримських татар і турків, зніщених царським урядом, починаючи з 1711 року, коли ходили аж за Прут. Так, наприклад, у Очаківському поході 1737 року приймало участь понад 1000 козаків Миргородського полку. Серед них були, вірогідно, і козаки з с.Вергуни і Турбаїв.

Доречно було б саме зараз розповісти про Василя Петровича Капніста (1701-1757 рр.). Ізюмський сотник, який за особисті заслуги, після загибелі П.Д.Апостола, став у 1737 році полковником Миргородського полку і, в подальшому, став вірним захисником козацьких прав та привілеїв. Це був дійсно жорсткий, але гарний адміністратор, сміливий воїн і полководець. Козаки Миргородського полку (ймовірно за безпосередньої участі вергунівських і турбаївських козаків) на чолі з В.П.Капністом протистояли у лютому 1738 року татарським бамбулам (невеликим військовим кінним загонам – **З.О.**), які кілька днів «рейдували» територією Полтавського та Миргородського полків (було захоплено 627 полонених). Оцінивши сили татар, полковник В.Капніст загonom своїх козаків відрізав їх від Дніпра. Татарські війська були розбиті, лише частині вдалося вирватися за Дніпро... В червні

1739 р. В.Капніст із 1000 відібраних гетьманців (серед них були, вирогідно, вергунівські та турбаївські козаки – **З.О.**) та 400 запорожцями розпочав похід по Дністру в район міст Сороки та Могилів. Козаки спалили Сороки, пограбувавши турецький склад провіанту. В.Капніст переслідував противника близько 50 верст [Див.:238,с.65-72].

Про цю подію, згадує у своєму щоденнику тоді ще бунчуковий товариш, наблизений до гетьмана М.Скоропадського, Яків Андрійович Маркович, який добре особисто знав В.П.Капніста. Він розповідає, як у липні 1739 року, під час Дністровського походу, вони з генеральною старшиною святкували перемогу Капніста над турками під Сороками: «Был банкет у генерала Румянцева..., а мы у себя обедали и с нами Капнист» [30,с.271].

Саме завдячуючи цим військовим подіям, миргородський полковник В.П.Капніст у 1738 році знову записав багатьох козаків сел Вергуни та Турбаї у компут Миргородського полку, які «хитрощами» Д.Апостола були позбавлені козацького стану. До того, судячи з компуту Миргородського полку 1738 року курінних отаманів у Вергунах вже не було. Серед прізвищ 79 козацьких сімей можна зустріти, поряд і з вже відомими нам прізвищами вергунівських козаків – Остапенка, Глущенко, Галагана, Бутенка, Панченка, Демченка, Павленка, Лобаченка (Лобача), Гордієнка, Бобиря, Масляного (можливо походив з роду козака Миргородського полку Масла, який в 1608 році боронив Полтаву – **З.О.**), Синявського (скоріше, Синягівського – **З.О.**), Ващенко, Бращенко (Гапка Бращина – **З.О.**), Короленка, Біланенка, Литвина і «нові» прізвища, ймовірно, «поновлених у козацтві» - Івана Різниченка, Ониска Горбаненка, Михайла Карпова, Артема Рижного, Лук'яна Мартюченка, Пилипа Іванова, Веремія Бутовчата тощо [Див.:270,с.13-18].

Цим самим, за свідченням сучасних істориків, він нажив собі ворогів серед «старої» миргородської старшини, зокрема «широко відомим був конфлікт з удовою Д.Апостола Уляною за Турбаї, мешканців яких Капніст повернув у козацтво» [145]. Серйозний конфлікт за маєтності також виник у 1747 році у В.П.Капніста з Кулябками. Їх справа розглядалась у квітні того року в гетьманському Генеральному суді [188,с.245]. Основною причиною цих конфліктів, ймовірно, було не тільки бажання В.П.Капніста не допустити покріпачення цими «урядниками» козаків цих сел, які, разом з ним захищали наші землі від набігів татар. боролись з набігами татар на полтавські землі і на початку XVIII століття, а, можливо, і потаємна мрія самого Капніста стати «державцем» багатих апостолових земель. Зауважу, що за історичними документами, з 40-х років XVIII століття Вергуни фактично були у власності родини бригадира Ватковича.

Подальшому закріпаченню козаків і посполитих селян нашого краю сприяло скасування Генеральною військовою канцелярією у 1739 році традиційного права переходу українських селян з місця на місце

в межах кордонів України-Гетьманщини. Правда, воно було відмінено російською імператрицею Єлизаветою Петрівною у 1741 році.

Зазначу, що за часів російської імператриці Єлизавети Петрівни (1709-1761 рр.), завдяки «близькості» до неї виходців з чернігівських козаків Олексія та Кирила Розумовських (Розумів), значно зменшила економічний та політичний тиск на Малоросію. Право на розміщення як військових частин, так і заїжджого російського чиновництва, мала виключно місцева старшинська влада. Категорично заборонялося російським поміщикам, які мали маєтки в країні, покріпачувати місцеве населення.

Козаки і посполиті нашої округи, як тисячі інших з Гетьманщини, тільки з'являлась можливість, шукали вільних від поміщиків земель. Коли за указами Урядового Сенату від 29 березня і 1 квітня 1753 року на правому березі Сіверського Донця між річками Бахмутом і Луганью були створені кінні гусарські полки і нова адміністративно-територіальна одиниця - Слав'яно - Сербія, зокрема, вергуняни, разом з іншими козаками Миргородського полку, почали шукати порятунку на цих землях. У «Ведомості кто именно полку Миргородского из каких сотен имеет обывателей на ту сторону реки Днепра в Новую Сербию и в новопоселяемые тамо слободские полки на житло сойшли и в каких точию ныне местах жителство свое имеют», складеної у серпні 1758 року згадуються «сотни Хорольской, села Вергунов козак полувиборный Грицько Бойко, посполитий Павло Соколенко», які оселились у Новій Сербії в селі Подсеєвки» [15]. Це дає змогу на зробити висновок про те, що навдовзі після смерті Д.Апостола Вергунівський курінь було повернуто до Миргородського полку.

Але вже згідно матеріалів «Румянцівського опису 1765-1769 рр.» Вергуни і Турбаї знову разом з іншими селами: Глобине, Пустовойтівка, Савинці, Сухорябівка та Фидрівка (Федорівка – **З.О.**) знаходяться у складі Лютенківської сотні Гадяцького полку [304]. Причини таких частих змін у сотенному підпорядкуванні вергунівських і турбаївських козаків (козаки с Шишаків залишались у складі Хорольської сотні Миргородського полку, а с.Клепачев – Першій Лубенській сотні Лубенського полку) криються, ймовірно, не тільки в економічному становищі того чи іншого козацького полку чи сотні. Дійсно, заможні села та козаки були завжди ласим шматком для кожного новопризначеного козацького сотника, полковника чи гетьмана і саме тому, вигодою, Вергуни двічі, хоч ненадовго змінювало полкове підпорядкування. Знов підкреслюю, що переведення Вергунів і Турбаїв в підпорядкування інших полків допомагало «зацікавленим особам» з числа козацької старшини більш спокійно здійснювати свої оборудки з виведенням селян з числа козаків та збільшувати «послушенства» для посполитих. Завдячуючи цьому Опису відомо, що в 1766 році атаманом Клепачівського куреня 1 Лубенської сотні був Ярема Барабаш, козаками - Влас Бабак, Яцко Попович, син його Михайло, Микита Андреекко, Грицько Іващенко з «сотни Яблунівской»,

який в 1725 році купив землю у клепацівського козака Семена Іюрьевича [119]. Відомо, що під час проведення опису «в селі Шишаках при сотні Хорольській в окладі написані свєрх комплекта значковим товаришам 12 хат, а в 1 дворі 2 хатах проживали значковий товариш Іван Келеберда, його син Дмитро; брат його Федір Келеберда (згадується серед значкових товаришів (1744 р.) і син його Олексій» та зазначається, що «подсусєдков в том дворі вовсе не показано» [118].

Згідно Румянцевського опису на травень 1766 року з'явилися перші покупці землі з числа козаків і посполитих. Так, за свідченнями клепацівських «старожилів» - клепацівського отамана Яреми Барабаша, козака Власа Бабана (прізвище з козака не розібрати – **З.О.**) в травні 1766 року по 3 морги придбаної землі мали Яцко Попович, Микита Андрєенко та Грицко Іваненку [119].

З приходом до влади в Росії Катерини II (1762–1796 рр.) розпочався процес остаточної ліквідації української автономії. На початку 1764 року гетьман К.Розумовський поділив Гетьмашину на 20 повітів. Вергуни увійшли до Хорольського повіту (Миргород став «позаштатним» містом цього повіту). Але нова імператриця, прагнучи уніфікації та централізації державного управління, у 1764 році, після звернення К.Розумовського з проханням запровадження спадкового гетьманства в Україні та розширення його прав (про це ми ще розповімо – **З.О.**), викликала його в Петербург і примусила подати рапорт про відставку. 10 листопада 1764 року імператриця видала указ про ліквідацію інституту гетьманства в Україні. Уся повнота влади зосередилася у руках президента Другої Малоросійської колегії (1764–1786 рр.) генерал-губернатора П.Румянцева. Було взято жорсткий курс на централізацію та русифікацію. Сутність цього курсу була виражена у наступній тезі імператриці: «Коли в Малоросії зникнуть гетьмани, треба зробити все, щоб стерти з пам'яті їх та їхню добу» [137]. Цей наказ послідовно й наполегливо втілювався в життя наступними російськими правителями старої і нової доби протягом більш як 200 років.

Після ліквідації гетьманства реальною перешкодою колоніальній політиці Російської імперії на Україні лишалася Запорізька Січ. Але поки йшла боротьба з Туреччиною за Причорномор'я і Крим, в якій активну участь брали запорізькі козаки, російський царизм змушений був терпіти «запорозьку вольницю». Після укладення Кючук-Кайнарджийського миру Запорізька Січ втратила значення військового форпосту проти турецької і татарської агресії. Тому Катерина II в 1775 році дала таємний наказ генералу П.Текелі ліквідувати її.

4–5 червня 1775 року російські війська під командуванням Текелі оточили і зруйнували Січ. Петро Калнишевський – останній кошовий отаман – капітулював і згодом був засланий царським урядом на Соловки. Значна частина козаків переселилась у межі турецьких володінь і утворила Задунайську Січ.

1.4 Наші землі під «ярмом» Базилевських

У 1776 році відбулась великопомна подія в історії сел Вергуни і Турбаї. Онучка Данила Апостола - Катерина Павлівна Битягівська – Краміна змушена була їх продати (разом з іншими селами, які, в переважній більшості, свого часу були «разными случаями» привласнені Апостолами) багатим поміщикам братам Базилевським.

Вони походили з полкової козацької старшини і проявляли величезну «завзятість» та жорстокість у захопленні козацьких ґрунтів та покріпачення селянства. Дореволюційний історик О.Лазаревський стверджував, що Івану Федоровичу Базилевському «Великому» наприкінці XVIII століття належали у «с.Вергунах купленных (курсив наш – **З.О.**) - 539 крестьян обоего пола». Це є додатковим свідченням того, що Вергуни, коли їх продала К.П.Битягівська – Краміна, фактично не належали Базилевським. Враховуючи, що населення Вергунів складало приблизно 2000 чоловік можна зробити висновок, що на час купівлі його Базилевськими приблизно 70 відсотків селян залишались вільними козаками. Лише з часом, різними «случаями» село та половина селян опинилось у власності Базилевських (таке сталось, наприклад, також з селами Остап'є та Турбаями).

Читач, який забажає більш детально познайомитись з цією цікавою та невідомою для загалу історією в житті села, з іншими не менш цікавими епізодами, пов'язаними з «могутнім» дворянським родом Базилевських, інших відомих козацько-старшинських родів, їх роллю в історії Гетьманщини, Російської імперії може прочитати окремих розділ у II частині цієї книги.

Читачеві буде цікаво, що представляли собою Вергуни, Шишаки, Клепачі та Турбаї, взагалі Хорольський повіт на час появи на цих землях Базилевських. За повідомленням авторів «Географічного опису Києва і Київського намісництва 1775-1786 рр.» головною с/г культурою у повіті було жито. «Урожай во время доруду бывает против посеvu гораздо превосходным числом. Пашут плугами, закладывая волов по 6 и по 8 по одному разу... Заводов и фабрик никаких, а также пильных мельниц не имеется». До того, за інформацією авторів Опису, «межевания между селениями ещё не было, то по примеру под каждым положит можно окружности пахатной и сенокосной совместно земли... под Шишаками - на 15, под Клепачами - на 10, под Вергунами – на 12 вёрст». Такий приблизний підрахунок землі, яка належала селянам, був вигідний поміщикам, зокрема Базилевським, які пізніше змогли забрати у вергунян частину землі (про це розповім у подробицях у II частині книги – **З.О.**).

Зауважу, що перші два – три роки у Вергунах, в Турбаях, інших селах та містечках, що належали Базилевським «послушенство» посполитих було неважким і поблажливим, у зв'язку з існуванням на той час загальноприйнятих правил обмеженого використання праці

поспільства і заборона місцевій козацькій старшині центральною російською владою позбавляти козаків ґрунтів та привілеїв.

Величезним поштовхом щодо активізації процесу посилення експлуатації вергунівських та турбаївських селян стала ліквідація у 1781 році Катериною II полково-сотенного устрою. Лівобережжя було поділено на три намісництва – Київське, Чернігівське, Новгород-Сіверське (потім – Малоросійське генерал-губернаторство). Було створено також Хорольський повіт, в який ввійшли частини Миргородського полку Хорольської сотні: місто Хорол, села Вишняки, Попівка, Нова Аврамівка, Ковалі, Стара Аврамівка, Шишаки, Клепачі, містечко Княжі Луки, Стайки, Хвощівка, Холодна, Войнівка, Трубайці, Богданівка, містечко Вергуни. Вергуни ввійшли до Клепачівської волості [112]. За даними 1787 року в Хорольському повіті було містечок – 3, сіл – 36, невеликих сіл і хуторів – 127 [111]. Саме завдячуючи «промисловій» завзятості панів Базилевських, село Вергуни вже у 80-х роках XVIII століття перетворилось у «позаштатне містечко», яке відрізнялося від міста не стільки меншою площею та кількістю населення, скільки тим, що не було наділено магдебурзьким правом і не мало самоврядування та герба.

В серпні 1797 року російський імператор Павло I своїм указом створює волосні управи для державних селян, яка поширювала свої функції на близько 3 тис. ревізьких душ, а після реформи 1837 - на 6 тис. осіб. Їх очолював волостний старшина, які мав вирішувати найважливіші питання життєдіяльності волості.

Втрата Вергунами можливості навіть гіпотетично стати волостним центром і переведення до числа «позаштатних» містечок («позаштатними» називались міста, містечка і села, де не було адміністративних установ), на мою думку, зіграло вирішальну роль в подальшій долі та перспективах розвитку села (сьогодні така доля спіткала сьогодні с.Клепачі, яке втратило статус центру територіальної громади). Село поступово знизило темпи розвитку, що привело до відтоку з містечка промислових, торгових, і головне людських ресурсів (так сталось з часом, і з сусіднім великим містечком Княжа Лука (донедавна - с.Ульянівка Хорольського району).

Краєзнавців завжди цікавило, чому містечко Вергуни тоді не стало волосним центром? Причина була, вірогідно, в паталогічному небажанні панів Базилевських (як і поміщиків Старицьких з старовинного містечка Княжа Лука) розділяти з ким би не було владу над містечком, «посполитими» селянами. Вивчившись у престижних європейських університетах, молоді пани злякались не стільки потенційних витрат на будівництво, утримання волосного правління, скільки не хотіли «ока государевого» за всім, що діялось в їх маєтках. Тому за своєю «родинною» звичкою для «вирішення питання», знайшли для губернських і повітових чиновників дуже «вагомі» аргументи.

До речі, після того, як Клепачі були «призначені» волосним центром Хорольського повіту, постало питання щодо термінового будівництва у селі церкви. Без неї, згідно існуючих тоді неписаних правил,

селище називалось «деревней» (саме такий статус, згідно в Румянцевському опису, на травень 1766 року мали Клепачи) і в любий час могло позбавитись статусу волостного центру. На цю звичаєву норму звертав увагу, зокрема, М.Арендаренко, який описуючи Хорольський повіт початку ХІХ століття зазначав: «В сем повете помещичьих деревень обратилась в село одна только деревня Андреевка, владение умершего генерал-майора Войнова, по случаю постройки в нем с прошлого 1802 году церкви» [36,с.147].

Мудрі клепачівські козаки з завзятістю взяли за справу. І дуже скоро в селі за кошти місцевої громади було побудовано Вознесенську церкву у малоросійському «козацькому» стилі. У «Клировой книге Полтавской епархии на 1902 год» ми зустріли запис: «Вознесенская церковь деревянная, в одной связи также с колокольнею, построена в 1784 году» [44]. Сьогодні відомо, що з 1785 по 1794 рік фактично першим клепачівським ієреєм був Йосип Федоренко. Прізвище Федоренків було знаним серед вергунівських і шишаківських козаків. В 1723 році за історичними джерелами серед можнейших козаків села Шишаки значився Яско Федоренко та його син Олексій [269,с.53].

З початку 80-х років ХVІІІ століття Вергуни - позаштатне містечко (в деяких джерелах зазначається, що Вергуни набули статусу містечка лише на початку ХІХ століття) Хорольського повіту входить спочатку до Катеринославського намісництва (27.11.1795 - 30.11.1796), потім до Київського намісництва (1781-27.11.1795), а потім до Малоросійської губернії (30.11.1796 - 27.02.1802). Дві події відіграли значну роль в в подальшій історії нашого краю: в 1783 році кріпосне право було поширене на українське селянство, а в 1785 році вийшла «Жалувана грамота дворянству», за якою українська шляхта отримала дворянські права та привілеї на рівні з російським дворянами.

Та часи змінились, і нащадки колишньої козацької старшини, а тепер російські дворяни Родзянки, Базилевські, Безбородьки, Троцинські та інші були незадоволені тими правилами, які обмежували їх свавілля щодо селян. Особливо їх турбувало, що українські селяни (на відміну від російських кріпаків) могли в будь-який час піти від них до іншого поміщика. Саме вони та, перш за все, найближній радник цариці О.А.Безбородько зніціювали та гаряче підтримали рішення імператриці Катерини ІІ у 1783 році поширити на українських селян статус російських кріпаків. Той працював на землі, яка належала панові. Він мусив вести своє особисте господарство і одночасно працювати на ниві пана. На поміщика селянин, по тодішньому закону, повинен був працювати три дні на тиждень, але «в Малороссии зачастую была в обычае и двухдневная барщина». Поміщик міг віддати свого селянина «и постороннему лицу для работы или для обучения ремеслу, мог переводить во двор (дворовые) и обратно, дворового посадить на пашню» [67,с.16].

Часто господар сам визначав скільки днів селянин повинен відробити на нього. Іноді панщина у Вергунах, Турбаях, інших маєтках

Базилевських доходила до 3-4 днів на тиждень. Щоб ще більше навантажити селянина, в деяких маєтках практикували систему так званих «уроків». Селянин отримував завдання на день - урок. Наприклад, скосити певну кількість збіжжя. Як правило, норма була такою, що її нереально було виконати за день. Тому поки селянин норму не виконував, відроблений день йому не зараховувався (потім радянська влада взяла цей досвід на озброєння, коли в колгоспах запровадили так звані трудовні). Поміщик міг продати кріпака, обміняти на будь-яке майно, розлучити чоловіка з дружиною і батьків з дітьми. Він ніяк не відповідав за смерть селянина від побоїв. До того ж, пан за непослух міг вислати кріпака з сім'єю до Сибіру (правда, законом було встановлено обмеження, що кріпак повинен мав бути не молодший 50 років - **З.О.**). Пану дозволялось карати їх «розгами тільки до 40, а плетьми - до 15 ударов». Але, як визнавали самі сучасники, «случаи жестокого обращения, превышавшего этот установленный размер, были нередки. После такого выживали не все» [67,с.18].

Разом з тим, якщо бути об'єктивним, тогочасна залежність українського сільського населення (поспільства) від поміщиків не йшла ні в яке порівняння з безправним становищем російських селян. Переважна більшість українських селян відробляли всього два дні панщини на тиждень і могли змінювати господаря, в них завжди була можливість податися в козаки, що на той час задовольняло більшість посполитого селянства.

Базилевським попали не «рабські села – містечки», а притухший вулкан невдоволення та бажання волі. Спочатку багаторічний конфлікт родини Апостолів з Капністами, потім Апостолів з «бригадиршей Ватковичевой» за ці землі фактично звільнив місцевих селян від сплати чиншу, «послушенства». Місцеві жителі почали багатіти та «множитись». Недарма, наприклад, у 80-і роки містечко Вергуни Хорольської сотні Миргородського полку вже нараховувало 916 жителів, 278 хат (ймовірно, враховуючи багаточисельність селянських родин, рахувались лише дорослі чоловіки, тому можна говорити, що населення містечка складало приблизно 2500 жителів – **З.О.**) [288]. Село Турбаї, за твердженням Т.С.Бридуна, мало 2000 дворів (за підрахунками мало бути приблизно 6 тис. жителів, що дуже сумнівно, тому що в Турбаях була на ті часи одна церква, а для порівняння в м.Остап'є в 1723 році було три церкви – **З.О.**). Для тих часів це були великі поселення. Наприклад, навіть, значно пізніше у повітовому місті Хоролі у 1802 р. було 3583 жителя - «жителей всех вообще мужеска 1783, женска 1800» [66,с.83].

До того, у 80-роки XVIII століття значна частина жителів села залишалась козаками та, навіть, проходила військову службу. Згідно «Іменного списку козаків українських полків, що проходили військову службу у 1784–1785 рр.» у Хорольській сотні Миргородського полку, в якій служили вергунівські козаки «з діда в прадіда»: Мусі(є)енко Степан, Федір та Іван, Гриценки Наум та Василь, Тарасенки Яків та Дмитро,

Глушценки Семен та Юхим, Литвич(н)енко Федір, Остапенки Михайло та Федір, Синяго(і)вський Григорій, Даниленко Карпо та Матвій, Лоза (майбутні Лозенко – **З.О.**) Тимош (майбутні Тимошенко **З.О.**), Іващенко Лук'ян та Панас, Міщенко Іван, Кириченко Іван, Качан Мина, Микитенко Давид, Левченко Семен, Павленко Іван, Яреми (Яременки – **З.О.**) Каленик та Григорій, Левченко Филон, Ващенко Семен, Артеменко Андрій, Падусенко Омелян, Бірюк Кирило та Григорій, Панченко Василь, Радченки Іван та Петро, Ковбаса Петро, Тур Григорій, Демяненко Лук'ян, Дейнека Павло, Демченко Панас та Осип, Куц Олексій, Старченко Петро (вірогідно нащадок козака Старця - **З.О.**), Кле(и)менко Яков, Бращенко Андрій, Дзюбенко Василь, Маренко (Моренко - **З.О.**) Іван.

Недарма називаю ці прізвища. Прошло десяток років і серед сімей, які були виселені до південних земель Російської імперії після повстання проти Базилевських у 1789-1793 рр. зустрічаю прізвища вергунівських козаків – Тарасенків, Кириченків, Кле(и)менків, які, на мою думку, брали активну участь у «козацькій революції». Ці трагічні події, їх роль в історії України, Полтавщини, Вергунів та Турбаїв досліджено мною в 2 розділі II частини книги.

За інформацією краєзнавця О.В.Олексенка, незважаючи на ці «бізнесові ризики» поміщики Базилевські завзято взялись за «реформування виробничих відносин» у Вергунах, Турбях, інших селах. По-перше – вони поставили винокуріння на промислові рельси. За відсутності нормальних шляхів, не маючи ринків збуту пшениц вони стали «першопрохідцями» цієї справи у Хорольському повіті, проторивши шлях до збагачення іншим хорольським поміщикам - Старицьким, Родзянкам, Позенам тощо. За інформацією І.Ф.Павловського, розміщеної в роботі «О спиртных напитках в Полтавской губернии в начале прошлого века» (Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Выпуск 14. 1916 р.) на початку ХІХ століття у Полтавській губернії вже було 1086 вінокурень, з них 24-в Хорольському повіті. Недарма, за словами цього дослідника, дворяни висловлювались, що винокуріння для них было «единственным продовольствием» и слугувало їм «единственно для удовлетворения «необходимых потребностей жизни». Переробка хліба на горілку давала прибутку вдвічі більше, аніж продаж хлібу. Прибуток від кожного відра виробленої горілки становив 44 відсотки [233,с.187]. Навіть пізніше, в середині 60 років ХІХ століття за вінокурінням Хорольський повіт займав 5 місце в губернії [74,с.214]. Це стало в свій час неабияким поштовхом для економічного зростання Вергунів та перетворення його у промислове містечко. Адже у ті часи, однією з вирішальних умов отримання селом статусу містечка була наявність підприємств, ремісничих майстерень та лавок.

Зауважу, що за часів Базилевських корінним чином змінилась економіка не тільки Вергунів, але і всього повіту. Не знайшовши детального опису маєтку Базилевських у Вергунах у ті часи, зазначу, що у Хорольському повіті за «Топографічним описом Малоросійської губернії

1798-1800 років» вже було 760 вітряних млинів (у 1775- 1786 рр.- 281 вітряк – **З.О.**); з'явилися 79 невеликих конних заводів, де продаються коні від 20 до 75 рублів; «також рогатого скота невеликих заводів» - 124; «заводів овечьих» - 126; 58 винокурених заводів та вінокурень (от 1 до 6 «котлов») [Див.: 104,с.24-128]. В 60 роки (XIX ст.- **З.О.**) Хорольський повіт по «конезаводам» займає 1 -2 місце на Полтавщині [74,с.212].

Пани Базилевські продовжували активно розширювати свої володіння, не гребуючи ніякими «способами» для захоплення козацьких наділів. Наприклад, у 70-80 роки XVIII століття вони почали зганяти вергунівських селян, що жили на рівнинах (на той час у Вергунах проживало за моїми підрахунками біля 2000 жителів) на крутосхили урочища Косарівка [288]. Силою примушували відбувати панщину, збільшували повинності, чинили над ними суд і розправу. Навіть на початку XX століття, спілкуючись з жителями м.Вергуни, хорольський чиновник Т.С.Бридун чув від мешканців, що Базилевські «за селян не піклувались, намагаючись по змозі експлуатувати з великою для себе користю, чому в селі залишилась за них не гарна пам'ятка» [11,с.52]. Що говорити про селян. Базилевські не боялись катувати навіть людей «козацького звання» (про це розповім в окремій главі, яка присвячена Базилевським). Але не треба думати, що така «поведінка» Базилевських по відношенню до селян була якимось виключенням з правил. Вона була, в більшій чи меншій мірі, характерною для більшості поміщиків, які намагались тримати у покорі і страху своїх кріпаків. Недарма один з поміщиків зауважував, «або ми їх, або вони нас». Набагато пізніше, у 1908 році, М.Яворницький записав спогади старого полтавського селянина С.Сердюкова, який розповідав: «Було їх багато, таких кожодерів. Перший був Зам'ятій, другий був Базилевський, третій був Старицький (про представників цього роду ми будемо згадувати ще не раз - **З.О.**) , четвертий був Попов, а п'ята була Білевцева...Тоді було так: як здоровий, так у солдати завдають, а як нездоровий, так в острог. Тож більш нікуди» [323].

Згідно указу Сената від 27 лютого 1802 року, в Україні, замість Малоросійської губернії, було створено декілька нових губерній і, зокрема, Полтавську губернію, до складу якої спочатку входило 10 повітів: Гадяцький, Золотоноський, Кременчуцький, Лубенський, Переяславський, Пирятинський, Полтавський, Прилуцький, Роменський, Хорольський. В цьому ж році були створенні ще два повіти: Константиноградський і Миргородський, пізніше (27 березня 1803 року) - ще три: Зіньківський, Кобеляцький, Лохвицький. Таким чином, до складу Полтавської губернії увійшло 15 повітів загальною площею понад 43 тис. квадратних версти. На той час у губернії проживало 1343029 чоловік. Створення губерній значно збільшило витрати поміщиків

За інформацією І.Ф.Павловського: «В 1802 году помещики вносили по 16 коп. с ревизской души. Взносы эти шли на губернские надобности:

на содержание почт, дорог, отопление и освещение воинских частей, подвод для земского суда, на наём квартир генералам, на содержание волостных правлений и т.п... В тридцатых годах... взнос этот был 47 к.» [67,с.123]. Але невірно було б думати, що тільки на поміщиках лежав «тягар» утримання волостних правлінь. Значні кошти мала виділяти і сільська громада: утримання шкіл, будівництво громадських будівель і т.і. Та не тільки це. Більшість чоловічого населення села відбувало так звану «общественную повинность». Назову лише декілька з цих «повинностей»: «сельский десятский», «опікун сирот по приговору сільського схода», «сборщик мирских сумм», «сельский писарь без жалованья». Звільнялись від «общественной повинности» господарі, лише по «старості», чи «в уважение отбывания воинской повинности». Заувжу, що на ці «посади» обирали лише на сільському сході з числа вільних людей - власників господарств. Урочисте відкриття Полтавської губернії, за згадками історичних джерел, відбулося 9 березня 1802 року. На урочистості з'їхались дворяни з усієї губернії разом з повітовими маршалами. «В тот день - писали сучасники - по этому случаю состоялся молебен, обед у губернатора, а вечером - концерт и ужин». Урочисті обіди влаштували в наступні дні і дворяни у своїх маєтках. Ймовірно, що в урочистостях у Полтаві та повітовому місті Хоролі брала участь і вся велика родина Базилевських. Місцеположення «столиці» нової губернії було обрано після довгих і непростих міркувань. Спочатку колишній генерал-губернатор Малоросійської губернії С.К.Вязьмітінов (1744 -1819 рр.) схилився зробити центром новоствореної губернії м.Лубни, оскільки це місто було географічним центром новоствореної губернії [231,с.126]. До речі, в 1801 році українське шляхетство навіть висувало проєкт створення університету в Лубнах. Довгі роки залишена без «публичных строений и должного украшения» Полтава «того часу більше була схожа на село, ніж на місто. Вона займала незначну площу і потопала в садах і болотах. Будівлі були дуже прості, кам'яних будинків нараховувалося не більше 10. Тротуари та бульвари робилися з крихкого щебеню і набивалися піском, від чого в жару піднімалася велика курява, а весною і восени, у дощову погоду, на вулицях стояла така багнюка, що в ній тонули коні та екіпажі. У місті «тисячі вибілених будиночків» мешкало 7975 жителів, з них 4063 чоловіки і 3912 жінок.[220,с.80].

Ймовірно, для російських урядників місто Лубни продовжували уособлювати польське панування, бо було у XVII столітті «столицею» польського магната І.Вишневецького та нагадувало про військові успіхи українського козацтва в 1648 році. Полтава ж була символом героїчної історії Російської імперії – перемоги великого російського царя Петра I у Полтавській битві 1709 року. Це і стало визначальним при прийнятті урядового рішення зробити центром нової губернії Полтаву.

Трохи раніше, 27 лютого 1802 року було створено Хорольський повіт Полтавської губернії. До повіту в різні часи входили волості: Білоцерківська, (містечко Білоцерківка/Белоцерковка), Горошинська

(містечко Горошине), Єньківська (село Єньки), Заїчинська (село Заїчинці), Зубанівська (село Зубані), Калениківська (село Каленики), Клепачівська (село Клепачі), Криворудська (село Казенна Крива Руда, Чернече), Новоаврамівська (село Новоаврамівка), Оболонянська (містечко Оболонь), Остап'євська (містечко Остап'є), Покровсько-Багацька (села Покровська Багачка, Майорщина), Радивонівська (деревня Радивонівка), Рокитянська (село Рокити), Семенівська (містечко Семенівка), Хорольська (місто Хорол), Худоліївська (село Худоліївка) [115].

Слід зазначити, що з 6 містечок, які знаходились на той час в Хорольському повіті, тільки у містечках-сусідах Вергуни та Княжа Лука, яке належало поміщикам Старицьким, не було волосних правлінь.

За історичними джерелами, до Клепачівської волості ввійшли: «с.Клепачи, с.Шишаки, х.Михайловка, х.Гершунова Долина, х.Ліснячка, хх.Ромодановські, х.Федяївщина, хх.Левково-Ромодановські, д.Павловка, м.Вергуни х.Макортет, х.Ляхова, х.Оріховщина, м-ко Кряжая Лука, х.Силовщина, д.Стайки, хх.Остапенковы, с. Новачиха» [114].

Ймовірно, «політичною доцільністю» урядовці керувались і при збереженні статусу центру волості Хорольського повіту за селом Клепачі, а не за містечком Вергуни. Останнє було економічно набагато розвинутіше, до того ж знаходилось по «трасі» між Хоролом, Миргородом, Лубнами. Рішення було прийняте саме таке, бо у 1802 році були ще дуже свіжими спогади про участь вергунівських селян у Вергунівсько-Турбаївському повстанні 1789–1793 років і де, на думку місцевих урядників, ще жеврів дух вольності і непокорства та існувала постійна загроза нового селянського бунту.

Розділ 2

Містечко Вергуни, інші села нашої округи з початку ХІХ століття до 1917 року

Розпочалось ХІХ століття. Судячи з історичних джерел, після загибелі Івана, Степана і Мар'яни Базилевських, у 90-х роках ХVІІІ століття, містечко Вергуни, з іншими землями перейшло у володіння їх брата - підполковника, неодруженого та бездітного Івана (Іоана) Федоровича Базилевського «Великого» (пр. 1748 – після 1808 рр.). Після «нахабного» вбивства П.Ф.Базилевського у 1798 році величезні статки «остапівського поміщика», в тому числі землі та кріпаки на Харківщині, також перейшли Івану Федоровичу Базилевському.

Саме він, ймовірно, вирішив перетворити Вергуни на свою головну резиденцію. Продовжилось будівництво нового «мурованого» храму та нового будинку. Старий «полковничий дворець з скотним двором» (нагадаю, що в давнину «дворцями» в Миргородському полку називали заїжджий (постоялий) двір), побудований, вірогідно, ще за часів Павла Охримовича Апостола було розібрано.

У вергунівському маєтку І.Ф.Базилевського («Великого») у 1802 році, за історичними джерелами, існувала, по тогочасній дворянській «моді», навіть своя «вокальная капелля» [36,с.147]. Приклад створення таких музикальних капелій та парків подали петербургські можновладці: гетьман К.Г.Разумовський та решетілівський поміщик, улюблений помічник Г.Потьомкіна та Катерини ІІ В.С.Попов, до якого «на різноманітні торжества... з'їзжалось і жило декілька днів підряд не один десяток поміщиків с чадами і домочадцями».

За повідомленням вже згаданого нами хорольського чиновника Т.С.Бридуна, місцеві жителі згадували, що у ті часи «село Вергуни уявляло собою постійну резиденцію, при чому в селі в них (Базилевських – **З.О.**) була гарна садиба з розкішним двохповерховим будинком», котра знаходилась проти церкви на високому березі великого ставка у Вергунах (сьогодні він називається Панським). Але більш точний опис вергунівського «палацу» Базилевських, його внутрішнього оздоблення та самих поміщиків наприкінці 20-х років ХІХ століття залишив хорольський поміщик В.Я.Ломиковський, який побував у цьому будинку з малоросійським генерал-губернатором, князем М.Г.Репніним-Волконським, колишнім сановником і миргородським поміщиком Д.П.Трощинським (про нього ми поговоримо пізніше – **З.О.**), під час святкування дня народження останнього. В одному зі своїх листів від 24 листопада 1827 року до чиновника, письменника і масона І.Р.Мартоса, він пише: «У Базилевского (Петро Андрійович Базилевський – **З.О.**) фасад дома имеет малое сходство с казанской церковью; сие говорю я о колоннаде которая с обеих сторон обнимает весьма небольшой корпус жилого дома (ймовірно, мався на увазі Казанський собор в Петербурзі

(1801-1811 pp.) – **З.О.**). Во всём доме на мраморных стенах мы не видели ни одной картины... Всё украшение состоит из четырех ликов господина Базилевченка: первый лик изображение в рост, в златошвейном одеянии (ймовірно в камергерському мундирі – **З.О.**), писан в Париже. Другой лик, - грудной бюст из карарскаго мрамора, изображенного с нашего Базилевченка среди Италии и не описывая два других лица, писанных на Западе, можно сказать что сам хозяин составлял весьма плохую копию русского барина однако же не челом и не устами, но строением, музыкой, винами, доставшимися от усопших дядюшек. Мы угощены были полновесным обедом и жиденским ужином. На сей раз самолюбие навело слабый сон на скупость; заметно было что скупость уже готова была воспрянуть ото сна, дабы задавить дерзновенное самолюбие, но мы все поспешили разъехаться» (курсив наш – **З.О.**) [120,с.471-472]. Судячи цього з листа, наприкінці 20 років XIX століття у панському маєтку в Вергунах при поміщику П.А.Базилевському, ймовірно, за прикладом столичних можновладців, функціонував ще і оркестр музикантів. Що і сказати, навіть при будівництві свого дому в вергунівському маєтку вони не могли не побудувати його «по-модньому», як у Європі та Петербурзі.

За історичними джерелами, незважаючи на те, що містечко було «панським» в ньому проживало достатньо багато козаків. На початку XX століття Т.С.Бридун писав, що «у Вергунах половина мешканців козаки, а половина селян бувших Базилевського (згадаємо, що у 80-х роках XVIII століття Базилевським належало трохи більше 30% вергунівських селян – **З.О.**)» [11,с.51]. Козаки як до, так і після «упразднення малороссийского казачества» (конец 18-го века)», були вільними землеробами-власниками, ніколи нікому ніяким «послушенством», а тим більше «панщиною» зобов'язані не були і до самої революції 1917 року мали своє казацьке самоуправління і свої козацькі землі та угіддя. Іноді вони жили своїми окремими селами та хуторами, а дуже часто у великих селах як, наприклад, у містечку Вергуни діяло, вірогідно, «как бы две самоуправляющиеся единицы - «общества»: казачье и крестьянское. Каждое «общество» выбирало своего «старосту» и сельскую полицию — «десятских» и «сотских» и отдельно, от своего «общества» сноилось с представителями государственной власти» [Див.:162].

Ще за життя старшого з братів - Петра Базилевського було розпочато підготовчі роботи по будівництву церкви. По його смерті, у 1800 році на залишені ним кошти, у містечку, ймовірно, були побудовані два цегельних заводи та за рішенням місцевої релігійної громади, розпочалось будівництво нової, «мурованої» церкви Різдва Христового. Але власник маєтку Іван (Іоан) Федорович Базилевський («Великий») практично перестав проживати у Вергунах, фактично перебравшись у інші маєтки, які знаходились поблизу нового губернського міста: подовгу жив у селах Радионівка і Білоцерківка Хорольського повіту, іноді - в повітовому місті Хорол, Полтаві, Москві та Петербурзі. Будівництво

церкви загальмувалось. Причин було декілька. Але той факт, що не виправдались чутки, які довго ходили серед місцевого дворянства про те, що губернським містом буде таке близьке від Вергунів велике місто Лубни зіграло свою не останню роль.

Родина Базилевських, розбудовуючи вергунівський маєток з початку XIX століття, мабуть, саме на це дуже сподівались. Господарством, винокурнею, цегельнями, «заводами» керували економи та управляючі, які, в більшості своїй, в усьому наслідували своїх господарів. Може, з тих часів у Вергунах почали говорити: «Не так страшний пан, як підпанки...».

Судячи з історичних документів, по смерті Івана (Іоана) Федоровича Базилевського «Великого» (після 1807 року - **З.О.**) величезні маєтності Петра та Івана Федоровичей Базилевських, зокрема, містечок Остап'є, Вергуни, села Радивонівка та Скорботне (так називалось село, яке утворилось на місці села Турбаї - **З.О.**) тощо з часом відійшли дітям колежського асесора, полтавського повітового предводителя дворянства, Андрія (Андріана) Федоровича Базилевського (1754-1803 рр.) - Івану, Євдокії (1794-? рр.), Михайлу (1803-? рр.), Петру Базилевським.

В ті часи, розподіл величезної «вотчинної» спадщини Базилевських було здійснено за петровським Указом «О единонаследии» 1714 року, в якому зазначалось, що «разделением имений после отцов детям недвижимых великой есть вред в государстве нашем, как интересам государственным, так и подданным и самим фамилиям падение». За таблицею Д.Ливена, поданою в його книзі «Аристократия в Европе 1815-1914» відомо, що в 30-х роках XIX століття Івану Базилевському належало 5288 кріпаків [199]. Його брат Петро в переліку найбагатших поміщиків Російської імперії відсутній. Молодий П.А.Базилевський в полтавських помістях майже не бував. Усіма справами заправляли економи під «неусипним оком» його матері, Анни Михайлівни Базилевської.

2.1 Економічне зростання наших сел

Основним видом діяльності селян нашого краю залишалось хліборобство. У своїй загальновідомій праці «Записки Полтавской губернии, составленные в 1846 году, III часть», виданої Полтавським губернським правлінням у 1852 році, М.І.Арендаренко особливо відзначав, що у Хорольському повіті «хлебопашество составляет главнейшее занятие здешних жителей» [36,с.235]. Цієї думки притримується і укладач збірника «Памятная книжка Полтавской губернии, за 1865 год» Павло Бодянський [74,с.235]. Згідно статистичної інформації розміщеною в цій книзі відомо, що в середині 60- років XIX століття у найбільшим селом нашої округи було с.Шишаки, де в 203 дворах проживало 2157 жителів (1050 - чоловіків, 1107 – жінок [75,с.107-108]; в м.Вергуни було 227 дворів, в яких

проживало 1775 жителів (871 – чоловік, 904 – жінки) [74,с.18-19]; в с.Клепачі було 139 дворів – 1122 жителів (536 чоловік, 586 жінок) [74,с.42-43]. Зауважу, за правилами статистики того часу дітей ніхто не рахував, вважалось (згідно вищеназваної «Памятної книжки») достатньо точним рахувати доросле населення шляхом множення кількості дворів на число «більше 7». Лише в 3 селах Клепачівської волості в першій половині ХІХ століття проживало понад 5000 дорослих жителів (з дітьми десь 6500). Для порівняння, на 1 січня 2020 року, відповідно до інформації, розміщеної на офіційному сайті Клепачівської ОТГ в цих селах проживало 1903 жителя.

Сучасним агрономам буде цікаво, що найбільш поширеною на ті часи в Хорольському повіті була трипільна система сівозміни, яка часто застосовувалася без угноєння ґрунту і без правильного чергування озимих, ярих і пару. В поміщицьких маєтках з великою кількістю землі трипільля поєднувалося з перелоговою системою.

Свій наділ, землю поміщиків Базилевських чи Кулябок селяни обробляли переважно примітивними знаряддями. Протягом майже всього ХІХ століття в сільському господарстві переважали знаряддя найдавнішого походження. Для розпушування ґрунту перед сівбою використовували соху, рало і плуг, часто суміщаючи їх. Плугом орали важкі ґрунти – цілину, толоки, перелogi, а ралом здійснювали повторний обробіток лану, розпушуючи (культивууючи) рілля. Найпоширенішим був «український» двоколiсний плуг, у який впрягалися 3–5 пар волів. Стільки волів мали лише заможні господарі, решта спрягалася з іншими, що зволи́ало обробіток ґрунту. Оранка йшла повільно – за 3 дні виорювалося не більше 2 десятин. Крім «українського» плуга, поширеним землеробським знаряддям на Полтавщині було однозубе й п'ятизубе рало; частково вживалася соха. Борони здебільшого мали дерев'яні зуб'я, що швидко стиралися. До того ж, плуг залишав після себе величезні скиби, які борона з дерев'яними зуб'ями просто не могла розпушити. Примітивний стан техніки, відстала система землеробства не дозволяли підняти врожайність сільськогосподарських культур. Урожай сам-чотири (тобто, з одного засіяного центнера зерна одержували чотири- **З.О.**) вважався тоді середнім, а понад сам-чотири – добрим. Великі проблеми були зі зберіганням вирощеного врожаю.

Дуже цікавий матеріал з повсякденного життя та побуту селян Полтавщини в 50 роки ХІХ століття для істориків і краєзнавців залишив Лубенський «окружний начальник государственных имуществ» Василь Петрович Каруновський. В своєму «Статистическом описании Лубенского округа Полтавской губернии 1858 года» (сусідня з Хорольщиною округа – **З.О.**), який був виданий, завдячуючи його донці О.В.Баклановій, у Полтаві лише в 1890 році зазначав: «Хлебопашество составляет народное богатство местных крестьян, но оно не всегда удовлетворительно награждает труд хозяев. Во первых – недостаток земли, коей...с усадебною, лесною и выгонною, по 2 десятины с небольшим приходится

на ревизскую душу, заставляет многих поселян, для приобретения ея во временное пользование, подчиняться условиям не редко тягостным. А во вторых – недостаток пунктов для сбыта хлеба. Всё это не редко ставит крестьянина хлебопашца в незавидное положение...» [43,с.19]. «Очищенное зерно хранят в амбарах, бочках или закромах, устраиваемых из плетня и вымазанных внутри и снаружи глиной, но многие сохраняют рожь в ямах устраиваемых на возващенных местах... Такого рода ямы устраиваются крестьянами аккуратно и в них весьма удачно сберегается хлеб нередко до 5 лет без всякой порчи» [43,с 22].

У містечку Вергуни, селах Клепачі і Шишаки, згідно історичних джерел 1798-1800 рр., як «во всех селениях сего повета (Хорольського - З.О.) при владельческих, разночинских, козачьих и другого звания людей домах довольно имеется садов с плодоносными деревьями: яблонями, грушами, сливами, вишнями, которыми по урожаю довольствуются помещики и обыватели. В огородах сеют и садыт: огурцы, петрушку, пастернак, лук, чеснок, боб, горох, простой и сахарной, капусту, свеклу, морковь и пшеничку» [36,с.149].

Продовжувала працювати у Вергунах і винокурня, яка приносила величезні прибутки Базилевським (саме на гроші, зароблені від винокуріння, була швидше за все, була побудована нова вергунівська церква). Недарма, вже згадуваний нами М.І.Арендаренко відмічає, що у ці роки в Хорольському повіті «винокурение составляет весьма важный предмет здешнего хазяйства в отношении сбыта хлеба и выкормки рабочего и продажного скота. В 1846 году в уезде числилось 18 винокуренных заводов на коих викурено в том году до 400 тысяч ведер пенного вина» [36,с.148]. Але час йшов, і винокурні перестають приносити надприбутки, мілкі і середні поміщики бідніють. Ще в 1832 році М.В.Гоголь в листі до свого миргородського товариша писав про полтавські поміщицькі маєтки: «Чого б, здавалося, бракувало цьому краєві! Повне, розкішне літо! Хліба, фруктів, всього рослинного тьма! А народ бідний, маєтки зруйновані й недоїмки неоплатні. Всьому виною брак спілкування: він приспав і зробив ледачими жителів. Поміщики бачать тепер самі, що з одним лише хлібом і винокурінням неможливо значно підвищити свої прибутки. Починають розуміти, що час братися за мануфактури і фабрики... Гроші тут величезна рідкість» [241,с.97].

Але це могло стосуватись всіх, але не «могутніх» Базилевських і їх «сусідів». Тримаючи більшість хорольських селян у злиднях, Базилевські, Старицькі, Родзянки та інші десятиліттями турбувались про розширення мережі горілчаних і пивних лавок, шинків. На 1862 рік у Хорольському повіті їх нараховувалось 285, а через два роки ця кількість зросла майже вдвічі—до 568. Один шинок — на 207 чоловік. Щорічне споживання горілки доходило до 152 тисяч відер: по 1,2—1,5 відра на душу населення [69]. Перший відомий історії шинок на Хорольщині ймовірно з'явився у містечку Вергуни ще за часів Апостолів на початку XVIII століття -

«шинок Полковничий в котором шинкует Никола Радченко» [269,с.319]. У Вергунах з середини ХІХ століття в різні роки було від 2 до 4 шинків.

Побудовані панами Базилевськими на самому початку ХІХ століття цегельні заводи по закінченню будівництва церкви Різдва Христового деякий час забезпечували цеглою не тільки власні господарські потреби, а й поміщиків навколишніх маєтків. Мною не було знайдено будь-яких описів цегельних заводів на Хорольщині тих часів, але відомо, що необхідними умовами роботи таких заводів була наявність сировини (глини), яку копало до 50 чоловік, приміщень для висушування цегли і нарешті печей для обпалювання цегли дровами. Заводи працювали лише в теплі пори року, як говорять сьогодні, - «сезонно».

За інформацією краєзнавця, мого давнього друга О.В.Олексенка, з вергунівської цегли в сусідньому містечку Княжа Лука Хорольського повіту (нині відноситься до Хорольської ОТГ) у 1816 році місцевим поміщиком, «титулярним советником» Василем Старицьким була побудована Троїцька церква. Швидше за все, враховуючи родинну скнарність Базилевських, вергунівська цегла використовувалась І.Ф.Базилевським («Великим») і для будівництва у 1807 році «мурованої» Предтече-Усіченської церкви у їх маєтку в с.Радивонівка Хорольського повіту (тепер Великобагачанського району), яку в радянські часи теж було зруйновано. Церква у Радивонівці почала будуватись майже одночасно з Вергунівською церквою, але по своєму масштабу, коштам, витраченим на її будівництво, значно поступалася вергунівському храму.

Слід зазначити, що за повідомленням російського краєзнавця Г.Манюшкіної відповідно формулярного списку Петра Андрійовича Базилевського, сформованого в першій чверті ХІХ століття, у містечку Вергуни «находились кожевенный, селитренный и винный заводы» (винокурня – **З.О.**) [204]. На початок ХІХ століття по кількості «бюджетоутворюючих промислових підприємств» (2 цегельні, 1 винокурня) містечко Вергуни не відставало від повітового міста Хорол, де було лише на 1 винокурню більше

Пани Базилевські завжди відчували, де можна було заробити гроші. Тільки-но дізнавшись, що насіння льону приносить прибутки, вони в 40-х роках ХІХ століття, одними з перших, у своїх маєтках починають вирощувати цю культуру.

Економічному зростанню містечка допомагала і близькість знаменитого Ромоданівського шляху. Про нього Т.Шевченко записав кременчуцький переказ, яким починається його повість «Наймичка»: «Між містом Кременчуком та містом Ромнами лежить велика транспортна або чумацька дорога, яка зветься Ромодановим шляхом». І далі Шевченко розповідає: «так у цьому місті Крюкові (що за Дніпром, проти Кременчука) жив багатий, незчисленно багатий чумак Роман» (є інші версії, щодо появи назви Ромоданівський шлях – **З.О.**) який колись добре напідпитку не угледів, як воли повезли його, а слідом за ним і очолювану ним чумацьку валку не звичною дорогою «...спочатку на Хорол, так що

йому Золотоноша залишалась вправо, а Веселий Поділ вліво, потім із Хорола на Миргород, із Миргорода на Лохвицю, а із Лохвиці уже в Ромен», а чистим полем далеко від населених пунктів. Попри це новий шлях виявився коротшим і був названий на честь «першопрохідця» Романовим (Ромодановим) [123,с.57]. Він пролягав до Криму через Ромодан, Семенівку, Глобине і виходив до Дніпра біля Кременчука.

Враховучи це, деякі вергунівські козаки, ймовірно, теж чумакували, «їздили в Крим за сіллю». Це була достатньо прибуткова справа. Наприклад, у XVIII ст. купівля і перевезення пуда солі (16 кг) коштувала чумаку – 8–12 копійок, а продавалася сіль на Україні (в середньому) по 26 копійок за пуд. За три поїздки за рік чумаки міг отримати до 20 карбованців чистого доходу (пара чумацьких волів тоді коштувала 14–30 крб. - **З.О.**) [267,с.30].

«Візникування» своє чумаки проводили звичайно валками, які складались з кількох десятків возів (по-чумацькому паровиці). Валка або фура, мала свого отамана, який від імені цілої валки наймався для візникування, приймав заробітки і робив розкладку за участю кожного. Таке товариство звалось у них артілью. Кожний чумаки у своїй артілі беззаперечно підкорявся всім умовам і в разі відходу від них карався і навіть виганявся з неї. Отаман чумаків вирішував всі суперечки остаточно, він призначав кару, і вся артіль підкорялася йому безумовно. «У дорозі ж чумаки піддає себе всяким злигодням: завжди тверезий, помірний у харчах: пшоняна каша з салом, або галушки, шмат хліба з сіллю - оце все його харчування» [261]. Так описав сучасник чумацьке життя і працю: «Часто на чумичку нападали розбійники-лугарі. Від них відбивалися дерев'яними булавами або зброєю. Усі вози ставили в квадрат і заганяли всередину волів. Якщо в дорозі у чумака крали волів, то по поверненні додому вся валка складалася й купувала йому нових» [261].

До речі, спершу чумаки транспортували сіль у Східну Україну, Росію з Коломиї та Криму. Саме з тих часів у Вергунах з'явилося прізвище Коломієць. Так називали чумаків, які їздили волами по товар до Коломиї, Львову тощо. З початком XIX століття вони возили з верхнього Подніпров'я на Південь України вироби мануфактур і заводів, зерно, тютюн, фрукти, а звідти везли сіль, вино, вугілля, рибу. В Україні шляхи чумаків проходили через Одесу-Катеринослав-Полтаву-Харків, з Ростова через Полтаву-Київ до Луцька тощо. Чумаки з Полтавщини у XIX столітті транспортували хліб до чорноморських портів, возили на продаж крейду, крупу й олію. На зворотній шлях вози завантажували рибою, сіллю і «колоніальними товарами»: чаєм, прянощами, мануфактурою. За неповними даними, тільки у 40-х роках чумаки перевозили за один рік до 600 тисяч маж (возів) різних товарів [260]. «Сплеск» «чумацтва, на думку В.П.Каруновського, на Полтавщині і, зокрема, на Лубенщині (ймовірно, і на Хорольщині також) розпочався у період Кримської війни «когда к театру военных действий потребовалась доставка провианта и других тяжестей в значительном количестве... Таким образом с 1855 г.

число лиц усвоивших себе промысел извозничества возросло до 300; рабочей силы коих было не менее 200 пар волов и до 500 лошадей» [43,с.32]. Повернувшись додому, одержавши заробіток, вергунівські чумаки вели звичайне життя. Це, як правило, були достатньо заможні люди, які користувались загальною повагою місцян, бо багато бачили, чули і знали.

2.2 Традиції, звичаї та повсякденний побут селян та козацької старшини.

Взимку селяни виконували хатню роботу: жінки ткали полотно (майже в кожній хаті був ткацький верстат), чоловіки ремонтували сільськогосподарський інвентар або йшли на заробітки у міста Хорол, Миргород, Лубни, Полтаву та Кременчук. Майже в кожному дворі були воли, коні, свині, кури та гуси. В тогочасних документах повідомляється, що у Хорольському повіті «женский пол сверх полевой работы прядёт лён и шерсть, для снабдения себя и семейства; а некоторые ткнут шерстяные ковры и прочее одеяние, иные по местечках занимаются в лавках продажею мелочных товаров и съестных припасов».

У селянських господарствах, крім традиційних сільськогосподарських культур: жита, пшениці, соняшника, вирощували й продавали картоплю, цибулю, часник, капусту, кавуни, дині, огірки, груші, яблука, вишні і т.п. З селянських господарств надходили також на ринок прядиво й олія з конопель, тютюн.

Із заснуванням цукрових заводів наприкінці ХІХ століття, частина вергунівської землі була зайнята під цукровими буряками, які збувалися на заводи. З початком сільськогосподарських робіт бідні козаки і селяни, котрі мали по одному коневі чи воліві, або недостатньо с-г знарядь для обробітку ґрунту, складали «супряги» (пізніше – «спілки» - **З.О.**). Коли в супрягу об'єднувалися господарства з різними за величиною ділянками поля, між ними проводився відповідний розрахунок «пішими» роботоднями або іншим способом [329]. Господар, у якого працювала супряга, за звичаєм годував і всю худобу, і своїх помічників. Майже все вироблене на середньому вергунівському (шишаківському, клепачівському) обійсті везлося на базар чи на ярмарку. Потрібні були «живі» гроші, щоб заплатити величезні податки.

Згідно статистичних данни, розміщених в «Памятной книжке Полтавской губернии, 1865 год» на той час головними ярмарковими містечками в Клепачівській волості були містечка Вергуни і Княжа Лука (в сс.Клепачі і Шишаках ярмарки не проводились) [Див.:74,с.19,43]. Зокрема, у містечку Вергуни щорічно проводилось 3 ярмарки: Пантелеймонівська (27 липня); Іоанно-Богословська (26 вересня); Пилипівська (14 листопада) [74,с.25].

М.Арендаренко у своїй книзі «Записки Полтавской губернии, составленные в 1846 году» зауважує, що в усіх полтавських містечках «население обширнейшее, имеющее ярмарки и базары». За джерелами, на

які ми щойно посилались, на ярмарках та базарах Хорольського повіту Малоросійської губернії на початку XIX століття, крім «мелочных товаров и других съестных припасов» продавали «соль з Кримського полуострова..., з донских станиц рыбу..., рогатою скот, овцы, лошади, овечью шерсть, овечьи и другие не выделанные сырые кожи...» [36,с.16].

Сюди з'їжджалися купці, продавці й покупці з навколишніх міст, сел і хуторів. Найчастіше вергуняни збиралися у невелику валку і їхали волами на ярмарку до Хоролу, Великих Сорочинців, Миргороду, Лубен. Тут збували продукти землеробства, тваринництва, а місцеві ремісники - різні вироби з дерева, металу, шкіри, вовни та ін. Крім цього, можна було купити різний крам: одяг, взуття, забавки, дрібний сільськогосподарський інвентар. Без постійного зв'язку з ярмарком не могло існувати жодне господарство нашої округи. Хто не міг їздити на ярмарки сам - просив сусідів, кумів, родичів. Ярмарки були місцем укладання різних торговельних угод, після чого сторони розпивали «могорич», причому жодна сторона не могла відмовитися від досягнутої домовленості, інакше це призводило до розголосу і загальнолюдського осуду. На ярмарці можна було почути найсвіжіші новини, побачити нові товари і знаряддя праці. Найбільшою повагою у вергунян користувався з середини сторіччя знаменитий Сорочинський ярмарок, на якому мріяли побувати всі вергуняни, шишаччани.

Переповідаючи про ту героїчну епоху, не можна не торкнутись повсякденного, побутового життя, зокрема, вергунівських козаків та селян, бо це допоможе зрозуміти сутність суто «вергунівської» гонорової ментальності (неодноразово була підмічена Д.З.Браженком в його щоденниках), яка проходила процес становлення ще за часів Гетьманщини і зберегла свої основні риси досьогодні.

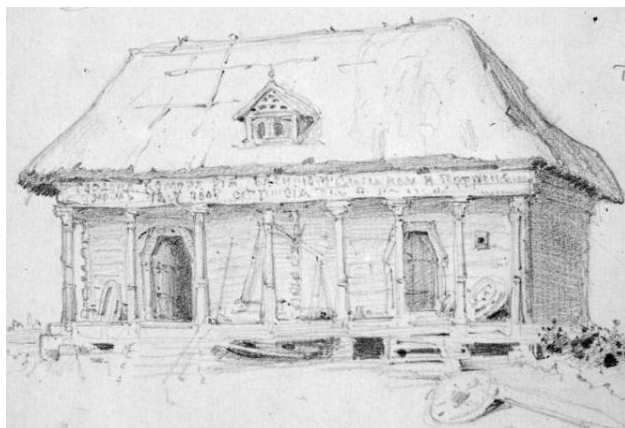
Вже згадуваний нами В.П.Каруновський в своїй роботі зробив дуже цікаве спостереження щодо селян нашого краю. «Сельские жители, - пише він, - проводящие большую часть времени на открытом воздухе, сильны телодвижением и пользуются здоровьем. Хотя всё здешнее сословие... составляет породу малороссиян; однако есть в отношении физическом некоторое различие, именно: ...козаки преимущественно росли и красивы, ...меж казенными крестьянами великорослость встречается реже и вообще народ этот слабее... и помещичьи крестьяне далеко отстали от тех и других, особенно в здоровьи» [43,с.6].

Про те, яким був побут українських селян, якими клопотами вони переймалися, якими були звичаї українського села, можна довідатись із творів І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка, М.Гоголя.

Ми не маємо документальних описів повсякденного життя вергунівських, клепачівських чи шишаківських селян в ті часи і тому, для нас дуже важливими стали переповідки, письмові свідчення і матеріали, зібрані сьогодні українськими істориками, краєзнавцями та етнографами Полтавщини та в сусідніх областях.

Ті, хто приїздив в Україну у ХІХ столітті, особливо росіяни, все частіше і частіше переконувалися, що на цій землі проживає інший, відмінний від них народ, зі своєю мовою, звичаями, ментальністю. «Наче б в'їжджаємо в іншу державу», - записували свої враження російські подорожні. Радували зір українські села з білими, чепурненькими хатками, неодмінно оточеними садами. Навіть, м'яко кажучи, упереджено налаштований до українського народу російський історик Михайло Погодін після відвідин України писав у 1842 році: «Я люблю малоросійські села. Як це привабливо - білі хати в тіні зелених пишних дерев, розсипаних по схилах гори. Видно з першого погляду, що житель приятелює з природою, що він любить свій дім... і не кидає його без потреби». Такі враження залишилися назавжди і в пам'яті видатного російського вченого-мовознавця, уродженця Слобідської України Володимира Даля: «...Хати не ліпляться разом одна до іншої і зруб в зруб, а кожна відсунута і відділена двором, городом, покрита соломною, але не схожа на потворний стіг, а крита гладко, рівно зі стріхою в обрубках».

Комора і старий будинок у с. Шишаки Хорольського повіту. Малюнок О.Сластіона, 1905 р.

Будівництво хати, стодоли й інших споруд вимагало чимало робочих рук. Тому іноді селяни влаштовували толоки, але лише на зведення каркасу будови. Всю іншу роботу виконували найняті майстри і помічники та члени сім'ї. Для вдів, сиріт, калік толока проводилася саме як допомога, і дуже часто, з ініціативи сусідів або сусідок. Згідно історичних документів у Хорольському повіті лісів було мало, а ті які були дуже берегли, тому «для строения жители покупают плоты от Днепра (ліс-кругляк – З.О.), как то с Кременчуга, Городища, Чигиринской дубровы... Отапливаются вообще все жители тростником и соломой. Также тростником по большей части огораживаются и в постройку употребляют». Навіть у 60-роки ХІХ століття, згідно історичних джерел, у містечках і селах Хорольського повіту «переважали хати-мазанки, або, як їх називали, «курні хати». З 8594 будинків Хорольського повіту тільки «239 споруджені з дерева, решта навіть не литі, а кладені вальками з глини» [66,с.83-84].

Хати на Полтавщині на ті часи робились, в основному, з глини та соломи і називались мазанками. Навіть в середині 60 років XIX століття за губернською статистикою: «Наибольшее число мазанок в Хорольском уезде, в котором из 8594 домов только 232 деревянных, следовательно число мазанок составляет 97,3 процента» [74,с.324]. Зазначу, що поява саме такого типу житла в наших краях була пов'язана не тільки з відсутністю лісів, але з тим, що селяни постійно страждали від нападів татар, турок, козаків тощо, під час яких житло розоряли, палили. А «мазанку» можна було завжди швидко побудувати навіть на іншому місці з підручних матеріалів.

Українська хата вважалася повноцінним житлом тільки тоді, коли її прикрашали як зовні, так і всередині. Кожне село, містечко мали свої традиції настінних розписів. Візерунками, здебільшого у вигляді квітів, розписувалися стіни, особливо - піч, до якої ставилися з набожністю - іноді навіть як до живої істоти, адже вона забезпечувала родині добробут, тепло, затишок, відпочинок. Споруджуючи піч, господарі не шкодували для неї місця в хаті.

У записках Домініка П'єра де ла Фліза, француза за походженням, який від 20-х років XIX століття був лікарем на Київщині, ми зустрічаємо опис типової хати українських селян: «Їх зовнішнє й внутрішнє планування всюди майже однакове... Майже всі хати вкриті соломою. Загалом у селах будинки невеликі, у них рідко буває більше однієї кімнати, перед якою є сіни, з другого боку від сіней роблять комору без вікон. У кімнаті завжди є піч. Хати заможніших селян часом просторіші, кімнати не такі тісні, у них більше порядку й чистоти, досить часто вони побілені всередині і ззовні. Внутрішнє впорядкування кожної хати майже скрізь однакове. В усіх помешканнях завжди можна бачити в кутку кімнати напроти дверей грубо намальовані образи святих у більшій чи меншій кількості, прикрашені натуральними висушеними квітами та білими рушниками, вишитими червоними узорами. У їхніх помешканнях зовсім немає меблів, хіба що іноді шафа і декілька простих стільців... Для їжі вони користуються простим мальованим глиняним посудом. Ложки, якими вони користуються, виточені з дерева, відполіровані, вкриті лаком і також складені рядочком у шафі. Виделки їм майже невідомі...» [329].

З часом традиції практично не змінилися. Вже згадуваний нами В.П.Каруновський в 50-роки XIX століття також зазначав: «Постройка крестьянами изб мазанок усвоена искони, через недостаток лесных материалов... Избы строятся различной величины и везде одноэтажные, вышиною от 3-х с половиной до 4 аршин (аршин - 0.71 м – **З.О.**)... Редко можно встретить избы устроенные на улицу, по большей части они строятся внутри дворов... Некоторые из зажиточных хозяев имеют по две избы, разделённые сеньми, в коих в одной помещается всё семейство, а другая содержится в чистоте, куда собираются только по праздникам или во время пиршеств; тогда эта изба получает назначение гостинной (така традиція зберігалась в українських селах до 70-х років XX століття і в

мене завжди визивала подив – **З.О.**)... Печи в избах ставляться у поперечній стіні у вході в избу... Величина печей займає четверту частку избы... Посереді избы ставиться стіл або великий сундук. Як стіл так і сундук завжди накриті чистою скатертю домашнього виробництва, а у бідняків білим хлібним рушником... Вообще все избы с димовими трубами - курних изб нет. И несмотря на то, что постройки эти из столь не ценного материала к чести крестьян можно отнести, что содержат они их в должной чистоте; каждая хозяйка считает обязанностью вымазать избу белой глиной внутри и снаружи несколько раз в год, а пол вообще земляной смазывается каждую неделю... Та часть избы на коей поставлены ікони...украшаються квітами..., крім того ікони кругом обвиваються білим рушником, вишитим по краях червоною або синьою заплочкою (бавовняні нитки для вишивання – **З.О.**)» [43,с.15-16].

Їх будували в основному толокою, залучаючи до роботи сусідів, кумів, родичів та приятелів. Результати такої колективної роботи, як ми вже підкресливали, до сьогодні збережені в людській пам'яті назвами кутків в с.Вергуни: Велика та Мала Толоки. Хочу зауважити, що толоку використовували також українські пані при будівництві господарських будівель, збору врожаю тощо, послуговуючись природним бажанням селян прийти на допомогу нужденним, як можливість зробити безоплатно велику роботу. Толокою селяни допомагали вдовам, самотнім старим людям. Вона допомагала перевезти у містечко «куплену на далекому селі хату, клуню, хлів, молотарку або млин чи вітряк, окремо дубового вала чи дуба на вала, олійню та ін.». Толокою користувались всі – і багаті, і бідні, бо розуміли необхідність виконання робіт толокою, і кожен вважав за громадський обов'язок відгукнутися на прохання господаря, котрому необхідна допомога. На таке прохання не прийнято було відмовляти. Хочу зауважити, що толоку, як форму колективної безкоштовної праці у XVIII – XIX століттях масово використовувала, також, козацька старшина та українські поміщики для обробки своїх ґрунтів, будівництва господарських будівель тощо.

Толока у наших селах зазвичай розпочиналася вранці. З містечка виїжджала валка пустих селянських возів за потрібними матеріалами. Якщо віддаль до місця призначення давала змогу повернутися до полудня, то валка, навантажившись, зразу ж вирушала у зворотню дорогу. Коли ж, траплялося, ламалося колесо чи розвора, селяни взаємно виручали один одного. Якщо ж зворотня дорога була далеченькою, селяни після завантаження возів полуднували і вже тоді вирушали назад. За участь у толоці господар не платив, але повинен був зробити толоку-гостину. Знову ж таки, коли робота завершувалася, господар і господиня старалися приготувати гарний обід з доброю горілкою. Також толокою йшли місцеві жителі на косовицю зернових (їх косили тільки серпом - **З.О.**) і лук, якщо ділянки поля або луку знаходилися в різних місцях і зернові досягали в різний час, зимову молотьбу хліба та ін. Щоправда, кількість учасників у таких толоках не перевищувала чотири-п'ять осіб. Мали місце жіночі

толоки на відробіток для приготування волокна, плетіння цибулі, вибілення хати, луцення кукурудзи та ін.

З відчуття обов'язку перед громадою кожен селянський двір час від часу спрямовував робітника на толоки для ремонту чи будівництва доріг, мостів, церкви, школи тощо. І сьогодні у наших селах відоме народне прислів'я: «Без толоки як без рук: ні хати не зробиш, ні сіна не скосиш». Найбідніші козаки і селяни під час сільськогосподарських робіт збирались у супрягу, коли два-три господарі об'єднували робочу худобу і сільськогосподарський інвентар і орали свої земельні ділянки по черзі. Такими толоками зорювали й засівали поле, збирали та звозили врожаї, ремонтували хати або господарські будівлі. Частували після таких толок лише заможні селяни. Однак вдови чи старші люди намагалися (бодай «дещицю») це зробити.

В селах завжди з повагою відносились до людей «бувалих» - тих, хто мав великий життєвий досвід, односельці завжди допомагали літнім та саодиноким людям, інвалідам вижити в ті непрості часи, находячи для них посильну роботу. В.П.Каруновський, описуючі побут селян сусідньої з нашими селами Лубенської округи, звертав на це увагу: «В летнее время во всех селениях устанавливаются околицы с воротами, к которым до окончания жатвы приставляются караульщики для сбережения полей от потравы скотом, тут же строятся для помещения караульщикоу плетневые и камышовые шалаши (по малоросийски называется царина, а караульщики царинными) (можливо про неї згадував В.П.Браженко – З.О.). Караульщик за исполненнике таковой обязанности получает из хлеба, перевозимого через околицу, условленный сноп. Вообще должности эти занимают калеки, не лишеные свободного движения, или старики» [43,с.19].

Дуже цікавим в цьому плані є дослідження побуту хорольських селян у середині ХІХ століття зроблене нашим земляком, священником с.Оболоні Хорольського повіту А.Іваницею в нарисі «Домашний быт малоросса, Полтавской губернии Хорольского уезда». Він зазначав: «Малороссияне употребляют пищу самую простую и по крепкому телосложению их самую здоровую... Главная и повседневная пища Малороссиянина есть хлеб ржаной, а иногда ячменный или гречневый, или же из ржаной муки, смешанной с ячменной, или наконец из ячменной муки, смешанной с гречневою. Всякий хлеб едят непременно с солью и запивают водой. Так Малороссияне завтракают, полудничают, а часто и обедают и ужинают; хлеб, соль и вода - обыкновенная, ежедневная пища. К обеду варят борщ из кислых красных бураков с капустой, приготавливаемых осенью и сберегаемых зимою в погребах, и кашу, круто сваренную из пшена. К ужину варят или жидкую кашу из просеянного пшена, или галушки из гречневой муки, изредка из муки пшеничной... Галушки приготавливают из пресного пшеничного, либо гречневого теста, которое они бросают небольшими кусками в посоленный солью кипяток. Гречневые или пшеничные галушки составляют в Малороссии

непременную принадлежность ужина... Солёные огурцы. Ими часто завтракают с шинкованной капустой, а иногда и одними. Кислая капуста, мелко изрубленная или изрезанная в нити и шинкованная; и та и другая поливаются олеей. Зелёный лук составляет завтрак. Молодой и старый чеснок. Им часто завтракают и полудничают, соля мелкой солью. Салата, изрезанная в куски и налитая квасом сиривцем с солью, а так же огурцы свежие с зеленым луком, с чесноком, налитые сиривцем, составляют, в известное время любимое постное кушанье Малороссиян. Само собою разумеется, можно было бы насчитать более кушаньев, известных в Малороссии; но опущенные здесь не находятся у Малороссиян во всеобщем употреблении; так например в Великий пост едят сырой бураковый квас с хреном, редьку зимнюю с солью и олеей, и т.п. У каждого, самого беднейшего, из крестьян готовится обед и ужин ежедневно. Борщ, уха, галушки, лапша, вареники, каша различных сортов, балабушки, голубцы, перепичка и книш разнообразят попеременно стол малорусского крестьянина. Если нет мяса, т.е. баранины, свинины, или битой птицы, то у каждого непременно есть сало, молоко, сметана, творог, масло. Говядину найдете разве в городах: сельские жители никогда не бьют скотины, разве уже в крайней необходимости. У зажиточных готовится и завтрак... Малоросс пьет чистую воду, изредка грушевый или яблочный квас, а хлебный (сыровец), употребляемый для борща, служит питьем весьма нечасто» [38,с.343–345].

Важливою справою для сельчан був випас худоби у весняно-літній період (череди). У містечку Вергуни тоді їх було декілька (в інших селах – по одній). На сході (зборах громади – **З.О.**) обирали громадського пастуха, зазвичай бідного та одинокого селянина, нерідко нужденного парубка, але такого, до котрого було довір'я як до чесноі людини. До того ж, на ньому лежала відповідальність не допускати «потрави» панських та «людських» посівів. Пастухові доручали доглядати за коровами, вівцями, іншою худобою. Пастух у свою чергу брав підпасичів, іноді неповнолітніх хлопчиків. Селянські двори за чергою готували й доставляли на місце випасу череди їжу. Було традицією, нагороджувати грошима пастуха, за повідомлення господарів про час «покриття» корови громадським бугаєм. Пізніше, наприкінці століття, кожної неділі пастухів (також за чергою) змінювали на день представники від двох-трьох хат.

Влітку селяни з ранку до ночі були на сільськогосподарських роботах або у Базилевських чи Кулябок на пашині, на цегельнях та винокурні, або на своїх клаптиках землі. Та набагато краще жили вергунівські козаки, деякі з них мали вітряки, майстерні, пасіки, кузні, магазини та шинки.

Збіднілі вергунівські селяни, молоді вдови, «жовнірки-солдатки», чоловіки яких були у війську, рідше молоді нежонаті парубки та дівчата йшли наймитувати до панів, багатих козаків з Вергунів та навколишніх сіл і міст. Головною умовою угоди, оплати праці була трудолюбність і чесність людини. Наймит знав: працювати необхідно чесно і тяжко, часто

від зорі до зорі. Як правило, спочатку вергунівський господар садовив наймита за стіл, годував і поїв «от пуза». Вважалося, що як робітник їсть, так і працює. Оплачували роботу наймита і харчували згідно з попередньою домовленістю, яку, як правило, ніхто не порушував (це не відносилось до Базилевських, Кулябок, Старицьких, які завжди намагались зменшити оплату - **З.О.**). Наймити зазвичай харчувалися в сім'ї господаря.

Одним з найважливіших свят для кожного селянина було Свято Покрови Пресвятої Богородиці – 14 жовтня. Доти намагались закінчити всі польові роботи. В містечку Вергуни, інших селах жартували: «Хто до Покрови не вбере, того й курка загребе». Після свята закінчувався і строк пастухів і найманих робітників. До цього дня поспішали повернутися додому чумаки. Головним же святом для селян вважався Великдень. В цей день всі йшли в святковому одязі до церкви. А після «всюношної» «розговлялись» в кругу родини.

Взимку селяни виконували хатню роботу: жінки ткали полотно (майже в кожній хаті був ткацький верстат), чоловіки ремонтували сільськогосподарський інвентар або йшли на заробітки у місто Хорол, Миргород, Лубни, навіть у Полтаву та Кременчук.

«Пасхальная зауртня в Малороссии (1891 рік) (худ. М.К.Пімоненко)

У дослідженні А.Іваниці описуються також комплекти традиційного чоловічого і жіночого літнього та зимового одягу українців, серед виробів зі шкіри та хутра тут зустрічаємо чоловічий кожух, тулуб та жіночий кожух. Жіночий кожух мав два коміри: короткий стоячий та напівкруглий, що накладався на плечі та пришивався до короткого коміра. Жіноча кожушанка шилася з вироблених овчин молодих овець та покривалася зверху тканиною, довжиною вона сягала колін. Шапки, зшиті

зі смушку чорного чи сірого ягняти, мали смушковий околиш та суконний верх. Серед взуття згадуються чоловічі чоботи, виготовлені з простої шкіри висотою до колін, підбиті залізними підківками, та пошиті з сиром'ятної шкіри постолі. Жіночі чоботи відрізнялися від чоловічих більш витонченою формою та широкими залізними підковками [Див.:38,с.343 – 345].

Більшість вергунівських сімей були багатодітними, бо селяни вважали, що діти від Бога і треба цьому коритись. Сім'я з 6–7 дітей у Вергунах була нерідкістю. Враховуючи високу смертність серед дітей, їх народжували стільки, «скільки Бог дав». Власне вважається, що в традиційному селянському світі не було місця емоціям і прив'язаності до інших членів родини. Змалку дитина більше спілкувалася не з батьками, а зі старшою сестрою чи непрацевдатними дідом та бабою, що могли й похвалити, й покарати її. Мати була вдома біля дитини лише взимку. Неодноразово селянська дитина лишалася ненагодованою через інші клопоти членів родини [205,с.22].

Разом з тим, діти були величезною допомогою по господарству – доглядали менших, пасли гусенят, були погоничами волів. Батьки постійно залучали своїх дітей до праці вдома і в полі, разом з тим, в усякому разі більшість з них, підтримували їх прагнення до навчання, передавали дітям свої знання природних прикмет, народної медицини, тонкощі вирощування сільськогосподарських культур, поводження з худобою.

Зазначу, що в Україні в цілому більше раділи появі сина, аніж дочки. Про що свідчать, зокрема такі приказки: «Годуй сина для себе, а доньку для людей», «дочку тримай в дому, щей заплати кому, щоб взяв біду з дома». Висловлювання такого характеру «дочка-дочасний гість в хаті», бо вона мусить вийти заміж, але поки вона у батька-матері – її бережуть і голублять, як любу дитину, бо ніхто не знає, яка її доля спіткає... У народній свідомості закріпився погляд на сина, як першого помічника батька, який своєю працею сприяє примноженню родинного майна, як на майбутнього годувальника сім'ї, на дочку ж, - як тимчасову гостю в ній, з якою, навпаки, пов'язані лише витрати [172,с.77].

Це підтверджує і моя мати, Зайченко (Чумаченко) Марія Кирилівна, 1931 року народження. Вона розповідала мені, як її старший брат Василь, коли помер батько, у 13 років став повноправним господарем їх великого господарства (земля, шинок, худоба тощо) у Бессарабії (історична область у східній Європі між річками Прут, Дністер і гирлом Дунаю. Більша частина Бессарабії розміщена на території сучасної Молдови. Землі на крайній півночі (Хотинський район Чернівецької області) та півдні Бессарабії (південна частина Одеської області) належать Україні - **З.О.**). Його слухались не тільки брати і сестри, але і його мати. Всю роботу по господарству він особисто контролював, давав кожному завдання на день, перевіряв виконане, карав за невиконання. Мати не втручалась в хід сільськогосподарських робіт, займаючись лише хатньою роботою.

При першій можливості батьки віддавали дітей в «науку» - учнями в ремісничі майстерні, церковно-приходські школи. Про ці «університети» дуже добре свого часу написали Т.Шевченко, О.Горький. В добропорядних сім'ях виховували у дітей любов до Бога, до родини та праці, до своєї рідної землі. В кожній хаті була ікона, «Псалтир» чи «Молитвослов». Але. Ніде правди діти, були й інші сім'ї, де діти росли, як «бур'ян при дорозі».

Селяни знали, чия дитина чемна, слухняна, а чия лінива, задиркувата та інше. Кожен у містечку був на виду. Всіма засуджувалось пияцтво, насильство, лінь, злодійство, жадібність, брехливість, лицемірство. Виховання дорослих громадян, їх обов'язків перед суспільством здійснювали сільські громади, які керувалися у своїй діяльності нормами звичаєвого народного права.

Сільська громада багато десятиліть жила спільним життям. Жали жито - всі на «одній руці», згрібали сіно на одному лузі, йшли молитися до однієї церкви, працювали в економії на пана чи посесора, співали й жартували на весіллях, сумували та плакали, відряджаючи у рекрути... У церкві Різдва Христового (Свято-Пречистенській – у Шишаках, Вознесенській – в с.Клепачі) кожної неділі чи на свята зустрічалися всі мешканці містечка та сусідніх хуторів, де після служби обговорювались всі новини та злободенні питання. Приїзд до однієї з містечкових ці сільських кузень, яких було 3–4, поправити лемеш, до вітряка (на початку ХХ століття, наприклад, лише у Вергунах було 19 вітряків [13] змолоти збіжжя, до олійниці надавити олії чи чинбарської майстерні був приводом для довгих розмов між господарями, чоловіками та парубками про життя-буття у рідному містечку, навколишніх селах, Хорольському повіті, про ціни, види на врожай, про заробітки в інших економіях, про царську сім'ю, панів, про давні історії та війни. Тут дуже часто було чути розмови про скнарість панів Базилевських, їх економів, пізніше посесорів, можна було дізнатися новини про всіх вергунян, навіть про тих, кого пани переселили до інших своїх маєтків. Про кожного члена сільської громади створювалася певна громадська думка, якою більшість не дозволяла нехтувати.

Слід зауважити, що козаки – вільні люди, чумаки, власники майстерень, млинів та «грунтів» навіть в розмовах дещо зверхньо ставились до своїх односельців – кріпаків. Шлюби між представниками кріпацьких і козацьких сімей були великою рідкістю, бо після шлюбу з кріпаком вільна людина входила до його стану. Дуже дотепно і правдиво про це свого часу розповіли І.Котляревський у п'єсі «Наталка-Полтавка» і Г.Квітка-Основ'яненко в незабутній «Сватання на Гончарівці»...

Величезною шанною у селах тоді, як і сотню років потому, користувалось храмове свято. Наприклад у Вергунах воно припадало на другий день Різдва Христового - 8 січня (25 грудня – за старим стилем) в Клепачах – свято Вознесіння, в Шишаках- на Успіння). Свято шанувалося не лише мешканцями містечка – до нього готувалися родичі та знайомі з інших сіл та хуторів. В цей день родичі та близькі люди приїздили в

гостини до родичів зі Стайок, Княжої Луки, Клепачів, Аврамівки, Шишаків, Новачихи тощо. Вже зранку із сусідніх сіл до села «храмового празника» йшли або їхали підводами святково одягнуті люди. Біля церкви, як правило, з'являлися торговці різним крамом, зокрема, дитячими забавками, солодощами, хрестиками, іконками, книжками. Тут сиділи також кобзарі й лірники, ворожки і каліки. На одній з таких ярмарок можливо побував і всесвітньо відомий кобзар Остап Вересай (1803-1890 рр), який в 50- роки ХІХ століття пішки подорожував Полтавщиною: був в Лубнах, Хоролі, Лохвиці і т.і. Наступного дня в деяких оселях збирались на «похрамини» ті, хто з якихось поважних причин не змогли прибути на частування своєчасно.

В радянські часи проведення цього свята було заборонено та, незважаючи на це, люди найближчих сіл (партійні працівники також) старалися викроїти час, щоб побувати на частуванні у родичів. Ці традиції, сподіваюсь, у селах зберігаються ще сьогодні, бо ще в 90-роки ХХ століття ми з дружиною залюбки ходили пішки до колег-вчителів на «храм» у Вергуни.

На великі релігійні свята та пам'ятні дати (наприклад, коли святкувалось 100 -річниця побудови храму Різдва Христового у м.Вергуни) разом із священником церкви відправляли службу ще кілька священників (п'ять—сім) із сусідніх сіл, а інколи й хорольський благочинний (хочу зауважити, що, наприклад, у Вергунах були часи, коли постійно службу вели 2 священники). Після відправи селяни запрошували в гості родичів або знайомих із сусідніх сіл. За святковим столом пили горілку, обговорювали взаємні справи, новини, ділилися своїми турботами, радощами, намічали плани на майбутнє. Треба сказати, що в ті часи на «храмове свято» ніхто не напивався. В хатах для цього тримали дуже маленькі чарочки, які так і називали «храмові чарочки».

Вже згадуваний нами А.Іваниця зазначав: «...Малороссияне употребляют... борщ с свиным мясом приготавлиют преимущественно в Рождество Христово, Новый год, в Богоявление и по воскресным дням. Зимой Малороссияне откармливают свиней, и почти все, кроме бедных, долго употребляют на борщ свиное мясо; в борщ с мясом всегда кладут толченое свиное сало. Осенью варят борщ с бараниной, очень часто с поросятиной, иногда с цыплятами. Но с каким бы мясом ни варился малороссийский борщ, всегда кладется в него свиное толченое сало... К борщу готовится каша пшенная, круто сваренная, либо жидкая, с коровьим молоком... Мясо жаркое, какое случится у хозяина. Вареники с сыром коровьим или овечьим. Пироги с таким же сыром. Холодное - холодец - большей частью приготавливается из свиных ног с чесноком. Локшина - суп, приготавливаемый таким образом: из пресного теста, которое месится с куриными яйцами, делают большие коржи и намелко изрезают их ножом; эти обрезки, называемые локшиной, сушатся и кладутся в отвар из свиного или бараньего мяса, или из поросятины, гуся или курицы. Картофель жарится с коровьим маслом. Гарбуз - тыква;

изрезав её в мелкие куски, наливают коровьим молоком и варят; потом кладут туда просяное пшено и свиное сало. Кутья варится из ячменя, обтопчённого в ступе; круто свареную кутью едят и просто с борщом и с коровьим молоком и с коровьим маслом и с гусиным жиром. Лемишка варится из гречневой муки с водой и употребляется с коровьим молоком, с коровьим маслом и с гусиным жиром. При этом не лишним считаю упомянуть, что у Малоросса редко бывает за обедом три кушанья, разве на свадьбе, на крестинах или на похоронах; обыкновенно же обед состоит из двух только блюд: борща и каши, или борща и холодца, или борща и вареника, борща и гарбуза или картофеля, борща и лымишки» [Див.: 38,с.343–345].

Слід зазначити, що важливу роль в житті села Вергунів, як і інших населених пунктів Клепачівської волості, відігравало сільське громадське правління, яке складалося з сільського сходу і сільського старости. У сільському сході брали участь усі домогосподарі громади та службові особи сільського правління. Сільський схід скликався в разі потреби старостою переважно у дні недільні або святкові. До його відання належали такі справи: вибори службових осіб, призначення обраних на волосний сход, прийняття постанов про висилку з громади так званих «порочних» селян, звільнення з громади її членів та прийняття нових, розкладка державних податків, визначення порядку виконання повинностей, вирішення деяких майнових відносин у селянській родині тощо. Рішення сільських сходів визнавалися законними тільки тоді, коли на них були присутні сільський староста або його заступник і не менш половини усіх селян, що мали право брати участь у роботі сходу. Усі справи вирішувалися або за загальною згодою, або більшістю голосів. При цьому рішення сходу вимагали обов'язкового затвердження з боку мирового посередника. Вирішальна роль у сільській громаді належала старості. Він скликав сільський сход і підтримував порядок на ньому, виконував усі рішення сільського сходу, а також розпорядження волосного управління, наглядав за утриманням шляхів, містків та ін., стежив за сплатою селянами податків і виконанням повинностей. Сільський староста виконував усі накази волосного старшини. Йому також надавалось право за малозначні провини піддавати винних покаранню: призначати на громадські роботи [252,с.84-85].

Велика роль у відносинах сільської громади Клепачівської волості зі зовнішнім світом належали ходакам — своєрідним посланцям громади у різні урядові інстанції з жалобами на місцевих урядовців, на місцевого поміщика чи його управителів. Як правило, ходаків по «справах громади» обирали з числа найрозумніших, грамотних і досвідчених селян на загальному сході та споряджали в дорогу на «общественні» кошти (про роль таких ходаків ми поговоримо в II частині цієї книги – **З.О.**). Ймовірно, їх обирали з числа колишніх чумаків, вільних козаків, але обов'язково грамотних і «бувалих». Саме завдячуючи невідомим сьогодні містечковим ходакам, зокрема, вергунівським козакам вдалося свого часу

відстояти захоплену поміщиками Базилевськими землю, яка до цього часу серед місцевих жителів називається «Призната». Мабуть, запам'ятали назавжди вергуняни слова з указу Урядового Сенату: «Признать за казаками містечка Вергунов землю...».

Важливе місце у вихованні місцевих хлопчаків займала участь у нічному випасі коней... Після робочого дня парубки та підпарубчаки Вергунів виганяли коней на Залуку. Розводили вогнище і по черзі підтримували його впродовж недовгої літньої ночі. Звечора хлопці варили козацький куліш. Кожен долучав до загальної вечері все, що приносив з собою чи вполював у лісі. Біля вогнища доросліші хлопці переповідали чимало бувальщин, казок, співали пісні. Парубчаки проходили тут своєрідний козацький вишкіл. В ті часи були навіть поодинокі випадки, коли вночі на коней нападали вовки. Парубки відганяли їх, лякаючи криками, головешками. Такі нічні випаси потім обростали всілякими розповідями про незвичайні пригоди, лісовиків, відьом.

Сільське громадське життя було поділеним за статтю (чоловіки, жінки), сімейним станом (одружений і неодружений), віком (старші чоловіки і жінки, молодь, діти), майном та соціальним станом (багаті, середні та бідні господарі, наймити). Загальною була повага до старших людей взагалі і жінок зокрема. При зустрічі першим вітався молодший до старшого і навіть багач до старшої жінки. Існував своєрідний «патріотизм містечка». Діти, юнаки і дівчата виховувались у пошані до традицій Вергунів. Громада завжди прагнула, аби мати гарну церкву, порядного священика, добру школу.

Особливу роль у сільському житті відігравали парубочі ватаги, які завжди захищали інтереси місцевої громади, зокрема молоді, перед поміщиками, орендарями, щодо оплати праці, харчування тощо. Саме представники парубоцьких громад були рушійною силою, на яку спирались місцеві жителі під час виступів проти свавілля поміщиків. При необхідності, брали окремих своїх членів на поруки, даючи при цьому відповідний грошовий заклад. З великою недовірою і навіть ненавистю хлопці відносились до парубків з інших сел і хуторів, які приходили до їх дівчат знайомитись на «вулицю» чи «вечорниці». «Чужинець» мав отримати дозвіл від парубоцької громади на зустрічі з дівчиною і виставити їм обов'язковий «могарич» та заплатити гроші. Такий звичай існував, коли парубок з іншого села одружувався з місцевою дівчиною. Навіть у весільних обрядах з тих часів зберігся у селах так званий «викуп» за наречену.

.Ось як описує цей звичай у 70-і роки XIX століття П.П.Чубинський: «Поезд молодого подойдя к двору невесты застаёт ворота запертими. С обоих концов стоит обыкновенно множество молодёжи, исключительно мужского пола; все держат поднятые кверху палки... и не позволяют поезду молодого войти во двор. Сначала поезд молодого просит, чтобы они отперли ворота и пустили их во двор – те остаются неумолимы. Потом вступают будто бы в драку и берут

приступом ворота. Многочисленная толпа молодёжи оказывает сильное сопротивление. Так что поезд молодого, испробовавши свои силы, и, видя неудачу, вступает, наконец, в переговоры...» [105,с.330].

На сільських сходах місцяни не тільки вирішували нагальні проблеми, але й присуджували до покарання селян, які здійснили незначні проступки. Як правило, винуватець засуджувався «на гроші». Якщо ж хтось був неспроможний виплатити суму, то повинен був відсидіти під арештом. Загальному осуду піддавалися злодії, хоч для них було і часткове виправдання: мовляв, має «зłodійську кров», «не може жити, як не вкраде», «зі зłodійського роду» та ін. Крадіїв курей, зерна, реманенту й інших дрібних речей карали грошовим штрафом, зобов'язували повернути вкрадене і презирливо-співчутливо говорили: «Зłodій зłodіїв».

Найжорстокішим було покарання конокрадів. Над ними чинили самосуд і часто - жахливо безжалісний. Пояснення тому просте, що кінь у сільському господарстві був вкрай необхідним. Не було коня — не було й господарства. За оповідками, під час самосуду конокрадів на смерть не карали [330].

Таке високоморальне та релігійне виховання підростаючого покоління впливало на повсякденну поведінку селян. Дуже цікаву статистику наводить В.П.Карунський по Лубенській окрузі: в 1857 році з понад 70 тисячного сільського населення округу «открыто преступлений, за которые виновные подвергались тюремному заключению и преданию суду мужска (пол – **З.О.**) 6, женска 1 (пол – **З.О.**)...умышленных самоубийств вовсе не было» [43,с.9]. В 1865 році з всіх 15 повітів Полтавської губернії найменша кількість притягнутих до кримінальної відповідальності була в Хорольському повіті - «1 подсудимый на 585 жителей» [74,с.283].

У 20-30 роки ХІХ століття пани Базилевські (Кулябки, Старицькі, Рордзянки) продовжували експлуатувати селян. Правда, майже постійно перебуваючи вдалині від своїх земель вони віддали правління маєтками управляючим, частину землі роздали арендарям, посесорам, більшість прізвищ яких в пам'яті вергунян не збереглася (про деяких з них дізнаємось пізніше – **З.О.**). До 1861 р. у Вергунах, Шишаках, Клепачах як і інших повітах Полтавщини, зберігався звичай пошановування панів перед різдвяними і великодніми святами через принесення їм «каплунів, курей, гусей і курчат». Коли панів не було, такого принесення вимагали від селян посесори та економи.

Посесори, як правило, не були дворянами, але мали право купити дворянські землі (маєтки) відповідно до посесійного права (закону). Посесорське право передбачало умовне володіння селянами або землею, тобто селяни і земля не могли відчужуватися від даного підприємства (їх не можна було продати окремо від підприємства). Посесорське право діяло на українських землях, що знаходилися в складі Російської імперії, з 1721 до 1861 року. Це була найнезалежніша категорія землевласників в тогочасній Україні.

Було б несправедливим не познайомити з життям та побутом тих, хто був «господарем» цих селян. Ми майже не маємо описів житла Базилевських, Старицьких, Родзянок, їх повсякденного життя у XVIII сторіччі, тому використаємо роботи українського історика Олени Дзюби, яка на підставі історичних документів достатньо глибоко вивчила життя та побут старшини цього періоду. Відомо, що ще з середини XVIII ст. українська еліта почала ототожнювати себе зі знаттю польських часів і це позначилося і на побуті козацької старшини. «Вона – за словами О.Дзюби, - все більше відчужується від козацького середовища своїми маєтностями та суспільним статусом, що обумовило появу нових явищ у побуті. Наприклад, у будівництві протягом тривалого часу зберігався характерний для українського житла тип «хати на дві половини», але у козацької старшини вони різнилися кількістю будинки, які вже нагадували палаци... Яків Маркович, бунчуковий товариш, що вийшов у відставку в чині генерального підскарбія, один із найбагатших представників козацької старшини, зводив у своєму маєтку Сваркові будинок на цегляному фундаменті, на що витратив 10 тис. цегли. До будинку він прибудував відкриту терасу. Та все ж у більшості представників старшини будинки були дерев'яні. Садиби оточували сади, квітники, які огорожувалися в одних випадках «забором» (тином)... Маєток Якова Марковича був добре облаштований. Він домовився з маляром «помалевать в Сваркове решотку от саду блакитною фарбою, а верхки білою, да слупцы зеленою да столпы вскрай ворт мармуровою» Він тримав садівника, який доглядав сад, розбивав квітники: «садовнику сказано другой цветник сделать перед светелками». Яків розводив екзотичні квіти, мав оранжерею, а перебуваючи в Москві, купив «гвоздики разных колеров» та помаранчеве дерево... Інтер'єр осель козацької старшини багато в чому ще нагадував народні житла. Зберігалися традиції малювання віконець, дверей, колясок, дитячих візків. Микола Ханенко записав у своєму щоденнику, що найняв погарського маляра «змалювать коляску для дитини, да в большой избе подмалювать под. шпалерами, также коло окон и дверей»... Внутрішні стіни жител оббивалися шпалерами. Маркович замовляв собі шпалери на полотні із Дрездена, а «избу» наказав оббити плахтами. Кімнати прикрашалися килимами, які виготовляли місцеві майстрині. Печі для опалювання викладалися кахлями. Меблі були дерев'яні, традиційні для українського житла. Якову Марковичу його брат Марко прислав «12 ослонцев» для кімнат, але він уже прагнув мати й нові речі, які входили в моду, наприклад, мармуровий столик. А дерев'яні ліжка наприкінці XVIII ст. багато родин вже замінили на залізні... Світлиці прикрашали картинами, серед яких були батальні полотна, як видно з опису майна Семена Сулими після смерті його дружини Параскеви (1766 р.) («кунтуш паперний о победе Шведской»), а також портрети історичних осіб, зокрема, у тому ж зібранні зустрічаємо зображення Богдана Хмельницького. У Григорія Полетики був портрет Івана Мазепи. Згадуються картини зі сценами полювання, ...картин собору

св. Петра у Римі, зображення проспекту Петербурга. Картини замовлялися як місцевим художникам, так і купувалися. Особливо активна торгівля картинами відбувалася наприкінці XVIII ст. Так полтавський купець Ф. Лук'янович привіз 1781 р. у Полтаву 172 картини ціною по 3 руб. і 1700 естампів «разних величин гродированих і тушеваних» по 20 коп. кожна, та 1200 книжок німецькою і латинською мовами. Особливого значення надавалося формуванню родинної портретної галереї. Козацька старшина усіяко підкреслювала давність і шляхетське походження своїх родів та дбала про представлення в маєтках зображень родоначальників та членів своєї родини... Сімейними реліквіями була і зброя як ознака знатного походження й доблесної воїнської честі. Зброю дарували, про що згадує у своєму щоденнику Яків Маркович... Побут облаштовувався красивими речами. Купували дзеркала, люстри, багато красивого посуду – срібні, фарфорові сервізи, чайники, кавники, ложки і ложечки, ножі, пляшки для розливу пива, срібні таці, кубки, «пуздерка» (погрібці) та ін. Багато срібного і позолоченого посуду давали у посаг. Срібний посуд замовляли у Москві та Петербурзі через приятелів, родичів, земляків. У Москві та Петербурзі замовляли і дорогі карети, хоча старше покоління, як це видно з листа Андрія Полетики до сина Григорія у Петербург, ще не надавало особливого значення дорогим і престижним речам. На пропозицію Григорія купити для брата Андрія, який одружувався, карету, батько відповів, що «свадьба обошлась и въ здешних, каковы есть, колясках; ему же в карете не їздить..., я ж кроме обыкновенной моей тарайки, в другой ездить не привыкну»... Загалом одяг старшинського соціуму, як чоловічий, так і жіночий, не відрізнявся від тогочасного європейського стилю. Чоловічі жупани, кунтуші, різні пояси носили і в Польщі, і в Україні, жіночий одяг – «сподніци, корсети (шнуровки)» характерні загалом для всієї Європи XVIII ст. Елементи вбрання різнилися, імовірно, деталями крою, декоративністю, тканини ж використовувалися спільні для всієї Європи: оксамит, атлас, парча, тафта, сукно, шовк, тонке полотно, які завозилося в Україну із Сілезії і Саксонії... Торгівля цими товарами велася дуже активно, що свідчить про попит на них. Звичайно, центром моди був Петербург, де намагалися копіювати стиль французького двору. Перебуваючи у Москві та Петербурзі, на прийомах при царському дворі, старшина вдягалася відповідно до прийнятого придворного стилю. Про це можна довідатися із записів у щоденниках, зокрема Петра Апостола. Перед від'їздом у 1725 р. до Петербурга він у Глухові записав, що дав «за налаживание париков 30 к.», а у Москві купив «парик за 3 дуката». У Петербурзі його батько миргородський полковник Данило Апостол (якого у 1723 р. затримали за наказом Петра I разом із іншою старшиною за те, що вони домагалися обрання гетьмана, а після смерті царя хоч і звільнили, однак без дозволу повернутися додому) дав йому 12 червонців, «чтобы я заказал на них одежду себе»... У Миколи Ханенка, який з козацькими депутатами перебував протягом 1745–1749 рр. у Петербурзі та Москві, шукаючи

шляхів відновлення гетьманства, також згадані у щоденнику парики. А своєму сину, який разом із ним був у Петербурзі і готувався до від'їзду на навчання в «чужі землі» м. Кіль, Ханенко «справив» відповідний одяг. Він пошив йому камзол, купив білі шовкові панчохи, башмаки, нічні сорочки, дзеркала, гребінці» [Див.: 160,с.317-329]

Дозвілля та відпочинок від військових, службових та господарчих справ козацької еліти чи не найповніше представлено у щоденниках Петра Апостола, Якова Марковича та Михайла Ханенка. Мова йде не лише про самих авторів щоденників, але й про їх оточення. Я. Маркович, М.Ханенко та П.Апостол належали до найбільш освічених людей свого часу. Звичайно, їх дозвілля великою мірою пов'язане з індиві-баннями, і водночас має багато рис, спільних для їх соціуму в цілому. Автори щоденників збирали книги, читали і робили виписки. Репертуар читання мемуаристів значною мірою залежав від інтересів, сформованих під впливом їх освіченості. Вони купували історичну, філософську, богословську та класичну літературу. Про чимале книжне зібрання Я.Марковича свідчить запис у щоденнику 1725 р. У той час він збирався у Гілянський похід (1725–1727) на побережжя Каспійського моря, де Російська імперія вела завойовницькі війни, участь у яких змушене було брати і українське козацтво: «Книги в бібліотеках пересмотрувалем, которихъ в скрини показалось и зложилось 66, а в библиотеце 146, в той же библиотеце с другой стороны 44, а винятых в поход 31, итого всех 287 и болше». Я.Маркович, П.Апостол і М.Ханенко підтримували тісні взаємини і обмінювалися книгами та газетами. Але у щоденниках є записи і про обмін книгами з іншою козацькою старшиною, родичами і приятелями, а це дає підстави стверджувати, що дозвілля освіченої козацької старшини до певної міри заповнювалося читанням історичної, теологічної, класичної та тогочасної європейської літератури. В щоденниках серед тих, з ким обмінювалися книгами автори, згадані батько Якова лубенський полковник А.Маркович, гетьман Д.Апостол, генеральний підскарбій М.Скоропадський, бунчуковий товариш, відомий правник Ф.Чуйкевич. Мав місце і такий вид інтелектуального провадження часу, як гра в шахи... Перебування у Петербурзі та Москві, як у службових, так і приватних справах, мемуаристи використовували для зустрічей зі своїми земляками, церковними ієрархами, як правило, києво-могилянськими вихованцями. Серед інших культурно-просвітницьких інтересів, що характеризують дозвілля як авторів щоденників, так і загалом козацької старшини, є захоплення музикою. П.Апостол, перебуваючи у 1726 р. у Петербурзі, записав у своєму щоденнику, що домовився зі Шмідтом брати у нього уроки гри на клавесині, натомість забов'язувався постачати його «сьєстними припасами» Поширеним явищем культурного життя Гетьманщини були вистави так званих мандрівних дяків, студентів Києво-Могилянської академії чи колегіумів, які на канікулах заробляли гроші на життя та навчання, розігруючи популярні дійства – інтермедії. Сюжети для них

брали із повсякденного життя. Глядачами була і козацька старшина. П.Апостол записав у щоденник 9 червня 1725 р., що «видел представление комедии черниговскими учениками»... Козацька старшина, як генеральна, так і полкова та сотенна, перебуваючи у Петербурзі та Москві, відвідувала придворні опери та вистави. Поряд з таким культурно-просвітницьким дозвіллям старшина знаходила відпочинок і в полюванні та бджільництві. Старшина мала великі пасіки й ставилася до цього промислу не лише як до джерела прибутку, але й любила там відпочивати. Так у Петра Апостола у Хомутці в 1725 р. було на пасіці «122 старых ульев, молодых 78»⁵⁸, а у Я.Марковича в 1745 р. на зиму залишилося 827 бортей. Для нього, імовірно, улюбленим місцем відпочинку було усамітнитися десь на пасіці, де він, одного разу, «кофе пил, трубку курил, и отпочивал». Серед популярних занять у вільний час була гра в карти, особливо в зимовий період. Грали в карти і під час походів, коли старшина збиралася, разом обідали і «обикновенно забавлялись», як писав Я.Маркович. У Глухові, де діяли гетьманські адміністративні установи, Малоросійська колегія, перебувала генеральна старшина, приїздила у службових та приватних справах полкова і сотенна старшина, гра в карти була досить поширеною. Збиралася, як писав Маркович, «игравшая в карты кампания». Інколи «и до полночи бавилися грою». Автори щоденників записують родинні та дружні застілля, якими супроводжувалися свята, події приватного життя (сватання, одруження, хрестини, повернення з військових походів), що теж було різновидом відпочинку, спілкування з рідними і друзями. Старшина брала участь у офіційних прийомах – відзначення тезоіменитостей і днів народження імператорів та імператриць, сходження на престол, принесення присяги, перемог російської армії, укладання мирних договорів, які влаштовували правителі, а також старшина. Маркович записує, що після принесення присяги на вірність імператору Петру II (1727 р.) у його батька «доволно персонъ кушали при музици войсковой». Прийомами супроводжувалося і обрання гетьманів. Так після обрання гетьманом Д.Апостол вийшов із церкви, пішов з міністром і архієреєм «и всеми въ дворъ гетманскій, где вси кушали при стрелбе пушечной». Але на прийомі з цієї нагоди Марковичів неманського уряду, офіцерами глухівського гарнізону, розраховуючи на їх підтримку у відстоюванні своїх маєтностей, одержанні урядів. На новосіллі у А.Марковича в листопаді 1735 р. були російські чиновники – комендант глухівського гарнізону С.Кишкин, Ю.Єропкин, правитель О.Шаховський, князь А.Борятинський «и наши, старшина енеральная, и подпяхомъ» Маркович фіксує всі родинні обіди у неділю та свята як у своєму маєтку в Сваркові, так і у Глухові, де в нього був будинок. Досить часто старшина збиралася товариством, обідали і переїздили від одного до іншого, «издили и куликали» (пиячили – **З.О.**), як писав Я.Маркович». Є згадки і провізди на природу; у квітні 1727 р., після званого обіду в Анастасії Скоропадської, де були всі члени Малоросійської колегії, «ездили в борокъ и там довільно прогуляли». В травні 1736 р. їздили «князь

(А.Борятинський), С.Кишкин, родител, Андрей Миклашевский и я с женою и княгиня до Заруцкого млина, и там позабавивши и поужинавши, возвратилис по домам». позабавивши и поужинавши, возвратилис по домам». Імовірно, старшина розважалася і боротьбою, про що свідчить запис Я.Марковича про неділю 17 серпня 1740 р.: «Сего дня рано был я у Кейта и Шипова, а обедали все у Сенявина, и подпяхом, а оттол ездили у рошу; боролся я з Ханенком». Я.Маркович любив усамітнитись, виїздив на прогулянку: «у вечеру ездил, проежджуваючис, и повернулся домой» (записав у листопаді 1736 р.). Перебуваючи у Петербурзі в 1742 р., він записує про прийоми у О.Розумовського, який пригощав їх угорським вином, одного разу «бокалов по десять выпили и подпяхом» Вирішуючи не лише свої, а загальнонародні справи (у щоденниках вони названі як «общенародные нужды»), старшина, перебуваючи у Москві та Петербурзі, давала звані обіди, надсилала подарунки й цим задобрювала чиновників і сановників, схилиючи їх до прийняття важливих для них рішень. Так і М.Ханенко, перебуваючи у Петербурзі у 1732 р., кілька разів записав, що під час таких зустрічей багато випив. Зокрема, у листопаді того ж року на квартиру до нього прибув камер-юнкер імператриці П.І. Шувалов, Пимен Васильович і чотири півчі придворного хору, а також «муншенк царівни государини Федор Белецкой, с которыми довольно пили и были жестоко пьяни ».А у грудні цього ж року у Петербурзі «гостей принималъ у себя ради именинъ, на которое принятие розышлось за вино, за рибу и прочое до столу купованное 8 р. и зъ тими жъ гостми весь день прогуляли и до пьяна попили». У щоденниках майже не йдеться про страви на гостинному столі. В повсякденному побуті у М.Ханенка згадані борщ, січена квашена капуста і буряки. Але автори, особливо Маркович, досить часто пишуть про купівлю дорогих вин – згадані бургундські, волоські, угорські, кримські, шампанське. Він замовляв вина «въ Сечи заморского кипрскаго». З алкогольних напоїв вживали горілку, вина, коньяк, який називався «фронтиніак», ликер.. Купували також дорогу рибу – лосося, осетрину, ікру (Маркович купував часом і пуд), прянощі. Маркович, імовірно, був гурман. Він записує у щоденник різні рецепти страв, напоїв, наливков. Був досить огрядним чоловіком; 22 жовтня 1738 р. зважився разом із зятем С.Єсимонтовським: важив 6 пудів і 5 фунтів, а зять – 5 пудів і 9 фунтів. Невипадково лікар Монс рекомендував йому в 1741 р. «от излишняго питья всегда воздерживаться и есть столько, чтобъ еще аппетита часть оставалась». Певним засобом релаксації в старшинському середовищі стало пиття кави. А Я.Маркович, імовірно, був кавоманом. Інколи він заїздив до М.Скоропадського, щоб посидіти і випити «кофе довольно», як записав у грудні 1738 р. Купував її чимало – півпуда, а то й пуд, наприклад, у березні 1757 р. купив у Глухові пуд кави за 13 рублів. Цього ж року записує, що зелений чай і кава подорожчали. Чай був дорожчим за каву: записав, що фунт чаю коштував 4,5 руб. (у щоденнику за цей час є і вартість корови – 3-4 руб.)... У щоденниках є багато записів

про замовлення родичів та друзів купити у Петербурзі та Москві чай, каву, цитрусові, прянощі, коньяк, вина. [Див.:159,с.308-326].

З роками «стиль» життя малоросійських поміщиків-дворян, не зважаючи на займані посади і освіту практично не змінився: карти, чаркування з приводу і без нього по декілька днів, танці, поїздки в гості... Вже згадуваний хорольський поміщик В.Я.Ломиковський, який був вхожий в дома багатьох столичних, малоросійських і полтавських можновладців, зокрема, малоросійського генерал-губернатора М.Репніна-Волконського, сенатора Д.П.Трощинського, полтавського маршалка В.В.Капніста в одному з своїх листів до вихідця з Полтавщини І.Р.Мартоса (займав високі посади при К.Г.Розумовському, потім - в Петербурзі і багато років допомагав ходатаям-малоросам у вирішенні їх питань) від 24 листопада 1827 року описує день народження Д.П.Трощинського, який святкувався у Кибинцях. Він пише: «Праздник скибенский был очень многолюдный. Генерал-губернатор почтил присутствием своим. Пиршество продолжалось пять дней; пресыщение, упоение, пляски до утомления продолжались, но главную роль представлял мотовитый картёж; все почти в долгах а в большую игру играют... Старик (Трощинский) разохотился пировать; склонил многих чтобы князя Репнина провожать за 20 верст, к молодому Базилевскому (мається на увазі П.А.Базилевський, який з дружиною, далекою родичкою Репніна проживав в м.Вергуни – **З.О.**), куда и я был приглашен... Но гулянье не кончилось сим; старик был приглашен Родзянками к молодому их именнику Платону. Оттоле – гулянье у Оболенского, а потом опять гулянье сей день, т.е. на святыя Екатерины, у Базилевского же, где именница Катерина Базилевская, фрейлина и племянница министра Волконского...» [120,с.471-472]. Врахуючи, що Д.П.Трощинському на той час було вже більше 70 років диву даєшся таким його «подвигам».

Ретельно зупинившись на повсякденному житті місцевих селян і козацької старшини у XVIII-XIX столітті, розумію, що саме повсякденне життя та поява «нових» традицій серед української «шляхти» стало тією прірвою, яке назавжди розділило на два непримиренні табори тих, які колись вийшли з одного корення та разом завойовували незалежність держави в часи Б.Хмельницького.

2.3 Участь селян та місцевого дворянства у походах і війнах Російської імперії

Велике горе приходило у кріпацькі, селянські сім'ї коли починався рекрутський набір до війська, в якому служили селяни Малоросії 15 років. Багаті селяни –козаки відкупали своїх дітей від рекрутчини (як раніше від «канальної роботи» і походів), наймаючи за гроші «замісника», який йшов замість їх сина. З 70-х років XIX століття до війська почали брати на 5 років.

Участь у війнах, служба у царському війську селян нашої округи на протязі століття була постійною. Парубочі та дівочі громади в повному складі завжди були присутні на проводах до війська. Звичай дарувати рекрутові або солдатіві якусь копійчину із громадської каси, виділяти частину грошей на самі проводи, зберігався у вергунівській громаді сотні років. Козаки і селяни брали активну участь в подіях 1812 року під час походу Наполеона I Бонапарта на Росію.

Сучасні українські історики називають ці події франко-російською війною. Слід зазначити, що «ещё раньше, до вступления Наполеона в пределы России, у русского правительства возникла мысль – воспользоваться известной склонностью малорусского народа к военному делу и пробудить в нём ещё незаглохшие в то время вековые козацкие традиции» [68,с.1]. Навіть у імператора Олександра I, на переконання І.Ф.Павловського, «действительно была мысль учредить в Малороссии постоянные козацьи полки». Навіть з 1807 року розпочався процес зібрання коштів на створення «земского войска» - «міліційних» полків. Наприклад, в 1806-1809 роках в новоствореній Полтавській губернії на ці цілі було зібрано 84972 рубля і 4 червонца. «Единственный крупный дар 5000 рублей поступил от налворного советника Базилевского (скоріш за все це був Іван Базилевський – **З.О.**). Довольно много казачьих и крестьянских волостей и селений с небольшими суммами» [99,с.545].

Зазначу, що на той час українське ополчення було двох видів: козацьке та земське. Козачий полк складався з 4 ескадронів по 150 воїнів. Кожному козаку видавалась форма встановленого зразку, верховий кінь, холодна зброя, харчування та фураж за рахунок сільської громади.

Формування козацьких полків було доручено малоросійському губернатору Я.І.Лобанову - Ростовському. На початку війни, також було розпочато формування піших і кінних полків земського ополчення з селян-кріпаків у Чернігівській, Полтавській, Слобідсько-Українській, Київській, Катеринославській, Херсонській і Таврійській губерніях. Через 7-14 днів, що відводилися на формування полків, ці губернії були готові дати понад 80 тис. ополченців. Проте, налякані масовим вступом до ополчення кріпаків, поміщики звернулися до Олександра I з проханням скасувати це рішення. На їхню вимогу ополчення в усіх губерніях, окрім Чернігівської та Полтавської, розформували. Згідно історичних джерел, з цих двох губерній було взято 43083 козаків-ополченців. За твердженням І.Ф.Павловського, «всех полков было сформировано в Малороссии 15 полков: в Полтавской - 9 и в Черниговской - 6» [68,с.8].

Отож, колишня Гетьманщина дала разом із 18 тис. кінно-козацького війська 61083 козаків. На території Полтавщини було сформовано 4 Полтавських козацьких кінних полків. Так, до 2 Полтавського козацького кінного полку входили козаки «Хоролского повета – Аврамовки, Андріївки, Багачки, Балаклії Березняков, Бригадирского, Бурбиной, Белоцерковки, Великого Подола, Вербок, Вергунов» [183]. До складу цих полків, ймовірно, також ввійшли місцеві жителі і інших населених

пунктів, що входили до Клепачівської волості, які сподівались, що після війни їм повернуться козацькі вольності.

Формування цього полку деякий час займався наш земляк, нащадок власника села Клепачі «маіор и кавалер Александр Иванов сын Кулябка». Для об'єктивності слід вказати, що перед самим виходом на фронт О.І.Кулябко, відмовився від походу. До речі, під різними приводами це зробило більшість представників українського дворянства, які «організовували» козацькі полки, зокрема і І.П.Котляревський, якому «при обозрени и приёме в полку лошадей, свирепая лошадь ногу удара» [68,с.10]. Недарма, маршал Полтавського губернського дворянства Д.П.Трощинський у гніві писав: «Всякий час получаю отзыв, что набранные чиновники (так называли офіцерів-ополченців - **З.О.**) под предлогом болезней и других причин бесстыдно уклоняются от службы».

В містечку Горошин Хорольського повіту формувались 2 козачих конних полки: 4-й – з козаків Хорольського і Золотоніського повітів формував штабс-капітан Копцевич (штабс-ротмістр П.М.Капцевич - учасник боїв під Смоленськом, Бородіно - **З.О.**) [156] та 5- й Полтавський козачий кінний полк Малоросійського народного ополчення, який формував, за дорученням Малоросійського генерал-губернатора Якова Лобанова-Ростовського, видатний український письменник Іван Петрович Котляревський. З Хорольського повіту було набрано 442 козаки (по існуючій нормі - 4 козаки від 100 ревізських душ - **З.О.**). Про те, як йшли справи по формуванню полків, Котляревський сповіщав генерал-губернатора у своїх листах: «... люди, приняты мною, хороши, стариков нет и очень молодых мало, большею частью поступают в казаки с удовольствием, охотностию и без малейшего уныния; все с пиками, но много сабель есть из кос переделанных. Есть с ружьями и пистолетами, но сие оружие в посредственной исправности; лошади небольшие, но к службе годные; одяние все новое, но надобно будет привести в единообразие...» [68,с.14].

В Горошині у Котляревського одразу знайшлися помічники в особі відставного ротмістра поміщика Гудими-Левковича та колишніх армійських офіцерів Старицького, Родзянка, Устимовича, Булюбаша й Позена (всі багаті поміщики Хорольського повіту, а Старицький, власник сусіднього з Вергунами містечка Княжа Лука – **З.О.**). Вони разом набирали в ополчення козаків, котрі після служби на Запорозжі жили в навколишніх хуторах. Така підтримка дала змогу штабс-капітанові Котляревському сформувати й забезпечити полк всього за 17 днів. Цей успіх було відзначено бронзовою медаллю (до речі, такою самою медаллю було нагороджено й матір Миколи Васильовича Гоголя – Марію Гоголь-Яновську, яка пожертвувала багато фуражу, коней та реманенту на утримання та забезпечення Російської армії) [156].

Найактивніше у військо йшли селяни. Причина була доволі проста. За інформацією російського історика Б.С.Абаліхіна, щоб залучити багатьох селян до російського війська малоросійський генерал-губернатор

Я.І.Лобанов-Ростовський оголосив, що «тем снаряжением избавляются они не токмо от первого рекрутского набора, но по миновании в тех полках надобности все они распустиятся в дома свои, но навсегда остануться принадлежащими к Украинскому войску...». Але, як тільки українські полки було сформовано та відправлено він заявив, що «о переводе ратников в козаки не может быть и речи» [Див.:125,с.93,98].

Потрібно зауважити, що бажаючих вступити до казачого війська на Хорольщині було так багато, що 12 хорольських козаків навіть вийшли до 6 го Чернігівського казачого полку, який формувався на Стародубщині (мабуть, сподівались на волю - **З.О.**).

На фронт полтавське ополчення виступило у вересні 1812 року. Шлях йшов через кордони Чернігівської губернії, де зосередились війська Наполеона I на Калугу. Вергунівські козаки у складі 2 казачого полку спочатку прикривали Калугу, а потім були відправлені в Рославль, де йшли жорстокі бої. В листопаді 1812 року українське ополчення брало активну участь у взятті Могильова. В грудні 1812 року Полтавське земське ополчення вступило на територію герцогства Варшавського. На початку липня 1813 року полтавські ополченці взяли активну участь в операції по взяттю Замостя, що тривала кілька місяців і закінчилася перемогою російських військ [332].

Із повідомлення генерала С.Рота: «Малороссийское ополчение показало под стенами Замостья мужество и неустрашимость сверх того, которые бы можно было ожидать от людей, необыкших обращаться с оружием. Священной обязанностью поставляю отдать искреннюю похвалу, заслуженную всеми офицерами, а особенно начальниками полков». Втрати в українських частинах були значними. Лише зі складу Малоросійських кінно-козачих полків загинуло під час закордонного походу більш як 5,5 тис. вояків. Окремі українські козацькі і ополченські полки брали участь у переслідуванні ворога за межами Росії, несли гарнізонну службу на території Польщі, Німеччини, Франції [230,с.746].

У жовтні – листопаді 1814 р. українські частини повернулись із закордонного походу додому. Це вже були інші люди, сповнені розуміння вагомості того, що вони здійснили, та сподівання на кращу долю.

Проте, надії щодо поліпшення свого життя і долі рідної землі виявились марними. Полки зазнали чималих втрат, але по війні їх чекало ще гірше: у серпні 1814 року українські військові з'єднання були розформовані. Свою обіцянку залишити козаків, як постійне військо, царський уряд не виконав. В нових полках не вистачало офіцерів, зокрема, у 4 казачому полку, в якому воювали хорольські козаки довго не було штаб-офіцера, а «ескадронами командували поручики и подпоручики». До того ж, офіцери цього полку прославились казнокрадством та бійками між козаками. Справа дійшла до того, що, за інформацією Б.С.Абаліхіна у 2 Казачому полку (тут служили жителі м.Вергуни – **З.О.**), який прибув до Калуги у середині жовтня 1812 року на 1192 козаки було лише 5 офіцерів

та 11 унтер-офіцерів (недоставало 42 офіцера та унтер-офіцера) [125,с.106].

Мабуть, як і в давні часи, більшість малоросійського «уродженого» дворянства початку ХІХ століття, яке ототожнювало себе з українською «козацькою елітою», не бажала гинути за «великодержавні» російські інтереси. Це могла бути, можливо, і «таємна змова» нащадків козацької старшини, на чолі з В.В.Капністом, (про роль родини Капністів у житті Вергунів, турбаївських подіях читач дізнається з інших розділів книги), які зрозуміли що надій на відновлення козацького війська в Україні після війни немає. С.М.Кочубей в листі від 3 березня 1813 року до графа В.П.Кочубея повідомляв що, «в губернские маршалы по проискам избран Трощинский, который вместе с Капнистом (В.В.Капніст – **З.О.**) мстит генерал – губернатору князю Лобанову-Ростовскому, действуя во вред и правительству и вообще всему краю при поставке в армию провианта и составлению ополчения, люди котораго названы казаками, и ополченцы около Глухова производили буйства и неистовства» [78]. Дуже красномовним для розуміння відношення Капністів, Трощинського, деяких інших проукраїнських поміщиків до цієї війни є діалог, який за спогадами доньки В.В.Капніста Софії Скалон, відбувся між братами у Обуховці в 1812 році. Суттю цього діалогу було те, що значна частина поміщиків мала надію за допомогою Наполеона І повернути незалежність України від Росії і готова була, ради цього, піти «к нему на встречу с хлебом и солью, к этому умному человеку» [98,с.357].

До всього сказаного лише додаю, що озброєння полку, в якому воювали вергунівські селяни, було дуже поганим. На 1192 козаки вистачало лише пік, і лише: 446 сабель, 294 ружей, 291 пістолет [Див.:125,с.97,107]. І це було характерно для всього українського козачого війська. Ймовірно, як набагато пізніше, в часи Й.Сталіна, російська влада боялась озброювати українських селян, вбачаючи в них серйозну загрозу основам Російської імперії.

Заради справедливості зауважимо, що були протилежні випадки. Так, згідно «Месяцеслова с росписью чиновних особ или общий штат Российской империи на лето 1815 года от Рождества Христова» племінник Івана, Степана та Мар'яни Базилевських, Іван Андрійович Базилевський, улітку 1815 року капітан Лейб-гвардії драгунського полку був нагороджений орденами - святого Георгія 4 класу, святого Володимира з бантом (такий орден давали лише тим офіцерам, які брали безпосередню участь у військових діях – **З.О.**), святої Анни 2 та 3 класів; мав золоту шпагу з написом «За хоробрість» та медаль за 1812 рік. Судячи з цього він у чині капітана був активним учасником цієї війни [281]. І він, і його сини пішли по військовій та цивільній службі (більш детально про нього, його дітей можна буде прочитати у II частині книги - **З.О.**).

Внук шишаківського козака Івана Пузини, син сільського священика (дворянство отримав пізніше) рідний брат архімандрита Филладельфа (Пузино(а)) Костянтина Івановича (1790 -1850 рр.) (про нього

розповід в одній із своїх глав), надвірний радник, наприкінці життя - дійсний статський радник Пузино(а) Полікарп Іванович (1781-1866 рр.), після закінчення С.Петербурзької Медико-Хірургічної академії також брав активну участь у російсько-французькій війні 1812 р. Був учасником битви під Можайском, Бородіном (1812), закордонних походів російської армії (1813-1814 рр.). В 1809 році був нагороджений бриліантовим перснем «за отличные труды и успехи в пользовании больных и раненых воинских чинов». За «заслуги» у лютому 1844 року отримав спадкове російське дворянство.

Ситуація в точності повторилася під час польського повстання 1831 року, коли українських козаків знову закликали до війська на тих самих умовах, що й у 1812 році. Малоросійський генерал-губернатор М.Г.Рєпнін сформував 8 козачих полків з козаків Чернігівщини та Полтавщини. Серед «Именного списка Малороссийского конно-казачьего № 5 полка, кадровым нижним чином и казакам с показанием в оном вошедших в состав каждой сотни» згадуються поширені і сьогодні вергунівські та клепачівські прізвища - Василя Харченка, Івана Артюха, Корнилія Пономаренка, Данила Павленка [39].

Після придушення польського повстання у 1832 році 6 Малоросійських полків перетворено на регулярні в складі російської армії, а 2 – переведено на Кавказ. Разом з тим, царський уряд, не повернувши козакам козацький устрій, змушений був скасувати недоїмки на суму 2345792 рублів, зменшити оброчний податок з 8 до 4 рублів. Земля закріплювалась у довічне користування з правом продажу, але тільки представникам свого стану, узаконювалось право торгівлі спиртними напоями, військова служба в рекрутських рядах залишалася 15 років, причому щорічно в солдати бралось 5 чоловік з тисячі козаків, в той час як звичайні селяни виставляли 20 рекрутів з 1000 осіб. Князь М.Г.Рєпнін, що домагався поновлення козацтва на Україні, в 1834 р. був звільнений з посади генерал-губернатора. Через рік було скасовано і саме малоросійське генерал-губернаторство, щоб не нагадувати про колишню окремішність краю [331].

Довелось вергуньянам повоювати і у Кримській війні. Указом Сенату від 7 травня 1855 року у зв'язку з Кримською війною (1853-1856 рр.) у Полтавській та Чернігівській губерніях було оголошено набір козаків в російське ополчення. У Полтавській губернії було сформовано 4 полки. 1-й і 2-й були направлені в грудні 1855 р. в Петербург, 3-й і 4-й – в розпорядження головнокомандуючого Південною армією. В боях у Криму й безпосередньо в обороні Севастополя брали участь сформовані в Україні бойові частини, зокрема, Кременчуцький, Полтавський і Чернігівський полки. Високі приклади мужності й безстрашності в боях, поряд з багатьма росіянами, виявили солдати-українці Ф.Заїка, І.Демченко, Д.Горленко, М.Шульга, А.Гіденко, І.Даниленко, Т.Шевченко та багато інших [303]. До речі, в списку поміщиків, які відправили рекрутами своїх селян до 2 Малоросійського полку (1 «ратник» від

25 «ревізських душ» – **З.О.**) знаходимо і прізвище Базилевського. Для краєзнавців с.Шишаки повідомлю, що активним учасником Кримської війни, зокрема Сінопської битви на Чорному морі, був правнук козака з с.Шишаків Пузини Полікарпа Івановича – Пузино Орест Полікарпович (1819-1891 рр.), який став відомим російським флотоводцем, з 1882 року – віце-адміралом. Пізніше, його ім'ям названо мис в бухті Провидення Анадырської затоки Берінгова моря.

Приймаючи активну участь у Кримській війні, полтавські селяни знов сподівались на волю. У 1855 році по Полтавській губернії пішли чутки, що в Криму оголосили волю селянам. Туди потяглись не тільки місцеві селяни, але і кріпаки з сусідніх губерній. У Кременчуці їх зібралось до 20 тисяч, «пришлось употребить военную силу, чтобы рассеять ее» [67,с.23-24].

2.4. Землі Базилевських в Україні після 1861 року

Кріпосне право наклало важкий відбиток на господарські відносини в краї. Вирішальна перевага в сфері економічного життя була надана дворянам-поміщикам. Право власності на землю мали поміщики і козаки. Права державних селян обмежувалися землекористуванням. Поміщицькі селяни жодних прав на земельні ділянки не мали.

Становище селян нашої округи в середині XIX століття ускладнювалося також частими неврожаями, засухами, приморозками. За 1799 – 1856 рр. на Україні було 28 повсюдних і часткових неврожаїв; за цей час неврожай повторювався в Полтавській губернії 13 разів. Полтавка В.С.Жученко в своїй праці «Питання економічної історії Полтавщини у працях І.Ф.Павловського» розповідає про «тяжке економічне становище поміщицьких селян, особливо після неврожаю 1839 року», наголошує на бездушному ставленні дворян до елементарних потреб селян, жахливих фактів голодування, жебракування кріпосних, доведених до відчаю тяжким економічним становищем.

Після 1845 року більшість земельних маєтностей волості знаходилась у власності родини Базилевських, зокрема в руках камергера і кіннозаводчика, «благотворителя» Петра Андрійовича Базилевського (1795-1863 рр.). Йому належали, зокрема. містечко Вергуни, село Радивонівка, село Скорботне тощо. Отримавши у спадок землі та кріпаків, вже у 1846 році Петро Андрійович Базилевський просить внести в 6-у частину родословної книги Московського дворянства «свого единственного сына для определения в учебу, а потом на службу, то в справке показал, что имеет 4800 душ обоего пола, кожевенный, селитренный и винные заводы и два каменных дома в Москве» [127].

У своїй праці «К истории полтавского дворянства (1802-1902)», І.Ф.Павловський, зазначає, що у 40-х роках у «наследников д.с.с. И.А.Базилевского» було понад 6 тис. кріпосних у Хорольському, Константиноградському, Кременчуцькому і Полтавському повітах

[67,с.30]. Це підтверджували і полтавські губернські статистики, які повідомляли в «Памятной книге Полтавской губернии», що в 1861 році у Базилевських було понад 6000 селян [74,с.312]. Для тогочасної Полтавщини характерним було співіснування дрібного і найдрібнішого поміщицького землеволодіння з величезними латифундіями з десятками тисяч десятин землі. За числом дрібних маєтків Полтавська губернія посідала перше місце в Російській імперії. На початку 1860-х років вони склали 2/3 загального числа маєтків губернії (5049 з 7300) і 1/8 всіх дрібних маєтків у Росії. У 1861 році на кожного полтавського поміщика припадало 800 десятин (для порівняння: на Київщині – 460, Херсонщині – 1200, у Таврії – 3500) [324].

Прізвище поміщиків Базилевських, які мали в Костянтиноградському, Хорольському, Полтавському повітах понад 20 тис. десятин, також згадується серед 80 найбільших землевласників Полтавської губернії - великої княгині Олени Павлівни, князів Кочубеїв тощо. Зрозуміло, що поміщики самі свою землю не обробляли, а використовували працю кріпаків. Вони мали в своєму володінні тисячі кріпаків, зокрема, велика княгиня Олена Павлівна – понад 15 тисяч, поміщики Базилевські – понад 6 тисяч. До реформи 1861 року на Хорольщині налічувалось 50 тисяч різних залежних селян.

Напередодні реформи 1861 року більша частина орної і сінокісної землі та лісу, зокрема, у містечку Вергуни перебувала в руках поміщиків Базилевських. Вергуняни продовжували тяжко жити і тяжко працювати на панів, які, щоправда, все рідше і рідше бували у своєму маєтку, перебравшись поближче до губернського міста у містечко Білоцерківку. Практично в усіх базилевських маєтках господарське управління було передано управителям. Наприклад, у Радивонівці, за розповідями Т.С.Бридуна, «згадують добрими словами», людину великої фізичної сили і краси, який «бувало як забалакає листя з дерева сиплеться» управителя – поляка Еразма Горая, який служив в Радивонівці аж до самої смерті. Хочу зауважити, що, скоріш за все, його добре знали і у Вергунах (не виключаю, що деякий час він був управителем і в Вергунах – **З.О.**), бо тільки так можливо пояснити той факт, що в 1915 році у Вергунах жив такий собі селянин Еразм Химич.

Надворний радник П.А.Базилевський продовжував родинну традицію, займаючись лихварством, забирав за борги земельні наділи не тільки у селян, але, навіть у поміщиків. Наприклад, в матеріалах «Государственного Совета Российской империи» за 1833 рік зберігаються документи «об оценке и продаже находящихся в Полтавской губ(ернии) имений ген.-майора Стаалья и надв(орного) сов(етника) Левенца на удовлетворение кредитора их надв. сов. Петра Базилевского» [42,с.67].

У березні 1861 року дійшла новина про скасування кріпосного права і до повітового міста Хоролу. Ось як описав цю подію сучасник, хорольський повітовий чиновник-освітянин, український письменник Модест Гаврилович Димський (1825(26) – 1886 рр.) : «В марті була

об'явлена народові царська воля за паньщину: то-то радощі! По всіх церквах були молебні о здоров'ї Царя. Молились щиро, а далі й порішили: зробити склад (зібрати кошти – **З.О.**) і проводити старих людей на прощу у Київ. Плакали, сміялися, обнімалися, поздоровляли, мов и: Великдень. Увесь піст був празниками, а як настало Великодне свято, то радощам і кінця небуло! - И сущим во гробі живот даровав!- твердив народ. Чудно де-кому здавалось, що не було опійства, бійки, лайки, а скрізь тільки й чути, що паньщина заручається, готуються весілля. Аж серце сміялося!..» [29].

Та радість селян була передчасною, бо не принесла довгоочікувана реформа їм ні землі, ні волі, а супроводжувалось лише фактичним «звільненням селян від землі». На Хорольщині розміри наділів були встановлені по 1,5— 1,7 десятини на рев'язьку душу. Це майже наполовину менше, ніж у цілому по Росії. Поміщики пограбували селян. І це зрозуміло: хорольські чорноземи кращі в губернії. Викуп з кріпацтва проходив надто повільно і тому багато селян потрапили в нові форми залежності - відробітки, половинщину. Розоряли кабальні умови оренди. На 1865 рік викупні угоди підписали тільки 11454 селянина Хорольщини. За ними було закріплено 19154 десятини землі. «Повезло» дещо збільшити свої земельні наділи дуже небагатьом селянам. П.А.Зайончковський в своїй книзі «Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 года» наводить прізвища таких «щасливчиків» з села Шишаків: «Григорій Шпак, Филип Бондорчук, Семена Дьяченко, Герасим Здоровило, Андрій Тимченко, Аристарх Яценко, Максим Тутка, Иван Метенька» [173,с.247]. Але таких було одиниці. Навіть, В.І.Ленін, вивчаючи наслідки цієї реформи в роботі «Розвиток капіталізму в Росії» підкреслював, що «в Хорольському повіті 40,8 процента селянських дворів не мали своїх посівів або мали всього до 3 десятини на двір. В повіті не вистачало свого хліба навіть у кращі високоврожайні роки».

Селяни побачили грабіжницький характер реформи і відповідали на неї масовими виступами протесту. Полтавський губернатор в донесенні Міністру внутрішніх справ про заворушення в Хорольському та багатьох інших повітах наголошував, що селяни відмовляються відбувати повинності, записані в уставних грамотах. Заворушення жорстко придушувались. Військові команди зганяли селян на площу і сікли «головних винуватців», а нерідко й усіх жителів села, поки ті не погоджувались прийняти уставну грамоту.

На засіданні хорольського мирового з'їзду 26 березня 1862 року зазначалось, що більш як із 100 уставних грамот, поданих на підпис у Хорольському повіті, лише три були підписані добровільно (ці селяни і до цього перебували на оброці), «решта без згоди, без підпису селян, які чекають чогось іншого і думають про інше» [265]. Хочу зауважити, що, за відсутності землі, багато селян після реформи 1861 року змушені були переселятися на нові землі. Наприклад,

згідно «Ревизских сказок переселенцам, прибывших весною 1861 года из Полтавской губернии и поселённых в Таврической губернии» переселились у Бердянський повіт жителі «Хорольскаго уезда села Шишаков» Степан Иванов Артюх, Иван Яковлев Лог(в)иновский, Иван Корнелиив Продкун.

Пани Базилевські продовжують нещадно експлуатувати селян у своїх маєтках. І знову - бунти та заворушення. У квітні 1861 року у Сніжковому Куті (Харківщина) проти О.П.Базилевського підняли повстання невдоволені земельною реформою селяни. Виступ було придушено за допомогою армії [323,с.249]. В 1862 році у містечку Пустовійтове (донедавна село Глобинського району), яке разом з 10 тис.десятинами землі та «конным заводом рысистых лошадей» належало О.П.Базилевському, селяни взагалі відмовились підписувати, так звані, «установні грамоти», які зобов'язували селян працювати на пана. Ось як доповідав про ці події полтавський губернатор Міністру внутрішніх справ Росії: «Селяни містечка Пустовійтове залишилися непохитними в своїх... переконаннях, протягом кількох днів збиралися натовпом і не дозволяли вилучати з їх рядів помічених між ними головних призвідців непослуху... Своє небажання виконувати повинність на користь пана селяни пояснювали тим, що «...за землю вже відробили їх батьки і вони самі. Хай з них хоч голови знімуть, а вони не будуть відробляти за землю». Селяни протягом кількох днів збиралися біля панського маєтку Базилевських, до них приєднались і селяни села Пузикове. Як засвідчує документ, багато селян мали в руках кілки і «ручний сільськогосподарський інструмент». Спочатку селян умовляли не чинити опору, а спокійно підписати «установну грамоту» і розійтися. Мирний посередник умовляв, а потім пригрозив розправою, коли ж селяни не підкорилися, він викликав мирний суд, але і суддям переконати селян не вдалось. Тоді мирний посередник А.Остроградський звертається безпосередньо до кременчуцького земського справника направити війська в містечко Пустовійтове... Два ескадрони Каргопольського драгунського полку, що був розташований в місті Кременчуці, прибули до містечка Пустовійтове. Селян зігнали до маєтку Базилевського, а також і тих селян з села Пузикове, хто відмовився прийняти «установну грамоту», приблизно 60 чоловік. Громада селян була оточена драгунами. Мирний посередник А.Остроградський знову звернувся до селян, щоб вони підписали «установну грамоту», коли селяни відмовились, він зажадав видати організаторів виступу, зачитавши їх прізвища. «...Якщо можете, візьміть самі», - відповіли селяни. Драгуни кинулись в натовп з метою вилучити організаторів, селяни спробували чинити опір, але декілька пострілів у повітря паралізували їх дії. Тут же біля маєтку були арештовані найактивніші організатори селянського виступу: Мусій Лановий, Онисим Бенчук, Каленик і Федір Рибальченки, Михайло Ткаченко, Федір Фесуленко, Василь Підгрушний та інші. 17 селян з Пустовійтового та 7 з села Пузикове були побиті різками тут же в присутності селян.

А найактивніших керівників виступу – Мусія Ланового, Онисима Бенчука, Василя Підгрушного – в місті Кременчуці було засуджено на дворічне заслання [267,с.37–38].

На зміну селянській реформі у 1864 році прийшла земська реформа. В губернії та повітах створювались представницькі органи з усіх станів –земства, як виборні органи місцевого самоврядування (земські збори, земські управи). Вони мали вирішувати нагальні місцеві питання - організація освіти, охорони здоров'я, будівництво доріг тощо. Перед Першою світовою війною (1914–1918 рр.) земства існували в 43 губерніях європейської Росії. Слід зазначити, що з самого початку свого існування, панівне становище у земствах, по закону, належало дворянам, але були деякі повіти у Полтавській губернії, в яких селян взагалі позбавили участі в цих органах.

Відомо, що особливо «відзначилось» на цій ниві дворянство Хорольського повіту. У своїй відомій книзі І.Ф.Павловський «К истории полтавского дворянства (1802-1902)» розповів історію про те, як хорольські козаки звернулись до Урядового Сенату зі скаргою на повітового предводителя дворянства А.А.Родзянка (не дуже б здивувався, якби дізнався, що зініціювали цього листа вергунівські козаки-правдолюби – **З.О.**), який не допустив участі козаків у роботі земства. У березні 1887 року сенатським указом скарга була передана на розгляд харьківської судової палати за «устранение» (так зазначено в указі – **З.О.**) «казаков избирателей от участия в выборах из личных «его видов», причём Родзянко на время суда устранён от должности, а состоявшиеся под его председательством выборы на съездах мелких землевладельцев, тем же указом, отменены» [67,с.101].

З 1863 року син Петра Андрійовича – Олександр Петрович Базилевський прийняв рішення переїхати на постійне проживання в Парижі [285]. Саме тому, на початку 60-х років XIX століття віддав свої землі орендаторам та місцевим селянам. Відоме також прізвище орендаторів земель Базилевських родини Дукельського, які за твердженням Т.С.Бридуна «повели господарство дуже гарно, й господарювали тут більше 20 років. Оренда тоді була дешева – перший час за десятину платили три карбованці за рік. Крім того, що Дукельські господарювали самі, вони мали гарного управителя Роберта Робертовича Ланського, що був пізніше Хорольським повітовим агрономом» [11,с.113]. По смерті О.П.Базилевського наприкінці 80-х років маєтності у Вергунах відійшли його єдиному синові Петру Олександровичу Базилевському, який з родиною постійно проживав у Москві і Петербурзі (про їх значний внесок в історію розвитку культури, політичного життя Російської імперії читач може дізнатись з розділу книги, який присвячений родині Базилевських).

Ймовірно, саме на початку 70-х років XIX століття були продані та розібрані «колоннада» та «небольшой корпус жилого дома» з «мраморными стенами» Базилевських (на топографічній карті м.Вергунів

за 1862 рік навіть фундамента цієї будови вже не зазначено). «В час мого відвідування, - пише Т.С.Бридун приблизно в 1914-1915 рр., – будинок вже не існував, парк був вирубаний, придбавшими садибу селянами, з всього чудового залишився лише підвал, котрий був під будинком, що служив при нових володільцях приміщенням для телят та овець (судячи з історичних джерел, садиба проіснувала до початку [11,с.51].

Статистик Т.С.Бридун пише, що «в 1906 році поміщик Базилевський вирішив всі свої маєтки віддати селянському банку за 200 крб. за десятину для наділення селянства землею... Вже давно перестали працювати цегельні заводи. «Зросійщеній» родині Базилевських потрібно було все більше і більше грошей, бо надто вже дороге було життя у Петербурзі, Москві, за кордоном.

Наприкінці ХІХ — початку ХХ століття до головних роботодавців у Вергунах та Клепачах вже належали багаті селяни-орендарі, «справні хазяї, багатирі» – родини Олексенків, Гузиків, Остапенків, Левченків, Химичів, які потихеньку прикупували дворянську земельку. За інформацією Т.С.Бридуна найбільшими орендарями та скуповувачами землі – «земельними спекулянтами» в Хорольському повіті були: в Хоролі, Клепачівській, Єнківській волості – Штомпелі та Синяговські (відоме прізвище в с.Вергуни), інших волостях повіту – «козак Ново-Аврамівської волості Сільвестр Данилович Васецький». Останнє прізвище заслуговує на особливу увагу. «Википедия» повідомляє, що С.Д.Васецький (1863 –), православний, за національністю українець («малоросс»), козак. Мав лише початкову освіту. Став членом «Союза 17 октября». Займався землеробством на власних землях площею 923 десятини. 11 лютого 1907 года обраний членом російської Державної думи II скликання від загального складу виборщиків Полтавських губернських виборчих зборів. Ввійшов у склад фракції «Союза 17 октября». Ввійшов у склад думської комісії про місцевий суд. Подальша доля і дата смерті невідома.

У Полтавській губернії, наприклад, у 1896-1897 рр. дворяни втратили 15231 дес. землі. Натомість, особи сільського стану купили 4363 дес.; сільські товариства і громади 10916 десятин. [231,с.51].

З метою зміцнення економічного становища селянства на початку ХХ ст. уряд Російської імперії сприяв утворенню хутірських господарств. За Столипинської аграрної реформи (1907—1916) в Україні було створено 1,6 млн хутірських господарств з 16 млн десятин землі. У 8 українських губерніях на хутори і відруби припадало 2,7 млн десятин, якими володіли 400 тис. (14%) селянських дворів. На початку 1900 років з'явилися такі хутори і в Клепачівській волості. У своєму описі Т.С.Бридун пише: «...Клипачі... і Шишаки виділили з себе хутори під назвою Клипачівські і Шишаківські. Вони розташувались по балочкам по Ромаданівському степу. Населення хуторів заможне...» [11,с.53]. З'явилися і перші «хлібопашці», які самі могли розв'язати свої господарчі проблеми, прикупаючи землю, господарчі будівлі та інвентар, скот.

Вони яскраво були змальовані нашим земляком В.Г.Короленком у нарисі «Землі, землі», «хлібороби» (до яких могли відносити і поміщиків – **З.О.**); засмагли, обвітрені і худорляві, вони гасали по своїх полях на «лінійках», з ранку до ночі займалися справами, вели стійке, надійне й прогресивне господарство, яке трималося на їх праці, ощадливості та практичному розумі. Чим гостріша була ситуація в селі, тим ворожішим було ставлення до цих «глітаїв» з боку бідніших селян (на селі цінували заможність, але тільки нажиту власною фізичною працею), і тим більшою зневагою платили «гультяям» багатші. В обох випадках несправедливостей вистачало – бідність найчастіше не була наслідком неробства, видертися з неї не могла більшість селян, так само як багатство зовсім не завжди було наслідком зиску».

За переповідками селян, у господарствах більшості заможних вергунян, клепачан та шишаківчан постійно працювали один-два наймити, в деяких - наймали сезонних робітників лише під час жнив, ручного обмолоту жита. Але серед них були і дійсно багатії. Т.С.Бридун, по-перше, згадує одного з кращих господарів нашого повіту» Дмитра Миколайовича Богдано(і)ва, «родом з Мусіївки Худоліївської волості», який тримав в аренді «коло Новачихи (сусіднє з Вергунами село – **З.О.**) останні дев'ять років маєток Базилевських в 1800 десятин... чорнозему..., що нажив на цій оренді великі кошти. Коли скінчився час оренди то Новачиська земля, як і всі останні землі Базилевських були продані селянському банкові, котрий розпродав її тутешнім мешканцям. Частина землі придбали мешканці Новачихи, а на останній з'явивші покупці оселились хуторами. Коло Новачихи у Базилевських був віковий дубовий ліс, закуплений і вирубаний тим же Богдановим» [11,с.51]. Д.М.Богданову належали, за словами Т.С.Бридуна, і інші землі. «З правого боку до Хільківки - пише він,- прилягла садиба в 400 десятин землі бувшого поміщика Опанасова, придбана у поміщика Дмитром Миколайовичем Богдановим... В садибі мається гарний одноповерховий будинок та два цеглових флігеля... Врожай в нього завсіди гарні... Маючи багато скотини, він мав можливість удобрювати гноєм велику площу землі... Чепурний та гарно знаючи місцевий люд... він завсіди хорошо робив собі набір робітників. Маючи великі кошти Богданів всі праці в господарстві вів якнайкраще... Для удосконалення господарства Дмитро Миколайович навмисно їздив в Чехію, де ціле літо прожив у одного фермера знайомлячись з усіма галузями господарства... Богданів повів своє господарство талановито. До цього необхідно додати, що ніхто з великих володільців так гарно не харчує робітників як він, що ж торкається заробітної платні робітникам так вона завсіди вища ніж у інших мастків. Харчі зготовані для робітників він кожного дня пробував самі в разі коли вони кепсько зготовані то куховарка одержувала догану, а в разі повторення звільняв з посади. Встає Богданів і влітку і взимку 3 години ранку, а ляга відпочивати пізніше за всіх... Одягався Богданів завсіди гарно, виїзди мав чудо. Гарні тішині коні,

гарна бричка на резовому ходув гарну годину і на залізному під час тванюки...» [11,с.59 -60].

Невідомо, що сталось після 1917 року з цим дійсно талановитим господарем (відома доля його сина – - активного учасника Білого руху Івана Дмитровича Богданова, про якого під час роботи над книгою знайшов інформацію, яку розмістив у персоналіях наприкінці книги – **З.О.**).

На початку ХХ століття Т.С.Бридун пише: «В Клипачівських хуторах козак Гузик (про подальшу долю представника цього роду мова піде пізніше – **З.О.**), він же й цар (так в документі – **З.О.**), котрий має володінні коло 500 десятин землі, але живе, як і кожний середнього достатку хуторянин. Частину землі обробляє сам з своєю сім'єю, а останню віддає в оренду та з половини» [11,с.53].

Йшов процес «розшарування» полтавського селянства. Одні багатіли, інші, навпаки, залишались без землі. У 1905 році на Лівобережжі в особистій власності селян знаходилися понад 1 млн дес. землі, причому 44,5% землі належало сільській верхівці, що мала в господарстві понад 50 дес. Але зазначимо, що урожайність на поміщицьких полях була по житю на 16,7%, по озимій пшениці на 13%, по ярій пшениці на 15% та по вівсу на 17,6% більшою, ніж на селянських полях. За свідченням одного з голів з'їзду мирових посередників, на одній десятині селянської землі збирали врожаю не більше 50 пудів, тоді як на поміщицькій 100–120 пудів [146,с.47,52].

Так чи інакше, соціальна нерівність породжувала на тлі бідності значне напруження, і воно вже спрямовувалось не тільки проти «панства», а й проти «своїх», «куркулів» (хочу зазначити, що заможних українських селян у ХІХ – на початку ХХ століть називали «богатирами»).

Але часи змінилися. Дійшли зміни і до містечка, які як і так звані заштатні міста (міста, в яких не було адміністративних установ) мало змінили свій вигляд, спосіб життя і вплив. Саме містечко Вергуни продовжувало незважаючи ні на що багатіти і розвиватись. Якщо був великий обсяг сільськогосподарських робіт продовжували використовувати толоки, супряги. Толоку як форму взаємодопомоги частіше застосовували при обмолоті зернових молотарками (необхідно було близько 20 робітників – **З.О.**). Обмолот проводився вже з початку ХХ століття майже у всіх середняцьких і заможних господарствах. Участь у такій толоці зумовлювалася відповідною кількістю відробітку робочих днів біля молотарки у господарстві. Прийнято було давати учасникам такої толоки сніданок, обід і вечерю з двома-трьома келишками спиртних напоїв до обіду і ввечері.

У Вергунах, за повідомленням Т.С.Бридуна, напередодні Першої світової війни (1914-1918 рр.), крім селян і козаків, проживала «сім'я дрібного панка Лейбін (прізвище значиться у списку дворянських родів Полтавської губернії – **З.О.**). Сім'я ця складається з старої матері, двох дорослих дочок та сина інженера, що знаходиться десь на посаді.

У Лейбіних у Вергунах гарна садиба при котрій мається 60 десятин землі». [11,с.51]. Хорольський статистик, скоріш за все, мав на увазі родину вихідців з зінківських дворян, дрібних поміщиків Лейбіних. Відповідно до «Списку должностным лицам Полтавской губернии за 1871 год» («Памятная книжка Полтавской губернии» за 1871 год» - **З.О.**) колезький секретар Лейбін Парфентій Маркович служив становим приставом 3 стану Кременчуцького повіту Полтавської губернії. Зауважу, що саме до цього стану відносились, зокрема Погребинська, Глобинська, Пустовойтівська волості, в яких родина Базилевських на протязі всієї історії, починаючи з Андрія Федоровича Базилевського (в 1795 року був «предводителем» Градизького повітового дворянства) мала економічні (земельні) інтереси. Саме тому і зрозуміла поява родини Лейбіних у Вергунах. Можливо, П.М.Лейбін колись «добре» допоміг комусь з Базилевських і за це отримав «подяку» - невеличкий маєток і земельку у Вергунах. «Послуга» була серйозна, а «подяка» Базилевських була безмежна. Думаю, не без їх допомоги його син Лейбін Сергій Парфентійович (д.н. 25.09.1877) став військовим інженером-технологом. Закінчив у 1896 році Полтавський кадетський корпус, пізніше – Михайлівське артилерійське училище у званні віце-фельдфебеля. Служив в 3 лейб-гвардійській артилерійській бригаді. Закінчив Михайлівську артилерійську академію в Санкт-Петербурзі по 1 розряду. Начальник майстерень Київського арсенала. З 12 серпня 1908 р. капітан. У роки Першої світової війни (1914-1917 рр.) - «начальник подвижной починой мастерской». Полковник. Нагороджений 5 орденами. У 1901 році одружився з сільською вчителькою (можливо з Хорольщини – **З.О.**). Проживав у Києві, з 1916 по 1926 рік сім'я жила в Хоролі, потім переїхав з родиною до селища Южний Харківської області. Його син - Олександр Сергійович Лейбін (26.03.1914 – 12.03.1990) очолював у 1961 – 1972 рр. кафедру загальної математики. Харківського державного університету.

Зворотній бік листівки з зображенням Хорольської жіночої гімназії, відправленого в Хорольський повіт «Дорогим Жене, Серёже, Саше и детям», в якому «Его высокоблагородие (в дореволюційній Росії титулування від капітана до полковника) Сергей Парфентьевич Лейбин», проживаючий за адресою: «Київ, Печерск, ул. Левандовская 23 кв. 10» повідомляє з Києва про благополучне своє повернення з хорольських гостей.

Але землі у хорольських селах на всіх селян катастрофічно не вистачало. Десятки сімей в пошуках кращої долі, разом з сім'ями їхали до Сибіру, Казахстану, на Далекий Схід тощо. Зауважу, що переїзд селян в

інші місця розпочався відразу після реформи і продовжувався постійно на протязі другої половини ХІХ- початку ХХ століття. Російська дослідниця О.П.Логінова у своїй статті «Переселение за Кубань казаков и крестьян Полтавской и Черниговской губерний в 1863 году» ґрунтовно дослідила процес переселення цих губерній в предгірря Західного Кавказу і повідомила цікаві факти, зокрема що з Зубанівської та Клепачівської волості переселилось 35 сімей. Згідно офіційних даних, у 1897- 1900 рр. з Хорольського повіту переселились в інші землі лише 6800 жителів (всього 0,04 % населення повіту – **З.О.**) [111].

Серед тих, хто поїхав шукати щастя в інші краї, були і вергунівські селяни: Овчаренко Самуїл Павлович, з дружиною Анастасією Трохимівною; Дейнега Антон Михайлович, з дружиною Евдокією Стефанівною (Козьміна), які у 80-90 роках ХІХ століття переселилися у Кустанайський повіт (Казахстан) [312]. В списку переселенців 1894 року, які переселились на Алтай зустрічаємо «Глуценко Григорий Васи́лев из Полтавской губернии Хорольского уезда Клепачевской волости переселяется в Карасукскую вол. в заселок Петропавловский» [293].

На нових місцях, як і колись наприкінці ХVІІІ століття, вергуняни, клепачани, жителі інших сел і містечок Хорольщини, знову і знову брались до праці, розорювали землі, будували хати, засновували поселення. Займались хліборобством, тваринництвом, мисливством і рибальством.

Сьогодні в Приморському краї (Російська Федерація) є районний центр - Хороль. Це село було засновано у 1891 році переселенцями з Хорольського повіту Полтавської губернії. З 58 сімей, які відправились в далеку дорогу, на нове місце життя прибуло 56 сімей. На кам'яній плиті, яку було встановлено на честь 100-річчя заснування Хороля, були висічені прізвища всіх перших поселенців. Серед них ми зустрічаємо і типові для Вергунів та навколишніх сел прізвища: Артеменко, Артюх, Бова, Гаврик, Гусаренко, Кабанченко, Ко(у)зуб, Карпенко, Костюк, Михно, Марченко, Никитенко, Носенко, Овчаренко, Панченко, Савченко, Сорока, Стоян, Старченко, Тарасенко, Терещенко, Тур, Чех, Черевко, Череднюк, Шевель [333].

Судячі з документів, які розміщені у збірці «Из истории Хорольского района и его административного центра» процес переселення з Хорольського повіту Полтавської губернії продовжувався до кінця ХІХ століття. З 1893 по 1899 рік сюди переселилось 12 сімей (102 особи). Зокрема: «Михаил Григорьев Черевко (1893), Василий Косьмин Супряга (1898), Владимир Ефимов Крутько (1898), Гаврило Сергеев Носенко (в 1898), Тимофей незаконнорожденный (так написано в документі – **З.О.**) Артеменков (1898), Лука Андреев Клименко (1898), Гликерия Прокофьева Клименко (1898), Маментий Игнатьев Касяненко (1898), Дионисий Иванов Супряга (1898), Трофим Матфеев Сененко (1899), Разумник Фомич Зинченко (1899), Венедикт Моисеев Супряга (1899)» [101].

На початку ХХ століття Вергуни - велике позаштатне містечко Клепачівської волості Хорольського повіту Полтавської губернії. У містечку працює школа, земське сільське училище, з 1912 року - жіноча церковно-парафіяльна школа, де дівчатам викладали домоводство, вчили Закону Божого, рахувати, читати, писати, готуючи до подружнього життя. Навіть у всім відомій дореволюційній енциклопедії Ф.Брокгауза і І.Ефрона ми натрапили на невелику статтю про Вергуни того часу, в якій написано: «Вергуны.— м. (містечко) Полтавской губ., Хорольского уезда; дв. 352, жит. 1980, прав. церковь, школа, 19 ветр. мельниц. Время основания - относится к 1669 г.» (помилка, перша офіційна згадка про село відноситься до 1629-1632. – **З.О.**) [13].

Мабуть, революційні події 1905-1907 років обійшли стороною наше містечко, бо не залишилось документів, переказів про розповсюдження прокламацій, виступи вергунян в ті часи.

Але не пройшла стороною російсько-японська війна. Відомо, що героїчно воював житель села Остапенки Клепачівської волості, Хорольського повіту феєрверкер 6 Східно-Сибірської стрілкової артилерійської бригади Андрій Клімченко. Газета «Сельский Вестник» від 24 лютого 1905 року № 9 повідомляла, що його було поранено у бою під Тюренченом 18 липня 1905 року, але він не залишив поле бою. Доречно буде сказати, що його онук, житель с.Іващенки Олексій Петрович Клімченко, героїчно воював на фронтах Другої світової війни. Після повернення додому багато років проробив бригадиром МТФ № 3 с.Іващенки. Його син –Микола Олексійович Клімченко, спортсмен та футболіст мав серед селян прозвісько «Бобі Хал» і багато років пропрацював заступником голови та головою колгоспу в с.Шишаки Хорольського району.

За буремними часами прийшла і столипінська аграрна реформа, яку більшість роботящих вергунян сприйняли схвально. Селяни масово виходили з общин, створювали хутори та відруби. Вже 1910 року хуторні господарства в повіті становили 12,2 відсотка до всіх селянських господарств. По кількості хуторів Хорольський повіт займав третє місце в Полтавській губернії [265].

Життя в Вергунах Клепачах, Шишаках вирувало. У період кінця ХІХ - початку ХХ ст. в українських селах відбувався процес становлення та діяльності громадських статутних організацій, серед яких були такі, які займалися питаннями розвитку сільського господарства через розповсюдження прикладного знання та удосконалені способи виробництва. За історичними джерелами, на початку ХХ ст. (одно з перших у Хорольському повіті Полтавської губернії – **З.О.**) у м.Вергуни було створено та успішно діяло сільськогосподарське товариство (СГТ), яке об'єднувало власників землі, мало свій статут, кошти тощо. Згідно вимог того часу СГТ один раз на рік мало звітувати про свою роботу перед Департаментом землеробства Російської імперії. Найбільш активно Вергунівське сільгосптовариство діяло (у 1915 році в Хорольському

повіті було вже 20 СГТ) напередодні та в період Першої світової війни (1914-1916 рр.). В українських архівах зберігся надрукований річний звіт про роботу Вергунівського сільськогосподарського товариства за 1915 рік, який свідчить, що у Вергунах діяв заплідний пункт, проводилось навчання з агротехніки, бджолярства; надавалась допомога сім'ям, чоловіки яких воювали на війні, по обробці землі тощо. Саме завдяки активності членів місцевого сільськогосподарського товариства, були створені для навчання місцевих дітей ремеслам шевську і кушнірську майстерні.

Волостний центр Клепачі на початку ХХ століття було гарним, економічно розвинутим селом. Т.С.Бридун пише «Поряд з Вергунами на відстані двох верст знаходиться волосне село Клипачи (так у автора – **З.О.**) З одного боку село оточується чудовим дубовим лісом, а з другого боку виходить на рівний як стіл вигін. Населення козаке, в самому селі під лісом мається гарна поміщицька садиба з гарним двоповерховим будинком (не залишилось і сліду – **З.О.**). Садиба ця житлова. Господарі її знаходяться десь на посадах. Колись ця садиба належала поміщику Кулябці... В Клипачах мається волосне управління, земська школа та фельдшерсько-акушерський пункт. Помешкання перелічених установ гарні, збудовані на кошти громади... На відстані однієї версти від Клипачів розташувалось село Шишаки... В селі мається дерев'яна церква та земська школа. Мешканці всі козаки й лише 3-4 двори селян. З південного боку села в кінці його знаходиться невеличка садиба дрібного поміщика Іванова, що має лише 80 десятин землі» [11,с.52-53].

Історія зберегла прізвища деяких Клепачівських волосних старшин того часу. Згідно «Полтавського адресів-календарів», які майже щорічно видавався Полтавським губернським статистичним комітетом (сьогодні знаходиться у відкритому доступі на сайті братів Тристанових), у 1901 році цю посаду обіймав козак Семен Григорович Олексенко; у 1903, 1906-1907 рр. - вергунівський козак Наум Тарасович Химич (в 1904 – Ново-Аврамівський волосний старшина); 1908-1910, 1913–1915 рр. – козак Кирило Максимович Остапенко. Зазначу, що волосний старшина обирався волосним сходом на термін не більше трьох років. Час проведення сходу і термін обрання визначався повітовим з'їздом. Обрання могло бути проведено без згоди кандидата, який мав право відмовитись тільки якщо був «старше 60 лет, или был одержим телесными недугами, или уже отслужил один срок по выборам». Тим хто цікавиться історією охорони здоров'я у Клепачівській волості тих часів повідомляю, що Хорольський повіт тоді був поділений на 4 «врачебных участка». До 3 дільниці, з центром у Худоліївці, входили Худолієвська, Покровсько-Богачанська и Клепачівська волості. У 1903 році лікарем дільниці був Степан Семенович Полікосов; у 1908 році - дворянин Микола Васильович Граціонов.

Про життя в містечку Вергуни неодноразово писали центральні газети того часу. Так в газеті «Рада» за 2 квітня (15 апреля) 1909 року № 73 повідомлялось про конфлікт, який відбувся у містечку під час

створення в жовтні 1907 року «товаристської крамниці». Кореспондент пише (скоріш за все це був вергунівський освітянин Ю.М.Понежа – **З.О.**): «Починаючи цю справу, один селянин, з сем'ї якого і виникла ця думка, збудував на свій кошт і в своєму городі хату для крамниці, з тою метою, що коли справа піде гаразд і всі прихильно будуть ставиться до неї, то тоді вже само товариство збудує потрібне житло на власний кошт. Будувать же зараз ні за-що, бо прихильників цієї справи, спільників, спочатку було занадто вже мало. Позичить же товариству грошей ніхто не зважився б. Так і зробили. Справу почали, маючи 190 карб, товариських, та 30 карб, позичив один спільник. Чимало з цих грошей ще довелось витратити на податки, різні торговельні причандали та рахункові книжки. Надзвичайно багато мороки було спочатку над рахунками, бо досвідчених людей у цій справі не було, а в околицьніх селах такої крамниці теж не було тоді, де б можна подивиться та роспитаться. В великій пригоді стала книжечка д.Доманицького: «Товариські крамниці». До цього часу в Вергунах торгував місцевий селянин д.Моренко і як завжди буває в таких випадках, коли ніхто на перешкоді не стоїть, ціни на свій крам накладав, які хотів. Заснована крамниця кепсько відбилась на його кешені. Ще до відкриття він не раз казав: «Е, проторгуетесь, хлопці». А то якось на церковному сході, коли бувший пан-отець Селезньов обвинувачував спільників крамниці, що вони, мовляв, відбивають людей від церкви і намовляють не ходити і не давати їй ніякого прибутку, д.Моренко й собі обізвався, ніби члени товариства, прикриваючись торговельними справами, збираються для «політики». Нарешті д. Моренко переконався, що йому свою торгівлю доведеться покинути, і в-осени минулого року почав збирати компанію, щоб заснувать другу потребительну крамницю, а то та, мовляв, нам не з руки. Статут другого товариства було затвержено, про що писалось в часописі «Рада» «24 февраля сього року після молебня, крамниця була відчинена, звичайно в хаті д. Моренка. Спочатку спільників було 32 та, здається, і тепер стільки само. Цікаво, що як збирались на першу крамницю, то д.М. (Моренко – **З.О.**) завзято повставав проти цього, а в новому товаристві сам зробився керманичем. Звичайно проти цього нічого не можна було б закинуть, коли б у цьому була потреба. Наше ж село невелике: всього 330 дворів і дві потребительних крамн. певно не довго пробудуть, одна мусить загинути» [86].

У щоденній загальноросійській газеті «Раннее утро», в липні 1913 року писалось: «В местечке Вергуны, Хорольского уезда, найден клад в 216 крупных – до 8 фунтов - и мелких серебряных монет с надписями: Пётр I, Анна Иоановна, Екатерина I, Пётр II, Сигизмунд, 1622 год, гривна, 1709 год, алтын 1704 год» [301]. Чиї це були багатства - невідомо, може, якогось вергунівського атамана, який пішов в похід і не повернувся на батьківщину, а, може, Іван Базилевський «Великий» (перед тим, як втекти до Турбаїв сховав скарб або колекцію старовинних монет), або знаменитий Гаркуша... Та не судилось йому повернутись за ними. Разом з тим, наявність у цьому скарбі монет різних часів, зокрема періоду

правління польського короля Сигізмунда (1622 р.), стало для нас додатковим доказом того, що, незважаючи на те, що офіційною датою заснування села до революції вважався 1669 рік, перші поселенці в цих землях появились ще за часів Глинських.

Т.С.Бридун в своїй оповідці про Хорольський повіт достатньо живописно описує Клепачі і Шишаки початку ХХ століття: «Поряд з Вергунами лише на віддалені двох верст знаходиться волосне село Клепачі. З одного боку село оточується чудовим дубовим лісом, а з другого боку виходить на рівний як стіл великий вигін (навпроти його свого часу проживав і автор цієї книги). Населення козацьке, в самому селі під лісом мається гарна поміщицька садиба з гарним двоповерховим будинком. Садиба ця нежитлова. Господарі її знаходяться десь на посадах. Колись ця садиба належала поміщику Кулябці, що походив з Лубенської старшини... В Клипачах мається волосне управління, земська школа та фельдшерсько-акушерський пункт Помешкання перелічених установ гарні, збудовані на кошти громади. Церква в селі дерев'яна зовсім від інших не відрізняється. На віддалені однієї версти від Клипачів розсташувалось село Шишаки. Село як і Вергуни відзначено на Боплановській мапі, чому й лічиться воно старим. В селі мається дерев'яна церква та земська школа. З південного боку села в кінці його знаходиться садиба дрібного поміщика пана Іванова, що мав лише 80 десятин землі. Іванов стара людина, землю віддає в аренду, а частково з половиний спокійно проживає в своїй садибі оточеній лісом» [11,с.52-53]. Нащадки братів Базилевських більше не з'являлися у своїх полтавських володіннях, лише отримували величезні прибутки від своїх маєтків. У деяких з них, наприклад, у Петрівці (Глобинського району) ще до революції 1917 року стояв панський палац Базилевських, працювала винокурня тощо [267].

З початком Першої світової війни 1914-1918 рр. вергунівських селян знов забирають до війська воювати «За Бога, Царя і Отечество». Це була не менш страшна війна, ніж всі інші. Лише за офіційними джерелами, людські втрати Росії у цій війні склали 900 тис. чоловік. Читачеві буде цікаво, що згідно «Алфавітних списків нижніх чинів, загиблих, ранених і пропавших без вісті в Першу світову війну 1914-1918 рр.» по Клепачівській волості Хорольського повіту Полтавської губернії загинули, померли від ран та пропали без вісті: фельдфебель Клепач Герасим Степанович; єфрейтори - Іващенко Трохим Евсеєвич, Лукомець Іван Кузьмич (м.Шишаки), Ткаченко Макар Сидорович; рядові - Клепач Степан Ілліч, Ма(о)ренко Дмитро Петрович, Родненко Сергій, Туз Федір, Тур Степан Іванович, Черниш Іларіон; доброволець Старченко Михайло Михайлович. Були поранені: старший унтер-офіцер Остапенко Мойсей Андрійович; єфрейтор Таранець Іван Захарович; рядові - Дядик Авраам Іванович, Літовченко Демян Іванович, Махно Михайло Іванович, Остапенко Максим, ратник Криворотько Улян Петрович (с.Шишаки). У Вільнюсі на одному з міських кладовищ сьогодні можна знайти поховання «Родненка (скоріш за все Радченка – **З.О.**) Сергія з м.Вергуни Хорольського повіту».

Розділ 3

Наш край у 1917 – середині 40 років ХХ століття

3.1 Бурхливі події громадянської війни

Перша світова війна катастрофічно погіршила становище населення, що призвело до його активної участі в революції 1917–1921 років.

Революційні події на Хорольщині розпочались ще в березні 1917 року. Зі книги 2 збірника документів «Українська революція 1917–1921. Полтавський вимір. Події. Постаті. Документи» відомо, що вже 25 березня 1917 року в Хоролі під головуванням Льва (Васильовича) Безпалька (завдячуючи історичним джерелам відомо, що в місті проживали його батько – домовласник Василь Акундинович Безпалько та брат – Василь Васильович Безпалько, староста Миколаївської церкви – **З.О.**) було зібрано віче на підтримку дій Тимчасового уряду та прийнято постанову про підтримку проведення Установчих зборів. В ній писалось: «Ми, українці і представники інших націй, зібрані на першому українському вічу в Хоролі, вітаємо Тимчасове (Временне) Правительство і заявляємо, що будемо піддержувати його всіма силами, щоб воно забезпечило новий свобідний лад в інтересах трудящих людей всіх народів Росії против всіх ворожих заходів, сподіваючись, що новий Уряд буде й далі дбати про інтереси широких народних мас, що він скличе незабаром Установчі Збори (Учредительное Собрание) на основі вселюдного, рівного, прямого і таємного голосування» [107,с.276]

Події жовтня 1917 року, хоч і обійшли самі Вергуни, Шишаки, Клепачі стороною, але «завертіли, закрутили, захурделили» у своєму вирії не одного вергунянина. Хто загинув на германському фронті, хто пішов за «більшовиками», хто до Махна, Петлюри, Келеберди, Денікіна, а хто опинився за кордоном...

Наприкінці жовтня 1917 року в місті Хорол відбувся з'їзд представників повітової Хорольської земської управи. Він проходив у дні, коли в Петрограді і в Москві відбувся Жовтневий переворот і до влади прийшли більшовики на чолі з В.І.Леніним. Вергунівські, клепачівські та шишаківські селяни, мабуть, також відправили на цей з'їзд своїх представників. Отримавши звістку про перемогу Жовтневої революції, більшовики захопили владу. Доречно тут буде сказати, що українська газета «Нова Рада» (№ 47 від 2 квітня (20 березня 1920 року) повідомляла: «В Хорольському повіті підчас большевицького панування селяни пограбували багато культурних господарств. Налічують, що вбито більше п'ятнадцяти душ дрібних поміщиків, здебільшого інтелігенції. Єсть чимало вбитих козаків-хуторян».

У 1918 році революційні події докотились і до містечка Вергуни, влада в якому з листопада 1917 року належала більшовикам. Весною 1918 року почалось звільнення Хорольщини від більшовиків. Активну

роль тут грали козацькі полки, зокрема, козацький полк ім.Кості Гордієнка, який на той час мав 210 шабель. Вже 25 березня козакам полку, за допомогою німецької сотні, вдалося зайняти Покровську Багачку і Хорол аж до села Веселий Поділ, щоб відразу рушити на Ромодан. Український вояк З.Снігур в своїй статті «Спомин з каламутних днів кінця 1918 року», надрукованої в газеті «Ранок» розповідає що в травні 1918 року, за часів гетьмана Павла Скоропадського, в Хоролі з числа жителів навколишніх сел була створена Хорольська сотня чисельністю 170 шабель (можливо серед їх числа були і жителі Вергунів, Клепачів, Шишаків – **З.О.**), якою командував полковник Ілляшкевич, яка гідно воювала в боях за незалежність. «В усіх боях – пише З.Снігур,- наші вояки... гетьманської Хорольської сотні були взірцем мужньої постави...».

За історичними джерелами, у ті часи «самоврядування міста Хорол надзвичайно постраждало від московсько-більшовицьких репресій, що супроводжувалось садиськими тортурами інтелігенції. В Хоролі місцевий сотник колишньої царської армії, віддав гордієнківцям декілька мотоциклів і вантажних автомобілів. До Хорола підтягнулись німецькі війська під командуванням генерала Едлер фон Донау, яким постійно докучали місцеві партизани».

Сьогодні відоме прізвище лише одного вергунянина, активного учасника «більшовицького» партизанського руху у 1919 році у нашому краї – Дзюбенка Григорія Федоровича (1900-1980 рр.).

Але це не означає, що події Громадянської війни оминули ці землі. Безпосередній учасник Громадянської війни на Хорольщині Роман Коваль у своїй книзі «За волю і честь» згадує: «Третя сотня кінного Гайдамацького полку імені Костя Гордієнка ще вночі увірвалася до Хорола. Перше, що зробили, – знищили місцеву ЧК. Хорол ніби вимер: усюди тихо і безлюдно. Навіть собаки не подавали голосу. Причина моторошної тиші невдовзі стала зрозумілою: під в'язницею лежали оголені трупи, а до стіни недавно збудованого собору якийсь вандал припер два роздягнені тіла (чоловіка та жінки). Вони були вкриті великою кількістю чорних порізів під ребрами. На паперті сидів ще один мрець – у солдатській шинелі з жовто-блакитними стрічками на рукавах і закривавленими полами. Поруч нього валялися внутрішні органи, а з розпоротого живота стирчало сіно. У правій щоці мерця хтось пришпилів значок з архістратигом Михаїлом. На значку був заклик: «Українці мусять єднатися як українці для захисту прав українського народу. Михайло Грушевський у першій році свободи України». Нещасний виявився місцевим учителем, просвітянином, полковником запасу, культурним і розумним чоловіком. У Хоролі його шанували. Тож і вмовили стати комендантом міста від Центральної Ради. За це червоні москалі й зняли з нього шкуру. А потім зарізали. А закатовані чоловік і жінка, тіла яких залишили коло собору, виявилися організаторами якоїсь української маніфестації... Але цивільну владу у Хоролі організувати треба було –

місто мусило жити. Та всі, до кого звертався командир Гордієнківського полку Всеволод Петров (призначений начальником Хорольського гарнізону – **З.О.**), навідріз відмовлялися: боялися повернення більшовиків. Отож гайдамаки на очах у горожан привели до думи розігнану більшовиками владу під багнетами, а полковник Петрів ультимативно, при свідках, наказав їм урядувати. Таким чином керівники міста отримали алібі – мовляв, їх силою зброї примушено співпрацювати з українською владою...» [49].

Патріотично налаштована українська інтелігенція з перших днів почала створювати хорольську козачу сотню під командуванням Некраха. В одному з перших наказів германський комендант у Хоролі писав: «Німецькі армії прийшли за проханням Центральної ради на допомогу Україні, щоб встановити спокій і порядок». В хорольських селах було багато тих, хто підтримував владу. Недарма, у Хоролі створюється «Українська демократична спілка власників», з'їзд якої пройшов за участі 652 делегатів на чолі з Родзянком.

Навіть просте порівняння з кількістю делегатів пізніших «совецьких» заходів свідчать про настрої хорольського селянства (впевнений, що серед учасників цього зібрання були і мешканці містечка Вергуни – **З.О.**).

Один з безпосередніх учасників тих подій у Хорольському повіті Полтавської губернії М.А.Раєвський у книзі «Тысяча девятьсот восемнадцатый год. Воспоминания» пише: «Мы являлись в село, как власть, но всячески подчеркивали, что мы новая власть. Ни грабежей, ни порки, ни расстрелов. Со времени революции крестьяне не были избалованы дисциплинированностью вооруженных людей, кто бы они ни были. Почти всюду были хлеботорыбы – члены союзов, поддерживавших власть, которые... всячески следили за подозрительными...», тому що в повіті діяли і більшовицькі партизанські загони.

Восени 1918 року у повіті активізувалось партизанське з'єднання під проводом «Вареника» і «Баса», в якому налічувалось до 3000 бійців, в тому числі 300 кіннотників. На озброєнні були 2 гармати, 50–60 кулеметів і багато гвинтівок [265]. Зі списку «Участников белого движения в России» відомо, що активним учасником Білого руху на Хорольщині був вергунянин Химич Петро Якимович, Кузуб Акуліна Григорівна з Клепачів, які були заарештовані більшовиками та знаходились під арештом у Клепачівській волості у 1919 році.

У листопаді 1918 року владу на Хорольщині захопила Директорія, а в 1919 році війська Червоної Армії знову відновили Радянську владу.

Спираючись на каральні органи Чека та Червону армію, більшовики, незважаючи на нечисельність, перебрали до своїх рук керівництво всіма галузями життя.

На початку 1919 року на Хорольщині була встановлена державна хлібна монополія і пов'язана з нею продовольча розкладка. Хліб оголошувався власністю держави і його надлишки в селянських

господарствах підлягали примусовому вилученню. Але надлишки визначалися не наявністю хліба у селянина, а потребами в ньому більшовицького режиму. Приватна торгівля хлібом була заборонена. Всі незгодні з більшовицькою радянською владою оголошувалися контрреволюціонерами і нещадно переслідувалися, аж до фізичного знищення.

Арешти і позасудові розстріли мирних жителів під приводом боротьби з контрреволюціонерами стали масовим явищем. Особливо ненависною для селян була продрозкладка – відвертий грабунок комуністами українського селянства. Навесні 1919 року селянські повстанські загони, які, повіривши демагогічним обіцянкам більшовиків, перейшли взимку на їх бік, почали підіймати повстання проти радянської влади. На протязі 1920-1921 років на території Полтавської губернії діяло понад 200 повстанських загонів, зокрема у Хорольському повіті активно діяв загін атамана Каленика [234].

Випадки насильства над активістами радянської влади і бійцями продзагонів були в селах Шишаки, Устивиця, в Попівській волості, на хуторах Пришибі, Бузовому та інших.

Перші місяці радянської влади викликали у населення Полтавщини тотальну ненависть і тихий опір, який часом переростав у відкриті антибільшовицькі повстання. «Більшовизм на Україні уже зжив себе, – писав 13 травня 1919 року у своєму щоденнику В.Г.Короленко, – «комунія» повсюдно зустрічає ненависть».

Інформація про повстанський рух у Клепачівській волості на Хорольщині у відкритому доступі насьогодні відсутня. Разом з тим, у 1923 році відомий радянський чекіст, потім нарком та персональний пенсіонер С.С.Дукельський (однофамілець багаторічного орендаря маєтків Базилевських – **З.О.**) у своїй книзі «ЧК на Україні» повідомляв, що на початку серпня 1919 року в селі Шишаки деякий час знаходився значний загін повстанців на чолі з самим Нестором Махно. У багатьох містах України, в тому числі в Києві і Полтаві, виникли підпільні повстанські комітети, які намагалися встановити зв'язок із штабом Головного отамана армії УНР Симона Петлюри.

Найбільш масовим протибільшовицьким виступом, який охопив і південні повіти Полтавщини, було повстання, яке очолив М.Григор'єв. Під час боротьби з Гетьманщиною він об'єднав під своїм командуванням чисельні повстанські загони українського державницького спрямування, але в лютому 1919 року перейшов, як і отаман Зелений та Н.Махно, на бік більшовиків і відзначився перемогами над військами Антанти на півдні України. У травні 1919 року М.Григор'єв відмовився виступити на Бессарабський фронт і оголосив «Маніфест до українського народу», в якому закликав його до боротьби проти комун, «чрезвычайок» і комісарів та організувати ради з усіх прибічників радянської влади, крім комуністів. Проте спроба М.Григор'єва об'єднати під своїм командуванням всі протибільшовицькі сили в Україні успіху не мала.

Ні Махно, ні Зелений не підтримали його гасла «Україна для українців» та антисемітських закликів.

Але були і грікі факти. Під час перебування військ М.Григор'єва у містечку Семенівка Хорольського повіту 17 і в ніч на 18 травня 1919 року кримінальними злочинцями з метою наживи був вчинений єврейський погром, який супроводжувався грабежами і вбивствами. Під час погрому загинуло 16 євреїв, в тому числі 3 жінки і дві дівчини-підлітки, та поранено чотирьох. Справділиво відмічав відомий полтавський історик В.Я.Ревегук в книзі «Протибільшовистські виступи на Полтавщині першої половини 1919 року»: «Не маючи підтримки серед українського народу, більшовики намагалися утриматися при владі з допомогою насильства і терору, який здійснювався Червоною армією і політичною поліцією – Чека. Одночасно вони намагалися створити собі опору в особі нечисельних груп місцевих комуністів і комітетів бідноти, куди залучалися люмпенізовані верстви села. Останні, поряд з російськими продовольчими загонами, мали забезпечити вилучення продовольства в українського селянства і вивіз його до Росії. Одночасно селян почали насильно заганяти до комун. До 1-го червня на Полтавщині вже було створено 185 комбідів і діяло більше двох тисяч продармійців з Росії» [237].

В усіх селах і містечках Хорольщини у квітні – травні 1919 року створюються комітети бідноти – «комбеди», які поставили за мету створити в кожному селі комуни (така доля чекала і Вергуни, Шишаки, Клепачі). Найбільш важкою в ці часи для українського селянина стала впроваджена з квітня 1919 року радянським урядом «продрозкладка». Збір продуктів здійснювали «продзагони» та сільські комітети бідноти. Селяни не хотіли бекоштовно віддавати зерно, тоді його забирали силою. Заради досягнення успіхів у справі «викачування» (саме такий термін використовується у тогочасних документах) продовольства з місцевого населення, територію Хорольського повіту було розподілено на райони відповідно до кількості волостей. У кожному з них було зорганізовано районний партійний комітет, районний віділок міліції, районний продовольчий комісаріат та комендатуру. В свою чергу, на рівні сіл було запроваджено мережу сільревкомів, до яких входили очільники місцевих виконкому, КНС та партосередку. Щоправда, незважаючи на всі адміністративні пертурбації, каральні санкції по відношенню до «куркулів» та інших, за визнанням самих більшовиків, продовольча кампанія 1920 року майже провалилась [245].

Радянська влада протрималася на Полтавщині до липня 1919 року. Протибільшовицькі виступи цього часу були стихійними і не носили загального характеру. Причина, як завжди, не тільки в тому, що більшовики не проявили себе у своїй суті, а, ймовірно, в сутності психології українського селянина: «Моя хата з краю...».

Вже у ті часи вергуняни відчули на собі всі «принади» радянської влади. На базі колишніх поміщицьких господарств почали створювати

перші колективні господарства. На кінець травня 1919 року у повіті нараховувалось 343 колгоспи із загальною площею 10082 десятини землі [265].

Не проминули наш край і денікінці. Свого часу з учнями Вергунівської школи своїми спогадами поділилась О.І.Костенко, батько якої, голова Клепачівського волвиконкому, Костенко Ілля Левкович був розстріляний у 1919 році білогвардійцями генерала Денікіна. Його заарештували і після довгих катувань стратили. Хату спалили, а вдову і шістьох дітей викинули на вулицю. Родина таємно поховала його на сільському кладовищі. Коли ж денікінці відступили, священник вергунівської церкви Різдва Христового отець Микола Іванович Яновський (1877 –1960 рр.) запропонував вергунянам побудувати всім миром хату для осиротілої родини, в яку сім'я Костенка і ввійшла вже навесні 1920 року [41]. Потрібно зауважити, що саме цей випадок, ймовірно, уберіг М.І.Яновського від жорстоких сталінських репресій, які пережила більшість священників Полтавщини (у 30-х роках ХХ сторіччя за сфабрикованими матеріалами на Полтавщині було репресовано понад 500 священнослужителів) [319].

Після вигнання денікінців остаточно утвердилася радянська влада в місті і повіті. Проте, ще не раз не давали спокою більшовикам в селах повіту «синки» Махна, Диньки, Марусі. Влітку 1920 року червоноармійці вчинили криваву розправу над селянами між селами Бригадирівкою і Ялосовецьким. Пізніше, щоб виправдати каральні акції проти селянства Хорольщини більшовики обвинуватили в цьому махновців, які буцім-то перевдяглися в форму червоноармійців. І зрозуміло, бо значна частина селян Хорольщини, Миргородщини та Велико-Багачанщини, які були невдоволені радянською владою всі 20 роки ХХ століття брала активну участь в різних повстанських загонах і

З червня 1920 року в Хоролі і повіті створюються комітети незаможних селян. Уже в серпні такі комітети діяли в 16 волостях і 75 селах та хуторах. Знаний письменник Л.З.Копелев, який наприкінці 20 років ХХ століття був направлений з Харькова для організації хлібозаготовок в с.Петрівці (знаходиться в десятку кілометрів від Вергунів) на Миргородщині в своїй книзі «И сотворил себе кумира» писав: «В селе Петривцы уполномоченный районного ГПУ рассказывал: - Тут во всех селах есть контрреволюционные элементы. В Петривцах на сегодняшний день живут человек двадцать таких, кто вернулся с Соловков, с Нарыма, с разных допров; кто по амнистии 27 года, а кто и позже... я вам говорю только за тех, кто с оружием на нас ходил, нашу кровь проливал. А в Поповке, можно сказать, целое бандитское гнездо. Село большое - тыща четыреста дворов (на той час це було близько 7000 жителів, під час Голодомору померло понад 1000 осіб, сьогодні проживає 1685 жителів – **З.О.**), но с них в колхозе меньше пятисот. Самый малый процент во всем районе. Зато имеются данные, что в полутора дворах прячут оружие. И не только наганы, но и обрезы. У них там и

гранаты есть и пулеметов штуки три где-то захованы. Это точно известно. По всему району полно таких, кого и не сажали никогда, но известно, что они воевали у Петлюры, у Махна, у Маруси, у Ангела... Тут в гражданку разных банд было, как блох на Шарике...» [184].

Більшовики для боротьби з бандитизмом у повіті створюють частини особливого призначення – ЧОП. 3 липня 1920 року командиром повітового загону особливого призначення було призначено Ковтуна [265].

Не можна не згадати наших земляків-полтавців, які боролись з більшовиками за волю Хорольщини. Зокрема, Панаса Келеберду, отамана Вереміївської козацької сотні, який в роки громадянської війни виступав за визволення Хорольщини від «більшовизму».

Але якщо бути об'єктивним, то не всі сторінки Громадянської війни були героїчними. Адже, в той час ніхто не хотів, та і не міг, говорити правду про події тієї війни. Пригадую розмову з вергунянином Григорієм Івановичем Глущенко, який пепреповідав спогади свого діда, колишнього будьоннівця, про жорстокість героя Громадянської війни С.М.Будьонного: «Одного разу ми йшли через ущелину в горах підкоряти горців. Запросили старійшин і попередили, що у разі, якщо хтось вистрілить у військових, то аули, що стоять на горі ущелини, будуть знищені. Почали їхати. Прогримів постріл, як виявилось, стріляв маленький хлопчик із старовинної «берданки», нікого не вбив і не поранив. Але за наказом «червоного маршала» всі жителі аулів були вирубані шаблями бравих будьоннівців».

Закінчилась Громадянська війна. Пройшли часи, коли володарювали в Російській імперії Романови, Базилевські, Родзянки, Трубецькі тощо. На зміну їм до влади прийшли їх колишні робітники та селяни. Країна знаходилась в жалюгідному стані. Більшовицький уряд, який не бачив виходу з економічної кризи, проголосив нову економічну політику (НЕП).

У середині серпня 1920 року Хорол і 18 його волостей увійшли до складу новоствореної Кременчуцької губернії, яка наприкінці 1922 року була розформована.

Незважаючи на труднощі, у середині 1920-х років село Вергуни, завдячуючи величезній енергії та працьовитості вергунівських селян, почало відновлювати своє господарство – запрацювали приватні крамниці, майстерні, почали молоти борошно вітряки. Але основна частина вергунівського населення була зайнята ручною працею, в містах зростало безробіття. Наступив час тотального дефіциту і щоб якось зменшити його тягар, партійне керівництво пішло на створення у 1920 році в усіх містах і селах Полтавщини кооперативних товариств. У Хорольському повіті на той час було 120 споживчих товариств, через які селяни могли придбати «дефіцитні товари» - махорку, рис, макарони, мило, сірники, чай, сіль, цигарки [265]. Такі товариства були створені у Вергунах, Клепаках, Шишаках.

Почалась низка адміністративно-територіальних реформ, які зачепили Вергуни та ускладнили і без того нелегке життя вергунівського селянина. Іноді селяни, навіть і деякі місцеві керівники, не встигали запам'ятати прізвище губернського, окружного, обласного чи навіть районного керівника - так швидко проходили зміни

З 1919 року (а не з 1918 року, як зазначають деякі довідники – **З.О.**) містечко Вергуни стало центром сільської ради Хорольського повіту Полтавської губернії, з 1920 року по вересень 1923 року входило до складу Кременчуцької губернії. У зв'язку з впровадженням адміністративної реформи, у 1925 році воно втратило статус містечка і ввійшло в статусі села і центру сільської ради до Лубенської округи, а з 1932 року по 1935 рік входило до Покровобагачанського району Харківської області. У вересні 1937 року Покровобагачанський район було передано до новоутвореної Полтавської області. У 1946 році Вергунівська і Клепачівська сільські ради вже знаходились у складі Хорольського району Полтавської області.

У «Вістях ВУЦВК» від 13 жовтня 1923 року навіть розповідалось про успіхи Клепачівського споживчого товариства: «Клепачівське ЄСТ обслуговує населення с. Клепачі, Ленінського району Лубенської Округи на Полтавщині і сусідні хутори. Від села Клепачі до валізничної ст.Ромодан 10 верст, а з другого боку села гор. Хорол. Це ті-пункти економпчного тягнення, де селянство раніш збувало хліб і інші продукти с.-г. виробництва. Район, в якому знаходиться с. Клепачі можна віднести до хлібного, з серединою культурою сільського господарства. Населення в районі Т-ва всього 1790 душ, або 340 хазяїнів, на яких прнходиться-я 2050 дес. землі, в середньому на душу припадає 1,15 дес. в середньому ж на домовласника 6,03 десят. землі... Т-во має одну крамницю в с.Клепачах, яка і постачає населення необхідним -для вжитку крамом. В липні місяці Т-во придбало собі нафтовий двигун, який був скористовавий для молотьби хліба, а після молотьби пристосовується до млина простого помолу. Таким чином, Т-во намітило собі заволодіти не тільки, справою постачання, а й справою підвищення сільського господарства.. Склад правління складається з трьох осіб, які керують всіма справами Т-ва. Члени правління, громадські робітники-бездокірні. В склад правління входять: Клепач С.І. - Голова правління, Член КНС, раніш був головою волосного КНС. Клепач П.С.-незаможник., в кооперації почав працювати ще до війни. Гусаренко Г.І. Культурно-просвітня робота провадиться поскільки Т-во може її охопити. В хаті-чнтальні ведуться розмови і читанки на кооперативні теми, і при допомозі ЄСТ працює драмгурток» [16].

Всі власники землі – одноосібники (їх пізніше принизливо називали ІНДюками – **З.О.**) зобов'язані були виконувати план по хлібоздачі. Наприклад в травні 1921 року в хорольській газеті «Известия исполнительного комитета и партийного бюро КПУ (большевиков)

г.Хорола и уезда» (№185 від 21.05.1921) повідомлялось що села Клепачівської волості невиконали план «развёрстки» на 35194 пуда зерна. З 1923 року по 1931 рік села нашої округи входили до Ленінського (Покрово-Багачанського) району, з 1931-по 1935 рр.- до Хорольського району, з 1935-1941 рр. – до Покрово –Багачанського району. У 1926 році в селі Вергуни нараховувалось 396 господарств (за іншою інформацією – 404 господарства – **З.О.**) і 2126 жителів. До сільради входили село Вергуни і хутір Ляховий [288].

Вергуняни, як і всі громадяни СРСР, стали заручниками експерименту, зініційованого наприкінці 1920-х років Й.Сталіним, генеральним секретарем Центрального комітету більшовицької партії, – перетворити СРСР, якнайшвидше і за будь-яку ціну, в передову індустріальну державу. Була обрана стратегія прискореного розвитку важкої промисловості, основними етапами якого стали п'ятирічки. Перша п'ятирічка 1928–1933 рр., зі слів Й.Сталіна, була виконана за 4 роки і 3 місяці.

Будівництво тисяч нових заводів протягом десятиліття вивело Україну на рівень великих індустріальних країн Європи, її промисловий потенціал у 1940 році в сім разів перевищував показник 1913 р. В той час з'явилися такі велетенські підприємства, як «Криворіжсталь», «Азовсталь», «ДніпроГЕС», Харківський тракторний завод та інші. З початком індустріалізації багато хорольців, хто з примусу, хто за бажанням виїхало на новобудови п'ятирічок. За путівкою комсомолу виїхав на шахти Донбасу Йосип Рева, який працював машиністом врубової машини, разом з ним трудилися Андрій Мальченко, Іван Ніколенко, Тимофій Цівина. Тільки 1930 року з Хорольського району на будови Донбасу виїхало 152, на будівництво «Азовсталі» – 40, у Краматорськ –100 чоловік [265].

3.2 Початок колгоспного життя. Голодомор 1932–33 рр.

Головним джерелом надходження коштів для індустріалізації країни зробили багатостраждальне село. Замість неконтрольованих державою індивідуальних господарств планувалось колективізувати сільське господарство. Треба зазначити, що на той час (листопад 1920 року) у Хорольському повіті проживало 207 тисяч 623 чоловік, значна частина яких через 10-15 років загине під час голодоморів, репресій, в роки Великої Вітчизняної війни.

Колективізація почалась в СРСР у 1929 році. Для проведення колективізації з міст до села на початку 1930 року відряджали «двадцятип'ятитисячників» - робітників-комуністів з великих промислових підприємств. Насправді, їх було більше, ніж 25 тис. - лише в одній Україні до кінця зими 1930 року налічувалося 23 тис. присланих з міст робітників. Здебільшого це були росіяни. На допомогу їм направлялися комсомольці, рядові солдати і молодші командири, які

пройшли спеціальні курси для проведення колективізації. В сусідньому Хоролі відкрилися курси для підготовки керівних колгоспних кадрів, сільськогосподарський технікум. Їм доручалося керувати новоствореними колгоспами, хоча більшість з них не мала жодного уявлення, як вести сільське господарство. Але не всі селяни бажали відмовлятися від своєї власності і передавати її у колгоспи. Досягти цього вдавалося лише шляхом грубого насильства. Селяни, що не вступали до колгоспу, прирівнювалися до ворогів радянської влади і злочинців. У млинах відмовлялися молоти їм зерно, їхніх дітей виключали зі шкіл, лікарі не приймали їх як пацієнтів тощо [196].

У жовтні 1929 року почали створювати на Полтавщині машинно-тракторні станції, (на початку 1930 року МТС було створено в Хоролі та Покровській Багачці), які надавали в оренду колгоспам трактори, але їх було так мало, що основна праця на селі робилась за допомогою волів, коней і людських рук.

Темпи «комуністичних перетворень» в Україні не задовольняли московський уряд. Голова ВУЦВК Григорій Іванович Петровський (1878–1958) неодноразово приїздив «для накачки» в наші краї. Зокрема, у жовтні – грудні 1920 р. з агітпоїздом ім.В.І.Леніна, він відвідав Вишняки, Єньки, Клепачі, Трубайці. Причини були прості. Т.М.Падусенко спираючись на інформацію розміщену в газеті «Більшовик Полтавщини» від 27 серпня 1940 р. та архівні матеріали Полтавської обласної держадміністрації (фонд Р – 3938. Оп.І. спр. 245, стор. 33, 380) повідомила, що «на 01 жовтня 1928 року в Хорольському районі було лише 4 сільгоспартілі: «ім.Петровського» (с.Андріївка), «ім.Дзержинського» (с.Лагодівка), «Незаможник» (с.Орликівщина), «Згода» (с.Ставки), «Перемога» (с.Наталівка). «Вже наступного 1929 року, - пише вона, - про шишацький колгосп заговорили по всій Хорольщині. Шишаки - село велике, понад 450 дворів. При сільраді були створені агітбригади і кожній доручили певну частину села. В кожну таку агітбригаду входили комсомольці, активісти комнезаму (комітети незаможників – органи радянської влади на селі, створені в 1930 році. Припинили свою діяльність в березні 1933 року - **З.О.**), депутати сільради. Координував всю роз'яснювальну роботу комуніст Гнат Панасович Жмур. Увечері, після роботи по господарству, в полі, вони ходили від хати до хати і в кожній сім'ї подовгу розмовляли. Хоч тема бесіди була одна – колективізація, але кожного разу вона велася по – іншому: в залежності від настрою господарів, від їхнього ставлення до господарювання на артільних началах. Одні зустрічали агітаторів привітно, інші були стримані і поки що непевно та стримано висловлювали свою думку, а деякі йшли в «атаку» на агітаторів. Так чи інакше проходили бесіди в кожній хаті. Поступали перші заяви до майбутнього колгоспу. Та й усі комсомольці та члени ініціативної групи по колективізації також вирішили вступати в артіль. Працювали в Шишаках і шефські робітничі бригади, які були направлені партією із промислових центрів. На найбільш відповідальні ділянки, від яких багато

в чому залежала успішна підготовка масового колгоспного руху, Комуністична партія (більшовиків) України посилала свої випробувані, політично загартовані кадри. Шишачанам випала «велика» честь навіть приймати в себе 1 березня 1929 року голову ВУЦВК (Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету) Григорія Івановича Петровського, який в той час очолював і Всеукраїнську центральну комісію незаможних селян. Звістка про приїзд в село відомого і шанованого Григорія Івановича швидко облетіла навколишні села. Навкруги хати – читальні стали збиратися сотні людей. Перше березня – день холодний – надворі багато не помітингуєш. А селянам хотілося розпитати Всеукраїнського старосту більш детально про події в країні і в світі. Тоді було вирішено використати для мітингу церкву, приміщення якої давно пустувало... Понад 500 селян слухали палку промову Григорія Івановича Петровського [334]. Всеукраїнський староста «закликав» (треба читати змушував) об'єднуватись у колгоспи. Селянин Короленко (можна припустити, що це був житель с.Вергуни - Іван Іванович Короленко – **З.О.**) тоді заявив: «Господарювати індивідуально не вигідно. Я вступаю в колгосп і закликаю всіх наслідувати мій приклад» [265]. Після від'їзду Петровського робота по колективізації одноосібних господарств активізувалася. Навдовзі після візиту Г.Петровського в цьому селі взагалі відбувся анекдотичний випадок: було «організовано» цілих 2 ТСОЗ (товариства по спільному обробітку землі), представники яких «виявили непереборне бажання» носити тільки прізвище Петровського. Т.М.Падусенко так описує цей факт: «Першими подали заяви до колгоспу 47 господарств із двох різних кутків. Кожна група побажала мати свій ТСОЗ – товариство по спільному обробітку землі. Довелось збори проводити окремо. Найбільша складність виникла у виборі назви ТСОЗу: обидві групи шишачан бажали носити ім'я Петровського. Ніякі доводи не могли на них подіяти. Датою народження колгоспу вважається дата реєстрації його Статуту в Райземвідділі. 29 вересня 1929 року документи обох товариств були подані в Хорольський райвиконком, а невдовзі їх Статуту були зареєстровані. Так восени 1929 року в Шишаках з'явилися два ТСОЗи (товариства по спільному обробітку землі – **З.О.**): імені голови ВУЦВК Г.І.Петровського – перший, імені голови ВУЦВК Г.І.Петровського – другий. Наступного 1930 року в Шишаках були створені артіль ім.Леніна, ім.Чубаря, ім.Шевченка, ім. Ворошилова, «Нове життя». 18 березня 1931 року був створений колгосп ім. Паризької комуни, а в жовтні того ж 1931 року – колгосп ім. 14 – річчя Жовтня. У 1932 році останні одноосібники вступили до колгоспу. [334].

Лише після такої «накачки» і в Клепачах людей зігнали у колгоспи. За історичними джерелами у Вергунах були «створені» лише в лютому 1931 року. Організовано було дві сільськогосподарські артілі, які навдовзі стали називатись колгоспами: «Більшовик» та «Новий шлях», які потім вони об'єдналися в один – «Більшовик». Лише з газетних статей того часу можна було здогадатись, як насправді тоді жили селяни. В районній газеті

«Коллективіст Хорольщини» від 12 лютого 1931 року був вміщений «відкритий лист» колгоспників с.Новоаврамівка (сусіднє з Вергунами село), в якому говорилося: «Ми дізналися, що куркулі і підкуркульники розпускають чутки, що ми в колгоспі харчуємось зараз буряками з половою. Це не що інше, як знахабніла брехня. Ми категорично заявляємо: рік нашого колективного господарювання хоч і проходив в умовах труднощів, але приніс і великі досягнення» [265].

У 1932–1933 рр. наші односельці, які і багато інших українців, пережили жахливий голодомор – штучно організований голод. Урожай в той рік був добрий, але сталінський уряд наказав місцевим «радянським» керівникам, за допомогою міліції, «активістів» (комуністів та комсомольців) забрати у селян хліб, щоб продати за кордон і купити устаткування для промисловості.

Але людська пам'ять вибіркова і людина не може (а можливо не хоче) розповісти правду про тих людей-односельців, які привели селян нашого краю до Голодомору. Відомо, що, наприклад, Вергунівську сільську раду Хорольського району (на початку 1931 року села нашої округи, які входили до Покрово-Багачанського району, зокрема с.Вергуни були приєднані до Хорольського району – **О.З.**) у 1933-1934 роки очолював присланий з району Гаврик Василь Іванович, а секретарем сільської ради був Дзюбенко Никанор Петрович. До речі, з його сином - Олексієм Никаноровичем Дзюбенком, колишнім відповідальним працівником Полтавського обкому партії мені неодноразово, як директору школи, приходилось спілкуватись у 90-і роки ХХ століття з різних питань функціонування Вергунівської школи.

Дивляючись в обличчя В.І.Гаврика, його важку нижню щелепу, розумієш, чому саме йому в ті часи довірили керувати Вергунівською сільською радою. Це був, скоріш за все, «ідейний» борець з «індиками» (так називали селян, які не хотіли йти в колгосп, працюючи в індивідуальному господарстві. Лише такі, як він, могли без жалю і совісті відбирати у селянина останню зернину та картоплину. Його постава на світлинах відзначення державного свята і серед «ударників» колгоспного виробництва і навіть серед керівників правління та бригадирів колгоспу «Більшовик» – яскравий приклад «всевидящого ока партії». Переповідають, що В.І.Гаврик дійсно був дуже жорсткою, владною людиною. Вдосвіта, як у часи Базилевських осавули, він щодня стукав в оселі вергунян і виганяв їх на роботу. Після війни розлучився з дружиною, покинув 4-х малолітніх дітей та переїхав до с.Трубайці, де працював головою колгоспу. Кажуть їздив на бричці, запряжену двома жеребцями та спеціально давив людських гусей.

Думаю, що В.І.Гаврик в чомусь був схожий на більшість голів сільрад Полтавщини, тому не важко буде описати «діяльність» цього «радпрацівника», завдячуючи письменнику Л.З.Копелеву (1912-1997 рр.), який молодим «ідейним» хлопцем, який в 30 роки був направлений з Харькова для організації хлібозаготовок в села Петрівці та Попівку

(знаходиться недалеко від села Вергуни) на Миргородщині. Навіть з деякою особистою симпатією він описав роботу «красних бойців хлібного фронту» голів сільради в Петрівцях Ващенко і Попівці Бубиря. Той хто прочитає його книгу «И сотворил себе кумира» зрозуміє чого багато хто з учасників тих подій не хоче сьогодні називати прізвищ, бо деякі з них були можливо їх родичами чи близькими. Звинувачувати автора в необ'єктивності не будемо, бо в 1945 році він, учасник війни, був заарештований і посажений в тюрму, з якої звільнився в 1954 році. З 1980 року – проживав в Німеччині. «В Петрівцях, - пише Лев Зінов'євич,- нашим наставником стал голова сільрады (председатель сельсовета) Ващенко. Он в германскую войну дослужился до унтера, имел двух Георгиев, а в гражданскую командовал ротой. - Тогда легче было. От верьте, не верьте, а куда легче. Все было ясно-понятно. Туточки, значит, своя часть, своя позиция; а там, значит, враг - кадеты, петлюры или махны. Ну, значит, гады, контра! Ну и даешь им прикурить. С пулеметов и с винтарей залпами!... Даешь Крым! Даешь Варшаву!.. Все ясно-понятно. А теперь противник, может, коло тебя сидит, может, с тобой за ручку здороваается. Наган у меня, правда, есть, но его в кармане держи. И выймай только в самой крайности: для отчаянной обороны или для виду. Для понта, чтоб пугануть какого самого-рассамого гада. Но и это часто нельзя. А фронт, между прочим, везде вокруг. Я так считаю, что одной пшеницы у нас в Петрівцях должно быть тысячи две пудов закопаны-попрятаны. Затаились гады-индюки. Сами одну макуху едят. Есть такие, что уже и дети пухнут. Но ям не открывают. Надеется такой надувальник, что пересидит хлебозаготовки, что мы отстанем, - он тогда выкопает и жировать будет. Или уже только боится, что яму найдут, все до зерна заберут. И обратно семья голодная; а самого до белых медведей... Дядьки ведь у нас какие? Хитрые-хитрые, а дураки. Я их добре знаю. Сам ихнего корня. Тут родился, в десяти километрах. И уже с шести годов на куркулей работал. Мать наймичкой была, вдовая. Я у неї один. Еще до стола не дорос, а уже хозяйских гусей пас. А потом, как в школу пошёл, один-два дня в неделю учился. А все другие и все утра и все вечера — коло хозяйских коров, свиней да овец старался. И пахал и косил... А ведь только в четырнадцать годов первые гроши получил. Два, потом три рубля в месяц положили. А то раньше все только за «натуроплату»: за харчи, за жильё. Летом в клуне, зимой в хатынке, что одним боком до печки, а другим до коровника. И за одежду — обноски хозяйские драные... Мама так в наймичках и померли. Застудились весной. Чоботы у них были только, чтоб в церкву ходить, на праздник погулять. А так, зимой носили постолы с онучами; а то — всегда босые. И по стерне, и по лесу, по всем колючкам... Мама говорили, что у них ноги задубелые, не хуже копыт. Но постолы промокают; мама и застудились. Горячка трясла. Как пьяные стали или как в тифу: говорили всякое, песни спивали. Так и померли в холодной клуне на соломе. Хозяин не пустил фершала позвать. Лошадь не дал за ним поехать... «Ничего, -

сказал, - отлежится. Она баба здоровше всех. А лошади нужны сейчас навоз возить. Весна какая пошла - весь снег за неделю отмыла. Земля уже мягкая...». Навоз он вывез. А мама померли. И я еще к нему кланяться ходил, чтоб дал рубля два на попу и на гроб. Не подарил, нет, с нашего заработанного. У того куркуля принцип был: платить наймитам только в осень, когда все уберёт. Я тогда так разнервничался за маму и за ту куркульскую жадность, что схватил колун и на него... Если б не вцепились хлопцы, так бы и зарубал...» В глубоко посаженных, маленьких, чуть раскосых глазах - ни искры. Большая самокрутка - козья ножка, свернутая из четверти листа районной газеты, - дымилась равномерно. Только широкие руки сжимались в кулаки и косточки белели. Так же негромко, ровно и внятно разговаривал он на собрании, которые каждый вечер собирались по «куткам». Большое село делилось на несколько кутков (то есть углов), охватывающих от 50 до 100 хозяйств. Сельские исполнители и колхозные активисты приглашали-пригоняли в хату тех, кто не выполнил план хлебозаготовок, и потом следили, чтобы никто не ушёл без особого разрешения. Обычно начинал Ващенко. Он рассказывал о том, сколько по селу уже сдано хлеба, сколько еще нужно сдать. Называл злостных неплательщиков и подробно докладывал, где и у кого нашли спрятанный хлеб.

- ...Он думал, он самый хитрый. Закопал на дальнем поле. Да только мышей не перехитрил. Нашли мыши его яму. А за ними и лиса. А там хлопцы, которые охоту любят, заметили, чего это лиса все на одном месте, на одном поле мышкует. Так и открыли ту хитрую яму. А зерно уже пополам с мышиним говном. Ну, хозяйина, конечно, забрало НКВД. Поедет теперь туда, где зимой и солнца не видать. А семья без хлеба осталась. Выходит, он враг не только державе, он и своим детям самый злой враг. Потом говорили приезжие: районные заготовители, мы с Володей, местные активисты-комсомольцы, колхозные бригадиры. Все выступавшие сидели за столом, под иконами. На белой стене темнели большие рамки, начинённые разнокалиберными фотоснимками. Николаевские солдаты в лихо заломленных бескозырках. Девчата в венках с лентами. Красноармейцы в буденновках. Остолбеневшие перед фотоаппаратом дядьки в жестких картузах или барашковых шапках, в расшитых рубахах и городских пиджаках. И тут же цветные картинки из старых журналов, открытки с усатыми запорожцами, пляшущими гопака. На скамьях и просто на полу у печки тесно сидели насупленные бородачи, усачи в кожных, в серяках, молодые парни, сонно равнодушные или презрительно угрюмые. Отдельными кучками сгруппировались бабы и девки в темных платках, повязанных замысловато кочанами или накинутах шатрами поверх светлых косынок, в суконных полу шубках... Густо клубился сине-сизый махорочный дым в зыбком полумраке. Еле-еле светились самодельные свечки или лучины, реже — керосинка. Села, не выполнившие план хлебосдачи, заносились на «чёрную доску» и подлежали «товарному бойкоту». Лавки закрывали. Нельзя было достать

ни керосину, ни гвоздей... Никто не выходил курить, не ругался за дверью с исполнителями, удерживавшими подозреваемых в намерении удрать... Ващенко снова и снова призывал: «Кто хочет вступить и добровольно объявить, что выполнит свой долг?». Иногда поднималась рука. Вставал парень или разбитная баба.— Завтра я, може, достану. Родня обещала мешка два. Тогда отвезу. Таких сознательных громогласно хвалили, отпускали домой спать. А на следующий день выходила наша газета-листочка: «Слава честному селянину, ставшему на путь выполнения долга перед народом. Следуйте его примеру!» Но обычно после нескольких тщательных призывов, Ващенко начинал поименно выкликать к столу должников.— Ну, гражданин Дубына Степан, в который раз мы с тобой тут балачки балакаем?.. Чего молчишь? Тебя спрашивает Советская власть — сколько раз мы тебя уже вызывали?

- Нэ пам'ятаю. Нэ рахував.

- Ах, ты еще смешки строишь! Шутки шуткуешь. Ну, а я тебе серьезно говорю, очень серьезно. Мы тебя уже четырнадцатый, чи нет, пятнадцатый раз вот так спрашиваем. Когда выполнишь? - Немае у мэнэ ни фунта хлиба... Вже й даты макуху едять...- Так, значит, хитруешь? Сколько ты сеял? Пять с половиной гектаров сеял. Точно известно: было у тебя пшеницы два гектара и жита полтора. А еще и горох, и ячмень, и овес, и подсолнечник, и кукуруза на двух гектарах. Ты не бреши, я твои поля знаю. Черного пара у тебя не было. Так сколько ж ты собрал? Сколько копычек? Ты не хитруй, не бреши, сколько?.. Не помнишь уже? Такой ты, знаешь, хозяин лядащий, что своего урожая не помнишь! Ну, так я тебе напомним. На твое поле не другое какое солнце светило. И дождики тебя не обходили. Значит, собрал ты пшеницы двадцать четыре центнера. Ну, нехай двадцать два. А сколько ты сдал? Всего и с кукурузой и с ячменем только восемь центнеров! Еле-еле на сорок процентов задания... Мы тебя, гражданин Дубына Степан, знаем, кто ты есть. Советская власть всё знает. Я ж сюда не сдалека приехал, не с Харькова, не с Москвы. Я ж еще помню, как ты женился. В тот самый год, когда молонья (молнія – **З.О.**) сожгла панское сено. Ты ж даже новых чоботов не имел. У старшего брата, у Тараса, чоботы брал на свадьбу. Мы знаем: ты с бедняков. Но только своего классу цурался. Вот я тут при всех людях считаю: сколько тебе на семью хлеба нужно. Кладём один пуд на душу в месяц. Считаю всех твоих, и старых и малых, и тех внуков, что титьку сосут. Вас всех - девять душ. Считаю по-царски — девять пудов в месяц. Полтора центнера. Значит, за зиму вы от силы шесть центнеров съели. У тебя ж ячмень есть и кукуруза. Так где ж они, все другие центнеры? Не знаешь? Если ты их не сховал, значит, продал. Закон преступил! Задание хлебосдачи не выконал, а спекулюешь. Наш план подрываешь и тайно загоняешь хлеб перекупщикам. Знаешь, какая кара за это?- Рубайте мне голову!.. Не маю ни фунта! Ни зернинки... Ващенко тяжело грохал кулаком по столу, но говорил так же спокойно и ровно:

- Годи! Хватит! Сидай и сиди, пока не надумаешь! Пока не пообещаешь, что надо. Сиди и домой не просись, не пустим.

Так из ночи в ночь. Иные собрания продолжались непрерывно по двое-трое суток. Активисты у стола сменялись. Мы чередовались, уходили, или спали тут же, откинувшись к стенке, урывками, в чадной духоте. Спали и многие крестьяне, сидевшие и лежавшие на полу. Ващенко был самым неутомимым. Снова и снова наседавал, допрашивая очередного несдатчика. Ему вторили и другие, сидевшие рядом, просыпаясь или силясь не задремать. Задавали все те же вопросы, кто поспокойнее, а кто криком. Повторяли все те же призывы и угрозы... Единоличников, которые числились должниками по хлебопоставке, всячески утесняли. В их хатах проводили ночные собрания, к ним вселяли приезжих уполномоченных, заготовителей, ревизоров, шефов. Колхозники уже давно выполнили и перевыполнили план хлебосдачи и поэтому были освобождены от постоев и прочих повинностей. А единоличников заставляли ежедневно запрягать своих отощавших лошадей - возить дрова для сельсовета, для школы, перевозить командированных в соседние колхозы или в Миргород и просто часами дежурить у сельсовета, - авось, понадобится «транспорт». Это были предварительные, предупредительные меры воздействия. Наиболее упорных или дерзких председатель сельсовета сажал в «холодную». В задней комнате сельсовета окно забили досками, а дверь прижимали большим колом. Охрану несли дежурные сельисполнители. Они были на побегушках у председателя, разносили «казённую почту», созывали собрания, а в отсутствие членов сельсовета «слушали» телефон. И они же выводили арестантов на двор, передавали им харчи и одежду. У властей не было средств кормить заключённых. Родственники приносили им, что могли; а бобылям и задержанным бродягам приходилось выпрашивать еду у сокамерников. Содержались там вместе мужчины и женщины, все лежали вповалку на соломе. И комната действительно была холодной, так как единственная сельсоветская печка едва обогревала исполнителей, зябнувших в коридоре... Высшей мерой воздействия на злостных несдатчиков было «беспорное изъятие»... Бригада, состоявшая из нескольких молодых колхозников и членов сельсовета, руководимая, как правило, самим Ващенко, обыскивала хату, сарай, двор и забирала все запасы зерновых, уводила корову, лошадь, свиней... В иных случаях милосердствовали, оставляли картофель, горох, кукурузу для пропитания семьи. Но более суровые очищали все, «под метелку». И тогда забирали также «все ценности и излишки одежды»: иконы с окладами, самовары, коврики с картинками, даже металлическую посуду - может, она серебро. И деньги, которые находили спрятанными. Особая инструкция предписывала изымать золото, серебро и валюту. В нескольких случаях находили золотые царские монеты - пятёрки, десятирублёвки. Но обычно сокровенные клады оказывались бумажными: старые купюры с Петром и Екатериной, неказистые лянляые керенки, гетманские и петлюровские

«шаги», деникинские «колокольчики», а также советские «лимоны» (миллионы) и «лимонарды» (миллиарды). Попадались и советские серебряные рубли, полтинники и даже медные пятаки...» [184,с.56-58].

Коли закінчився хліб у «індиків» почали забирати посівний матеріал і у колгоспів, працівники яких також голодували. Хто був проти, того як голову Попівської сільради Бобиря «попереджали», інших, як, наприклад, першого голову вергунівського колгоспу «Більшовик» Костенка Пилипа Федоровича, який категорично виступив проти вивезення посівного зерна, за згадками односельців, зняли з посади та заарештували. Сьогодні, завдячуючи «Національному банку репресованих», відомо, що П.Ф.Костенко, народився 1892 році в Вергунах в сім'ї селянина, колгосник, освіта початкова, засуджений Полтавським обласним судом 19 грудня 1937 року до 4 років побавлення волі. Звільнений 14 травня 1942 року. Реабілітований в 1963 році. Подальша доля невідома. На зміну йому головою вергунівського колгоспу «Більшовик» було «обрано» Микитенка Федора Федоровича. Про нього відомостей у пам'яті селян не залишилось.

Про жахливі події Голодомору ще у 90-і роки ХХ століття учні-пошуковці Вергунівської школи дізнавалися зі спогадів тих, кому пощастило вижити. Сьогодні багато з них вже померло, тому їх спогади будуть своєрідною даниною їх пам'яті. Вергунянка Зуб Уляна Григорівна тоді розповідала: «Коли настав голод, мені було 23 роки. Щоб вижити, їли качани, гілки, листя, бруньки з дерев. Батькові вдалося приховати у землі трохи пшениці, картоплі, солі. Тим і врятувалися». По наших селах нишком люди співали гіркі пісні:

Батько в созі, мати в созі,
Діти плачуть по дорозі,
Нема хліба, нема сала,
Бо місцева власть забрала. (Дод.№ 10)

Багато людей не пережили тяжкого голоду і померли. Розповідали про страшний випадок, коли мати чотирьох дітей в розпал голоду 1933 року вивела своїх дітей на ставок і разом з ними кинулась під кригу. Вергунянки Остапенко Марія Іванівна, Карпенко Ольга Андріївна, Короленко Ганна Іванівна у 90-х роках минулого століття розповідали учням, як їли листи акації, з перемолотих пустих кочанів кукурудзи пекли млинці, як маленькими ходили полоти буряки, щоб зарбити мисочку юшки, як ще живих людей ховали в братських могилах.

В «Мартиролозі», де зібрані прізвища померлих від голоду на Полтавщині, згадані і жителі села Вергуни: Биристовський Павло, Демченко Йосип, Запеченко Григорій, Бутенко Семен, Короленко Трохим, Кунатенко Хома, Литвиненко Іван. Важко назвати всі прізвища, але ми згадаємо вергунівські родини, які померли в голодомор: родина Галаганів – 2 чоловіки, родина Глущенків – 9 чоловік, родина Гордієнків – 5 чоловік, родина Корнієнків – 5 чоловік... І цей трагічний список можна продовжувати - Химичі, Шулещенки, Павленки, Остапенки, Хімічи,

Фісуни, Усенки, Ціви, Пітленки, Полупани, Панченки, Радченки, Моргуни... Загальну чисельність померлих під час Голодомору у селі Вергуни встановити так і не вдалося. Лише по приблизним підрахункам загинуло понад 105 осіб. В Клепачах померло 109, у Шишаках – 140 чоловік [114].

«Совецький» уряд старався приховати цей злочин проти українського народу. З боєм у серці багатьох жителів нашої округи розповідали, що померлих у той жахливий час не було змоги провести в останню путь по християнському звичаю і православному обряду. Ховали у братських могилах подалі від людських очей. Наприклад, у с.Вергуни ховали на місці, на яких сьогодні знаходиться тваринницька ферма. І разом з тим, як свого часу розповідали вергуняни, на залізничній станції Хорол (як, мабуть, і в Ромодані та Лубнах) лежали і гнили просто неба зібрані для вивезення в Росію купи зерна та картоплі, які охороняли озброєні військові. Відомо про геройський вчинок колгоспника М.А.Реві з села Хильківка Покровобагачанського району, який в своєму листі до Й.Сталіна від 1 травня 1940 року розповів про масовий виступ селян проти хлібозаготівель на станції Хорол: «В 1933 г. когда голодный народ собирал зерна кукурузы возле склада «Заготзерно» на станции Хорол, то его стреляли, как собак. Вызвали из города Хорол эскадрон конной милиции, которая как львы с обнаженными шашками, гнала нас голодных. А хлеб на складах был, было зерно, была мука, а люди умирали с голода. Значит это было сделано все от государства умышленно и государство об этом знало потому что и в Москве немало наших умерло пухлых от голода и в других больших городах. В результате осталось много пустых сел и хуторов. Для оставшихся в живых детей создали приюты (в народе назывались «патронатами» – **З.О.**). В 1941 году в нашем селе пойдут в школу в первый класс только три души детей. Вот что наделал голод 1933 года. Сельсовет о смертности в 1933 году справок не дает потому что смерть за этот год унесла столько, сколько людей раньше не умирало за 50 лет». До речі, спроба «відкрити очі» Й.Сталіну на голод 1933 року дорого коштувала М.А.Реві. За вироком судової колегії по кримінальних справах Полтавського обласного суду від 9 жовтня 1940 р. він був засуджений на 6 років ув'язнення [151].

В селах Хорольського району селяни, доведені до відчаю голодом, здійснювали спроби забрати зерно з комор та токів. Ці факти були непоодинокими, але місцева влада, ймовірно, їх замовчувала, бо боялась відповідальності. Дуже красномовним у цьому зв'язку стає повідомлення ОГПУ 1932 року про події в с.Ялосовецькому: «В Хорольском районе на винокуренный завод Елизаветинского совхоза напала толпа крестьян в количестве 70 чел. и потребовала от охраны сдачи оружия и препятствия хищению кукурузы. Из толпы были произведены несколько выстрелов» [96,с.65].

Сталінський режим намагався приховати Голодомор не тільки від зовнішнього світу, а й від нащадків. 16 лютого 1933 р., коли багато

тисяч селян помирали від голоду, на місця надійшла директива: «Категорично заборонити якій би то не було організації вести реєстрацію випадків опухання і смерті на ґрунті голоду, крім органів ГПУ». Сільрадам наказано при реєстрації смерті не вказувати її причини. Більше того, 1934 року надійшло нове розпорядження: всі книги ЗАГСу про реєстрацію смертей за 1932–1933 рр. вислати в спеціальні частини, де частину з них було знищено [229]. Георгій Папакін в роботі «Чорні дошки»: антиселянські репресії (1932–1933)» повідомляє, що навіть Харківський обласний відділу ГПУ у червні 1933 р. змушений був констатувати, що «...особо поражені продзатрудненнями Хорольский, Чутовский, Новогеоргиевский, Полтавский, Кременчугский, Решетилловский, Красноградский, Кобелякский, Глобинский, Миропольский, Чугуевский и Новосанжарский районы, где заболевания и смертность на почве истощения начали принимать угрожающие размеры». Знаний полтавський історик Олександр Єрмак в статті «Дослідження історії Голодомору -33 на Полтавщині (1988-2008 роки)» наводить варажаючи факти, які свідчать про катастрофічні масштаби голоду на Полтавщині: «У 1926 році на площі в межах адміністративнотериторіального поділу Полтавської області 1939 року (33,1 тис. кв. км) проживало 2644 тис. чоловік. А станом на 17 січня 1939 року населення області складало 2229,8 тис. чоловік. Тобто за 12 років, які пройшли між двома переписами, кількість мешканців Полтавщини не тільки не зросла, а, навпаки, скоротилася на 414,2 тис. чоловік, або на 15,7%.» [167,с.65].

У серпні 1932 року ВЦВК і РНК СРСР ухвалили постанову «Про охорону соціалістичної власності», за якою за крадіжку колгоспного майна вводилася «вища міра соціалістичного захисту» — розстріл з конфіскацією всього майна або позбавлення волі на термін не менше 10 років. Як крадіжка кваліфікувалася навіть спроба принести додому з колгоспного поля жменю зерна, щоб нагодувати голодних дітей. Не дивно, що сучасники називали цей закон «законом про п'ять колосків». «Ми, діти, - згадував сучасник, - ходили в поле збирати колоски. Це також вважалося розкраданням соціалістичної власності і було небезпечним. Безглуздя: колоски проростали або пріорювалися, але ніхто не мав права їх збирати. Сторожі (об'їзчики) пильнували поля, ловили порушників, приводили до сільради, де заводили судові справи. Тому старші боялися збирати колосся, посилали дітей». Селяни тікали від голоду, хто куди міг. Хто пробирався через кордони НКВС до великих міст чи інших областей, хто нелегально переходив кордон подалі від комуністичного пекла.

Дуже показовою була доля вергунівського селянина-односібника Приходченка Ларіона Дем'яновича, батька шістьох дітей. Про його поневіряння світом розповіла колишньому вергунянину Б.Н.Ткаленку у 90-х роках ХХ століття одна із його дочок Марія Іларіонівна, 1926 р.н.: «Восени 1932 року батько приховав трохи зерна. Зерно знайшли і забрали. Одного разу хтось із рідні сказав, що вночі батька або вб'ють, або

заберуть. Він не став чекати поки його заарештують вночі покинув Вергуни. Поїхав у Харків, де були родичі. Працював на заводі під чужим прізвищем, а жінку і п'ятеро дітей (старший вже служив в армії) вислали з села. Коли їх забирали, мати і старші дочки одягли на себе по дві - три сорочки, по два платки і кожушки, але наказали все зайве і кожушки зняти. Спочатку відвезли у Ляхову, а весною вислали у Казахстан. У Харкові батька хтось із вергунян впізнав і йому знов довелося переховуватись, але в цей час через Харків везли його сім'ю і він приєднався до неї. Їхали товарняками, баржами і через місяць прибули у Балхаш. З Балхаша відправили нас на будівництво заводу за 60 кілометрів, йшли пішки. Але батькові дали підводу і двоє коней. Батько йшов попереду з незарядженою рушницею, яку йому дали для відлякування голодних казахів. Для них коні – найкраща їжа. Прийшли до місця призначення. Батьки працювали на будівництві заводу. Жили на фермі у корівнику. Сім'я від сім'ї була відгороджена простирадлами. Батько був грамотний і згодом його перевели у місто Балхаш і призначили керівником господарства по вирощуванню овочів для Балхаша. Вирощували городину, кавуни, дині, розсаду. Воду для поливу брали з озера Балхаш. Працівників було близько ста чоловік, в основному вислані. Батько керував доволі успішно і згодом йому дали невеликий, але окремий будинок. У 1939 році на ВДНХ у Москві батька нагородили почесною грамотою. Під час війни батька в армію не взяли, а мій молодший брат воював у авіації, стрілок-радист, загинув. Дочки вчилися. Після війни батька перевели у місто Митищі Московської області керувати господарством по вирощуванні овочів для Москви. Дочки переїхали з ним і працювали в Москві. Батько помер і похований в Казахстані. Марія Іларіонівна після розпаду СРСР повернулася в Україну. Жила спочатку в Клепачах, потім у Хоролі».

У січні 1933 р. українським селянам було заборонено виїзд з території УРСР в інші республіки. Чекісти категорично заборонили сільрадам видавати будь-які довідки на виїзд, їх агенти та сільські активісти попередньо виявляли тих, хто збирався залишити село, створювались оперативні «заслони», які не випускали селян з села.

Про те, як удалося втекти за кордон нашим землякам, згадує Марія Ковалик, яка під час голодомору проживала в Новачисі Хорольського району Полтавської області, а донедавна мешкала в місті Бучач (Тернопілля): «Наприкінці двадцятих – на початку тридцятих років уже починали розкуркулювати хазяїв і вивозити до Сибіру їхні сім'ї. Батька поки що не чіпали, тому що він був підданим іншої держави, а також робітником. В 1932—1933 роках почалося викачування хліба, забирали все до зернини, не залишаючи нічого навіть для посіву. Поля залишалися неораними і незасіяними. Худобу забирали, щоб не було чим обробити землю. Люди починали голодувати, а в 1932—1933 роках поголовно вмирили з голоду... Мій батько, уродженець теперішньої Івано-Франківської області, в 1914 р. потрапив у полон до Росії і там одружився

з полтавчанкою Килиною Симчук. У їхньому господарстві було трохи землі, були конячка і корова. Батько працював на Оріховському цукрозаводі столяром, а мати займалася господарством, сплачуючи високі податки і здаючи контингенти (так у перші роки радянської влади, а пізніше – фашистської окупації називались податки – **З.О.**) хлібом. Батько на той час уже почав збирати документи, щоб виїхати до себе на батьківщину. Тільки нова біда: батька пускають, а мене і маму — ні, оскільки ми були громадянами Радянського Союзу. Скільки батько не писав, не їздив, але зробити нічого не міг. Тоді хтось йому порадив: ти виробляй собі документи одному, а сам бери в мішок хліба печеного, їдь під границю і там домовся тихенько з робочим, який працює на пограничній ріці, через яку переправляють рибу за кордон; якщо вдасться, то переправить тобі дружину з дитиною на той бік, де їх і зустрінеш, зійшовши з поїзда. Отже їдь поїздом, а дружина з дитиною нехай тебе провожають до кордону, де їх зустріне той чоловік, що має ними далі опікуватися. Так і зробили. Через ріку мене і маму переправили в бочці з-під оселедців. А 10 березня 1933 р. батько зустрів нас уже на польському березі» [196].

3.3 Сталінські репресії на селі 1937–1940 рр.

Влада жорстко карала тих, хто вперто не хотів вступати до колгоспів – розстрілювали, саджали до буцегарні, цілими сім'ями висилали до Сибіру. Заарештовували всіх: хто проти колгоспу, хто розповів політичний анекдот, хто не хотів вивозити все зерно, хто вчив любити Україну.

Дуже показовою є доля уродженця с.Шишаки Никифора Прокоповича Гузика, селянина-одноосібника, який з 1900 років з сім'єю проживав у Клепачах (Клепачівських хуторах). Наприкінці 20-х років його «розкуркулили» і, разом з родиною, відпраили як спецпереселенця будувати в Нижньому Тагилі двох промислових гіганта: «Уралвагонстрой» та металургійний завод. Їх поселили в селищі з промовистою назвою «Вторая площадка». На 1 січня 1932 р, в селищі в перенаселених бараках проживало 15 тисяч спецпереселенців. У приміщеннях, які не були пристосовані до уральської погоди не було навіть груб, «семьи в редких случаях разделялись занавесками. Многие умерли здесь от холода и голода». Н.П.Гузик привіз з собою з собою саме цінне - «Месяцеслов с Богом Святым, всего лета», придбаного їм в Києво-Печерській Лаврі в «молодих годах». На його полях він вів своєрідний щоденник, в яких описував свої переживання, погоду, малював картинки. Відомо, що в нього був син Петро і онук Валентин [263].

Цікаво, можливо саме цього Н.Ф.Гузика (або його близького родича) згадує у своєму описі Т.С.Бридун «В Клипачівських хуторах козак Гузик, він же й цар, котрий має володінні коло 500 десятин землі, але живе, як і кожний середнього достатку хуторянин. Частина землі обробляє сам з своєю сім'єю, а останню віддає в оренду та з половини».

Учні Вергунівської школи свого часу з'ясували, що в 1935 році було заарештовано вчителя географії Вергунівської школи, колишнього офіцера, якого любили учні та поважали батьки, Тараненка Івана Петровича. Його звинуватили в створенні ворожої організації «За вільну Україну». Наприкінці 30-х років було репресовано директора Шишаківської середньої школи М.М.Сабалдира (рід Сабалдирів походить з с.Покровська Богачка на Хорольщині; подарував Україні великих українських патріотів – педагогів, агрономів і мовознавців, зокрема рідних братів Г.О.Сабалдира. і П.О.Сабалдира – **З.О.**) [335].

Згідно розміщеного у вільному доступі «Відкритого списку жертв політичних репресій в СРСР» віддали під суд голову колгоспу «Більшовик» Костенка Пилипа Федоровича. Були репресовані вергуняни - Корнієнко Павло Якович, 1914 року народження, Кунат Данило Гаврилович, 1897 року народження, Бирюк Андрій Сергійович, 1910 року народження, Тарасенко Яків Данилович, 1895 року народження, Олексенко Василь Абрамович, 1880 року народження [41]. Встановлено прізвища репресованих селян-одноосібників с.Вергуни, зокрема - Пітченко Никифор Єлисейович, 1887 р.н., українець, із селян, освіта середня спеціальна, пасічник; Остапенко Іван Никифорович, 1892 р.н., українець, із селян, освіта початкова; Панченко Антон Данилович, 1892 р.н., українець, із селян, освіта початкова, селянин-одноосібник; Синяговський Терешко Семенович, 1893 р.н.; Моренко Яків Мусійович, 1892 р.н., українець, із селян, освіта початкова, селянин-одноосібник; Глуценко Михайло Степанович, 1878 р.н., українець, із селян, освіта початкова. селянин-одноосібник. Гриценко Василь Трохимович, 1901 р.н., Бирюк Андрій Сергійович, 1910 р.н., Бражченко Андрій Костянтинович, 1875 р.н, українець, із селян, малописьменний. Відомі прізвища деяких репресованих жителів в селі Клепачі: Клепача Хоми Степановича, 1888 р.н., колгоспника, голови ради місцевої релігійної громади, якого було розстріляно в Полтаві 17 листопада 1937 року; Клепача Митрофана Кіндратовича, 1893 р.н., колгоспника, засудженого у 1938 році до 10 років позбавлення волі; Федоренка Іллі Андрійовича, 1876 р.н., заарештованого в 1929 році, селянина–одноосібника, якому було заборонено проживання в певних містах СРСР протягом 3 –х років. Греченко Володимир Митрофанович - 1877 року народження, місце народження: Полтавська обл. с. Шишаки Хорольського р-ну, національність: українець, соціальне походження: із духовенства, освіта: освіта середня, закінчив Полтавську духовну семінарію, останнє місце проживання: Полтавська обл. с. Мала Перещепина Новосанжарського р-ну, останнє місце роботи: Священик місцевої церкви, Заарештований 30 жовтня 1937 р., Засуджений Особливою трійкою при УНКВС Полтавської обл. 13 листопада 1937 р. за ст.54-10 ч.1 КК УРСР до розстрілу з конфіскацією майна., вирок виконано 19 листопада 1937 року. Серед репресованих є і уродженці та жителі с.Шишаки – уродженець села Греченко Володимир Митрофанович, 1877 р.н., українець, із духовенства, освіта середня, закінчив Полтавську

духовну семінарію, священник с.Мала Перещепина Новосанжарського р-ну Полтавської області, заарештований 30 жовтня 1937 р., засуджений Особливою трійкою при УНКВС Полтавської обл. 13 листопада 1937 р. за ст.54-10 ч.1 КК УРСР до розстрілу з конфіскацією майна, вирок виконано 19 листопада 1937 р.; Гунько Іван Нікіфорович, 1889 р.н., українець, селянин-односібник, освіта початкова, заарештований 31 січня 1930 р., засуджений Особливою нарадою при Колегії ДПУ УСРР 25 лютого 1930 р. за ст. 54-10 ч. 1 КК УСРР до 3 років позбавлення волі; Гриценко Антон Вікторович, 1895 р.н., українець, без певних занять, заарештований 28 жовтня 1937 р., засуджений Особливою трійкою при УНКВС Полтавської обл. 13 листопада 1937 р. за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР до розстрілу з конфіскацією особистого майна. Вирок виконано 26 листопада 1937 р.; Гриценко Григорій Петрович, 1896 р.н., селянин –одноосібник, українець, освіта початкова, заарештований 28 квітня 1930 р., засуджений Судовою трійкою при Колегії ДПУ УСРР 12 липня 1930 р. за ст. ст. 54-2, 54-10, 54-11, 54-12 КК УСРР до 8 років позбавлення волі.

Тиск, насилля і погрози дали свої результати. За історичними джерелами, у 1934 році 92,4 процента селянських господарств України були колективізовані і обробляли 96,9 процента орної землі. У 1936 році врожайність зернових складала в середньому по 13,1 центнера. У колгоспах створювались ферми великої рогатої худоби, свиней, овець, птиці [265].

Але репресії проти наших селян не закінчились 1937-1938 роком, вже у серпні 1940 року було засуджено до 5 років позбавлення волі вергунянина Глущенка Олексія Костянтиновича, 1919 р.н., українця, із селян, освіта незакінчена середня [46].

Деяких уродженців села було арештовано в інших областях України. В електронних каталогах «Книги Памяти жертв политических репрессий» згадуються, зокрема, прізвища уродженців села Вергуни: жителя с.Ширяєвка, Іванівського району, Влидивостокського округу, ДВК, Бубаренка (Бобиренка – **З.О.**) Сави Омеляновича, 1880 р.н., хлібороба, якого було заарештовано 25.11.1929 року за антирадянську агітацію. У листопаді 1937 року був розстріляний житель с.Оріхівка Лубенського району Короленко Ілля Михайлович (1908-1937 рр.). У лютому 1943 року було заарештовано вчительку школи с.Новоселівка Краснолиманського району Сталінської (Донецької) області Глущенко Катерина Васильовна, яка народилась у 1898 році у Вергунах.

Про наслідки Голодомору і сталинських репресій говорять і такі факти. В Покровобагачанському районі Полтавської області (на той час - Ленінський район, в який входила і Вергунівська сільська рада, а з 1931 року ввійшла до Хорольського району) з 1926 по 1937 рік населення району скоротилось з 29.2 тис. чоловік до 22.5 тис. чоловік [232,с.17].

Та всупереч всьому, життя у селах продовжувалось. Потихеньку на зміну волам, коням у сільськогосподарське виробництво приходили трактори і комбайни. Перші трактори з'явилися у Вергунах на початку 30-

х років ХХ століття. Вергуняни користувались послугами спочатку Покровобагачанської, потім – Хорольської МТС. Трактори «Фордзон», «Універсал» значно полегшили працю селян. За офіційними звітами, на Полтавщині у 1938 році «тракторами, комбайнами и др. машинами проведено в колхозах 63 % всех работ, в то время, как 10 лет тому назад, мы имели только «Фордзон» [232,с.19]. По всьому Покровобагачанському району, потім Хорольського району у середині 30-х років ХХ століття гриміла слава вергунян: комбайнера Короленка Івана Івановича та його помічника Остапенка Левка Кириловича. Село працювало і оживало. З'явився хліб в коморах у колгоспників, почали більше платити на трудовень. Заможніше стали виглядати Вергуни. Відбували весілля (таємно – хрестини і храмові свята), будувались нові хати, господарчі будівлі. Щоб підняти продуктивність праці на селі, комуністами було організоване соціалістичне змагання між областями, районами, колгоспами, бригадами тощо. Влада розуміла, що тільки завдяки ентузіазму можна довести переваги колгоспного ладу.

У вергунівському колгоспі «Більшовик», в шишаківському колгоспі ім.Петровського як і по всій країні, було організоване соціалістичне змагання до дня Великої Жовтневої соціалістичної революції, до 1 Травня тощо. Часто головною нагородою для переможців соціалістичного змагання була колективна фотографія. Дивлячись на ці фотографії, дивуєшся відкритості цих облич. Час іде і вже немає людей, які б пам'ятали їх імена і прізвища, тому ми хочемо зберегти для нащадків хоча б їх світлини.

Завдячуючи вже згадуваному нами О.К.Якименку, ми знаємо вергунян-переможців соціалістичного змагання до 1 Травня 1934 року, «ударників» III бригади – бригадира Сизьоненка Івана Васильовича з членами бригади: Костенка Трохима Ільковича, Короленко Домну Тимофіївну, Слюсаренка Григорія Петрикійовича, Баранніка Віктора Івановича, Галагана Івана Лукича, Остапенка Іллю Петровича, Міщенко Явдоху Никифіровну, Галагана Павла Тимофійовича, Феденка Івана Прокоповича.

Праця колгоспника була в ті часи в основному ручною, особливо важким був труд під час жнив, косовиці трав, коли до роботи залучались «і старий і малий». Увесь вергунівський колгосп «Більшовик» середини 30-х років ХХ століття знав кращих косарів - членів VI бригади на чолі з Яременком Никифором Семеновичем. В ній працювали: Шульга Іван Петрович, Федоряка Самійло Кирилович, Якименко Кіндрат Трохимович (батько краєзнаця О.К.Якименка), Божко Трохим Степанович, Радченко Макар Демидович, Полупан Григорій Прокопович.

В усіх районах активно пропагувалось соціалістичне змагання в різних галузях сільського господарства – рослинництві, тваринництві тощо. Наприклад, у Хорольському районі активно розвивався рух «чотирьохсотенниць», потім «п'ятисотенниць». В нього включались кращі ланкові колективних господарств, які поставили собі за мету зібрати,

наприклад, 500 центнерів цукрового буряку тощо. Знатна ланкова Юхимія Колядинська з Хорольського району у 1936 році виростила до 500 центнерів цукрових буряків з гектара. 40-центнерний урожай кукурудзи зібрали Анастасія Волик і Дарія Чайка з колгоспу імені Косіора. Колгоспник-дослідник М.Шульга одержав на кожному гектарі по 36 центнерів озимої пшениці (зараз середня врожайність озимої пшениці у СВК «Перемога» - понад 60 центнерів з гектара – **З.О.**) [265].

В кінці червня 1932 року в с.Шишаки було проведено укрупнення господарств. Дев'ять шишацьких колгоспів об'єдналися в одне господарство, якому присвоїли назву ім. 14 – річчя Жовтня. Головою колгоспу був обраний Артюшенко. У шишацькому колгоспі партійна організація була створена в травні 1933 року. Саме тоді на роботу головою колгоспу «14 – річчя Жовтня» був «рекомендований» кандидат в члени партії І.Г.Сич, який добре знав це господарство, працюючи уповноваженим Хорольського райкому партії в справах колективізації. У 1934 році голову артїлі Артюшенка було висунуто на відповідальну роботу в райвиконком (Хорольський –**З.О.**), а керувати колгоспом доручили Івану Григоровичу Дудці, який на той час повернувся з Наталівки, де працював з 1929 року в першій на Хорольщині артїлі. Він доклав чимало зусиль в зміцненні економіки колгоспу. Першим кроком в цьому напрямку було придбання вантажної автомашини. Це стало можливим після продажу державі 633 центнерів хліба урожаю 1934 року. У 1936 у колгоспах пройшли урочисті збори з нагоди вручення Державних актів на вічне і безкоштовне користування землею. Місцеві газети у 1940 році писали, що «колгоспи Полтавщини дійсно стали більшовицькими, а колгоспники – заможними». 08 липня 1939 року Раднарком СРСР і ЦК ВКП (б) ухвалили постанову «Про заходи в розвитку тваринництва в колгоспах.» В ній відбивалися підсумки роботи збільшення поголів'я продуктивної худоби на колгоспних фермах. Постанова широко обговорювалася на відкритих партійних зборах в усіх колгосподарствах нашої округи. Було складено перспективні плани розвитку ферм. Наприклад, колгоспники с.Шишаки «як суперники по соціалістичному змаганню артїлі Павлівської сільради, вирішили створити нові ферми. Щоб їх мати не менше чотирьох. Найбільший досвід у громадському тваринництві був у наших колгоспників у вирощуванні свиней. Славу шишацької ферми невтомним трудом підтримували свинарі і свинарки: С.В.Якименко, П.І.Призенко, Н.Я.Рубан. Зміни відбувалися у всій тваринницькій галузі. В досягненні, які відбулись на вівцефермі, значна заслуга Феодосія Єлисейовича Падусенка, який доглядав овець п'ять років. У 1940 році йому виповнилось 66. На його очах отара лише зростала, а й міняла колір: з чорного на сірий (каракуль). На 01 червня 1941 року стан тваринницької галузі був обслідуваний в 17 колгоспах Хорольського району і в 6 - Покровобагачанського. Із цих 23 колгоспів у шишачан всієї худоби було найбільше» [334].

Треба бути відвертим – не всім підкорялись такі висоти, бо рівень агрокультури залишався дуже низьким, майже не використовувались мінеральні добрива і сільськогосподарські машини. Основна робоча сила – чоловічі та жіночі руки. Але районне керівництво вимагало від голів колгоспів рекордів і змушувала їх йти на те, що на «рекорд» однієї ланки працювали всі інші бригади, віддаючи частину свого вирощеного врожаю буряків «передовику колгоспного виробництва». Перед війною вергуняни брали активну участь у виставках народного господарства у Хоролі, Полтаві, на яких колгоспники показували свої найкращі досягнення в галузях сільськогосподарського виробництва.

Торгівельне обслуговування в Вергунах (входило тоді Ленінського району Лубенської округи) було організовано Клепачівським споживчим товариством, яке вважалось одним з кращих на Полтавщині.

22 вересня 1937 року шляхом виокремлення з території Харківської області було створено Полтавську область. Для читача буде цікаво, що у 1939 році у Полтавській області були проведені значні по масштабам геофізичні та бурові роботи. Завдяки проведеним дослідженням було виявлено, що до нафтоносних і газоносних регіонів на Полтавщині відноситься район Вергуни-Петрівці. Але війна завадила продовженню досліджень [232,с.25].

3.4 Наша округа за часів фашистської окупації (1941-1943 рр.)

Доля знову і знову випробовувала жителів нашої округи на міцність – 22 червня 1941 року розпочалася німецько-радянська війна. В липні-серпні 1941 року колгоспники встигли зібрати врожай ранніх зернових. В селах багато років потому згадували, як було чути, що 18-20 серпня 1941 року фашисти бомбардували сусідню вузлову станцію Ромодан, де зібралось багато військових, товарних і пасажирських ешелонів. Там загинули сотні військових і мирних громадян. 13 вересня 1941 року фашисти вдерлися в Хорольський район, де почали встановлювати «новий порядок». Вергунівська та Клепачівська сільради у складі Хорольського району, разом з Покровобагачанським, Оболонським, Семенівським районами, ввійшли до Хорольського гебіткомісаріату (округу). Хорольським гебіткомісарами були німці: спочатку Меле, Ейзенах (в друкованих джерелах часів окупації - Айзенах, в інших - Єйзен), потім - Бреннеке, а з 19 червня 1943 року(про цю подію повідомлялось в «Хорольських Вістях») - Герке.

Разом з тим, з 55 тому військово-біографічного словника Д.Ю.Соловйова «Все генералы Сталина» відомо, що з 23 вересня по 3 жовтня 1941 р. в шишаківському лісі знаходилась в тимчасовій облозі група з 8 радянських солдатів на чолі з майором (в майбутньому – Герой Радянського Союзу, генерал-полковник) Василем Митрофановичем Шатіловим (1902-1995 рр.).

Про життя хорольців в перші місяці окупації докладно розповів Олексій Микитенко в своєму дописі «Дорогами подвигу, пам'яті та невимовної скорботи»: «23 жовтня 1941 року на північній околиці міста Хорол есесівці розстріляли півтисячі мирних жителів, із котрих 460 склали особи єврейської національності... Масовий розстріл мирних хорольців відбувся на сороковий день після входження окупантів у райцентр. Хоча спочатку на перший побіжний погляд ніщо його не провіщало. Адже німці, ніби на підтвердження правомірності існування своєї вродженої педантичності, не відкладаючи справ у довгий ящик, відразу наступного після захоплення міста дня приступили до створення органів місцевої влади та наведення жорсткого порядку. Головною, як і годиться, звісно, для періоду ведення бойових дій, визначили владу військову, яку уособлювала собою місцева комендатура (ортскомендатур) на чолі з німецьким майором Голдером. Її мали підтримувати відповідні каральні та розвідувальні органи. Серед таких своїм незалежним положенням насамперед вирізнявся особий відділ жандармерії при окружному комісаріаті (гібітскомісаріат), що мав назву «СС». Поліцай-гібітсфюрером при ньому значився обер-лейтенант Біртверт, котрий завжди носив виключно військову форму. Йому підпорядковані були лише п'ять чоловік – усі з німців. Іменувалися вони перекладачами і ходили, на противагу своєму безпосередньому начальнику, тільки в цивільному одязі. Варто зазначити, що саме гібітскомісари – спочатку Меле, потім Герке і насамкінець Бренеке – (автор помиляється в почерговості гебітскомісарів – **З.О.**) через рік взамін військової по черзі очолювали так звану «цивільну» владу, яку через надмірну жорстокість, коричневі мундири та червоні нарукавні пов'язки з чорною свастикою в народі цілком справедливо назвуть коричневою чумою.

Окрім вище згаданої окремо існувала ще й районна жандармерія в кількості 13 осіб, якою керував лейтенант Пунгель. Останній підпорядковувалася й німецько-українська районна поліція з відділками в Ковалях, Клепачах, Андріївці, Хвощівці та самому Хоролі, що з часом розрослася до 70 чоловік. Спочатку її очолював у недалекому минулому колишній директор одного з радгоспів Глобинського району Іван Турівненко. Через надмірну пиятику на його місце дещо пізніше оберцфюрером призначили Михайла Бебешка. Райуправу доручили очолити нещодавньому агроному-буряководу Федору Петікову. Начальником же міськуправи, або за сьогоднішніми мірками мером міста призначили колишнього техника міськради Антона Костюка.

Слів не має, запродавців, хто загарбницько-окупаційну владу гітлерівських головорізів прийняв беззаперечно й однозначно, вистачало вдосталь. Випадкових людей серед них майже не траплялося. А якщо такі й зустрічалися, то їх можна було перерахувати на пальцях однієї руки. Проте сьогодні треба чесно визнати, що таке масове перекидництво у табір фашистських посіпак стало можливим насамперед внаслідок бездумної політики сталінської колективізації зх поголовним

розкуркуленням селян-хліборобів і вмілих господарників, що врешті-решт призвело до смерті через штучно створений голодомор дев'яти мільйонів синів і дочок хлібодарної України, та лавини безпідставних репресій, коли знову ж таки мільйони простих трударів у мирний час раптом опинилися за колючою огорожею всесоюзного ГУЛАГу. Тож уповні зрозуміло, що за такої дивної ситуації в найтерплячішого б урвався терпець. Хоча виправдання зраді та звіриному пристосовництву ніколи не було й не буде, найперше перед людьми – земляками й односельцями.

Намагання нової влади швидко навести громадський порядок майже відразу далось взнаки. Повністю припинилося грабіжництво. Ніхто не зарився навіть на те, що залишалося без особливого нагляду. Невдовзі почав функціонувати базар, де можна було продати або придбати найнеобхідніші для виживання домашні пожитки. Навіть магазини й ларьки, в яких торгували залишками ще радянських товарів, запрацювали. Залишки тих товарів теж ні для кого не були особливою дивиною, позаяк Хорол захопили без жодного пострілу та руйнації. Їх обмін проводився за ще звичні ті ж таки радянські гроші. Сфера виробництва також потроху відновлювалася. Насамперед у... колгоспах, які ніхто не збирався розпускати чи руйнувати... За роботу, правда, нічого не платили. Тому вже невдовзі людям знову довелося потихеньку підкрадати – вже в німця. В міській типографії ось-ось мали розпочати друкувати дві українські націоналістичні газети: «Хорольські вісті» та «За краще життя». Відновлював свою творчу діяльність і місцевий український театр. А на селах парубки й дівчата вечорами все активніше водили українські хороводи. Очевидці переказують, що подібних українських співів ні до, ні після більше ніколи не було.

Здавалося б, життя повсякденне поступово входить у свою звичну колію. То чого ще накажете бажати?! Поте вдумливий спостерігач, що не сидів замкнuto лише в своєму закутку, мимохить відзначив також деякі дивні особливості дій нової влади. Так уже в перші дні своє утвердження вона розпочала з фізичного винищення колишніх комуністів, комсомольців та працівників адміністративних органів дотеперішньої державної влади. В числі перших жертвами стали Марія Артюшенко, секретар райкому комсомолу І.Пипко, голова одного з приміських колгоспів В.Шкрюба. Комуністу Василю Корнієнку спочатку, попередньо добре познущавшись, відрубали руки, і лише після цього його розстріляли. Певний острах викликало й дещо неочікуване закриття міської бібліотеки, яку потім спалили... Самих же євреїв негайно перереєстрували та невідомо для чого змусили позначити верхній одяг шестикутними зірками жовтого кольору. Десь із середини жовтня на вулицях міста несподівано з'явилися численні оголошення про відправлення всіх жителів єврейської національності на роботи в місто Лубни, що було в сорока кілометрах від Хорола. Рекомендувалося взяти з собою найцінніші речі та на три дні заpastися харчами. Явку, що була обов'язковою, призначили на ранок 23 жовтня 1941 року в районі руїн

колишньої тюрми, тобто на території нинішнього ринку. Відразу хтось пустив поголос, що з Лубен євреїв відправлять на їхню прабатьківщину до Палестини... Тільки одиницям відразу стукнуло в голову, що то для них початок кінця. Та й дехто з німецьких солдатів цього ніскільки не приховував. Коли (Кате)рина Артюх упевнилася від есесівця, котрий квартирував поблизу, в повному підтвердженні прогнозу про близьку людську катастрофу, то від РЕСу негайно подалася на Луку, східну окраїну Хорола, щоб застерегти від невідвортної трагедії свою найкращу подругу Феню Ярошинську. Батько Фені, невисокого зросту сухуватий дідок Кримський, у тісній комірчині тримав на Луці крамницю, в якій поряд із гвіздками, обручами для діжок, підковами, віршовками різного фасону завжди можна було придбати ще й леденці лампас'є (мати Артюх казала «лампасе») та інші солодоші. Незважаючи на переляканий голос і з тієї ж причини витріщені Ірині очі, Ярошинська залишилася незворушно сидіти за шиттям, яким завжди підробляла собі на хліб. Та й решту членів великої, а від того постійно бідуючої, проте навдивовижу дружної родини ніскільки не занепокоїло страшне в своїй простій істинності повідомлення про близьку небезпеку та майже категорична вимога миттю кудись втікати. В їхній неочікуваній поведінці була якась гіпнотична гнітюча приреченість. А ще, мабуть, у глибині душі кожного десь теплилася якась неймовірна фантастична надія на дивну щасливу випадковість і кожного при цьому порятунок. Хіба вони могли відати про дику визначеність їхньої власної долі разом із долею багатьох інших приречених на знищення, яке їм далеко наперед запрограмували кровоненажерні фюрери фашистської Німеччини в своїх догматах війни на схід за планом «Барбароса» ще в березні попереднього року... Та попри все на момент окупації з 855 жителів єврейської національності в Хоролі залишилося трохи більше половини їхнього загального числа. Залишилися, на гадку хорольців, де бідніші та нерозторопніші. А ще благодюшні до крайнощів, котрі наївно вважали, що раз вони нікому зла не творили, то їм також його ніхто не заподіє. Адже за довгі віки проживання в Україні вони звикли за будь-яких умов завжди мирно вживатися як з існуючою владою, так і з місцевим населенням. Бо вже й самі стали таким же корінним населенням... Інша справа – німці. Але й вони в ту ще війну, імперіалістично-громадянську, вели себе зовсім по-людському. Тільки в тих своїх міркуваннях усі чомусь забували, що тепер завойовниками йшли зовсім інші за своєю ідеологією німці, а скаме – фашисти... Однак далеко не всі байдуже поклалися на означену випадком долю... Українка Надія Оліфер, котра ще студенткою вийшла заміж за інженер-механіка Льову Шнеєра з Києва, маючи на руках грудну дитину, спочатку переїхала в Хорол до рідної сестри, сподіваючись, що вогняна хвиля війни так далеко не докотиться. Але при першій ледь відчутній загрозі життю її малюка за німців миттю найняла підводу й перебралася в Миргород до подруги студентських років, де ніхто не знав подробиць її сімейної одісеї та того, що в жилах сина тече єврейська кров. І хоча в Миргороді єврейське

населення також не уникло масового розстрілу, проте вони врятувалися...Добрим людям вистачало. Ризикуючи власним та своїх близьких життям, вони часто переймалися чужою бідною і надавали скромний притулок єврейським біженцям. Родина хорольця Докторава прийняла до себе доньку житомирського лікаря і, незважаючи на всі складнощі лихого часу, врятувала цій єврейській дівчинці життя. Дякувати Богу, ще й сусіди на неї не донесли. Хоча за того часу від людей всього можна було чекати, а чогось лихого в своїй нерозважливій мстливості насамперед.

Після з'яви оголошень єврейське населення Хорола почало готуватися до відбуття з міста. Дехто бодай за нікчемну ціну в першу чергу прагнув збути власні речі. Тільки ніхто з хорольців чомусь не бажав їх купляти. Можливо, зайвий раз боялися накликати на себе біду... До зазначеного місця прямували не так уже й добровільно та охоче. Багатьох поспіхом підганяли озброєні жандарми та поліцаї, котрі, як не дивно, без особливих проблем досить швидко відшукували потрібні їм помешкання. Дехто не встиг навіть попрощатися з сусідами. Хоча в довоєнний період особливо не культивувалися змішані шлюбні союзи, проте все одно змішані родини траплялися досить часто. Тому члени сім'ї не єврейської національності з урахуванням міцних подружніх зв'язків і, головне, через спільно нажитих дітей вважали святим своїм обов'язком разом з усіма відправитися в далеку, незвідану дорогу, якщо та виявиться навіть останньою і вестиме до вірної загибелі. Про інший вибір для себе вони не хотіли ні слухати, ні сперечатися, оскільки його для них просто не було. Есесівці відразу помітили таку небажану мішаницю і, не зволікаючи, заходилися відсікати зайвих від натовпу. Проте з їхнього наміру нічого сінько не вийшло.

Надворі ще тільки сіріло, як до центру вулицями Хоролу потяглися людські потоки. Пішоходи котили переповнені збіжжям візки, тачки, несли набиті одягом чемодани, кошики, вузли. Одягнені вони були тепло, в усе нове і найкраще, наче на весілля або святкову демонстрацію. На майдані біля зруйнованої тюрми їм наказали скласти на купи прихоплені з дому речі, запевнивши, що ті повезуть слідом підводами. Однак список не вівся навіть для бізиру. Заперечення чи бодай слушні зауваження також нікому було вислуховувати... Людей вишиткували в ряд по четверо й Лубенською дорогою повели до центрального шляху. В колоні ішли родини Соркіних, Каменецьких, Славуцьких, Гомілеуських, Островських, Мордецьких, Кредельових, Сендерових, Капельсонів, Беленьких, Горбіних та інших. Багато ішло без своїх батьків та чоловіків, котрі ще в перші дні війни були мобілізовані й відправлені на фронт.

Коли закінчилася кам'янка й минули останні хати, колону несподівано, хоча до центрального шляху, що з Полтави через Лубни вів на Київ, залишилося ще з півкілометра відстані, повернули до Козачого яру. По ту сторону голого – та жодного ж тобі деревця – Козачого яру стояла ще одна група есесівців з автоматами наперевіс. Не зважаючи на

холоднечу, приречених на загибель, щоб не залишилося ніяких ознак їхньої часової, історичної, національної або іншої приналежності, спочатку змушували повністю роздягтися (хлопчаки-пастухи потім ще довго підбиратимуть розкидану там одіж), групами підводили до краю яру, і лише після цього коротко тріскотіли автоматні черги. Щоразу жандарми скидали тіла убитих та тяжко поранених донизу. Коли повністю закінчився розстріл, за лопати взялися полонені, котрих після і самих постріляють уже в іншому яру, за кілометр звідси. Щоб часом не залишилося зайвих свідків. Мистецтво вбивати – велике мистецтво. Потім ще три дні ворушилася земля над розстріляними, а Козачим яром текла людська кров. Однак на цьому фашистські нелюди не заспокоїлися. Невдовзі вони повністю зруйнували єврейське кладовище на Заяр'ї, а з надгробних плит та пам'ятників доклали кам'янку на Лубенській...» [208].

За спогадами старожилів, на слідує день після приходу фашистських загарбників, 14 вересня 1941 року, зокрема у Вергунах «зібрани» мітинг, на який зігнали всіх жителів селян. До цих пір селяни згадують виступ на тодішнього директора вергунівської школи Ю.М.Понежи, який з «радістю» відмічав, що «селяни 24 роки чекали звільнення від більшовизму».

Ось як згадує часи Великої Вітчизняної війни колишня вчителька початкових класів Вергунівської школи Явтушенко Марія Іванівна, яку я добре знав і поважав. «Коли розпочалася війна, наша сім'я жила в хуторі Павленки. Батько загинув у перші дні війни. Я разом з односельцями поїхала підводою в Хорол. Там ми рили окопи поблизу залізничного вокзалу. Робота була дуже важкою, голодували, спали по чужих хатах на долівці, мерзли, але ніхто не тікав, не лінувався - всіх об'єднувала одна мета - захистити свій край від фашистів... Була окупація на Хорольщині. По сусідніх селах жили фашисти, часто навідувались у хутір, забирали худобу, курей, продукти. Багато жінок з хутора їздили до Хорольського табору, інколи відшукували своїх чоловіків, інколи матері випрошували у фашистів молодих військовополонених, назвавши їх своїми синами. Мої односельці врятували багатьох з Хорольської ями від голоду та холодної смерті. В хуторі Павленки жила молода вчителька. З табору вона забрала пораненого льотчика, назвавши його своїм чоловіком. Полонений був приречений – від голоду, ран не міг пересуватися самостійно. Але за короткий час завдяки турботі всіх жителів Павленок він став одужувати. Завдяки йому і вчительці була створена група, яка здійснювала різні диверсії проти фашистів. Проіснувала вона недовго. Зрадник виказав усіх. Частина підпільників заарештували. Моя бабуся з сусідкою прали одяг у леваді, біля них були і ми з сусідською дівчинкою і стали свідками того, як зав'язався бій між фашистами, вчителькою з льотчиком. Нам тікати було нікуди. Злякавшись, ми попадали в траву, чекали, коли закінчиться перестрілка. Спочатку чулися постріли із сторони наших. Потім із сторони німців. Пізніше ми дізналися, що льотчика вбили, а вчительку карателі наздогнали, заарештували, повезли кудись машиною. Більше про неї ми

нічого не чули. Так і пропали двоє таких відданих Батьківщині людей - звідки вони, хто їх рідні, так ніхто і не дізнався» [290].

Відомо, також, що «шефом» Покровобагачанського району (у складі Хорольського гебіту) був учитель із с.Березівка Лубенського району Іван Роман, який ще у вересні 1941 року, зустрівши ворожу розвідку, заявив про свою готовність допомагати німцям. Він же організував групу селян для доставки продовольства частинам Вермахту. Вдячний командир німецького танкового батальйону нагородив зрадника парою добрих коней. І.Роман брав також участь в облавах на партизанів. За це німці призначили його старостою села, а згодом – шефом (старостою) Покрово-Багачанського району (окрім присадибної ділянки, німці надали йому гектар землі і нагородили грамотою прям як при радянській владі – **З.О.**) [236,с.39-40].

В часи німецько-фашистської окупації зберігався радянський адміністративний поділ на райони та структура господарських органів. Усі керівні посади в гебітах займали німці, головним чином із числа тих, що не підлягали мобілізації до вермахту. Лише старостами районів і сіл призначались (за історичними джерелами старости сел та «громадських дворів» обирались на загальних зборах – **З.О.**) лояльні до окупантів місцеві жителі або фольксдойчі (німці за походженням) [236,с.39]. З перших днів окупації в Хорольському районі почали видаватися українською мовою періодичні видання, деякі з них сьогодні можна знайти у відкритому доступі. Зокрема, саме зі сторінок хорольської газети тих часів «За краще життя» (редактор Л.Шевченко,), яка пізніше була переіменована в газету «Хорольські Вісті» (редактор – Г.Раймхен) (тираж - 1700 - 2500 екз.) ми можемо назвати посади деяких перших керівників району часів окупації.

Вся місцева виконавча гілка очолювалась шефом Хорольського району Ф.І.Петіковим (в червні 1943 року «за виконання завдань німецької влади» був нагороджений в Полтаві фашистським «Орденom за відвагу та заслуги для приналежних до східних районів» [110], його заступником був німець Келлер, старостою Хорольської міськуправи - Костюк, головою Хорольської райспоживспілки - Погребняк, начальником пожежної охорони Хорольського гебіту - Бова, районним с/г інспектором по заготівлі с/г продукції – Герпер (Хорольська райсільгоспінспекція мала своє відділення (кущ) у Клепачах), крайсландвіртом – німець Мюллер (за твердженням В.Я.Ревегука одночасно в роки окупації «керував» Лубенським лісотехнічним технікумом – **З.О.**), завідувачем районного земельного відділу – Деркач, районним землевпорядником - Троль, завідувачем розподільчого відділу районної земельної управи - Кушніренко (про нього згадує Д.З.Браженко про якого мова піде пізніше), райсанінспектором - Конський, старшим районним ветлікарем - Полуектов, старшим районним агрономом – Мельник, помічником начальника Хорольської поліції - М.Бебешко, директором Хорольського маслозаводу – Васецький (ймовірно, один з нащадків С.Д.Васецького),

інспектором шкіл Хорольської округи - К.Сабалдир (за матеріалами преси саме вона в 30-х роках була завідуючою Хорольським райвно) [37].

Найголовнішим для селян Хорольщини був крайсландвірт, який організував і контролював роботу громадських дворів та сільськогосподарське виробництво взагалі німець Мюллер [37] (саме його, ймовірно, найбільше запам'ятали вергунівські селяни, як «рижого німця»). Немає описів саме його діяльності. Але з інших джерел відомо, що, як правило, крайсландвірти відвідували села у супроводі української поліції. Їздили підводами, причому поліцейські сиділи на цьому самому возі. Для перемовин із місцевими селянами, які називали себе головами колгоспів, у розпорядженні крайсландвірта знаходився перекладач. Через зростаючу небезпеку з боку партизанів вони під час поїздок брав із собою пістолет і рушницю. Хоча вони, як правило, були демобілізованими із вермахту, через нестачу матеріалу їм дозволялось носити, як і раніше, солдатську уніформу[180].

До речі, хорольській крайсландвірт вдрізнявся від інших своєю ініціативою. Наприклад, за інформацією окупаційної преси, в жовтні 1942 року в Хоролі, за його ініціативи, відбулась «хліборобська виставка», на якій «побіч хліборобських продуктів виставив кошикарські товари, виготовлені полотна та гаптовані роботи, які свідчать про пильність і вправність населення» [80].

Українська дослідниця цього періоду Ліна Мельнічук у своїй статті «Особливості реалізації службових субординацій між німецькими та місцевими органами влади Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) зазначала: «Процес створення та забезпечення функціонування органів місцевого управління здійснювався під контролем німецьких управлінських структур. Початковий період окупації, коли певним чином проявлялися самоврядні функції місцевих громад радше був винятком. До того ж, німецькі управлінці не залишали це питання поза своєю увагою, «виправляючи» самовпевнених місцевих адміністраторів (в хорольській газеті «За краще життя» також неодноразово зустрічав повідомлення про порушення старостами законів, зокрема щодо заключення шлюбів, майна тощо – **З.О.**). В усякому разі «останнє слово» було саме за ними. Та й у жодному разі для німецьких адміністраторів не було проблемою усунути будь-якого працівника органу місцевого управління зі служби. Водночас військові керівники намагалися проводити перевірки обережно, щоб не викликати занепокоєння серед населення. Своїми першими розпорядженнями та директивними вказівками керівники військових комендатур ставили цивільне населення перед фактом окупації й наказували службовцям органів місцевого управління приступити до роботи та виконувати покладені на них завдання. Місцеві керівники відразу були попереджені, що за невиконання відданих військовими розпоряджень до винних застосовуватиметься така міра покарання, як розстріл. Керівників цих органів зобов'язували негайно звернутися до найближчої військової установи й виконувати всі віддані

нею накази та розпорядження. Їм заборонялося поза погодження із військовими вносити будь-які зміни до встановленого порядку управління, а також займатися «політикою». Мало того, – перед працівниками місцевих органів влади ставилася вимога не лише добросовісно виконувати делеговані їм службові повноваження, а ще й мати зразкову морально-етичну поведінку у приватному житті (за інформацією, що була розміщена в хорольській газеті «За краще життя» навіть старостам заборонялось в період сільсько-господарських робіт без дозволу навіть їздити в місто по справах – **З.О.**). Узагальнюючи зміст перших типових розпоряджень військової влади з приводу створення та функціонування місцевих владних інституцій, варто назвати такі положення: застосовування в управлінській практиці і регулятивних заходах місцевої адміністрації радянської нормативно-правової бази, за винятком тих її елементів, які були скасовані відповідними німецькими розпорядженнями; тимчасовий характер функціонування місцевих владних структур; погодження будь-якого рішення із керівництвом комендатури; заборона самовільних звільнень зі служби у місцевих органах влади; заборона проведення виборчих процедур; затвердження військовими результатів виборів, які вже відбулися; максимальне спрощення організаційної структури органів місцевого управління; отримання спеціальних дозволів на створення відділів: промисловості, лісового господарства, соціального забезпечення, ветеринарного, а також судових установ; максимальна економія витрат на утримання службовців та технічного персоналу; проведення всіх витрат у межах затвердженого бюджету та виключно через банківські установи; направлення німецькому керівництву помісячних звітів про проведenu роботу; негайне повідомлення німецьких органів влади про всі надзвичайні ситуації та випадки, які сталися на підконтрольній місцевим управам території; організація ефективного інформування населення за допомогою роздрукованих оголошень; особиста відповідальність керівників органів місцевого управління за лояльність до німецької влади прийнятих ними на роботу працівників... Німецька адміністрація прискіпливо ставилася до заміщення керівних посад в органах місцевого управління всіх рівнів. На місця надходили накази із вказівками очистити керівний склад від «советських брехунів», саботажників, п'яниць, а на вакантні посади призначити «чесних українців». Звісно, що умовою їх призначення була праця на користь «звільненого українського народу разом з Велико-Німецьким народом» [206,с.100].

Брак кваліфікованих кадрів був настільки великим, що довелося набирати до гебітскомісаріатів і місцевих мешканців, більшість яких становили українці. Німецькі чиновники, прагнучи проконтролювати підлеглих їм місцевих управлінців, здійснювали розгляд заяв та прийом місцевих мешканців зі скаргами на дії голів управ, сільських старост, інших чиновників. У разі, якщо місцеві мешканці мали певні претензії до різних господарських установ чи їхніх службовців, вони мали право

звернутися в обхід органів місцевого управління безпосередньо до гебітскомісаріату. В окремих гебітскомісаріатах проводився прийом місцевого населення у чітко визначені дні безпосередньо в районному центрі. Люди мали право направляти до гебітскомісаріатів скарги на дії місцевої влади. Часто їхні претензії задовольнялися...». Разом з тим, наголошує дослідники: «Заявники мали право звертатися до гебітскомісаріатів виключно німецькою мовою. Переклади заяв німецькою засвідчувалися в нотаріальних конторах. Так само могли нотаріально засвідчуватися й підписи заявників» [224,с. 195].

Утворена окупантами Хорольська районна управа контролювала діяльність місцевих установ, організацій і підприємств, вирішувала житлові, господарські і громадські питання безпосередньо та через квартальних і дільничних уповноважених, а також через старостати. У структуру управ входили бухгалтерія, канцелярія та відділи – загальний, фінансовий, промисловий, житловий, будівельний, земельний, охорони здоров'я, освіти і виховання (прямо, як структура нинішньої райдержадміністрації - **З.О.**). Тексти наказів, розпоряджень, листів фіксувались на відповідних бланках, які засвідчувалися відбитками печаток і штампів, що надавало їм юридичну силу [224,с.196].

У селах було створено сільські управи на чолі з старостами. У жовтні 1941 року було організовано з числа місцевих жителів поліцейський пост у Вергунах, який підпорядковувався поліцейському відділку у Клепачах. «Під час окупації для простих смертних земляків, – згадував житель с.Хитці Лубенського району Н.Д.Кас'ян, - свої поліцаї й старости були страшнішими за німців. Бо німець всього і всіх знати не міг, а свої видавали, виловлювали, насильно гнали у рабство» [310].

Цікавим джерелом з історії життя нашої округи і, зокрема, села Вергуни, Клепачів, Хоролу, Нової Аврамовки тощо періоду окупації 1941-1943 рр. стали сьогодні щоденники учителя села Авдіївки Понорицького району Чернігівської області, уродженця с.Нова Аврамівка Хорольського району Дмитра Захаровича Браженка (1911-1943 рр.), який в роки окупації з вересня 1942 по вересень 1943 року був директором школи села Вергуни. Його щоденники, думки та спостереження висловлені в них, сьогодні зацікавлять кожного, хто цікавиться історією Чернігівщини, Полтавщини періоду фашистської окупації.

Д.З.Браженко у своєму щоденнику з 1943 рік писав, що «бдітелями порядку» в Клепачівському поліцейському участку «розпоряджається слідователь про якого розповідають що митець битися... Однажди в участок один старикашка приніс револьвер... Слідователь не довго думаючи цього старикашку раз та вдруге в вухо, аж похитнувся старик, тільки задовольнивши цим себе почав допит. Між іншим б'ючи старика супроводжував лайкою...» [170,с.135].

Повертаючись до діяльності органів окупаційної влади в Україні, зокрема поліційних відділків хочу зазначити, що відношення місцевого населення до їх діяльності було неоднаковим. І поліцейські були різними.

Були серед них і бандити та дезертири, були ображені на колишню владу... Наприклад, Д.З.Браженко в одному з своїх щоденників у січні 1942 року писав: «Поліція організована для дотримання порядку, а не для безпорядка. Дехто з них був такої думки щоб в поліції були тільки бандити і розкуркулені в свій час. Це означало що поза законом мститися над тими, хто приймав участь в розкуркулюванні і репресірував. То був один період, були такі закони. Тепер другий період і другі закони. Люба дія поза законом повинна бути суворо засуджена. Поскільки законів ще немає то до любої дії треба підходити обережно. Бандитські дії і тепер ще також строго переслідуються. Що значить зайти до якогось дядька і без всяких основ забрати кабана, або майно чи що інше, опираючись, що так приказали германці. Частина поліцаїв пиячить, а не охороняють село...» [170,с.166]. Він також повідомляє і про випадки, коли за порушення дисципліни деяких поліцейських заарештовували та розстрілювали.

Спочатку значна частина місцевих селян з надією поставилися до окупантів, сподівались на повернення до індивідуального господарства. відновлення приватної власності на землю, традиційного українського устрою. Кожний селянин палав бажанням якнайшвидше ліквідувати наслідки «роботи» сталінського кагалу, відбудувати село, розвести велику і дрібну рогату худобу, коней, домашніх птахів і всім цим поліпшити свій добробут. Але «нова влада» була не краще старої, на зміну одним експлуататорам прийшли інші. Старостами громадських господарств й управителями державних маєтків призначалися місцеві жителі, політично лояльні до німців. Серед них було чимало колишніх «куркулів» і просто добрих господарів. Навіть більшість із колишніх колгоспів і в умовах ворожої окупації продовжували зберігати старі радянські назви й лише в 1942 року розпочалося їх перейменування у відповідності з реаліями окупаційного режиму[235,с.58].

Саме з його щоденника, можна дізнатися багато цікавого з історії с.Вергуни у цей період. Відомо, що сільськими старостами Вергунів у 1941- 42 роках був Павло Семенович Глущенко, а до вересня 1943 року – Сизоненко (Сизьоненко) (доля останнього невідома) про яких автор щоденників був не кращої думки. Так про П.С.Глущенка він писав: «Виявляється болтливість старости села і поворотність в роботі. Одно що рідко його можна бачити в сільуправі, а друге те, що багато обіцяє, а мало що робить». Взагалі, характеризуючи поведінку старост, з якими йому прийшлося спілкуватись під час повернення на Полтавщину, він зазначав, що «хуже за свиней вважають людей» [169,с.32]. Керівником канцелярії в Вергунівській сільуправі був якийсь Лука Сергійович [170,с.138].

З лютого 1942 року вирішено було залишити великі сільськогосподарські об'єднання, перейменувавши колгоспи на «громадські господарства» (двори), які за словами О.Микитенка були створені «для ліпшого контролю за організацією польових робіт їх лише дещо оновили розбиттям на господарські двори по 10 родин у кожному. Тож сусіди тепер наче аж породичалися ближче». «Независні» колгоспи

були збережені і у Вергунах, Клепаках і Шишаках. Громадський двір працював під контролем німецької адміністрації; загальне керівництво здійснювала районна земельна управа. Обробіток землі проводили не бригадами, як у колгоспі, а десятихатками. Загальне керівництво здійснював голова. Він же керував роботою ланкових десяти хаток (бригадирів – **З.О.**). Зберігалася у господарстві бухгалтерія, обліковці, ремонтні бригади. Д.З.Браженко неодноразово у щоденниках згадував, навіть, про проведення загальних зборів колгоспників, бригадних зборах, на яких обирали бригадирів. У громадських дворах зберігалася примусова праця, починаючи з 14-річного віку. За невихід на роботу практикувалося побиття, підвішування за руки на кілька годин. Він описував, як у квітні 1943 року у Вергунах «німці роздівали тих хто в теплому був одитий, мовляв кожушок, чи бурмусих понижуює продуктивність праці... В полі сьогодні німець бив селян за те що ті відпочивали. На одному й палку перебив...» [170,с.150]. Основний тягар сільськогосподарських робіт ліг на плечі жінок, підлітків і людей похилого віку. За браком техніки і робочої худоби на селі в громадських дворах переважала ручна праця. До оранки і жнив повсюдно залучалися корови колгоспників. Незважаючи на тяжку працю, селяни продовжували жити в надзвичайній бідності.

У Вергунах досі старожили згадують свого ландвіршафтфюрера «рижого німця», який на краю поля поставив дерев'яну шибеницю і жоден селянин не ходив красти збіжжя на поле. Д.З.Браженко в щоденнику писав у квітні 1943 року: «Сьогодні вечером в приміщенні німець (участковий інспектор) проводив нараду з бригадирами і десятихатниками, з приводу посівної. Нарада зводилась в основному до того щоб робили від темного й до темного. Всі корови мусять використовуватись, яка б вона тільна не була, хоч хай телиться на полі. Чуть що не подобалось німцю було того крику і стуку по столу. Хто не дотримується наказу штраф – корова...» [170,с.151].

За будь-яку провину людей нещадно карали. Штрафи з приводу і без приводу накладалися як в грошовій формі, так і в формі примусових робіт: за самовільний забій худоби, проїзд профільованою дорогою, випас корів у пришляховій смузі, недогляд тварин на пастівнику, свавільний поруб лісу, браконьєрство, самовільне залишення роботи, образу посадової особи, хуліганські вчинки, виготовлення та продаж самогону, торгівлю у невстановлених місцях та мінову торгівлю, продаж фальсифікованих виробів, спекуляцію, дрібні крадіжки, навіть за невідвідування дітьми школи.

Автор щоденника також пише, що у Вергунах у вересні 1942 року «колгосп тут уже розділений, але кажуть, що селяни не протів щоб назад організуватися. Село розміщене в ярах і з економіки не зовсім погане. Учителі розповідають, що селяни не погані, але нічого в них не купиш, наче б то неприємно з учителів просити високу ціну, а по пониженій ціні також нехватає в них сміливості продати». Пізніше він його називає «підсобним господарством». Як і за радянських часів, вергуняни в період

німецько-фашистської окупації фактично перебували на становищі кріпаків: протягом всього періоду окупації діяла комендантська година, їм заборонялося самовільно залишати місця постійного проживання. Д.З.Браженко у щоденнику неодноразово зазначав, що «в громадських господарствах вихідного немає. З самого раннього і до пізнього ідуть на роботи. Біда тому хто запізниться на роботу. Німці вимагають рано виходити на роботу. Тому, хто запізнюється може попасти палки, або штрафу. Так одного оштрафовано в 500 крб.» [169,с.27-59].

З метою обліку і контролю в кінці 1941 року німці на Хорольщині провели перепис населення (доречно сказати, що до цієї роботи, як до перепису худоби, курей, гусей, у господарствах селян; збору коштів примусово залучались вчителі – **З.О.**). Хорольський гебітскомісар в одному із своїх наказів роз'яснив, що виїхати за межі гебіту можна, лише доставши дозвіл від «шефів» (старост) районів, який надавався на підставі довідок від старост сіл. В іншому – забороняв під час сільськогосподарських компаній (посівна, жнива) взагалі виїзжати жителям з села. Але вергуняни не дуже «напружувались» на роботі у німецьких хазяїв. Наприклад, в хорольській окупаційній газеті «За краще життя» (квітень 1942 року) критикувались вергуняни і шишаччани «за невиконання плану заготівель», зокрема Вергуни, які не вивезли більше 600 центнерів зерна.

Не повернули нацисти землю та майно, забране радянською владою у репресованих селян-одноосібників. В Україну посунули цілі полчища господарських чиновників, які підпорядковувалися І.Герінгу і керувалися настановою свого шефа: «Грабувати все, і грабувати ефективно». Про налагодження зруйнованого в умовах радянського відступу виробництва не було і мови. Передбачалося устаткування, що залишилося, вивезти до Рейху, а в Україні зосередити лише видобуток сировини і виробництво напівфабрикатів. Першими грабіжниками були солдати Вермахту, які відбирали у населення все, що потрапляло під руку: хліб і сало, молоко і м'ясо, годинники і килими. До Рейху безперервним потоком йшли посилки, заповнені награваним добром... Тільки на вересень 1941 р. від солдатів і офіцерів Східного фронту до Рейху надійшло 11 млн 600 тис. продовольчих посилок. З переміщенням лінії фронту на схід грабіжників-фронтників замінили їх тилові колеги, чиновники окупаційної адміністрації тощо. До того, з жовтня 1941 р. окупанти запровадили обов'язкові поставки для потреб Третього Рейху, які постійно збільшувались, молока і яєць, до яких згодом додалися м'ясо, сир, олія, фрукти, навіть хвости, гриви корів і коней. Продукція, яку здавали селяни, оплачувалася за цінами, в десятки разів нижчими за ринкові. Відразу після вступу німців на територію Хорольщини, селянські господарства району були обкладені великим одноразовим податком. Читачам буде цікаво, що розмір податку для окремої сім'ї коливався від 100 до 450 крб. в залежності від наявності корови, розміру присадибної ділянки, кількості працездатних у господарстві. Хорольська районна

управа встановила річний податок на культурне і житлове будівництво залежно від наявності: хати й присадибної ділянки, дрібної й великої рогатої худоби, коней. Правда, від сплати звільнялися непрацездатні, інваліди I і II групи, селяни, які не мали власного господарства. У листах на батьківщину німецькі військові захоплено розповідали, що «за центнер солі можна отримати 1000 рейхсмарок, за коробку сірників – 6 марок, а старі костюми збуваються більше як за 600 марок». Німецькі вищі кола змушені були констатувати: «Україна стала раєм для спекулянтів».... Спекуляція набула загрозливого розмаху. Голови райуправ вимагали від сільських старост у 1941 р: «довести до відома всього населення, що надалі, у разі недотримання встановлених твердих цін, винні особи будуть притягатися до відповідальності за законами військового часу». Відсутність харчів і належної грошової компенсації за примусову працю спонукала людей до обміну власного майна на сільськогосподарську продукцію. Поширились т.зв. «мінки» – ходіння городян у села для обміну речей, передусім одягу, на продукти. Багато таких, що приходили з Лубен, Хоролу, навіть Полтави, заходили і до Вергунів. Але і в селі продовольства не було. За спроби сховати продовольство чи використати його для власних потреб загрожував розстріл. Безпосереднє керівництво пограбуванням села здійснював німецький сільськогосподарський комендант - «участковий інспектор», ландвіршафтфюрер [296].

Це призвело до значного підвищення роздрібних цін. Д.З.Браженко описує ціни, які були на той час на базарах Хоролу, Ромодану, де він зрідка бував. Пребуваючи на базарі у Хоролі в грудні 1942 року він зробив у щоденнику запис: «Купив кусок поганого мила за 100 крб. (зазначу, що зарплата вергунівського вчителя була 300 крб. на місяць – **З.О.**) і більше нічого, бо кишеня моя не дозволяла. Все можна дістати на базарі аби були тільки гроші. Та тільки самосшедші ціни. Так півлітри олії коштує 150 крб. хунт сала – 200 крб. стакан пшона 7 крб. коробка сірників – 15 крб., стакан солі – 30 крб., гуска 400–500 крб. курка 70–80 крб., стакан бурякового меду – 5 крб. і т.д.» [170, с.27-59]. В червні 1943 року після відвідин базару в Хоролі він пише: «Купив півлітри олії за 170 крб. п'ять спиць без ніпелів за 50 крб. дві канфети по 5 крб. кожна. Ціни на все високі. Правда нижчі ніж місяць, два тому назад. Яйце десяток 80 крб. Особливо дорого промвироби. Штани 1500 крб. заготовка на туфлі 1500 крб. скло 20×20 см.см. 100 крб. дитячі туфлі ношені 300 крб. підошви – 1300 крб. і т. ін. Порівнюючи з тим продукти дешевші. Стакан пшона 4.5 крб. квасоля – 5 крб. стакан і т. ін. [170,с.162-163].

Ще однією проблемою в роки окупації було хабарництво. Кожен сільський та районий «начальник» за вирішення любого питання вимагав хабаря: грошима, горілкою, «дубовими колодами» тощо.

Щоб привернути до себе симпатії українського селянства, німці оголосили присадибні ділянки приватизованими, звільнивши їх від оподаткування. У перші місяці окупації колгоспникам повернули відрізані напередодні війни надлишки присадибних ділянок, але з розрахунку, щоб

їх загальна площа не перевищувала 0,8 га (весною 1942 р. розмір було збільшено до 1 га). Із збільшенням присадибних ділянок виникла загроза, що колгоспники менше працюватимуть у громадських господарствах, а більше – на власній землі. У зв'язку з цим, гебітскомісари роз'яснювали: якщо громадський двір не виконає обов'язкових поставок до Німеччини, решту продуктів буде взято з господарств колгоспників. Поставки до Рейху були «першою заповіддю», яку колгоспники мали виконувати безумовно і неухильно. Були зняті також обмеження на утримання худоби і птиці в індивідуальних господарствах колгоспників [311]. Д.З.Браженко у своєму щоденнику згадує, як в «одних тільки Вергунах оштрафовано за невиконання поставки 130 господарств від 100 до 200 крб.» [169,с.53].

В умовах окупації продовжували працювати й МТС, що їх німці називали державними машинно-тракторними базами. Із 77 МТС, що існували в Полтавській області напередодні радянсько-німецької війни, до 1 грудня 1942 року роботу відновили 72. На середину літа в них знаходилося, порівнюючи з довоєнним часом, 60 відсотків тракторів, 80 – комбайнів, 90 – локомотивів і 95 – молотарок, але більшість техніки за браком запчастин не працювала [235,с.62]. Але основною тягловою силою на селі були коні і корови (в музеї Вергунівської школи до цього часу зберігається ярмо на корову – З.О.) «Під час весняних польових робіт і жнив – пише В.Я. Ревегук, - до роботи в громадських дворах повсюдно залучалися корови колгоспників, які мали працювати не менше п'яти годин щоденно протягом 50 робочих днів. За виконану коровою норму її хазяїну нараховували два трудовні» [235,с.63]. Зауважу, що корови, як тягло, використовували і після звільнення в радянських колгоспах.

Водночас слід мати на увазі той факт, що у прифронтівій смузі, куди до весни 1942 року відносилася й територія Полтавщини, тягар повинностей був порівняно меншим, оскільки орієнтувався на потреби діючої армії. Не випадково ставлення населення Полтавщини до окупантів було більш толерантним. З весни 1942 року німці почали здійснювати перехід від колективного господарювання до індивідуального землекористування в межах хліборобської спілки, до яких у власність переходило все рухоме і нерухоме майно громадських дворів.

З щоденника Д.З.Браженка, відомо, що в селі колгосп (громадське господарство – З.О.) на середину 1942 р. вже було розділено, але селяни не виказували великої радості з цього приводу і були «не протів щоб назад організуватися». Тобто у селі перейшли вже до другого етапу «планомірного переходу від більшовицького колективного господарства до товариські зв'язаних або самостійних селянських господарств» за законом «Про новий аграрний лад» від 15 лютого 1942 р., який передбачав створення хліборобських спілок. Та селяни швидко зневірилося в обіцянках гітлерівців і тому приховували від них сільськогосподарську продукцію, харчі, одяг, ухилялись від виконання повинностей.

На початку 1943 року окупанти вирішили провести земельну реформу. Ліквідовувались громадські двори, селяни наділялись землею.

За повідомленням газети «Хорольські Вісті» на липень 1943 року в Хорольському районі з 60 громадських господарств 18 уже було розпущені, всі вони перейшли «на статут хліборобських спілок» (6 спілок було створено в 1942 році, 12- в 1943. Хліборобська спілка у Вергунах, скоріш за все, була створена однією з перших - наприкінці 1942 року – **З.О.**). Тут же повідомлялось про те, що для «оформлення справи передачі земель індивідуальне користування по району ... 2 проекти (в Єньках і Вергунах) уже затверджені, в Шишаках роботи закінчуються...» [110]. Але в загальній масі (скоріш за все це було пов'язане з подіями на німецько-радянському фронті) місцеві селяни негативно ставились до повернення їм землі.

За інформацією Д.З.Браженка, вергунівські селяни також украй були незадоволені податковою політикою німців. Якщо на початку окупації з села забирали «лишки», то тепер перевели селянина на «пайок», що становив у середньому 10 кг борошна на дорослого члена родини (якщо працездатні виконали необхідну кількість трудоднів – **З.О.**) та 6 кг – на дитину. Крім того, селянин був з усіх сторін обкладений податками: 600 л. молока, сотні яєць, кілька раз на рік оподатковувався м'ясом, податок на ловлю риби, неможливість забою власної свині, якщо ще одну не віддав окупантам і т.д. Установлено навіть податок на утримання собаки у 105 рублів. Крім грабівницької податкової політики окупантів, природне прагнення українського селянина отримати землю у приватну власність гальмувалося відчуттям тимчасовості окупаційного режиму. Д.З.Браженко зазначав: «З ким не говориш, то не відчуваєш в нього палкого бажання щоб залишалося так як воно є, кожен сподівається що так не буде, що треба чогось особого ждати». Автор щоденників описував, як у с.Вергуни отримав завдання від старости збирати у селян радянські гроші і видавати їм карбованці. Але, як видно з джерела, селяни швидко зрозуміли, що їх укотре ошукують, і не поспішали міняти старі гроші: частково через невигідний курс, частково очікуючи зміну режиму.

Незважаючи на те, що у Вергунах продовжував функціонувати магазин «кооперація», де автор щоденника спромігся купити «центнер капусти» війна відкинула вергунівських селян у XVIII століття: вогонь добували кресалами, хліб молотили ціпами, зерно мололи на ручних жорнах чи товкли в ступах. Не вистачало найнеобхіднішого: солі, цукру, гасу, сірників. «Якщо колись їли паляниці пшенишні -, писав автор щоденника, -чи вареники в маслі з сметаною, чи відомі полтавські галушки, то тепер і гірко просяного борошна не кожен має. Багатьох ще підтримує кукурудза своєї садиби. Якщо колись сало з салом їли, то тепер їси тільки споминання про нього. Рідко кому пощастить вигодувати і з'їсти півкабана, а півкабана здати державі».

Разом з тим, судячи з щоденника Д.З.Браженка, селяни зберегли людяність і завжди приходили на допомогу тим, хто її потребує. У вересні 1942 року він пише, що, перебуваючи у родичів у Новій Аврамівці до них «на своїй колясці прибув Микола Москаленко. Між іншим не глупий

парень. Його висловлення розсудливі. В шахматній грі більше мене б'є. Та обіжений він судьбою: не має ніг, а на спині горб. Однак хоч він і каліка, та користується серед населення повагою. Ніколи не застанеш його на самоті, завжди біля нього друзья чи селяни, які прийшли, щоб чим допомогти». Автор згадує, також, як він за дорученням сільуправи у листопаді 1942 року, разом з вергунянином Пітченко (скоріш за все, це був в майбутньому вчитель на Тернопіллі, ветеран війни Іван Іванович Пітченко – **З.О.**) зібрав серед членів 6 бригади громадського двору 825 крб. «на стариків та інвалідів». Всього у Вергунах було зібрано понад 2 тисяч карбованців [169,с.50]. Це були величезні гроші для всіх селян, бо оплата праці керівного складу «громадських дворів і рядових колгоспників здійснювалася, як і за радянських часів, у трудовнях за єдиними тарифами: старості громадського двору нараховувалося 80 трудовнів за місяць, його заступнику і бухгалтеру — по 40-45, бригадирам і конюхам — по 40-45, свинарям — по 30 і т.д.» [235,с.59]. Робота починалась о 5 год. ранку і тривала до 7–8 год. вечора з невеликою перервою на обід. Як і в радянські часи був встановлений мінімум трудовнів: для дорослих чоловіків – 200, для жінок і підлітків – 100, для дітей – 70–80. В більшості госпдворів Полтавщини в середньому нараховувалось 23 – 50 копійок на трудовень, від 1 до 3 кг. зерна, дещиця картоплі та овочів [Див: 235,с.65].

В Хоролі, в інших населених пунктах функціонували табори для військовополонених, де в нелюдських умовах утримувались радянські солдати. «На місці глинища цегельного заводу – пише О.Микитенко, - поспішливо звели для полонених концтабір, що згодом набув сумнозвісної назви Хорольська Яма. Туди зігнали десятки тисяч вчорашніх солдат розгромлених радянських військових об'єднань, де вони роздягнуті й босі, голодом і холодом доведені до звіриного відчаю, щоденно незбагненою кількістю відходили в небуття. Їхній передсмертний стогін день і ніч постійним гулом висів над містом, паралізовуючи людську волю мирних жителів. Лише при одній згадці про Яму волосся на голові відразу піднімалося дибки». Розташований він був на території недіючого цегельного заводу і елеватора. В страшних умовах знаходилися в ньому радянські військовополонені, які, до того ж, були об'єктами медичних експериментів. За період від жовтня 1941 року і до травня 1942 року в «Хорольській ямі» загинуло більше 37 тисяч військовополонених. Недарма про Хорольський табір люди говорили: «Пішов Микола до Хорола», тобто німці відправили на той світ [208]. Разом з тим, хочу зауважити, що Д.З.Браженко у своєму щоденнику згадує, що, наприклад, його брата Петра Браженка з Нової Аврамівки після захоплення у полон під Пирятином родичі 25 вересня 1941 року викупили за 150 крб. у охоронців «Хорольської ями» і той повернувся до «своєї сім'ї, своїх рідних і дрібненьких дітей» [168,с.182 -183].

Під час окупації фашистами в селі Клепачі, в приміщенні школи (донедавна там діяла дільнична лікарня), був також розташований табір

військовополонених. Щоб врятувати цих людей, жителі Вергунів, Клепачів йшли до табору, «впізнавали» своїх, хоч бачили їх вперше в житті і викупували за продукти, одяг тощо. Деякі полонені тікали, бо поліцаї – односельчани їх «не бачили». Ці втікачі стукали до хати Гусаренко Ганни Олександрівни, яка допомагала їм одягом, харчами і споряджала в дорогу за лінію фронту. В 1965 р. через Міністерство Оборони СРСР було розшукано 65 осіб, яких врятувала Г.О.Гусаренко під час фашистської окупації.

Провал плану блицкригу, мобілізація чоловіків до діючої армії спричинила в Німеччині гострий дефіцит робочої сили. Гітлерівське керівництво розпочало вербування робітників на окупованих територіях, зокрема, і на Хорольщині. Так звані служби праці та вербувальної поліції, друкували оголошення в місцевій газеті, використовували різні засоби, щоб переконати молодих людей у перевагах життя та праці в Німеччині. Проте, навіть за найбільшої довіри до цієї пропаганди навесні 1942 року лише 10% мешканців окупованих територій завербувалися добровільно, насамперед шукаючи порятунку від голоду. Більшість утікала, усілякими способами ухилялася чи просто не з'являлася на вербувальних пунктах.

Окупаційні власті довели до кожного міста і села обов'язковий план на певну кількість працездатних людей для вивезення до Німеччини. Терміном «вербування» приховували звичайне полювання на людей. За ухилення українців від праці на користь Німеччини окупанти спалювали оселі, конфісковували зерно й майно, брали в заручники рідних і близьких, застосовували катування. Сьогодні зі спогадів старожилів, історичної літератури ми знаємо, що вивезені до гітлерівської Німеччини робітники працювали в найсуворіших умовах. Вони були зобов'язані носити на одязі знак «ост». Остарбайтерів належало утримувати в таборах окремо від німецького населення та решти іноземних робітників. Їм дозволяли залишати табір винятково за виробничих потреб. Прогулянка в місто в межах місцевої поліцейської ділянки була для них нагородою чи заохоченням. Були запроваджені штрафи, фізичні покарання, відправлення в концтабори, смертна кара. Надзвичайно низькою була оплата праці остарбайтерів. З їхньої зарплати вираховували різні податки, плату за харчування, одяг і взуття, навіть перевезення на місце роботи. Робітники, які працювали в сільському господарстві чи хатньою прислугою, часто взагалі не отримували заробітної плати. Шанси на виживання людей визначалися здебільшого місцем роботи. У сільському господарстві прохарчуватися було легше, хоч хатня прислуга та наймити в бауерів працювали від зорі до зорі. Вихідними вважалися 4–5 год. вільного часу в другій половині дня в неділю. Часто до східних робітників застосовувалися фізичні покарання. Улітку 1942 р. остарбайтерам дозволили листування з рідними. Кожному робітнику можна було писати додому не більше двох відкритих поштових листівок на місяць, які контролювалися цензурою. Але вергуняни були дуже винахідливими у намаганні повідомити односельцям правду про життя у Німеччині [311].

Про вивезення фашистськими окупантами жителів Хорольщини, і зокрема, села Вергуни, докладно описує у своїх щоденниках, вже згадуваний нами, Д.З.Браженко, який як директор школи, змушений був агітувати за «добровільний» виїзд селянства в Німеччину: «Сьогодні мав беседи з завербованими в Германію. Але що та моя бесіда, коли є гостріша зброя агітації: це листи з Германії і розповіді повернувшись звідти. А в письмах нічого захопливого немає. Один пише, що до його хазяїни ставляться, як їх батько ставився до невісток, а хазяйка ставиться, як покойна Мирониха. Як ставився їх батько до невісток і яка та покойна Мирониха була невідомо. Але якщо їх риси негативні, то село скоро визнає, що то за життя в Германії. Ті, що повертаються по хворості з Германії, розповідають, що життя погане, а ставлення як до рабів. Чуть тільки не так зробить, як получи ковбасу в кілька четвертей довжиною. Тільки під страхом, а не з охотою іде набір на роботи в Германію...». В своєму щоденнику він розповідає, як у листопаді 1942 року з села Вергуни відправили невелику групу з 14 осіб завербованих на роботи, хоча вимагали 18 чоловік. Згадує, як 10 грудня староста села доручив йому супроводжувати чергову групу сільських жителів до Хоролу, але звідти їх відправили додому через перевантаженість транспорту [169,с.46-47].

Відома безкомпромісна позиція Хорольської райуправи цього періоду: «Мобілізація проходить чоловіків та жінок, ніякі причини не беруться до уваги, ні вагітність, ні малі діти». І.Еткіна в статті «Тема примусового вивезення окупантами жителів сіл на примусові роботи...» цитує записи Д.З.Браженка у своїх щоденниках, зроблені у квітні 1943 року: «17 квітня (1943 року – **З.О.**) у сільбуді Вергунів зібрали молодь 1922–1924 років народження, всього 69 осіб, і оголосили про необхідність з'явитися на комісію в Хорол. Наступного дня, – пише він, – гостював у дядька Кіндрата в с.Бойкове. Господиня та її сваха разом плакали з приводу вербовки невістки 1922 р.н.». Під час проводів завербованих описує емоційний стан жителів села Вергуни: «Була жутка картина. Сьогодні в Німеччину відправляли мобілізованих. В відра сльоз не вбереш – скільки люду плакало. А криків, зойків, тужіння від'їзжаючих, наче ішли вони на вірну смерть». Автор згадує про використання окупантами в селі Вергуни системи заручництва: якщо завербовані тікали, то брали їх батьків, незалежно від віку, і направляли в Хорол.

У березні по всіх селах району окупанти здійснювали вже нічні рейди. У травні через місцеву газету розповсюджували звернення генерального комісара України до української молоді про мобілізацію на роботи в Німеччину на два роки. Почалася мобілізація молоді вже 1925 р.н., а невдовзі і наступного - 1926 р.н. Однак значну кількість осіб відбракувала комісія з німецьких лікарів. Так, на початку травня з 34-х осіб, що потрапили до списку, відправили на захід лише п'ятьох».

За відсутності партизанського руху, масових розстрілів у Хорольському краї не було, тому найбільшою трагедією для населення

стало примусове вивезення місцевих жителів до Німеччини, яке торкнулося практично кожної родини. Полтавська область за абсолютними показниками посідала друге місце на Україні за кількістю вивезеного населення. Під час окупації, за збіраною учнями – пошуковцями Вергунівської школи інформацією, фашисти вивезли на каторжні роботи в Німеччину близько 60 вергунян, з яких не всі повернулись додому. Це не могло не привести до посилення невдоволення серед місцевого населення, а потім і до початку боротьби. І сьогодні називають своєю Лялею Убийвовк (героїня-підпільниця з Полтави) підпільницю Надю Гусаренко з села Клепачі. Опинившись на окупованій території, комсомолка встановила радіоприймач, регулярно слухала звернення Радянського інформбюро, які потім переписувала і поширювала серед населення. В 1942 році дівчину, разом з іншим клепачівським підпільником О.В.Клепачем, схопили та стратили фашисти. В цьому ж році У своїх щоденниках Д.З.Браженко зафіксував факти індивідуального та колективного спротиву примусовому вивезенню. Так, у лютому 1943 року в с.Кузубівці Хорольського району «завербований» - приписник, орудуючи ножом, а потім рушницею поліцая, вбив двох поліцаїв, старосту, покалічив карнача (начальника караулу) і втік. Йому був відомий факт вбивства у січні 1943 року молодим хлопцем поліцейського і у с.Вергуни [170,с.139].

В тилу ворога боролася вергунянка Катерина Бараннік. Вона партизанила на Черкащині, ходила в розвідку, допомагала пораненим і партизанам. Але знайшлися зрадники, і Катя потрапила до рук фашистів. Після жорстких катувань юну партизанку стратили. Внаслідок наполегливих пошуків у 90-і роки минулого століття, учням Вергунівської школи вдалося віднайти фото Катерини Бараннік, з якої на нас дивиться миловидна українська дівчина, що знайшла в собі сили вийти на двобій з ворогом [41].

У вересні 1943 року окупанти зрозуміли, що хорольської землі їм не утримати. Було дано наказ: все зерно, худобу (коней, волів, свиней) відправити, що не можна вивезти – спалити. Повні болю сторінки щоденника Д.З.Браженка датовані 17-18 вересня 1943 року: «Пишу щоденника фактично 18 вересня, коли часова стрілка підходила до 2 х годин ночі. Заставило мене писати в таку пізню ніч лихо, що насунулось на людей. Горить нещасна Україна. Палять її утікаючі німці. Село окутано димом. Дихати становиться важко. Горять скирди на полях. Горить село Слобідка. Офіційно об'явлено, що горіти завтра Вергунам. Німцем об'явлено, читав своїми очима, що завтра населення Вергунів вибралось з села в Хорол, а потім на Кременчуг. Який ужас: жінки голосять, інші чоловіки падали в обморок. Настрій серед населення, гіршому вже й не бути. Та мало хто думає виїзжати. Кожний ховає своє добро по погребах, закопує в землю. Я також рішив не виїзжати. Завтра копаю бліндаж, де б пересидіти фронтові дні. А що зімною німці зроблять, невже заберуть! Де дітися! Що робити. Ось вечір. О яке нещастя впало на голови людей!

Он увесь схід, південний схід, а згодя і всі сторони заревом взялись! Горить Слобідка, горять Петрівці, горять Ковалі! Горить моє рідне село Ново-Аврамівка! Горить моя нещасна Україна! Мало сю ніч спав. Схопився також рано. Адже сьогодні кульмінаційний день настоящего періоду: сьогодні будуть узурпати, прокляті народом німці палити село. Всю ніч народ не спав. Багато з чоловіків зникло в ліс, переховуючись від примусової мобілізації німцями. Я залишився дома, бо багато дечого ще не зроблено, треба було приховати деяке майно в погреб, закопати лантух пшениці. Не раз сусід ...сповіщав що: «німці ідуть», або: «тікай, бо німці мобілізують мужчин». Я тоді поскорій ховався, а носячи в погреб майно шкандибав на одну ногу, наче б то я інвалід. Годин у сім, німці, що були розквартировані в Вергунах виїхали на вигін біля школи. І ось годин у вісім безжалісно німці палять скирди. Перша загорілась скирда на вигоні. Незабаром огонь охопив майже всі скирди. О проклята німчура! Коли б тільки можна було на місці злочину застрелив би проклятого ката народного. О, прокляття! Школа горить. Її облили бензином зсередини і підпалили. Горить краса і гордість Вергунів. Народ кинувся до хліба і почав його тягти хто скільки хотів, почали з гречки, потім пшеницю і жито. Я перший з чоловіків прибіг до школи. Інші говорять що там підложені міни. Але я спішу спасти хімічний і фізичний кабінети. допомогли мені в цьому ще кілька чоловіків, що підбігли і жінки...» [170,с.176 - 177].

19 вересня 1943 року - знаменний день у житті вергунян. З «Довідника про визволення міст у роки Великої Вітчизняної війни» дізнаємось: «Місто Хорол визволений 19 вересня 1943 року військами 47-ої армії Воронезького фронту». Командуючим 47-ої армії був генерал-лейтенант А.Г.Корзун. Безпосередньо в цих боях брали участь війська 3-го гвардійського механізованого корпусу, яким командував генерал-майор В.Т.Обухов. З цього корпусу на хорольському напрямку діяли 7-а гвардійська механізована бригада (полковник М.И.Родіонов), 8-а гвардійська механізована бригада (генерал-майор Д.М.Белий) і 1831 самохідний артилерійський полк (підполковник А.К.Куликов). Найбільш запеклі бої в Хорольському районі велись в районі сіл Мелюшки, Ковалі і Нова Аврамівка [200].

Так ці дні описав в своєму щоденнику Д.З.Браженко: «Сьогодні неділя. Ранком все населення вертілось в селі, очікуючи дорогих гостей. Дехто говорить, що червоноармійська розвідка була вже в селі. Один з хлопців... розповідає що бачив червоних танки і бронемашини. Дньом сьогодні через Вергуни проходили червоноармійці. Вони такі ж як і 41 року. Правда в погонах. Майже все населення вийшло зустрічати. Жінки виходили й виносили – хто молоко, хто кавуни, хто сала, яблук чи що друге...Вечером були в сільбуді збори, проводив один червоноармієць, якийсь старшина. Він давав висловлення партизанам Нітченку і Булаві... Молодь тут працювала не плохо. Один через одного вели роботу по ненависті до фашизму й любов до радянської влади. І ось тепер молодь

озброюється. Коли б було достатньо зброї все населення взяло зброю, щоб допомогти Червоній Армії. Тепер на вулицях ходять численні добровільці з автоматами. Не слова, а факти показали хто був і є поневолювачем українців і хто є настоящим визволителем від світового зла – фашизму» [170,с.177 -178].

3.5 Наш край після визволення. Участь жителів у російсько-німецькій війні

Перше, що зробила після свого повернення радянська влада, так це відновила колгоспи, роботу сільрад, партійного апарату. Вже з 23 вересня 1943 року почалась мобілізація селян на фронт. У своєму щоденнику 1 жовтня 1943 року Д.З.Браженко зазначає: «День сьогоднішній і останні дні вересня це дні коли проходить масова мобілізація чоловічого населення народження з 1893 по 1926 роки включно. Мені приходилося наглядати за відправкою їх в армію. Нема того що було при відправці вербованих в Германію коли доходило що в обморок падали матері, або й самі вербовані. Тепер же зовсім інше. Безумовно жалко розставатися з сім'єю, можливо, що й не бачиться багатьом, а тому сльози обійми. Та це лише на хвилини. Тільки но розлучились як серед чоловіків веселі жарти, регіт, пісні, а жінки гордо дивились в слід зникаючим колонам. Вони були горді, як і самі чоловіки, що нарешті настала та хвилина відплати фашистам за їх знущання над українцем, з приниженням його честі, за ті варварські винищення сіл і людей, що залишає на своєму шляху втечі» [170,с.178].

Часто згадую довгі розмови з ветеранами про роки війни. Пам'ятаю, як, розповідаючи про своїх товаришів-вергунян, які не повернулись з війни, О.К.Якименко показав мені фото хлопця і розповів про те, що після визволення села в 1943 році, всіх їх – молодих необстріляних хлопців - викликали до «польового» військомату в Ромодан. Офіцери відносились до них з пихатістю і навіть ненавистю, «бо вони «хохли» і жили під німцем». Коли хлопці попросили не призивати до армії хворого з дитинства парубка, їм сказали: «Нам всё равно, заберём, пускай какую-нибудь пулю затулит». І хлопець загинув у першому бою.

Таке відношення до солдатів - українців, як до гарматного м'яса, обезлюднило волелюбне село Вергуни. Треба були солдати, які б виконали наказ Й.Сталіна про звільнення Києва від німецько-фашистських загарбників до 27-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції – 7 листопада 1943 року. Йшли без зброї, хто з чим, молоді хлопці, провиною яких було лише те, що вони залишилися «під німцем» і що «хохли».

На Лютізькому плацдармі, що під Києвом, розповідали мені нишком ветерани, у вересні 1943 року Дніпро був червоним та солоним на смак від «хохляцької, нежалкої» крові. «Загатили» Дніпро тілами українських хлопців... Серед тих, хто форсував Дніпро в районі Букрина, був відомий радянський письменник-фронтовик Віктор Астаф'єв, який

згадував, що «коли з одного боку в Дніпро входили 25 тисяч воїнів, то на протилежному виходили не більше 5-6 тисяч». «Густо плавали у воді трупи з виклюваними очима, що почали розкисати, з обличчями, які пінилися, ніби намилені, розбиті снарядами, мінами, зрешечені кулями. Сапери, яких послали витягувати трупи з води і ховати їх, не вправлялися з роботою – надто багато було вбито народу... А потім за річкою ж продовжувалося згрібання трупів, наповнювалися людським місивом все нові й нові ями, проте багатьох і багатьох полеглих на плацдармі так і не вдалося відшукати по балках, поховати. Ми просто не вміли воювати. Ми залили своєю кров'ю, завалили ворогів своїми трупами». У вересні-жовтні 1943-го головний плацдарм наступу методично «перемелював» людські поповнення - штрафників, щойно мобілізованих українців Лівобережжя, парашутистів, регулярні війська... «Першими через Дніпро під страшним вогнем переправляли бійців штрафних батальйонів, - пише Віктор Король у своїй роботі «Битва за Дніпро: героїзм і трагедія». Солдати пливли, тримаючись за дерева, колоди, дошки, і тонули тисячами... Бачила жахливі наслідки цих атак і моя мати, Король Тетяна Анатоліївна, яка поверталась до Києва з біженцями. Вона, щоб вижити, працювала в селах Кагарлицького району Київщини. В кінці листопада 1943 р. вона з малолітньою дочкою йшла полями району і набрела на одне поле, де, мов колоски, лежали сотні вбитих наших хлопців, яких кинули в атаку на німців недолюдки командири. Всі вони були або у фуфайках або у свитках та в чоботях. Багато було без головних уборів. Їх волосся розвівав вітер» [185]. Автор книги на основі інформації, розміщеної в т.11 «Книги пам'яті України. Полтавська обл.: Хорольський р-н, Чорнухинський р-н, Чутівський р-н, Шишацький р-н» поррахував, наприклад, що з 242 жителів с.Шишаки, що не повернулись з німецько-радянської війни (1941-1945 рр.) 107 чоловік (44, 2 відсотка) загинули в 1943 році [Див.:45,с.355-366]. Майже половина загиблих. Статистика вражаюча. Згідно інформації, розміщеної в цьому томі з фронту не повернулося з с.Клепачі – 125 чоловік [Див.:45,с.164-170], з с.Вергуни - 202 жителя [Див.:45,с.170-179]. Наприклад, у жовтні 1941 року, захищаючи околицю смт.Чутове, Полтавської області, смертю хоробрих загинув вергунянин, лейтенант Павло Петрович Голіченко [45,с.170]. Загинув на полях війни наприкінці 1943 року і старший лейтенант Дмитро Захарович Браженко. Відомо, що не повернулись з війни і інші освітяни нашого краю. Зокрема, загинули на фронтах німецько-радянської війни вчителі шишаківської середньої школи Куріньов Григорій Сергійович., Соболев Федір Павлович, Несен Іван Дмитрович, Бичовий Іван Павлович, Мусієнко Іван Михайлович, Сергієнко Данило Никифорович [334].

Для тих читачів, хто зацікавився подальшою долею одного з вергунівських старост, повідомляю, що згідно «Книги пам'яті. Полтавська область» Глущенко Павло Семенович, 1894 р.н., житель с.Вергуни, Хорольського району, був також мобілізований рядовим у 1943 році до

лав Червоної армії. Загинув рядовим на фронті у грудні 1943 року [Див.:45,с.170-179].

З болем вчитуєшся в «Анкети учасників Великої Втчизняної війни» свого часу зібраних слідопитами Вергунівської школи у 1985- 1986 роках ХХ століття. Дуже коротко, але вірно в анкеті описав війну колишній артилерист, вчитель і краєзнавець Ф.Г.Пітченко, який пройшов Фінську війну (1940 р.), німецько-радянську війну (1941-1945 рр.), звільняв Україну, Угорщину, Австрію та нагороджений медаллю «За відвагу». Він писав: «Для мене війна була суцільним і тяжким випробуванням. Я не герой, але був дисциплінованим солдатом, всі накази командирів виконував точно...». Вона, як і багато інших анкет вергунівських ветеранів війни зберігається досьогодні в шкільному музеї Вергунівської школи.

Багато вергунян за роки війни пропали безвісті. Одним з перших пропав безвісти у серпні 1941 року рядовий Бобиренко Павел Данилович, 1914 року народження. Вже перед закінченням війни у 1945 році пропав без вісті старшина Малосвітний Василь Федотович, 1905 року народження. У вергунівському шкільному музеї зберігається пожовкле, омите материнськими сльозами, повідомлення про зникнення безвісти вергунянина Новоселецького Дмитра Федоровича.

Розповім про долю одного з тих вергунян, яких багато років вважали пропавшими безвісти, або навіть «зрадниками», але, насправді, вони згинули у фашистських концтаборах. В перші післявоєнні роки про таких, більше мовчали, ніж говорили. Мова піде про рідного брата С.І.Юхименка. Російський дослідник Ю.Ржевцев повідомляє, що «Юхименко Михайло Іванович, красноармієць. Народився в 1920 році. Українець. Православний. Колгоспник по своєму соціальному стану. Батько – Юхименко Іван Іванович. В армію призваний 2 жовтня 1939 року Хорольським РВК. Останній лист від сина батьками було отримано в червні 1941 року. Згідно табірної персональної картки радянського військовополоненого (і таке було у фашистів – **З.О.**), влітку 1941 року потрапив у полон біля білоруського міста Барановичі. Спочатку утримувався у таборі шталаг-8Е (він же - 308), що знаходився у нижньосілезькому селі Нойхаммер (зараз – Свентошув (Польша). Присвоєно табірний номер – «23834». Пізніше – в'язень табору шталаг-8Ц (Stalag VIII C), що знаходився в нижньосілезькому місті Заган (зараз – польський Жагань). Помер 15 грудня 1941 року від «истощення и болезней» в шталазі-8Ц. Офіційне повідомлення, як такого, що пропав безвісти, було відправлено батьку 2 вересня 1944 року» [308].

Не менш трагічною була доля уродженця с.Вергуни, молодшого політрука, військового комісара окремого мінометного дивізіону, гвардії старшого сержанта Булави Сергія Петровича, 1918 року народження, брав участь в обороні Керчі. За те, що потрапив у полон був виключений з ВКП(б) і змушений був не повертатись до рідного села [100].

Вергуняни відзначилися у найбільших битвах Другої світової війни. Короленко Василь Іванович брав участь у битві за Москву, відстоювали Сталінград В.Д.Бухало, В.М.Сирота, О.С.Остапенко, обороняли Ленінград О.С.Радченко, О.І.Костенко, звільняли Україну від фашистської навали Д.Г.Пітченко, М.Г.Пітченко, Д.П.Фисун, в Корсунь-Шевченківській операції брав участь О.К.Якименко, з боями пройшли всю Європу артилерист В.М.Бирюченко, артилерист Ф.Г.Пітченко, піхотинець С.І.Юхименко. З листування, яке свого часу підтримував О.К.Якименко з багатьма учасниками Великої Вітчизняної війни, колишніми односельцями, інформації Б.Н.Ткаленка, відомо, що багато вергунян після Перемоги пов'язали своє життя з армією: В.П.Гордієнко – військовий інженер, місто Київ; К.М.Шкіленко – місто Харків; Я.С. Якименко – місто Таллін; Л.П.Голіченко – місто Лубни; В.І.Короленко (1920 – 16 червня 2008 р.) – генерал-лейтенант, Москва та багато інших. Деякі з них, зокрема, учасник Сталінградської битви Василь Михайлович Ткаленко (1923-1969 рр.) займав високу посаду в партійно-радянських органах на Сумщині.

9 травня 1945 року закінчилась війна. Повертались додому з Чехії, з Австрії, з Угощини фронтовики, зранені душею і тілом солдати приходили із військових шпиталів. За матеріалами, свого часу зібраними учнями – пошуковцями Вергунівської школи, в село повернулися 111 воїнів.

В пам'ять про ті події, в травні 1985 року, в 40-у річницю Перемоги у війні 1941-1945 років в центрі села Вергуни, Борис Пилипович Демченко і його дружина Настя Іванівна Бирюк посадили верби Пам'яті. І ось уже багато років зростають ці дерева, як вічна пам'ять про Бирюка Івана Микитовича та Демченка Пилипа Івановича, про Демченко Марію Корнійвну та Бирюк Агафію Андріївну, про всіх наших односельців, загиблих на війні, про солдатських вдів, які не дочекались чоловіків додому. Але спочинку не було, потрібно було приступати до тяжкої мирної праці.

Розділ 4

Наші села з середини 40-х - до кінця 70-х рр. ХХ століття

Закінчилась Друга світова війна. Після визволення України від фашистських військ, на її території відновлювалися колгоспи, радгоспи, МТС. Слід зазначити, що колгоспи нашого краю, зокрема, вергунівський колгосп «Більшовик» відновили свою роботу вже у вересні 1943 року. Відновлено було роботу Вергунівської, Клепачівської та Шишаківської сільради, які увійшли з осені 1943 року до складу Хорольського району Полтавської області.

Наприкінці 1945 р. в Україні вже діяло 27493 колгоспи, 784 радгоспи, 1277 МТС. На селі було вжито заходів, щоб відібрати у селян землю та реманент, які ті частково «приватизували» під час війни. З 1946 р. в Україні почався процес об'єднання колгоспів у великі господарства. Широких масштабів він набув у 1950 р. До того ж, якщо на початку 1950 р. в Україні налічувалося 33653 колгоспи, то після укрупнення, наприкінці 1951 р. – 16506 [322].

4.1 Післявоєнна відбудова

Жителі поступово повертались до мирної праці, відроджували рідний край. Мало хто з чоловіків повернувся до рідної домівки живим і здоровим. Все було на жіночих руках. Працювали з ранку до ночі – малі, старі, немічні. Не доїдали і недосипали. Доводилось самотужки обробляти землю, виносити гній, доїти корови вручну. Часто-густо жінки запрягались у плуга і орали землю.

Найбільш важкими для селян стали 1946-1947 роки, коли у всі райони Полтавської області в авральному порядку подалися уповноважені з числа відповідальних працівників обкому та облвиконкому. Перед ними ставилося завдання: за будь-яку ціну домогтись виконання плану хлібоздачі. Уповноважені не спинялись перед крайніми заходами щодо притягнення до партійної, адміністративної чи навіть судової відповідальності керівників нижчого рангу. Особливого тиску зазнавали голови колгоспів, яких карали за найменші провини: зрив строків збирання врожаю, порушення графіків хлібопоставок, видачу зерна на трудодні. На керівників, які не бажали за наказом «вимітати» з колгоспів геть усе зерно, чіпляли ярлики «саботажників», «зłodіїв», «антидержавників», «ворогів народу». На колгоспників та одноосібників, винних у незаконній торгівлі хлібом, «на перший раз накладали штраф у розмірі 300 крб., а при повторному порушенні притягати до судової відповідальності». Внаслідок цього в багатьох селах розпочався голод, який різко посилювався в лютому і досяг свого максимуму в березні. Люди відкопували мерзлу картоплю, буряки, що залишилися на полях після збирання, їли кору, дрібних гризунів, собак, кішок.

З 1946 по 1951 рік - найтяжчі роки післявоєнної історії вергунівським колгоспом «Більшовик» керував колишній фронтовик Кунатенко Андрій Омелянович. Мабуть, завдячуючи йому, у Вергунах голод був не таким страшним, як в багатьох інших колгоспах Полтавщини, оскільки поганих спогадів про цей період у вергунівських селян не залишилось. Колгосп спеціалізувався на вирощуванні цукрових буряків; свинарстві, скотарстві, птахівництві, вівчарстві. В ці роки в вергунівському колгоспі працювало шість бригад, які займалися вирощуванням цукрових буряків, картоплі, кукурудзи. В Шишаках колгосп став носити ім'я сталінського сподвижника М.А.Жданова.

Треба бути відвертими, голову колгоспу тоді (і багато років потому) призначали за прямою вказівкою партійних органів, а їх формальне обрання на посади зборами членів колгоспу перетворювалось у пародію на принципи демократії. За найменший непослух перед владними структурами, спроби захистити інтереси колгоспу чи колгоспників, голова негайно позбавлявся посади. У зв'язку з цим, зміна кадрів керівників господарств була величезною. В 1944 році з 2161 голови колгоспів на Полтавщині змінилося 705 осіб, в 1945 році - 956 в 1946 році - 977. На 1 січня 1947 р. тільки 10% голів правлінь сільськогосподарських артільей мали стаж роботи на цих посадах понад трьох років [166].

Не вистачало (практично не було) сільськогосподарської техніки, мінеральних добрив, фахівців у галузі агрономії, тваринництва, економіки. Непосильними були податки для кожного колгоспного двору. Платили податок навіть за наявність на обійсті фруктових дерев. Колись бригадир садоводів с.Клепачі радгоспу «Перемога» Олексій Матвійович Кузуб розповідав: «Податки були такими, що односельці, щоб зменшити кількість фруктових дерев (зрубувати їх заборонялось) змушені були забивати гвіздки в стовбури дерев, щоб вони з часом засихали».

Іноді не було чого їсти, але виїхати з села на роботу в місто було неможливо – у селян не було паспортів. Лише одиницям вдавалось отримати паспорт і виїхати жити в місто. Не отримували колгоспники і пенсій за віком. За свою важку працю в сільськогосподарському виробництві колгоспники отримували чисто символічну оплату. В 1945 р. в середньому по Україні члени колгоспів республіки мали по 400 грамів зерна на трудовень. Катастрофічним стало становище у неврожайному 1946 році, коли, за інформацією полтавського історика О.П.Єрмака, працюючий колгоспник по республіці в середньому отримав два пуди зерна. Характерно, що натуральну і ще більш мізерну грошову оплату колгоспники отримували в кінці року, після виконання колгоспом своїх зобов'язань перед державою. Нерідко члени колгоспу роками не могли одержати зароблене ними. Значно загострило проблему харчування і завищені плани хлібозаготівель доведені ЦК партії для Полтавської області на 1946 рік. У цей рік, «в зв'язку з несприятливими кліматичними умовами зернові культури визріли на два-три тижні раніше і, відповідно, на такий же термін пересунулись вперед строки збирання врожаю. План

збирання за площею засіву був виконаний на 100%. Після косовиці і вивезення снопів колгоспники, сільські службовці, діти по 2-3 рази прочісували вже порожні лани, збираючи там загублені колоски. Спеціальні бригади розкопували нори польових мишей і ховрахів з метою пошуку зерна. Все зібране негайно обліковувалось і звозилось до колгоспних комор. В Полтавську область були направлені уповноважені ЦК ВКП(б) по хлібозаготівлі.

До цього часу жителі наших сел згадують, як в колгосп приїздили та знаходились безвиїзно по декілька місяців «для роботи по хлібозаготівлі» 2-3 уповноважені з числа відповідальних працівників Хорольського райкому партії та райвиконкому. Перед ними ставилось єдине завдання: за всяку ціну домогтись виконання плану хлібоздачі. Додайте до цього, що цих людей треба було поїти, кормити та організувати ночівлю. «Заради цього – пише О.П.Єрмак - уповноважені не зупинялись перед крайніми заходами щодо притягнення до партійної, адміністративної чи навіть судової відповідальності керівників нижчого рангу, які намагались зберегти, принаймні, мінімальну кількість зерна в своєму колгоспі, сільраді чи районі. Доповідної уповноваженого на такого керівника – «опортуніста» в обком КП(б)У було достатньо, щоб через кілька днів людина опинилася без партквитка і без роботи» [166].

На жаль, немає зараз можливості використати спогади вергунян, які пережили ті часи, тому використаю спогади К.С.Костюка, які були надруковані у збірнику «Голод 1945-1947 років на Полтавщині»: «У ті важкі часи я повернувся в своє село Калайдинці Лубенського району після демобілізації з Радянської Армії у грудні 1945 року. Там мене чекали дружина і три доньки шести, восьми і десяти років. Жінка тоді працювала у колгоспі на різних роботах. Як правило, за рік виробляла в середньому 150 трудоводнів. У 1945 році на трудоводень видали по 200 грамів хліба. Цього було вкрай мало, щоб прохарчуватися. На щастя, наша сім'я мала корову. Молоко, картопля і буряк були основною їжею. З 1946 року я теж став працювати у колгоспі. Знайти інше місце роботи просто не міг, хоча і жили ми за 14 кілометрів від Лубен. Скрізь панувала розруха, і влаштуватися на якусь роботу без високої кваліфікації було неможливо. У колгоспі люди в основному працювали за їжу, грошей на трудоводні майже не нараховували. Їжу в колгоспній їдальні готували так: мололи дерть з відходів зерна і варили заколоту. Варили також і борщ, але не мащений і без будь-яких приправ. В 1945 році ми вдвох з дружиною виробили 420 трудоводнів і отримали 160 кг зерна. Грошей колгосп на трудоводні зовсім не видавав. Довелось продавати більшу частину молока на базарі в Лубнах. 200 літрів молока ми мусили здавати як обов'язкові поставки державі. Окрім того, сплачували сільгосподаток, обов'язково підписувались на державну позику. Була ще і м'ясоздача — 16 кг на двір, де малась корова. Під час польових робіт ту ж корову забирали для оранки. Одягати і взувати дітей було надзвичайно важко, бо для купівлі найнеобхіднішого грошей не вистачало. Особливо сутужно стало взимку

1946-1947 року. Їсти було нічого. Я почав опухати. У колгосп ходив лише для того, щоб поїсти заколоти (вид мішанки на воді з муки –**З.О.**). Вдома м'яли сухе липове листя, розбавляли його водою, з отриманої маси робили ліпеники і пекли їх на сковороді. В їжу йшли різні сушені трави, пили з них настої, щоб притупити відчуття голоду. У нашому селі, коли весною зійшов сніг, люди почали на полях викопувати гнилу картоплю, виварювати з неї крохмаль, домішували туди траву, ліпили щось на зразок оладків. Виживали люди, хто як міг. Але вижили не всі. У нашому селі з голоду померло троє. В основному ці люди були з сімей, які не мали корів. Багато людей опухли, вони, щоправда, тоді виживали, але набули різних хронічних хвороб, які пізніше вкоротили їм віку. Як зібрали врожай 1947 року, жити стало краще. Хліб з'явився у продажу, почали видавати зерно й на трудовні. Хоча врожай був одержаний непоганий, нашому селу не поталанило. Справа в тім, що воно знаходилось в рівнині, і податком обкладались всі землі. Хоча найгірший період ми пережили в 1947 році, хліба досхочу переважна більшість колгоспників не наїдалась десь до 1955 року. Відтоді заробітна платня у колгоспі і, особливо, натуроплата вже забезпечували більш-менш нормальне харчування» [182].

Найважче в ті часи доводилось дітям, які працювали нарівні з дорослими. Ось що згадував про ті часи житель с.Новачиха Хорольського району Моренко Сергій Омелянович (можливо, виходець з с.Вергуни): «В післявоєнний період в сільському господарстві значні об'єми робіт виконувалися вручну або з використанням живої тяглової сили - волів і коней. Тракторів було мало, в основному вони були задіяні на оранці. Для виконання робіт не вистачало робочих рук, особливо чоловічих. Тому залучалися неповнолітні. Діти рано дорослішали, після закінчення семирічки змушені були працювати в 14–15-річному віці. Я хочу розповісти про різні етапи мого дитинства, які пов'язані з використанням волів і коней. Вони типові для хлопчиків того часу. Спершу нас використовували погоничами при виконанні різних сільськогосподарських робіт, таких як оранка, культивація, боронування, сівба, косіння, перевезення снопів і інших роботах. Пам'ятаю, на будівництво автодороги Київ - Харків з нашого колгоспу відправили бригаду з дванадцяти осіб, в тому числі нас - трьох погоничів. Їхали більше сорока кілометрів трьома однокінними грабарками, везли плуг, два намети, продукти, а також до одної з грабарок було прикріплено діжку для води. Місце роботи було між селами Поділ і Коноплянка. Завдання - насипати земляне полотно майбутньої траси. Там працювало дуже багато людей, це дійсно була «толока» республіканського значення. В бригаді був продуманий розподіл обов'язків: шестеро чоловіків навантажували підораний ґрунт на грабарки, погоничі вели коней на насип, там чоловік висмикував почергово бокові дошки, при цьому ґрунт висипався, а горизонтальну дошку з залишками ґрунту він перевертав. Ділянки підорював трактор, а коли з різних причин цього не робив, то

підорювали плугом, запряженим парою коней. Робота була дуже виснажливою, тому в кінці дня не було навіть бажання поїхати до річки покупатися. Так працювали десять діб без вихідних, а потім з усім спорядженням поїхали додому. Коли закінчив шість класів, мені доручили возити воду. Кінь був старий, покірний, звали його - Коршун. Завдання було таке: наповнити бочку водою і відвезти на певне місце, а там перепрягти на іншу бочку - і так чотири рази. Бочки стояли біля місця роботи жнивників, полільників, техніки. Було два колодязі з відстанню між ними в чотири кілометри. Важко було наповнювати водою майже двохсотлітрові бочки, але яке велике мав задоволення, коли сидів на бочці і «нокав» на Коршуна. Після закінчення сьомого класу доручили бути самостійним їздовим в тракторній бригаді. Пара коней в хомутах з наритниками, була закріплена у возі з гальмом, бо місцевість мала глибокі вибалки. Гальмо - це ланцюг, один кінець якого закріплювався до основи воза, а на другому кінці був крючок, яким стопорилися одне заднє колесо. В мої обов'язки входило возити паливно-мастильні матеріали з нафтобази машинно-тракторної станції до бригадного стану, а потім - разом з обліковцем заправляти трактори в полі. Відстань до нафтобази була двадцять кілометрів, шлях був з крутим спуском у балку, при переїзді якої користувався гальмом. Бригадир, проводячи інструктаж, сказав: «Хочеш жити - не здумай палити, бо злетиш на небо». Такий був час, що дітям, а мені було тоді п'ятнадцять років, доручали дуже небезпечну роботу, бо не було кому...» [250].

Колгоспників «мобілізували» не тільки на будівництво доріг. Хлопців та дівчат наших сел майже живосилом відправляли на шахти Донбасу і лісозаготівлі. Тяжкі умови праці й побутова невлаштованість змушували мобілізованих юнаків і дівчат тікати з місця роботи додому. Таких «трудових дезертирів» у 1944 році на Полтавщині налічувалося близько 6 тис. осіб [289].

До цих проблем додавалась важка криміногенна ситуація. В лісах ховалися колишні поліцаї та дезертири. Коли їхали посмерком, завжди боялися, що хтось застрелить і відбере колгоспний інвентар.

Непоодинокими були випадки вбивства представників радянських органів. В Покрово-Багачанському районі від рук дезертирів загинув навіть голова однієї з сільських рад. Згадую розповідь О.К.Якименко про те, як він їздив до Великої Багачки по ліс для будівництва своєї хати та «перестріли» його вночі «лихі люди», хотіли забрати коней і гроші. Вдалося вмовити, бо хтось з них був з його знайомих. Криміногенна ситуація на селі була настільки небезпечною, що на вимогу обласного партійного керівництва в усіх селах Хорольщини у 1947 році, з числа фронтовиків, були створені озброєні «групи самооборони», які «могли б навести належний порядок».

У ці нелегкі часи, з 1950-1954 роки, головою Вергунівської сільради був вже згадуваний нами Дзюбенко Никанор Петрович, який до 1941 року був секретарем Вергунівської сільради.

У 1950–1953 роках загальний обсяг продукції сільського господарства в Україні зріс лише на 2%, а землеробства зменшився на 1% [295]. До речі, коли в колгоспах почали розраховувати собівартість продукції, то з'ясувалося, що більшість із видів сільськогосподарської продукції були збитковими. Так, ціни на картоплю не відшкодовували навіть витрат на її постачання на заготівельні пункти. По суті, держава, здійснюючи нееквівалентний обмін із селянами, грабувала їх, перетворюючи на вічних жебраків.

4.2 Реформи 50-70 років ХХ століття і наш край

У березні 1953 року помер Й.Сталін і до влади в СРСР прийшов М.С.Хрущов. Незважаючи на всі його недоліки і прорахунки, неоднозначне ставлення до нього людей, саме при ньому вергунівські селяни відчули певне полегшення свого становища. У вересні 1953 р. було прийнято рішення суттєво підвищити матеріальну зацікавленість трудівників, збільшити державні асигнування, поліпшити технічне та кадрове забезпечення села.

Після 1953 р. закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію підвищувались неодноразово і в декілька разів. У 1953–1958 роках ціни на худобу і птицю одразу ж були підвищені в 5,5 раза, заготівельно-закупівельні ціни зросли на зерно у 7, на картоплю – у 8 разів. Зменшено обов'язкові поставки овочів і картоплі. Частину продуктів колгоспники могли продавати державі у порядку закупок через заготівельні організації. Були скасовані обов'язкові поставки сільгосппродуктів та суттєво знижені податки з присадибних господарств. Все це створило сприятливі умови для збільшення сільськогосподарського виробництва. Почали впроваджувати щомісячне авансування колгоспників на трудовні – до 25% грошових коштів, отриманих від реалізації тваринницької продукції.

Проводились соціальні реформи. В березні 1956 р. було скорочено робочий день в передвихідні та передсвяткові дні, збільшено тривалість декретних відпусток. В квітні 1956 р. скасовано кримінальну відповідальність за самовільне залишення підприємств і установ та прогул без поважних причин. В травні 1956 р. встановлено 6-годинний робочий день для підлітків від 16 до 18 років, а також скасовано плату за навчання в старших класах та вузах. В липні того ж року здійснена пенсійна реформа, селянам почали платити пенсію. В квітні 1956 року робітники отримали право за власним бажанням переходити на інше підприємство (цього права вони були позбавлені з 1940 р. – **З.О.**). Селяни отримали паспорти, яких не мали з моменту запровадження паспортної системи у 1932 році [295].

«Покращення» умов життя на селі, можливість значного поліпшення свого добробуту призвели до появи різниці в прибутках між колгоспниками і їх керівниками. Це призводило до постійного невдоволення керівниками, їх роботою, особистим життям. Але якщо бути

відвертим, то і рядові колгоспники, в значній своїй частині, не були вже тими мовчазними «гвинтиками» сталінської епохи. Мали місце і дрібні крадіжки, і побутове пияцтво, самогоноваріння, і навіть сімейні сварки та бійки... Мало було хат на селі, де б «підпільно» не гнали самогон – бурачанку (його виготовляли з цукрового буряку ще з часів війни, про що неодноразово згадував у своєму щоденнику Д.З.Браженко). За відсутності коштів у більшості селян, він залишився на довгі роки чи не основним грошовим «еквівалентом», особливо у старшого покоління, одиноких та вдов, яким розраховувались за допомогу по господарству, за вирішення «питання» тощо. Сьогодні мало хто хоче розповідати про це.

Для того, щоб бути об'єктивним у відтворенні тих часів (не прив'язуючись до конкретних постатей) використаю матеріали статті полтавського науковця В.Ф.Лисак «Морально - психологічна ситуація в селах Полтавщини у 1950- 1960-х рр.»: «...На селі в умовах постійної невиплати грошей і натуральної продукції, селянам доводилося більше часу витратити на роботу в присадибних господарствах, що у свою чергу наносило збитки колгоспу. Селяни ж вважали, що погані результати роботи колгоспів безпосередньо пов'язані з безгосподарністю голів колгоспів». За безгосподарності частини голів колгоспів, на думку рядових селян, у полтавському селі «не здійснювалася затримка снігу на полях, не готувалися зернові культури для посіву, пшенична полова гинула на полях, тварини не доглянуті і не мали корму, окрім гнилої соломи, реманент дуже погано ремонтувався, не вистачало ярем для тягла, на один трудовдень видавали мало хлібу, приміщення тваринницьких ферм не відремонтовані і протікали. Незадовільно працювали молотильні агрегати через нестачу палива, дуже мало використовувалося трактори». Селяни вважали частину місцевих управлінців шахраями, пияками. Члени правління та сільських рад мали в ті часи більше можливостей придбати дефіцитні на селі товари, лісоматеріали, купувати в колгоспній коморі продукти за заниженими цінами. У колгоспах «постійно затримували оплату по трудовднях, деяку продукцію колгоспу правління вивозило на ринок до міста, причому виручені гроші не проводилися через колгоспну касу. Без дозволу колгоспників і навіть рішень правління на ринках продавали пшеницю, муку, цукор, жито, овочеві культури, яйця. Мало місце заниження цін на продану продукцію та підвищення - на куплені для колгоспу речі, худобу, реманент, будівельні матеріали тощо»... Деякі керівники колгоспів на Полтавщині, щоб залишитись на посадах могли пообіцяти «більш високу оплату трудовдня, у випадку якщо оберуть головою колгоспу». Незгодних могли звільнити з роботи та ще й облаяти... Нерідко деякі місцеві керівники зловживали алкоголем. Хтось «по 3- 5 днів не являвся в колгосп в період продажу кавунів, помідорів, зерна», неповажно ставились до односельців. Великим «авторитетом» на селі та загальною ненавистю рядових селян користувалась особлива категорія колгоспних працівників - об'їждчиків, які мали об'їжджати поля і дивитись, щоб селяни не крали збіжжя, але, бувало, займались «об'їздом

по хатах, де роблять добру самогонку і зніманням проби. Можна побачити об'їждчика часто в настроєній, стоїть під хатою, розхристаний, без фуражки» [197].

Одного такого «охоронця соціалістичної власності» особисто запам'ятав на все життя. Восени 1969 року приїхав до своєї бабусі Гаші в село Польове Білгород-Дністровського району Одеської області і вона мене попросила поїхати на вже прибране комбайнами поле та назбирати для курей кукурудзу. Не встиг я набрати мішок і погрузити на велосипед, як на конячині під'їхав «об'їждчик» - мішок, і велосипед погрузив на підводу й поїхав... Сльози розпачу, які текли по моєму обличчю, запам'ятав назавжди.

Велику увагу було приділено розширенню площ посівів кукурудзи. Водночас колгоспники самі могли визначатись, які сільськогосподарські культури вирощувати. Послабився адміністративний тиск на керівництво колгоспів. Вирішено було не доводити до окремих колгоспів завдань щодо тих видів худоби та птиці, розведення яких виявилось економічно не вигідним. З одного боку, керівництво господарств намагалось полегшити матеріальне становище колгоспників, з іншого боку, - обмежувало їх підсобні господарства.

Селяни, у яких дома здавна були корови і бички, з неохотою відмовлялись від індивідуального отримання худоби. Але на кожную голову було встановлено податок, скорочувались громадські пастівники. Внаслідок такої державної політики у 1954-1964 рр. поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 14,4 % (корів - на 9 %, свиней - на 20 %, овець і кіз - на 53 %). Це призвело до зменшення виробництва в галузі та підвищення цін на м'ясо-молочну продукцію [198, с.614].

У ці непрості часи, з 1951 по 1958 роки, головою вергунівського колгоспу «Більшовик» працював Дзюбенко Никанор Петрович. На вергунівських полях трудилися декілька постійних ланок по вирощуванню цукрових буряків та кукурудзи, загальною чисельністю близько 80 осіб. Ланковими були Химич Марія Терентіївна та Бирюченко Ганна Родивонівна. Добросовісно трудилися трактористи О.К.Якименко, В.Н.Кузуб, І.П.Остапенко, А.Ф.Коломієць, І.Ф.Рогальський.

Величезною проблемою для клепацівського колгоспу ім.Ворошилова, вергунівського колгоспу «Більшовик» стала ліквідація у травні 1958 року машино-тракторних станцій. Колгоспи повинні були самі купувати техніку, незважаючи на їх фінансове становище. Але були і позитивні моменти – у колгоспі значно зросла кількість тракторів, зернових та бурякозбиральних комбайнів, тракторних сівалок, вантажних автомашин. Замість МТС утворювались ремонтно-технічні станції – РТС, які здійснювали ремонт колгоспної техніки, а також продавали колгоспам нафтопродукти, хімікати, добрива, сільськогосподарську техніку. До кінця 1958 року колгоспи України викупили 108 тис. тракторів, 43 тис. комбайнів, багато іншої техніки на суму 4,2 млрд крб. Правда, колгосп повинен був самостійно купувати запасні частини,

пальне, мастило. За рахунок колгоспів готувалися й механізаторські кадри, на що також витрачались великі кошти [297].

З кінця 50-х років знову почався процес стримування розвитку підсобних господарств. Усіх колгоспників зобов'язали звести корів до колгоспу і купувати молоко в магазинах. У цей період, в результаті укрупнення, було ліквідовано Вергунівську сільську раду, Вергуни та село Іващенки ввійшли до Клепачівської сільради. До ліквідації сільради, з 1954 по 1960 рік головою Вергунівської сільської ради був Бараннік Андрій Федорович.

Паралельно йшов процес укрупнення господарств. Там, де раніше функціонували колгоспи, утворювалися бригади чи ферми, формувалась певна спеціалізація господарювання. У 1959 році вергунівський колгосп «Більшовик» було об'єднано з клепачівським колгоспом ім.К.Є.Ворошилова, а головою новоствореного колгоспу «Перемога» був «обраний» Духно Панас Григорович. Вже через багато років після цих подій, наприкінці 80-х років минулого століття, працюючи по «партійній лінії», неодноразово чув від вергунівських ветеранів про те, як несправедливо вчинили з їх колгоспом, який був одним з кращих в районі. Вони знали хто цьому «посприяв», але ніколи вголос не говорили.

Дозволю собі припустити, що «проштовхнули» це рішення у районних і обласних партійних керівників два клепачівця, які на той час були дуже авторитетними людьми на Хорольщині. Це - Богатиренко Григорій Гнатович, голова Хорольського міськвиконкому (1957–1959 рр.), народився в селі Клепачі Хорольського району 10 травня 1903 року, був учасником Великої Вітчизняної війни, приймав участь у обороні Сталінграда, в боях на Орловсько-Курській дузі, в Корсунь-Шевченківській бойовій операції. Другий - Герой Радянського Союзу Прокіп Федорович Клепач. До армії — учитель, у війну солдат, а ще далі - заступник командира полку. Золоту Зірку і орден Леніна одержав за бої під Смоленськом. Виявивши особисту мужність, він підняв над старовинним російським містом червоний прапор. Вдячні смоляни присвоїли Прокопу Федоровичу звання почесного громадянина свого міста. На ті часи П.Ф.Клепач очолював Хорольський райпромкомбінат і був депутатом Хорольської районної Ради.

Вже на початку 60-х років стали виявлятися серйозні недоліки проведеного укрупнення колгоспів. В той же час понад 7 тис. колгоспів було перетворено у радгоспи (переважно в місцях, розташованих навколо великих міст у промислових центрах) [321].

На зміну М.С.Хрущову у 1964 році прийшов Л.І.Брежнєв. Посилився командний прес на колгоспи, їх змушували вступати у об'єднання, в яких вони втрачали право самостійно вирішувати питання своєї діяльності, розпоряджатися майном тощо. На кооперативних основах створювалися міжколгоспні та колгоспно – радгоспні виробничі об'єднання. Ще більше посилився партійно-господарський прес на діяльність колгоспу «Перемога», який спрямовувався не тільки

Хорольськими райкомом партії і райвиконкомом, але й різними державними «контролюючими» організаціями, установами, конторами. Наприклад, в Хорольському районі Полтавської області налічувалось від 20 до 25 міжколгоспних об'єднань. Селяни недарма говорили: «На одного раба – два прораба».

Вергунівські та клепацівські колгоспники за час існування їх господарств пережили масу реформ та перебудов в аграрному секторі. Але краще жити не стало. Господарства були вимушені застосовувати нетрадиційні форми господарювання. Про це почали турбуватись і в колгоспі «Перемога». Невипадково, ще за часів колгоспу, почався процес виділення сільськогосподарських площ під плодово-ягідні культури. Планувалось будівництво заводу по виробництву плодово-ягідного вина. У наступні роки колгосп «Перемога» приймав активну пайову участь у створенні Хорольського райагробуду. Все менше колгоспників бачили в обробітку землі основу свого добробуту. Все більше і більше селянської молоді Клепацівської та Шишаківської сільрад у 60–70-і роки минулого століття виїжджали на постійне місце проживання в Хорол, Лубни, Кременчук, Миргород тощо.

Нестача робочих рук змушувала керівництво господарств нашої округи використовувати працю залучених з Західної України працівників. На поля почали вивозити як «допомогу селу» службовців і робітників, що більше витопували, ніж прополювали чи викопували. Пам'ятаю, як на початку 80-х років минулого століття, нас, молодих вчителів, «кидали» на косовицю сіна. Шрам на руці завжди нагадує мені про мою «безпосередню участь» у підйомі сільського господарства на Хорольщині. Десятки державних, партійних та комсомольських працівників, медиків, вчителів, учнів міста Хорол постійно виїжджали на прополювання буряків в села району. Але це була робота з примусу і тому більшість «добровільних помічників» відносилась до допомоги селу без великого ентузіазму. Багато років потому в Хоролі пам'ятають слова колишнього лектора Хорольського райкому партії, шанованого мною Дацка Анатолія Івановича під час поління: «Буряки страшні своєю конкретністю».

Однак це не означало, що село зубожіло, навпаки, десь у 70- роки у Клепацівській та Шишаківській сільрадах спостерігається бурхливий розвиток житлового будівництва. Села пристосувались до умов соціалізму: старші покоління займалися вирощуванням городини на продаж до сусідніх міст, колгоспи забезпечували найнагальніші потреби індивідуального господарства (оранку, ремонт, дрова, сіно). Молодші покоління нерідко користувалися продуктами, присланими в місто батьками, а тих невеликих грошей, які отримували батьки, за умов натурального господарства більш-менш вистачало. Проте, час показав, що укрупнення колгоспів призвело до ускладнення управління їх діяльністю, до ще більшого відриву колгоспників від землі, до виникнення, у зв'язку з майже насильницьким переселенням усіх на центральну садибу «неперспективних» населених пунктів, і на цій основі – до збільшення

пустуючих земель, причому досить родючих. Наприклад, у Клепачівській сільській раді від цього насильницького переселення постраждав хутір Якимівка. Дуже добре пам'ятаю, як з боєм у серці про цю особисту трагедію в житті хуторян розповідав мені радгоспний інженер-будівельник Олександр Сидорович Якименко.

Селяни продовжували самовіддано працювати. В цей час прославилась ланка кукурудзоводів з села Вергуни, якою керувала Олексенко Ганна Петрівна. В 1962 році було зібрано 60 цт. зерна кукурудзи з гектару, за що її було нагороджено нагрудним знаком «Знатний кукурудзовод Полтавщини», а ланку занесено в «Золоту книгу кукурудзоводів Полтавщини» та в книгу «Маяки-кукурудзоводи Полтавщини».

4.3 Керівники господарства у 60-70 рр. ХХ століття

З початку 50-х рр. ХХ століття біля керма, тоді ще колгоспу ім. К.Ворошилова в с.Клепачах, по чергово перебували Баган Гнат Григорович, Духно Панас Григорович, Бова Олександра Яківна, Миколенко Андрій Миронович, Перпендюк Станіслав Антонович. В с.Іващенки до об'єднання з клепачівським господарством колгосп носив ім'я В.І.Чапаєва. Першим директором радгоспу «Перемога» був Черняк Микола Семенович, потім - Олійник Іван Олександрович. З 5 березня 1993 року директором радгоспу став Пасюта Анатолій Григорович. Господарство розвивалося, заможніше жили вергуняни і клепачани завдяки щоденній сумлінній праці. Головою Клепачівської сільської ради у 1962-1967 роках був Новоселецький Василь Тимофійович. Секретарем - Усенко Петро Іванович.

Про Бову Олександрю Яківну говорили лише те, що вона першою з голів колгоспів Хорольського району придбала та їздила на персональному службовому автомобілі «Победа».

Мені довелось особисто бути знайомим з тоді вже «колишніми» головами колгоспів Станіславом Антоновичем Перепендюком (його розповідь про «графин горілки» на сейфі одного з керівників села в дні його молодості до цього часу залишилась в моїй пам'яті) та Андрієм Мироновичем Миколенко. Оцінюючи їх працю з позицій сьогодення, розумію, вони були «продуктами» своєї епохи, коли кожна господарська ініціатива повинна була погоджуватись з районним партійним керівництвом, коли, як правило, не результати праці, а прихильність начальства було критерієм оцінки роботи голови колгоспу. І кожен з них, в міру своїх можливостей, організовував роботу колгоспників, працював, помилявся, падав, вставав і йшов далі...

Миколенко А.М. велику увагу, наприклад, приділяв розвитку футболу. Саме завдячуючи йому, у 1968 році футбольна команда колгоспу «Перемога» зайняла перше місце в районному чемпіонаті по футболу. І сьогодні деякі сільські керівники згадують фразу, яку приписують цим

двом непересічним особистостям: «Що не кажи, а керувати все ж таки легше...».

На початку 70-х – 80-х років минулого століття гриміла слава вергунівської Паши Ангеліної, жінки – трактористки Чернушенко Таїсії Андріївни, яка сіла за кермо трактора і ще раз довела, що жінка може бути сильною, і їй підвладна будь-яка техніка. За високі показники в праці Таїсія Андріївна нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора та орденом Знак Пошани. Два ордени Леніна мав багаторічний переможець змагань під час жнив, комбайнер-механізатор Вергунівської тракторної бригади, житель с.Клепачі Микола Максимович Якименко.

Розділ 5

Вергуни, Клепачі, Шишаки – разом у майбутнє

5.1 Від колгоспів та радгоспу до СВК

Життя йшло вперед, приносячи зміни і нововведення. Урядовим рішенням від 10 серпня 1976 року колгосп «Перемога» був реорганізований в садівничий радгосп з розвинутим зерновим господарством і тваринництвом з такою ж назвою. На початку його очолив колишній голова Черняк Микола Семенович, але час вимагав молодих, по-новому мислячих керівників. Факт перетворення колгоспів у радгоспи по суті означав експропріацію колгоспної власності, зневагу до інтересів значної кількості колгоспників.

В першій половині 80-х років в Україні почалась реалізація Продовольчої програми, на виконання якої було створено низку інших розробок, які її поглиблювали, деталізували, доповнювали. Це були республіканські, обласні і районні програми: «Праця», «Зерно», «Цукор», «М'ясо», «Молоко», «Корми», «Протеїн», «Меліорація», «Механізація» тощо.

Однак, ці рішення, як і намагання реалізувати Продовольчу програму, позитивних наслідків не дали. Життя показало, що незважаючи на наявність значної кількості рентабельних колгоспів і радгоспів, колективні та державні форми господарювання в цілому не можуть забезпечити стабільний розвиток сільськогосподарського виробництва, підвищення його продуктивності. Посилилося безгосподарне використання землі. Непродумане індустріальне будівництво, ерозія ґрунтів, захімізованість та інші причини призвели до втрат землі за якістю та кількістю. У 1965-1985 рр. посівні площі в Україні скоротилися більше як на один млн га [321].

На моє глибоке переконання, всі успіхи, якими можуть пишатися сьогодні трудівники СВК «Перемога», пов'язані з долями двох далекоглядних керівників цього господарства – Олійника Івана Олександровича і Пасюти Анатолія Григоровича. Про них, про людей які з ними працювали і працюють, зокрема, про досягнення вергунян та клепачівців, піде мова в цьому розділі.

Саме з середини 70-х років минулого століття, на мій погляд, нарешті після понад 150 років суперництва, відбулось «примирення» громад двох сіл. Забулись вікові образи, звинувачення один одного у проблемах і незгодах.

Вважаю, що першим, хто по сучасному підійшов до проблеми співіснування двох громад, був Іван Олександрович Олійник, який з 1978 року очолював радгосп «Перемога». Молодим чоловіком з села Покровська Богачка приїхав він з дружиною Лідою Іванівною і двома дітьми в село Клепачі. Це було і не відстале, та й не передове господарство, так собі – «середнячок».

Дехто не погодиться зі мною, але щоб бути об'єктивним, зазначу про його великий особистий вклад у розвиток радгоспу «Перемога». Підтвердженням цього був розвиток соціальної інфраструктури населених пунктів, особливо сел Клепачі, Вергуни, закладення десятків гектарів радгоспних садів, оновлення машино-тракторного парку, житлове і господарське будівництво тощо.

Розповідаючи про господарство тих років, не можу не розповісти про свої враження від спілкування і спільної роботи з Іваном Олександровичем Олійником, з яким пропрацював з 1987 по 1991 роки. Він залишається в моїй пам'яті як вдумливий і, по-своєму, далекоглядний господар. Адже саме завдячуючи його прозорливості, села Клепачівської сільради не покинуло багато молодих вергунян, клепачівців, іващенківців, та, навпаки, приїхали і залишились тут жити і працювати багато молодих сімей з Західної України - Сурдоленків, Хоменчуків, Дударів. Дуже приємно, що тоді ще молода доярка Зіна Сурдоленко залишається одною з найкращих доярок Хорольщини.

Відверто скажу, незважаючи на деякі риси його характеру, він для свого часу був прогресивним керівником, завжди був в курсі всього, що робилось в господарстві. Його зелений «УАЗ-469» можна було побачити в різних куточках господарства: на фермі, на полі, в літньому таборі, у радгоспному саду. Він був одноосібним «господарем» радгоспу, і це розуміли всі керівники середньої ланки. А кадри він підбирати вмів.

Родючі землі нашого краю здавна квітли садами, а тепер щороку у Вергунах та Клепачах закладали близько 100 га нових садів, десятки га ягідників, так що загальна площа під садками дійшла до 600 га, а ягідники розкинулись на 30 га. І линула слава про червонобокi вергунівські яблука, медові клепачівські груші, янтарні черешні та соковиті полуниці, а ще малину, смородину – всього не перелічити! – далеко за межі Хорольщини і навіть Полтавщини. Трудівники радгоспу «Перемога» постачали цю корисну та смачну продукцію до Києва і Москви, відвантажували по 100 тонн яблук далекому Ленінграду і Свердловську.

Під час таких поїздок іноді відбувалися дуже кумедні випадки. Бувальщину про одну з таких поїздок, свого часу, розповів мені шофер радгоспу «Перемога» Микола Андрійович Махно: «Їду я по Києву, дороги не знаю. Звісно порушив «правила»... Зупиняє мільйонер і представляється: «Сержант Петлюра, ваші документи...». Подаю права, «шляхівку» і відповідаю: «Шофер Махно». Він посміхнувся і сказав: «Езжайте!».

Високі врожаї, сталі прибутки, а також відчутна допомога держави (тільки декільком людям тоді було відомо, якими шляхами «видиралась» і чого коштувала ця допомога) допомагали вирішувати соціальні питання. Тоді ще молодий директор І.О.Олійник зрозумів, що без вирішення соціальних питань – житла, дитячого садка, газифікації тощо, молодь з села втече. Саме в ті часи у господарстві розгорнулося велике житлове будівництво. Село Клепачі, центральна садиба радгоспу, прикрасились

двома великими двоповерховими гуртожитками, їдальнею, дитячим садком, двома 16-квартирними житловими будинками, новобудовами на вулиці Заводської (в одному з цих красенів будинків багато років прожила моя сім'я). А у Вергунах було споруджено два 2-х квартирних житлових будинки, магазин, лазню, заасфальтовано дорогу вздовж ставка, закладено нові будинки по вулиці Червоноармійській.

На початку 80-х років почали прокладати газопровід, а в же у 1985 році оселі вергунян і клепачан почав зігрівати «голубий вогник». Величезну допомогу в проведенні газових мереж до осель жителів сел Вергуни і Клепачі надавав один з керівників Хорольського райагробуду, вергунянин Василь Федорович Остапенко, який багато років був «ангелом – охоронцем» газових і водопровідних мереж радгоспу «Перемога». Його огрядну фігуру можна було побачити в різних куточках нашого господарства. Все життя його було пов'язане з роботою і нікого крім матері у нього не було.

Знаючими головними агрономами господарства показали себе Полупан Григорій Михайлович, Соболев Олександр Миколайович та інші. Тоді на Полтавщині «панував» безвідвальний спосіб обробітку ґрунту, який пропагував тодішній перший секретар Полтавського обкому партії Ф.Т.Моргун (1924–2008 рр.).

На мою думку, раціональне зерно в обробці ґрунту «безвідвальним» способом було, але його примусове «насадження» в господарствах області викликало пасивний супротив. Доля подарувала мені можливість під час роботи в Полтаві ближче познайомитись і поспілкуватись з Ф.Т.Моргуном. До цих пір пам'ятаю, як при посадці Калинового гаю у Києві в пам'ять 70-ї річниці Голодомору 1932-1933 років, при подальших особистих зустрічах, він виявляв себе відданим патріотом української держави.

З Г.М.Полупаном зустрівся у березні 1987 року, коли він вже працював головою Клепачівської сільради. У наступні роки, до самого виходу його на пенсію, він був чи не головним радником і помічником для мене. Невисокого зросту, опецькуватий, він був «в курсі» всього, що відбувалося на території сільради. Його власний зелений «Москвич», а потім службовий «Запорожець» можна було побачити і вдень, і вночі в різних куточках підопічних сіл. Маючи величезний авторитет серед односельців, він міг залагодити будь-яку сімейну сварку чи побутовий конфлікт. Не боявся і домашньої роботи – у його господарстві завжди була корова, свині, телята. Маючи величезну людську мудрість, він не цурався простих людей і не вклонявся перед «сильними світу цього». Мав величезне почуття гумору. Пам'ятаю, як одного разу їдучи з ним, на його машині, зробив йому зауваження, що він їде не по тій стороні дороги, яка передбачена правилами дорожнього руху і почув у відповідь: «Моя сільрада, по якій хочу стороні дороги їхати, по тій і їду!».

Хотілось би розповісти і про роль, яку відігравали секретарі партійних організацій на селі у 80-і роки минулого століття. Якщо бути

відвертим, то авторитет комуністичної партії на селі був незначним. Партійних керівників слухали, виконували їх доручення, навіть побоювались, але, в деякій мірі, не поважали. Партійні збори, як правило, були місцем лише «озвучування» проблем, але не місцем їх вирішення. Центром прийняття рішень був директор радгоспу. Без його мовчазної згоди не приймалось жодного партійного рішення. Навіть хороші ініціативи комуністів вимагали попереднього обговорення з керівником господарства. Активними і принциповими залишались «старі кадри», але з часом їх ставало все менше і менше. До того ж, рядові працівники радгоспу дуже неохоче йшли в партію, крім тих, які бачили у партійному квитку своєрідний трамплін для кар'єрного зростання. На моє переконання, основним завданням секретаря партійної організації в ті часи було «курирування» роботи сільської ради, школи, культурних закладів, профспілкової організації.

Старі форми підвищення продуктивності праці, наприклад, соцзмагання, все менше і менше впливали на покращення результатів господарювання. На зміну йому приходили нові, «нерадянські» форми роботи, в основі яких була особиста матеріальна зацікавленість працівника.

Невдоволення тогочасними нормами оплати праці, діями деяких керівників, тотальний дефіцит (мені, разом з головою профкому радгоспу Зіною Іванівною Квашею, приходилось «діставати» та розвозити по полям навіть цигарки для механізаторів) іноді набували загрозливого характеру і тому саме «парторг» безпосередньо доносив до керівника господарства проблеми, які виникали у структурних підрозділах господарства, їх керівників та рядових працівників та допомагав своєчасно «розрулювати» їх. Але, вважаю, що рядові партійні керівники, в переважній більшості, робили свою роботу добросовісно і часто наполегливо захищали інтереси рядових трудівників.

Сьогодні хочу згадати тих, з якими доводилось щодня працювати чи зустрічатись на «наряді», які проводились в господарстві. Це - керуючі вергунівським відділком № 2 (першого відділку не було) Іващенко Олександр Володимирович, Кушніренко Михайло Григорович, бригадири тракторних, рільничих, садівничих, будівельних бригад Якименко Іван Антонович, Кузуб Олексій Матвійович, Новоселецький Андрій Федорович, Кушніренко Григорій Григорович, Овчаренко Віра Яківна, Клепач Ольга Василівна, завгар Іващенко Микола Григорович, будівельники - Якименко Олександр Сидорович та Дем'яненко Михайло Іванович, завгосп Микитенко Микола Іванович та багато інших, які своєю щоденною працею примножували добробут радгоспу «Перемога». Багато років працівники господарства обирали головою профкому Зинаїду Іванівну Квашу, що є свідченням високої поваги до неї з боку односельців.

З особливою вдячністю згадую мого партійного «бойового заступника» - Павленко Ольгу Володимирівну, багаторічного головного бухгалтера господарства. Саме завдячуючи її мудрим та виваженим

порадам, мені вдавалося знаходити порозуміння з керівниками та рядовими працівниками щодо різних проблем життя господарства.

Золотими літерами в літописі трудових звершень справедливо можна записати прізвища вергунян – механізаторів: Демченка Анатолія Павловича, Бирюченка Івана Григоровича, Оніпченка Анатолія Петровича (на песії багато років очолював раду ветеранів радгоспу), Овчаренка Володимира Григоровича, тваринниць - Синягівської Ганни Петрівни, Костенко Ганни Юхимівни, свинарок - Чудак Антоніни Іванівни, Нагорної Раїси Вікторівни, Новоселецької Марії Іванівни, обліковця Бірюка Віктора Григоровича та багатьох – багатьох інших сумлінних трудівників, які своєю тяжкою працею створювали достаток 80-х років минулого століття. Їх знав особисто і можу сказати, що це були щирі і добрі люди. З особливою теплотою згадую водіїв господарства в ті часи: В.І.Куця, І.А.Полупана, А.Остапенка, М.Гусаренка, В.Ф.Химича, С.С.Куната, механізаторів А.Дударя, О.Федоренка, О.Бірюка.

Було б несправедливо не згадати тих, завдячуючи кому жителі Клепачівської сільської ради могли не турбуватись про своє здоров'я. Величезним авторитетом у навколишніх селах користувався, на жаль вже покійний, головний лікар Клепачівської дільничної лікарні (тепер, сільська амбулаторія), знаний фахівець лікарняної справи у Хорольському районі Анатолій Дмитрович Бриковець.

В селах Клепачі, Вергуни, Іващенки (входили до радгоспу «Перемога») з'явилося багато нових, красивих будинків із газовим опаленням. Багато селян мали в дворах автомобілі. Не малим було сільське стадо корів, телят, бичків, у кожному сільському дворі були свині, а курей, качок, індиків рахунку ніхто не знав. Все це стало можливим завдяки добросовісній праці простих трудівників полів і ферм, водіїв та будівельників, наших односельців.

Здавалося, нічого не віщувало біди, але 26 квітня 1986 року залунали на всю Україну і весь світ моторошні дзвони Чорнобиля.

В роботах по ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції взяли участь і вергуняни. Першими було мобілізовано Гонтаренка М.П. та Біріна В.М., які перебували в Чорнобилі з 4 травня по 4 вересня 1986 року.

Наступна велика група односельців працювала на ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи з 15 червня по 8 серпня 1986 року. Виконуючи свій громадянський обов'язок, розуміючи всю небезпеку дії радіації, мужньо і стійко працювали в Чорнобилі О.А.Павлов, В.Ф.Химич, П.І.Глущенко, М.Й.Шулещенко, А.М.Падусенко, М.І.Оніпченко Л.В. Шулещенко, М.Г.Литвиненко, І.Б.Костенко, В.С.Кунат, А.М.Якименко. Гірко усвідомлювати, що «багатьох чорнобильців», зокрема М.І.Оніпченка, В.М.Біріна, П.І.Глущенка та А.М.Якименка вже немає серед нас, вони померли від захворювань, викликаних надмірною дозою радіаційного випромінювання.

Незважаючи на величезні труднощі та негаразди, які разом з країною переживали працівники господарства, вони завжди відкликались всім серцем на чуже горе і допомагали чим могли (грошима, матеріалами) навіть жителям інших республік Радянського Союзу.

Так, коли у грудні 1988 року відбувся землетрус у вірменському місті Спітак, який повністю зруйнував саме місто і 58 сіл, призвів до загибелі щонайменше 25 тисяч чоловік, зробив інвалідами близько 140 тисяч, залишив без даху над головою 514 тисяч людей, загалом охопивши близько 40% території Вірменії, - то всі працівники радгоспу «Перемога» відрахували одноденний заробіток на допомогу постраждалим від землетрусу жителям. До Вірменії було відправлено величезний залізничний контейнер з ковдрами, матрацами, постільною білизною, в який поклали листа зі словами підтримки постраждалому від землетрусу вірменському народу.

Ще однією страшною сторінкою історії для вергунян став Афганістан. Партійне керівництво СРСР відправило на війну в сусідню державу тисячі радянських солдатів. Непрошеними гостями виявилися наші воїни на афганській землі. І як наслідок – тисячі вбитих, скалічених. Жорстока і нещадна афганська війна (1979–1989 рр.) торкнулася і вергунівських родин. Учасниками бойових дій на території Афганістану були Моргун Віктор Миколайович, Моргун Анатолій Борисович, Малосвітній Сергій Миколайович, Кравченко Віктор Васильович. На щастя, доля вберегла їх життя, але «афганці» не люблять розповідати про свою бойову службу. Так, на зустрічі з учнями Вергунівської школи учасник тих бойових подій Моргун В.М. скупко згадував, що в Афганістані він забезпечував пальним вертолітні ескадрильї, побував у Хайратоні, Кундузі, Баграмі та інших містах. Під Баграмом був поранений, нагороджений медаллю «За бойові заслуги».

5.3 Наш край в незалежній Україні

А в політичному житті України в цей час відбувалися доленосні події. 16 липня 1990 р. новообрана українська Верховна Рада прийняла «Декларацію про державний суверенітет України». Це стало початком відродження нашої держави. Споконвічна мрія українського народу – жити у самостійній незалежній державі – збулася. Розпочалося відродження України.

Одним з головних завдань незалежної України стало реформування земельних відносин. Адже найголовніше багатство – земля, яка потребує господаря. Тому потрібно було відродити почуття господаря на власній землі, для цього землю необхідно передати тим, хто її обробляє, хто береже її і дбає про неї. Буде у землі господар – буде і хліб, і до хліба. Справжній господар не отруїть землі, не переоре незібраний урожай, не допустить, щоб його засипало снігом.

Нові часи вимагали і нових підходів до організації сільсько-господарського виробництва. Часи державної допомоги, планового господарства, дешевої техніки та паливно-мастильних матеріалів пішли в небуття.

Саме в ці непрості для господарства часи у 1993 році директором радгоспу «Перемога» було призначено Пасюту Анатолія Григоровича, який до того працював керівником відділку у радгоспі «9 січня» Хорольського району. Тепер зрозуміла далекоглядність тодішнього керівника Хорольського району – представника Президента України Г.П.Шевеля, який побачив в ньому перспективного, сучасного керівника. Здогадуюсь, як важко і непросто приймалось рішення запропонувати багаторічному керівнику І.О.Олійнику звільнитись з посади. Впевнений, що і для останнього це був болячий крок (через деякий час він був обраний головою Клепачівської сільської ради).

До речі, пересічному читачеві буде цікаво, що під час вивчення історії села Вергуни, наштотував на цікаву статтю вчителя лубенської гімназії М.Г.Астряби у «Трудах Полтавської Ученої Архівної Комісії» за 1912 рік, в якій розповідається про історію поневірян «добротолюбного господаря», пирятинського козака-землевласника Івана Ілліча Пасюти у першій половині XVIII століття (враховуючи, що рідний брат А.Г.Пасюти - Андрій Григорович сьогодні є теж знаним господарником, керівником дослідного господарства «9 січня», можна згадати старовинне прислів'я: «Яблуня від яблуні далеко не падає»).

У надзвичайно складних умовах економічної кризи молодий, енергійний керівник, агроном за фахом, хлібороб за покликанням, зумів не тільки зберегти господарство, а й вивести його в першу трійку кращих сільськогосподарських підприємств Хорольщини.

В нових, доволі непростих, економічних умовах, коли Україна переживала перехідний період від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання, радгосп пережив ще одну реорганізацію. Так, в 1996 році трудівники радгоспу «Перемога» на загальних зборах прийняли рішення про створення колективного сільськогосподарського підприємства «Перемога». 17 лютого 2000 року КСП було реформовано в СВК «Перемога», об'єднавши території двох сільських рад – Клепачівської та Шишацької, семи населених пунктів: Клепачі, Іващенки, Вергуни, Шишаки, Павлівка, Падусі, Рибченки.

На початку XXI століття у важких умовах господарство продовжувало розвиватись. Натружені руки механізаторів невтомно стискали штурвал комбайнів та тракторів, не знаючи вихідних, у посівну та жнива, від зорі до зорі трудилися на хлібних ланах вергуняни і клепачани Шкіленко Василь Іванович, Гордієнко Володимир Федорович, Химич Леонід Якович, Якименко Микола Максимович, Гребельний Сергій Михайлович і ще багато інших добросовісних трударів, яким люди завдячують духмяним короваєм на своєму столі. І як би не було важко, селяни з надією дивляться у майбутнє, прагнуть отримати кращі

результати від своєї щоденної праці. Тому з такою гордістю наші односельці говорять про відчутні зрушення у тваринництві, адже сьогодні працівники молочнотоварних ферм СВК «Перемога» впритул наблизились до 6 тис. надоїв молока. За цими показниками – нелегка праця тваринників Падусенко Галини Михайлівни, Шульги Петра Васильовича, Чернушенко Євдокії Степанівни та багатьох інших сумлінних працівників ферм.

У 2010 році під сільськогосподарськими угіддями у СВК «Перемога» було зайнято 5964 гектари (до земель колишнього радгоспу добровільно приєдналась більшість власників земельних паїв сусіднього колгоспу «Дружба», с.Шишаки, до 1990 року – колгосп ім.М.Жданова – **З.О.**). У їхній структурі рілля становить 86,1%, сінокоси та пасовища – 6,1 та багаторічні насадження – 5,2%. У рослинництві підприємство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків, соняшнику, сої та кормовиробництві; в тваринництві - на племінному молочному скотарстві та товарному свинарстві.

Велику увагу А.Г.Пасюта приділяв формуванню високопродуктивного молочного стада корів. Для підвищення молочної продуктивності та поліпшення технологічних якостей, маточне поголів'я чорно-рябої породи стали осіменяти сім'ям голштинських чорно-рябих бугаїв. Вже в червні 2010 року на фермах підприємства утримували 3325 голів великої рогатої худоби, серед них 1130 голів корів української чорно-рябої молочної породи. У господарстві послуговуються традиційною стійлово-табірною технологією прив'язного утримання худоби. Дійне стадо корів розміщено на чотирьох молочних фермах: у Клепачах - 430 голів, у Іващенках - 260, у Вергунах - 340 і в Шишаках - 100 голів. Навантаження на оператора машинного доїння – 35 голів. Усе поголів'я великої рогатої худоби одержує концентровані корми у вигляді зерноsumіші (дерть), яку виготовляють переважно із власного зерна (пшениця, ячмінь, кукурудза та соєвий шрот) у власному комбикормовому цеху в селі Вергуни [157].

Навіть у скрутних економічних умовах сьогодні сільськогосподарський виробничий кооператив «Перемога» не стоїть осторонь вирішення соціально-економічних проблем села. Так, щомісяця, практично без затримки, виплачується заробітна плата, за рахунок господарства тільки в 2014 році обстежено і оздоровлено 66 осіб, серед яких є й діти, у Миргородському реабілітаційному центрі; проводиться навчання молоді за кошти підприємства в училищах, коледжах, вузах Хоролу і Полтави, постійно до свят надається матеріальна допомога пенсіонерам, ветеранам війни та праці, також СВК утримує за власний рахунок дитячий садок.

Про сучасне життя вергунівських і клепачівських селян їх проблеми і успіхи ми дізнаємось із преси. СВК «Перемога» продовжує регулярно сплачувати орендну і заробітну плату. Збереглася традиція, започаткована у 90-і роки минулого століття, щомісяця виплачувати допомогу ветеранам Великої Вітчизняної війни, щосеместра – стипендію

школярам-відмінникам. Особливістю господарства є те, що тут досі збережена колективна форма господарювання – сільськогосподарський виробничий кооператив. Жоден земельний пай «наліво» не пішов. Сьогодні Анатолій Григорович Пасюта – «Заслужений працівник сільського господарства», кавалер орденів «За заслуги» II - III ступенів.

Перед приміщенням контори СВК «Перемога» розташовується алея Слави ветеранів, організована за рішенням правління поряд із сільською Дошкою пошани. З кольорових портретів дивляться на село жінки і чоловіки поважного віку: хто – у святковій кольоровій хустці, хто – блищить сріблястою сивиною. Такими вони й залишаються в історії господарства: ті, хто працював на комбайнах і вантажних авто, рубав лід, щоб напоїти худобу, дбав про добробут для нинішніх поколінь – мешканців Вергунів, Клепачів, Іващенків, Шишаків, Падусів, Павлівки Хорольського району.

Кожен член кооперативу, який на момент реформування з КСП у СВК був працівником господарства, став його засновником. У користуванні СВК «Перемога» сьогодні знаходиться 5,5 тисячі гектарів угідь, із них 5429 гектарів – рілля, більше 2 тисяч якої зайняли зернові культури. У 2014 році земля щедро обдарувала трударів: пшениця – по 64,3 центнера з гектара; соняшник – по 33,8; соя – по 20,2; кукурудза – більш як по 65 центнерів з гектара. Для зменшення собівартості продукції у кооперативі збудували свою зерносушарку.

СВК «Перемога» сьогодні - насінневе господарство з вирощування репродуктивного та гібридного насіння зернових і технічних культур, а також – племінне із розведення української чорно-рябої молочної породи корів. У господарстві утримується 2700 голів ВРХ, серед них – 1200 корів; є близько тисячі свиней, а ще – вівці, коні й навіть 90 бджолосімей. Поступово реконструюються тваринницькі приміщення, переобладнуються кормові столи. На трьох молочнотоварних фермах збалансований корм виготовляють кормозмішувачі. Змонтовано три молокопроводи, що не лише полегшило працю доярок, а й наблизило якість молока до європейських стандартів. Оскільки, засновниками СВК є самі селяни, то й на соціальній сфері господарство не економить.

Учасників бойових дій на фронтах російсько-німецької війни 1941-1945 рр. на території господарства, на жаль, не залишилось. Свого часу, цим шанованим землякам щомісячно виплачується господарством грошова допомога на лікування. Святкові обіди, концерти, вшанування з урочистих нагод вже стали традицією у стосунках із ветеранами колгоспно-радгоспного руху, людьми поважного віку. Усі працівники господарства харчуються у їдальні безкоштовно. Колектив їдальні вже два роки поспіль виборює перехідний кубок «Смакота» Хорольського райкому профспілок працівників АПК. Кооператив працює самостійно, прозоро, сплачує всі податки й не користується банківськими кредитами, бо має високі прибутки від виробничої діяльності, а на підтримку соціальної сфери сіл щорічно фінансує близько 2 мільйонів гривень. За ці кошти

асфальтують сільські вулиці, будують культові споруди, ремонтують школи, дитсадки, ФАПи...[139].

Багато років керівником Клепачівським сільським головою, а потім керівником територіальної громади пропрацював Микола Миколайович Новоселецький. Пам'ятаю його бригадиром вергунівської молочно-товарної ферми, потім керуючим відділку №2 тоді ще радгоспу «Перемога». Вже тоді проявлялись суто козацькі риси його характеру - хазяйновитість і заощадливість. Незважаючи на молодий вік, він користувався заслуженим авторитетом серед вергунян. З великою пошаною вергуняни відносились і до його братів: Віктора (багато років пропрацював бригадиром вергунівської тракторної бригади) та Олександра, водія СВК «Перемога».

Очоливши Клепачівську сільську раду, він зумів (як і його попередник Г.М. Полупан) налагодити тісну співпрацю з керівниками навчальних закладів, сільської амбулаторії (свого часу це була Клепачівська дільнична лікарня), закладів культури, з сільськогосподарським виробничим кооперативом «Перемога». У жовтні 2015 році жителі навколишніх сел довірили йому очолювати Клепачівську територіальну громаду.

Треба зазначити, що з першого дня роботи на посаді директора радгоспу «Перемога», А.Г.Пасюта ніколи не відмовляв у допомозі школі, дитсадку, сільській дільничній лікарні чи клубу і надавав всіляке сприяння в вирішенні соціальних питань. Багато років мені, як директору школи, майже щодня доводилось заходити до його кабінету і не було випадку, щоб якимсь питанням не було позитивно вирішено. Саме тоді розпочалась виплата стипендій кращим учням школи, яка існує досьогодні. В його кабінеті вирішувались питання виготовлення стендів та стелажів для шкільного музею, організації відпочинку і харчування учнів, ремонту школи і опалення, оновлення матеріально-технічної бази...

І сьогодні приємно дізнаватись із матеріалів місцевої і центральної преси, що ця співпраця набула ще більшого розвитку. З офіційного сайту Полтавської обласної ради дізнаємось, що у 2013 році силами СВК «Перемога» проведено ремонт Вергунівського сільського клубу, облаштовано топочну котлом на альтернативному паливі, «на що пішли теж немалі кошти – близько 72 тис. грн. від підписаних соціальних угод». Відремонтовано асфальтно-дорожнє покриття від Вергунів до Клепачів, це ще 180 тис. грн. Під час реорганізації Клепачівського НВК на ремонтні роботи в приміщенні витрачено 300 тис. грн: 245 тис. грн – соціальні угоди, а 55 тис. грн – місцевий бюджет. «Можна порадіти за громаду і тому, що саме тут вдалося відновити вуличне освітлення, яке особливо порадувало мешканців Клепачів. Скрізь, де не глянь, видно дбайливі руки господарів села, яким не байдуже як живуть його мешканці».

Затишно і комфортно в сільських приміщеннях закладів соціальної сфери Клепачівської сільської ради, є всі умови для всебічного розвитку дітей, для роботи працюючих, а їх сьогодні в господарстві близько 350.

Взірцем відношення до праці сьогодні є оператори машинного доїння Наталія Кулаченко, Катерина Синяговська, Аліна Клепач, Ніна Сисоєва. Найбільше середньодобових приростів молодняку ВРХ досягають тваринники ферми №3 Олена Остапенко та Лариса Шафар. Добре працюють механізатори та шофери СВК Олександр Феденко, Микола Колядич, Олексій Ярмола, Микола Ніколаєнко, Павло Романенко, Леонід Химич, Сергій Гребельний, Михайло та Сергій Безпальки, Сергій Западний, Василь Куць.

Трудівники господарства з надією дивляться у майбутнє. Але вони розуміють, що мирну працю потрібно захищати. Як і всі громадяни України, трудівники СВК «Перемога» надають велику допомогу хорольцям, призваним для проведення АТО. Практично в усіх сільських радах населення ділиться як коштами, так і сільськогосподарськими продуктами та продуктами харчування, в тому числі, і з переселенцями зі сходу України.

Трудівники СВК «Перемога» знають, що лише кропітка щоденна праця кожного на роботі і вдома є запорукою миру, багатства і процвітання України.

Глава 6

Головні осердя релігії, освіти та культури нашого краю

Переді мною стояло нелегке завдання в канву розповіді про наш край включити історію заснування та функціонування релігійних споруд нашого краю, зокрема, вергунівської церкви Різдва Христового, освітніх закладів, сільського Будинку культури, які багато років були і є предметом гордості, радості і навіть болю не одного покоління жителів наших. На моє глибоке переконання, ці заклади на протязі багатьох років були справжніми осередками духовного, освітнього і культурного життя вергунян. Розповідаючи про ці, безумовно, головні джерела духовності цього краю не міг не розповісти і про Клепачі і Шишаки.

Безумовно, що розпочинати свою розповідь буду з головної архітектурної «перлини» нашого краю - храму Різдва Христового, побудова якого на наших землях можна вважати початком існування села. І ось чому.

В Російській імперії до революції 1917 года село чітко відрізнялось від «деревни», або «присілка» (іноді називали «починком» або «слободою»): в селі обов'язково мала бути церква з дзвіницею. За історичними джерелами, починаючи з кінця XV століття для будівництва церкви в населеному пункті повинно було створити релігійну громаду (погост), на плечі якої мала лягти «ноша» будівництва храму. Жителі кожного поселення, зміцнившись і олюднившись прагнули побудувати хоч невеличкий храм, бо поява храму значно піднімала статус поселення переводячі його із статусу «присілка» (таким свого часу були с.Клепачі) в статус села. Це надавало певні економічні і соціальні переваги: збільшувалась кількість людей, бажаючих оселитись поблизу храму, при храмі, з часом, починала функціонувати школа, і, нарешті, священнослужителі в більшості своїй були грамотними людьми, що грало немаловажну роль в повсякденному житті селян. Зрозуміло, що храм мав будуватись в населеному пункті, де жило достатньо людей, які могли б забезпечити утримання церкви церковного кліру. Згадаємо, що у російських джерелах ще у 1566 році Вергуни (Єргуны), сусіднє село Шишаки (Чічаки) згадуються як села. Це, ймовірно, означає, що у 60-х роках XVI століття тут вже діяли церкви і церковні приходи, що дозволяє нам зробити висновок, що ці населенні пункти знов були «олюднені» не пізніше 20-х років XVI століття. До цього, хочу наголосити, що фундування, будівництво та функціонування храмів завжди жорстко регламентувалась католицькою і православною церквою.

Однак ні в пам'яті старожилів, ні в письмових джерелах опису, зокрема, прадавньої Вергунівської церкви не збереглося. Лише відомо, що вона була дерев'яна. Про архітектуру та вік тієї церкви опосередковано можемо судити з робіт дореволюційного дослідника Г.Павлуцького, який характеризує церковні будівлі Полтавської губернії в стилі «empire»,

зокрема, церкву у містечку Вергуни Хорольського повіту Полтавській губернії, відмічав, що «в Полтавській губернії всі храми стилю «єтріге» замінили собою старовинні дерев'яні церкви малоросійського стилю» [136].

Свято-Миколаївська церква з села Драбівці (XVIII століття). Перенесена до скансену «Козацький хутір» в с.Стецівка Чигиринського району Черкаської області (сучасний вигляд)

Можливо саме такою була дерев'яна церква Різдва Христового у с. Вергуни

Малюнок Клепачівської церкви Вознесіння Господнього (1784) зберігся завдяки «спецпереселенцю» з с. Клепачі, односібнику, уроженцю с. Шишаки Никифору Прокоповичу Гузику (малюнок зроблено ним на сторінках «Місяцеслова» в 30 роки XX ст.)

З «Присяги Миргородського полку 1718 року» відомо, що на початку XVIII століття в селі Вергуни діяла дерев'яна церква Різдва Христового. Історія зберегла нам ім'я священика цього храму – «іерея Михаїла Павловича, храма Рождества Христова села Вергунов». У компуті та ревізії Миргородського полку 1723 року згадується також церква та священики «отец Еуфим Леонтиевич Презвитер Свято Рождественский», диякон Данило Додон і паламар Іван Яценко. Полтавський вчений І.Ф.Павловський стверджував, що «в XVIII веке притч церковный состоял из священника и дяка; пономарей не было до введения штатов (церковні штати, які чітко визначали кількість причетників число причетников при кожній церкві були введені в 1786 році – **З.О.**), а дьяконы были редки. Пономарские обязанности исполняли «школяры и молодики», обучавшиеся и обучавшие в школе...»

[69,с.6]. Наявність штатного диякона та паламаря у вергунівській церкві ще на початку XVIII століття лише підтверджує старовинний та визначний статус цього храму в нашій окрузі.

Хочу зазначити, що підтверджене існування дерев'яної церкви у Вергунах у XVII - XVIII століттях ще один серйозний доказ існування села ще наприкінці XV-початку XVI століття. Відомо, що Базилевські були людьми, які вміли рахувати «копійку». Після освячення нової «мурованої» церкви у 1805-1807 рр. стара церква, за наказом І.Базилевського, «за ветхостию» була розібрана, а не перенесена в інше місце, як це було зроблено з церквою, яка стояла в с.Турбаях, яку, за переказами Т.С.Бридуна, було «продано» Базилевськими до сусіднього села Малі Кринки (була розібрана «за ветхостию» у 1906 році). Зрозуміло, бо в ті часи деревина на Полтавщині коштувала дорого і використовувалась лише для будівництва. Церкви берегли і вони «служили», як правило, не одну сотню років. Полтавець С.М.Бояренцев в статті «Храми Полтавської губернії XVII-початку XX століття», розміщеної на сайті «Полтава історична» не тільки розповідає про те, як будувались і якими були стародавні храми на Полтавщині, але і повідомляє цікаву для нас інформацію. Наприклад, ще на початку минулого століття в селі Заїченцях Хорольського повіту активно функціонувала Михайлівська церква побудована в 1681 році, в Переяславського повіту селах Усівці – в 1681, а Корніївці – 1691 роках [287].

Якщо рахувати, що середнє життя «дерев'яної церкви приблизно 200-250 років, то не важко вирахувати приблизний вік будівництва першої церкви у селі Вергунах – середина XVI сторіччя. Тепер згадаємо, що дерев'яну церкву Вознесіння Господнього в с.Клепачах було збудовано козаками майже через 50 років після згадки в історичних документах «присілка» Клепачі. Ось вам і дата «легалізації» села Вергуни – не пізніше початку XVI століття.

6.1 Вергунівська Різдвяна церква, інші культові споруди нашої округи

Наприкінці XVIII століття брати Базилевські вирішили побудувати в пам'ять про загиблих родичів, на північній стороні містечка Вергуни, нову церкву – усипальню Різдва Христового, який став визначним пам'ятником церковної архітектури початку XIX століття. Цей «процес» був завжди, а особливо на ті часи дуже непростий і довготривалий. До того, Священний Синод Російської православної церкви завжди запобігав надмірному розширенню мережі церков у імперії. Заборонялось «влаштовувати релігійні споруди без повідомлення Синоду. У чолобитних, які надсилались з місць архієреям, мали бути надані докладні відомості про стан парафії і майбутньої церкви, а саме: на якому місці і на чийй землі планується будівництво, з якого матеріалу, в чий ім'я,

з якої причини; які джерела утримання споруди та її причту, і які є підтвердження, що ці джерела дійсно будуть використовуватись; яка кількість дворів буде належати до церкви; в чиїх парафіях ці двори перебували на момент подання - чолобитної, на якій відстані від найближчих церков тощо. Отримавши такий документ, єпархіальний архієрей зобов'язувався проводити слідство по ньому, перевіряючи достовірність наведених даних. Результати такого слідства разом із самою - чолобитною та донесенням архієрея мали направлятись до Синоду, після чого треба було чекати синодального указу, без якого заборонялось давати дозвіл на початок будівництва. Виключення робилось лише стосовно влаштування нових церков на місці згорілих та спорохнявілих» [83,с.58].

Зазначу, враховуючи родинні риси характеру Базилевських, остаточне рішення побудувати нову «муровану» церкву в містечку Вергуни, де почалась «козацька революція» (про це читач зможе прочитати у II частині книги), далось їм не просто. Але декілька об'єктивних чинників стали вирішальними. По-перше – містечко Вергуни активно розвивалось і «старовинна дерев'яна церква», яка простояла багато десятків років, ймовірно, вже не підлягала ремонту і, найголовніше, не могла вмістити всіх вірян містечка під час проведення богослужінь. По-друге – на початок будівництва вони були впевнені, що Вергуни стануть «пригороднім» містечком нового губерньського міста – Лубни. Не останнім фактором, який зумовив прийняття такого рішення був дух постійного суперництва, який існував, не тільки між Базилевськими та їх сусідами – хорольськими поміщиками (в кого кращий палац, «вокальна (музикальна) капелія, «англійський сад», церква тощо), а й між селянами Клепачів та Вергунів. До того, у 1800 році російський імператор Павло I взагалі заборонив будувати церкви у «малоросійському стилі» [161,с.87].

Можна припустити, що жителі містечка все зробили, аби спонукати Базилевських побудувати нову, кращу, набагато величнішу церкву, ніж недавно збудована дерев'яна церква Вознесіння у Клепачах. За інформацією В.О.Мокляка і Т.П.Пустовіта в селі Клепачі «перша дерев'яна церква на честь Вознесіння Господнього... вірогідно було збудовано в 1784 році. Існувала до 1868 року. В 1869 році збудовано нову дерев'яну церкву. В 1882 році її поставили на новий мурований цоколь та прибудували дерев'яну дзвіницю» [214]

Сама ідея побудувати нову велику «муровану», «як у Петербурзі», церкву виникла у родини Базилевських, ймовірно, після відвідування будівництва та участі у відкритті Свято-Миколаївської церкви у Диканьці у середині 90-х років XVIII століття. Церкву було зведено за проектом російського архітектора М.О.Львова у 1794-1797 роки на кошти дежавного діяча Російської імперії, на той час надзвичайного посла Росії у Константинополі, Віктора Павловича Кочубея. Тоді ж, мабуть, на сімейній раді вони визначились і з прізвищем архітектора, по проекту якого мала будуватись церква (до речі, пізніше у 1851-1852 рр., князі Кочубеї і собі «переробили» Миколаївську церкву, зробивши з неї церкву - усипальню

для нового княжого роду – **З.О.**). Головним рушієм цієї ідеї був, ймовірно, самий старший з братів - полтавський та харківський поміщик Петро Федорович Базилевський. До того, треба знати, що Базилевські подовгу жили і навчалися за кордоном і їм хотілось побудувати церкву, яка б нічим не відрізнялась від європейських католицьких соборів.

Про масштабність завдань, які мали реалізувати Іван та Петро Базилевські, згідно проєкту М.О.Львова, по спорудженню церкви Різдва Христового, про кошти, витрачені на її будівництво, про значимість цієї споруди для Хорольщини можна судити з того, що, наприклад, у 1802 році в повітовому місті Хорол «дворов вообще, из них каменных 1, отлично хороших нет, церквей каменных 1, а другая заложена к постройке в 1802 году, деревянных 5» [111].

Відомо, що поміщики Базилевські завжди любили жити «по - моді» - навчали дітей у престижних закордонних університетах, будували «муровані» церкви, відкривали винокурні, цегельні, колекціонували витвори мистецтва, пізніше займалися фотографуванням, тому впевнений, що підготовчі роботи для будівництва нової великої церкви за проєктом «модного» архітектора М.О.Львова було розпочато ще за ініціативою П.Ф.Базилевського на початку 1798 року.

Знаючи впертість панів Базилевських в досягненні поставлених цілей, можна припустити, що тоді ж була досягнута попередня домовленість з В.П.Кочубеєм, який міг «позичити» на деякий час «кам'яних майстрів» та самими майстрами – будівельниками щодо їх участі в спорудженні церкви Різдва Христового у містечку Вергуни. Тим більше, що Кочубеї безперечно були в Шишаках і Вергунах, де колись їх дід маленьким переховувався від І.Мазепи. І, головне, на їх думку вона повинна була бути краща за кочубеївську церкву.

Сьогодні вже не виникає сумнівів щодо авторства проєкту церкви. Більшість вчених і, зокрема, петербурзький культурознавець А.Б.Нікітіна, справедливо вважають, що автором проєкту є видатний петербурзький архітектор, вчений, поет Микола Олександрович Львов [217]. Важливо пам'ятати, що М.О.Львов мав активний і діяльний характер, завжди був у центрі громадського життя і мав велике коло знайомств і дружніх, родинних зв'язків, зокрема, з видатним поетом і політичним діячем, поміщиком з Миргородщини Василем Васильовичем Капністом. До того ж, за історичними джерелами, архітектор був також близько знайомий з В.П.Кочубеєм. Підтримує цю гіпотезу і російський культурознавець А.В.Чекмарьов, який у статті «Постройки Н.А.Львова и его круга в провинции: новые открытия» досить аргументовано погоджується з А.Б.Нікітіною, якою «выдвигается предположение об авторстве Львова в отношении усадебного храма в с.Вергуны на Полтавщине. Архитектура церкви анализируется в контексте других близких по типологии работ Львова: проекта Колыванской церкви и Никольской церкви в усадьбе Диканька. Я полностью разделяю выводы автора монографии» [262].

На моє глибоке переконання, креслення архітектора М.О.Львова, за якими була побудована вергунівська церква Різдва Христового, потрапили до рук Базилевських завдячуючи синам миргородського полковника В.П.Капніста – Петру, Андрію, Василю, поміщикам Хорольського і Миргородського повітів. І перш за все, видатному російському письменнику, громадському діячеві, великому українському патріотіві Василю Васильовичу Капністу (1758-1823 рр.), власнику села Обухівки Миргородського повіту. У 1781 році він одружився в Петербурзі на Олександрі Олексіївні Дьяковій, рідні сестри котрої стали дружинами вже згадуваних нами М.Львова и Г.Державіна. До цього зауважу, що багаторічним другом сім'ї М.О.Львова, В.В.Капніста, Г.Р.Державіна (навіть автором їх портретів.) був видатний портретист, онук «знаного» миргородського козака Івана Боровиченка - Володимир Лукич Боровіковський (1757- 1825 рр.). Переїхавши при сприянні В.В.Капніста та з волі Катерини II у 1788 році до Петербургу він, за свідченнями сучасників, багато років проживав у домі М.О.Львова.

На мою думку, саме під час одного з приїздів Петра Базилевського до Петербургу в справах своєї родини, у 1797-1798 роки, В.В.Капніст, відчуваючи свою, хай опосередковану, провину за трагічну смерть його близьких, організував зустріч цього багатого малоросійського поміщика з М.О.Львовим, який, завжди маючи велику скруту в грошах, продав необхідні креслення багатому малоросійському пану.

У «Справочной клировой книге Полтавской епархии» за 1902 рік було записано «1805 г. на средства помещика Иоана Базилевского построена Христо–Рождественская церковь: каменная в связи с двумя колокольнями, одна звонная и вторая глухая. При церкви крупная церковная библиотека, дом священника и церковно-приходская школа» [102].

До сьогодні вважалось, що будівництво церкви відбулось лише завдяки власнику с.Вергуни Івану Федоровичу Базилевському «Великому». Але сьогодні краєзнавці згадують іншого фундатора церкви Різдва Христового – Петра Федоровича Базилевського. Цілеспрямований, жорстокий та ініціативний оборонець інтересів сім'ї, поміщик П.Ф.Базилевський, на моє переконання, став головним рушієм, організатором підготовчих робіт (будівництво цегельних заводів у Вергунах, пошук проєкту будівництва, фінансів тощо). Загибель Петра Федоровича Базилевського у серпні 1798 року від рук кріпаків у своєму маєтку Сніжковий Кут на Харківщині значно «пригальмувала» підготовчу роботу по будівництву храму та, ймовірно, і його внутрішнє оздоблення (відомо, що внутрішні стіни церкви були розписані лише на початку ХХ століття). До того ж, фінансово будівництву церкви допомогла і вся місцева релігійна громада, зокрема, заможні козаки.

Можливо, що 16 вересня 1801 року (ця дата згадується в історичних джерелах) при «огромном стечении народа» відбулось освячення лише стін храму. Чин освячення, ймовірно, по традиції,

проводили благочинний Хорольського повіту, місцевий клір, представники полтавського єпархіального духовенства. В цей знаменний день в містечко Вергуни з'їхалось, ймовірно, не тільки жителі сусідніх сіл, але і все повітове начальство - городничий Прокіп Устимович, суддя Гавриїл Халчевський, «предводитель Хорольського повітового дворянства, секунд-майор Гавриїл Родзянко», сусідні поміщики – Старицькі, Позени, Кулябки тощо.

Полтавські краєзнавці В.О.Мокляк, В.А.Павленко у своїй розвідці «Вергуни. Христоріздвяна церква» повідомляють: «Згідно переказів, що дійшли до нашого часу, фундатор храму помер раніше ніж споруда була закінчена і освячена, залишивши кошти на будівництво. Згодом на відсотки від залишеної суми, кожні 3–5 років проводився ремонт споруди, останній відбувся 1914 році» [213]. Враховуючи те, що І.Ф.Базилевський «Великий» ще жив у 1807 році, то мова, вірогідно, йде про Петра Федоровича Базилевського, так як смерть завадила йому зайняти чільне місце серед засновників Вергунівського храму.

Після смерті Петра Федоровича Базилевського всі організаційні питання, пов'язані з таким величезним будівництвом, яким було спорудження вергунівської церкви, взяв на себе Іван «Великий» Базилевський. За існуючим звичаєм його обрали старостою місцевої релігійної громади. Для будівництва церкви і маєтку Базилевськими заздалегідь було споруджено два цегельних заводи на пустищі в районі Злої долини (у повітовому місті Хоролі перші 2 кірпичні заводи «с них один надворного советника Милькевича, другой купца Магденка, в них обходится выделанного кирпича тысяча семь рублей» появились у 1804 році.

За пероповідками вергунівських старожилів одного разу під час копання глини для цегельних заводів величезна брила глини накрила і поховала під собою декілька вергунівських кріпаків і селян. З того часу ця місцина у Вергунах стала називатись «Злою долиною».

«Зла долина» (сучасне фото)

Мабуть, це був перший, але не останній випадок загибелі тут людей під час будівництва церкви і нового будинку І.Ф.Базилевського «Великого».

До нашого часу дійшли розповіді, що люди ходили по селах, які входили до неосяжних володінь Базилевських, і збирали яйця для розчинення вапна, щоб міцнішою була цегляна кладка. Цементу тоді у Російській імперії ще не знали (винайдений у Європі насамкінець XVIII століття). Замість нього використовували вапно «слободской-украинской губернии из города Белгорода». А вже згадуваний нами М.І.Арендаренко розповідає, що в ті часи, і значно пізніше, для виготовлення штукатурки використовували такі складники «1 часть негашённой извести, несолёный творог $\frac{1}{4}$ часть, марганец $\frac{1}{4}$ часть и развести это всё коровьим молоком». Вся цегла до церкви передавалась селянами «по ланцюжку» з рук в руки.

Долучившись до вивчення історії будівництва церкви, переконався, що силами лише місцевих кріпаків, селян, які все життя будували лише мазанки, побудувати таку величну споруду було неможливо. Тут повинні були працювати висококласні спеціалісти, яких, безумовно, на той час на Хорольщині не було. Судячи з складнощів робіт, які потрібно були провести при зведенні церкви, їх могли виконати лише дуже висококваліфіковані архітектори-інженери та будівельники.

Наразі немає достеменних підтверджень, але враховуючи історико-краєзначий жанр цієї розповіді можна припустити, що майстрів будівельників Іван Базилевський «завіз», по попередній домовленості його старшого брата, до містечка Вергуни приблизно весною 1800 року, коли в основному закінчились підготовчі роботи до будівництва. За відсутності професіональних будівельників підполковник Іван (Іоан) Федорович Базилевський «Великий» не міг прискореними темпами будувати церкву, хоч гроші на це, за повідомленнями краєзнавців, залишив ще П.Ф.Базилевський. До того, одночасно, як ми вже зазначали, почалось будівництво церкви в Радивонівці.

Але цю проблему, на мою думку, допоміг вирішити випадок. Коли основні підготовчі будівельні роботи у церкві Різдва Христового вже добігали кінця, у Полтаві тільки розпочалась підготовча робота по забудові всім відомої «Круглої площі». Ці роботи, безумовно, потребували участі висококваліфікованих архітекторів і техніків. Можливо, що саме статський радник Василь Васильович Капніст, який з 1802 року був значним полтавським чиновником – «генеральным судьей 1 Департамента Полтавского генерального суда», знов «прислужився» Базилевським і допоміг їм залучити до будівництва церкви висококваліфікованих будівельників.

До речі, в одному з листів до своєї довіреної особи, дворянина, пізніше управляючого маєтком у Диканьці І.Р.Месона на початку березня 1805 року, вже згадуваний нами фундатор Свято-Миколаївської церкви, граф В.П.Кочубей говорить «о допущении, согласно прилагаемой

инструкции, архитектора или каменного мастера Таманти к постройке церкви и других в имени зданий, отпуская ему и содержание от Економии», на що той йому негайно відповідає, що «прибывший в Диканьку каменный мастер Таманти им принят и к назначенным к производству работам, приступлено будет немедленно» [78]. Все це нам дає підстави зробити сміливе припущення, що мова, ймовірно, йшла саме про повернення, після закінчення будівництва церкви у Вергунах, до основного роботодавця «тимчасово позиченого» братами Базилевськими будівельника – іноземця (скоріш за все італійця). Як не прикро, але місцеві жителі виконували на будівництві лише підсобні та теслярські роботи.

Не вдалося знайти переконливих доказів, але можна припустити, що В.В.Капніст, проживаючи на Миргородщині, за дорученням М.О.Львова, по-сусідськи неодноразово «інспектував» хід будівництва цього «дітища» свого родича. Він, можливо, був присутній у містечку Вергуни разом з іншими знаними урядниками та поміщиками при «закладці» «мурованої» церкви Різдва Христового у вересні 1801 року. До речі, за історичними джерелами, насамкінець життя, В.В.Капніст взагалі став дуже релігійною людиною і був навіть настоятелем церкви на Київщині, тому пропустити таку вікопомну релігійну подію, думаю, він не міг. Безумовно, що влітку 1813 року, коли, за спогадами С.В.Скалон, на протязі місяця в Обухівці на Миргородщині відпочивали Г.Р.Державін з дружиною та донькою М.О.Львова – Прасковією, вони по дорозі до Києва заїзжали до містечка Вергуни, щоб подивитись на «дітище» свого геніального родича і батька.

Після визначення губернським містом саме Полтави, а не Лубен, І.Ф.Базилевський «Великий» потихеньку «охолов» до будівництва церкви Різдва Христового у Вергунах, яка мала стати, на моє переконання, «перлиною» приміських (прилубенських) маєтностей Базилевських. До того ж, скоріш за все, знаючи скнарість Базилевських, багато десятиріч з часу освячення, внутрішнє оздоблення церкви було мінімальним: де не де примітивний розпис зроблений силами місцевих малярів.

Враховуючи вік ще старої дерев'яної церкви у Вергунах можна було сподіватись, що збережуться повідомлення про стародруки, стародавнє начиння, яке могло бути в церкві, але такої інформації немає. Разом з тим, Успенська церква сусіднього села Шишаки (в ті часи вже містечка) такі стародруки мала і берегла. У «Показнику «Полтавського Епархиального Древлехранилища» за 1909 рік з «Успенської церкви містечка Шишаки Хорольського повіту», серед інших 5 шишаківських старожитностей згадуються «Триодь (богослужебная книга православной церкви – **З.О.**) цветная, с 25 гравюрами, одна из них датирована — 1639 года (курсив наш – **З.О.**); заглавного листа нет; на кожанном переплете оттиснуто изображение Богоматери с предстоящими - Преподобными Антонием и Феодосием. По листам следует запись: «Во имя Отца и Сына и Святого Духа. Аминь. Мы громада села Шишаков купили сию книгу глаголемую Триодь цветную за отпущение грехов

своих и родичов своих, за которую дали есьмо личьби литовской, а уси мы купно и надали есьмо до храму успения Пресвятыя Богородицы того же села вечными часи. А хто бы мел сию книгу отдалити от того храму Успения Пресвятыя Богородицы за оной проклят буди анафема» [81,с.17].

Це говорить і про вік та статус села Шишаки на Хорольщині (до речі, в козацьких Компутах і Присягах шишаківські козаки завжди писались після козаків сотенного містечка) та про відношення до церкви місцевих жителів. Вірогідно, це стало одним з чинників, який вплинув на рішення деяких жителів с.Шишаки присвятити все своє життя «священницькому служінню». У часи свого дитинства, безперечно, подовгу жив в селах Клепачі та Шишаки, які належали його батькові, зятеві гетьмана Д.Апостола П.І.Кулябки його син - Семен Петрович Кулябка (1704–1761 рр.). Безумовно, він бував у Вергунах. Під церковним ім'ям Сільвестр, він увійшов в історію російської держави та церкви, як видатний релігійний та освітній діяч. Був автором багатьох богословських творів; у 1727 році з дозволу Д.Апостола постригся в монахи, з 1740 року - ректор Києво-Могилянської Академії, а з 1750 року – архієпископ С-Петербурзький. До думки його прислухалась навіть російська імператриця Єлизавета Петрівна [70,с.6]. Родом з села Шишаки був, також, козацький син – самородок (а не син дворянина, як зазначають деякі історичні джерела) архімандрит, Филадельф (Пузино(а) Костянтин Іванович (1790–1850 рр.). Закінчив Петербурзьку Духовну академію (1814). Був автором сатири «Ода Малоросійській крестьянин» - про відносини між панамі і селянами. В дореволюційних джерелах, його називають, навіть, «поетом-демократом» (Див.: додаток № 8).

Але продовжимо розмову про вергунівську церкву. Вдалося лише віднайти опис внутрішнього оздоблення вергунівської церкви початку ХХ століття у вже згаданому нами рукописі Т.С.Бридуна: «Мені доводилось бувати в церкві, яка з'являється великого розміру. З правої сторони знаходиться ложе, яке має свій особливий вихід з помешкання проти панської садиби. Ложе це безумовно збудоване для сім'ї поміщика, яка з'являлась в церкву молитись. В церкві мається дві дорогі Євангелії, хрести, срібляна та золота чаша подарунок Базилевських. Маючи на увазі, що таке велике помешкання як Вергунівська церква приходові нелегко буде її держати в необхіднім вигляді, будівник, вклав в державу скарбницю певну суму коштів, що за їх відсотки систематично ремонтується церква, котра має завсїгди святковий вигляд. Над західними зовнішніми дверями знаходиться гаспідна дошка з вибитою на ній надписсю латинською мовою, котра в перекладі означає: «Тобі від щедрот твоїх приносим». Церква стоїть нна високім місці котру видно здалека...» [11,с.52].

Згідно статті О.Сребницького «Столетний юбилей величественного каменного храма в м-ке Вергунах, Хорольского уезда, устроенного вечной й блаженной памяти храмоздателем 2-х таких же храмов в Полтавской епархии, помещиком Иоанном Базилевским», розміщених у «Полтавських

епархіальних відомостях» № 35 за 1905 рік будівництво церкви остаточно було завершено у 1805 році, а не в 1807 році, як вважають деякі краєзнавці (Див.: додаток до книги № 9).

Це була велична на ті часи споруда. Цегляна, оштукатурена, кругла у плані однобанна споруда, західний фасад якої прикрашали дві башти, що слугували дзвіницями. У композиційно-плановому вирішенні споруди використана схема храму-ротонди. Радіус зовнішнього контуру – 13,1 метра, внутрішнього приміщення – 7,4 метра. З двох сторін зовнішнє коло має прямокутні виступи: зі сходу – віттарний, із заходу – вхідний, оформлений двома квадратними у плані баштами та глибокою лоджією, розміщеною між ними. План будівлі – коло, в межах якого два кільця стін і колон. Внутрішнє коло формує центральний об'єм, який досягає висоти 28 метрів, загальна довжина храму - більше 40 метрів. Товщина стін - до 1,5 метрів. Церква має 7 входів. Повністю відкритий центральний об'єм освітлений 8-ю підкупольними вікнами. Вхідна група була підкреслена портиком з колонами і двома вежами - дзвіницями. Таке рішення робило споруду схожою на католицький костел. Церква була багато прикрашена класицистичним декором - портики, пілястри, колони тосканського ордеру, ліпні фризи з гірляндами і маскаронами. Майстерно викладений 16 метровий купол видно далеко за межами села. Простір між двома кільцями стін займають зовнішні та внутрішні лоджії й ніші та невеликі приміщення біля віттаря, розміщеного у напівкруглій апсиді, стіни якої по зовнішньому периметру мають форму прямокутника. Фасадна лінія підкреслюється двома колонами тосканського ордеру. Останнім відповідають колони напівкруглих бічних північної і південної лоджій та пілястри стін. У завершеному вигляді храм являв чудовий зразок культової будівлі, зведеної у стилі російського ампіру [138]. Дореволюційний чиновник Т.С.Бридун, перебуваючи у Вергунах справедливо примітив, що церква мала «вигляд католицького костелу... безумовно, являється зразком будинків Риму, де поміщик Базилевський густо й довго перебував» [11,с.52].

На високій дзвіниці був великий дзвін – 92 пуди та кілька маленьких дзвонів. Голос великого дзвону було чути в тиху погоду в селах Новачиха, Шишаки, Стайки. У ті часи, за історичними джерелами, на будівництво такого типу «мурованої» церкви витрачалось близько 40 тис. рублів.

Згадаємо, що Базилевські завжди любили жити «по-модньому». Вони першими в повіті показали, що гроші, зароблені на сльозах людей, можна і потрібно іноді витратити на «нову моду» - будівництво «мурованих» храмів. Хотіли не тільки так жити, але і помирати, як це робили полтавські Апостоли, Кочубеї тощо. Ще за життя І.Ф.Базилевський «Великий», заповідав поховати його після смерті в усипальні, що і було зроблено по його смерті після 1808 року (враховуючи те, що він помер бездітним, зрозуміло, чому там було лише одне поховання). Його брат Петро помер у 1798 році до початку спорудження

церкви, інший - Андрій, разом з дружиною був перепохований у середині XIX століття у Великій Багачці.

Лише у 1911 році стіни і склепіння внутрішнього об'єму церкви були розписані студентами Санкт-Петербурзької Академії Малярства (ймовірно, камергер П.О.Базилевський «посприяв»). Виконання цієї роботи пройшло досить незвично. Після затвердження ескізного проєкту та кошторису, релігійній громаді з метою збору додаткових коштів було запропоновано, що в залежності від суми, внесеної конкретним жертводавцем, його портретне зображення буде змальовано серед ангелів, пророків, святих та ін. – чим більша сума, тим вищий чин. При цьому кожному гарантувався оригінал потрета, зображення з якого переносилося на стіну храму (працюючи у 90 –х роках минулого століття у Вергунах, особисто чув від своєї учениці Юлії Левченко сімейну легенду, що її прадід заплатив «золотий», щоб його портрет був намальований серед ангелів).

З початку існування у вергунівській церкві служили багато священиків, дячків, паламарів. Зазначу, що тоді посади священиків і церковних служителів мали право обіймати представники всіх станів (певні обмеження до середини XVIII століття мали представники козацтва). Починаючи з 1734 року, з відома гетьмана Д.Апостола, навіть священики і диякони на Гетьманщині могли займати посади лише «по свідетельствам от полковников» і зобов'язувалися виконувати повинності» [155,с.147]. Ставлення до служителів вергунівської церкви Різдва Христового, церкви Вознесіння – в Клепачах, церкви Успіння – в Шишаках було різним, одних поважали і любили, про інших... і не хочуть згадувати.

Не залишили в пам'яті селян «добрі справи» (вони, безумовно, були) декотрих священиків нашої округи. Причини були, ймовірно, насамперед майнового характеру. Зазвичай, доходи священиків складались з двох частин. Незначну частину грошей, як заробітну плату вони отримували з Полтавської єпархії. За інформацією, що розміщена в «Памятной книжке Полтавской губернии, 1865 год» согласно «Высочайше утверждённых 15 мая 1843 г. пориальным штатам Полтавской епархии... священникам в пятом и шестом (классах) 120 (рублей в год), дьячку – 36, пономарю – 30, просвирне – 16» [74,с.298]. Іншу - з доходів, отриманих від відправлення служб, подаянь вірян «на церкву», яку значною мірою контролювала церковна рада на чолі зі старостою. А вона могла мати свою думку стосовно поділу церковного доходу між священиком та потребами церковної общини (ремонт церкви, школи, придбання книг), стосовно суми оплати селянами обрядів вінчання, хрестин, похоронів, освяти місць, сповіді тощо. З цього питання вергунівські староста, громада і священик не завжди доходили згоди. Якщо на бік церковної парафії ставала сільська громада, доходило до скарг чи депутації до архієрея. Церковна громада, зазвичай, перемагала, і священик змушений був залишити церковний прихід.

Завдячуючи історичним джерелам, сьогодні відома ціла низка служителів Вергунівської Христоріздвяної церкви з початку XVIII, кінця XIX - початку XX століть: священники – Михайло Павлович (1718 р.), Єфім Леонтієвіч (1723 р.), Леонтій Філіппов (1752-1753 рр.), Степан Філіппов (1752 р.) (відомо, що в 1688 році за універсалом І.Мазепи миргородський протопоп Леонтій Пилипович був першим власником с.Кибинці), Ігнат Зосимович Пію(у)чевський (1785-1787 рр.), помер до 1794 р.), Іван Якубовський (1785), Кузьма Якубовський (1794 р.) [293], Микола Іванович Максимович (1895 р.).

Останній, з перелічених священнослужителів М.І.Максимович (вирогідно один з представників багаточисельного та знаного козацько-старшинського та священницького роду з Лубенщині) був одним з «отцов-основателей» всіх вергунівських навчальних закладів і прослужив при Вергунівській церкві десятки років. За повідомленням історичних джерел, його нащадок, колишній священник Максимович Олег Леонтійович (1884 р.н.) у 1938 році працював касиром хлібозаводу в Полтаві був розстріляний більшовиками 2 червня 1938 року. В 1902 році священником вергунівської церкви був Петро Іванович Александрович. На початку XX століття священником був Олексій Миколайович Сребницький, який, як і його батько, можливо, походив з роду переяславського єпископа середини XVIII століття Никодима Сребницького. Останнім «очільником» вергунівської церкви був М.І.Яновський.

Дещо відомо про деяких вергунівських «причетників». Відомо про вергунівського пономаря Ігнатія (Миколу) Данилевського (1792-1794), який 7 січня 1792 року одружився з Анастасією, «дочкою козака Вергунівського Корнилія Даниленка первым браком». У них «2 декабля родилась и крещена младеница Катерина... Восприемница – Мелания, дочь иерея умершего Игнатия Засимовича (Пію(у)чевського – **З.О.**) [110]. Відомі прізвища деяких із псаломщиків: Олександра Ілліча Росинського (1895, 1902, 1912), 1851 р.н., Яківа Хрисанфовича Ярослава (1895, 1902); із церковних старост: козака Кирила Максимовича Остапенка (1902), козака Тимофія Стефановича Глуценка (1912) [113].

У 1895 році, за інформацією В.О.Мокляка та В.А.Павленка. церква Різдва володіла церковним капіталом у сумі 4710 карбованців, мала 33 десятини ружної землі (ружна земля – застарілий церковний термін, для означення землі, яка знаходилась при церкві та надавалась духовенству для «кормления» - **З.О.**), при церкві діяло земське училище. У 1902 році при церкві був вже будинок для священника, діяла церковна бібліотека. У 1895 році службу відвідувало 3050 душ обох статей. У цьому році до церковної парафії входили села Вергуни та Оріхівщина, в яких налічувалося 2179 душ парафіян обох статей, у 1912 році – 2181 душ різних станів [213].

Згідно «Клировой книги Полтавской епархии на 1902 год», у волосному селі Клепачі... при Вознесенській церкві також були «церковная библиотека, в приходе земская школа, помещенная в

собственном доме, церковно-приходская школа и школа грамоты, церковно-приходская для попечительства (так написано в оригіналі – **З.О.**), дом для квартиры священника, земли ружной 33 десятины. Прихожан 907 мужского пола и 1006 женского пола. В приходе – хутора Якименки, Туровые... Священник Иван (Іоан) Семёнов Старухин, в сане с 1867 года, псаломщик Василь Савов Андриевский, в сане с 1875 года. Староста – Василий Гордеев Мойсеенко» [44]. З праці Л.В.Падалки «Что сказало население Полтавской губернии о своім старом быте» відомо, що в 1905 році священником Різдвяно-Богородицької церкви у Шишаках був Протопопов Василь Михайлович. Згідно списку виборщиків в 4 Державну думу (1912 р.) від Хорольського повіту псаломщиком цієї церкви був Бельченко Іван Петрович (1885-?).

До речі, в «Полтавських епархіальних відомостях» регулярно згадувались вергунівські і шишаківські ієреї. Наприклад, «благочинный Хорольского уезда священник Пётр Клепачевский рапортом своим от 27 июля 1889 года № 124 донёс..., что открыты внебогослужебные чтения и собеседования... при Вознесенской церкви села Клепачей священником Иоанном Старухиным и Рождественно-Богородичной церкви (мабуть помилка в назві храму – **З.О.**) местечка Вергунов священником Николаем Максимовичем» [82].

В 1905 році у містечку Вергуни урочисто відсвяткували 100-річчя з дня освячення церкви в присутності всього Хорольського повітового кліру. В «Полтавських епархіальних відомостях» за 1905 рік № 35 була навіть розміщена, вже згадувана мною, стаття А.Сребницького «Столетний юбилей величественного каменного храма в м-ке Вергунах, Хорольского уезда, устроенного вечной й блаженной памяти храмоздателем 2-х таких же храмов в Полтавской епархии, помещиком Иоанном Базилевским»» [82].

Згадували вергуняни добрим словом, наприклад, останнього священика церкви Різдва Христового Миколу Івановича Яновського, який заслужив повагу і авторитет у вергунівській громаді не лише знанням церковних канонів, а й своєю людяністю, готовністю прийти на допомогу. Слушно буде сказати, що на моє переконання, (в деякій мірі це підтверджується Л.Розсохою в її збірнику «Миргородська старовина») М.І.Яновський походив із старовинного лубенсько-миргородського священицького роду Яновських, з якого свого часу вийшов і дід М.В.Гоголя, вже згадуваний нами секунд-майор П.Д.Гоголь- Яновський (більш детально з біографією М.І.Яновського можна познайомитись в «Персоналіях»).

Йшли роки... У вихорі революційних подій закружляло і наше село Вергуни. В 20 роки ХХ століття вергунівська церква стала «ареною» внутріконфесійної боротьби, направленої фактично проти патріарха Московського Тихона і підтримуваний на той час радянською владою. В обласній газеті «Більшовик Полтавщини» за 4 квітня 1925 року було розміщено фельетон «З нами бог: розумійте язиці», в якому читаємо:

«В селі Вергунах Ленінського району (так тоді називався Покровобагачанський район, який було приєднано до Хорольського району в 1931 році – **З.О.**) в цій церемонії участь приймає (мається на увазі «церемонія облачення», коли священника одягають в ризи – **З.О.**) (не в попівській опочивальні, а у вівтарі?) Бо капосний автокефальний піп з своїми прихильниками хотів у старого Миколи Яновського чергу відбити: заскочив у вівтар поіменявав хвилинку та зразу ризи на себе: «Благословен бог наш, нині і по всяк час. - Стій, анафема... То ти там? Хто в бога вірує, рятуйте! Екзархисти єдиним фронтом на чолі з о. Миколою кинулися у вівтар зразу Іван Сизьоненко автокефаліста за груди, а Михайло Глущенко вступився за свого батюшку та с куланами на православних, а Іван Чорнушенко вскочив в цілпом (добряча ломачка була!) та Михайла Глущенко по голові. Так той юшкою перед престолом божим і вмився. А ризи таки з автокефаліста зняли, та на екзархиста нацупили...» [8].

В 20–30-х роках ХХ століття під прикриттям боротьби з релігією почалися утиски та репресії проти церковнослужителів. Першою в середині 20-х років ХХ століття була закрита Свято-Пречистенська церква в с.Шишаки. За словами Т.М.Падусенко «шишацькі безвірники провели відповідну антирелігійну роботу серед прихожан і на зборах громади було вирішено церкву закрити. З неї були зняті ікони, дзвони» [334].

На «сталінську індустріалізацію» потрібні були величезні кошти, отож більшовики на початку 30-х років почали масово закривати церкви, а церковні цінності конфісковувати. Майже всі церкви, які були закриті на Полтавщині, знаходились в селах, містечках і невеликих містах. Мабуть, більшовицькі керівники побоювались масових стихійних виступів мирян, тому остерігались одразу руйнувати церковні споруди.

У 1931 році вергунівський храм закрили. Майно церкви було поступово розтягнуто, вивезено, спалено місцевими активістами; найцінніше з церкви відвезли до Києва, бібліотеку розібрали по руках. Ще на початку століття у краєзнавчому музеї села Стара Аврамівка зберігалась «Біблія» з вергунівської церкви. Під тиском місцевих активістів виїхав з сім'єю в інше місце вергунівський священник М.І.Яновський.

У своєму первісному вигляді храм проіснував до 1933 року, коли було знято дзвони і завершено демонтаж двох дзвіниць, а саму споруду пристосовано спочатку під сільський клуб, потім під складське приміщення місцевого колгоспу. Фрески і розписи церкви знищувалися цілеспрямовано. На тогочасних світлинах колбудівців видно, що вони фотографуються на фоні погано замальованих церковних зображень, що свідчить про те, що у церкві деякий час працював колбуд (як і більшість сільбудів і колбудів України в ті часи). В роки фашистської окупації 1941-1943 рр. вергунівська церква Різдва Христового, судячи з щоденників Д.З.Браженка, не працювала, а служила місцем розваг місцевих хлопчаків. Селяни ходили до церкви у сусідні села Шишаки, Клепачі.

Після 1945 року споруду використовували як зерносховище, а усипальню – для зберігання насінневого фонду картоплі. Повідомлю, що у 1940 році в Полтавській області залишився один діючий храм, тоді як у березні 1925 року на території губернії налічувалось близько 1130 церков [314].

До речі, за переказами вергунян, місцевий активіст – комсомолец Андрій Микитенко (ймовірно, син голови колгоспу «Більшовик Ф.Микитенка»), що безпосередньо скидав з церкви хрест та дзвони, «які глибоко вгрузли в землю», невдовзі загинув від нещасного випадку – «удару блискавки».

Свого часу старожили переповідали, що своїми очима бачили, як випадково натрапили на усипальницю Базилевських, коли наприкінці 30-х років ХХ століття, якийсь місцевий «партійний» активіст почав зривати дубові дошки біля вівтаря, якими була покрита долівка церкви, для того, щоб облаштувати «вічним дубом» підлогу своєї хати. Коли відкрили усипальницю, то побачили достатньо велику, побілену вапном кімнату з іконами, прикрашеними паперовими квітами. Посеред залу, на цехах, висіла дерев'яна труна зі скляним віком. Було видно, що без доступу повітря тіло підполковника І.Ф.Базилевського «Великого» добре збереглося. Це був сивуватий чоловік, одягнутий в чорний мундир. Коли віко труни розбили, тіло розсипалося на прах. Шукали золото, знайшли лише невеличку золоту обручку. З черепом Базилевського довго ще гралися маленькі діти – нащадки тих, яких так хотіли покріпачити і скорити Базилевські, поки хтось із сердобольних бабусь не прикопав цей череп десь поблизу.

Вважалось, що цим переповідкам старожилів можна вірити повністю. Але під час роботи над книгою в повідомленні настоятеля вергунівського храму Олексія Сребницького «Столетний юбилей величественного каменного храма в м.«Вергунах», Хорольского уезда, устроенного вечной и блаженной памяти храмоздателем 2 х таких же храмов в Полтавской епархии, помещиком Иоанном Базилевским», яка була розміщена в «Полтавських єпархіальних відомостях» (1905, № 35) зазначено, що «при открытии склепа, в котором погребён храмо(со)здатель, найдено, что дубовый гроб истлел совершенно и только кости праха почившаго сохранились... Все іереи с хором певчих, сошли в грот церкви и здесь над останками праха храмо(со)здателя, бережно переложенного в новый гроб-футляр, совершена была полная торжественная панихида». Але як-би там не було, але «гроб-футляр» з останками І.Базилевського в 30-роки ХХ століття було викинуто з усипальниці і останки «пана» було перепоховано сердобольними вергунянами в невідомому місці. Через десятиріччя не змогли забути і простити вергуняни лихий характер Базилевських та «воздали по справам їхнім».

В 90-і роки ХХ століття, один з учнів нашої школи випадково викопав якийсь людський череп на городі біля церкви. Ми його

прикопали. І тільки тепер, через багато років, припускаю, що, можливо, це могли бути останки українського поміщика І.Ф.Базилевського.

На початку 1980-х років у селі ще зберігалися кілька портретних зображень, виконаних на картоні олійними фарбами, що свого часу були використані як ескізи майбутніх розписів церкви. Під час зйомок фільму «Ізгой» українські митці перейняли долю церкви. Вони зустрілись з головою Українського фонду культури, видатним українським письменником і громадським діячем, полтавцем Борисом Іллічем Олійником. Фонд виділив великі кошти. Значно пізніше, у 2005 році, вже працюючи в Полтавській облдержадміністрації, я зустрічався з Борисом Іллічем Олійником на Кургані Скорботи з нагоди 72-х роковин Голодомору в Україні. Під час обіду у Мгарському монастирі запитав його, як вдалося зібрати кошти на реставрацію. До цього часу пам'ятаю його слова «Дзвонив до багатіїв – меценатів і цитував слова, які казала мені моя бабка Гапка: «Нічого за оградку (церковну) не забереш».

Навесні 1992 року почали реставрувати Вергунівську церкву Різдва Христового, поставили будівельні ліси, вкрили купол, поставили хрест, закупили мідні листи для покрівлі... Але, як часто у нас буває – хтось вкрав мідь, потім десь поділись гроші, що були призначені на реставрацію, кудись вилетів «у вирій» виконавець робіт... Ще довго стояли ліси біля стін церкви (до речі, ніхто їх не крав), як докірлива пам'ятка людської непорядності і жадоби.

На жаль, сьогодні церква продовжує руйнуватися. Прикро й гірко констатувати, що такий значний пам'ятник архітектури надзвичайно запущений, занедбаний, забутий. Слід зазначити, що згідно діючої ще сьогодні постан Ради Міністрів УРСР № 970 від 24 серпня 1963 року «Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР» (в редакції від 02.07.2020) вергунівська Церква Різдва занесена до списку пам'ятників архітектури державного значення під № 596 [32].

У новітній час релігійна громада с.Вергуни відновила свою діяльність як громада УПЦ Київського патріархату. Зареєстрована органами державної влади 24.04.2000 року за № 173.

У вересні 2021 року виповниться 220 років з дня освячення цього храму. Хочу донести до читача слова відомого українського архітектора І.Бикова про те, що «Рождественская церковь - самый выдающийся ротондальный храм Полтавщины... Так и стоит заброшенный храм-пантеон, по-прежнему красивый, даже в руине... Памятник архитектуры нужно срочно спасать, выполнив грамотную реставрацию...» [138].

Сподіваюсь, що незважаючи на величезні труднощі, які переживає сьогодні Україна, знайдуться меценати, просто небайдужі люди, які, як у давнину поміщики Базилевські, відновлять порушену в радянські часи архітектурну окрасу всієї Полтавщини та України - Різдвяну церкву у селі Вергунах.

6.2 Сільські навчально-освітні заклади нашої округи: погляд крізь роки

Важливим осередям духовності і культури, шанованим всіма поколіннями українських селян були і залишаються гавчально-освітні заклади і, перш за все, школа.

Зауважу, що згідно «Компуту і ревізії Миргородського полку. 1723 року», упорядкованого Г.К.Швидько на той час практично не було козацьких сел, де б при храмах не було школи. Перші сільські школи відкривались, як правило, відразу після будівництва сільських храмів під орудою церковних дияконів. Ця традиція зберігалась на наших землях ще з часів Володимира Великого. Літопис 988 року повідомляє, що князь Володимир почав будувати церкви, призначати священників, «брати у знатних людей дітей і віддавати в навчання книжне».

Перших учнів в нашому краї, незважаючи на відсутність повідомлень, почали вчити ще при перших сільських храмах, починаючи з XVI сторіччя. В розділі 4 тому VI своєї багатотомної «Історії України-Руси» М.Грушевський довів, що з «XVI в. ми маємо ряд звісток, які вказують на широке розповсюдження, звичайність шкіл при церквах... Пастор Одерборн, що довго пробував в в кн. Литовським, пише про православних (1581), що *вони завсїди мають при церквах школи...* (курсив наш – **З.О.**) В наведених вище розпорядженнях Загоровського при фундації церкви св.Ілїї в Володимирі спеціальна дотація (грошове утримання – **З.О.**) робить ся для «дяка доброго, який би «дети, которья на науку ему будуть давати, Богу и людем добрым вдячне учил». Також там М.Грушевський описує і тогочасний «учбовий процес»: «...здавна, каже, був звичай вчити малих дітей з початку азбуки, потім часослова і псалтири і письма; потім деякі читали й апостол... Псалтир була головним підручником шкільним - вивчивши азбуку, склади й скорочення, переходили до неї. Скорина, видаючи свою псалтир (1517)... в передмові до своєї біблії бачить головне призначенне псалтири в тім, що вона служить підручником «умети граматику или по рускы говорячи грамоту, еже добре чести и мовити учить»... Письма вчили уставного - каліграфувати на старий взір, а як вмів сам учитель - то й скорописного, що з XV віка починає вироблювати ся на основі півуставного (зменьшеного і меньш старанного уставного письма), і розвиваєть ся в XVI та входить в уживанне в актовім письмі і урядовім діловодстві... Так само від знання самого учителя залежала наука рахунків. Далі сього - та хиба правила церковного для охочих, та наука не йшла. Здібнійші ученики з нею могли пускати ся на арену практичної діяльності - як по вподобі, чи віддавати ся «почитанню книжному...» [23].

За історичними джерелами початку XVIII століття, у церковних школах у Вергунах і Шишаках «викладали» тогочасні «перших вчителі» - Данило Додона (не Данило Дорош, як стверджують деякі автори – **З.О.**),

диякон «храма Рождества Христова села Вергунов» та Василь Василенко, диякон Свято-Пречистенської церкви с.Шишаків [269,с.319].

В ті часи, за справедливим висновком О.Єфіменко в статті «Котляревский в исторической обстановке»: «Пан-дьяк – не совсем то, что современный дьячок (на кінець XIX століття – **З.О.**). Это была значительная фигура, игравшая большую роль в жизненном обиходе малорусской громады прошлого века. Прежде всего, надо сказать, что громада сама подыскивала себе в дьяки лицо, удовлетворяющее всем её, довольно сложным, требованиям: дьяк должен был обладать «добрым гласом», знать хорошо порядок и благолепие церковной службы и иметь вместе с тем педагогические - если не способности, то навыки. Пан-дьяк был и паном-бакалавром, и паном-директором, т.е. учителем и начальником школы» [34,с.323]. Обирався дяк таким чином: священник запрошував до себе кандидата і декількох найвпливовіших парафіян, які затверджували претендента на нетривалий випробувальний термін, після відпрацювання якого дячка призначали на посаду на тривалий строк. До того, це рішення обов'язково погоджувалось з козацькою старшиною. У своєму щоденнику вже відомий нам Я.А.Маркович від 22 червня 1737 року зазначає, що «приходив отец Яков, поп, и приводил дячка Ивана Спасского, котрого я принял на службу» [30].

Історія не зберегла описів ні шишаківської, ні вергунівської, ні клепахівської парафіяльної школи тих часів, тому інформацію про школи ми черпали з різних джерел. Наприклад, з роботи полтавця Івана Францовича Павловського «Приходские школы в старой Малороссии и причины их уничтожения», надрукованій в журналі «Киевская старина» в январе 1904 года відомо, що «по имеющимся за 1740-48 год статистическим данным видно, что почти в каждом городском или сельском приходе находилась отдельная школа... Школы в Малороссии... назывались именем того праздника или святого, котрому посвячена местная церковь (відповідно у Вергунах школа носила назву «Свято - Рождественской», у Шишаках – «Свято-Пречистенской», у Клепаках – «Вознесенской» - **З.О.**) [69, с.4-5]. Зазначу, що ці школи при церквах на той час були своєрідним «соціальним ліфтом», зокрема, для талановитих селянських дітей з бідних сімей, сиріт тощо. З цього приводу він зазначав, що «в Малоросии XVIII в. при каждой приходской школе обучались мальчики, по преимуществу сироты, безприютные, которым и поручали разные обязанности при богослужении. Эти школьники жили в церковных домах и помогали дячку в церкви и при совершении утреб. Вместе с дяком они принимали участие в колядовании, в пении духовных гимнов, вирш и т.д. Старший из них назывался «подьячим»..., другие назывались клиросниками и псаломщиками. Из них и избирались настоящие дьяки... Из этих школ выходили не одни священно-служители, но и вообще грамотные люди, достигшие впоследствии видного общественного положения...»[69, с.6-7].

Історія зберегла прізвище лише одного такого учня того часу, який шишаківській Свято-Пречистенській приходській школі. В книзі Л.Розсохи «Миргородська старовина», згадується Іван Пузина «полку Миргородского села Шишаков козачей сын». Він був батьком Костянина (Філадельфа) і Полікарпа Пузини. Навчався богословських наук у Київській академії, а 1776 року за проханням власника сел Шишаки та Клепачі, капітана Андрія Кулябки був рекомендований на посаду священика (на половину парафії) до Успінської церкви села Шишаків Миргородської протопопії [240]. Разом з тим, хочу повідомити, що у списку посполитих с.Вергуни, які у 1718 році приймали присягу на вірність російському царю Петру I зустрів прізвище і Корнія Пазини, який, вірогідно, був родоначальником роду шишаківських козаків Пузин (у списку козаків та посполитих с.Шишаків прізвища Пазини та/або Пузини(о) взагалі відсутні – **З.О.**) [84,с.118]. З сайту «Краткие биографии» відомо, що архієпископ Філадельф (в миру Констянтин Іванович Пузина) (1785-1851 рр.) освіту отримав в переяславській духовній семінарії і з 1809 р. — в С.-Петербурзькій духовній академії. З 1826 року - архімандрит Воронежського Акатова монастиря. З 1837 р. - настоятель добрушського Миколаївського монастиря. В 1850 р. оселився в одному з монастирів Київської єпархії («Китаєва пустинь» - **З.О.**), де і помер.

Враховуючи, що до початку будівництва школи курінний атаман, знані парафіяни, як правило, об'їздили сусідні церкви і дивились на проекти «тамошніх» шкіл, можна зробити висновок – наші церковні школи були схожі на десятки інших приходських шкіл тих часів. Тому використаю опис школи при Введенській церкві села Трипілля Київської області від 1794 року: «Изба при церкви называемая школа новая в ней окошек 4-ре, две лавки, пол, стол, дверей 2-е на железных завесах, при ней сенцы и комора рубленная, в оной коморе двери на деревянном бегунке, покрытая соломой одна». Всього у 30– 40-х роках XVIII століття, за матеріалами ревізій, у містах, містечках та селах Миргородського полку нараховувалось 89 парафіяльних шкіл, в 40–50-і роки XVIII століття на Полтавщині їх було вже біля 500 [Див.:134,с.245, 256].

Незважаючи на те, що наявність парафіяльних шкіл була чи не найважливішою ланкою у складі церковних парафій якість освіти була дуже низькою. Треба зазначити, що за словами М.Арендаренка «цією сферою життя полкового населення старшина майже не цікавилася і здебільшого покладалася на священиків та приватних осіб». Ще у другій половині XVIII століття, лубенський полковник І.Кулябка (син власника Клепачі, онук гетьмана Д.Апостола), вирішив покращити навчання козацьких дітей. Реформа освіти, яку запропонував лубенський полковник, значно покращила рівень грамотності українського селянства. Можливо, ця думка до нього прийшла під час відвідин сел Клепачі і Шишаки. Як би там не було, у листі до гетьмана (1758 р.) він зазначав, що в багатьох сотнях полку «ощущается большой недостаток при замещении тех сотенных урядов, на которые почти необходимо требуются грамотные

люди, например, сотенные комиссары, вследствие чего в некоторых сотнях не только есаулов и хоружих нельзя найти грамотных, но даже и на должности сотенных атаманов не находится таковых і тому полкова канцелярія змушена зазнавати «поношений и укоризны». Напевне, подібне становище було і в інших полках. До того, він наказав скласти списки синів виборних козаків і заможних підпомічників і направити їх у церковно-приходські школи. Після навчання передбачалося рекомендувати їх «для определения в сотенные правления и в полковую канцелярию, к сотенным делам, ...наставлять атаманов, писарей, есаулов и хорунжих сотенных, ...наряжать за сотенных старшин». Хлопчиків, які «неспособны к обучению грамоты» або будут «в летах перерослыми», мали навчати військової справи («зкзерциці»). Проект І.Кулябки був схвалений гетьманом і рекомендований іншим полковникам. У травні 1765 р. Генеральна військова канцелярія розіслала в усі полки ордер про організацію навчання козацьких дітей. А вже 14 травня того ж року чернігівський полковник П.Милорадович доповідав про виконання її розпорядження. Загальне керівництво і контроль за навчанням зосереджувалось у Генеральній військовій та полкових канцеляріях. Під час навчання військової справи, яке не було ні регулярним, ні чітко визначеним, а мало тимчасовий характер, необхідно було засвоїти деякі прийоми військової регулярної служби [226,с.38].

Навіть на початку ХІХ століття за висновками полтавського історика М.Арендаренка в «селениях Хорольского повета священники обучением детей обывательских не занимаются, а учатся дети и то в некоторых только селениях в приходских дьячков одной начальной российской грамоте» [36,с.149]. М.Г.Астряба у своїй статті «Столетие Лубенского высшего начального училища (1814-1914 г.г.)» цитує спогади про «принади» такого навчання в такій школі одного з її колишніх «випускників» лубенчанина Крижановського: «Жилище дьячка - обыкновенная сельская тогдашняя комната; в углу иконы..., у окна, прямо против двери, стол, перед ним скамейка, от порога до угла скамья, над ней под потолком такая же длинная полка с горшками и мисками у порога, с книжками, бумагами у икон; на противоположной стороне постель, у порога кухонная печь. Пол земляной... я горел любопытством...и следил за каждым движением дьячка. Вот он прежде всего взял веник. - Ой, вздрогнул я, бить будет! Нет, он выдернул из него два стебля, отломал верх и низ, выровнял и положил на стол. Затем достал с полки книжку, не книжку, а что-то невиданное доселе, не похожее на те книжки, которые я видел в церкви... Сел со мной за стол, положил предо мною эту невиданную вещь... Перекрестись! сказал он мне. — «Нетак». Показал как нужно креститься. Я исполнил - «Поцелуй вот тут!» показал он пальцем по середине (книги)... Поцеловал. Дрожь пробирала меня от любопытства. Перевернул он листок, другой, а там картинка. - «Вот, сказал он, Пресвятая троица»... Затем дал он мне в руку «указку», взял эту руку с указкой в свою. — «Теперь говори за мной, всматривайся, где ляжет

указка. Аз». - Аз, вскрикнул я. Буки... Глаголь... Еще, да громче. Аз .. Буки... еще». - Еще и еще, не помню, сколько раз провел он мою руку с указкой по этим значкам. Я не помню, что бы хоть однажды горевал над трудностью ученья. Напротив, все казалось занятным». «Наука тогда разделялась – писав також І.Ф.Наживін в книзі «Во дни Пушкина», - на чотыре курса: азбука, часослов, псалтырь и письмо. После каждого курса учитель получал от ученика горшок каши, а родители, кроме условленной платы - рубль или два, - награждали его вязанкой бубликов или кнышем, т.е. сдобным, на сале, пшеничным хлебом. По субботам шалунов секли за их проказы, а не шалунов за те проказы, которые ими могут быть сделаны в будущем» [60].

Вергунівська, як і, напевно, Шишаківська та Клепачівська громади, надаючи свого часу по 33 десятин «ружної» землю місцевому кліру, мабуть, також зобов'язувала їх «належну школу постройті». Сьогодні з історичних джерел відомо, що у парафіяльних школах, де група учнів складала, як правило, 3-10 хлопчиків віком 7-15 років, навчали дітей на протязі одного року читанню, церковно-слов'янської мови, ознаймлювали з азами закону Божого та скоропису. Освіта мала суворо релігійний характер. Всю істину шукали у Святому письмі і вивчали «на зубок» лише канонічні (дозволені церквою) підручники й інші священні книги. Навчання будувалося переважно на запам'ятовуванні текстів із Священного письма і коментарів до них. Навчальний матеріал подавався у вигляді запитань і готових відповідей. Читати діти вчилися буквоскладальним методом. Він ґрунтувався на механічному запам'ятовуванні, оскільки матеріалом для читання служили лише релігійні книги. Після опанування читання вивчали письмо, техніка якого була такою ж складною. Дітей навчали також найпростішому рахунку в межах додавання, віднімання та множення. Діленням займалися дуже рідко через складність дії. Найважливішим було заучування молитов та релігійних мелодій. Певних термінів і розкладу занять у парафіяльних школах не було [134,с.244].

Діяльність церковно-парафіяльних шкіл спочатку особливо нічим не регламентувалась. Лише у 1864 р. були розроблені та видані «Положення про початкові народні училища». У 1884 р. - особливі «Правила про церковнопарафіяльні школи», до яких Синодом у 1886 р. було внесено доповнення 5 спеціальними постановами (лютий – травень 1886 р.- **З.О.**) та розроблено і затверджено «Програми навчальних предметів для церковнопарафіяльних шкіл». У 1891 році було вироблено «Правила про школи грамоти», які надавали цьому виду шкіл законного статусу та регламентували їхню діяльність. У 1896 році - опубліковано «Положення про управління школами церковнопарафіяльними і грамоти відомства православного ісповідання» [178].

Нова церковно-парафіяльна школа в нашому селі була збудована при Вергунівській церкві на кошти поміщика П.Ф.Базилевського

приблизно в 1801-1805 роках. При школі існувала церковна бібліотека та будинок священника.

За інформацією Т.М.Падусенко перші архівні дані про освітні заклади в с.Шишаки відносяться до 1847 року. За її твердженням, в «Полтавских губернских ведомостях (1848 р., № 10, с.102) повідомлялось, що «в с.Шишаки (Хорольский учебный округ) в приходском училище ведомства Полтавской палаты государственных имуществ в 1847 году было 26 учащихся» [334]. В «Памятной книжке Полтавской губернии за 1865 год» зазначено, що 1863 р. у селі Шишаки було грамотних чоловіків – 65, жінок – 2, учнів – хлопчиків – 40, учнів – дівчаток не було [334]. За переказами, постійного приміщення церковно – приходської школи в селі не було. Заняття відбувалися в найнятих хатах. На початку 70 – х років ХІХ століття в селі Шишаки вчителькою Христиною Адольфівною Матвеевою було відкрито навіть платну приватну школу В школі вчилися діти заможних селян. Вивчали російську мову, арифметику, музику і співи.

Донедавна вважалось, що освітні реформи 60-х років ХІХ століття обійшли стороною містечко Вергуни, бо як правило, перші земські школи, за ініціативи Хорольської земської повітової управи, яка була створена в серпні 1865 році організовувались лише у волосних центрах (саме в ті часи було відкрито земську школу у Клепачах). Але працюючи над цією книгою випадково натрапив на інформацію про створення у Вергунах народної «сільської школи», розміщену в «Полтавських епархиальных ведомостях», від 1 травня 1865 року № 9, яка заслуговує на те щоб процитувати її майже повністю. «ОБЩЕСТВЕННЫЙ ПРИГОВОР. Об обеспечении в местечке Вергунах сельской школы. 1864 года июля 12 дня, мы, нижеподписавшиеся Полтавской губернии Хорольского уезда Клепачевской волости жители козаки местечка Вергунов наличные домохозяева в числе 62 лиц по общему нашему добровольному и единодушному согласию приговорили: а) для постоянного помещения сельской школы за 2 года перед сим заведённой и существовавшей доселе без определённых средств в частном доме временно-обязанного крестьянина мы отводим дом козака местечка Вергунов Григория Махна не в дальнем расстоянии от церкви состоящий; б) для отопления оной ежегодно определяем в зимние месяцы от каждого домохозяина выдавать от 1 до 2 кулей соломы...; в) для поддержания оного и устройства необходимых для школы материалов на училищне пособия от каждой наличной души мужского пола вносить по 5 коп. сереб., и сверх того в обеспечение наставника производить платёж со стороны самих родителей за за каждое действительно учащиеся дитя от 25 до 50 коп. серебром, исключая сирот и совершенно несостоятельных; г) во избежание запутывания счетов, взыскиваемых с нас, на содержание школы, денег с других родов нашего волостного правления... мы избираем из среди себя в попечители школы способного и *благонадежного* человека (курсив наш – **З.О.**) козака Дмитрия Костенка... Время обучения детей наших в школе

начинать безотлагательно с 15-го сентября и продолжать по 15 мая; сей приговор представить на усмотрение и разрешение высшего начальства, а копию оного выдать священнику Максимовичу (для предоставления по духовному ведомству, в чём составил приговор этого утверждаем своей подписью (следуют подписи в числе 70 лиц)» [82].

Таких шкіл було небагато, і тому більшість учнів продовжували проходити курс «початкової школи» у містечкових та сільських церковно-парафіяльних школах. Були і проблеми. Так, Хорольська повітова управа, у 1867 році повідомляла про «закриття в п'яти селах училищ через небажання сільських неподобств та пороків», бо учні під виглядом освіти, у покинутих хатах знайомилися з есенцією (мабуть з уксусом – **З.О.**). Не дивно, що за таких умов сільські громади відмовлялись давати на їхнє утримання кошти і «мало не з відразу» ставилися до сільських «учителів». Всього у Полтавській губернії у 1871 році діяло лише 48 таких шкіл (у 1895 році їх налічувалося 736, а в 1916 році – 1773) [82].

У січні 1876 року в Вергунах відбулась вікопомна подія – відкрито народне училище. В «Полтавських єпархиальних відомостях» № 6 за 1876 рік благочиний Хорольського повіту Яков Богаєвський повідомляє, що за інформацією «местечка Вергунов священника Хресторождественской церкви Николая Максимовича (Микола Іванович Максимович «приклав руку» до створення вергунівської сільської школи в 1864 р.- **З.О.**) от 27 января 1876 года... при непосредственном сочувствии местного помещика Александра Петровича Базилевского открыто 20 января сего года народное училище в м.Вергунах. Местный помещик Базилевский в июле прошлого года подарил каменный дом с небольшою усадьбою в трёх покоях в вечное и потомственное владение... Кроме того, он обещал платить из своих средств учителю ежегодно по 150 рублей серебром, если только училище будет в хорошем положении. Прихожане со своей стороны обязались по приговору давать полное содержание для училища... В новооткрытом училище преподавать Закон Божий согласился без(воз)мездно приходский священник, а учителем допущен к исправлению должности... козак Никита Андреев Орловский, кончивший курс Хорольского уездного училища. При училище в настоящее время имеется 45 учеников мужеска полу...» [82].

Цікава інформація про стан освіти на Хорольщині міститься і в «Отчёте о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты Полтавской епархии за 1896 —97 учебный год», який було розміщено в «Полтавських єпархиальних відомостях» від 10 травня 1898 року № 14. Деякі положення Звіту допомагають зрозуміти організацію роботи церковно-приходських шкіл на початку ХХ століття. Ось деякі витяги з нього. «Воспитание и обучение в церковно-приходских школах, по отчётам Отделений (в кожному повіті всі школи були організовані у відділи – **З.О.**), в большинстве случаев поставлено правильно и дало результаты более или менее удовлетворительные. В частности... Хорольское Отделение в своём отчёте говорит: успехи обучения и

воспитания можно признать очень хорошими. Прекрасных результатов учащиеся достигли в знании Закона Божия, славянского и русского чтения, менее хороших - в счислении. Письмо, к сожалению, особенно каллиграфия онаго, страдает по всем школам...». Згідно таблиці розміщеної у зазначеному звіті в 1897 році в Хорольському повіті діяло 24 церковно-приходські школи в яких навчалось 603 хлопчика і 264 дівчини. Закінчил школи 87 хлопців і 44 дівчини. В «Отчёте» багато уваги приділено організації навчання в школах: «Росписание уроков, согласно требованию программ, было почти во всех школах, хотя не везде исполнялось с одинаковою аккуратностию. Росписания составлялись или Отделениями или епархиальным наблюдателем и въ печатном виде разсылались по школам. Классные журналы заведены во всех школах, во многих— на печатных бланках, приготовляемых Отделениями для всего уезда, но записи в них не везде велись исправно, что зависело от неаккуратности заведующих и учащихся. В преподавании учебных предметов обучающие в школах руководились изданными Св. Синодом программами, хотя выполнить их в два года, по отчётам некоторых Отделений, нет возможности. Главнейшею причиною этою служит несвоевременное поступление детей в школу и не всегда исправное посещение ими уроков, вследствие чего часто приходится останавливаться на повторении уже пройденнаго. На ряду с обучением детей, в церковных школах обращалось внимание и на их воспитание. Обучающие тщательно наблюдали за тем, чтобы дети точно выполняли назначаемыя им работы, в определённое время являлись в школу, сидели в классе тихо и внимательно, содержали в порядке книги и тетради, были опрятны, к старшим относились с уважением, между собою жили дружелюбно... За нарушение школьной дисциплины, небрежное отношение к делу и другие проступки против виновных направлялись преимущественно следующие меры: увещание, выговор, строгий неодобрительный взгляд, лишение места, запрещение читать в церкви и т. п.; в крайних случаях сообщалось родителям о воступках их детей, с приглашением принять меры к их исправлению; при недействительности же и этой меры, виновные подвергались исключению из школы, что бывало очень редко. Кобелякское Отделение упоминает о мерах поощрительных, как иапр: раздача лучшим ученикам брошюр, иконок, крестиков, портретов, а въ некоторых школах - и устройство для учащихся рождественской ёлки, на которой преимущество отдавалось более благонравным и успешным детям... Из отчётов Отделений усматривается, что в некоторых церковно-приходских школах применялись такие меры взыскания, как высылка учеников из класса во время урока, лишение Пищи (так у звіті – **З.О.**), лишение свободы в большую перемену, стояние на коленях и т.д. Так как определением Св. Синода от I - 30 января 1891 г. за № 91 подобныя меры воспрещены, то Совет считал долгом напомнить в недопущении таких мер в подведомых им школах. Особенное же внимание в церковных школах обращалось на религиозное воспитание детей Ежедневно во всех школах

совершалась общая утренняя молитва, а в некоторых и вечерняя - после уроков... В видах религиозно-нравственного воспитания учащихся, в церковных школах организуются из них певческие хоры...». Згідно «Отчёта» такий хор з 12 дівчат діяв і в Клепачівській церковно-приходській школі. [Див.: 64]. З цього звіту також відомо, що інспектором народних училищ Хорольського повіту був А.Г.Пономарьов.

Особливі складності з навчанням були, зокрема, у вергунівських дівчаток, бо містяни десятки років вважали освіту для них непотрібною і зайвою. Загальновідомий «Енциклопедичний словар Брокгауза та Єфрона» повідомляє, що Хорольський повіт у 1899 році «по числу земских начальных школ... занимает первое место в губернии» [111]. Священник Микола Сребницький (батько настоятеля Вергунівської церкви на початку ХХ ст. – **З.О.**) повідомляв, що у вересні 1905 року в Вергунах існували «в ближайшем соседстве с храмом... и две только-что отстроенные школы, особенно церковноприходскую школу для девочек, ютящуюся, так сказать, у бога и сердца Матери-Церкви... Отрадно видеть, что дети - отроковицы, большею частию будут жить при храме Божіем, какъ жила и воспитывалась в отроческіе годы Боготроковица Марія; дабы в школе и в храме Божіем просвещать души и разумы и изучать образцы высоких христианских добродетелей» (Див.: додаток до книги № 9). Деякі джерела відносять відкриття у Вергунах «школи для дівчат» до 1912 року.

З «Полтавських єпархіальних відомостей» за 1916 рік № 12, а також зі спогадів жителя села К.М.Шкіленка відомо, що до революції 1917 року у вергунівській жіночій церковній школі викладала Єфросинія (Приська) Федорівна Яновська, дружина отця Миколи Яновського, священника Вергунівської церкви». Сьогодні в російських архівах допитливий читач може більш детально ознайомитись з «Формулярным списком о службе чина духовного ведомства Яновской Ефросинии Фёдоровны, учительницы церковно-приходской школы местечка Вергунов Полтавской губернии». Але «настирливі» та «крутливі» вергунівські жителі не залишали надію відкрити в містечку «світський» навчальний заклад. Відомо, що у 1895 році (а не в 1905 році, як вважалось раніше) у містечку Вергуни діяло, разом з церковно-парафіяльною школою, земське сільське училище з дворічним терміном навчання, в якому разом з основними науками викладались основи рільництва, зоотехніки та садівництва.

В клепачівській жіночій церковній школі в ті часи викладав клепачівський священник Іван (Іоан) Старухін [82]. На момент укладання «Списка настоятелей церквей Хорольського уезда имеющих право участия в выборах в 4-ю Государственную думу» (липень 1912 р.) Іоану Семеновичу Старухіну було вже 68 років (його син – Старухін Василь Іванович (1880-?) на той час служив псаломщиком в с.Новачиха).

Як правило, в таких школах було до 30 дітей з наколішних сіл і хуторів. Будівля училища у хорошому стані зберігається і донині (в цьому помешканні проживає С.О.Сторчак, теперішній директор Вергунівської

школи). Не вдалося знайти прізвищ викладачів цього училища, залишаю це для майбутніх дослідників.

Вергунівські та клепацівські жителі турбувались і про навчання своїх дітей ремеслам. Наприклад, з 1911 року у містечку Вергуни працювала навчальна шевська майстерня У 1913 році тут навчалось 5 учнів. Ремесло викладали: Андрій Полтавець (з 1912 р.) та Гаврило Кунат (з 1915 р.). Майстерня за експоноване взуття на виставці 1913 року у Санкт - Петербурзі одержала схвальний відгук. За ініціативи місцевого сільськогосподарського товариства, у хаті Еразма Химича, в червні 1915 року була відкрита кушнірська навчальна майстерня, в якій навчались 4 учня (ймовірно, враховуючи традиції українського народу, ім'ям Еразм хлопця з «заштатного» містечка на Полтавщині назвали батьки на честь багаторічного управителя з Радивонівки Еразма Горая – **З.О.**) [288]. За інформацією, розміщеної у «Вікіпедії» на 1900 р. навчанням було охоплено лише половину учнів тодішнього Хорольського повіту, а саме із 12216 дітей шкільного віку відвідували школи лише 5958 дітей, а в 1908 року в Хоролі відкрили дворічні учительські курси, які в 1921 році були реорганізовані в педшколу, а в 1922 році — в педкурси.

Великою подією для навколишніх сел і містечок стало будівництво в 1910-1912 роках за кошти Хорольського земства у селі Шишаки земської двоповерхової школи на 4 класні кімнати. В будівництві школи приймали участь жителі сіл Шишаки, Клепачі і Вергуни. Навчання почалося в ній з вересня 1912 року. Це була двокласна земська школа. Класів було 4, а учнів – 127, вчителів – 4. В 1914 році було відкрито 5-й клас. Класів було 4, учнів – 127, вчителів – 4. Завідуючим школи був Григорій Іванович Керлін. Першими вчителями стали В.І.Різунова, В.І.Михайлова, Г.І.Керлін. Двоповерхове приміщення школи на 4 класні кімнати побудували в 1910 – 1912 роках Хорольським земством. В будівництві брали участь жителі с.Шишаки, Клепачі і Вергуни. Навчання почалося в ній з вересня 1912 року. Це була двокласна земська школа. Класів було 4, а учнів – 127, вчителів – 4. У важких умовах працювали вчителі та навчалися учні. Не вистачало палива, підручників, зошитів, крейди. Але населення, як могло, допомагало школі. В 1914 році було відкрито 5 клас . У цей період працювали вчителі Віра Іванівна Різунова, В.І.Михайлова, Г.І.Керлін (Берлін) [334]. До цього часу у селі Клепачі зберігаються перекази про те, що спочатку Хорольське земство планувало побудувати школу в Клепачах, але місцеві «хазяї» відмовились дати безкоштовно землю для її будівництва на толоці в центрі села, пояснюючи це тим, що «не буде де збирати корів».

В часи революції і громадянської війни у Вергунах були закриті земське училище, ремісничі майстерні. Замість церковно-парафіяльної школи була відкрита початкова школа, яка навіть під час громадянської війни не припиняла свою діяльність, хоча й були перерви, в зв'язку з вторгненням в село денікінців, петлюрівців, гайдамаків...

Разом з тим, саме в ці буремні часи почався процес підготовки кадрів національних українського вчительства на Хорольщині. Наприклад, київська газета «Нова Рада» (№107 від 6 серпня 1917 року) повідомляла що з 1 по 31 липня 1917 року в Хоролі проходили повітові вчительські курси, перед початком яких «відправили молебн, після котрого співали Заповіт Шевченка... Курси мали великий вплив на зросійщений Хорол». Але ніде правди діти, за повідомленнями цієї ж газети (№ 171 від 25 жовтня 1917 року) напередодні Жовтневих подій 1917 року «учительський персонал» міста, в більшості своїй, ставився вороже до «українського руху». Пройшло небагато часу і в школах не стало зошитів, канцприладдя, крейди. Чорнило виготовляли саморобне. В усіх класах читались такі предмети: читання, письмо, арифметика, історія, географія, малювання, співи. Викладання велось українською мовою.

За інформацією Т.М.Падуснко, зокрема, в с.Шишаках «у час революції (1917 – 1920 рр.) робота в школі фактично не припинялась, хоч «і були перебої в навчанні у зв'язку з вторгненням в село денікінців, гайдамак та інших банд. Були перерви в навчанні також у зв'язку з відсутністю палива, але населення допомагало школі і вчителям, які заробітної плати майже не одержували... Учителі проявляли патріотизм і не кидали роботи... У цей час вчителі працювали за старими методами навчання, керуючись їх прогресивними сторонами. Підручниками користувались старими, та їх і не вистачало. Не було зошитів, канцприладдя, крейди. Чорнило виготовляли саморобне. В усіх класах викладались такі предмети: письмо, арифметика, історія, географія, політграмота, малювання, співи. Викладання велось українською мовою. Вчителі В.І.Різунова, Г.Ф.Стеценко, І.А.Синягівський, В.В.Штомпель проводили велику культурно – масову роботу серед населення. Організовували художню самодіяльність (постановку п'єс, співочі та музичні гуртки). Наприклад, В.І.Різунова навіть організовувала колективні читання революційних творів, виступала з промовами, в яких закликала боротись за нове життя. Завідуючим школи в час революції був Шкляр Григорій Григорович» [334].

В квітні-травні 1919 року Хорольський повітвиконком прийняв рішення щодо охоплення всіх дітей шкільного віку навчанням та було впроваджено безоплатне і спільне навчання дітей обох статей з 8 років. Значна частина дорослого населення України не вміла читати й писати, а успішний економічний розвиток був неможливий без ліквідації неписьменності. Першочерговими заходами тут була ліквідація неписьменності. У липні 1920 р. було створено Комісію по ліквідації неписьменності на чолі з головою ВУЦВК Г.Петровським, а на місцях – губернські, повітові та волосні комісії. За інфомацією історика В.Ф.Солдатенко: «Досить оперативно були розроблені плани організації навчання неписьменних. Повсюдно відкривалися школи і курси підготовки для шкіл дорослих. Наркомат освіти забезпечив видання масовими накладами підручників, передусім – букварів. У 1920 р. в містах

і селах України вже діяло близько 7 тис. шкіл і гуртків лікнепу, в яких навчалось понад 200 тис. неписьменних. Понад 50 тис. чоловік навчались самостійно. Уже за переписом 1920 р. серед трудящих України 51,9% були письменними, тоді як до революції цей показник рівнявся лише 27,9%. У 1923 року засновано товариство «Геть неписьменність!» [97,с.337-338]. Педагогічних працівників катастрофічно не вистачало. В жовтні 1921 року в усіх навчальних закладах Хорольського повіту (школах ТПО, трудових школах, бібліотеках, дитячих будинках) було всього 148 працівників (разом з тим управлінський апарат освіти складав 22 особи – **З.О.**). Зростанню рівня національної свідомості жителів наших сел сприяло впровадження в школах у 1925–1926 роках обов'язкового вивчення української мови. Лише з 1921 по 1925 роки, за інформацією Т.М.Падусенко, у школах нашої округи з'явилися нові навчальні плани, підручники, зошити, канцприладдя.

Важливу роль у вихованні підростаючого покоління у «більшовицькому» дусі відігравав шкільний піонерський загін. В піонери, як правило, приймалися діти, починаючи з 9-річного віку (зазвичай у 3-4 класах радянської середньої школи) та перебували в ній до 13-14-річного віку, коли починався прийом до лав комсомолу. В першу чергу піонерами ставали відмінники й активісти, потім - решта дітей. У школах нашої округи перші піонерські загони було створено наприкінці 1925 – початку 1926 року (перший піонерський загін ім.Спартак був створений в Хоролі в 1922 році – **З.О.**). Піонери мали свою форму, яка складалась з обов'язкового носіння червоної піонерської краватки та піонерського значка. Піонери з червоними краватками були активними учасниками всіх заходів, які проводились на селі. Добре працювали комсомольська та піонерська організації. Відомо, що особливим авторитетом серед учнів та батьків нашої округи в довоєнний час користувалась старша піонервожата Шишаківської школи М.В.Зеленська [334].

Значно пізніше у школі з'явилися жовтенята, до яких приймалися учні в першому класі школи і діяли до вступу жовтенят в піонери. При вступі до лав жовтенят дітям видавався нагрудний значок — п'ятикутна рубінова зірка з портретом Леніна в дитинстві. Гурт жовтенят складався з декількох підрозділів, що називалися «зірочками», кожна з яких містила зазвичай по 5 дітей — символ п'ятикутної зірки. Як правило, в «зірочці» кожне жовтеня посідало одну з посад — командир, квітникар, санітар, бібліотекар або фізкультурник.

В тяжкі роки Голодомору 1932–1933 рр. у Вергунах, Клепаках і Шишаках діяли так звані «патронати» – інтернати для дітей колгоспників, батьки яких померли. Ці заклади зберегли життя не одній дитині. До речі, у великих українських містах для дітей-сиріт, батьки яких померли від голоду, були організовані так звані «дитколектори», які були переповнені.

На жаль, про довоєнну історію шкіл нашої округи у нас мало відомостей. Знаємо тільки, що двоповерхова школа в селі Вергуни була побудована ще до Великої Вітчизняної війни. З 1934 року у Вергунівській

школі було введено семирічне навчання, яке було не обов'язковим. Тут опановували ази наук діти не лише з Вергунів, а й зі Стайок та Княжої Луки (донедавна - Ульяновка).

Нам відомі прізвища деяких директорів Вергунівської школи у передвоєнний період - Балаклійця (інші відомості відсутні). Директором школи наприкінці 30-х років ХХ століття був Понежа Юхим Матвійович, який розпочав свою педагогічну діяльність у Вергунах вчителем ще на початку ХХ століття. Щирий українець користувався повагою серед односельців за свою любов до України та творчості Т.Г.Шевченка. В київському часописі «Рада» (№20 від 26 январа (8 лютого) 1911 року) в списку пожертв на пам'ятник Т.Г.Шевченку в грудні 1910 року зустрічаємо інформацію: «Є.Понежа (Ефим – російською, Юхим-українською – **З.О.**) - вчитель (с.Вергуни, Хорольського повіту) -3 руб 70 коп, із них вилучено від продажу Кобзарів -2 руб 70 коп і зібрано на квітки - 1руб» [87]. Рядовим приймаав участь у Першій світовій війні. З невідомих нам причин в «Именном списке № 908 убитым, раненым и без вести пропавшим нижним чинам.», с.14527» людина з таким прізвищем, ім'ям, по-батькові значиться, як «пропавший без вести» 2 лютого 1915 року.

Зі спогадів Чернушенко Галини Костівни та Колядинської Марії Іванівни, які навчались у школі в 1936-1944 рр. відомо, що перед самою війною директором школи був Покотило Олександр Федотович, вчителями – Волошин Самійло Степанович, Остапенко Олександр Іларіонович. В школі проводилася велика позакласна робота. Колишні учні школи розповідали, як готували до різних свят концерти: вчили вірші, співали і танцювали. Класи були переповнені, по 30-40 учнів, причому навчались в дві зміни. В пам'яті односельців збереглись також вчителі – Петро Фролович Бращенко, Михайло Йосипович Гордієнко, Параска Панасівна Терещенко [40].

Велику увагу вихованню дітей приділяли батьки. Важливу роль в цьому відігравав шкільний батьківський комітет, який допомагав педагогам в ремонті школи, вихованні нерадивих не тільки дітей, але і батьків. Величезною ганьбою було для батька, якщо його викликали на засідання шкільного батьківського комітету з приводу поганого навчання чи поведінки його дітей. Активну участь в роботі батьківського комітету у довоєнні часи брали – Степан Григорович Фисун, Параска (Приська) Зуб (Зубова), Никифор Семенович Яременко (секретар Вергунівської сільради у ті часи), Юхим Семенович Бухало.

Вергунівські та клепацівські учні, які хотіли продовжувати навчання, відвідували Шишаківську школу, яка в роки колективізації стала називатись школою колгоспної молоді (ШКМ). В програмі цієї школи значне місце займали уроки організації колгоспного виробництва, зокрема, набуття навичок з різних галузей сільського господарства. В школі закладались парники. Учні брали участь у польових роботах, підпорядковували ці роботи навчальним цілям. Не вистачало класних

кімнат, навіть при двозмінній роботі. Частину класів було розміщено в найнятих хатах та в будинку поміщика Іванова. Ці приміщення були віддалені і не відповідали шкільним вимогам. Постало питання про створення в селі середньої школи, а відтак виникла потреба будівництва нового шкільного приміщення на 7 класних кімнат, яке будували з 1932 по 1934 рік. З 1934-1935 навчального року школа стала середньою. Кількість класів, учнів у них та вчителів значно зросла. До школи ходили учні з сусідніх сіл: Клепачі, Левко-Ромодан, Вергуни, Новачиха, Павлівка. Так, уже перед Великою Вітчизняною війною в Шишаківській школі було близько 20 класів-комплектів, в яких навчалось понад 500 учнів, працювало до 30 вчителів. Навчання проводилося в 2 зміни. Першим директором середньої школи був Григорій Федорович Стеценко, завучем Дмитро Іванович Шульженко. Шишаківська середня школа вважалась однією з кращих в районі. Серед учителів було чимало справжніх ентузіастів. Це такі вчителі: Іван Дмитрович Несен – учитель математики та німецької мови, Парасковія Михайлівна Несен – учитель 1 – 4 класів, Семен Федорович Чирвенко – учитель малювання та співів, Петро Макарович Бова – учитель хімії, Іван Павлович Бичовий – учитель російської, української мов і літератур, Дмитро Кирилович Невмивака – учитель української мови і літератури, Григорій Сергійович Куріньов – учитель історії, Федір Павлович Соболев – учитель математики, Віра Іванівна Різунова – учитель 1 – 4 класів, Данило Никифорович Сергієнко – учитель української мови та інші. Деякі з цих учителів стали інспекторами при Хорольському райвно, зокрема, Д.К.Невмивака, Т.М.Бова, Д.Н.Сергієнко, Д.І.Шульженко. Майже всі учні, які закінчували Шишаківську середню школу, вступали у вищі навчальні заклади. Багато з них стали вчителями, зокрема в Шишаківській середній школі працювали Євдокія Олексіївна Остапенко – учитель біології, Єфросинія Федосіївна Митрофанова – учитель математики, Людмила Семенівна Шульженко – учитель української мови та літератури. У Шишаківській середній школі навчався Герой Радянського Союзу-Прокіп Федорович Клепач. З 1937 року директор Шишаківської школи Г.Ф.Стеценко був призначений директором Хорольської середньої школи № 4, а завуч Д.І.Шульженко – інспектором райвно. Директором Шишаківської середньої школи був призначений М.М.Сабалдир, якого було невдовзі репресовано. У 1937 році на посаду директора було призначено молодого вчителя історії Степана Кузьмовича Борисенка, якого пізніше призначать завідуючим райвно. Останнім директором перед війною був учитель історії Григорій Сергійович Куріньов. [334].

До нового 1941-1942 навчального року всі школи нашої округи були добре підготовлені. Всі учні дружно з'явилися до школи. Гарматні вибухи з боку Кременчука заставляли учнів і вчителів разом з навчанням рити окопи. А 13 вересня Хорольський район був зайнятий ворогами. В наші села вступили фашисти. Наприклад, приміщення Шишаківської школи було обгороджене колючою проволокою та перетворено на табір

військовополонених [335]. У роки війни в школі працювало два вчителі О.Т.Калініченко та Г.Л.Черник [334]. Школа працювала біля двох місяців, потім німці її закрили.

Про роботу шкільних закладів нашої округи в часи окупації можна взнати, зокрема, з щоденників Д.З.Браженка, в яких він детально описав навчальний процес у Вергунівській школі в цей період. Школу було переведено до інших приміщень, а перший поверх нової двоповерхової школи було віддано під німецький зерносклад. Навчання в школах району розпочались в листопаді – грудні 1941 року, правда, по чотирьохрічній програмі. По закінченню навчального року кожен учень мав отримати картку успішності (табелі).

За спогадами старожилів, під час війни заняття в школі у с.Вергуни також відбувалися, директором спочатку був Понежа Юхим Матвійович (про нього згадує у своєму щоденнику і Д.З.Браженко). Згідно навчальних планів, на окупованих територіях відновлювалась елементарна українська школа, розрахована на вісім років. До навчальних планів національної школи мали входити основні елементи гуманітарних (мова, література, історія), природничих (природознавство та географія) і математичних (арифметика, алгебра, геометрія) наук. З першого і до останнього року навчання в школі як обов'язкові предмети включалися уроки фізкультури, малювання, співів з музикою і ручної праці. Навчальні програми для початкових українських шкіл включали, зокрема, такий предмет, як вітчизнознавство (українознавство). З курсу арифметики в першому класі учні мали засвоїти дії до 100, в другому - до 1000, в третьому — вивчити дробі, в четвертому - додавати і віднімати на рахівниці. Українська мова мала вивчатися протягом усіх чотирьох років. За ініціативи населення в багатьох школах запроваджувалося вивчення основ православ'я. Успішність учнів, як і відвідування ними школи, залишалися низькими [291]. Разом з тим, судячи з щоденника Д.З.Браженка, в жовтні 1942 року, за наказом Хорольського гебіткомісара, місцевими поліцейськими в школі були вилучені географічні та історичні карти, підручники та художня література «що має щось комуністичне просякнення». Дозволялось користуватись дореволюційними підручниками і частиною радянських підручників природничо-математичного циклу з відповідними правками. Д.З.Браженко пише, як він у грудні 1942 року до Хоролу «відправив з школи 71 книжку для перевірки» [169,с.57]. Мене зацікавило те, що у 1942 році за твердженням автора щоденника, в школі Закон Божий не викладали. Автор наголошував, що «церква відокремлена від держави, бо утримання її і штату тільки за рахунок віруючих. Ніяких податків церква на населення не має права накладати, а також і володіти землями. Закон божий в школі не викладається, для викладання його є церква» [169,с.34].

Але навчання було не регулярним. Наприклад у 1943 році навчання проводилось лише з 1 травня по 17 липня. З 110 дітей шкільного віку, що проживали у Вергунах в 1943 році до школи ходило не більше десятка учнів. Зошитів практично не було. У травні 1943 року в Хоролі

Д.З.Браженко одержав на весь навчальний рік «зошитів 55 шт., коробку пер та два карандаші» [170, с.157]. Автор щоденників згадує, що разом з ним у 1943 році в школі працювали вчителями Бирик, Лаєвський, Буймола. В своїй статті «Школи Хорольщини», яка була розміщена напередодні звільнення від німецької навали в хорольській газеті «Хорольські Вісті» від 13 вересня 1943 року К.Сабалдир приводила такі цифри: на території округи діяло 124 початкових школи, в яких навчалось 8070 дітей шкільного віку (7-12 років), учителів працювало 192 чоловіка [110].

Зошитів не вистачало. Писали на газетах, або на спеціальних дошках. Автор щоденників, зазначав, що за роботою школи здійснювався постійний контроль з боку інспекторів райосвіти (в Хорольському гебіті за щоденником Д.З.Браженка освітою попервах опікувався районний відділ культури, пізніше - інспектор шкіл Хорольської округи (гебіту) К.Сабалдир (її родич, Лука Михайлович Сабалдир очолював напередодні російсько-німецької війни Хорольську середню школу № 2, рідний брат якого М.М.Сабалдир наприкінці 30-х років ХХ століття директор Шишаківської середньої школи був репресований) [334].

Інспектор школи не тільки відповідав за організацію навчального процесу в окрузі, але і перевіряв якість проведених уроків. Про візит однієї «перевіряючої» до нього в школу в травні 1942 року в Авдіївці на Чернігівщині він згадує: «Зюсько (інспектор Понорицького райво у період фашистської окупації Н.П.Зюсько – **З.О.**) таки з'явилася сьогодні в школу. Відвідала кілька уроків, побувала в другу зміну і в мене на уроці німецької мови. Саме й учнів з'явилося лише шість. Мало коли їх і буває більше. Більше дев'яти тепер не ходить. Але нічого вона ані мені, ані останнім учителям, в яких була на уроках нічого не сказала, не проаналізувала жодного уроку і не підвела підсумків» [168,с.171].

Окупаційною владою на місцях було організовано, навіть, підвищення кваліфікації вчителів. Д.З.Браженко у своєму щоденнику пише: «Учителі, що були на курсах... сьогодні прибули додому. Розповідають, що історикам була прочитана історія України з древніх часів і до 1917 р.; географам – географія Нової Європи і України. Викладачі німецької мови були поділені на дві групи для I–IV кл.; і для V–VII кл. Ті що були на історії й географії бачу високої думки за себе і хочуть робити в старших класах. Думають, що двохнедільні курси дали їм право на учителювання в старших класах, коли не мають вони права навіть на вчителювання в молодших класах». [Див.:167,с.90-112]. Зауважу, що вчителями заборонялось працювати колишнім комсомольцям, комуністам. Планувалось, що рішення про призначення вчителів на роботу, за свідченням Д.З.Браженка, мала приймати спеціальна комісія, до складу якої мав входити, навіть, начальник районної поліції.

Д.З.Браженко у своєму щоденнику у вересні 1942 році зазначає, що, навіть через рік з початку війни, це була «чудова школа. Все майно майже збереглося. Фізичний, хімічний і природничий кабінети на місці.

З оборування і наочності школа майже готова до навчання... Школа акуратна, має охайний вигляд. Шкільний двір огорожений і обсажений декоративними деревами – акаціями. Щось заврушилось зворушливе в глибині душі, побачивши школу, в якій почав свою учбу, де одержав першу грамоту». Зазначу, що автору щоденників було з чим порівнювати і чому дивуватись. Під час окупації, у січні 1942 року, отримавши призначення в сільську школу на Черніговщині йому прийшлося конфліктувати з місцевим жителями з приводу повернення шкільного майна. Він пише: «Продовжую приймати шкільне майно. Нагадування громадянам щоб зносили майно тільки приводить до наживання ворогів. Так і тепер чомусь окремі громадяни стали нарікати на мене і кричати на всі лади, взиваючи часто непристойними словами. І це здійсмають гамір ті баби, які найбільше потягли шкільного майна» [Див.:168,с.158--216].

У своїх щоденниках він дав яскраву характеристику життя школи у с.Вергуни у 1941–1943 роках. За роботу в школі він отримував пайку з борошна та картоплі у розрахунку 300 г на кожного члена родини. Цікаво, що його щоденники рясніють такими знайомими для більшості сучасних вергунівських вчителів записами: «Виписав в колгоспі меду, олії і муки,... вдалося виписати картоплі з громадського господарства». 1 вересня 1942 року він пише: «Сьогодні в школах України голосно задзвонив дзвоник. Діти гучно прибігли до школи, щоб знову розпочати навчання. Один одному вони розповідають про пригоди що їм трапились протягом літніх канікул. Та цього запалу дитячого немає в дітей Вергунів. Я сьогодні з'явився до вергунівської початкової школи, щоб приступити до виконання своїх обов'язків. Дітей в школу з'явилося мало. В бесідах з дітьми видно, що частина учнів і не збираються ходити до школи. Вони ходять на роботу чи пасуть скот... Учні тепер 107. 2-й і 3-й класи об'єднуємо. Потрібно всього три учителі. Приміщень хватає в інших будинках, більш придатних для початкової школи, хоч правда повністю не готових до навчання. Я взявся вести 4 й клас, а то б прийшлося вести 2 і 3-й класи разом. Школи ще не приймав, думаю, завтра, бо ще немає великої охоти тут працювати, хоч уже сьогодні і почав зацікавитися.. Сьогодні після заняття час посвятив відвідуванню батьків тих учнів, що не ходять у школу. Не очікував я що тут в районі, що був одним з передових в розвитку культури і науки та просвіти, буде такий тепер погляд на учбу. В 4-у класі числиться по списку 37 учнів. Явилось лише 12 учнів. 25 учнів в школу ще не являлись. Частина з них сьогодні я відвідав. Приходиться констатувати той факт, що учбу міняють на паштушество. Більшість пасе худобу чи гусей. Правда є й такі, що заявляють у школу ходити не будуть через те що немає в що удітися. Безумовно є й такі. Але тепер, коли тепло і це не є поважною причиною. З історії відомо, що голі й босі тяглись до науки і ніякі насмішки й глузування їм не перешкоджали в цьому. Тепер не приходиться думати, що наука буде в такому стані як вона була в царські часи, коли для того часу потрібні було не науки, що легко піддавалися уярмлінню. Тепер час не той, тепер потрібні високоосвічені

люди, знаючі техніку, а знати техніку аж ніяк неможливо без освіти, щонайменше семирічної. Це тільки в воєнний період приходиться миритися з чотирирічним навчанням, а в дальнішому для кожного буде обов'язкове семирічне навчання» [169,с.33-34].

Автор щоденників повідомляє, що у часи окупації «немає нічого твердого в організації шкіл... На Чернігівщині порядок організації шкіл зовсім інший. Там для німецької мови спеціальні викладавці були, що тільки й викладали німецьку мову. Німецька мова викладалася з другого класу. Зав. школою класу не вів. А ось тут (у Вергунах – **З.О.**) зовсім інше. Німецької мови не викладається в жодному класі. Зав. школою веде клас. Характерно те, що навіть в зарплаті різниця, так тут одержують ставку всі рівну учитель 300 крб. і зав. школою 400 крб. незалежно від освіти і стажу. Якщо бюджети шкіл на Чернігівщині були значними, хоч би і в Авдієвській школі 9000 крб. Лише на ремонт було відпущено, то тут цього немає і ремонт іде силами гр-го г-ва або за гужтруд. Це приводить до того, що завшколою мусить стоптати пороги сільстаростату чи колгоспу, щоб зробити щонебудь. Там де староста недооцінюють школи, то зовсім важко працювати» Про Вергунівську школу він пише: «Незадоволений я одним положенням – це зарплата учителям. Всі одержують по 300 крб. незалежно від стажу і освіти. Чи то він закінчив 10 кл. і працює перший рік, чи то працює 30 років і має вищу освіту – все рівно. В дальнішому такі люди можуть відходити від школи на інші роботи».

У перші місяці німецької окупації навчання в тих поодиноких школах, які поновили роботу, справді мало національний характер. При районних управах було створено відділи народної освіти. Початкова освіта оголошувалася німцями обов'язковою для українських дітей. Проте, досягалося це методами насильства і терору. За неявку до школи або пропуски занять без поважних причин батьків немилосердно штрафували. Про це пише і Д.З.Браженко: «З району в сільуправи розіслано директиви в тому, щоб притягались до відповідальності батьки, що не посилають своїх дітей до школи. Ще в суботу подано список таких в сільуправу, але староста їх не визиває, ссилаючись на робочий час». В липні 1943 року Д.З.Браженко змушений був брати, навіть, розписки з учнів школи, що вони зобов'язуються ходити до школи. Її текст зберігся в одному з його щоденників: «Забов'язання. Цим я учень (3 чи 4 го) класу (такий то) беру на себе забов'язання, що відсьогодні я змінюю свою поведінку з поганої на відмінну. Ніякого порушення від мене дисципліни не буде. Всіх старших буду поважати. Поза школою буду себе поводити лише відмінно, ніякої шкоди нікому не робитиму. Учитися буду не нижче посереднього. Якщо я порушу моє забов'язання, то цим я понижую звання учня і тому я мушу тоді понести покарання. Підпис» [170,с.167]. Але стає зрозумілим, чому діти уникали ходити в школи. Наприклад, у школах Хорольського гебіту навчання у травні 1943 року тривало лише до 10 год. ранку, а після учні під керівництвом учителів протягом шести годин збирали довгоносиків на бурякових плантаціях [235,с.88].

У Вергунах директор школи був повністю залежний від старости села та місцевого господарства. Неодноразово у автора щоденника виникали конфлікти з вергунівським сільським старостою Павло Семенович Глущенко, який «киплячи і міняючись у гніву,...викрикував: «...я тебе з роботи зніму з сьогоднішнього дня. Подумаєш хазяїн найшовся! Коли б не я не бачив би ти Вергунів, то через мене тебе поставлено на роботу». Зокрема конфлікти виникали щодо збереження майна школи (будівель, меблів) тощо. А вже 23 вересня 1942 року автора щоденника визвали у Хорол і «в відділі культури повідомлено, що зайняття по школах припиняється на невизначений термін. Всі учителі розпускаються, зарплати не одержують, а пайок обіцяють видати ще на один місяць... Говорять що ніби через відсутність програм і підручників» (відновила свою роботу вергунівська школа, згідно щоденника Д.З.Браженка лише у квітні 1943 року – **З.О.**). Учителі залишилися без роботи, а Браженко на ставці у 150 руб., чого вистачало лише на півлітра олії за ринковими цінами. Тим часом окупаційна влада продовжувала вилучати зі школи книжки і навіть глобуси з метою їхньої перевірки і цензури. Вергунівські вчителі жили в більшості гірше, ніж селяни. Автор зазначає в щоденнику, що «ось уже більше 2 х неділь не бачиш і каплі жирів у хаті. На снідання нізчимний суп, на обід борщ також нізчимний, з почорнілих буряків, бо дали примерзлих, та зрідка на друге крохмал з віяного молока, на вечерю, тож же борщ чи інколи картопля в козушках, останній час приходиться обідати і вечеряти разом. Якщо до всього цього згадати і просяний хліб, то цілком стане ясно що живеш так, аби штани тримались...». В щоденнику ми знаходимо повідомлення, як автор змушений був по дорозі у Вергуни з Нової Аврамівки «кожного дня як їду... ламати кукурудзу в Ст.Оврамівському масиві», красти з громадського поля картоплю, буряки тощо. Це було дуже небезпечно, бо за це могли жорстко покарати. Але треба було годувати свою родину - дружину Євдокію Петрівну та двох маленьких дочок. Не кращим був і одяг «сільського шкільного начальства». Наприкінці листопада 1942 року автор щоденника з болем у серці пише, що одягнутий він у «літній легкий картузик, коротенькі літні штанці простого матеріалу (коша), брезентові туфлі з дирками в носку, та носки також з дирками, в які і тіло видно. Як ті штани вже не опускаєш під кожухом, щоб вони показувались довшими та шила в мішку не втаїш...». Разом з тим, з щоденника відомо, що разом з Д.З.Браженком у школі працював «вчитель Бибик», який «живе не погано» [Див.:169,с.27-59].

У вересні 1943 року вергунівську семирічну школу спалили відступаючи, фашисти, залишились лише стіни. Після звільнення Вергунів, як згадував свого часу Юхименко Сергій Іванович, був заарештований та засуджений до заслання за співробітництво з фашистськими окупантами колишній директор Вергунівської школи Понежа Юхим Матвійович (пригадали йому його виступ на мітингу у вересні 1941 року). Був мобілізований у жовтні 1943 року до Червоної

армії, пропав безвісти у грудні того року і красноармієць, колишній директор вергунівської школи Д.З.Браженко. Дружина Д.З.Браженка (батько і рідний брат якої були розстріляні фашистами у 1942 році) з дітьми незабаром виїхала до своїх рідних на Чернігівщину.

Навчання в школах нашої округи відновились вже у жовтні 1943 року. Наприклад, в Шишаківській школі було знищено та розграбовано бібліотеку і шкільне майно. Але частину приладів з фізичного та хімічного кабінетів місцеві жителі та вчителі зберегли. Розпочалося навчання в 1-10 класах. Вже в 1943-1944 навчальному році в школі було 13 класів-комплектів, в них 405 учнів. У 9-10 класах навчався один хлопець, решта – дівчата. В усіх класах були переростки. Після окупації першим директором був О.Ф.Покотило, потім Ф.С.Левицький, О.М.Руденко, М.А.Шулик, П.М.Полупан, М.В.Заїка, А.І.Яровий, П.В.Іващенко, М.Д.Войтюк [334]. Вже 10 жовтня 1943 року відбулася конференція вчителів району на якій було вирішено відкрити три середні школи: в Хоролі, Шишаках і Новоаврамівці.

За інформацією Б.Н.Ткаленка Вергунівська семирічна школа в повоєнний час розміщувалась у трьох будівлях: Земська (центральна), Арівонова (хата Ларіона Приходченка, про якого йшла розповідь в попередніх розділах – **З.О.**) і Церковна. Техробітниця з дзвоником ішла із Центральної у Арівонову, потім у Церковну, по дорозі біла дзвоником. В архіві Вергунівської школи збереглися класні журнали тієї пори, що дало змогу зробити певні висновки. Перші записи в класних журналах датовані 18 вересня 1943 року. У 1943–1944 навчальному році у 1 класі семирічної Вергунівської школи навчалось 30 учнів (класний керівник Остапенко Х.Ф.), в 2 – 12 учнів (класний керівник Глущенко Д.Л.), у 3 класі – 21 учень (класний керівник Буймола О.І.), у 4 класі – 30 учнів (класний керівник Большак Н.С.), у 5 класі – 19 учнів (класний керівник Васільєва Н.Ф.), у 7 класі – 19 учнів (Кузуб М.С.), всього 131 учень. Зауважимо, що до I класу були зараховані діти 1934–1936 р.н. Виходить, деяким першокласникам виповнилось вже по 8–9 років. Це були, безперечно, «діти війни», які не могли своєчасно навчатися через воєнні лихоліття...

В навчальні плани були включені предмети математичного, гуманітарного, природничого циклу, які і сьогодні являються основою навчального плану кожної школи. Разом з тим, в ті часи не було розподілу математичних наук на алгебру, геометрію; природничих – на біологію, ботаніку, хімія не викладалась у школі взагалі. А от предмет каліграфія, під час якого у учнів вироблявся красивий почерк, викреслений сьогодні (і несправедливо) з навчальних програм. Не зрозуміло, чому в навчальну програму 7 класу не була включена фізкультура.

Невідвідування учнями в часи окупації в 1941-1943 роках школи (заважала допомога по господарству, робота на громадському дворі, навіть відсутність одягу), брак підручників, зошитів, значно погіршили рівень успішності учнів Вергунівської школи в перший повоєнний 1943-

44 навчальний рік. За підрахунками, зробленими свого часу учнями – пошуковцями, 85 % учнів 1 класу, та 75% учнів 7 класу Вергунівської школи отримували оцінки «3» та «4» з української мови; 45 % учнів 1 класу, та 68 % учнів 7 класу отримували оцінки «3» та «4» з арифметики.

З іншого боку, вже достатньо дорослі учні в 1943–44 році були перобтяжені важкою селянською працею, здобуванням хліба насущного, відбудовою зруйнованого війною господарства. Умови життя селянських родин у перші повоєнні роки були дуже важкими і суворими.

І все ж, навіть у часи такої скрутної повоєнної розрухи, діти тягнулися до знань, були серед учнів Вергунівської школи свої відмінники: Полупан Ярина Сергіївна (1934 р.н.), Синяговська Олександра Назарівна (1933 р.н.), Глущенко Ганна Ільвіна (1933 р.н.), Химич Ліда Іванівна (1930 р.н.). Згідно «Відомості про видачу зарплати вчителям і техперсоналу Вергунівської школи за листопад 1943 року» директором школи на той час працював Буймола Дем'ян Леонтієвич. Педагогічний колектив складався із 12 учителів, техперсонал – із трьох працівниць [40]. У 1944 – 1945 навчальному році в школі, наприклад, працював учителем німецької мови Іван Дмитрович Стасюк (1895-1945 рр.), який був членом Буковинського підпільного обкому партії в роки бояро – румунської окупації. Це була досить освічена людина, що володіла декількома іноземними мовами. Через тяжку хворобу помер і був похований на сільському кладовищі в с.Шишаки [334].

Відомо, що за працю в роки війни деякі вчителі наших шкіл були нагороджені урядовими нагородами. Так, вчителі Шишаківської школи В.І.Різунова, Є.О.Остапенко, Л.С.Шульженко та інші були нагороджені медалями «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов». Важким для учнів наших навчальних закладів, як і для всіх жителів села, був голодний 1947 рік. Керівництво Хорольського району активно залучало учнів шкіл до сільськогосподарських робіт. У липні 1947 року завідуючий Хорольського райвно Г.К.Гудок видав спеціальний наказ, яким зобов'язав керівників шкіл району «організувати найактивнішу участь учителів та учнів у збиранні врожаю» та встановити норми виробітку «как мінімум 30 учнівських норм (по 6-10 кг), тільки після чого учень може бути (за бажанням) звільнений від роботи. Учнів молодших класів використати на посильній роботі... Звітувати перед райвно за виконану роботу, норми якої були затверджені головою колгоспу. Початок занять 6–10 класів перенести на 1 жовтня 1947 року» [158,с.15-16]. Справді, вчителям та сільським учням, навіть із молодших класів, того літа приходилось працювати з ранку до вечора...

У 1953 році в сільських школах України було запроваджено обов'язкову семирічну освіту. Школи нашої округи, як і всі навчальні заклади України, не проминула гостра дискусія щодо одного з положень освітньої реформи 1958– 1959 років. Згідно з Законом «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти» (прийнятий Верховною Радою УРСР у квітні 1959 р.) батьки самі

більшістю голосів обирали, якою мовою навчатимуться їхні діти у кожній конкретній школі. Ця норма викликала протести в Україні, навіть на рівні республіканського керівництва. У Вергунівській, Шишаківській та Клепачівській школах залишилась українська мова викладання. Обов'язковою стала семирічна освіта. З вересня 1959 року Вергунівська школа стала восьмирічною (Шишаківська школа набула статус середньої ще в 1934 році).

Про багатьох післявоєнних керівників та вчителів школи збереглись добрі спогади. Так, Руденко Олександр Мусійович доклав величезних зусиль, щоб відбудувати зруйновану двоповерхову школу, прибудувавши з двох сторін ще по дві класні кімнати та актовий зал. Старожили згадували, яка це була цілеспрямована людина. Він не боявся ні великого партійного начальства, ні труднощів. Щоб побудувати школу, він «вибивав» будівельні матеріали. Кажуть, його виганяли з партійних кабінетів, то він залазив у вікно. Його лякали партстягненнями, а він просив цеглу, вапно, цемент, обладнання. Пізніше, за трудові досягнення був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Автор мав щастя особисто познайомитися з ним наприкінці 80-х років минулого століття під час своєї роботи в Хорольському СПТУ № 45. Ми запросили його на святкування Дня народження комсомолу і були здивовані, скільки енергії та наснаги в цієї непоказної на вид людини. але саме завдячуючи Руденку О.М. у 1967 році, відбулося урочисте відкриття нового приміщення Вергунівської восьмирічної школи, про що на фасаді школи прикріплено пам'ятну табличку. Активну участь у відбудові школи зіграла бригада будівельників вергунівського колгоспу «Більшовик» на чолі з бригадиром, ветераном війни Пітченком Миколою Григоровичем (1913–1977 рр.). У 1963-1964 роках у школі з'явилися перші навчальні кабінети. З 1966 року розпочалось впровадження обов'язкової середньої освіти, випускники школи продовжували навчання в селі Шишаки.

Про кожного з вчителів можна почути багато хорошого з уст їх колишніх учнів. Звертаємося до спогадів Сторчак Світлани Олександрівни, яка працює в школі з 1971 року: «...Особливо мені запам'ятався Бірюченко Василь Михайлович. Людина кристально чесною душою, розумна, віддана серцем і душею дітям. Які в його учнів були зошити! А розповідями про Велику Вітчизняну війну, учасником якої він був, захоплювались не лише діти, а й дорослі. Завжди спокійний, стриманий, з усіма привітний – таким зображають справжнього Вчителя у книгах і фільмах. При відвідуванні уроків жодного дріб'язкового зауваження вчителям не робив, був коректним, не намагався нав'язати свою думку, свої методи. На жаль, старі фронтові рани не дали йому довго прожити, але він живе у спогадах учнів та вчителів. Запам'ятався вчителям і Химич Андрій Самсонович. Мене, недосвідченого вчителя, він ставив на один рівень із собою, ніколи не був зверхнім, але вмів так давати поради, що вони стали для мене дороговказом на все життя... Вимогливим, чесним і справедливим пам'ятаю учителя географії Фисуна Антона

Григоровича. Взагалі, ветерани учительської праці допомагали нам, молодим педагогам, налагоджувати дисципліну серед учнів, та і, що гріха таїти, привчали до дисципліни і нас самих» [40].

Хочу долучити до цього і свої спогади. Зустрівся з В.М.Бірюченком на початку березня 1987 року на партійних зборах радгоспу «Перемога», де мене «обирали» секретарем парткому. Сивочолі ветерани, передові і робітники, і я...нічого «не петраючий» ні в житті, ні у сільському господарстві. Пам'ятаю його слова: «Молодий, навчись...». Скільки після цього ще було зустрічей і розмов!.. Не було випадку, щоб він відмовився виконувати якесь «партійне доручення» - чи зустрітись з працівниками ферми, чи тракторної бригади. Були і цікаві доручення. На прохання знімальної групи фільму «Ізгой», він, як ветеран – артилерист «сорокап'яточник», професійно намалював креслення кінної підводи, за допомогою якої на початку війни возили гармати.

Багато наших односельців пам'ятають учителів початкових класів Химич Наталію Антонівну, Горб Марію Олексіївну, яка проживала в селі Стайки, але щодня о 8 годині ранку – були вже в школі, не дивлячись ні на яку погоду. І, що цікаво, вчителі не грали на жодному музичному інструменті, а учні вміли гарно співати, всі пісні виконували «акапельно» і у вірній тональності! Взагалі, «музики» – баяна, магнітофона – тоді в школі ще не було, а концерти тривали по 2-3 години. А коли з'явилась у школі Куць Ольга Панасівна, яка вела початкові класи і грала на гармошці – отоді пішла в школі самодіяльність!

Повертаємось до спогадів директора Вергунівської школи С.О.Сторчак: «Коли я запитала свою випускницю, що їй найбільше сподобалось у школі (в надії, що вона згадає уроки, наші виховні години на природі, в лісі), то вона відповіла, що найбільше запам'ятала репетиції самодіяльності і підготовку до свят. А одного разу я, як директор школи, зауважила О.П.Куць, що її випускники мають слабкі навички усного рахунку. Наступного року ця вчителька так підготувала учнів, що вони усно множили двоцифрові та трицифрові числа, не кажучи вже про додавання і віднімання» [40].

У 70-і роки минулого століття школа була однією з кращих у районі. Учні того періоду згадують вчителя російської мови і літератури Щербину Миколу Яковича – розумну, начитану, легку у спілкуванні людину. Пам'ятають колишні випускники Вергунівської школи і Чернушенко Ганну Костівну, вчительку української мови та літератури – надзвичайно серйозну, вимогливу і відповідальну людину. Багато років віддала нашій школі ще один філолог – Химич Ольга Андріївна, яка навчала рідній мові не одне покоління вергунян. Лише один рік, у 1974 році працював у школі вчителем фізкультури Химич Павло Миколайович, та будучи закоханим у спорт, зумів так підготувати дітей, що учні Вергунівської школи зайняли I місце в районі по хокею, їздили на обласні змагання в Чорнухи, Полтаву, Лубни, звідки теж повертались переможцями.

Вергунівські учні пишаються тим, що випускником їхньої школи був генерал-лейтенант Короленко Василь Іванович, учасник-німецько-радянської війни 1941-1945 рр. Вергуняни пам'ятають, як у 1980 році Василь Іванович разом з школярами посадив у сільському парку, біля пам'ятника загиблим у війну односельцям, горобиний гай Пам'яті. В 1984 році, на весняних канікулах, група учнів на чолі з директором школи С.О.Сторчак на запрошення В.І.Короленка, який на той час працював першим заступником начальника Головного Політичного управління Збройних сил СРСР, здійснила екскурсію до Москви, яка справила на вергунівських школярів незабутнє враження. Треба сказати, що В.І.Короленко ніколи не відмовляв рідній школі у допомозі. Вже під час моєї роботи в школі, вчителі згадували, як свого часу він «попросив» військових з міста Лубни приїхати в село і оформити шкільні стенди.

В Вергунівській школі сформувались і справжні учительські династії. Вчителем початкових класів працювала Явтушенко Марія Іванівна – завжди ввічлива, тактовна, готова допомогти і порадити. Сьогодні вчителюють у Вергунах її доньки – Біріна Олена Миколаївна, знаний фахівець з біології та хімії, людина, закохана в природу, вчитель вищої категорії, та Павлік Тетяна Миколаївна, педагог-організатор, автор і режисер усіх заходів та свят у нашій школі. Перелік прекрасних педагогів, які «сіяли розумне, добре і вічне» у душі вергунівських школярів можна продовжувати ще і ще. Головне – вчителів пам'ятають їх учні, а це найкращий слід на землі, який може залишити по собі людина.

В 90-х роках педагогічний колектив Вергунівської школи довірили очолювати мені. Пам'ятаю, як сьогодні, серпень 1990 року, коли потрібно було шукати терміново роботу, приїхав до директора школи Сторчак Світлани Олександрівни і попросив мене «працевлаштувати» в школі. Завжди буду з вдячністю згадувати її пропозицію очолити педагогічний колектив школи. Наскільки мені це вдавалося не мені судити, сподіваюсь що був не найгіршим директором - поповнював матеріальну базу школи технічними засобами навчання: телевізорами, програвачами, магнітофонами, кодоскопами і та ін.

Вважаю своїм великим досягненням ініціювання та створення в 1993 р. на базі Вергунівської школи музею історії села. Краєзнавці школи під керівництвом досвідчених педагогів оформили відділ природи, етнографії та історії рідного села. В оформленні історичного відділу музею взяли активну участь всі вчителі, більшість учнів школи, громадськість села, інакше досягти успіху у нелегкій справі створення музейної експозиції було б просто неможливо. Музей і сьогодні постійно поповнюється експонатами, юні екскурсоводи проводять цікаві мандрівки у минуле для учнів школи, гостей, односельців, колишніх випускників, тут відбуваються виховні заходи, уроки, заняття краєзнавчого гуртка, зустрічі з цікавими людьми.

Сільська школа завжди виховувала учнів трудолюбивими господарями рідної землі. З цією метою часто відбувалися зустрічі з

передовиками сільського господарства радгоспу «Перемога» під девізом «Хвала рукам, що пахнуть хлібом!». Про це писала на початку 80-х років минулого сторіччя хорольська районна газета: «Традиційна зустріч вергунівських школярів із творцями достатку перетворилася на свято хліборобів. Учні О.Демченко, С.Головченко, Т.Апостолова в поетичній формі прославили працю сільських трудівників, а комбайнер М.М.Якименко (за трудові подвиги нагороджений найвищими нагородами Радянського Союзу - двома орденами Леніна) та бригадир І.Ф.Остапенко переконливо розповіли дітям про турботи хліборобів, про те, що треба зробити, щоб на столі трудящих завжди була «духмяна паляниця».

Вергунівські школярі зростали справжніми трудівниками. Так, у 1985 році, учні 8 класу С.Руденко, О.Кравченко, О.Махно, Ю.Мащенко, В.Кульчій самостійно збудували чудовий крільчатник.

Турботливі руки Віри Фисун, Галини Шкіленко, в майбутньому - піонервожатої вергунівської школи, Валентини Синягівської, Лідії Шулги щодня доглядали вухастих тварин. Свої вміння вирощувати пухнастих красенів дівчатка передали молодшим школярам. Завдяки шкільній кролефермі багато учнів почали розводити кроликів удома. Чимало випускників Вергунівської школи досягли особливих успіхів у житті, стали визначними особистостями, прославили наше село і нашу школу.

Ще одна хвилююча сторінка історії Вергунівської школи – пошукова робота, яку на протязі 70-80 рр. ХХ століття проводив місцевий краєзнавець Якименко Олексій Кіндратович, на той час завгосп школи, разом з Пономаренко Валентиною Олексіївною, старшою піонервожатою. У 1985 році у Вергунівській школі було створено загін «Пошук», учасники якого продовжували розшукувати учасників Великої Вітчизняної війни, які до війни жили в нашому селі, із села пішли захищати Батьківщину, а зараз живуть у різних куточках колишнього Радянського Союзу. В ході пошуку особлива увага зверталася на інвалідів війни і праці, організовувалась допомога сім'ям, в яких рідні загинули в роки війни, вдовам. Учні школи постійно доглядали за пам'ятниками села, за братськими могилами. Проводилися незабутні зустрічі з учасниками війни 1941-1945 рр. В.І.Короленком, П.О.Вознюком, І.О.Махном. Керівником загону «Пошук» була Пономаренко Валентина Олексіївна, а найактивнішими учасниками: Химич Тамара, Бубела Валентина, Малосвітня Світлана, Бирюк Юрій, Гордієнко Валерій, Шкіленко Валентина, Горбенко Сергій, Харчук Віктор, Кравченко Микола, Головченко Анатолій.

Щороку восени на День українського козацтва проводяться у Вергунівській школі «Козацькі забави». Кожен клас перетворюється на ватагу козаків і по шляху, який треба знайти, прямує до Вергунівського лісу, по дорозі відповідаючи на каверзні питання ворожих «вивідників» про історію рідного краю. А в лісі, на чарівній галявині, слід якнайшвидше

розвести вогнище, щоб приготувати козацьку страву, встигнути проспівати козацьких пісень.

Навесні, в травні, учні школи залюбки грають в «Робінзонаду», де необхідно виявити почуття гумору, спритність, колективізм і вміння співати та танцювати, і знання книги «Робінзон Крузо», і ще багато-багато знань і вмінь сучасних «Робінзонів» [40].

Літопис традицій школи був би неповним без «Випускного вечора», на якому дружна шкільна родина проводить у доросле життя дев'ятикласників. Учні школи підрахували, що за останні 60 років Вергунівську школу закінчило понад 1000 учнів.

Велику роль в вихованні любові до природи рідного краю відіграє екологічний клуб «Гілея» під керівництвом вчителя біології О.М.Біріної Вергунівські екологи вивчили цікавий об'єкт в мікрорайоні нашого села – сільський парк, створили стежину пам'яті. Найбільш вагомими здобутками членів «Гілеї» – створення літописної книги «Заповітна краса рідного краю», в яку занесені результати досліджень урочища Косарівка, Вергунівського лісу, джерел Ляхове, Вербова, Залуки. Протягом кількох років створювалася «Червона книга» нашої місцевості, до якої занесено зникаючі види рослин і тварин, які потребують охорони. З 1984 року створюється книга «Народних прикмет». Гуртківці «Гілеї» неодноразово нагороджувалися грамотами Хорольського районного відділу освіти за активну природоохоронну діяльність.

Повага до Вергунівської школи зростає завдяки педагогічному колективу – відданих професії і дітям фахівців, з якими учням цікаво на уроках і в позаурочний час. Одна з них - Сторчак Світлана Олександрівна, яка працює у школі більше 30-ти років. Сьогодні вона – в одній особі вчитель, директор, психолог, дбайлива господиня шкільного приміщення. Багато років працює завуч школи і вчителька зарубіжної літератури Старінцева Світлана Петрівна. Улюблені перші вчителі для багатьох учнів - Дзюбенко Наталія Вікентіївна та Моргун Наталія Романівна. Завдяки Наталії Іванівні Терлецькій вергунівські школярі пізнають секрети рідної мови, прилучаються до скарбниці літературних надбань нашого народу. Багато років працює у Вергунівській школі Глущенко Катерина Андріївна. Закохана в літературу, вона й учнів веде в захоплюючий світ літературних героїв.

Мабуть, завдяки таким творчим особистостям, якими є вчителі Вергунівської школи, багато випускників Вергунівської СЗШ І-ІІ ст. обрали професію педагога. Сіють «розумне, добре і вічне» в душі дітей випускниці школи Біленко Рита Миколаївна, Западна Лариса Полікарпівна, Щуфан Людмила Полікарпівна, Пономаренко Лариса Іванівна, Моренко Вікторія Борисівна та ін. Багато випускників Вергунівської школи живуть і трудяться у нашому селі: Бирюк Юрій завідує Будинком культури, Гордієнко Валерій – в бухгалтерії СВК «Перемога» (сьогодні головний бухгалтер СВК «Перемога»); Слюсаренко Олена Миколаївна, Слюсаренко Олена Іванівна, Микитенко

Таня та Микитенко Люда – медсестри Клепачівської лікарні; Глущенко Григорій Іванович, Глущенко Ніна Анатоліївна, Остапенко (Терлецька) Леся Володимирівна обрали професію в органах місцевого самоврядування. За успіхи у виховній роботі значком «Відмінник народної освіти» нагороджені: Людмила Семенівна Шульженко, Валентина Андріївна Падусенко, Микола Дмитрович Войтюк, Ганна Іванівна Павленко. З січня 2021 року школа перейменована і має назву «Вергунівський заклад загальної середньої освіти I – II ступенів Хорольської міської ради Лубенського району Полтавської області»

Розповідаючи про досягнення Вергунівської школи, хотілось би знов згадати хоча б про деяких випускників цього закладу. Про великого патріота України та села Вергуни, генерал-лейтенанта у відставці Василя Івановича Короленка (вже покійного) треба сказати окремо, бо саме йому багато вергунян завдячують своїми численними екскурсіями в Москву, він завжди в усьому допомагав своїм землякам. Його квартиру на Мосфільмовській у Москві не міг пройти жоден вергунянин, якого доля приводила до Москви. Разом з дружиною, Байковою Людмилою Іванівною, сином Павлом Васильвичем вони завжди знаходили добре слово і щире допомогу для кожного земляка. Згадати його наш обов'язок. Він народився у далекому 1920 році в селі Вергуни в сім'ї селянина-одноосібника. В середині 90-х років минулого століття, коли він разом з дружиною останній раз приїздив до села, мені пощастило побувати в його рідній хаті, спілкуватися з ним, дивуючись його світлому розуму і невичерпній любові до рідного краю, до людей, які тут живуть. Як зараз бачу його ставну постать, сиве волосся, проникливі і розумні очі. І хата - невеличка, біленька, з маленькими вікнами, вся утопаюча в зелені великого саду. І розмови про майбутнє України... Працюючи над книгою, знайшов в російській газеті Прикро, що некролозі, присвячений цій людині, розміщеному в російській газеті «Красная звезда» за 18 червня 2008 року жодним словом не згадано про те, що він народився в Україні [302].

Вергунівська школа подарувала Україні і видатних вчителів. Добру пам'ять залишив у Заліщицькій середній школі імені О.Маковея на Тернопіллі Тур Онісій Степанович (15 лютого 1914 - 10 січня 1997 рр.) - «Заслужений учитель УРСР», ветеран війни, талановитий вчитель, краєзнавець та мудрий наставник, який народився в селі Вергуни Хорольського району, Полтавської області [326]. Довгі роки в цій школі вчителем працював вергунянин, ветеран війни Іван Іванович Пітченко (про нього, ймовірно, згадує Д.З.Браженко в своїх щоденниках). Його батько, Іван Єлісейович довгі роки жив у Вергунах.

Вергуняни, зокрема, можуть пишатись тим, що син В.І.Короленка, Павло Васильович, доктор фізико-математичних наук працював у Московському державному університеті ім.Ломоносова. Син вергунянина Б.Н.Ткаленка, знаний в Україні бандурист і автор музики Іван Ткаленко працює в Національній заслуженій капелі бандуристів ім. Г.Майбороди.

Вважає себе уродженцем села Вергуни киянин Іванов Володимир Миколайович, свого часу один з засновників ТОВ «Росток- Агро» в місті Хорол Полтавської області, донедавна працював першим заступником голови Оржицької райдержадміністрації Полтавської області.

Не менш значущими були успіхи педагогічного колективу та випускників Шишаківської середньої школи. За інформацією директора Шишаківського закладу загальної середньої освіти I–III ступенів Хорольської міської ради Лубенського району (так тепер називається Шишаківська школа) Т.М.Падусенко, починаючи з 1955 року до нашого часу майже кожен рік випускники школи отримували золоті та срібні медалі. Серед них - Козлова (Юровська) Галина Михайлівна, (1974 року випуску) має звання «Заслужений працівник соціальної сфери України», працювала заступником голови Хорольської райдержадміністрації. Серед вчителів Шишаківської школи є відомі поети. З 1968 по 1971 рік вчителем української мови і літератури в Шишаківській середній школі працювала Артюшенко Таїсія Іванівна – поетеса, член спілки письменників Хорольщини. Родом із с.Радивонівки Великобагачанського району (із родини сільських учителів), після закінчення Полтавського педінституту в 1968 році вона за направленням приїхала в с.Шишаки. У 2013 році виходить перша збірка поетеси «Моєї долі дивоцвіти», в 2014 – друга «Запах степу», «Яблуневий цвіт» (2016), «Мамин оберіг» (2018), «Мереживо днів» (2019), «Гіркий полин» (2020). У цих збірках розкриваються психологічно складні життєві ситуації, утверджуються кращі риси людського характеру [334]. У 2021 році в шишаківській школі навчається 88 учнів, працює 18 учителів. З них 10 випускники Шишаківської школи.

Вивчення документів дало нам змогу також скласти примірний список керівників, які працювали у Шишаківській та Вергунівській школах за різних часів:

Школа в с.Шишаки		Школа в с.Вергуни	
Роки роботи	П.І.Б керівника школи	Роки роботи	П.І.Б. керівника школи
з 1912 р	Григорій Іванович Керлін (Берлін)		
1917-1920	Шкляр Григорій Григорович		
1934-1937.	Стеценко Григорій Федорович	з 1934	Балаклієць
1937	Сабалдир М.М.		Покотило Олександр Федотович
1937-1938	Борисенко Степан Кузьмович	до 08. 1942	Понежа Юхим Матвійович
1940-1941	Куріньов Григорій	09.1942 –	Браженко

	Сергійович	10.1943	Дмитро Захарович
1943 р	Покотило Олександр Федотович	1943–1951	Буймола Дем'ян Леонтійович
1944	Левицький Ф.С.	1951–1957	Цівина Григорій Костянтинович
1945-1948	Руденко Олександр Мусійович	1957–1961	Лимар Василь Дмитрович
1948–1954	Шулик М.А.	1961–1971	Руденко Олександр Мусійович
1954–1955	Полупан П.М.	1971–1972	Перехрест Олексій Іванович
1955–1961	Заїка О.В.	1972–1979	Бірюченко Василь Михайлович
1961-1969	Яровий А.І.	1979–1982	Старчик Володимир Васильович
1969-1973	Іващенко П.В.	1982 – 08.1990	Сторчак Світлана Олександрівна
1973-2012	Войтюк Микола Дмитрович	08.1990– 10.2001	Зайченко Олексій Григорович
2012-2018	Артеменко Вікторія Василівна	з 10. 2001	Сторчак Світлана Олександрівна
з 2018	Падусенко Тамара Миколаївна		

І сьогодні Шишаківська і Вергунівська школи одні з кращих шкіл Хорольської міської ради. Вчителі школи продовжують не тільки навчати, а й виховувати учнів в душі любові до свого краю, до України. Сьогодні, в часи тяжких випробувань, учні і вчителі наших шкіл продовжують допомагати українській армії, запалюють вогники патріотизму у серцях односельців.

Зауважу лише, що, на жаль, в останнє десятиріччя все менше та менше молодих вергунян залишаються у рідному селі. Все менше і менше дітей сідає за парти. Зменшення сільського населення – це об'єктивний процес, що відбувається в межах усєї країни. Хвилює і до болю вражає, що і Вергуни, і Шишаки, і Клепачі страждають від демографічної кризи, яка відбувається зараз в Україні.

Говорячи про школи, не можемо сьогодні, хоч дотично, згадати історію розвитку дошкільних закладів на Україні, Полтавщині тощо. Ще у 90-х роках ХІХ століття в Україні земства почали створювати дитячі ясла (захоронки). Спочатку ці установи відкривались переважно на час літніх робіт, а згодом вони вже працювали протягом року. Наприклад, Полтавське губерніальне земство відкрило перші дитячі ясла в 1897 році. Проте, ця робота була епізодичною, тому що організація діяльності та робота земських дитячих установ регламентувалась постановами

волосних, повітових та губернських земських зібрань, які недооцінювали значення виховання дітей дошкільного віку.

Після революції (жовтень 1917 року) радянський уряд розгорнув діяльність щодо створення державної системи дошкільного виховання. За активного сприяння держави до кінця 1921 року основним типом дошкільних закладів став дитячий садок із безперервною річною роботою та перебуванням у ньому дітей, залежно від умов роботи матерів, протягом 7, 9 та 12 годин. Значна частина дитячих садків утримувалася на кошти держави і лише окрема – на кошти підприємств та господарських організацій. Крім дитячих садків, існували інші форми суспільного дошкільного виховання: дитячі літні та зимові майданчики, дошкільні групи, вечірні дитячі кімнати при пунктах ліквідації безграмотності в клубах. Створювалися дитячі садки і дитячі сезонні майданчики в селах, що надалі набули значного розвитку [299].

Наприкінці 20-х років минулого століття у Вергунах, Клепаках і Шишаках почали діяти ясла - дитячі садки, які відвідувало багато місцевих дітей. Кошти на його утримання виділяли місцеві господарства. Наприклад, приміщення дитячого садка у Вергунах збереглось донині. Спочатку там був Будинок ветерана, тепер – церква. З середини 80-х років ХХ століття вергунівські діти почали відвідувати, новий щойно побудований в селі Клепачі комплекс ясла-дитячий садок. З теплотою згадую вихователів і няньочок цього закладу, в якому виховувались і мої діти.

6.3 Культурне життя селян у дореволюційний період

Починаючи розмову про культурне життя селян нашої округи потрібно зазначити, що центром їх духовного і культурного життя на протязі XVII - до початку 20-х років ХХ століття були церкви. Для вергунян, зокрема, церква Різдва Христового. Священики і дяки церкви не тільки читали проповіді, вчили селянських дітей, але і доносили до селян новини, укази, роз'яснювали суть царських реформ. Як правило, у церкві чи на загальному сході, селяни дізнавались про початок або закінчення війни, нові податки, новини міжнародного життя.

Як правило, при всіх сільських церквах були достатньо великі бібліотеки, якими могли користуватись члени парафії. З появою шкіл, значну роль наприкінці ХІХ століття головну роль в культурному житті стали відігравати освітяни. Наприклад, у Вергунах - вчитель, пізніше директор вергунівської школи Ю.М.Понежа. Сьогодні відомо, що Юхим Матвійович Понежа (1887 -?) був активним читачем та дописувачем київської газети «Рада», приймав участь у виборах в 4 Державну думу (1912 р.).

Окрім церкви та школи, особливим, якщо не головним, місцем для духовного та культурного дозвілля вергунівської молоді, тогочасним «клубом», була «вулиця». У ті часи, у містечку ще зберігались особливі традиції існування парубочих і дівочих громад. Неодружена молодь в

меншій мірі турбувалась про господарство, податки, утримання дітей і непрацездатних у сім'ї. Це давало змогу більше часу приділяти на дозвілля, відпочинок тощо.

Від парубка можна було завжди почути: «Старий хоче спати, а молодий гуляти», «Молодий кінь — до бою, а старий — до гною». Хлопці у Вергунах починали «парубкувати» з 16 -18 років, а дівчата «дівувати» - з 15-16 років. За переказами, у Вергунах було по дві парубочих і дівочих громади. Парубочу громаду очолював найавторитетніший, зазвичай, сильний юнак - отаман, а дівочу — дівчина, котра вміла гарно співати (заспівувати), легко вступала у контакт з господинею хати, де найчастіше проводилися вечорниці та досвітки, при потребі могла присоромити парубка за непристойний вчинок чи слово або й вигнати з хати. Як правило, вечорниці та досвітки проводились у хатах молодих вдів і солдаток, яким платили за це гроші. Громади, зокрема парубочі, мали свої каси, що поповнювались за рахунок зборів під час колядування й щедрування, разових внесків тих, кого приймали до громади, добровільних пожертвувань парубків, які заробляли гроші в місті чи панському дворі. Кошти громади використовували на оплату музик, молодіжне відзначення традиційних свят Івана Купала, Покрови, Андрія, Масляної. На свята парубки й дівчата збиралися лише для розваг і побачень. Грали музики (запрошували скрипаля, сопілкаря тощо), парубки запрошували дівчат до танцю. Коли музики відпочивали — парубки і дівчата співали про кохання і зраду, про козаченька, котрий не вернувся додому, про те, як мати дочку віддала у чужу сторононьку. Майже щонеділі в теплу пору року хлопці та дівчата збирались ввечері по кутках на «вулицю», де розповідали новини, влаштовували побачення, співали, лузали насіння. Саме на «вулиці», зимових вечорницях не один парубок освідчувався дівчині у коханні. Були поширені у селах (Вергуни, Клепачі, Шишаки ні чим не відрізнялись від інших сіл – **З.О.**) ночівлі хлопців з дівчатами (місцеві священики завжди виступали проти цього – **З.О.**). Лягали спати після вечорниць. До хати вносився куль або кілька околотів. Солому розстеляли на земляній долівці, покривали ряднами. Лягали парами відповідно до взаємних симпатій. «Дозволялось» лише цілуватись, обніматись. На світанку хлопці піднімалися і поспішали у свої господарства «порати» худобу чи до іншої роботи. Дівчата тут же у хаті, де ночували, проводили «досвітки»: пряли, вишивали, співали...

Для більш старшого покоління селян, особливо для людей похилого віку та жінок, важливу роль у культурному і духовному збагаченні відігравали подорожі на поклоніння до релігійних святинь, серед яких першість належала Мгарському монастирю і Києво-Печерській лаврі. Ішли «на прощу» не поодинці, а групами, брали з собою харчі, трохи грошей, щоб у Лубнах чи Києві купити внукам, дітям хрестики, стрічки або ще якийсь подарунок. Сюди добиралися пішки, проходячи через десятки сіл і містечок, спостерігаючи, як живуть інші люди, які в них двори, поля, сади. Повернувшись у рідне містечко Вергуни, люди

розповідали про все почуте й побачене сусідам, дітям, рідним. Пізніше, до Києва почали добиратись залізною дорогою. Відомо, що, наприклад, клепацівський «одноосібник» Н.П.Гузик в листопаді 1901 року також побував у Києво-Печерській Лаврі.

Велику роль у збереженні козацьких традицій селян відігравали кобзарі та лірники, які того часу багато ходили по Україні. У містечка Вергуни, Шишаки, с.Клепачі під час ярмарок, великих релігійних свят, заходили кобзарі, які в своїх піснях оспівували колишню козацьку вольницю. Як правило, вони збирались на свята коло церкви. Вони були для більшості селян своєю «школою життя». Слушно замітила О.Єфіменко в своєму нарисі «Філософ из народа»: «Малороссія... всегда смотрела на образование по-просту, не считая его привилегий какого-нибудь звания или состояния, и распространение всякой мудрости, как школьной так и житейской, по образу пешего хождения старцами и кобзарями, мандрованими дяками... было самым обычным делом» [34,с.243].

Враховуючи те, що Шишаки, Вергуни та Клепачі завжди знаходились на «перехресті» важливих доріг, а у Вергунах навіть був «Полковничий дворець» - заїжджий двір з шинком та гарна церква, з великою ймовірністю можна сказати, що вони приваблювали до себе багатьох знаних людей на Україні. Відомо, що в Миргороді неодноразово перебував «мандрівний філософ» Г.С.Сковорода (1722-1794 рр.). З великою долею ймовірності можна стверджувати, що він бував і в наших селах

З початку ХІХ століття, зокрема, містечко Вергуни відвідують багато відомих історичних постатей Російської імперії. Слава про повстання селян проти Базилевських, красу Вергунівської церкви Різдва Христового, місцеві краєвиди розходила далеко за межі Хорольського повіту і Полтавської губернії. Сьогодні відомо, що в містечку Вергуни побували майже всі можновладці Полтавської губернії. В.Я.Ломиковський в одному з своїх листів І.Р.Мартосу описує один з таких «візитів» державців Полтавщини на чолі з Малоросійським генерал-губернатором, князем М.Г.Репніним-Волконським і царським вельможею Д.П.Трошинським у супроводі генералів та представників дворянства у листопаді 1827 року. В середині 40-х років ХІХ століття Хорольщину не раз відвідував великий український поет Тарас Григорович Шевченко. Під час своїх подорожей влітку та восени 1845 року він неодноразово їздив у Хорол, Миргород і Полтаву. В листі Т.Шевченка до хорольського поміщика А.Родзянки від 23 жовтня 1845 року з Миргорода, він повідомляє, що «страшно застудился, едучи с Хорола» [203]. Враховуючи те, що дорога на Миргород йшла тоді повз містечко Вергуни можна припустити, що великий поет милувався краєвидами Вергунів і, мабуть, заїжджав до церкви Різдва Христового. Ініціатором цієї поїздки, швидше за все, був миргородський поміщик та предводитель місцевого дворянства Олексій Васильович Капніст (бл. 1796–1867 рр.), батько і родич якого, як

вже відомо, «приклали» руку до будівництва цього «мурованого» храму. Маляра і поета, на мою думку, не могли не привабити архітектурний ансамбль споруди, героїчна історія містечка, його участь у Турбаївському повстанні.

Загальновідомо, що Кобзар дуже цікавився цими подіями, наприклад, у 1845 році Тарас Шевченко кілька разів переправлявся в Білоцерківку поромом через Псел і під час переправи слухав перекази старожилів про турбаївське повстання, його героїв тощо [123]. Мені приходилось чути це і від старожилів, батьки яких переповідали, що Т.Шевченко бував у містечку Вергуни. І не дивно, їдучи наприкінці жовтня 1845 року з Веселого Подолу від поміщика та знаного поета Аркадія Гавриловича Родзянки (1793–1846 рр.) до Миргорода по «старомиргородській дорозі» (проходить повз с.Вергуни – **З.О.**) він не міг не заїхати у Вергуни та особисто розпитати старожилів про повстання селян проти Базилевських.

У містечко Вергуни, під час ярмарок, великих релігійних свят, заходили кобзарі, які в своїх піснях оспівували колишню козацьку вольницю. Як правило, вони збиралися на свята коло церкви.
(з малюнка невідомого автора)

На ці часи припадає і творча діяльність уродженця Хорола, одного з визначних етнографів-фольклористів, князя Миколи Андрійовича Церетелева (1790— 1869 рр.). Немає сумніву, що він неодноразово бував у містечку Вергуни, коли їздив до своїх друзів з Хоролу на Миргородщину - Д.Трошинського і В.Капніста. До того, зазначу, що його фактична дружина, мати його сина Дмитра Церетелева (1852-1911 рр.) - Варвара Семенівна була з роду тих самих Бахметьєвих, на однієї з представниць цього роду Ользі Миколаївні Бахметьєвої з 1855 року був одружений власник м.Вергуни, в майбутньому знаменитий колекціонер Олександр Петрович Базилевський. В містечку, сусідніх населених пунктах М.А.Церетелев збирав українські народні думи та пісні. Він був першим видавцем і дослідником українських народних дум та історичних пісень. У передмові «О старинных малороссийских песнях» (мабуть, під впливом почутого від «сліпого бандуриста» у містечку Вергуни) князь Церетелев писав, що «у старовинних піснях виявляється поетичний гнів,

дух, звичаї, висока моральність українського народу, що носіями цієї поезії є народні співці — кобзарі, які, подібно до древніх рапсодів, переходячи з одного місця в інше, оспівують подвиги вітчизняних героїв». Він - автор збірника «Опыт собрания старовинных малороссийских песен». Церетелев листувався з Т.Г.Шевченком [253].

Цілком ймовірно, що на початку травня 1897 року, подорожуючи по «старомиргородській» дорозі з Хоролу до Миргорода не міг не зачаруватись місцевими краєвидами та розповідями місцевих жителів про Базилевських, Турбаївські події, вергунівську церкву видатний російський письменник Іван Бунін. В його «Жизнеописании», підготовленого А.К.Баборенко зберігається лист товаришу, в якому письменник пише: «Уже много пропер по степям, по шляхам, местечкам и хуторам, а теперь приветствую тебя из великого Миргорода!» Може, саме після перебування у містечку Вергуни він написав другу: «Всё учусь, - по книгам и по жизни: шатаюсь по деревням, по ярмаркам, - уже на трёх был, - завёл знакомства с слепыми, дурачками и нищими, слушаю их песнопения и т.д.» [128]. Відомо, що в 1905 році в с.Шишаках був видатний український художник Опанас Георгійович Сластіон (Сластионов) (1855-1933 рр.), який зробив замальовки сільських хат. На той час він викладав у Миргородській художньо-промисловій школі імені Миколи Гоголя (1900-1928 рр.). Ймовірно, що Клепачі, Шишаки, Вергуни відвідував і знаменитий історик Д.І.Яворницький (1855-1940 рр.), який багато років товаришував та переписувався з О.Г.Сластіоном, а в 1884 році, за історичними джерелами навіть виступав в Хоролі з лекцією з історії запорізького козацтва. На початку ХХ століття він подовгу жив в с.Будаківка Миргородського повіту Полтавської губернії у свого старого знайомого «його високородія» Петра Олексійовича Малинки, який часто їздив до свого брата на Хорольщину. Його рідний брат Григорій Олексійович Малинка, після заслання за революційну діяльність у 80-х роках ХІХ століття жив у своєму маєтку в Покровській Богачці Хорольського повіту та згадується в дописі Т.С.Бридуна [Див.:11].

Але роки йшли, на початку ХХ століття змінювались звичаї та традиції вергунівських, клепачівських селян, всього Хорольського повіту. У збірнику «Что сказало население Полтавской губернии о своем старом быте», під редакцією Л.В.Падалки находимо «свящ. Г.П.Клепачевского из с.Новой Аврамовки, Хорольского уезда, в каковом сообщении довольно полно высказана мысль как о неизбежности изменений, так и о согласуемости их с основными устоями народного быта. Вот что пишет о.Клепачевский: «Новая струя коснулась и поселений Ново-Аврамовской волости, внося облагораживание нравов и обычаев местного населения. Народные и воскресные школы, библиотеки, внебогослужебные собеседования, любительские хоры и проч. делают свое дело. Но это не разрушает положительных сторон прежнего быта. И теперь везде можно узнать малоросса в серой свитке, в барашковой шапке, в широких шароварах, задетых в голенища. Чисто выбеленные хатки под

камышевими крышами, окутанные вишневыми деревьями, в свою очередь, едва ли много чем отличаются от старинных жилищ в этой местности, бывших свидетелями ещё татарских набегов... Старинная одежда постепенно заменяется городской...» [122,с.46,74]. До речі, серед постійних «кореспондентів» Л.В.Падалки згадується і перші вергунівський та шишаківський краєзнавці - Клепачівський волосний старшина Наум Тарасович Химич та священник Успенської церкви в с.Шишаках Василь Михайлович Протопопов.

Але треба зазначити, що поступово починав просипатись і український дух серед свідомої частини жителів сел Вергуни, Клепачі, Шишаки. Серед національно-свідомих людей нашої округи було відоме прізвище жителя с.Шишаки Микита Івановича Клепача (02. (14) 02.1890–09.02.1975) знаний майстер народного декоративно-прикладного мистецтва, різьбяр. Основам професії навчався у батька. Учасник Першої світової війни. Працював у колгоспах та учнівських майстернях. Учасник виставок – сільськогосподарської у м.Хорол (1909р.), містечку Семенівка Полтавської губернії (1912), Полтаві. Вчителював у 1933 – 1938 роках. У роботі з деревом використовував традиційні техніки: рельєфне, пласке різьблення, виготовляв барельєфи і скульптури, поєднував геометричні і рослинні орнаменти. Грунтуючись на традиціях української народної творчості, Микита Іванович створював іконостаси (1910 – ті роки), зокрема іконостас Успенської церкви та скульптуру Юрія Переможця (1908) в с.Шишаки Хорольського повіту, скульптурні композиції класиків української літератури та портрети історичних постатей. Серед творчого доробку майстра барельєфи із зображеннями Тараса Шевченка (1914), Івана Котляревського (1973), Панаса Мирного (1973), статуетка «Т.Шевченко» (1917); погруддя «Автопортрет» (1919), син «Грицько»(1948), «Б. Хмельницький» (1965) (подаровані автором місцевій школі, де й донині зберігаються). Зразки художнього різьбленого дерева прикрашають музеї Полтави, Лубен, Хоролу [243]. Про цього талановитого самородка з с.Шишаки зберігається багато переказів. В шишаківській школі творчий доробок учнів школи «Життєвий і творчий шлях народного художника і різьбяря», в якому зібрані факти його біографії, фотографії. Зокрема, там описано його вступ до Київського художнього училища. Десь в 1916-17 рр., за ініціативою його друга-однополчанина, який написав листа-прохання до училища про прийом М.І.Клепача, він попав на прийом до директора цього закладу (ймовірно це був художник і педагог Федір Григорович Кричевський (1879-1940 рр.), який з 1914 року по 1917 рік був директором цього училища – **З.О.**). Прочитавши біографію М.І.Клепача, Ф.Г.Кричевський сказав: «Бедняков не берем!». Всю ніч не спав Микита цієї ночі, а на ранок поклав на стіл директора училища, вирізьблений ним скульптурний портрет господаря кабінету. Вражений талантом молодого різьбяря директор прийняв на навчання хлопця. Але грошей не було і невдовзі М.І.Клепач повернувся в рідне село.

Найбільш українізоване було вчительство наших сел. Твори Т.Шевченка, І.Франка, М.Коцюбинського, Л.Українки були на полицях майже в кожного вчителя. До того, вчителі були активними учасниками українських заходів, які проходили в Хоролі, зокрема в діяльності хорольського Товариства «Просвіта» (за друкованими джерелами того часу одним з її керівників був Л.А.Беспалько – **З.О.**) Хорольського музично-драматичного товариства. Власні кореспонденти в дописах до газети «Рада» (квітень 1912 р.) відмічали, що «років три тому в Хоролі не знали, що то Україна, не знали, що є своя література, а тепер багато, особливо молодь, зачитується своєю літературою. Були спроби виписувати через тутешні книгарні українські книжки, щоб показати, як книжки розходяться...» [88].

Але і були випадки, які свідчили, що українське слово залишалось на Хорольщині під великою забороною. В київській газеті «Рада» за 1913 рік ми знаходимо неодноразові повідомлення про те, що учням заборонялось ходити на українські вистави, розмовляти українською мовою. Доходило до смішного. Ця ж газета 30 січня 1913 року повідомляла: «В селі Новачисі, Хорольського повіту, люде почали слабувати на тиф. Щоб попередить людність і навчить як треба боронитись від цієї пошести, земський лікарь д.Полонський написав українською мовою плакатик. Прочитавши цього плакатика з колегами вони найшли його гарним і корисним для діла. Д.Полонський передав його в земську управу, щоб надрукували бо він здасться і для других місць. Але в земстві сказали, що на підставі останньої постанови губернського земського зібрання друкувати плакатика на українській мові не можуть».

6.4 Розвиток сільської культури та спорту після 1917 року

Йшли роки, змінювались звичаї та традиції вергунівських селян. Особливо швидко такі зміни відбулись після Жовтневого перевороту 1917 року, коли центр культурного життя у селах поступово переноситься з релігійної, сімейної, вуличної царини на світську.

У Вергунах, Шишаках, Клепаках створюються хати-читальні, де селяни могли познайомитися з газетами чи прочитати книгу. «Більшовицька» влада хотіла не тільки тримати на постійному контролі місця відпочинку молоді як можливий «розсадник» невдоволення, але й опосередковано виховувати їх у потрібному дусі. У Хорольському повіті у травні 1921 року діяло 80 хат-читален, 1 бібліотека, 1 клуб, 13 шкіл лікнепу. У 20-х роках ХХ століття, по закінченню громадянської війни, у Вергунах, Клепаках, Шишаках з'явився перший культурний осередок, який називався селянським будинком – сільбудом. На думку партійного керівництва, сільбуди повинні були популяризувати колективні форми господарювання і на основі соціалістичної культури та економічної

зацікавленості незаможного селянства задовольняти культурні потреби мас. Керівник сільбуду повинен був погоджувати свій план з планами громадських організацій; навіть скликати періодичні наради. Влітку, коли всі були в полі, вергунівські сільбудівці – комсомольці і молодь - під час перерв у польовій роботі проводили заходи: короткі інсценізації, хорові співи відомих пісень, частівок або читали уголос газету. Старі люди мені розповідали, що навіть церковні літні свята («Зелені свята», «Івана Купала», «Іллі») використовувались для політосвітньої роботи, надаючи їм нового змісту.

Радянські ж та громадські свята (день Конституції, Міжнародний день кооперації, Міжнародний день молоді) проводились таким чином, щоб крім виконання своєї загальної мети, популяризувати сільбуд серед мас. Крім того, створювались агітаційні плакати, гасла, оголошення, стінгазети, які виносили з сільбуду на вулицю. Працювали музичний, співочий гуртки.

Сільбудівці разом з освітніми працівниками проводили роботу по ліквідації неписьменності. Вони залучали до громадської та політосвітньої роботи неписьмених та малописьмених, організовували заходи щодо систематичного поглиблення знань селян. У приміщенні сільбуду було створено куточок лікнепу, регулярно проводились вечірки, інсценізації, живі газети. Робота проводилась здебільшого серед тих мас селянства, які самі приходили в сільбуду на вистави, доповіді тощо. Але до середини 30-х років ХХ століття старше покоління відвідувало Церкву Різдва, а у сільбуд ходила в основному молодь, тому великого значення набула діяльність агітаторів (активу сільбуду, кращих учнів, які навчались у лікнепі, членів товариства «Геть неписьменність!», комсомольців, делегаток жінвідділу та ін.), які ходили від хати до хати, особливо на релігійні свята.

Серед молоді того часу поширювався рух сількорів – сільських кореспондентів. Поряд із селянськими кореспондентами, сількормолами - кореспондентами молодіжної преси, існували й стінкори, які об'єднувались навколо редколегій стінних газет. Особливого поширення стінні газети набувають з 1924 року. Кожна ферма чи тракторний стан мали свою стінну газету [251,с.34]. Цікава інформація розміщена в українській газеті тих часів «Шлях революції» за 22 вересня 1923 року, в якій повідомлялось перебування у Вергунах на постійній дислокації особового складу 3 гаубічної гарматної батареї 25 стрілкової дивізії, що не могло не зіграти позитивну роль в культурному та спортивному житті села.

На початку колективізації, наприкінці 20-х років ХХ століття, селянські будинки у Вергунах, Клепаках, Шишаках були переіменовані, у зв'язку з новими завданнями «партії та уряду», у Будинки колективіста або як їх називали на селі - «колбуд». В 1935 році Вергунівський колбуд, як і колбуди Шишаків і Клепачів, разом з іншими колбудами Хорольського району, брав участь у Всеукраїнському конкурсі на кращий

будинок колективіста. Починає розвиватись на селі і художня самодіяльність. Завдячуючи пошукам О.К.Якименка відомо, що з 30-х років ХХ століття, наприклад, у Вергунівському колбуді активно діяв співочий гурток під керівництвом Ольги Микитівни Сметанко.

При колбуді, за переказами, зокрема, вергунян, діяв і драматичний гурток, який регулярно ставив спектаклі. В середньому щорічно драматичний гурток готував декілька спектаклів. Ставили п'єси І.Котляревського, І.Корнійчука, інших радянських драматургів. Активну участь в драматичних гуртках брала молодь. В колбуді діяв оркестр народних інструментів, який виступав на усіх концертах і заходах. Нам відомо прізвище завідувача вергунівського колбуду в ті часи – Трояна Тихона Петровича і керівників гуртків – Остапенка Митрофана Григоровича, Яременка Олексія Семеновича, Бірюченка Михайла Григоровича. Працівники колбуду організовували свята до річниці Жовтневої революції, до 1 Травня, до 8 Березня, навіть до дня Перемоги (таке свято урочисто відзначали в довоєнні роки 22 жовтня – в день закінчення Громадянської війни). Святом для всього села були проводи вергунівських хлопців до армії. До того, Михайло Григорович Бірюченко був знаним майстром на селі по виготовленню щипкових інструментів, зокрема, мандолін і гітар. Ще одним відомим умільцем по виготовленню бандур у с. Вергуни був Михайло Іванович Ткаленко. Одна з його бандур довгі роки зберігалась, акуратно загорнута в одягло, на горіщі в селі, а тепер бандура зайняла почесне місце в домі нашого земляка, бандуриста і автора музики, далекого родича майстра Івана Ткаленка.

Були в наших селах і художники та різьбярі по дереву. Майже в кожній вергунівській хаті висіли картини місцевого художника Федора Федотовича Остапенка. Пейзажі, жанрові сценки з життя вергунівських селян були основною темою його творів.

Великий вплив на піднесення села мало і кіно, яке з'явилося у наших селах на початку 30-х років ХХ століття. На селі з'явилося також дротове радіо. У зв'язку з недостатньою кількістю радіоточок, колбудівці організовували колективне прослуховування радіопередач. Особливо популярними серед селян, за спогадами сучасників, були передачі «Селянської радіогазети», де систематично висвітлювалось життя села, а також давались методичні поради культармійцям. Декілька разів на тиждень відбувалися кіносеанси, правда, переважно показували «німі» фільми.

З початком Великої Вітчизняної війни культурне життя у наших селах завмерло на деякий час, але не припинилось. Д.З.Браженко у своїх щоденниках розповідає, що 1 листопада 1942 року, наприклад, він «відвідав постановку в Вергунівському сільбуді місцевим драмгуртком п'єси на дві дії «Голодному і опеньки м'ясо» (по п'єсі І.Нечуй-Левицького – З.О.). Вражіння задовільне, безумовно, треба скидку зробити, що ось уже більше року не бачив постановки. Артисти недостатньо підготувались до виступу, а більшість з них не ввійшли в виконання своєї ролі, не

прикрасили належними рисами». Зауважу, що не забували вергуняни святкувати, хай потайки, і «радянські свята». Д.З.Браженко у щоденнику згадує, як він разом з старостою села 8 листопада 1942 року відсвяткував з «пляшкою самогонки» 25 річницю Жовтневої революції. У грудні 1942 року у Вергунівському сільбуді, судячи з його записів, «була поставлена місцевим драмгуртком п'єса Карпенка-Карого «Розумний і дурень». П'єса пройшла задовільно, тим більше в настоящий період» [169,с.34]. Все ж це була розвага для того часу, коли навіть патефони у населення були вилучені (патефони зберігались у Клепачівському поліцейському відділку і їх «дозволяли брати лише на час «громадських» заходів). Але подією півріччя, безперечно, було проведення свята врожаю. Готувалися до нього чи не весь листопад, але німці хвилювалися, щоб ця подія не співпала із жовтневими радянськими святами і їх не нагадувала. Впродовж усього листопада окупанти закривали очі на те, що селяни тягнуть з полів буряки для самогонваріння, і селянство практично в кожному дворі завзято зайнялося цим промислом. І саме свято, що відбулося 28 – 30 листопада у с.Новоаврамівка, і постійне пияцтво селян напередодні і після нього Браженко пояснював прагненням забути горе, а не радістю. Свято врожаю відбувалося в багатьох українських селях, про що відомо із джерел особового походження, нерідко його влаштовували на честь розділу общинного господарства та наділення селянства землею. Німці пишно обставляли такі заходи, починаючи з виступів представника окупаційної влади, потім подяки з боку місцевих керівників і обов'язкового святкового обіду. Можливо, подібний початок події мав місце і в Новоаврамівці, але святкування було розділене на окремі гуртки, і автор щоденника потрапив до хати, де збиралася молодь, тому урочистих моментів він не застав.

Вряди-годи люди збирались по хатам та куткам, співали пісні, читали книги або отримані різними шляхами газети. У ті часи в усіх селах, зокрема, у Вергунах бажачі могли, судячи з щоденників Д.З.Браженка, їх передплатити. До села надходила районна газета «За краще життя» (з вересня 1942 року вона стала називатись «Хорольські вісті» - **З.О.**), яку друкувала окупаційна влада. На цю газету завжди була черга з 10–15 чоловік. В газеті друкувались повідомлення з німецького фронту, розпорядження німецької влади тощо [Див.:169,с.27-59]. Молодь, збираючись, до сільбуду, читала твори Т.Г.Шеченка, які були дозволені окупантами, займалась у гуртках, які хоч не так активно, але працювали. Культурне життя не припинялось на Хорольщині і у 1943 році. В березні 1943 року він пише: «В Новій (с.Нова Аврамівка – **З.О.**) зараз гастролює трупа артистів Хорольського народного будинку. Трупа почала свою роботу учора п'єсою «Хмари». Сьогодні буде показана п'єса «Мартин Боруля». Доброго квитка так і не вдалося дістати, було вже розпродані. Купив за 10 крб. місце 8 в 11 ряду. І це не плохе. Між іншим всі місця в залі мають ціну по10 крб. Ішла постановка «Батраки». Поставлено непогано. Багато артистичних моментів не уступали видатним артистам.

Найбільше сподобалася гра босяка (артист Бабаєв). В цілому вечер пройшов успішно. Коли сидиш в театрі і наблюдаєш за п'єсою, чи слухаєш музичні виконання духового оркестра, то на час забуваєш, що іде війна і проливається кров». (170,с.147).

В Вергунах працювала і клубна бібліотека, з якої були вилучені книги радянського змісту і радянських письменників. До речі, за історичними джерелами, окупанти навіть оплачували роботу працівників культурних закладів Полтавщини.

Зі звільненням наших сел від окупантів, у вересні 1943 року, культурне життя на селі вщухло – молоді хлопці майже всі пішли на фронт, іншим було не до розваг. Культурне життя починалось і закінчувалось читанням газет та прослуховуванням новостей з фронту. Спогадів про діяльність гуртків художньої самодіяльності у нашій окрузі в ті часи ніхто не залишив. Пожвавилось культурне життя з 1945 року, коли воїни масово повертались додому. Почали знов «крутити» кінофільми, кінохроніку, іноді були танці. Ініціаторами відновлення культурного життя стала вергунівська молодь на чолі з місцевими комсомольцями. Обов'язково перед кіносеансом або танцями проводились лекції про внутрішню політику та міжнародне становище. Їх читали або «заїжджі» лектори, або місцеві вчителі та партійні керівники.

Та проблем було вдосталь. Держава коштів на розвиток культури майже не виділяла. Не було значних коштів на розвиток культури і у місцевих колгоспів. Разом з тим, сільська молодь у вільний від роботи час, як могла, ремонтувала приміщення клубів. Як згадують селяни, регулярно проводились недільники, на яких молодь приводила до порядку приміщення, прилеглу територію. Не було в достатній кількості книг, меблів (сиділи на лавках, а при потребі навіть ставили не обстругані дошки на невеликі «козли»). Замість стільців були дерев'яні лавки, які розставлялися під час глядацьких заходів, а потім прибиралися, щоб звільнити місце для танців. За статистичними даними, у проведених влітку 1947 р. суботниках і недільниках у республіці взяло участь понад 2 млн. чоловік [209,с.80].

У червні 1946 року Комітет у справах культурно-просвітницьких установ при Раді Міністрів СРСР затвердив «Положення про державний сільський клуб», яким мали керуватися у своїй роботі місцеві організації. Відбудова і будівництво клубів повинно було проводитися за рахунок колгоспів і методом народного будівництва. На це виділялися незначні кошти. Через загальну бідність і недостатню матеріальну базу відбудова закладів культури помітно затримувалася. Не вистачало не тільки будівельних матеріалів, техніки, але і спеціалістів. Залишковий принцип фінансування закладів культури призводив до того, що в селах не вистачало найнеобхіднішого: кіноустановок, книг, журналів, радіоприймачів. Клуби будувалися доволі повільними темпами. Державні кошти, які все ж виділялися на розвиток клубів, не завжди використовувалися за призначенням.

Сільські клуби у весняно-літній період майже завжди був закриті, і тільки іноді відкривалися бібліотеки для видачі книг. Були непоодинокі випадки, коли місцеве партійне керівництво замість того, щоб активно втручатися в роботу клубу, по суті, сприяло такому стану, систематично використовуючи працівників культури на польових роботах.

До речі, цим «грішили» всі секретарі сільських партійних організацій, значно пізніше «грішив» цим і я, коли завідувач клепахівського клубу Іван Павлович Матвієнко і сільський бібліотекар Валентина Олексіївна Пономаренко щорічно активно «допомагали» радгоспу «Перемога» під час жнив.

Ще на початку 60-х років ХХ століття у вергунівських колгоспників виникла ідея побудувати сучасний сільський клуб, який урочисто було відкрито на 50-у річницю Жовтневої революції у листопаді 1967 року. До цього часу у Вергунах згадують бригадира вергунівської будівельної бригади М.Г.Пітченко, який, разом з будівельниками, приклав багато зусиль у будівництво клубу. За спогадами рідних він навіть особисто їздив до Києва, щоб привезти для залу новозбудованого клубу величезну люстру. На відкриття новобудови були запрошені колгоспники, будівельники, районне керівництво. На честь відкриття Будинку культури було дано великий святковий концерт силами місцевої художньої самодіяльності.

З цього часу культурне життя у Вергунах завирувало. Створюється драматичний, співочий гуртки, організовується духовий оркестр. Директором нового Будинку культури, за спогадами селян, стала Ніна Тимофіївна Сакрава (Кузуб). Десятки вергунян змогли відвідувати сільську бібліотеку з читальним залом, регулярно демонструвались художні фільми. Активним учасником клубної роботи стала молодь. Клуб став і центром політико-масової та організаційної роботи колгоспу «Перемога». Тут проводились партійні, комсомольські та колгоспні збори, читались лекції тощо. Свого часу працівниця школи Химич Ганна Олександрівна розповідала мені, які гарні вистави за п'єсами відомих українських і радянських драматургів ставились на сцені клубу у 60-70-і роки ХХ століття за участю місцевих аматорів. Глядацький зал був «забитий» вергунянами та жителями навколишніх сіл. Зі своїми спектаклями, художньою самодіяльністю колгоспники «Перемоги» неодноразово брали участь у районних оглядах художньої самодіяльності у Хоролі.

Слід зазначити, що культурний розвиток села все ж значно відставав від культурного розвитку міста. Фактично село знаходилося у своєрідній культурній та інформаційній ізоляції. Але життя не стояло на місці. Починає розвиватись на селі і спорт, особливо полюбили селяни футбол наприкінці 50-х років минулого століття. Вергунянин Павло Химич, ветеран спорту, згадує про спортивні досягнення селян: «В той час у селі Вергуни стояли бурильні установки і бурильники - спортсмени у вільний від роботи час грали в футбол і волейбол. Вони навчили грати і

сільських хлопців. Першими футболістами на селі були: Галаган Володимир, Горбунко Володимир, Овчаренко Микола, Малосвітній Микола, Микитенко Іван, Остапенко Віталій. Нарівні з старшими футболістами вчилися грати і юні спортсмени: Олексенко Іван, Остапенко Іван, Остапенко Олександр, Химич Павло, Дзюбенко Анатолій, Остапенко Петро, Остапенко Василь, Остапенко Микола, Остапенко Іван, Остапенко Володимир, Сергієнко Іван та інші. Проводили товариські зустрічі з командами з сіл Клепачі, Шишаки, Новачиха, Стайки та інших сіл. В 1964–1965 роках Остапенко Олександр та Павло Химич грали за команду села Шишаки на першість області з футболу. У 1967 році в колгоспі «Перемога» вводиться посада інструктора по спорту, на яку був призначений Бахмістров Олександр. Збірна команда сіл Клепачі і Вергуни почала виступати на першість району з футболу серед сільських команд. Навчаючись у Хорольському технікумі механізації з 1965 по 1969 рік, Павло Химич та Остапенко Олександр організували своїх друзів - спортсменів колгоспу «Перемога» - у футбольну команду. У 1968 році команда колгоспу «Перемога» в наполегливій боротьбі завоювала кубок району з футболу і вперше стала чемпіоном району з футболу серед сільських команд. У 1972 році повертається зі служби у військово-морському флоті Павло Химич, який у Вергунівській восьмирічній школі працює вчителем фізичної культури і одночасно інструктором зі спорту в колгоспі «Перемога». А в 1973 році футбольна команда колгоспу «Перемога» вдруге стає чемпіоном району з футболу» [266].

На початку 80-х років ХХ століття культурне та спортивне життя в селах Клепачівської сільради стає менш жвавим. Майже в кожній сільській хаті з'явилися телевізори, значна частина молоді виїхала у міста, книги були в кожній хаті. Поступово перестали діяти драматичний гурток, збиратись духовий оркестр. Святкові концерти почали проводитись від свята до свята. Не було вже такої масовості. В концертах художньої самодільності брала участь лише інтелігенція села - молоді спеціалісти, вчителі, медики тощо.

Правда, завдячуючи сільським ентузіастам спорту, зокрема Остапенку Олександрю Михайловичу продовжував розвиватись футбол. Футбольна команда радгоспу «Перемога» достойно захищала честь господарства у районних чемпіонатах з футболу. Комсомольці радгоспу «Перемога» на чолі з багаторічним їх керівником Павловим Олександром Анатолійовичем, у 1989 році побудували у селі Вергуни футбольний майданчик, який став улюбленим місцем відпочинку любителів спорту.

З кінця 80-х років директором вергунівського Будинку культури був Глущенко Григорій Іванович, з кінця 90-х років - до цього часу – Бирюк Юрій Миколайович. Хочеться добрим словом згадати активних учасників художньої самодіяльності – Мусієнко Ніну Федосіївну, Кузуб Ніну Тимофіївну, Пономаренко Валентину Олексіївну, Глущенка Павла Вікторовича, Матвієнка Івана Павловича, Ткаленка Василя Миколайовича, Клепач Валентину Петрівну, Споденейко Ольгу Михайлівну, всіх вчителів

Вергунівської школи, які, незважаючи на велику зайнятість на роботі і вдома, продовжували виїжджати з концертами на ферми, тракторні бригади господарства тощо.

В 90-і роки ХХ століття до наших сел, особливо Вергунів прийшла, без перебільшення, майже всесоюзна слава, бо цілком несподівано наше село перетворилося на знімальний майданчик. У 1990 році у Вергунах відбувалися зйомки художнього фільму «Ізгой» – спільного виробництва кіностудій України, ФРН, Швеції, США (в світовому прокаті фільм отримав назву «Пам'ятай»). Кінокартина розповідала про долю єврейської родини в роки Великої Вітчизняної війни. Пам'ятаю, як за дорученням керівництва, зустрічався з помічником режисера майбутнього фільма, якому було доручено підібрати місце для натурних зйомок, його захоплення краєвидами та історією села Вергуни.

Фільм «Ізгой» – про кохання. Про кохання чисте і... трагічне. Адже місце і час дії – весна і літо 1941 року, маленьке українське село на Полтавщині. Головним режисером фільму був Володимир Савельєв, автор картин «Сеспель», «Балада про мужність», «Капітан Фракас», «Спогад» (про В.Висоцького) та багатьох інших відомих документальних стрічок, нагороджених престижними відзнаками Міжнародних фестивалів у ФРН, Італії, Югославії, Австралії, Мексиці, що демонструвалися в 117 країнах світу. В головній ролі «Ізгоя» відзнявся відомий актор Й.Поллак (Ізраїль), в ролях – М.Вишнякова, Б.Брондуков, С.Станюта та інші. В масових сценах брали участь жителі села. І сьогодні в кожній родині вергунян, де їх би не розкидало життя – у Москві, у Петербурзі, Києві, Владивостоці і Мурманську... мабуть, зберігається цей фільм, як згадка про село, про людей, про прекрасні краєвиди... Для багатьох вергунян зйомки художнього фільму стали непересічною подією, бо дали змогу побачити процес створення кіно, так би мовити, з середини, доторкнутися до свята святих художнього процесу: побачити репетиції, численні «дублі» кадрів, спостерігати, як актори «входять в образ» своїх героїв. Чудово виглядала на екрані мальовнича природа Вергунів: соняхи, які спеціально посіяли навесні, розкрили свої сонячні голівки якраз в період зйомок, горбисті, обсажені верболозом вулички, що петляли в гору – вниз схилами вергунівських пагорбів, блискуче дзеркало ставка, таємничий ліс – все це було наше, рідне, і водночас таке прекрасне.

Не обійшлося під час зйомок і без курйозних випадків. Чого варте, хоча б, трамбування силосу на молочно-товарній фермі... німецьким танком «Тигр» (особисто був присутній при укладанні «усної» угоди «за солярку і три мішка збіжжя» між директором радгоспу І.О.Олійником і «водієм танку»), або поїздка до магазину сусіднього села Оріхівка акторів, одягнутих в німецьку форму та справжній переляк бабусів і дідусів, викликаний їх появою.

Крім того, деяким родинам вергунян пощастило гостинно прийняти у себе акторів, адже на час зйомок вся творча група була «розквартирована» у Вергунах та навколишніх селах. Тільки ізраїльський

актор Й.Поллак разом з перекладачем проживали в готелі в м.Лубни. А як співали актори українських пісень! Про це досі пам'ятають механізатори, які були присутні на святі обжинок у 1990 році, адже на запрошення дирекції радгоспу «Перемога» учасники знімальної групи «Ізгой» взяли участь у святі хліборобів. Пам'ятаю, як це відбулось. Комбайнери клепацівської тракторної бригади перед закінченням жнив, у липні 1990 року, попросили мене залучити на обжинки членів знімальної групи. Переговоривши з директором І.О.Олійником, особисто поїхав своїм «пиріжком» (автомобіль «Москвич» з будкою) на знімальний майданчик у Вергуни. Саме під час зйомок і вдалося домовитись «на вищому рівні» про участь в радгоспних обжинках «високоповажних гостей» Володимира Савельєва, Броніслава Борондукова та інших, адже вся акторська група з радістю відгукнулася на наше прохання.

До цього часу родина Олександра Михайловича Остапенка з теплотою згадує Броніслава Борондукова (1938-2004 рр.) і продовжує дружити з його сім'єю. Відомий актор виявився напрочуд простою, доступною, жартівливою і водночас високо інтелігентною людиною. Не менш щирою і відкритою виявилась і його дружина – Катерина. Пам'ятаю, як під час жнив у липні 1990 року, разом з нашими вергунівським дівчатами, вона з натхненням працювала на вергунівському току під час віяння зерна. У 1991 році відбулася хвилююча зустріч з творчою групою художнього фільму «Ізгой» на чолі з головним режисером В.Савельєвим, який представляв кінокартину жителям Вергунів. Прем'єра відбувалася в приміщенні Будинку культури. Трагічна історія єврейської родини в роки Великої Вітчизняної війни була настільки зворушливо розкрита на екрані, що глядачі не могли стримати сліз, гра акторів була талановитою і майстерною, та ще й багато хто з односельців впізнав себе в масових сценах - успіх фільму був забезпечений. Вергуняни висловлювали режисеру В.Савельєву та його творчому колективу щире вдячність за прекрасний фільм та увічнення наших рідних Вергунів на великому екрані. Невдовзі, в тому ж таки 1991 році, Вергуни знову стали знімальним майданчиком ще одного художнього фільму – «Кайдашева сім'я», виробництва кіностудії ім.О.Довженка. Цього разу знімали лише декілька сцен в садибі Кайдашів, прообразом якої стало подвір'я Гордієнко Марії Сидорівни.

Культурне життя у наших селах продовжується. Організуються «Дні села», вітання працівників СВК «Перемога» з професійними святами, з Новим роком, концерти тощо. Активну участь в культурному житті села сьогодні беруть учні та вчителі навчально-виховних закладів Клепацівської територіальної громади. Села продовжують жити і розвиватись...

Частина II

**«Могутні» Базилевські.
«Турбаївська козацька республіка»**

Розділ 1

Базилевські та їх роль в історії.

Родина Базилевських за часів Гетьманщини

У 1776 році відбулась подія, яка зіграла вирішальну роль в подальшій долі села Вергуни. Правнука Данила Апостола - Катерина Битеговська (Витяговська) - Краміна змушена була продати заможне козацьке «прадідове» село Вергуни, разом з іншими своїми маєтностями, родині Базилевських [278]. На ті часи це вже була достатньо відома серед рядових козаків, селян і українських дідичів (козацька старшина) родина, яка закріпачуючи селян і козаків, захоплюючи і купуючи землі, зосередила в своїх руках великі земельні володіння з-понад 6000 кріпаків чоловічої статі. Біографія цього роду здавалось повинна була досконально вивчена істориками ще в дореволюційні часи. Дуже дивує той факт, що такий знавець генеалогії українських шляхетських родів як В.Л.Модзалевській в своїй багатотомній праці «Малороссийский родословник» не знайшов місця для роду Базилевських. Невеличка інформація з історії цього роду розміщена А.Лазаревським в «Людях старой Малороссии», розміщеної в першій книзі «Русского архива» та В.В.Руммелем та В.В.Голубцовим в першому томі «Родословного сборника русских дворянских фамилий» (1886). Кажуть, що десь-колись за кордоном вийшла книга присвячена роду Базилевських, але ми не маємо змоги з нею ознаймитись і тому використовуємо ті уривки повідомлень про них, які знайшли в творках, періодичних виданнях, генеалогічних форумах.

З книги В.М.Заруби «Козацька старшина гетьманської України» можна дізнатись про деяких представників цього козацького роду. Засновник роду - Василь Онисимович Базилевський («Рудолобий», Гнида, Гнидченко) був рядовим компанієцем та сотником у полку Іллі Новицького (1674–1676 рр.), пізніше - білоцерківським сотником Миргородського полку (1676–1700 рр., з перервами), Прилуцьким полковим обозним (1700–1708 рр.), наказним миргородським полковником (листопад 1708 р.), миргородським полковим осавулом та обозним (1708–1711 рр.) [175].

З початку XVIII століття Базилевські відносились до родин, які тримали сотенний уряд десятиліттями і передавали його ледь чи не в спадок від батька до сина. Остапівськими та Білоцерківськими сотниками були Базилевичі - Базилевські (Василь, Федір, Лаврін, Іван, Григорій, Федір, Андрій) [174,с.126]. В.В.Руммель і В.В.Голубцов вважали, що першим з Базилевських, хто став Білоцерковським сотником був Василь Онисимович, ротмістр Охочекомонного Новицького полка (с 1676 года), потім Миргородським полковим обозним, помер 1709 року; потім – Лаврін Васильович - сотник Білоцерківський (1701-1732), помер 1747 р.; Федір Лаврінович - сотник Остапівський (1731-1738); Григорій Федорович був

сотником Остаповським, потім колежським асесором і Остаповським земським суддею (1764), помер після 1803 року [95,с.94].

Справедливо свого часу зауважила, вже згадувана нами О.Єфіменко, що «сотничий уряд не был, конечно, важным урядом в тогдашней общественной иерархии, но тем не менее он был урядом выгодным. Для своей сотни сотник был тем же, что полковник для полка, и потому при беззастенчивости мог многое выжимать из своей большой и сложной власти. Сотники нередко наживали большие состояния, конечно, главным образом земельные, скупая и иными способами приобретаая земли и обязательный труд. Дети этих Базилевских, хотя и были уже очень обеспеченные люди, продолжали тем не менее держаться мало заметных, но выгодных местных урядов, главн. образом сотничьего» [35,с.148].

Потрібно бути відвертим, що вже в ті часи козаки обирали своїх «урядників» не з числа авторитетних «знаних» козаків, і не за «військові звитяги» кандидатів. Вже відтоді все вирішувалось через «могоричі», подарунки, лестоші, підлабузництво, гроші... Що там говорити про старшинські посади, якщо за твердженням Миколи Костомарова в однойменній книзі сам Мазепа, ймовірно, підговорив, за попередньою домовленістю з російським боярином Василем Голіциним (мабуть не безкоштовно) ближніх своїх виголосити його ім'я при його обранні та «после избрания в гетьманы заплатил Голицину взятку» [50].

Цікаву бувальщину про походження багатства Базилевських мною було почерпнуто у краєзнавця Віри Нлс, предки якої проживали в с.Турбаях і знали багато переказів про родину Базилевських За її словами, родоначальник роду Онисим Базилевський спочатку серед козаків мав прозвище Рудолобий і «був рядовим обозним у обозі Миргородського полку, куди входили і турбаївці (згадаємо, що вергунівські козаки також – **З.О.**). Після одного вдалого походу на Очаків козаки відбили перський караван з багатими товарами і золотом. Здобич – самоцвіти, золото, зброю, шовки погрузили на обоз, та й поїхали додому. Вдома, при поділі здобичі, виявилось що з обозу зникло золото. Підозра зразу впала на Рудолобого, але козаки не змогли нічого довести. Тільки після цього випадку Рудолобий почав скуповувати землю, худобу і всіляко багатіти» [62].

Особисто не можу погодитись з тими авторами, які малюють цього «урядника» лише як безграмотну, обмежену, жадібну та «воровиту» людину. Наприклад, у одній з своїх праць відомий своєю об'єктивністю дореволюційний історик О.Лазаревський наводить лист, який написав Д.П.Апостол, тоді миргородський полковник своєму обозному Василю Онисимовичу (Базилевському) у листопаді 1708 року, який свідчить, що останній користувався великою повагою, особистою довірою у майбутнього гетьмана. Полковник залишив саме його замість себе наказним полковником. Мабуть, за розум, організаторські здібності та відданість. Думаю, що якби Василь Онисимович був неписьменний, то і лист, у зв'язку з його секретністю, було б направлено іншому «уряднику» Миргородського полку. До того ж, ймовірно, В.О.Базилевський був в

курсі початкових намірів Д.Апостола підтримати І.Мазепу і Карла XII. «Мой велми ласкавый пріятелю, п. обозный полку нашего и на месту нашем застаючий. Отпускаючи сторожов наших до Сорочинець, ознаймуем (повідомляєм - **З.О.**) в. м(іло)сти о томъ, же войска шведскіе, почавши от самой Борзни, всюды по городах и селах для защищенія отчизни нашей от наступленія московскаго аж до самого Ромна постановлены на станціях. Сам... король в Ромне свою станцію имеит, где и мы с... п.гетманом завтрешнего дня,... прибити сподееваемся, а оттоль не обявляючися скороку Гадячу Пилно прекладаем (дуже просимо - **З.О.**), ...як скоро его в(ельможнос)ть (Мазепа І.- **З.О.**) до Гадяча прибудет, так зараз вместе с п. судією нашим и з п. п. сотниками для отданя поклону его м.п. гетману туди до Гадяча прииздите. А если бы там мол хто з грамотами государскими и нового гетмана Шкоропадского (М.Скоропадський - майбутній гетьман – **З.О.**) просмекатися (з'явиться – **З.О.**), теди таких ловите и до нас их присилайте» [93,с.97].

Дореволюційний історик О.Лазаревський наводить у своїй історичній розвідці про історію роду Базилевських навіть текст духовного заповіту сина Онисима Рудолобого, Василя: «Я, раб божий Василий Онисимович, обозный полку Миргородского, чиню Ведомо сим моим тестаментом... Иж распоряжаю так: Напред жоне моей Параскевии отделяем 800 золотых готовых Грошей, а товару рогатаго и коней, кроме верховых, и овец третья часть жоне моей; а тии две части сынове моему Лаврентию. А що есть грунтов набытку (приобретения) моего, и поля, и луки, и що колвек, все отказую Лаврентию синове моему рожоному...». Заповіт підписано: «Емелиян Отомович рукою» [93,с.97]. Не думаю, що це свідчить про неписьменність В.О.Базилевського. Можливо, це було пов'язано з станом здоров'я останнього. Чомусь в заповіті не був зазначений його син Федор. Але не згадав також Василь Онисимович, і свого прізвиська - Гниди (Гнидченко). Ймовірно, злякавшись, що по життю з цим прозвищем його родині буде нелегко.

Разом з тим, на моє переконання, статки, які залишив Василь Онисимович родині, були не дуже великі та і маєтностей великих у заповіті перераховано не було. Можливо, бувальщина, яка переповідалась козаками про «золото», яке вкрав Онисим Рудолобий, була лише легендою, може, витратив його неграмотний Василь на «уряди» для себе і дітей.

Для цієї подальшої розповіді буде цікавою доля Лаврентія (Миколи) Васильовича Базилевського (Просенко), який у 1700–1718 рр. та у 1730–1737 рр. був сотником Білоцерківської сотні Миргородського полку. За архівними джерелами, надрукованими у 1875 році О.Лазаревським, відомо, що «сын его (Базилевського – **З.О.**) Лаврентий, занимая сотничий уряд более 35 л., получил уже и населенную маєтность, впрочем незначительную и при том не по гетманскому универсалу, а по «листу» своего полковника - Данила Апостола (може тому що він цього листа випросив, його прозвали «Просенко» - **З.О.**):

«уважаючи на значення славної пам'яті небожчика Василя Онисимовича, бувшого обозного полку нашого, войсковыя заслуги, а видячи сына его Лаврентия Васильевича в тех же войсковых услугах знайдуючогося,» полковник підтвердив йому владення с. Решетиловочкою [93,с.97]. Першою маєтністю, отриманою Базилевськими стало в Хорольській сотні Миргородського полку «бывшему сотнику Лаврентію Просенку в местечке Белоцерковке» по універсалу полковника Миргородського Апостола 6 дворів і це володіння фактично було підтверджено іменним указом російської імператриці Анни Іоанівни 18 березня 1738 року з обов'язковою вимогою «до получения Нашей все милостивейшей апробації упомянутых деревень ни у кого не отнимать и никому не отдавать» [12,с.230].

Зауважу, що судячи зі списку, прикладеного до указу серед сотників, які отримали «до ласки войскової» маєтності від полковника Д.Апостола Лавріну Просенку досталось чи не найменше маєтностей. В своєму заповіті 1744 року, «Лаврентий Васильевич» назначив уже на церкви, белоцерковский и соседняя, 50 рублей и затем грунта, уже значительные (потребовалось поименование каждого из них), поделив меж двумя своими сыновьями, Федором и Иваном, вместе с Решетиловочкой и «людьми белоцерковскими», которых он, значит, поселил на своих землях, – в завещании Лаврентий называет себя еще по Отцовскому имени, но в других бумагах он уже стал подписываться Базилевским, полонизируя Отцовское ими и тем избегая следовавшего ему народного прозвища – Василенка» [93,с.97]. Прості козаки Миргородського полку і, зокрема, Хорольської, Білоцерківської, Остапівської сотень, завжди знали, що саме Василю Базилевському «Рудолобому» його нащадки мали завдячувати своєму багатству та прізвищу. Мабуть, недарма, за його жадобу до багатства і особисті риси характеру він серед козаків (навіть в офіційних документах – **З.О.**) мав прозвище - Гнида (Гнидченко). Джерела згадують двох дітей Василя Онисимовича Гниди (Гнидченко) - Лаврентія (Миколу) та Федора [190,с.188], який у 1752 році навіть «урядував» у Бубнівській сотні Переяславського полку. Вони, як тоді було прийнято серед української шляхти, переробили батьківське ім'я Василь на польський манер – Базилевич, пізніше Базилевський.

Не думали рядові козаки Вергунів, Турбаїв, Шишаків, десятків інших сел, з мовчазної згоди яких «обирали» Базилевичів, Родзянок, Кулябок на «уряд», що ці «могоричі» та «лестощі» вилізуть їх нащадкам боком. Знали хто вони, якого роду, і все одно «обирали». Були випадки, які зовсім не вписувались в коло козацьких традицій: навіть іудейська віра деяких претендентів «на папаху» не бралась до уваги («юдеїв» козаки традиційно не любили). Дуже красномовною є історія появи козацького роду «єврея –вихреста», полтавського полковника Павла Герцика. Як зазначав у записці, поданій на ім'я П.Орлика в лютому 1708 року генеральний суддя Війська Запорозького В.Кочубей, майбутній полтавський полковник Павло Семенович Герцик був сином юдея з Умані,

котрий прийшов до Полтави в переддень повстання Б.Хмельницького, скупуючи «лисиці, тхори, воцани и іншіє подліє речи, яко убогий, и застало его там дело войны Хмельницкой, где, яко всюди, жидов бито, но он, еще никому досады не учинивши, зложися крещением [...] и назван в святом крещении Семеном». Перед тим, як уперше одержати в 1675 р. полковницький пернач, П.Герцик «сидел на рынку Полтавском з крамом подлым, з голками, шпильками и банками; а же природы был цекавой, а matka его сподобилась бытии женою пана Петра Забелы, за Брюховецкого судьи генерального и за Самойловича обозного генерального». І вже за допомоги несподівано звеличеної матері («тогда от тоее матки вспоможен будучи») «не з заслуги якое военное, але з лукавое омамы, зостал полковником полтавским». Щоправда шлях... проліг через схиляння на свій бік полтавського «товариства», байдуже, що через доволі специфічні форми впливу: «подолстившися и подмогоричившися козакам полтавским». Цікаво, що П.Герцик, ставши полковником, ніколи не підписувався прізвиськом батька, а лише як «Павло Семенович» [153,с.60-61]. Ця «традиція» серед малоросійської шляхти була чи не найпоширенішою. В одноіменній статті А.Востокова, розміщеної в «Киевской старине» за 1889 год № 10 розповідається про такого собі полтавського полковника Івана Черняка (початок XVIII століття): «Также им, козакам, и то великая тягость, что он, полковник, переломав права их и вольности козацкія... ставит на уряды сотников не тех, которые по заслугам своим и вольным козачьим голосам годны, но учиняет торг, и кто больше даст, того и допускает на уряд сотничества; а те, в свою очередь, чинят великій грабеж бедным козакам и посполитым людям, чтоб возвратить данную полковнику сумму» [18].

Зазначу, що саме такий недалекоглядний «споживацький» підхід рядового козацтва до обрання своїх «керовників» з часом «розмив» українську патріотичну, громадянську складову «козацької еліти», перетворивши її в пристосованців та значно полегшив ліквідацію української незалежної держави. Дуже красномовними в цьому сенсі були і слова лубенського полковника С.Шамрицького, який ще в 1661 році заявляв: «Нам однако, москаль чи лях; хто сильніший, за тим ми і будемо» [187,с.167]. До того, збільшення «автономії» у прийнятті рішень щодо призначень полкової старшини, призводило до поступової втрати керованості української держави з боку гетьмана.

Недарма київський полковник В.Дворецький, перебуваючи з посольством гетьмана Івана Брюховецького у 1665 році в Москві, рекомендував царському боярину: у тому разі, коли «великий государ» задумає вершити якісь «делав их местех», спершу запитати думки в них, полковників, а вже після цього ставити до відома гетьмана, «а не говоря б с ними не указал ничего зачинать» [225,с.52]. Сьогодні, в дуже нелегкі для України часи, це повинно стати для всіх нас певним уроком.

Вже з другої половини XVII–XVIII століть відбуваються значні зміни у механізмі формування складу полкової старшини Гетьманщини.

Принцип виборності представників полкової адміністрації замінюється на цілком протилежний – призначення вищою інстанцією. Водночас останнє слово при призначенні «на вакантні посади поступово переходить від українського національного уряду на чолі з гетьманом до рук царської адміністрації» [226,с.224].

Сьогодні можна порівняти, як відрізнялось життя молодих Базилевських від того, як жили їх батьки. В книзі П.В.Долгорукова та Х.Г.Манштейна про життя у Російській імперії за часів правління Петра II (1715-1730 рр.) та цариці Анни Іоанівни (1693-1740 рр.) зустрічаємо опис типового «шляхетського» маєтку: «Все они (дома поміщиків – **З.О.**) были деревянные одноэтажные, разделенные на две половины широкими сенями. В одной половине находились господские комнаты, в другой – кухни, людские и кладовые. Стены были бревчатые, проложенные паклей, и обоями оклеивались лишь у очень богатых людей... Стулья были редки, кресла были предметом исключительной роскоши... Зато ели тяжело, жирно и обильно, благодаря дешевизне продуктов... Зажиточность сказывалась, главным образом, в нарядах, лошадях, экипажах, в упряжи, в посуде особенно, и, наконец, в количестве дворовых. Кормили дворовых до отвала, но одевали неряшливо и убого. Казанкины (короткий кафтан з позументом – **З.О.**) были из грубого домашнего сукна были покрыты заплатами... Прислуживали столу босиком - сапоги одевали по большим праздникам или исключительно для почётных гостей...» [17].

Для тих читачів, які зацікавляться повсякденним життям тогочасної козацької старшини, якими були Базилевські, Кулябки, Родзянки рекомендую прочитати щоденник наказного лубенського полковника, генерального підскарбія Гетьманщини Якова Андрійовича Марковича (1696–1770 рр.), виданого у 1912 році в збірнику «Джерела з історії України–Руси». Цей щоденник автор вів майже щодня з 1717 по 1767 рік. Ви не знайдете в ньому якихось роздумів про майбутнє України, характеристик постатей та подій, про прочитані книги (Я.Маркович вважався свого часу найулюбленішим учнем видатного богослова Києво-Могилянській академії, сподвижника Петра I Феофана Прокоповича і вів з ним довготривалу особисту переписку – **З.О.**) тощо. Судячи з відомостей цього щоденника, переважна більшість малоросійської козацької старшини (полковники, генеральна старшина, сотники і т.і.) у ті часи вела достатньо безтурботне життя. Щоденник заповнений повідомленнями про стан здоров'я автора та його рідних; погоду, весілля, хрестини, майже щоденну «гру в карти з програшом» (програвали лише російському або вищому начальству, що було своєрідним та прикритим хабарем – **З.О.**); банкету з будь-якого приводу, де старшина дозволяла собі «подпіяхом очень и гости все»; відвідуванням пасік, де «осматривал пчёлы»; родину, друзів, купівлею ґрунтів та худоби. Лише декілька разів Я.Маркович згадав, що він купував книги. Навіть під час військових походів вони не забували карти та пияцтво. (згадаємо Д.П.Апостола). В перервах між

власними господарчими справами, відвідуванням «начальства», друзів та родичів вони займались справами у «канцелярії» та «комісіях» і то лише «до обіду». Результати такої «важкої державної» роботи були відповідні. Сам Я.Маркович в щоденнику описує, як генерал-фельдмаршал, граф фон Мініх в один з своїх приїздів до гетьманської столиці Глухова у лютому 1739 року «кричал на судей (г)енерального суда... и угрожал их словами, что таких де судей повести, или, бив кнутом сослат в Сибирь...говорил что шельма писал, а каналія судил». За необхідності терміново виступати в похід проти татар останньому доводилось направляти «особенные указы... (гетьману М.Скоропадському, бунчуковому товаришу П.Вальковичу, Я.Марковичу тощо – **З.О.**) чтоб под смертною казнію в одні сутки выступили в поход» [30,с.237-238]. Навіть під час військових походів вони не забували карти та пияцтво. Недарма цей бойовий фельдмаршал ще під час підготовки до кримського походу 1736 року доповідав в С.-Петербургу, що «малороссийское казацкое войско, к армии в Крым идти готовящееся, больше похоже на маркитантов, нежели на военных людей...». Зауважу, що «маркитантами» у ті часи називали торговців, які їхали за армією та забезпечували військових харчами, спиртним тощо. Поки козацька старшина «важко працювала» їх дружини, доньки займались, судячи з вже згадуваного нами «Географічного опису Києва та Київського намісництва 1775-1786 рр.» «в приличных их роду в разных и знатных рукоделиях, как то блонды (кружева з шолку-сирця, який у XVIII столітті носили жінки і чоловіки, як галстук, мажети, жабо; мав золотистий, іноді чорний і білий колір – **З.О.**), бахрамы, кружева делают, чулки вяжут, золотом, серебром и шёлком шьют; всё сие делают единственно для своей надобности и продолжения времени». За відсутності чоловіків, на них додатково лягала вся робота, пов'язана з організацією роботи у старшинському маєтку. Доречно сказати, що при вирішенні господарських справ вони мали рівні права зі своїми чоловіками.

Судячи з щоденника П.Д.Апостола, сина миргородського гетьмана, майбутнього наказного лубенського полковника, який у 1726–1727 рр. був у Петербурзі відношення до представників вищої козацької старшини з боку російської верхівки було, м'яко кажучи, зневажливим. Наприклад, «светлейший» князь Д.О.Меньшиков, запросивши до себе на вечерю Петра Апостола посадив його за стіл «зі своїм старостою». Іноді наказував тому перевести з іноземної мови на російську мову документи або навіть «помадные этикетки» [31]. Дослідивши багато історичних джерел того часу, дивуюсь, з якою зневагою російські аристократи відносились не тільки до українського панства, але і до простих українських селян. Значно пізніше, граф В.Г.Орлов, проїжджаючи нашим краєм влітку 1770 року з Полтави до Києва, писав у своєму «Дневнике путешествия по России»: «Народ очень ленив и пьян, весел, ласков, чистосердечен, и очень прост; вино начинают пить с малолетства, и мальчики и девушки, и

бабы так же почти пьянствуют, как мужики. Переход с земли на землю стал им ныне труднее, однако и теперь иногда утекают».

Хочу нагадати, що після смерті Данила Апостола російська цариця Анна Іоанівна вирішила не обирати гетьмана. Вона не довіряла і навіть боялась українських козаків. Нею була підготовлена, навіть, спеціальна інструкція, яка фактично стала програмою дій російського уряду в Україні на багато років. У вересні 1734 року вона надіслала генерал-лейтенанту О.Шаховському таємну «Высочайше утвержденную секретную инструкцию... по управлению Малою Россією», якою зобов'язувала «ежели тамошня старшина будут вам, генералу-лейтенанту, намерения свои показывать, или просить о выборе гетмана, то надлежит вам пристойным образом советом своим им рассуждать и от того отвращать, и при том проводывать и смотреть недреманным оком, кто из старшины в те гетманы будут желательны и не будутъ-ли собирать таких-же челобитен». До того, було наказано «усматривать во всяких обхожденииях, кто из старшин и из казаков к Нам и к стороне Нашей доброжелательны, и какого уряда достойны, и в такой случай, когда придет где полковникам и старшине перемена, усматривать вам, чтоб в такие чины верные и доброжелательные Нам люди произведены были». Розуміючи, що без підтримки рядового козацтва старшина гетьманства не відновить вона вимагала «внушать народу малоросійскому, а паче казакам, что. Наше И.В-во, содержим их в милости своей при данных им от Нас милостивих привиллеях, а ежели им от генеральной старшины и от полковников, також от полковой старшины и от сотников будутъ тягости, как в... сборе денег, в работе, и в привращении казаков в подданство и иных, то-б они били челом на них в том, как о сем выданными в 1728 г. печатными указы опубликовано; и ежели когда усмотрено будет, что которые казаки и прочее из жителей малороссийскаго народа от генеральной старшины, от полковников, или от полковой старшины и сотников изобижены и отягощены работами и прочими вышеобъявленными трудностями, и хотя от казаков и челобитья не будет, однако-ж, от таких тягостей и обид их оборонять и оное, общим с присутствующими войсковою генеральной канцелярии в том, пристойным образом отвращать и казакам в том всячески вспомогать» [12].

Син Лавріна Васильвича Базилевича (Василенко)-Федір Лаврінович (Миколайович) (1702 – 1751 – ран. 1760 рр.) службу розпочав з 1717 р. значковим товаришем, в 1735–1738 рр. сотникував в Остап'єму, у 1741 р. був наказним сотником білоцерківським Миргородського полку. Мав шинок в Білоцерківці. У 1764 р. тримав 7 хуторів в Остапівській сотні: Кринковський, Хрещатовський, Богачанський, Гаринський, Поповий, Бакаївський, Федоровщину [191,с.25]. Згідно Універсалу гетьмана К.Разумовського від 1742 року, який наводить О.Єфіменко, Федір Лавринович Базилевський «начал... свою службу с 1724 году, бывал по разных походах, как-то в днепровском, хотынском, в турецких компаниях, в предосторожности от неприятельских нападений по Днепре,

также на линии, многими годами и в разных исправлениях, комиссиях». Саме з цього документа можна дізнатись, що ще у 1741 році Ф.Базилевський звертався до гетьмана «в получении за те службы в награждение получению в вечное владение свободных войсковых местечка Остапья и деревни Болбасовки с принадлежащими грунтами и угодья». Гетьман віддав в «спокойное владение в местечку Остапьи... находящиеся в свободности посполитые дворы и хаты с принадлежащими к ним грунтами и угодья». Разом з тим, «сим нашим универсалом козаки-ж того Местечка Остапья должны быть всегда сохраняемы при их владении ненарушно» [34,с.170].

Особливе місце серед промислових підприємств пани Базилевські відводили винокурням, які давали величезні прибутки. В кожному маєтку, яке «попадало до рук» Базилевських, перш за все, будувалась винокурня. Ще у 1754 році російська імператриця Єлизавета Петрівна оголосила винокуріння дворянською монополією. Цим не проминули скористатись наприкінці 50-х – початку 60-х рр. XVIII століття пани Базилевські (тоді більшість їх називала Базилевичами).

Нащадок миргородського «урядника» Федір Миколайович (Лавринович) Базилевський, одним з перших серед тогочасної української старшини, яка поступово перетворювалась у поміщиків, уледів найбільш прибутковий та короткий шлях збільшення своїх статків та почав у своїх маєтках готувати «хлібне вино» - горілку. Маючи достатньо «вільних» коштів, пани Базилевські могли собі дозволити придбати та запустити дороге устаткування, навчити працювати на ньому місцевих селян і навіть наймати кваліфікованих спеціалістів.

Засновані ними винокурні, до речі, мали усі ознаки звичного у сучасному розумінні виробничого цеху, заводу. Устрій та технічний опис винокурних заводів були відомі з XVII століття. Основне обладнання складалось «з мідних або чавунних котлів ємкістю від 15 фунтів до кількох пудів, з труб, патрубків і різноманітного посуду» [298]. Щоб не створювати дворянству конкуренції з боку заможного селянства, вже у 1759 році український гетьман Кирило Розумовський підписав універсал, яким селянам заборонялося займатися винокурінням [294].

Серед козацької старшини Миргородського полку рід Гнид (Гнидченків) – Базилевичів (Базилевських) вже з початку 60-х років XVIII століття відзначався своєю завзятістю не на полі битви, а на шляху примноження свого багатства. Представники роду завжди тримали «ніс по вітру» в усіх справах. Наприклад, прізвища Григорія Базилевського, остапівського сотника і Івана Базилевського, військового канцеляриста ми бачимо серед підписантів «Чолобитної полкової і сотенної старшини та шляхетства Миргородського полку до російської імператриці Катерини II про встановлення в роді Розумовських спадкового гетьманства» у 1763 році. Зауважу, що серед козаків Лубенського полку підписавших «Чолобитну» був і абшитований (у відставці – **З.О.**) значковий товариш Михайло Пасюта [256].

Швидкому збагаченню цього роду, на моє переконання, сприяли не тільки і не стільки гроші та посади «Рудолобого», скільки риси характеру і вдача його представників, які вони виховували і у своїх нащадків – безпринципність у досягненні мети, паталогічна жадібність, жорстокість, ненависть до всіх хто «зазіхає на їх статки», постійний пошук нових засобів до збагачення, навіть протизаконних, тощо. Наприклад, частина української шляхти, навіть монастирі в ті часи для отримання маєтностей не гнушались фальшування «жалуваних грамот», «купчих кріпостей». Значна частина представників української шляхти різними шляхами пробувала і в ці часи і пізніше уникати оподаткування своїх маєтностей. Дуже красномовними у цьому звязку є документи надіслані вже у 1802 році полтавським губернатором Малоросійському генерал-губернатору, князю О.Б.Куракіну в яких, наприклад, повідомлялось про те, що «о винокуренных и кирпичных заводах сведений не собрано» (відомо, що на той час у Базилевських, Старицьких на Хорольщині ці «заводы» активно працювали – **З.О.**)

Жадібний, підступний, як і його дід «Гнида - Гнидченко», сотник Федір Миколайович (Лавринович) Базилевський (Просенко), Базилевич, де підкупом, де обманом, де силою відібрав у козаків і посполитих їх землі, сади, луки, пасіки, присвоїв всі документи і папери від колишніх вільних козацьких часів. Десять приблизно 1760 року, (за іншими джерелами, після 1768 року) старий сотник помирає, залишивши своїй великій та дружній родині великі статки і наказ примножувати і берегти фамільне багатство.

У старого Базилевського залишилась велика родина – сини Григорій, Степан, Петро, Іван (Іоан) «Великий», Федір, Андрій, Іван «Маленький» та донька Марія (Мар'яна). Уважний читач буде здивований, довідавшись, що насправді у Ф.М.Базилевського було два сини на ім'я Іван. Загальновідомо, що фундатором храму (Церкви Різдва Христового, про яку піде мова далі) був «підполковник Іван Федорович Базилевський». Уважно дослідивши родовід Базилевичів, виявив, що у багатодітній сім'ї Федора Миколайовича (Лавриновича) Базилевича - Базилевського було двоє дітей з майже однаковими іменами. Старший - Іван Базилевський, якого рідні звали між собою «Великий-Большой» (1739 - після 1807 рр.), секунд-майор, підполковник, був землеміром «межевой комисии» Новоросійського генерал-губернаторства [202,с.81]. Знання топографії та наявність грошей зіграли, ймовірно, не останню роль в призначенні на цю важливу для землевласників посаду, яка допомогла Базилевським не тільки зберегти, але і значно збільшити площі ґрунтів, що належали родині. За інформацією О.Лазаревського, І.Ф.Базилевський «Великий» «учился в кадетском корпусе и при выпуске получил медаль. Умер неженатым. За ним показано имения: в Остапье – 658, в Родионовке – 352, в Зубанях – 150, в Харьковской губ. – 624 и в с.Вергунах купленных – 539, (курсив наш – **З.О.**) всего 2323 крестьян об.п.» [93,с.96]. Молодшого

Івана, в майбутньому підполковника, щоб не плутатись, рідні називали «Маленький» (1743-1789 рр.) [282].

Доречно зазначити, що в ті далекі часи ім'я новонародженому давалось, як правило, не батьками, а при хрещенні священиком, з урахуванням того, на день якого святого «припадало» народження дитини. Пізніше, наслідуючи російських дворян «новоспечені» українські дворяни зберігали за дітьми не тільки прізвище, а і «родове» ім'я. Слушно буде сказати, що інформація стосовно того, що фундатор вергунівської церкви І.Ф.Базилевський був сином готв'янського повітового предводителя дворянства Федора Федоровича Базилевського (1744 – після 1803 рр.) не відповідає дійсності. За історичними повідомленнями, останній був неодружений і не залишив нащадків [278]. Ймовірно, це була, дійсно, дружна родина, де кожен її член з повагою відносився до інших, завжди був готовий прийти на допомогу. Вони завжди намагались триматись разом, навіть маєтності часто-густо купляли разом.

Наприклад, за історичними джерелами, у селі Пустовійтове (пізніше стало містечком, тепер Глобинський район – **З.О.**) у другій половині XVIII століття стали власниками 427 кріпаків «полковник Петро, колезький асесор Степан та Іван, сотник Андрій Базилевич» [267,с.37].

Справедливо буде зазначити, що Федір Миколайович Базилевський, виховуючи своїх дітей у дусі ненависті до вольностей рядового козацтва, турбувався лише про збільшення земельних володінь та збереження сімейних родинних традицій. Наприклад, зокрема звичай примножувати земельні володіння, інші статки, отримувати престижну освіту, йти на службу російському престолу та підтримувати один-одного у важку хвилину зберігався у родині Базилевських до 1917 року. Своєрідна традицією називати нащадків іменами Іван, Федір, Петро, Андрій, Марія зберігається донині. Він також розумів, що примножити та зберегти родинні володіння зможуть лише добре освічені і обов'язково суворі до селян господарі. Саме тому, «с наступлением Екатерининских реформ, Базилевские устремились на государственную службу, и благодаря своим богатствам легко выходили в чины. Надо сказать, - пишет О.Сфименко - впрочем, что они, как и вообще малорусское панство, не пренебрегали образованием» [34,с.148]. Хочу не погодитись з цим висновком. Навчання за кордоном «малоросійських» студентів було скоріше виключенням, ніж правилом. Російський вчений А.Ю.Андреев у своїй монографії «Русские студенты в немецких университетах XVIII — первой половины XIX века» зауважує, що у період з 1698-1810 років серед 245 «російських» студентів, які навчались в найпрестижніших у Пруссії Геттінгенському та Кенігсберзькому університетах, лише 64 студенти були «малоросами». Наприклад, в Кенігсберзькому університеті в 1773-1777 рр. здобув блискучу освіту один з найталановитіших представників «високої української інтелігенції» кінця XVIII ст. Федір Осипович Туманський (1757-1810 рр.). Учитись було у кого. Наа протязі XVIII століття, зокрема, у Геттінгенському університеті викладали видатні

німецькі вчені, такі як фізіолог А.Галлер, математик А.Г.Кестнер, фізик Г.К.Лихтенберг, натураліст И.Ф.Блуменбах, філологи І.М.Гесснер и Х.Г.Гейне, історики І.К.Гаттерер и А.Л.Шльоцер, юрист І.Г.Пюттер (останній був не тільки засновником сучасної науки державного права, но і першим істориком Геттінгенського університету) тощо.

Саме в цих університетах отримували освіту сини Ф.М.Базилевського – Іван «Великий», Степан та Андрій. Іван «Маленький» (1743-1789 рр.), який пізніше став надворним радником «училися в геттінгенском університете, служили переводчиками в коллегії иностр. дел и прокурорами в Києве, Степан – губернского магістрата, а Іван – верхней расправы» [93,с.96]. До того ж, серед студентів Кенігсберзького університету, які у різні періоди 1770–1796-х рр. відвідували лекції видатного німецького вченого Іммануїла Канта з філософії, логіки, математики, механіки, фізики, географії, антропології й історії, згадується і Андрій Базилевський (пізніше тут навчався і його син Михайло Андрійович Базилевський – **З.О.**) з Полтавщини [219].

Авторитетність цього навчального закладу серед передової козацької старшини пояснюється, на мій погляд, дуже просто. У 1743-44 рр. саме в цьому університеті навчався останній український гетьман Кирило Григорович Розумовський, який під час навчання в Пруссії, навіть вступив, до масонської ложі [187,с.45]. Пізніше один з Базилевських теж став масоном. В цьому проявляється, одна з основних рис характеру всіх представників цього роду – завжди йти в ногу з часом, діяти «по-моде» або навіть випереджали свій час.

До того ж, треба зауважити, що навчання за кордоном і тоді коштувало величезних коштів. Наприклад, О.Лазаревський, розповідаючи про рід Кулябок (власників с.Клепачі та с.Шишаки – **З.О.**) повідомляв, що для того, щоб виплатити борги за навчання свого сина Петра за кордоном Петро Петрович Кулябка (онук Д.Апостола по матері – **З.О.**) змушений був у 1754 році продати своєму братові Василю село Шершневку за 1500 рублів [53,с.5-6].

Грунтовне навчання за кордоном та подальша активна господарська, урядова діяльність в «отчизне» братів Базилевських, була, швидше за все винятком, ніж правилом, серед дітей багатої козацької старшини. Далеко не всі старшинські діти добре навчались за кордоном, а, повернувшись додому, стали працьовитими господарями та розумними урядниками.

Наприклад, онук Д.Апостола - Павло (майбутній батько Катерини Битяговської –Краміной – **З.О.**) у 1732 р., вчився в Петербурзі, отримуючи, за інформацією О.Лазаревського «от правительства особое на то жалованье. Ханенко, в своём дневнике, говорит: «з паничем (Пав.Ив. Ап(остолом) былъ разговор о том, что не учится и поступает не по Приличію з учителем» [93,с.95].

Інший онук Д.Апостола – Іван Кулябка у 1762 році, отримавши від гетьмана К.Розумовського універсал у 1750 році на маєтності в

Лубенському полку «по бідності» на навчання своїх дітей, жалівся: «...я по причине трёх сынов моих... в иностранных государствах для пользы отечества и чести фамилии находившихся, по их самовольству в такие долги пришёл что не только оных материнские недвижимые имения, в полку переяславском имеющихся на уплатку спродать мусил, но за возвращением уже в отечество когда на службу были отданы не мало долгов своим легкомысленным самовольством и другими случаями прибавили, для которых уплатку принуждён и собственные мои дедизные и отеческие грунты продавать...» [53,с.5 -6].

«Девица» Мар'яна, ймовірно, також отримала добре, але суворе домашнє виховання. Враховуючи те, що Марія була з заможного старшинського роду, наведу типовий «опис» такого домашнього виховання, приведеного правнукою Д.Апостола К.П.Битяговською-Краміною у 1760 році: «неусыпным попечением и немалым коштом... обучена разных языков, яко то по-немецки, по-французски, по-итальянски читать, писать и говорить, науки следующие: арифметики, истории, географии и музыки» [142].

Інші діти – Андрій, Григорій, Петро отримавши освіту, також займали достатньо високі посади в урядових установах Київського намісництва. За інформацією О.Лазаревського, Петро Базилевський «подполковник. Учился в артилл.-инженерн. кадетск. Корпусе» [93,с.95,96]. Судячи з подальших подій, найбільш авторитетним, поміркованим і завзятим серед родини, був самий старший за віком підполковник Петро Федорович Базилевський (помер б.1803 року – **З.О.**). Згідно «Адреса-календаря Російської імперії» за 1779 рік Федір Федорович Базилевський займав дуже впливову посаду полкового судді Миргородського полку[285], його брат – Григорій Федорович був суддею у с. Остап'є Миргородського полку.

Читачеві буде цікаво, що вже тоді при призначенні на «хлібні» посади в урядових установах процвітало кумівство, хабарництво тощо. Катерина II справедливо вважала, якщо дати змогу представникам козацької старшини «плавно перетекти» в новий апарат, то «вони вірою та правдою служитимуть вже не стільки своїй малій батьківщині, скільки усій імперії». Саме тому ще довгий час ці посади, як свого часу старшинські уряди, були майже спадковими.

Наприклад, у Хорольському повіті в 1782–85 рр. повітовим суддею був земський суддя Семен Степанович Родзянка, одночасно його брат, бунчуковий товариш Василь Родзянка, займав посаду повітового предводителя дворянства (виборна шляхетська посада, голова дворянської корпорації повіту). Син Семена Степановича - Омелян був засідателем повітового суду під керівництвом батька. Земським ісправником того ж повіту в 1782–1785 рр. був племінник Семена Степановича - Павло Іванович Родзянка. Після виборів 1785 р. Родзянки зберегли владу. Омелян Родзянка успадкував від свого батька посаду повітового судді, а Василь Родзянка передав посаду предводителя своєму

сину Гаврилу, який був предводителем дворянства Хорольського повіту до 1796 р. На наступних виборах відбулось чергове спадкування посад. Повітовим суддею став двоюрідний брат Омеляна Родзянки Павло. Як справедливо зауважив український історик В.Володько «в результаті регулярна система, такою якою її уявляв Петро I, не спрацювала. В Україні (та й не тільки тут) вона загрузла в тенетах родинно-клієнтарних зв'язків, які сформувались за попередні сто років» [149]. Зазначу, наприклад, що козацько-старшинський рід Родзянок зберігав свій вплив на суспільно-політичне та економічне життя Хорольщині до 1917 року.

Треба зауважити, що виховання своїх нащадків-чоловіків за кордоном у першій половині XVIII століття було не рідкість, але воно обмежувалось лише польськими школами (Львів, Вроцлав тощо). Німецькі університети залишались для українців невідомими... «В німецькі університети першим,- зауважив О.Лазаревський,- направив своїх дітей, М.В.Скоропадский, зять Апостола. Но Скоропадский був одним з найбагатших людей у Малоросії...» [53,с.9]. Рішення Ф.Базилевського (ймовірно, він також отримав вищу освіту), інших представників козацької старшини (наприклад, генеральний хорунжий М.Ханенко також навчав свого сина у «німецькому університеті») відправляти на навчання своїх дітей за кордон було не тільки даниною «моді», але і свідченням місця, яке відводила європейській освіті у майбутньому житті своїх нащадків нова українська шляхта. Дуже добре про це написав у своєму «увещании» сину Василю М.Ханенко перед відправкою його за кордон: «обучаться-же тебе», писав Ханенко сину, «латинскаго и французскаго языков, не забывая и немецкаго, а если допустит время, хотя и других каких: и такой успех в оных стараться получит, чтоб могли... чинно и свободно оными разговаривать и самым изрядным стилем писать, найпаче-же и всяких высоких авторов на тех языках не токмо читать, но и переводить и толковать был-бы... достаточен; а сверх языков должен... обучаться совершенно... и светской, генеральной и партикулярной истории, також... логики, физики и метафизики, хотя по части да от математики, арифметики, логики и астрономии, тригонометрии и геометрии... геодезии, архитектуры воинской и гражданской, географии, этики, экономики, политики, юриспруденции и механики, да и протчаго; ...дабы за возвращением твоим в отечество наше показал...яко в чужих краях было твое обращение и в наукам не напрасно потеряно твое время» [52].

Зазначу, що наприкінці XVIII століття українське поміщицтво, мабуть по вказівці згори, змушено було відправляти своїх дітей на навчання до Москви і Санкт-Петербургу (наприклад, там вже навчались діти поміщика з с.Княжа Лука В.М. Старицького, про якого мова піде пізніше). Причини зрозумілі, освіта в європейських університетах не вписувалась в пануючі на той час імперські, самодержавницькі та кріпосницькі цінності тогочасного російського дворянства.

Так, молоді і дружні Базилевські з «натхненням» взяли виконувати батьківський наказ, значно розширивши маєтності роду. Ще у 1767 році, у зв'язку з невизначеністю права власності на маєтності успадковані від свого батька, онука Д.Апостола, К.П.Битягівська змушена була «передати по купчій» («купчая крепость» - акт придбання у власність майна в Російській державі ХІІ - початку ХХ століття – **З.О.**) свої маєтки: села Кринки, Пустовойтове, Очеретувате, Зубаниху, Остап'є, Вергуни, Турбаї (Т.С.Бридун, зазначаючи, що в останній чверті ХVІІІ століття «в ньому лічилась більше тисячі дворів», згадує і стару назву містечка Турбаї – Ярубазівка – **З.О.**), пізніше родині Базилевського. Судячи з пізніших історичних повідомлень, «Турбаї, вместе с Кринками, Зубанихой, Очеретоватым, достались на долю двух - Степана и Ивана («Маленького») Базилевских»[34,с.149].

Базилевські накопили величезні багатства. Відомий нам Т.С.Бридун в своєму рукописі «Місто Хорол і його повіти» передає оповідки, що в Турбаях «майно у Базилевських було дуже велике, крім численних табунів коней, рогатої худоби та овець, крім великих запасів хліба в зерні (мабуть не продавали зерна зразу після жнив, а чекали весни, щоб продати дорожче – **З.О.**), в будинку було багато золотих і срібних речей, а в коморах засіки були забиті мідною монетою. В той час гроші не ховали в скринях, а засипали їх в засіки й верхній шар установляли одноманітними монетами руба й туго забивали їх молотками так, що навіть при відчиненій коморі голими руками гроші не можна було взяти» [212].

З дореволюційних джерел відомо, що Вергуни належали підполковнику Івану Базилевському «Великому», який там постійно проживав. Петро Базилевський жив в Остап'ї. У Турбаях, з Степаном Базилевським, ймовірно, жила неодружена сестра Мар'яна (деякі джерела свідчать, що вона лише приїздила до Степана в гості – **З.О.**).

Але ці, хай позитивні якості Базилевських, перекреслювались їх жадібністю та жорстоким і часто несправедливим відношенням до козаків і посполитих. Дореволюційна історик-народник О.Єфіменко, у другому томі свого збірника «Очерки, исследования и заметки», виданого у 1905 році у С.-Петербурзі до статті про турбаївське повстання долучила витяг із справи «О противозаконных якобы поступках бывшего в местечке Остапье начальника, сотенного атамана Михна, по жалобам на него премьер-майора Ивана («Маленького – **З.О.**) и полковника Петра Базилевских, 1782 г. июля 4-го». «Противозаконные поступки атамана Михна - пишеться у витягу, - заключались в том, что он укрыл в своем дворе женщину козацкого звания, деверя которой Базилевские захватили в свой двор «и тамо чинили ему батожем распрос и другие сверх человечества утеснения и тиранства». Атаман обязан был вступить за козаков, на которых Базилевские не имели ни малейших прав. Но тем не менее Базилевские подали жалобу на Михна «за учинённое им якобы в местечке Остапьи между их подданными возмущение, чрез которое будто

бы их подданные от надлежащего повиновения и подданических повинностей отложились». Но даже тогдашний суд, подкупной и дрожащий перед могуществом Базилевских, нижний готтвьянский земский суд, выезжая в местечко для расследования дела, не мог найти каких-либо следов возмущения. А между тем, атаман Михно, представляя свои оправдания... указал и приложенным документом доказывал, что Базилевские совсем не имели на Остапье никаких прав. Документ этот – универсал Разумовскаго. Вот он: козаки-ж того Местечка Остапья должны быть всегда сохраняемы при их владении ненарушно. Во утверждение чего и сей наш универсал за подписом нашим и национальною печатью дан в Борзне. Августа дня 1757 году. Гетман граф Кирилл Разумовский» [34,с.169-171]. Зауважу, що тоді Готтвьянський земський суд став на сторону козаків. До того, «из этого универсала видно, что хотя Базилевский хлопотал о предоставлении ему посполитых Остапья в вечное и потомственное владение, но даны они ему были лишь «в спокойное владение», без упоминания о праве передачи по наследству, след. в пожизненное пользование» [34,с.169-171].

До того, відомий дореволюційний полтавський краєзнавець В.Мілорадович у своєму нарисі «Лесная Лубенщина», надрукованому у 1900 році в журналі «Киевская старина» записав спогади про свого діда калайдинського козака Гавриленка, які свідчать про відношення поміщиків Базилевських до козаків та селян у ті часи: «Катерина дарувала землю під Хелепцями Базилевському. Він приїхав і сказав Гавриленку: якщо будеш мій, то оставайся, а то їдь собі куди хочеш. Так він і перейшов у Калайдинці» (зауважу, людині прийшлося залишити рідну домівку, землю) [Див.:58].

Не зупинялись вони навіть перед злочинами не тільки щодо рядових козаків, але і проти «шляхетних», «уроджених» козаків. Сучасним українським істориком Ю.Мициком, в українських архівах була виявлена справа 1775 р. «Про закріпачення поміщиками Базилевськими нащадків Богдана Хмельницького». Суть справи така. 17 червня 1775 року графові Румянцеву було направлено «доношение» (по суті, скарга) козаків Остап'ївської сотні Миргородського полку на братів Базилевських (Федір Федорович був остап'ївським сотником у 1764–1772 рр., а Андрій Федорович Базилевський обіймав цю посаду упродовж 1772–1783 рр.). У цьому документі говорилось про те, що місцеві козаки, прозвані Карпенками або Крикунами (Крикуненками), є нащадками Григорія та Юхима Хмельницьких (очевидно, рідних братів – **З.О.**), які були чи то внуками, чи то правнуками гетьмана. Вони жили у Чигирині, а потім із сестрою Марією переселилися до с.Остап'є, були козаками. Тут їх почали називати Карпенками, а потім і Крикунами (мабуть у містечку прозивали так за те, що по всім куткам «кричали» про своє шляхетське походження – **З.О.**). По смерті Юхима залишилося двоє синів: Ничипір і Федір, а по смерті Григорія – малолітні Павло й Роман. Із часом Павло проживав у свого зятя – підданого Базилевських: Григорія (остап'ївського сотника у

1757–1764 рр.) і Федора. Роман служив у різних козаків, а потім, досягши повноліття, купив маєтність у сусідньому селі Шилівці та перебрався туди, а за ним і Павло. Обидва несли козацьку службу, але через два роки Павло помер. Тим часом Базилевські потроху почали обтяжувати Романа повинностями, котрі, зазвичай, накладалися на кріпаків. Урешті вчинили розбійницький напад на його домівку, захопивши матір, дружину, дітей і рухоме майно, та вивізши їх до своєї слободи Очереватої. Сам Павло втік до двоюрідного брата Федора і разом із ним подав у Сорочинцях відповідну скаргу на Базилевських на ім'я миргородського полковника Федора Зінківського (перебував на цьому уряді впродовж 1774–1782 рр.). У ній вони також вказали, що документи, які підтверджували їхнє походження від Богдана Хмельницького та шляхетство, у Федора Юхимовича взяв Павло – покійний батько Якова Махненка (Михненка), Остап'ївського сотенного писаря. Ці папери писар відмовлявся повернути їхнім власникам, хіба що за гроші (як сказала писарева мати, треба було заплатити 20 руб. Оскільки скарга на ім'я миргородського полковника не дала результатів, Павло та Федір, боячись, щоб їх не спіткала доля земляка (Сави Валенка), якого з козацького стану силоміць перевели у кріпаки, побоюючись також погроз із боку Базилевських, залишилися у Сорочинцях і просили графа П.Румянцева, як президента Малоросійської колегії, щоби він захистив їх – забрав документи на шляхетство в Остап'ївського писаря й перевів в інший полк (Полтавський полк, Решетилівська сотня). До цієї скарги долучено навіть лист решетилівського сотника Х.Бузановського (сотникував у 1767–1779 рр.). Не відомо, як завершився цей конфлікт, і якою була доля ймовірних нащадків Богдана Хмельницького [Див.: 211, с. 209-212].

Разом з тим, той же П.Базилевський, придбавши землі на Глобинщині, заснував на них село (поряд з Турбаями), яке до цього часу зветься Петрівка (тепер Глобинського району Полтавської області), яке з 1796 р. входило до Хорольського повіту Малоросійської, а з 1802 р. – Полтавської губернії. До речі, на рубежі XIX–XX століття у селі ще знаходився маєток багаточисельних нащадків поміщиків Базилевських з винокурним заводом (родинною «пристрастю» всіх Базилевських – **З.О.**) [317].

Слід зазначити, що у ті часи на землях Базилевських (Базилевичів) основним видом діяльності було рільництво, яке у всіх тогочасних «нових» поміщиків Російської імперії, знаходилось на примітивному рівні. Великих прибутків господарям воно не приносило, а витрати на предмети розкоші, регулярні поїздки до столиці постійно зростали... Але родина постійно шукала все нові і нові джерела збагачення. Судячи з історичних документів, молоді, завзяті, високоосвічені Базилевські, зокрема, не боялись шукати та скуповувати задешево у поміщиків «сомнительные права» на маєтності, виступаючи у ролі тогочасних «кризис-менеджерів» чи, навіть, «колекторів», за короткий час, перетворюючи їх у високоприбуткові господарства. Серед більшості поміщиків Лівобережжя

про них склалась думка, як про людей, які в силу свого розуму, характеру, знань, зв'язків та грошей були здатні «своим личным влиянием сделать шаткое твердым, сомнительное - несомненным». Саме тому їх маєтки були розкидані по декількох губерніях, наприклад, село Сніжний Кут, яке належало П.Ф.Базилевському знаходилось в сусідній Харківській губернії.

Зрозуміло, що такими «проблемними» були і маєтності Д.Апостола, які були придбані Базилевськими. За твердженням вже згаданого нами О.Лазаревського, правнучка гетьмана Катерина Апостол, у 1760 році, передаючи свої маєтності матері та вотчину її вітчиму, полковнику Штофельну, перед одруженням з підполковником К.Битяговським, «во вечное и потомственное владение» згадує лише «села Глобиное, Сухобаровку и слободки Лузики, Ушивцы, Долгую Греблю». Судячи з «уступної записи», мати і вітчим не хотіли одруження доньки з К.Битяговським і, ймовірно, поставили умову за «доброе... от матери и отчима воспитание» віддати маєтності і навіть все що подарували їй «серьги бриллиантовые, перстень бриллиантовый, табакерку золотую з готовальнею золотую, часы золотые репетирные, часы золотые» [93,с.95]. Ні Турбаїв, ні Вергунів серед названих сіл не було. І не могло бути, бо вони, як зазначено вище, були відібрані В.П.Капністом. Але, як кажуть: «Любов зла...».

Вже через п'ять років її чоловік вимагає повернути всі маєтності його дружині, в тому числі Вергуни і Турбаї. Про це свідчить «челобитная», надіслана імператриці Катерині II у 1765 році першим чоловіком правнучки «одноокого гетьмана», «помещика малороссийского, отставного армейского полковника» Кондратія Петровича Битяговського, яка надрукована у 1913 році в XV томі «Сенатского Архива». Він пише: «Имею за женою моею разные сѣла и хутора, которыя ей как правнучке гетьмана Апостола, достались по наследству в разделе, яко-то: село Вергуны с поданными и мельницами, с.Турбаи поданные и мельницы на р.Хороле..., в селе Пустовойтове и прочих местах, о которых известно..., яко оными неправильно владеет бригадирша Витковичева... Оное недвижимое всё нажитою куплею и разными случаями помянутым гетманом Апостолом».

До того, «отставной армейский полковник» просив перевести ці маєтності до складу новоствореної Єкатеринославської губернії. Судячи з подальших подій, К.Битяговському таки вдалося «формалізувати» право власності на ці землі. Це дуже важливий документ, який свідчить, що миргородському полковнику В.Капністу, мабуть, таки вдалося «де-факто» приблизно у 40-х роках XVIII століття відібрати у малолітньої Катерини Апостолової «гвалтовно» привласнені їй дідом «рангові» села Вергуни, Пустовойтове, Турбаї та віддати їх у «спокойное владение» родині Витковича. Цариця мабуть віддячила Витковичам за дуже важливу справу. Історичні джерела свідчать, що в вересні 1740 року російська імператриця Єлизавета Петрівна відвідала Києво-Печерську лавру, до одного з храмів

якої полковник гусарського сербського полку Стефан Віткович повернув з Фінляндії після завершення російсько-шведської війни давню ікону Тихвинської Божої Матері, оправивши святиню в срібний оклад [246,с.19].

Російський дореволюційний історик С.М.Соловйов у багатотомній «Истории России с древнейших времен. Книга XII. 1749-1761» пише, що «у 1750 році бригадир Віткович звертався до цариці про збільшення грошового утримання сербського та угорського гусарських полків». Неодноразово прізвище «бригадира Ватковича» згадується і в щоденнику генерального обозного М.Ханенка, з яким останній вів жваву переписку, перебуваючи у Петербурзі. Ця родина згадується і серед близьких приятелів діда М.В.Гоголя – П.Д.Гоголя-Яновського. Л.О.Розсоха в роботі «Миргородщина козацька і гоголівська» пише: «У ...близькому оточенні родини Гоголів-Яновських другої половини XVIII століття досить відомою особою була пані Віткевичева, дружина, а згодом удова бригадира. 1748 року бригадир Віткевич (Віткович – **З.О.**) намагався привернути у своє підданство жителів села Перевозу Ковалівської сотні сусіднього Гадяцького полку, а ті чинили йому опір, домагаючись прав козацтва. Напевно, Віткевич невдовзі помер, бо вже навесні наступного року село Перевіз належало «бригадирші» Віткевичевій. (за іншою інформацією О.В.Сіткарьової, з невідомих причин, у 50-х роках Стефан Віткович (Ваткович, Виткович, Віткович) взяв чернечий постриг під ім'ям Савридона. Він досяг сану архімандрита та в похилому віці жив, ймовірно, на покої в Києво-Печерській лаврі [246]. Вона мала підданих також у селі Портянках тієї самої сотні, в хуторах Грицютівському й Матвійівському. В 80-х роках XVIII століття всі вищеназвані населені пункти перебували в адміністративному підпорядкуванні Говтв'янського повіту, так само, як і гоголівська Василівка. Зберігся лист пані Віткевичевої 1747 року, написаний із Сорочинців до Івана Андрійовича Полетики (1722-1783), відомого українського лікаря, її сусіда; листа написано з приводу господарчих справ. Документи свідчать, що це була досить діяльна пані, принаймні, у відстоюванні своїх майнових справ. Одна з таких справ бригадирші Віткевичевої розглядалася в Генеральній канцелярії в Глухові в 1762–1763 роках. Її ходом цікавився миргородський полковий суддя Федір Козачківський, розпитуючи про це в Панаса Дем'яновича Гоголя-Яновського в листі до нього в Глухів [239,с.56].

Ймовірно, ще в 1740 році де-факто (в нагороду за повернення церковної святині) було імператрицею наказано миргородському полковнику В.П.Капністу передати названі села у володіння Вітковичів. Саме цей факт, як і включення до компуту Миргородського полку 1737 року турбаївських та вергунівських селян, і був ймовірною причиною багаторічного конфлікту сім'ї Апостолів, а пізніше Базилевських з Капністами. Підтвердженням цього є матеріали Румянцевського опису, які сьогодні зберігаються в ЦДІА України. На час проведення опису в травні 1766 року у Вергунах і Турбаях не було «власницьких» посполитих селян [117]. До речі, село Шишаки на цей час входило до Хорольської сотні

Миргородського полку, «деревня Клепачев» (так в описі – **З.О.**), відповідно до опису у травні 1766 році знаходилась у складі 1-Лубенської сотні Лубенського полку [118].

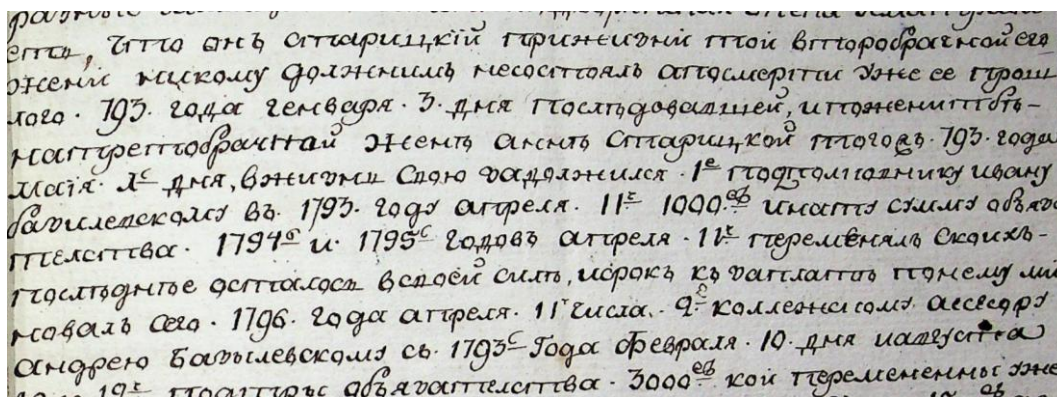
Доречно сказати, що за спогадами його сучасників, В.П.Капніст мав завжди «свою думку на те, хто є «паном» у Миргородському полку, і зокрема на землях «Задніпров'я» (за що підозрювався у сприянні гайдамацтву – **З.О.**). Якщо бути об'єктивним, то від полковника В.Капніста, згідно документальних матеріалів 1748 р., що стосуються Миргородського полку «заднепровских мест обиватели» теж зазнавали «крайнии обиды и разорения», «разбойнические нападения» та «нешадный бой». Повновладний старшина В.П.Капніст, ігноруючи навіть спеціальні укази царського уряду про дозвіл заселяти вільні землі, забороняв це робити без своєї згоди в усьому полку, карав неслухняних. «Полковник миргородський Капнист, – зазначено в джерелі – по Заднепром на собственной государственной земли умышленно, не имея никакого указа, отняв от тамошних жителей многие пахотные земли, леса и населив себе слободы... Крім того, він посилав своїх слуг на правий берег Дніпра, наказавши їм грабувати тамтешніх жителів» [165].

Тому і не дивно, що він просто відібрав у Апостолів села Турбаї, Пустовойтове, Вергуни. Про те, що населені маєтки в ці часи «переходили з рук в руки» свідчать і матеріали, розміщені у «Літописі Катеринославської архівної комісії» за 1909 рік. Зазначу, що всі Базилевські, займались лихварством. Маючи «большой запас наличных денег,... щедрою рукою раздавали под векселя, уже не подданным, а лицам своего общества». Лише у 1788 році Іван та Степан Базилевські позичили поміщикам, місцевим чиновникам більше 50000 руб. Зрозуміло, що давали вони в борг, перш за все «потрібним людям». В цьому слід шукати «главное объяснение той полнейшей и единодушной готовности оказывать Базилевским содействие, какое всегда обнаруживали местные учреждения» [34,с.150].

На підтвердження цих фактів наведу документи, ксерокопія яких нещодавно надійшли з Дніпропетровського обласного державного архіву краєзнавцю О.В.Олексенку, а саме «Дела о назначении опекунами над малолетними детьми умершего майора Василия Старицкого: коллежского асессора Фёдора Козинца, коллежского секретаря Степана Жученка, поручиков Емельяна Нетестя, Григория Корицкого, Филиппа Сокола, значкового товарища Емельяна Кириллова и передаче им в управление оставшихся имений в Хорольском, Полтавском и Градижском уездах», котре розглядалось «Екатеринославским верхним земельным судом Екатеринославского наместничества 25 вересня 1795 – 3 березня 1797 року. В цій справі згадуються підполковник Іван Петрович і колежський асессор Андрій Петрович Базилевські, які вимагали через суд передати їм в управління (опіку) частини маєтків прем'єр-майора Василя Михайловича Старицького (він проживав в с.Княжа Лука, по «сусідству» з Базилевськими) рахунок боргу в сумі 4000 рублів (величезні на той час

кошти), які були позичені родині Старицького в «на воспитание малолетних детей». За інформацією О.Олексенка з матеріалів «Дела» видно, що «синів (В.М. Старицького) Семена (про його сина Олександра Семеновича ми вже згадували) і Василя відправили здобувати освіту «в учрежденном при Московском университете благородном пансионе». А Дмитро та Іван здобували військову освіту «в инженерном кадетском корпусе» у Санкт – Петербурзі До речі, Іван Васильович Старицький дід Михайла Петровича Старицького – класика українського театру і літератури.

Витяг з «Дела о назначении опекунами...», в якому згадуються вергунівські поміщики Іван і Андрій Базилевські.

Вже наприкінці 70-х років XVIII століття у маєтках, розкиданих по Полтавщині, Базилевськими були побудовані перші промислові підприємства. Вони давали величезні надприбутки, які вкладались в купівлю землі та кріпаків.

Цікаво, що про це зазначено навіть в сучасній багатотомній російській «Всемирной энциклопедии». У томі 5, главі XXV «Початок розкладу феодально-кріпосничного ладу в Росії» знайшлося місце для характеристики маєтків поміщиків Базилевських в 70-х роках XVIII сторіччя: «Панські ґрунти і скотні двори давали багато сировини для переробки на власних підприємствах. У маєтках Базилевських працювали винокурня, маслобойня, пивоварня, пильний млин (сучасна пилорама – **З.О.**), цегельня та сукновальня. Поміщики вели обширну торгівлю, займались лихварством. Панщина у полі доповнювалась роботою на підприємствах» [216].

У другій половині XVIII століття така ефективна організація роботи в українських поміщицх фольварках (маєтках) в Україні була величезною рідкістю. Дуже красномовними в цьому сенсі є спогади доньки В.В.Капніста С.В.Скалон, яка згадуючи про свою бабку, дружину миргородського полковника В.П.Капніста зауважувала, що після загибелі чоловіка та володіла «большим именем мужа, состоявшим из 6000 тысяч душ в разных губерниях Малороссии, - именем неустроенным, и следственно малоодоходным...» [98,с.340-341].

Навіть простий перелік підприємств, які були організовані Базилевськими свідчить про необхідність суворого дотримання

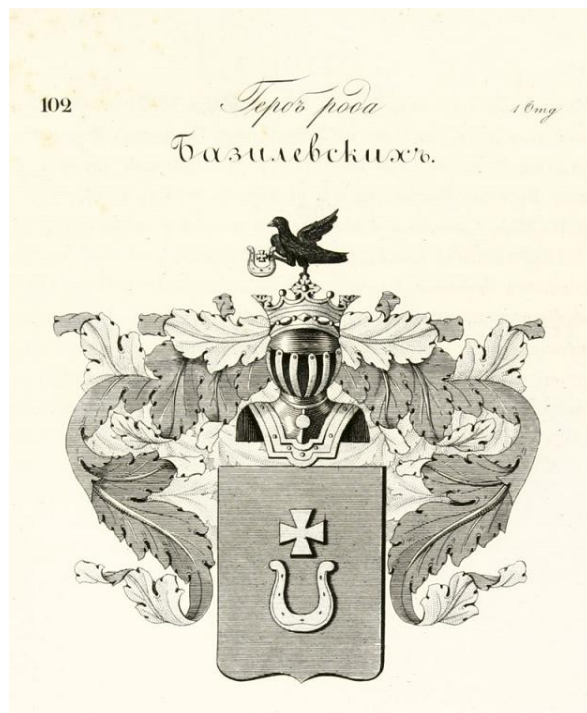
технологічного процесу, ведення приходно-розхідної документації, що вимагало достатньо кваліфікованих працівників. Саме тому, на моє переконання, на їх підприємствах достатньо широко використовувалась наймана праця висококваліфікованих працівників. На допоміжних роботах «використовувалась праця кріпаків, а операції, що потребували кваліфікації та відповідального ставлення, виконували вільнонаймані робітники. Таке сполучення кріпацької та вільнонайманої праці характерно для всієї України» [130, с.47].

Заради об'єктивності, хочу зауважити, що селяни-робітники були вкрай не зацікавлені у результатах праці на цих підприємствах, а «виробничий процес відбувався повільно, з більшими питомими витратами часу і робочої сили на одну операцію». Як відмічав у своїх статтях поміщик-підприємець і слов'янофіл А.І.Кошелєв, робота на кріпосних мануфактурах «производилась дурно и нерасчётливо», продуктивність праці «была едва в половину вольного работника». Тут «один перед другим боится переработать», у той час, як на «...коммерческой... мануфактуре они друг друга воодушевляют и подстрекают. Вычет заставляет каждого, строже всякого надсмотрщика, наблюдать за чистотою работы» [194,с.98]. До того ж, листи поміщиків того часу повні нарікань на працю кріпосних селян. Наприклад, один з поміщиків, який дружив з Гоголь-Яновськими у ті часи писав: «Лінтяї люде ваші. Видно, нудненько їм косить очерет...».

У липні 1777 року в історії багаточисельної родини Базилевських - Базилевичів відбулася пам'ятна подія, яка, з часом, послужила своєрідним каталізатором у протистоянні поміщиків з козаками містечка Вергуни та села Турбаї. Збулась заповітна мрія їх батька - документально закріпити за родиною Базилевичів маєтності та прізвище Базилевських, як російських дворян, та отримати дворянський герб роду (його мала лише «еліта» дворянства). Згідно Указу Катерини II «Подполковник Иван Базилевский («Великий» - **З.О.**) с братьями его за службу предков Всемиловстейше пожалованы деревнями. Все сие доказывается справками архивов и копиею с определения Киевского дворянского депутатского собрания о внесении рода Базилевских в шестую часть Родословной книги, в число древнего дворянства» [279].

У зв'язку з цим, можна припустити, що історія «шляхетського» походження більшості українських дворянських родин було часто надуманою і далекою від правди. У цьому дослідженні часто згадуються прізвища Кочубеїв і Родзянок. Ймовірно, прізвище представників української козацької старшини Кочубеїв пішло не від імені легендарного татарського мурзи, а швидше, від прізвиська запорізького козака, який любив клястися: «Хоч уб'є (и)й». Зауважу, що в «Малоросійському родословнику» перераховано ще чотири роди Кочубеїв, зокрема, в реєстрі Війська Запоріжського 1649 року серед козаків сотні Торчиця Білоцерківського полку значиться такий собі Лаврін Кочубей. Сьогодні десятки людей на Україні носять прізвище Кочуби. А носії козацького

прізвища Старець (навіть у Вергунах були козаки з таким прізвищем) вдруг часом вдруг ставали «уродзьоними» шляхтичами Старицькими.

Витяг з гербовника Російської імперії: «Фамилия Базилевских, Василий Базилевский с 1786 года находился в военной службе в походах: Чигиринском, Кримском, Перекопском и при атаке Кизикермана. Потомки сего рода БАЗИЛЕВСКИЕ служили Російскому Престолу Полковниками и в других чинах и по указу ЕЯ ВЕЛИЧЕСТВА... ГОСУДАРЫНИ ИМПЕРАТРИЦЫ ЕКАТЕРИНЫ АЛЕКСЕЕВНЫ, в 1777 году июля 11 Подполковник Иван Базилевский с братьями его за службу его предков Семилостивейше пожалован деревнями. Все сие доказывается справками... о внесении рода Базилевских в 6 часть родословной книги, в число древнего дворянства

«Хвамлілія» відомої хорольської сім'ї Родзянок, вірогідно, походила від словосполучення «род Зям(н)ок» (можливо родоначальником родини був, якийсь «вихрест» єврей Зямка, який за гроші придбав козацький «уряд» своїм дітям – **З.О.**). Про єврейські корені Родзянок, правда в дещо іншій інтерпретації згадує у своєму відомому дописі і Т.С.Бридун. Це визнавали і деякі дореволюційні історики.

Ще наприкінці ХІХ століття, вже згадувана О.Єфименко, у своєму нарисі «Малороссийское дворянство и его судьба» справедливо вважала, що «малоросійське дворянство» все цілком утворилося з «простолюдинів», котрі посіли адміністративні «уряди», внаслідок дії «стихійної сили – чітко окресленого особистого інтересу» групи цих «нових носіїв влади» [35]. На моє переконання, лише дуже незначну частину представників та нащадків козацької старшини Правобережної України можна віднести до вихідців польсько-литовської шляхти.

Разом з тим зауважу, що Базилевські були серед тієї частини української козацької старшини, яка першою добігла «висолопивши язика» до російського дворянства. «Бывшие «державцы» (так називали тих, хто за універсалами отримував маєтності «на булаву» - **З.О.**) времён гетманщины, держатели владений феодального типа – писав у 1926 році В.Мякотін, -постепенно сложившиеся в сильный и сплоченный класс старшины и с течением времени предъявившие притязания на роль «малороссийского шляхетства», к концу ХVІІІ века обратились в русских дворян и помещиков. И одновременно с совершенным почти

исчезновением свободных крестьянских поселений в левобережной Малороссии ея владельческия имения обратились въ полную и непрекаемую собственность этих помещиков» [215,с.263].

Якщо згадати їх європейську освіченість, комерційну «хватку», цілеспрямованість у досягненні поставленої мети чи просто везіння, то приходиш до висновку – Базилевські йшли набагато вперед, ніж все інше українське шляхетство. Недарма, вже відомий нам Т.С.Бридун, описуючи Турбаї особливо зазначав, що «в той час контора їх у Турбаях уявляла собою подобу сучасних банків, так багато лічилося в них виданих (коштів – **З.О.**) різним особам» [212]. До того ж, «бізнесові» успіхи нащадків «Рудолобого», зокрема, у розширенні сімейних володінь, їх розум та завзятість, безумовно, викликали заздрість в більшості українських поміщиків, типу гоголівських миргородських «обивателів» Івана Івановича і Івана Никифоровича, які вважали таких як Базилевські «вискочками», «скоробагачками» тощо. Ймовірно, саме з цих причин вони не тільки не поспішили прийти на допомогу Базилевським під час Вергунівсько-турбаївських подій 1789-1794 рр., але і, ймовірно, сподівались, що їхні боргові записки пропадуть разом з іншими в молоху селянської ненависті. На думку більшості українських шляхтичів, в т.ч. сусідів Базилевських «их страна не нуждается ни в каких реформах, что их законы и так хороши, что им нужно одно –подтверждение их старинных прав и вольностей» [34,с.319].

Слід зазначити, що Базилевські скуповуючи козацькі землі або відбираючи їх обманом, силою, діяли згідно «ордерів» гетьмана К.Розумовського, який в 1754, 1760 і 1761 роках видав «спеціальні ордери», в яких йшла мова про те, що куплені частинами у козаків ґрунти дозволялося залишати у тих володільців, які ці землі придбали. Тим не менш, з боку царського уряду, зацікавленого у збереженні козацтва, насамперед, як дешевої військової і робочої сили, вживалися заходи, спрямовані на охорону козацького землеволодіння. Зокрема, починаючи з середини 60-х років XVIII ст. було видано низку урядових розпоряджень щодо покарання покупців козацьких земель у вигляді «отнятия ґрунта и лишения денег, за оный заплачених». Ці відібрані землі поверталися «для службы в род козачий». Але в куплі – продажу козацьких земель активну участь брали й самі рядові козаки, для яких це було, власне, головним засобом придбання нових сільськогосподарських угідь. За даними Румянцевського опису, козацька земля купувалася й продавалася у 50-60-х роках XVIII ст. ще більш активно, ніж у попередній період. Допитливим буде цікаво познайомитись з приблизною вартістю однієї десятини (більше 1 га – **З.О.**) орної землі в Україні – Гетьманщини 40–60-х років XVIII ст. в грошових одиницях того часу: в 50-і роки – 1–1,5 крб.; 60-і роки (1-ша половина) – переважно 1,5–2 крб.; 60-і роки (2-га половина) – 3–6 крб. Козацьке землеволодіння в Україні – Гетьманщині не вичерпувалося лише заданим видом земельної власності. Мається на увазі існування громадського володіння козацькими землями.

Доведено факт існування у XVIII ст. в Україні – Гетьманщині козацьких громадських земель – лісів, сіножатей, степів – вигонів для худоби тощо. Крім зазначених сільськогосподарських угідь, в громадському володінні козаків іноді знаходилися степи з орною землею, що належали окремим козакам. Відомо про громадське володіння козаками степами і особливо сіножатями. В цілому ж, громадські землі в зазначений період в структурі козацького землеволодіння займали незрівнянно менше місця, ніж особисте володіння землею. За своєю структурою і економікою козацьке господарство здебільшого співпадало з селянським. Одним з головних його занять, звичайно, було хліборобство. За інформацією О.Путро, посіви сільськогосподарських культур в козацьких господарствах в десятки разів були меншими ніж у поміщицьких господарствах. Наприклад, козак сів жита – від 4 четвериків (26,4 л.- **З.О.**) до 8 чвертей (210 л.- **З.О.**), пшениці – від 1 четверика до 0,5 чверті. Український поміщик сів жито – від 8 до 150 чвертей, пшениці – від 2 четвериків до 10 чвертей [233,с.166-167]. Це свідчить, насамперед, про споживацький характер хліборобства основної маси козацьких господарств і, відповідно, про його порівняно слабкий зв'язок з ринком.

Панівною формою козацького землеволодіння в Україні – Гетьманщині XVIII ст. продовжувало залишатися особисте землеволодіння. Переконливо про це засвідчує, зокрема, факт великої кількості безземельного козацтва. Про те, що козацькі землі були, насамперед, в особистому володінні засвідчували і чисельні факти їх продажу. Особливо активно займалась купівлею козацьких земель старшина. Хоча царський указ 1739 року забороняв подібні дії, однак практичного значення ця заборона фактично не мала. Особливо це стало очевидним після відновлення 1750 року гетьманства. Поміщицьке господарство даного періоду, залишаючись за своєю організацією типовим панщизним господарством, перетворювалося в складну систему найрізноманітніших сільськогосподарських і промислових підприємств, заснованих на кріпацькій праці [Див: 233,с.184,188].

Базилевські намагались бути лідерами в усьому. Наприклад, з урахуванням невеликих тогочасних врожаїв, відсутністю відповідного транспортного сполучення, Базилевські першими почали переробляти зерно на горілку (не виключено, що Базилевські скуповували зерно і у селян з навколишніх сіл – **З.О.**). Сім'я Базилевських була на ті часи вже дуже багатою дворянською родиною. В 80-х роках XVIII століття їй належало 12 сіл з 10634 кріпаками в Київському, Харківському і Катеринославському намісництвах [264].

1.2 Базилевські у російській та світовій історії

Після загибелі братів Базилевських та їх сестри Мар`яни (Марини) більшість маєтностей залишилась за Андрієм Федоровичем Базилевським (1754 - 1803 рр.) Він був одружений на Анні Михайлівні Євреїновій

(нар.1768 р. – після 1840 р.), яка, імовірно, походила з роду представників лубенської козацької старшини. В.В.Панашенко зазначала, що у 60-х роках XVIII століття військовим товаришем Лубенського полку був Олексій Євреїнов, з якого «за отлучкою сказок (інформації – **З.О.**) не взято» [226,с.335].

Нагадаю, що після його смерті у 1803 році маєтності перейшли у власність його дітей, зокрема - Івану, Євдокії, Катерині, Надії, Михайлу та Петру Базилевським (після смерті бездітного І.Ф.Базилевського «Великого» містечко Вергуни відійшли останьому). З дореволюційного видання І.Ф.Павловського «К истории полтавского дворянства (1802-1902). Очерки по архивным данным с рисунками. Том II.» 1907 року, інших історичних джерел стало відомо, що дворянин Іван Андрійович Базилевський (1789-1845 рр.), наприкінці 20-х років XIX століття одружився на Озеровій Надії Петрівні (1810 – 1863 рр.), доньці сенатора і «члена Государственного совета Российской империи». З 1818 року був членом масонської ложі «Избранный Михаил», до якої входили майбутні декабристи брати Кюхельбекери, Ф.М.Глінка тощо. Після 20 років військової служби (служив у Лейб-гвардії драгунському полку, командував у різні часи Рижським драгунським та Сумським гусарськими полками) у 1827 році полковником пішов у відставку. До 1837 року служив дійсним статським радником у Департаменті герольдії (С.-Петербург). Після виходу у відставку в 1837 році «отставной генерал» І.А.Базилевський, живе в Римі (Італія), куди полюбляли їздити всі російські дворяни, художники, письменники тощо. Там він близько познайомився з Великим князем Олександром Миколайовичем (майбутній російський імператор Олександр II), В.А.Жуковським та навіть «приятелював» зі своїм земляком М.В.Гоголем (про «римського приятеля» Базилевського в листах і щоденниках неодноразово згадують ці непересічні особистості).

Читачеві буде цікаво, що в цій дружбі, беззаперечно, велику роль зіграв той факт, що родина Базилевських багато років була близько знайома з сім'єю Гоголів-Яновських, які, безумовно, бували в наших краях. Наприклад, серед підписантів Дворянського протоколу від 19 жовтня 1784 року про внесення «в родословную дворянскую Киевского наместничества книгу, в первую часть, и изготовить грамоту» полковому писарю Афанасію (Опанасу) Гоголю-Яновському свій підпис від «Хорольського уезда» поставив шишаківський поміщик Андрій Кулябка (сусід Базилевських по Вергунам – **З.О.**), від «Голтвянского уезда» - Павло Остроградський [51]. Останній, Павло Федорович Остроградський (1732–1813 рр.), який свого часу закінчив Києво-Могилянську академію, на той час був сусідом і другом родини Базилевських, володіючи хутором Махновкою у Говтв'янській сотні [190,с.274]. Тим більше, як правило, люди, які ставили свій підпис мали добре знати особисто кандидата на дворянство.

Не забув, мабуть, дід М.В.Гоголя оказану йому «послугу» Базилевських, коли в 1788 році в Говтв'янський нижній земський суд Київського намісництва розглядав справу турбаївців і вергунян і де служив вже секунд-майор Панас Дем'янович Гоголь-Яновський [239,с.53]. Саме він був одним з тих урядових чиновників, які в червні 1789 року приїхали в Турбаї і стали невольними учасниками тих подій, про це читачі більш детально можуть дізнатись у II частині книги.

У російських архівах зберігається навіть чернетка «боргового листа» від 2 травня 1822 року батька М.В.Гоголя – Василя Опанасовича Гоголя –Яновського на «4000 руб., одолженных им у Анны Михайловны Базилевской» [19,с.14]. Не важко здогадатись для чого батькові М.В.Гоголя знадобились гроші. У цей час М.В.Гоголь навчався у Ніжинському ліцеї на платній основі. Саме для навчання майбутнього письменника і потрібні, вірогідно, були ці кошти. Це були дуже великі на той час гроші, тому що «обучение в лицее стоило огромных денег. Его отец имел еще пятеро детей и не мог оплачивать учёбу сыну. Знаючи про скупість А.М.Базилевської, можна достатньо впевнено зауважити, що ці гроші вона могла позичити (саме позичити, а не дати під проценти) особисто лише дуже близьким людям, що дає можливість припустити, що маленький М.Гоголь не тільки добре особисто знав родину Базилевських, але навіть і бував у їх маєтках, в тому числі у Вергунах і Радивонівці (згадаємо Івана і Петра Базилевських, які «позичили по-сусідськи» В.М.Старицькому в 1793 році гроші на навчання дітей»). В травні 1822 року Д.П.Трощинський (1754-1829 рр.), видатний російський державний діяч, сенатор і родич Гоголів-Яновських звертався з листом до почесного «попечителя» Ніжинського ліцею О.Г.Кушелева-Безбородька «с просьбой оказать привилегию своему протеже и перевести его в штат казеннокоштных воспитанников». Кошти, швидше за все, не знадобились, бо А.А.Трощинський, племінник і «спадкоємець сенатора», писав своїй матері: «...Василий Афанасьевич освобождается от платежа в оную гимназию, за своего сына, в год по 1200 рублей» [248].

На це була ще одна причина приїзду до Вергунів - мати Гоголя не могла не зацікавитись церквою Різдва Христового, яка була дуже схожа на Свято-Миколаївську церкву у Диканьці, з якою вона завжди пов'язувала народження улюбленого сина Миколи.

Ще одним безперечним свідченням давніх зв'язків Базилевських з Гоголями-Яновськими, є вже згадуваний нами лист Василя Яковича Ломиковського, в якому він описує приїзд без попередження наприкінці листопада 1827 року генерал-губернатора князь Репніна, сенатора Д.П.Трощинського у містечко Вергуни до П.А.Базилевського та його дружини Катерини Базилевської на іменини останньої. Це, без сумніву, свідчить, про достатньо тісні та давні зв'язки Базилевських з Трощинськими. Вони, ймовірно, неодноразово бували в Кибинцях і близько знали всю сім'ю Гоголів-Яновських і, зокрема, малого М.В.Гоголя.

Тому і не дивним було «приятелювання» М.В.Гоголя в Римі у 30-і роки ХІХ століття зі старшим за нього племінником Г.Ф.Базилевського (нагадаємо, у 80-х роках ХVІІІ століття той був засідателем Говтв'янського нижнього земського суду), «відставним генералом» І.А.Базилевським.

Навіть майбутній російський імператор у грудні 1838 року, в листі до свого батька Миколи І пише, що в Римі у нього в гостях був Ф.Моллер (друг К.Брюлова, автор відомого портрета М.В.Гоголя – **З.О.**) та «відставний генерал» Базилевський [75,с.211].

Разом з дружиною вони виховали 4-х синів та доньку. Тим читачам, хто зацікавився життям І.А.Базилевського в Італії, повідомляю ще один цікавий факт. На загальновідомій картині російського художника – аматора О.П.Мясоєдова «Римський карнавал 1839 года», написаний «по особому заданню Великого князя», котрий теж приймав в ньому участь, «на русской телеге в красных рубахах» зображені 14 чоловік: Молер (автор портрета М.В. Гоголя – **З.О.**), № 6; автор картини Мясоєдов, № 6; «отставной генерал-майор Базилевский», № 13 На балконі стоїть, на думку російських мистецтвознавців, і сам видатний російський та український письменник. Це є ще одним переконливим свідченням дружби І.А.Базилевського з М.В.Гоголем, Ф.Молером, О.П.Мясоєдовим тощо [Див.:336,с.343].

Більш детально розповім лише про одного з синів - Петра Івановича Базилевського (1831-10.10.1889 рр.) - полковника, дійсного статського радника, ковельського губернатора. Оскільки, це приклад зовсім іншого життєвого шляху, який вибрали представники роду Ф.М.Базилевського. За спогадами відомого історика, філософа, правознавця Б.М.Чичеріна (1828-1904 рр.), до служби у гвардії, наприкінці 40-х років ХІХ століття П.І.Базилевський, навчався у Московському університеті, де дружив з Капністом (молодому дворянину заможного роду батьки ніколи б не дозволили товаришувати з хлопцем, родину якого не знали його батьки, що свідчить, про те, що життєві шляхи Капністів і Базилевських завжди йшли поряд – **З.О.**). Він був членом студентського гуртка, в який входили молоді люди, які з часом стали відомими державними і громадськими діячами «Щербатов, Талызин, Алябьев, Корсаков,... Самарин, Устинов, Ухтомский, Петр Васильчиков, ...Лев Голицын» [121].

Всі сучасники завжди згадували його як порядного та освіченого урядовця. Його особисто знав імператор Олександр ІІ, що дало йому можливість без особливих пояснень на свою користь вирішити дуже «щекотливе» питання «об усыновлении принятых им на воспитание четырёх детей:Евдокии, Марии, Петра и Надежды, 13, 11, 7 и 5 лет, из которых первые две значатся по документам незаконнорожденными детьми дочери Титулярного Советника Ирины Петровой, а последние – происхождения неизвестного» [142,с.53].

Інші сини І.А.Базилевського також присвятили себе служінню російській державі – Іоакім (штабс-капітан, у 1743 році отримав Георгієвський хрест за хоробрість); Олександр (1835–1867 рр.) – полковник Лейб-гвардії конного полку; Григорій (1842–? рр.) – корнет. Про доньку Марію (1840–1891 рр.) відомо, що вона у 1858 році вийшла заміж за представника старовинного дворянського роду, князя М.О.Долгорукого (1833–1873 рр.). Судячи з пізніших історичних документів, по смерті бездітного Івана Федоровича Базилевського «Великого» (після 1807 року) містечко Вергуни, села (хутора) Скорботне (Жалобне) (колишні Турбаї), Радивонівка тощо відійшли Петру Андрійовичу Базилевському.

Більш цікавою є доля власника містечка Вергуни Петра Андрійовича Базилевського (1795-1863 рр.), який був одружений на Катерині Олександрівні Грессер (1808-1864 рр.) «кроткой и милой женщине, племяннице фельдмаршала князя Трубецкого, министра двора при императоре Николае. После женитьбы Базилевский был пожалован камергером» [17]. Катерина була до того донькою героя Вітчизняної війни 1812 року, генерал-майора Олександра Івановича Грессера. У червні 1829 року у сім'ї П.А.Базилевського народився єдиний син Олександр, про якого мова піде пізніше.

Пересічному читачу, який зацікавиться історією роду Базилевських, порадив би прочитати спогади Варвари Миколаївни Репніної-Волконської (1808-1891 рр.), багаторічної подруги та шанувальниці Т.Г.Шевченка. Вона, роки дитинства проживши в Полтаві, де її батько був поважним генерал-губернатором, і тому згадувала багато цікавого з полтавського періоду життя родини Петра Андрійовича Базилевського та його матері Анни Михайлівни. Наприклад, те, що молодого П.А.Базилевського місцеві дворяни насмішливо обзивали – «вийшло з моди», оскільки повернувшись з Петербургу, він любив повторювати «это вышло из моды», когда вещи не были на высоте изящества, которое он вывез из столицы». Але красиво розмовляючи про «высоту изящества» та Петербург, він залишався Базилевським – жадібним, корисливим та пихатим. Якось їй, ще дівчині-підлітку, разом з сім'єю, у вересні 1818 року (у зв'язку з приїздом у Полтаву царя Олександра II – **З.О.**) прийшлося пробути декілька днів у маєтку П.А.Базилевського в селі Триби (Треби) під Полтавою. Їй було соромно і ніяково, що коли зовсім випадково до маєтку заїхав перевдягтись імператор, в домі «почти не было мебели. После передней шла зала, где стояли кровать, стол, ширма и, кажется, стул... Оттуда одна дверь вела в заднюю комнату... Другая дверь вела в большую комнату, имевшую выход в сад, там мы все спали на полу на соломе... Рядом была комната..., там стояла конторка. По приезде «принялись мыть ступеньки лестницы, которая вела из двора в переднюю... Государь подъехал, вышел из коляски, вступил в первую комнату... В какую пустыню попал... Августейший повелитель...» [92,с.311-312].

Цікавим є ще один факт із життя Базилевських - власників містечка Вергуни. У першій половині XVIII століття, вже цитовані мною П.В.Долгоруков та Х.Г.Манштейн, розповідаючи про кримінальні злочини, як важливі джерела збагачення деяких знаних в Росії дворянських родів, писали: «В Малороссии некая Василевская женщина богатая, известная под именем Базилихи, была покровительницей и возлюбленной известного разбойника Гаркуцы (Семен Гаркуша – **З.О.**). Собрав в своих кладовых огромное количество награбленных Гаркуцей драгоценностей, она выдала его полиции. Гаркуца был наказан кнутом, заклеяем и сослан на каторгу. Базилиха сохранила всё награбленное и по смерти оставила огромное наследство своему сыну Петру... Этот Пётр Базилевский женился на Грессер...» [17]. Досліджуючи цей факт, ще раз пересвідчився, що для свого збагачення Базилевські не зупинялись ні перед чим і готові були на все. Про цього українського «Робін Гуда» написано багато книг та повідомлень. Зокрема, у 1829 році вийшла книга нашого земляка – В.Т.Наріжного «Гаркуша, малоросийский разбойник», про нього писали у 1841 році Г.Ф.Квітка–Основ'яненко, у 1879 році – Г.П.Данилевський. Проаналізувавши ці історичні повідомлення, вдалося знайти декілька цікавих моментів. «По удостоверению Квитки, Гаркуша обучался в киевской академии (Києво-Могилянська академія – **З.О.**) и учился хорошо. Он в классе философии был из отличных: об этом можно удостовериться из академических списков. На диспутах он побеждал своих противников. И с такими сведениями, познаниями и понятиями... Современники Гаркуши говорили о нём, будто бы он, будучи одарен чистым, здравым рассудком, видя вещи, как оне есть, сострадавая к угнетаемым, не видя благородного употребления даров, случайно полученных людьми, - сперва негодовал, скорбел и почувствовал в себе призвание пресечь зло, искоренить злоупотребления,... у сильного отнять возможность угнетать слабого. Гаркуша любил повторять латинскую пословицу: не знавши человека, не должно говорить о нем худо. Он был, по словам Квитки, «лет сорока с небольшим; лицо имел смуглое, загорелое, запёкшееся на солнечном жару; волосы на голове подстриженные, по обыкновенно тогдашних малороссиян; усы - широкие, густые, черные; глаза – быстро глядящие и пронизательные». Відомо, що Гаркушу якийсь «городничий Базилевич», заарештував і посадив вдома під замок. «Городничиха приказала схваченного разбойника содержать под строгим присмотром. Не представляя его к суду, морила голодом, выпрашивала ни о чем более, как только о месте, где хранятся награбленные им сокровища... Мы его берегли до сего часу крепко, – говорили потом сторожа – не давали ему и есть; а ему кто-то со стороны приносил всего...». До речі, Гаркуша таки втік, і, потім, у листі Базилевичу подякував «жену его за хлеб – соль и угощение» [27]. Хто допоміг йому втекти і яка плата була за це, ми сьогодні можемо лише здогадуватись.

З книги Ю.Є.Белова «Козацьким шляхом» дізнаємося, що Семен Гаркуша (Гаркуца) народився у 1739 році в селі Березань у Білорусії в сім'ї кріпака. З 9 років, разом з запорожцями, котрі продавали рибу, мандрував по Україні. Потім з'явився на Запоріжській Січі, брав участь у російсько-турецькій війні 1768–1774 рр., був поранений під Хаджибеем, пізніше очолив загін козаків та біглих кріпаків. Нападав на багаті хутори та польських панів і «наводил ужас на всю Гетманщину и Слободскую Украину». У 1775 році його схопили та відправили до Сибіру. Втік. Знову очолив загін розбійників. Схоплений другий раз, був відправлений до Москви, де був «бит кнутами (280 ударів), и отправлен на каторгу». Знову втік. У 1784 році був спійманий у Ромнах і засланий на вічне поселення до Херсону. Подальша його доля невідома [135].

Лише зазначу, що Анні Михайлівні Базилевській (Євреїнової) на той час було лише 16 років, коли сорокап'ятирічного Гаркушу вислали. Разом з тим, заради об'єктивності зауважу, що вік на ті часи великої ролі не грав. Наприклад, російський поет В.А.Жуковський у 58 років одружився на 18-річній Єлизаветі Рейтерн, юній дочці німецького художника. Тому вірити цій історії чи ні – кожен вирішує сам. Вже працюючи над цим виданням зустрів в «Записках наукового товариства ім. Шевченка» (т.ХІІ,с.11) повідомлення про лист графа Румянцева в 1784 році до архієпископа Переяславського і Бориспольського «в справі повінчання славнозвісного Гаркуші з селянкою священником села Ромодановки». Незважаючи на це, що у Лохвицькому районі було село Ромодановка, вважаю, що малось на увазі с.Ромодань (нині – селище Ромодан), яке знаходилось в 20 км. від Вергунів.

Судячи з «Смотрового списку о рекрутах...» до кінця 1824 року Петром Андрійовичем та Анною Михайлівною Базилевськими, крім вже названих Требів, були придбані декілька великих маєтностей у представника відомого старшинського роду – «действительного статского советника», предводителя Полтавського губернського дворянства С.М.Кочубея – села Дубові Гряди та Мокрий Тагамлик (Костянтиноградського повіту), Парасковеевка (Полтавського повіту) тощо [99].

До речі, Семен Михайлович Кочубей (1778–1835 рр.) був одним з найвідоміших благодійників Полтави. Він пожертвував 18 тисяч рублів на придбання дому для «бедных воспитанников полтавского Приказа общественного призрения», а також подарував йому свій «кирпичный завод». У 1808 році на відкриття навчального закладу подарував Полтавській гімназії власну мінералогічну колекцію та відкрив там «пенсіон на 8 чоловік», передав місту сад тощо. Помер він, повністю витративши свої гроші [70,с. 90].

З самого початку 20-х років ХІХ століття родина П.А.Базилевського знаходилась у Москві. Вони перебрались на постійне проживання до «старої» столиці ще на початку ХІХ століття, лише зрідка з'являючись у своїх полтавських маєтках. Для своєї «резиденції» ще у

1830 році (за деякими джерелами, у 1821 році – **З.О.**) придбали величний будинок по вул.Тверській, буд.18. За будинок заплатили величезну по тим часам суму у 89 тис. рублів (ціна 500 кріпаків – **З.О.**). Тоді це був ошатний особняк в стилі «ампір». Його власник, Петро Андрійович Базилевський був відомий тим, що привіз з-за кордону (з Італії – **З.О.**) «прекрасную коллекцию картин» [242].

Особливо любляв П.А.Базилевський, як і інші російські дворяни, Італію. Саме там наприкінці 30-х років ХІХ століття жив і його брат, дійсний таємний радник, «отставной генерал» І.А.Базилевський. Крім зібрання картин, іншим захопленням П.А.Базилевського були коні, він навіть дивував столичних жителів, коли сам «виїздив на козлах, тільки правив слуга, а він тримав «хлист» [223]. У столиці вони вели активне світське життя. Їх особняк був місцем зустрічі багатьох знатних дворянських родів тієї епохи.

В «Записках графа М.Д.Бутурліна» міститься багато цікавих фактів про московський «вищий світ» 1840–1841 роки. Зокрема, перераховуючи своїх знайомих, «мемуарист, между прочим, замечает, что «...показывался, хотя изредка, у Базилевских (живших открыто в собственном доме на Тверском бульваре)» [164]. З родиною Базилевських був «коротко» знайомий навіть видатний російський поет М.Ю.Лермонтов (1814-1841 рр.). Особливо близько сім'я Базилевських приятелювала з родиною штабс-капітана у відставці Миколи Федоровича Бехметєва, дружиною якого з 1835 року була Варвара Олександрівна Лопухіна (1815–1851 рр.) – юнацька «безотчєтная» прихильність М.Ю.Лермонтова.

За свідченням багатьох сучасників, саме під час перебування в особняку Базилевських подружжя Бехметєвих у 1841 році відбулась остання зустріч М.Ю.Лермонтова з В.О.Лопухіною (Бехметєвою) та її п'ятирічною донькою. В родині П.А.Базилевського назавжди зберігся переказ, як великий російський поет, прийшовши до них у гості, брав на руки маленьку Оленьку, плакав і говорив, що саме їй, буцімто, присвятив вірш «Ребєнку»:

С отрадой тайною и тайным содроганьем,
Прекрасное дитя, я на тебя смотрю...
О, если б знало ты, как я тебя люблю! [242]

Навіть через десятки років після Турбаївської козацької «революції», поміщики Базилевські залишились вірні користолюбним традиціям свого роду. У своїй статті «Из записки генерал-майора Липранди о некоторых уездах Полтавской губернии, в 1840 году», використовуючи, як джерело, зазначені записки, І.Ф.Павловський дає оцінку відношенню до своїх кріпаків, Анни Михайлівни Базилевської (Євреїнової) та її сина, тоді вже дійсного таємного радника Івана Базилевського під час неврожаїв. «Это была очень богатая и в то время очень скупая помещица. «Половина количества хлеба, говорит Липранди, дается крестьянам из ям, где зерно уже испортилось, а другая половина

лучше». Предводителю дворянства уезда сего (Хорольського повіту – **З.О.**), Капнисту (Ілля Петрович Капніст (1795-1861 рр.), хорольський поміщик, племінник поета В.В.Капніста – **З.О.**), который вместе с исправником, ездил к старухе Базилевской и убедил ее в необходимости кормить поселян и пустить в продажу огромные запасы хлеба, который сгнивал в ямах. В первые дни она продавала по 15 р. четверть, потом по 16 р. и наконец по 17 р. Первоначально она продавала и пшеницу по 18 р. четверть, гречиху по 13 р., овес по 7 р., но потом возвысила также цену, как и на жито. Четыре дня тому назад, приехал из Москвы сын ее, в поместье свое Родионовку (саме з цього ми зробили висновок, що маєтності І.Ф.Базилевського «Великого», зокрема Радивонівка та Вергуни перейшов у спадок сину А.Ф.Базилевського – Петру, який постійно проживав у Москві – **З.О.**) тотчас оповестил продажу ржи по 15 р. за десятипудовую четверть... Как утверждают, у Базилевских находится хлеба в сложности за 200 тыс. четвертей; но есть много уже испорченного, хранящегося с 1825 года и с последующих». Министр внутренних дел граф Строганов отнесся к Полтавскому губернатору и губернскому предводителю дворянства И.П.Капнисту (знов життя пов'язало долі Базилевських та Капністів – **З.О.**). Сообщая губернатору, министр довольно внушительно замечает: «Не могу думать, чтобы бедственное положение крестьян означенных помещиков не было вам известно...Базилевская... давно уже, по общей молве, известны своею непечетельностью о крестьянах. Следовательно,...Вы, не имели в виду положения сих крестьян и не сделали особенных распоряжений к обеспечению их продовольствия, но в донесениях Ваших о губернии, Вы ничего об этом не упоминаете». Принял меры Капнист. О положении крестьян в имении Базилевской, выяснилось, что действительно, они сильно нуждались в продовольствии и только по настоянию уездного предводителя дворянства, пригрозившего, что имение будет взято з опеку, начали выдавать хлеб, правда, смешанный с дурным. Кстати, Хорольский предводитель сообщает кое что, не лишённое интереса и для характеристики Базилевской. Базилевская была преклонных уже лет, необычайно скупа и недоверчива. У ней редко уживались управляющие. С давних пор она ввела в обычай переводить рабочих, в течение лета, из одной деревни в другую для косовицы и других работ от них. Делала она это из опасения, что крестьяне, работая в своей деревне, не воровали бы у нее сена. И этим, она лишала крестьян своих возможности заработать для себя и семьи. В её дворе, было еще много «штрафных», которые по несколько лет не виделись со своими семьями. Это и вызвало возбуждение среди крестьян, которые в 1840 г. подожгли дом и экономию, чем нанесли большой ущерб владелице. Надо сказать, что в 1839 году был большой неурожай. Это видно из объяснения, данного министру внутренних дел, Полтавского губернатора Могилевского (Павло Іванович Могілевський (1780-1840 рр.), випускник Московського університету, тайний радник, з 1828 по 1840 роки – губернатор Полтавської губернії – **З.О.**), принявшего

еще зимой 1839 г. со своей стороны меры для предупреждения голодовки среди крестьян. Губернатор Могилевский распоряжениями своими от 24 Декабря 1839 года и 8 Января возложил на уездных предводителей дворянства заботу о народном продовольствии и наблюдение, чтобы помещики непременно исполняли бы свои обязательства в этом отношении. В имении Базилевского, писал губернатор, «также хорошее распоряжение было сделано в отношении продовольствия крестьян». Но управляющий не исполнял его (цікаво, як так могло бути, щоб слуга не виконав волю пана – **З.О.**), тогда губернатор снёсся с самим владельцем, проживавшем в Москве и «это действие прикащика было в тоже время прекращено». А когда прибыл в имение сам Базилевский, то он крестьянам подарил 8 скирд жита...» [65,с.145].

Про патологічну скнарість Анни Михайлівни Базилевської (Євреїнової), як і про всіх представників роду Базилевських, у «вищому світі» Російської імперії десятиріччями ходили цілі анекдоти. Вже згадувана В.М.Репніна (потім про це, вірогідно, вона значно пізніше розповіла і Т.Г.Шевченку – **З.О.**) повідомляє про те, що приблизно в 1819 році у «госпожи Базилевской, в кладовой стоял сундук, набитый ассигнациями. Когда понадобилось обменять их на новые, оказалось, что старые, долгие годы пролежавшие в сундуке, отсырели, и пришлось их выбросить как негодные. Позже эта дама хранила свои ассигнации в сундуке, стоявшем в ее комнате, и спала на нём» [92,с.307]. Навіть Т.С.Бридун розповідає, що за словами вже згаданого нами Іллі Петровича Капніста –Хорольського предводителя дворянства «Базилевская была приклонных лет очень скудна и несговорчива. У неё редко уживались управляющие. С давних лет она взяла обычай переводить рабочих в течение лета из одной деревни в другую для косовицы и других работ. Делала она это из опасения, чтобы крестьяне, работая в своей деревне не воровали бы у неё сена. В её дворе ещё было много «штрафных», которые по многу лет не виделись со своїми семьями. Это и вызвало возбуждение среди крестьян, которые в 1840 подожгли дом и экономию, чем нанесли большой вред владелице» [11,с.25]. Про цю рису характеру А.М.Базилевської згадував у своїй повісті «Близнеці» і великий український поет Т.Г.Шевченко. Він писав: «Белоцерковская пани, говорят, страшно богата, а ест только одну тарань, и то по скоромным дням. А с железного сундука с червонцами никогда и не встает, так и спит на нем. Говорят, когда загорелся у нее магазин (склад – **З.О.**) с разными домашними добрами, — говорят, полотна одного, десятки, возов на сто было, и можно было б хоть половину спасти. Что ж вы думаете? Не велела. «Раскрадут, — говорит, — лучше пускай сгорит». Не міг не знати про цю «даму» і М.В.Гоголь, який деякими рисами її характеру наділив свого знаменитого поміщика Плюшкіна з «Мертвих душ».

В цей час, Петро Андрійович Базилевський робив «придворную» кар'єру у Москві та Петербурзі. Російський краєзнавець Г.Манюшкіна наводить формулярний список Петра Андрійовича Базилевського. Батькам

П.Базилевського належало, зокрема «родовое имение (м.Вергуни – **З.О.**), в котором жило 110 крепостных крестьян, а также находились кожевенный, селитренный и винный заводы» (винокурня – **З.О.**). Служив в з 1808-1813 рр. - в «департаменте Министерства просвещения», с 1815-1817 рр. – в Міністерстві юстиції. Нагороджений бриліантовим перснем. 3 липня 1833 року – камергер Двору його Імператорської величності [164].

Згідно відповідних довідників «Месяцеслов и общий штат Российской империи» у 1826 році у придворному званні камер – юнкера (таке придворне звання пізніше отримав О.С.Пушкін), надворний радник П.А.Базилевський служить «в экспедиции Кремлёвского строения». Про його «діяльність» цього періоду також відомо, що у травні 1826 року «камер-юнкер Базилевський приймав безпосередню участь в похованні дружини Олександра І Єлизавети Олексіївни. У 1840 році «в придворном звании камергера» колезький радник П.А.Базилевський служив при «Московском генерал-губернаторе для особых поручений» (зауважу, що судячи з названих довідників, жодного ордену за служіння «царю и отечеству» він так і не отримав).

Наприкінці 40-х років ХІХ століття з «дивакуватим» камергером, любителем коней та мистецтв П.А.Базилевським відбувся випадок, який назавжди позбавив його та родину бажання навіть хоч зрідка бувати у своїх полтавських маєтностях. Про неї ще довго розповідали у світських салонах Полтави, Петербурга, Москви, навіть за кордоном; про це писали в мемуарах сучасники, зокрема багато років потому згадував цю історію про «посіченого камергера» в «Былое и думы» і російський письменник О.І.Герцен.

До неї долучився, навіть російський імператор Микола І, а пізніше і новий цар Олександр ІІ. В різних інтерпретаціях щодо місця, де вона відбувалась, її учасників тощо і сьогодні можна прочитати в різних виданнях. Зауважу, що «історія посіченого вергунівськими кріпаками Базилевського» деякими краєзнавцями була невірно віднесена до періоду вергунівсько-турбаївських подій 1789-1794 рр. Зупинюсь лише на двох версіях цієї події: рідної племінниці П.А.Базилевського - Єлизавети, яка її переповіла багато років потому його внуку, російському сановнику, камергеру, шталмейстеру Петру Олександровичу Базилевському та переповідку хорольського статиста Т.С.Бридуна.

Щоб зберегти автентичність цієї розповіді, об'єктивність оцінки подій та ще раз підтвердити викладені висновки щодо складу характеру членів родини Базилевських, використаю мову і стиль розповіді Єлизавети. «В 1853 году (вона помиляється, згідно довідки, яка була покладена на стіл новому імператору Олександру ІІ, події, про які піде мова нижче, відбувались у серпні 1849 року – **З.О.**) – розповідала вона, - Пётр Александрович приехал в Родионовку (Полтавской губернии) на лето (село у Великобагачанському районі належало родині Базилевських з 1789 року – **З.О.**). Он был необыкновенно скуп; деньги свои и разные драгоценности он хранил в особом, окованном железом сундуке, и

ежедневно вечером таинственно пробирался к этому сундуку, чтобы убедиться, что всё в целости и сохранности. Однажды, придя к сундуку, он нашёл его взломанным и часть денег похищенными. Сейчас же началась жестокая расправа с дворовыми людьми. Так как никто не сознавался, то он велел сечь всех без разбору, и объявил, что сечь будет до тех пор, пока, наконец, не будет найден виновник кражи. На другой день повторилась та же сцена; опять никто не сознался, и таким образом он продолжал свою расправу и в следующие дни. Утром он обыкновенно, одевшись и умывшись, отправлялся на прогулку, часа на два, затем по возвращении домой пил кофе. На подъезде должны были его встречать все дворовые; в передней он снимал с себя платье и сапоги, надевал халат, туфли, и отправлялся в кабинет, где протягивался на диване и закуривал трубку; тут ему приносили стакан кофе. С этого момента начиналась расправа: все дворовые, по очереди, должны были ложиться перед ним на пол и получать назначенное количество ударов розог, которые должны были давать два дюжих казака; Пётр же Андреевич сам считал удары, прихлебывая кофе. Так продолжалось с неделю. В одно утро, возвращаясь с прогулки, Пётр Александрович был крайне изумлён, не увидав на подъезде своем многочисленной дворни; в передней также не оказалось никого. Взбешённый, он толкнул дверь в кабинет и остановился, как вкопанный: на диване лежал один из дворовых, одетый в его халат, курил его трубку и, как он сам, пил стакан кофе; пред ним стояли два дюжих казака с розгами в руках; в стороне, у стены, стояло человек шесть из тех, которые более всего пострадали в предыдущие дни. Пётр Андреевич бросился к двери, но она уже оказалась запертою на ключ... Казаки схватили его, раздели, связали руки и ноги и положили на полу перед диваном. После этого стоявшие вне дома, под окном, долго слышали его стоны, мольбы о пощаде, пока лежащий на диване человек мерно отсчитывал удары... Окончив свою расправу, дворовые выпустили Петра Андреевича на свободу, дав ему обещание, что никто не узнает о случившемся, если он с своей стороны ограничится только тем, что отдаст их в солдаты, не упоминая о причине такой отдачи. После этого Пётр Андреевич на остальную часть лета переехал в Вергуны. Дворовые, отданные в солдаты, исполнили свое обещание и ни единым словом не проговорились о случившемся в Родионовке; Пётр Андреевич, конечно, тоже молчал. Таким образом всё дело осталось бы не признанным, если б через три месяца после всего этого не произошло одно событие, которое всё и испортило. Осенью Пётр Андреевич собрался переезжать в Москву, где у него был дом и где уже находилась Екатерина Александровна с сыном-студентом. Поехали, конечно, на долгих, на своих лошадях и с многочисленной свитой. Путешествие прошло благополучно и уже приближалось к Москве, как вдруг верховые, ехавшие впереди для очистки дороги от встречных обозов, наскочили на целый караван повозок не пожелавших сворачивать в сторону. Началась перебранка, споры, крики. Подоспел и сам Пётр Андреевич; взбешённый, он вышел из своего

экипажа и крикнул: «ребята, руби построшки», что и было тотчас исполнено. В это время подъехал конный отряд с несколькими офицерами. Обоз оказался казённым транспортом казначейства, ехавшим под прикрытием конвоя. Петра Андреевича арестовали за «вооруженное нападение на казённое имущество», быть может с целью ограбления» и привезли под стражей в Москву. О случившемся доложили Государю, Николаю Павловичу, бывшему в то время в Москве, и весть об этом событии в один миг облетела весь город. Один из дворовых, отданных в солдаты, оказался в этот день в дворцовом карауле и, когда до него дошли разговоры о случившемся с Петром Андреевичем приключении, он воскликнул: «да я его знаю», и рассказал всю Родионовскую историю. Этот разговор стал передаваться от одного к другому и скоро тоже дошёл до Государя. Николай Павлович в порыве гнева, отдал такой приказ: «исключить Петра Андреевича из службы, отнять камергерский мундир, и посадить в железную карету». Железными каретами в то время назывались особые закрытые экипажи, в которых увозились лица, водворяемые на жительство в разные отдалённые местности Российской империи. Генерал-губернатором в то время был в Москве Гр(аф) Закревский (граф Арсеній Андрійович Закревський (1783-1865 рр.), з тверських поміщиків, генерал-лейтенант, запам'ятався москвичам «своим самодурством и весьма плохим образованием: над ним смеялись в обществе за то, что он не понимал по-французски»[– З.О.). Он взял на себя смелость не сразу исполнить приказ Государя и ему удалось уговорить Николая Павловича послать Петра Андреевича в Ригу для содержания там под арестом впредь до производства следствия по его делу. Таким образом Пётр Андреевич, исключённый из службы, был перевезен в Ригу и посажен под арест. Расставшись с мужем, Екатерина Александровна перевела сына в Петербургский университет, сама переехала туда с ним и поселилась у родного дяди своего, фельдмаршала Кн. Волконского. Тут она принялась хлопотать за Петра Андреевича, надеясь добиться для него полного прощения; но это, несмотря на все ее старания, ей не удалось, но удалось лишь смягчить гнев Государя, который наконец решил следствие прекратить и вручить Петру Андреевичу заграничный паспорт, с тем, чтобы он никогда более в Россию не возвращался». Цікаво, що, і новий російський імператор Олександр II, прочитавши матеріали по справі П.А.Базилевського, які йому подали для перегляду і прийняття рішення, на прохання родичів, написав «Справедливо.» [127].

Децо з іншого боку розповідає про цю «великопомну» подію в історії роду Базилевських Т.С.Бридун. Він пише: «Були часи, коли Базилевські самі господарювали в Радивонівці, але це було ще за часів кріпацтва і одна неприємність що трапилась з Базилевським у 50 роках минулого століття, зробила те, що власник, виїхавши з Радивонівки, більше не повертався, а його нащадки коли і продовжували господарювати, то робили це через управителів, а самі майже ніколи сюди не з'являлися. Про згадану мною неприємну подію діди (маються на увазі

жителі села Скорботне на початку ХХ ст.) розповідають так: Базилевський, що володів Радивонівкою, постійно в ній не жив, його місцеперебування було у Вергунах, віддалених від Радивонівки на 30 верстов, а бував тут наїздом і жив по два-три дні, перевіряючи контору та роблячі необхідні розпорядження. Крім занять господарського характеру він вечорами набирав до себе в будинок селянських дівок і утворював з ними гульки в супроводі ччерезмірної випивки і інших гидот, що практикується в таких випадках. Крім того, він ще карав кріпаків, які чим небудь провинилися за час його відсутності, так що до його приїзду завжди готувалися закуски й випивка для одних і різки для інших. Треба сказати, що в складі челяді, яку було набрато з радивонівських мешканців були чотири чоловіка-великоросси по походженню, родом з Московської губернії, відкілля їх перевів з сел, що йому належали, Базилевський. З них два займалися в кольторі (напевно, в конторі – **З.О.**), а два були льокаями (ймовірно, лакеями – **З.О.**). Цим людям набридло катування їхнього пана й вони вирішили немилосердно висікти його різками, як тільки він приїде. Вирішено, зроблено. Приїхав Базилевський, увійшов у будинок й звелів зібрати дівчат. Льокаї пішли з будинку, мов-би виконуючи наказ свого пана, а насправді нетерпляче чекали заходу сонця, щоб розпочати розправу над своїм гнобителем... Та ось сонце зайшло, надворі зробилося темно, віконниці щільно зачинено, в будинкові засвічено вогні. Базилевський, побачивши, що до цього часу нікого з дівчат немає, кличе льокаїв і суворо питає, чому до цих пір не виконано його наказу, але на поклик його з'являються не одні льокеї, а прийшли й два службовці контори, й нахабно сказали йому, що до його ніхто не прийде, але що вони бажають тими різками, що виготовлені з його наказу для кари невинних кріпаків, висікти його самого. Почувши таку заяву, Базилевський спочатку не вірив своїм вухам, але коли зрозумів в чому справа, коли побачив, що його неминуче висічуть, то почав благати своїх месників, обіцяючи їм купу грошей, аби тільки вони не виконували свого наміру. Але ті були невблаганні, (це ж не російського пана сікти, за це можуть і до Сибіру на каторгу запроторити – **З.О.**) – ні гроші, ні обіцянки волі не допомогли, й вони розіклавши Базилевського, почали його сікти різками по всім правилам. Розповідають, що б'ють, б'ють, потім перестануть, посадять за стіл, самі п'ють і його заставляють, вип'ють, закусять й знову починають сікти. Так вони мордували його до світу, потім попросилися з нимі пішли невідомо куди назавжди. А Базилевський виїхав і більше в Радивонівку не навертав [11,с.111-112]. Порівнявши дві розповіді, та знаючи, як далі розвивались події навколо П.А.Базилевського, мені здається, що друга історія більш схожа на правду.

Якби там не було, але П.А.Базилевський змушений був «добровільно» відмовитися «в пользу сына от всех именей, дабы те не попали по жалобам крепостных в ведение Опекунского совета. После следствия император сначала запретил ему въезд в обе столицы и Одессу (дабы не сбежал), но когда того разбил паралич, дозволил выехать на

лечение сначала в Крым, а потом за границу (в Париж – **З.О.**), где тот и умер». За історичними джерелами, ще у квітні 1854 року він також «подарував» синові декілька ділянок в центрі Москви по «дарчій», текст котрої проголошував: «передаю в собственность единственному сыну моему титулярному советнику Александру Петровичу Базилевскому четыре дома в Москве Тверской части 2-го и 4-го кварталов № 189 и № 297, Арбатской части квартала №555 и Мещанской части квартала с ситцевым фабричным заведением» [258].

Докладно зупинився на цьому, щоб читач ще раз пересвідчився, що нащадки «Рудолобого-Гниди» - П.А.Базилевський і його мати навіть через десятки років залишились вірні своїй родовій звичці – принижувати, грабувати, нищити своїх кріпаків (як і не залишили своєї звички і їх селяни, покріпчені ними козаки, – відстоювати свої права та «виховувати різками» панів – **З.О.**). Разом з тим, події, які відбулись у 50-і роки ХІХ століття не завадили П.А.Базилевському постійно турбуватись про збільшення родинного багатства, пошуків нових шляхів збільшення своїх статків. Наприклад, коли у 1857 році Олександр ІІ розпочав банківську реформу і ввів так звані, банківські білети, вкладаючи які, як капітал, в акціонерні товариства та банківські установи, можна було отримати величезні прибутки одним з перших хто виявив бажання їх придбати був П.А.Базилевський (про це зберігся лист – прохання П.А.Базилевського в Російському державному історичному архіві). До речі, активними учасниками акціонерних товариств та банків пізніше стали його син Олександр, а особливо внук Петро Олександрович Базилевський. За історичними джерелами, у листопаді 1917 року останній мав «состояние, вложенное в акции и облигации разных банков и обществ... в 5 миллионов рублей».

У січні 1855 року, єдиний спадкоємець величезних земельних маєностей отставний титулярний радник Олександр Петрович Базилевский (1829-1899 рр.) (в 1864 році, за інформацією Полтавського губернського статистичного комітету, він мав лише в Полтавській губернії мав понад 20 тис.десятин землі (2 місце в губернії) [74,с.170]) одружується зі знайомою з дитинства, єдиною донькою вже згадуваних нами Бехметєвих - Ольгою Миколаївною. У грудні 1855 року у подружжя народжується єдина дитина, син Петро. Потому батьки роз'їхались. Вона - в улюблену російськими дворянами Італію, а він до Австрії та Франції, де багато років перебуває на російській дипломатичній службі. У грудні 1886 року вони офіційно розлучились із причин «супружеской неверности мужа..., жене дозволено вступить в новый брак, а муж оставлен навсегда в безбрачии». Мати своїм сином «...мало интересовалась и редко появлялась в Москве, утверждая, что здоровье её не переносит северного климата», і той жив і виховувався у діда, Миколи Федоровича Бехметєва [126].

Єдиний син П.А.Базилевського, Олександр Петрович Базилевський, залишився одним з найбільших землевласників на

Полтавщині та Харківщині. В Костянтиноградському, Хорольському, Полтавському повітах він мав 20 тис. десятин, де використовували працю понад 6 тисяч кріпаків [324]. Наприклад, тільки у Сніжковому Куті (Валковськом уїзді, Харківської губернії) «в епоху звільнення крест'ян» О.П.Базилевський володів понад 7,5 тис. десятин землі [59,с.38]. В селі Кринки Кременчуцького уезду Базилевські продовжували утримувати винокурений завод, який в 1862 році виробив 20530 відер горілки (міцність 47 %) [74,с.183].

Разом з тим, зазначу, що О.П.Базилевський був одним з найосвіченіших людей свого часу: у 1852 році він закінчив історико-філологічний факультет Московського університету. Вперше, в 1854 році, за інформацією Г.Манюшкіної, здійснив тривалу подорож в Вест-Індію (нині - Індія, Пакістан, Бангладеш, М'янма), звідки привіз багату колекцію східної зброї [204].

С часом, він взагалі перестав приїздити і проживати в село Радивонівку і містечко Вергуни, де все нагадувало про ганьбу його батька, події Турбаївського козацького повстання тощо. За історичними джерелами, він таки продовжив будівничу традицію Базилевських і в 1864 році побудував у Великій Багачці нову Свято-Покровську церкву, яка була «одноэтажная... с пятью куполами, обшитыми белым листовым железом, каменная, внутри покрашенная в зеленый цвет, колокола тоже находились в пятом куполе». Тут був і родинний склеп, куди у 1865 році були перенесені останки його діда, полтавського повітового предводителя дворянства А.Ф.Базилевського, його дружини Анни Михайлівни та двох дочок (треба зауважити, що у А.Ф.Базилевського була одна донька і три сини – **З.О.**) [320].

Доречно буде сказати, що пам'ять про Базилевських зберігається в селищі понині. Найкрасивіший краєвид на селище відкривається з гори, яка отримала назву Базилевської гори.

Маєтками управляли економи (управляючі), орендарі, які продовжували «драти три шкури» з місцевих селян. За історичними джерелами, у 70 роки ХІХ століття значні маєтності О.П.Базилевського на Полтавщині були віддані в аренду, вже згадуваному нами Гершу Дукельському, який у ці часи постійно проживав у маєтку Базилевських в с.Радивонівка. Наприклад, у в іншому маєтку Базилевських в с.Петрівка на Глобинщині управляючим був Луговий.

Сам же господар постійно проживав у Франції, Австрії тощо, виконуючи різні дипломатичні місії царського уряду. Ймовірно, він навіть ніколи не спілкувався з оточуючими ні українською, ні російською мовою, а лише французькою і цурався свого козацького «малоросійського» походження. Недарма С.М.Палеолог, видатний російський державний діяч, характеризуючи національний склад керівників - урядовців Миколи ІІ, помилково вважав Базилевських вихідцями з Франції [227].

Про рівень та результати такої небаченої експлуатації полтавських селян, зокрема, і селян містечка Вергуни, свідчить дуже красномовний

факт. Придворний камер-юнкер, багаторічний російський посол у Франції, «почётный вольный общинник Академии художеств» Олександр Петрович Базилевський, мав навіть власний особняк у Парижі (взагалі він прожив за кордоном 40 років). Про розкіш облаштування цього особняка (за гроші українських селян – **З.О.**) можна судити з акварелі видатного російського художника В.Верещагіна «Комната в доме Базилевского в Париже» (1870 р.), яка сьогодні зберігається в колекції російського Ермітажу (С-Петербург) [309].

До того ж, за цей час йому вдалося зібрати унікальну колекцію творів візантійських майстрів, середньовічного мистецтва та зброї. Зібранням полтавського поміщика були вражені навіть відвідувачі Всесвітньої виставки в Парижі у 1878 році: «Этот потрясающий зал г-на Базилевского не может сравниться ни с чем... Какое великолепие! Резная кость, ювелирное искусство, рукописи, оружие, эмали расписные, керамика Палисси, итальянская майолика, резное дерево... Словом, здесь находится всё, что производили художественные ремесла от начала средневековья до конца XVI века. Это музей в музее...» [150].

За історичними джерелами, О.П.Базилевський також мав велику особисту бібліотеку, частина якої пізніше перейшла у спадок його двоюрідній сестрі Є.І.Шупінській (Базилевській) та її доньці княгині Є.К.Святополк-Четвертинській (Шупинській), в якій «в основном были альбомы художественных гравюр XVIII века, энциклопедии, архитектурные проекты и планы, издания по мировой истории» [207,с.5]. Ймовірно, що саме в бібліотеці О.П.Базилевського довгі роки зберігався і проект М.О.Львова, за яким було побудовано вергунівську церкву.

В.Верещагін. «Комната в доме Базилевского в Париже» (1870 р.)

У 1884 році він вирішив продати свою колекцію, яку збирав 40 років, за «астрономічну» на ті часи суму у 9 млн франц. франків. Після довгих особистих перемовин з статс-секретарем Олександра III, О.О.Половцевим (1832-1909 гг.). О.П.Базилевський, який вважав себе «русским прежде всего», згодився продати колекцію з 750 предметів у Росію «лише» за 5.5 млн франц. франків (2.2 млн російських рублів – **З.О.**), які з особистих коштів йому заплатив російський імператор Олександр III [316].

Пересічному читачеві буде неважко порахувати, які це були величезні кошти. За даними П.П.Чубинського, в 70-і роки XIX століття весь статок середнього селянина оцінюється в 415 крб., з яких будівлі і худоба відповідно в 138 та 125 крб., знаряддя – в 27 крб. Бідний мав худоби всього на 11 крб., а знарядь – на 5. На одяг селянин витрачав не дуже багато (60 крб. бідний, 160 крб. – багатий). Десятина землі коштувала тоді 60 крб., корова від 34 до 42 крб. Десятина землі у кінці століття на Полтавщині коштувала до 100 крб [105].

Олександр Петрович Базилевський (06.07.1829 – 10.03.1899 рр.) Дійсний член Імператорського Московського Археологічного товариства, власник м.Вергуни, засновник народного училища в м.Вергуни

Постійно перебуваючи за кордоном, витрачаючи шалені кошти, О.П.Базилевський, через економів та орендарів, постійно оберігав свою земельну власність, неухильно скорочуючи без того мізерні селянські наділи. Кількість землі на ревізку душу в Полтавській губернії, при потребі щонайменше 5 десятин, дорівнювала в середньому 2,07 десятин. Саме тому, за цим показником Полтавська губернія перебувала на останньому місці серед 27 найродючіших губерній європейської Росії. Така кількість землі не могла дати селянинові не тільки засобів для сплати державних податків, а й забезпечити його продуктами для повноцінного харчування.

Не простою було дитинство його сина Петра Олександровича Базилевського (1855-1920 рр.). Батько і мати жили далеко, а він постійно проживав у Росії залишений на піклування діда. Спочатку П.О.Базилевський навчався в Катковському ліцеї в Москві, потім пішов у квітні 1878 року (під час російсько-турецької війни) «охотником на правах вольноопределяющогося» в Лейб-Гвардії Гусарський полк

(ймовірно, тому що в цьому полку свого часу служив і М.Ю.Лермонтов – **З.О.**). У травні 1879 року одружився на Олександрі Володимирівні Переслені (1862–1937 рр.), доньці військового старшини Забайкальського кінного козачого полку [283]. Слід зазначити, що О.В.Базилевська (Переслені) все життя була не тільки доброю дружиною та матір'ю, але і видомою «світською левицею». Її сукні та неземної краси коштовні прикраси завжди привертали увагу.

В липні 1888 року П.О.Базилевський виходить у відставку ротмістром. Зберігся його щоденник, який він вів (по декілька рядків на рік) протягом майже сорока років (з 1879 по 1918 рр.), у якому цікавим є все, що торкається його батька і матері, Полтавщини тощо. Базилевський разом з родиною починає вести життя найбагатшого рантьє. Взимку – Ніцца, Париж, Швейцарія, Італія, де син відвідує свою матір, влітку – маєток Юрасово (мабуть, названо на честь сина, якого батько прозивав на український манер – Юрасиком – **З.О.**), під Петербургом [127]. По смерті, О.П.Базилевського, у березні 1899 року в Парижі, всі величезні статки його родини на Полтавщині та Московській губернії переходять у власність Петра Олександровича Базилевського. У 1902–1905 рр. він служив позаштатним чиновником для особливих доручень при московському генерал-губернаторі, великому князі Сергії Олександровичі, у 1903 році – обраний директором Московського «филармонического общества», у 1905 році став московським уїзним предводителем дворянства, а з 1915 року – московським губернським предводителем дворянства [268]. Посипались чини: з 1906 року – камергер, з 1910 року – дійсний статський радник, з 1912 року – на впливовій придворній посаді шталмейстера. До того ж, був почесним опікуном «Ведомства учреждений императрицы Марии по московскому присутствию» тощо [283].

Мав трьох дітей. Полтавське та хорольське дворянство було в захваті коли дізналось, що, перебуваючи у травні 1913 року у Москві під час святкового балу на честь 300-річчя дому Романових, російський імператор Микола II навіть танцював урочистий полонез з опери М.І.Глінки «За царя» («Іван Сусанін» – **З.О.**) з дружиною П.О.Базилевського [257]. Про цю подію у своєму щоденнику згадував і сам російський імператор Микола II.

Улюблений їх син, Юрій Петрович Базилевський (б.1889-? рр.), після закінчення славнозвісного Московського Імператорського ліцею (ліцею М.Каткова), на жаль, став не чиновником, а композитором, піаністом та диригентом, який свого часу навчався у видатного музичного педагога і віртуоза К.А.Кіппа (мабуть, пішов вдачею у своїх прадіда Петра Андрійовича, діда Олександра Петровича – великих шанувальників мистецтва – **З.О.**) [283]. Але П.О.Базилевський, незважаючи на свою любов до мистецтва, ймовірно, був невдоволений життєвим шляхом, який вибрав його спадкоємець. Всі музичні твори той змушений був видавати під ім'ям Георгій Петрович Базилевський. До речі, він мав нетривалу переписку з російським поетом О.О.Блоком щодо написання музики до

його драми «Роза и крест» [277]. Деякі місцеві поміщики зі столичної преси дізнались навіть про «великосветскую свадьбу» Ю.П.Базилевського з відомою московською красунею О.М.Стольніковою (1890–1946 рр.), донькою багатого орловського землевласника (про красу цієї жінки можна зробити висновок по фотопортрету видатного російського художника Б.М.Кустодієва, зробленого у 1914 році, під час його роботи «над портретом Е.Н.Базилевской»). Відомо, що Ю.П.Базилевський разом з дружиною Оленою (Єленою) Миколаївною (не Іванівною, як зазначають в деяких джерелах) Стольніковою виховували 3 дітей – Олексія Юрійовича (1910–1976 рр.), Петра Юрійовича (Георгійовича) (1913–1993 рр.) та Юрія (Георгія) Юрійовича (після 1914 р.–? рр.) Базилевських.

Старша донька П.О.Базилевського – Олена (Єлена, «Леля») Петрівна (1879–?), у 1905 році вийшла заміж за відомого дореволюційного історика Льва Михайловича Сухотіна (1879–1948 рр.), батько якого депутат І Державної Думи М.С.Сухотін, був з 1900 року вдруге одружений на старшій доньці Л.М.Толстого – Тетяні Львівні (прижиттєві фотографії великого російського письменника, зроблені О.П.Сухотіною (Базилевською) у 1909-1910 роках сьогодні є безцінним надбанням всього людства). Зазначимо, що Л.М.Толстой, у своїх листах, зібраних в «*Полном собрании сочинений*» в томі 84 (с.809) відзначав «скромність» доньок П.О.Базилевського. У своїх щоденниках про гру на роялі Ю.Базилевського у їхньому маєтку згадує і дружина великого письменника. Молодша донька – Віра Петрівна (1892–1968 рр.), у 1914 році одружилась із випускником Московського університету, князем Миколою Сергійовичем Трубецьким (1890-1938 рр.), сином ректора Московського університету. У 1915 році у Петра Олександровича Базилевського вже була 31 тисяча десятин землі в Мінській, Полтавській і Харківській губерніях. Здавалось, козацько-старшинський український «шляхетний» рід Базилевських («Рудолобого», Гниди-Гнидченка), буде продовжуватися, множитися... і багатіти...

Перша світова війна 1914–1918 років внесла корективи в спокійне та заможне життя великої родини Петра Олександровича Базилевського, який, до речі, був патріотом Російської імперії, величезним захисником «дворянських вольностей» і критиком Миколи II, за його нехтування думками та інтересами російського «потомственного дворянства». Доньки закінчили курси сестер милосердя. Віра піклується про поранених у госпіталі; Юрій і Леля навіть «возять ранених в санитарном поезде» [258].

У 1917 році настали важкі часи для колишніх «господарів життя» – родини царського придворного, власника мільйонних статків. За спогадами графа Ю.П.Граббе шталмейстер, предводитель губернського дворянства П.О.Базилевський «во время революции вел себя отвратительно... Ездил к Государю, чтобы убедить его дать ответственное министерство... После переворота он без борьбы сдал все позиции Московского дворянства, и при том даже не посоветовавшись с уездными предводителями... Вообще,...тип довольно слабый» [21]. Разом з тим,

зовсім іншої думки про П.О.Базилевського більшість сучасних вчених-істориків. Одна з них, кандидат історичних наук Т.В.Філатова, вивчаючи щоденник останнього зазначала, що в ньому «дається блистящая характеристика России накануне революции, которую Базилевский начал предчувствовать уже в 1915 году» [259].

Після Жовтневого перевороту 22 листопада 1917 року колишній царедворець, разом з усією родиною – дружиною, сім'ями Ю.П.Базилевського (дружина і двоє «удивительно смешных младенца – Алёша и Петя») і М.С.Трубецького, з величезними труднощами (дорогою, за свідченням Ю.П.Граббе, їм «чинили разные неприятности и даже чуть не убили») приїздить з Москви до Кисловодська. Однак у червні 1918 року П.О.Базилевський разом з дружиною повернувся у вагоні «Швейцарської місії» з Кисловодська до Москви. Відомо, що перед поверненням до столиці «старий» Базилевський побував на спиритичному сеансі, де дізнався, що у цій «передрязі» йому вдасться вижити і зберегти свої багатомільйонні статки (5 млн рублів тільки в акціях і цінних паперах) [127].

Про причини такого рішення можна лише здогадуватись. Мабуть, не сподівались Базилевські, що колишні кріпаки переможуть (по старій родовій звичці, не захотів кидати напризволяще «нажитое непосильным трудом» – **З.О.**). Можливо, вирішили повернутися до Москви, щоб забрати сховані сімейні реліквії та коштовності, зокрема, «изумительной красоты колье из изумрудов» [Див.:242].

За спогадами дружини його онуки Наталії Петрівни Базилевської – Врангель (донька відомого білого генерала, барона П.Врангеля – **З.О.**) він жив у Москві в своїх родичів Стольнікових «у великих злиднях» та «голоді» [126]. У 1920 році колишній камергер і шталмейстер П.О.Базилевський помер без земель, чинів та будинків (чудовий будинок у готичному стилі по Гранатному провулку, 7, у Москві, де проживала вся його велика родина, конфіскували, тепер там, по іронії долі, Центральний Будинок архітектора – **З.О.**). Був похований на кладовищі Новодівочого монастиря у Москві [283]. За спогадами О.В.Базилевської, після смерті чоловіка, у 1920–1923 роках вона «была сестрой при храме Христа Спасителя» у Москві [255,с.149].

Молоді Базилевські зі своїми родинами емігрують з Росії: сім'ї Ю.П.Базилевського, Л.М.Сухотіних, М.С.Трубецьких. Після довгих поневірянь по закордонах (Туреччина, Югославія), у 1923 році оселились разом з батьком та матір'ю у Брюсселі (Бельгія) улюблені його онуки – Олексій, Петро та Юрій (Георгій) Базилевські, які змушені були заново починати життя, вчитися самим заробляти на хліб. До речі, перший стане, в майбутньому, відомим бельгійським, потім американським інженером [126]; другий – знаним у Європі вченим – ентомологом і екологом, мандрівником, знавцем рослинного та тваринного світу Африки [284]. Родина М.С.Трубецького опинилась у Відні (Австрія), де глава родини став знаним у наукових колах професором слов'янської філології

Віденського університету. Дружина П.О.Базилевського – Олександра Володимирівна після смерті чоловіка лише у 1923 році «пробирається» до дітей за кордон, де разом з сім'єю молодшої доньки О.П.Сухотіної (Базилевської) змушена доживати віку у Белграді (Югославія), де її зять викладав у російській гімназії. Після смерті наприкінці грудня 1936 року О.В.Базилевської [148] родина Сухотіних переїхала ближче до родичів у Брюссель (Бельгія).

Останні новини щодо родини Базилевських були знайдені у повідомленнях російської преси. Онук Петра Олександровича Базилевського – Олексій Юрійович Базилевський (син композитора Юрія (Георгія) Базилевського) був одружений на доньці відомого білого генерала, барона П.Врангеля – Наталії Петрівні, яка померла у 93-річному віці. У них залишився син - Петро Олексійович Базилевський, який, за повідомленнями преси у 2007 році працював адвокатом і проживав в передмісті Нью-Йорка (США). У січні 2007 року всю російську пресу сколихнула новина, що П.О.Базилевський (останній з живих близький родич П.Врангеля) відмовив С.С.Зуєву, главі російського Фонду по увічненню пам'яті про жертви політичних репресій про перезахоронення праху барона П.Врангеля з Белграду (Сербія) у Донському монастирі м.Москви. У своєму листі до С.С.Зуєва він зазначив, що «время для перезахоронения генерала Врангеля на родине ещё не наступило».

Розділ 2

Козацьке повстання на землях Базилевських. «Революція», повстання чи «заколот»?

Згадаємо, що ще у 1767 році Вергуни і Турбаї переходять у власність Базилевських. Але судячи з історичних джерел ще як мінімум 10 років вони не ризикували продемонструвати себе у «всій своїй красі». «Послушенство» було помірним і не викликало великого спротиву жителів вергунівських ні турбаївських поселень. Але молоді Базилевські поступово входили в силу, отримували досвід, ставали багатшими, нахабнішими і... жорстокішими.

Вже з 80-х років XVIII століття «...центром своїх владений, центром хозяйственной единицы, очень сильной и очень благоустроенной» Іван та Степан Базилевські зробили село Турбаї. Добре знали Базилевські, що означає в українській мові це слово, але не думали скільки турботи воно в найближчий час потребуватиме. «Многие современные владельческие хозяйства могли бы позавидовать той строгой отчётности, какая заведена была Базилевскими... Это было большое владельческое хозяйство патриархального типа (не можу погодитись з цим висновком – **З.О.**). Наряду с земледелием, которое велось в очень больших размерах..., имело место и обширное скотоводство. Оно сосредоточивалось главным образом в очеретоватской экономии: здесь были заводы – конский, товарячий (скоріш за все племзавод по вирощенню ВРХ – **З.О.**) и овечий. Но кроме того, через крестьян скупались вола на выпас... Массу получаемого сырья старались обрабатывать внутри хозяйства. Зерно обращалось в вино, солод, муку, крупу, льняное и конопляное семя - в масло; волокно - в прядиво и холст. Шерсть перерабатывалась в сукно; выделывались кожи, в больших размерах заготавливались сыр и масло, в собственных, а частью и покупаемых, лесах, гнался деготь. Винокурня, солодовня, олейница, мельницы... Но Базилевские не пренебрегали и торговыми операциями: продавали и раздавали «на борг» своим подданным хлеб и иные продукты своего хозяйства; покупали в Крыму соль, а в Киеве - железо и перепродавали им же. На всей территории во владельческих шинках шинкари... продавали, вместе с владельческой горелкой, вишневкой, пивом и т.п. напитками, также владельческий деготь, соль, табак. Не брезгали владельцы даже и раздачей своим подданным денег в рост. Подданные, кроме обработки панской земли и уборки сена, обязывались еще ко многим другим работам: им раздавалась конопля для мочки, лён и конопля для прядива, холст для беленья, зерно для сушки, мука для печенья сухарей; они должны были делать для экономии кирпич и т.п...» [35,с.149-150].

На той час населення Турбаїв, за різними джерелами, складало від 2000 до 4000 чоловік. Наприклад, Т.С.Бридун стверджує, що напередодні

повстання в містечку Турбаї було «більше 1000 дворів», що збільшує населення до 6 тисяч.

Господская усадьба в Турбаях – продовжує О.Єфіменко, - была переполнена всяческим добром: комнаты – украшены изысканными «меблями»; в кладовых заперто множество сундуков, ломившихся под тяжестью серебра, дорогих тканей, разных принадлежностей комфорта и роскоши; сараи были наполнены всевозможными экипажами, между которыми были и английские, очень ценные; в погребах хранились дорогие иностранные вина» [35,с.150]. Судячи з документів того часу, в Базилевських до того ж була велика бібліотека з іноземними виданнями (книги у «французьком переплёті» - **З.О.**). При панській садибі існувала дитяча музикальна капелія (перша капелія з 40 музикантів з'явилась в Гетьманщині в палаці гетьмана К.Розумовського в 1752 році – **З.О.**), куди «забирали» козачих дітей. Був також огорожений сад, «заведений на английский манер». Щоб представити собі такий сад наведу опис такого саду в с.Турбайці (Трубайці) Хорольського повіту близького знайомця Базилевських П.В.Капніста. Його племінниця, С.В.Капніст-Скалон, в своїх спогадах пише: «Сад был вроде английского парка: небольшая дорожка шла вокруг острова, покрытого отдельными куртинами больших деревьев и кустарников и зелёными лужками, усеянными разнообразными полевыми цветами...» [179].

З огляду на подальші кроки та поведінку родини Базилевських під час повстання (мова про яке піде далі) та після нього, батько, дійсно, виховував своїх дітей у великій любові до близьких і ненависті до всіх, хто міг завадити збагаченню їх роду. І діти, як можна побачити, вирости гідними свого батька...

У своїй історичній повісті «Исчезнувшее село» В.Юрезанський, описуючи жорстокість родини Базилевських до турбайвських селян, розповідав як І.Ф.Базилевський «Великий», приїздивши у гості до братів, та наслідуючи їх приклад, карав селян «на трубку». Це значило, що поки пан викурював трубку, винуватого сікли різками. Не відставала від братів по жорстокості до простих людей і їх сестра Мар'яна (Марина, Марія) Базилевська. «Обычно незаметная и уравновешенная, стала всячески притеснять работавших у неё девушек, ставила их голыми коленями на горох, на гречку, на битое стекло, а горничную Устю за потерю ленточки велела высечь крапивою в присутствии всей девичьей...» [124].

В пам'яті турбайвських та вергунівських козаків назавжди закарбувалось, хто такі Базилевські і на які гроші вони вибилися у пани. І не дивно. Ще з часів старого гетьмана Данила Апостола вергунівські і турбайвські козаки, з зрозумілих тепер нам причин, були передані до Лютеньківської сотні Гадячського полку (с.Шишаки відносились до Хорольській сотні Миргородського полку), безумовно спілкуючись по різних випадках як ніхто знали хто такі пани Базилевські, на що вони здатні для покріпачення козаків. Знали козаки-селяни, що тепер і

винокурні та цегельні, розкидані по їх маєткам, приносять панам величезні прибутки.

Невдоволення селян наростало в усіх маєтностях Базилевських. Ще задовго до подій у Вергунах та Турбаях, у 1777–1781 роках у містечку Білоцерківці (нині Великобагачанського району Полтавської області – **З.О.**), яке теж належало Базилевським, відбувся відкритий бунт проти закріпачення ними значної частини козаків [286].

Вергуняни, як і всі інші, бачили себе вільними людьми – нащадками козаків, а Базилевських, рівнею собі, які розбагатіли не завдяки військовій звитязі, а - злочину «Гниди» - обозного. До того ж, імовірно, коли села за «сомнительними правами» належали родині Апостолів, «бригадирші Ватковичевой», К.Битяговській – Краміной рівень експлуатації був невеликий і це, як кажуть, задовольняло і селян, і поміщиків...

Зовсім іншим було відношення Базилевських до селян. У них вистачило сили на те, щоб відібрати у козаків документи з доказами їх козачих прав і змусити їх відбувати «подданнические повинности».

Краєзнавець Віра Нлс пише: «Бабуся розповідала мені, що, мовляв, приходять до пані Базилевської управитель і доповідає, що здох віл, на що пані бідкається: «Боже, боже – где тонко, там и рвётся». Коли ж управитель скаже, що вмер кріпак, то пані питає: «А он панщину отработал?» [62].

2.1 Причини та хід «козацької революції». **«Турбаївська республіка»**

Вергуняни і турбаївці, козаки інших навколишніх сел пробували довести новим власникам Івану та Степану Базилевським (Базилевичам) свою належність до козацтва, і за усними переказами, постійно шукали правду і в Києві, і в Петербурзі.

У лютому 1787 року з Петербурга до Києва санною дорогою приїхала російська імператриця Катерина II, щоб весною галерами по Дніпру пливати в південноросійські степи Новоросії, в Таврію та Крим. Дізнавшись про приїзд «матінки – цариці» у Київ, вергуняни та турбаївці послали своїх двох ходоків- представників з «чолобитною» з проханням про відновлення своїх козацьких прав. Проте, під час подання цариці цього листа у Печерській Лаврі посланці селян були заарештовані та заслані на каторжні роботи на два місяці «за дерзость». Але козаки не злякались і знов відправили до Петербурга двох ходоків, з числа «давніх козацьких родів» с.Турбаї.

Слід зазначити, що існує дві точки зору щодо того, хто ж таки допоміг цим ходокам «прискорити» позитивне вирішення їхнього питання. За одними переказами - під час перебування в Петербурзькому Урядовому Сенаті козаки зустріли свого земляка, невідомого «полковника Лубенського полку», котрий допоміг їм підготувати і подати «прошение» до Сенату. Було зроблено певну історичну розвідку щодо з'ясування

особи, яка б могла хоч гіпотетично допомогти козакам. З історичних джерел відомо, що з 1770 р. (по деяким джерелам з 1771 року) останнім лубенським полковником був Степан Омелянович Максимович, син Омеляна Максимовича (Дорогинка), який за часів Данила Апостола був полковим осавулом Миргородському полку. Тому можна було би припустити, що Степан Омелянович Максимович, останній лубенський полковник, міг бути одним з тих, хто допомагав вергунянам і турбаївцям у їхній справі. Але факти - вперта річ. С.П.Максимович героїчно загинув під час російсько-турецької війни у грудні 1788 року при взятті міста Очакова О.В.Суворовим [305].

Разом з тим, слід познайомити читача з «Екстрактом (витягом – **З.О.**) из дела по арестанту отставному полковому канцеляристу Осипу Коробке за дачу повода к взбунтованию села Турбаев...», який знайшла свого часу вже знайома нам О.Єфіменко та надрукувала, як додаток до статті «Турбаёвская катастрофа» у своєму збірнику «Очерки, исследования и заметки. Том II», виданого у Петербурзі у 1905 році [Див.:34,с.170-174]. Судячи з цих документів, «проблеми» з козаками у Базилевських виникали завжди, і не тільки у Вергунах і Турбаях, але і в інших селах, зокрема, в Остап'єму, Кринках тощо. З «Екстракту» дізнаємось, що «у турбаевцев был ходатай по их делам в Петербурге, атаман Кирилл Золотаревский. Коробка, отставной полковой канцелярист, 38 лет, из Лубенского уезда, также проживал в Петербурге по каким-то своим делам, познакомился с Золотаревским, помогал ему в хождении по турбаевскому делу, и когда Золотаревский умер, естественно оказался турбаёвским поверенным». Мені важливо було з'ясувати, як доля звела до купи цих людей у великому С.-Петербурзі, які причини спонукали їх взятись за цю справу? Скоріш за все, К.Золотаревський був знайомий з батьком О.М.Коробки. За історичними джерелами, Кирило Золотаревський був близьким родичем 50-річного Василя Золотаревського, який за інформацією В.В.Панашенка у 1755 році був військовим товаришем Лубенського полку [226,с.355], який, за інформацією І.Кривошеї, служив козаком у Запорозькій Січі, був у полоні в Кримській орді, після звільнення був у кримському, очаківському, дністровському і кримському походах і в Січі був війським осавулом. Потім служив у Лубенському полку. Звання військового товариша отримав від гетьмана (1755–1763 – ?). Вірогідно, його син – Золотаренко Василь (Васильович), був у 1762 році значковим товаришем Лубенського полку (1762) в Роменській сотні [191,с.149]. За історичними джерелами, приблизно у 1723–1726 рр. значковим товаришем цієї ж Роменської сотні Лубенського полку був Коробка Микита [191,с.182]. Хочу зауважити, що «козак Осип Никитин Коробка» згадується також дореволюційним краєзнавцем М.Г.Астрябею в його праці «Старая Полтавщина и столетняя тяжба Марковичей со Свечками и Пасютами. (1720–1827 гг.)», як успішний «поверенный» І.С.Марковича в цій багаторічній судовій тяганині. І який у 1778–1789 роках неодноразово особисто подавав

челобітні до 3 Департаменту Урядового Сенату по цій справі [4,с.148]. Саме Осип Никитович Коробка, син значкового товариша Лубенського полку, на моє переконання, і був тим «полковим канцеляристом», який став «героєм» подальших подій у Турбаях. До того, ймовірно, родини Золотаревського і Коробок, безумовно були знайомі і підтримували зв'язки. Судячи з «Послужного списку», який є сьогодні у відкритому доступі, В.Золотаревський, а можливо, і його родич, отаман Кирило Золотаревський, були разом з миргородським полковником В.П.Капністом в походах та, ймовірно, могли бути особисто знайомі з членами його родини. До того, не могли вони особисто не знати і багатьох вергунян і турбаївців, які приймали участь в походах славного полковника і тепер потребували допомоги в боротьбі з Базилевськими за повернення у «козацтво».

Зазначу, що в старшинському уряді посада полкового канцеляриста (за висновками відомого знавця генеалогії українського козацтва В.В.Кривошея) була значимою в козацькій ієрархії Гетьманщини. Відомий Д.Н.Бантиш-Каменський, також, у своїй «Історії Малоросії» зазначав, що у великих полках Гетьманщини їх було 16, в маленьких – 10 посад полкових канцеляристів. Читачеві буде цікаво, що це була достатньо високооплачувана посада у полковничому уряді. Про заробітну плату цієї категорії козацької полкової старшини можна судити по віднайденому акті Стародубського полку, наведеного А.С.Лаєвським у 1761 році: посадовий оклад досвідченого полкового канцеляриста (таким був О.М.Коробка – **З.О.**) становив від 4 до 25 рублів (можна було купити, наприклад, більше 10 десятин землі – **З.О.**) [195].

Нищівного удару полково-сотенна організація Гетьманщини дістала з відродженням Катериною II повітів у 80-х роках XVIII століття та виникнення паралельних з козацькими «урядами» нових цивільних адміністративних органів управління (земських, повітових судів тощо). Це, разом з іншими чинниками, значно прискорило процес «перетікання» кадрів з полкових структур до земських установ, який відкривав кар'єрний шлях для молодих, освічених, і вже проросійські налаштованих представників козацької старшини (типу братів Базилевських – **З.О.**). Генеральна старшина не змогла протидіяти цьому процесу, а полкова урядова й особливо неурядова старшина активно до нього долучилися [192]. Це призвело до серйозного невдоволення серед тих урядників Гетьманщини які залишились поза цим процесом. І таких було багато, тому що за часів Гетьманщини з'явився значний прошарок козацьких урядників без урядів. Причин було багато. Наприклад, існувало правило, запроваджене ще І.Мазепою, за яким сини, онуки, племінники, зяті «знаної» козацької старшини, за відсутністю урядних «вакансій», отримували на Гетьманщині звання військових, бунчукових або значкових товаришів. Про важливість цієї посади говорить історик В.Свербигуз: «Крім гетьмана ніхто не міг пожалувати як в бунчукові і військові товариші, так і в значкові» [244,с.168].

Але таке «щастя», за історичними дослідженнями, мала лише половина полковничих урядників. Вирогідно, О.М.Коробка змушений був шукати застосування своїм вмінням, знанням та досвіду в інших сферах. Можливо, під час однієї з поїздок до столиці по справі Марковичей він і зустрівся з К.Золотаревським, якого міг знати через родичів лубенського полкового військового товариша. Припускаю, що не тільки справа І.С.Марковича спонукала О.М.Коробку, сина значкового товариша надовго затримуватись у Петербурзі. До того ж, В.В.Кривошея у своїй книзі «Генеалогія українського козацтва. Білоцерківський полк» називає серед «покозаченої шляхти» Антонівської сотні прізвище Івана Коробки. Цей автор також зазначає, що при гетьмані П.Дорошенку у 1650–1654 рр. генеральним обозним служив Федір Коробка, який, за словами автора, також був вихідцем з шляхти, але покозачився не він, а його «діди і батьки» [Див.:187,с.37,41,71].

До того, в історичних документах, проаналізованих В.В.Кривошеєю написано, що у 1666–1669 рр.«знаним» бобровицьким сотником Київського полку був Онисим Коробка» [188,с.218]. Відомо, за історичними документами, що 23 вересня 1711 року цар Петро I видав наказ, яким зобов'язував полковників Правобережжя («тогобочной заднепрской Украины») з своїми полками перейти на Лівобережжя («в Малую Россию»). Указ був розісланий всім правобережним полковникам. Поява указу мотивована тим, що Правобережжя «надлежит оставить полякам», згідно з вічним миром 1686 року. За свідченням істориків, значна частина правобережних козаків оселилась на території Лубенського полку.

Зауважу, також, що полковими канцеляристами у Гетьманщині, як правило, ставали діти старшин і священників, а щоб пройти вишкіл, там вони спочатку рахувалися копїстами і підканцеляристами, лише згодом ставали полковими канцеляристами. Зазначу також, що В.В.Кривошея, І.І.Кривошея, О.В.Кривошея у своїй монографії «Неурядова старшина Гетьманщини» помічали, що «полковий канцелярист міг отримати чин значкового, а іноді військового товариша... Були випадки, коли старшина знаходився на посаді старшого полкового канцеляриста і одночасно мав чин військового товариша». Вони наводять також прізвище Коробки Петра Васильовича (1714–1763) – значкового товариша (? – 1746), військового товариша «за служби діда, батька і його самого» (1746. 22.05.– 1763) [Див.:191,с.5,182]. Доречно сказати, що судячи з зазначеної монографії, майже всі полкові канцеляристи Гетьманщини мали маєтності та посполитих; значна частина пізніше була внесена до губернських дворянських родовидних книг.

Український історик В.В.Панашенко також підкреслював, що чин військових товаришів могли одержати після тривалої служби значкові товариші, військові канцеляристи Генеральної військової канцелярії, військового суду, полкових канцелярій тощо. Для більшості з них статус військових товаришів залишався верхньою сходинкою військової служби.

До таких вона причисляла родини Копцевичів, Коробок, Красовських, Лукашевичів, Маковських... [226,с.305].

Мабуть, таки небезпідставно (це підтверджує і польський історик В.Свербигуз), колишній полковий канцелярист Осип Микитович Коробка оголосив на суді у Турбаях, «що він шляхетського звання, а потім сказав, що він шляхетської гідності не має, а народився в козацькому званні» [244,с.104]. Відмовився від цих слів, бо мав, безумовно, на це особисті причини. Не хотів, вірогідно, підставляти під удар свою родину, яка не залишала надію підтвердити своє шляхетство для отримання російського дворянства.

З маси нащадків українських шляхтичів, які в ті часи заповнили владні коридори Петербурга в «пошуках шляхетства» О.М.Коробка, ймовірно, відрізнявся цілеспрямованістю, певними юридичними знаннями, великим життєвим досвідом, та, безумовно, особистими знайомствами та родинними зв'язками серед колишньої козацької старшини. Зокрема, завдячуючи знаній лубенській та миргородській козацькій родині Золотаревських він можливо і познайомився з багатими українськими поміщиками братами Василем і Петром Капністами, які неформально стали очільниками всіх невдоволених знищенням Гетьманщини. Можливо, братів Капністів з ним познайомив І.С.Маркович (нагадаю, що О.Коробка «вів» його справу в Урядовому сенаті – **З.О.**), який до того був онуком наказного лубенського полковника, Генерального підскарб'я Війська Запорізького А.М.Марковича (1674–1747 рр.) та племінником Генерального підскарб'я Гетьманщини, відомого нам автора щоденника Я.А.Марковича, які також були послідовними та активними оборонцями прав «малоросійської шляхти». Я.Маркович, судячи з його щоденника, був особисто знайомий з їх батьком В.П.Капністом. Відомо також, що Василь Петрович Капніст свого часу мав другий шлюб з Софією Андріївною Дунін-Борковською, донькою бунчукового товариша, що породило Капністів майже з усією вищою українською старшиною, зокрема і з Маркевичами (Марковичами). Знаючи українські родинні традиції цілком вірогідно припустити, що Капністи могли бути особисто знайомі та мати дружні стосунки з І.С.Марковичем. Не маємо беззаперечних фактів, що Іван Семенович Маркович також підтримував погляди братів Капністів... Але, вже з 1804 року прізвище генерального судді I департаменту Чернігівського генерального суду статського радника Романа Івановича Марковича (сина І.С.Марковича – **З.О.**) значиться серед самих «завзятих оборонців шляхетських інтересів», які «виховують власний патріотизм на вивченні історії України - збирають літописи і різні документи з історії краю. Самостійно і разом з губернськими маршалками... складають записки і меморіали. Історичними аргументами... прагнуть довести права українського шляхетства на привілейоване становище» [244,с.168].

Знаючи про погляди та головну мету братів Капністів можна з великою долею вірогідності передбачити, що познайомившись з

О.М.Коробкою вони підштовхнули його до прийняття рішення, яке де факто зробило його фактичним організатором - «підбурювачем» селян та козаків, що призвели до трагічних подій в с.Турбаях. Думаю, враховуючи тогочасні реалії, О.М.Коробка ніколи б не взявся за цю дуже «небезпечну» справу, не отримавши твердої обіцянки від впливових представників малоросійського дворянства «посприяти» вирішенню в майбутньому, при будь-якому розвитку подій, його особистої проблеми щодо поновлення його у шляхетстві в обмін на особисту участь у організації боротьби проти Базилевських. Останні, ймовірно, на думку Капністів та їх однодумців уособлювали «угодовську» позицію з самодержавством більшості української шляхти. Прямо, як у прислів'ї: «Або пан, або пропав...».

На мою думку, українські поміщики, втаємничені у цій справі, ставили більш глобальну мету - використати наростаюче невдоволення «шукачів козацтва» та «шукачів шляхетства» для відновлення автономії України, можливо, навіть, поновлення гетьманства. Сміливо можна стверджувати, що Капністи мали і особисту мету. Підтримуючи козаків в їх запеклій боротьбі проти Базилевських, вони сподівались, що «революція» на їх величезних землях буде підтримана іншими і допоможе підштовхнути Катерину II до поновлення гетьманства. З історичних джерел відомо, що багато хто з дрібної української шляхти, яка була невдоволена втратою своїх привілеїв, саме у В.В.Капністові бачила «майбутнього Івана Мазепу» [272].

Поет, драматург, громадський діяч Капніст Василь Васильвич (1758-1823). Відігравав значну роль в житті мешканців с.Вергуни і с.Турбаї

«Республіканець» Петро Васильович Капніст (прибл. 1755-1826 рр.) (зліва), разом зі своїм вихованцем, майбутнім декабристом Миколою Івановичем Лорером (1794- 1873 рр.). 17 листопада 1820 р. (З картини К.Гампельна)

Вивчаючи їх біографію, розумієш ґрунтовність такої гіпотези. Про самого В.В.Капніста відомо дуже багато, але не менш цікавим було життя

його брата Петра Вавсильовича Капніста (між 1750 1755 – 22.11.1826 рр.). З 1758 року він рахувався на військовій службі, яку покинув 1775 року у чині гвардії прапорщика. «Будучи красавцем и узнав, что он замечен государыней, не внимая мольбам и убеждениям друга и брата своего Василия Васильевича, бросил службу и бежал из России», опасаясь уготованной ему участи очередного фаворита Екатерины и всесильного Потёмкіна, чуть ли не в один день, подав в отставку и уехав за границу» (135), де перебуває (з перервами) понад 20 років. Побував в Голландії і Франції, де жив в часи Великої Французької революції 1789-1793 рр. Потім жив в Англії, де одружився на Елізаветі Тимофіївні Гаусман. Повернувся на батьківщину зятим «республіканцем» він привіз з собою не тільки дружину – англійську піддану, але і щоб їй було «не скучно» сім'ю шотландців Керквудів, які оселились в с.Бригадирівка (нині – Хорольська ОТГ (їх нащадок Степан Іванович Керквуд, мій добрий знайомий до цього часу проживає в цьому селі – **З.О.**). Хозяїн 1000 кріпаків (в Полтавській і Катеринославській губерніях), в своєму маєтку с.Трубайці (в деяких джерелах наз. Турбайці – **З.О.**) Хорольського повіту П.В.Капніст почав, за словами сучасників, «чудити» і завів «республіку». В його домі в с.Трубайці на Полтавщині виховувався майбутній декабрист М.І.Лорер. Це, звичайно, межувало з дивацтвом, але в основі цього лежали глибокі й щирі переконання республіканця-демократа [179]. Донька його брата С.В.Скалон пізніше згадувала: «Мы часто гостили у нашего дяди Петра Васильевича, жившего от нас в 70 верстах, в деревне Турбайцы... Деревня состояла из красивых белых домиков с чистыми дворами, со всеми нужными для хозяйства постройками, с сараями, огородами, со скирдами хлеба и сена, занимавшими большую часть дворов. Посреди деревни была выстроена им же хорошенькая церковь, окруженная садом, в которую он постоянно и не смотря ни на какую погоду, ходил пешком по воскресеньям, и где по его просьбе, священник всякий раз должен был говорить проповедь не иначе, как на малороссийском языке, для того, чтобы крестьяне могли его лучше понимать» [98].

Зазначу також, що саме в цей час, в 1787-1788 роках, київський губернський маршалок, 28-річний В.В.Капніст теж міг бути по справах в Петербурзі, де подавав в Урядовий Сенат своє «Положение, на каком может быть набрано и содержано войско охочих казаков» [328]. За історичними джерелами, саме на початку 1788 року записку було надіслано для розгляду Урядуючого Сенату. Текст цієї записки Капніста досі не знайдено, проте характер відгуків різних чиновників на неї дозволяє стверджувати про її гостропатріотичний характер. Очевидно, що В.В.Капніст звертався від імені українського шляхетства, посилаючись на положення дворянської грамоти, зокрема, про право звернень місцевих шляхетських спільнот із громадських потреб, і прохав поновлення нещодавно ліквідованого полкового устрою і реєстрового козацького війська. До того ж, треба врахувати, що В.В.Капніст завжди був

принциповим і послідовним, як і його батько, борцем за малоросійські козацькі вольності, любив Україну. шляхетство. Його донька Софія Скалон пригадувала: «Мій батько пристрасно любив свою батьківщину і був готовий пожертвувати всім, що у нього було, для блага України (Малоросії). При найменшому пригніченні або несправедливості начальників він летів до Петербурга, кидав родину, робив борги (які завжди неофіційно сплачувалися його другом і братом Петром Васильовичем), де воював із відомими людьми і майже завжди повертався переможцем. Його заповітною мрією було відновити колишній добробут і багатство України, «оживить народ, помнивший свою свободу» [98,с.342]. Разом з тим, за спогадами доньки, Василь Капніст був людиною веселої вдачі, душею компанії, легким на підйом, готовим піти на ризик дворянином. Саме йому М.О.Львов (відомий архітектор – **З.О.**) завдячував, що Марія Дьякова стала його дружиною. Львов просив її руки і серця, але мати нареченої відмовила через невеликі статки залицяльника. Капніст же мав повагу й довіру в родині Дьякових. Тож ніхто й не підозрював, що дорогою на бал він завезе Марію до церкви, де вже чекали схвильований наречений Львов і готовий до вінчання священник. Правду розкрили аж через два роки, а між М.О.Львовим і В.В.Капністом дружба збереглась на все життя [Див.:92,с. 345-346]. До речі, діти вдалися в батька. «Який батько - такий син, яка хата такий тин», - каже українське прислів'я. Син Капніста, Іван - складав план відродження козацтва, Семен був декабристом, а Олексій, теж будучи близьким до декабристів, уник заслання, ставши пізніше миргородським предводителем дворянства і добрим приятелем Тараса Шевченка. Додайте до всього цього негативне відношення до Апостолів та Базилевських ще їх батька В.П.Капніста.

Таким чином, наприкінці 80-х років XIX століття відбувся унікальний збіг інтересів шукачів «козацтва» та «шляхетства», які були невдоволені втратою автономії Гетьманщини, що позбавило їх своїх привілеїв та земель з інтересами частини великого українського шляхетства. Переконали, що українська шляхта, зокрема, брати Капністи, зважаючи на ситуацію, яка склалась в маєтках Базилевських і на Полтавщині (про яку вони безумовно знали) з покріпаченням козаків і посиленням їх експлуатації, змушені були в особі О.М.Коробки «розгледіти» майбутнього «ватажка повстанців», вірніше, «ідеолога революції», руками якого можна було розпочати реалізацію своєї головної мети – повернення автономії Україні. Читачам, які зацікавляться цією проблемою повідомляю, що більш детально про таємну організацію, яка була створена передовим українським дворянством, на чолі з В.В.Капністом, в Україні для повернення своїх привілеїв та автономії розповідає О.Оглоблін у своєму дослідженні «Василь Капнист» [221]. Той же самий автор стверджує, що «мемуарист Филип Вігель... писав, що Капніст..., «несмотря на единоверие, единокровие, единозвание, на двухвековое соединение их родины с Россией, тайком ненавидели ее и русских, москалей, кацапов...». Историк Дмитро Бантиш-Каменський, який

добре знав Капніста, стверджує, що «вольные стихи» «Оды на рабство» були написані «относительно порабощения Малороссии»... серед близьких родичів і друзів Капніста, як, приміром, Державін і Микола Львов, Капніст мав кличку «Васька Пугачев» (1787 р.)» [222].

Аналізуючи викладені вище факти, можна стверджувати, що головними «рушіями» справи по відновленню козацтва селянами Базилевських, були саме нащадки славного миргородського полковника, Василь Васильович і його старший брат Петро Васильович Капністи. Завдячуючи матері, безумовно, вони могли особисто знати деяких турбаївців і вергунян – старих однополчан свого батька по Дністровському походу. До того, саме Капністи маючи впливові родинні звязки через свого свояка, царського сановника, відомого поета Гаврила Івановича Державіна (1743–1816 рр.) у Петербурзькому Урядовому Сенаті могли значно прискорити процес визнання за турбаївськими і вергунівськими козаками їх прав. Але поспішність (чи з інших причин, вигідних Капністам) призвела до появи в документах помилок. Історичні джерела свідчать, що в Сенатському Указі було записано: «Июня тридцатого дня, тысяча семьсот восемьдесят восьмого года,... Правительственный Сенат решил: признать вольные казачие права по старине и крови за теми жителями села Турбаи, которые записаны полковником Капнистом в компуты Миргородского реестрового полка и за всеми, кто от этих записанных родился...» [327]. Разом з тим, в «Деле от 1789 г. о бунте в с.Турбаях Голтвянского уезда», можна знайти: «В 1738 г. в Миргородской полковой канцелярии производилось дело о принадлежности к козачеству 76 человек жителей села Турбаев, принадлежавшего тогда гетьманше Апостоловой. Список этих 76 человек, записанных полковою миргородскою канцеляриею в козаки, представлен был Апостоловою в 1739 г. в бывшую генеральную войсковую канцелярию, которая, произведя с своей стороны расследование по этому поводу, представила дело в прав. сенат. Спустя ровно пятьдесят лет получен был указ сената, от 9-го октября 1788 г., об оставлении в козацком звании записанных полковою канцеляриею 76 человек турбаевцев с происшедшим от них родом, а также об оставлении за ними принадлежавших им грунтов» [28,с.158].

Саме лубенському полковому канцеляристу О.М.Коробці (а не міфічному «лубенському» полковникові), ймовірно, було доручено привезти копію цього рішення в Турбаї. Судячи з його подальших дій, йому таки були дані ретельні усні та письмові інструкції щодо подальших кроків по «розколихуванню» козацької громади не тільки в Турбаях, а в усіх «від Турбаїв до Вергунів» навколишніх маєтностях Базилевських.

З усних переказів відомо, що саме в цей час до турбаївців долучились і жителі містечка Вергуни. Судячи з прізвищ, висланих після придушення повстання селян, це були представники вергунівських родин Довженків, Кириченків, Клименків. На спільному сході селян було вирішено для суду скласти громадський акт, в якому було б детально

підтверджено їх належність до одного з 76 прізвищ, записаних в 1738 році в компути Миргородського полку. Для уточнення селяни взяли з церков села старі метричні книги, але з'ясувалось, що за багато років книги попсувались і не змогли бути підставою для доказів належності до козачого стану (треба бути відвертими, що, ймовірно, не всі бажаючі були ними з «діда-прадіда» та могли бути «по закону» причислені до козацького стану. Судячи з «Екстракту» головним «виконавцем» волі зібрання було «обрано» О.Коробку. «...Он (О.Коробка – **З.О.**) составил какой-то документ, который должен был служить к выяснению тёмного вопроса о родах, происшедших от 76 человек, записанных в компуты. Так как этот документ составлялся на основании показаний турбаёвцев, которые постоянно и упорно твердили, что они природные турбаёвцы, все козаки, то, вероятно, и составлен был документ в этом духе: надо думать, что не внесены были только захожие в Турбаи или переселённые Базилевскими из других мест, да, может быть, и тех различали не строго» [28,с.158]. Вважаю, що саме брати Капністи, і перш за все В.В.Капніст, який до обрання губернським маршалом очолював шляхетство на Миргородщині, були справжніми авторами проекту цього «документа».

До того, щоб все-таки довести свою правоту, турбаївці «попросили» В.В.Капніста особисто звернутись до Миргородського архіву колишнього козацького полку та зняти копію з компутів козаків. До Миргородського архіву, безумовно, пускали не всіх та відмовити синові славного В.П.Капніста місцеві чиновники не могли. Отримавши копію компутів Миргородського полку з 76 іменами та прізвищами, селяни-козаки тех. побачили, що за 50 років їх прізвища так змінились, що небагато прізвищ сходились із тими прізвищами, котрі були записані в компутах. Щоб довести, що ця ситуація була типовою для того часу, наведу приклад зміни прізвища однієї сім'ї «з діда і отця козаки» (таке формулювання використовувалось у тогочасних реєстрах) м.Вергунів лише за 30 років. Серед козаків «можних ж середніх козаків, котрі можуть конную службу понести» вергунівського куреня Миргородського полку в компуті за 1723 рік згадується «Данило Подоренко. У нього син Савка» [269,с.56]. Зрозуміло, що прізвище Подоренко було похідне від ім'я козака Федора (Федоренка). Але, завдячуючи місцевій вимові, козак Федор став Педором, його діти та нащадки спочатку були Педоренки, потім - Подоренки. Вже в «Реєстрі Хорольської сотні Миргородського полку 1753 року» можна зустріти «с.Вергунов Хорольской сотни... козака Стефана Савина Педорича» [91]. Зрозуміло, що Стефан Педорич, був сином Савки Подоренка, онуком Данила Подоренка. Читач згодиться, що навіть сучасному правнику важко буде довести, що С.Педорич був онуком Д.Подоренка.

Причина була простою і для всіх українських козаків того часу зрозумілою. Справа в тому, що в козаків на той час не було постійних прізвищ. Були прізвиська у Січі – Сіроштан, Перебийніс, Рудолобий, Сивокінь, Біловус та інші, а прізвища брали по батькові. Наприклад

Микола - син Василя - Василенко, а Федір - син Миколи Василенка був уже Федір Миколаєнко. Треба сказати, що такі зміни у записах козаків у компути спостерігались на протязі всього періоду існування переписів козацтва (згадаємо історію потомків Б.Хмельницького остапівських козаків Крикунів). Це вносило неабияку плутанину в козацькі компути. Нерідко передавалися від батька до сина і козацькі прізвиська. Людей прозивали часто між собою не стільки за дійсними прізвищами, скільки за «вуличними» прізвиськами. Кожне підростаюче покоління «змінювало» старі прізвища і прізвиська. Молоді хлопці, особливо за свої риси характеру чи природні вади, отримували нові «притики» (прізвиська). І вже знали на селі чи в містечку не Власенків, Остапенків, Ляшенків, Бобиренків, а Клепача, Комаря, Зуба, Толока, Лемеша, Потурнака, Бур'яна. За деякими «вуличне» прізвисько закріплювалося на все життя як прізвище. Слід додати і велику смертність серед козаків та посполитих у зв'язку з виконанням ними трудових повинностей на будівництві фортець, каналів та укріплених ліній (наприклад, за підрахунками українських вчених, близько третини козаків Миргородського полку, відправлених на виконання трудових повинностей, не поверталися додому – **З.О.**) [271].

Селяни зрозуміли, що довести в законному порядку свою причетність до козацтва буде неможливо. Недарма В.Свербигуз, вивчаючи матеріали справи Київського губернського правління «О бунте в селе Турбаях Говтвянського повіту» 1789 року зробив висновок, що основною причиною повстання було «порушення українського права і нехтування становими правами шляхетства і козацтва. «Турбаївські мешканці оголосили,- сказано в справі,- що всі вони повинні залишитися в козацькому званні, і галасливо заявили, що вони від свого наміру не відмовляться, навіть якщо всі до жодного загинуть або будуть відправлені на заслання. «Ну, якщо тільки всім царством прийдуть нас брати!» - галасливо казали турбаївці». До того ж, О.М.Коробка активно агітував, організовував, навіть залякував непевнених козаків та селян «казнию». Взагалі, на нашу думку, поведив себе, як тогочасний революціонер-підпільник. Недарма, ймовірно, вже під час слідства селяни розповідали, що «слышали, будто Коробка говорил, что если кто в казаки пишется не будет, всех тех кат будет бить кнутом».

В «Екстракті» також зазначалось, що О.Коробці приходилось декілька раз приїздити в Турбаї і жити тут тижнями, «при этом он старался не попадаться на глаза Базилевским или властям: уже перед тем одного ходатая (треба читати – «агітатора» - **З.О.**) Базилевские успели упрятать в тюрьму, где он и умер». Швидше за все, О.Коробка, виїздив з Турбаїв лише на дуже короткий час, як тепер би сказали за отриманням додаткових інструкцій (можливо в маєток П.В.Капніста с.Турбайці Хорольського повіту). Слід зазначити, що їздив часто не сам - козаки «їздили к нему в дом на работу». Мабуть, саме для утримання та підготовки майбутніх «організаторів повстання», а не тільки особисто для себе О.Коробка, «акумулював» кошти, які селяни, згідно з матеріалами

«Екстракту», збирали для нього. «Со двора от 1 руб. до 15 рублей, так что Коробка получил, кажется, рублей до 700; да еще собрали... более 200 смушков, сыра и масла, сукна...» [28,с.158].

Але така «підпільна робота» О.М.Коробки і козаків, котрі «ездили к нему в дом на роботу» (треба, ймовірно, думати для можливої підготовки майбутніх очільників повстання), не дала би своїх плідних результатів, якби не загальна ситуація, що склалась в економіці краю, в думках і серцях більшої частини «шукаючих козацтва та шляхетства». Не можна не враховувати і невдоволення більшості селян посиленням експлуатації, якої вони зазнавали у маєтках Базилевських: в полях, на цегельнях, винокурнях, заводах тощо.

До того ж, на наше переконання, українські козаки, селяни, навіть дрібна шляхта були виховані у патріархальному, волелюбивому дусі, і в більшості своїй, з недовірою і пересторогою ставились до «нововведень», започаткованих освіченими та креативними Базилевськими у своїх маєтках, - промислових підприємств, садів «в англійському стилі», бібліотек з іноземними книгами, співочих «капелій», вбачаючи в них і, справедливо, закінчення цілої епохи - патріархальних вольностей козацьких. Були, вірогідно, серед рядових козаків, селян, бідної шляхти і, навіть такі, що просто заздрили нащадкам простого козака Василя Рудолобого, «скоробагачкам», яким вдалося «вибитись в люди», стати «панамі» та отримати добру освіту.

Вивчаючи історичні документи тієї пори, приходиш до висновку, що в трагічному кровопролитті у Турбаях винні були як Базилевські, так і селяни. Так, Базилевські не могли зупинитись у своїй гонитві за багатством. Поміщики не хотіли йти на поступки селянам. «Они встали прямо на военное положение: - пише О.Єфіменко, - отнимали скот у своих врагов, принуждали к самым тяжелым работам, запирая их, как рабов, на ночь в амбары - в холодные амбары, зимой, что уже имело вид истязательства и т.п.» [34,с.151].

Мало того, ще з кінця 1788 року у Вергунах і Турбаях Іван «Маленький», Іван «Великий» і Степан Базилевські почали відбирати у козаків орну землю, пастівники та луки, прикриваючись намальованими і «височайше» затвердженими «картами» належних їм земель. Про це так співали у знаменитій українській думі (додаток № 6):

Задумали Базилевці
Свій вік вкоротити,
Козаченків-вергунівців
Та й закріпостити.
Порізали вергунівців
Всі поля на карти

Справа в тому, що за указом Катерини II в 1782–1783 рр. відбувалось розмежування Київського і Чернігівського намісництв з Новоросійською губернією, що потребувало підготовки «примерных карт и разделений». Особливо вказувалось, що при встановленні кордонів між

намісництвами, повітами «не могут входить никакие частные споры по землям..., тут не заключается отнюдь намерения прикасаться чьей-либо собственности, следственно назначиваемыя ныне межи никому не могут служить ни в подкрепление присвоенного им, ниже в опровержение законно принадлежащего» [152,с.108-109]. Документи межевих комісій цих років заповненні скаргами козаків, поміщиків «по открывшемуся несогласию в землях от обеих сторон...с помещиками и старожилыми и что каждый присвоает к части своей некоторые земли с хуторами ныне состоящими во владении... владельцев...» [Див: 152,с.99-100].

Недарма сучасний український історик Б.О.Галь у розмежуванні намісництв побачив «спробу приватних власників, громад і монастирів «посредством сего межеванья разорвать земляные споры с давних... времен в присутственных местах ими заведенные, или присвоить тем земли мнительно ими претендуемые», а з іншого – використання цих суперечок адміністрацією для подальшого прирощення території своєї губернії за рахунок земель суміжних губерній [152,с.103]. Зазначу, що розмежування власницьких ґрунтів було не простою і, навіть, небезпечною справою. Недарма, «по землемерской Инструкции должна быть при Землемере военная команда состоящая при одном Ундер Офицере Капрале и восьми человека редовых» [152,с.105]. Ситуація погіршувалась ще і тим, що на ті часи в Гетьманщині «міри, якими визначалась кількість орної землі, були досить різноманітними. Так, в одному випадку кількість ріллі визначалася «саженнями в окружности», в другому - «четвертями посева», третьому – «упругами», «днями» тощо. За таких умов дуже важко, а іноді й зовсім неможливо піддати обліку орні землі, що належали козакам та іншим верствам населення».

Саме Базилевські, ймовірно, одними з перших серед шляхетства Гетьманщини зрозуміли, що за розмежуванням намісництв, повітів обов'язково почнуться спори по розмежуванню маєтностей, ґрунтів між козаками та поміщиками тощо, і тому без намальованих «карт» довести своє право на власність буде важко. Вони, вірогідно, були одними з перших землевласників на Хорольщині, які ініціювали упорядкування та розподіл поміщицьких та козацьких земель, з нанесенням їх на відповідні карти. Мабуть, саме тому Іван Базилевський («Великий») пішов служити у 80-х роках XVIII століття «землеміром» Межевої комісії всього Київського намісництва. Можливо, саме йому і належала ідея, яка була реалізована у Хорольському повіті. Було вирішено, що кількість орної землі буде визначатися однією земельною мірою, а саме в «днях пахоти». У вересні 1786 року Хорольський нижній земський суд, доповідаючи Київському намісницькому правлінню про кількість орної землі, на указ останнього надіслати дані по повіту про те, «в какую цену приходится всякая десятина или по здешнему счислению день земли» [73,с.166]. Всім зрозуміло, що за один день селянин міг обробити більшу чи меншу площу. Все залежало від наявності «тягла» (волів, коней), реманенту, здоров'я

тощо. Тому нанесення полів «на карти» визвало масове обурення серед селянства.

Жителі села Турбаїв, «піддані» Базилевських, з уже зрозумілих причин, «оказались заинтересованными в исходе дела о козачестве их односельчан, все надеялись быть козаками и, узнав о полученном указе, решительно отказались от «підданства» поміщикам [28,с.158]. До того ж, слід додати, що і «природні лиха», які спіткали Полтавщину у ті часи значно погіршили економічне становище більшості селян та загострили без того напружені взаємовідносини з місцевими поміщиками. В архіві Київського губернського правління ще у 1882 році зберігались документи, в яких хорольський земський капітан-справник, поручик Яків Ломиковський (батько вже згадуваного нами хорольського поміщика Василя Яковича Ломиковського) весною 1785 року доповідав графу Румянцеву «по случаю бывшей в прошедшую осень также зиму и по окончании оной ненастности стужи и безкормицы в здешнем уезде пало немалым количеством рогатого скота овец и лошадей». Згідно відомості, складеної царським посадовцем, «павшего скота в уезде: лошадей 1534, рогатого скота 12856 и овец 36965, а всего 51355 голов». Хорольський ісправник доповідав, що «и оставшийся скот и лошади, пришедшие в немалую ударбу доселе находятся в крайнем безсилии и в употребление к работе и езде несостоятельными» [2,с.53-54]. Це пізніше не додало «куті меду» у відносинах між Базилевськими та козаками. Особливо, коли поміщики вирішили «завернути у свої двори» череду громадської худоби с.Вергунів і с.Турбаїв.

Про подальший хід подій О.Єфіменко повідомляє: «Турбаи действительно волновались, и еще до первого приезда суда в январе 1789 г. уже совсем отказались от повиновения своим панам. Мало того, турбаёвцы «разнесли ложные слухи в другие владения (Базилевских), будто бы все и прочих их селений подданные отсуждаются в козаки, и что кто только из подданных их останется в должном своим владельцам повиновении, тем грозят казнию, каковы зловерные их уловки невежд вымысли столько подействовали в сердцах к разврату склонных людей, что других селений многие подданные их, также экономические и дворовые служители у непременных должностей бывшие, остановя свои работы и должности, винокуренные, скотские и др(угие) заводы..., не сдав ни отчета, ни того, что в чьем ведении было, и захватя, что кто могли, прочее же оставив на расхищение другим, убрались все в то же мятежников скопище...» [34,с.151-152].

За матеріалами «Екстракту» повстанцями було створено навіть колективний керуючий орган, своєрідний «республіканський» уряд. «Назвав беззаконное свое скопище комиссиею (різні комісії створювались Національними зборами та повсталим народом під час Великої французької революції (1789-1799 рр.), що в деякій мірі підтверджує наші висновки щодо ймовірної причетності П.В.Капніста до вергунівсько-турбаївських подій – **З.О.**)... разсеяли слух, что в той их

комиссии делается всем Базилевских владений какая то перепись и что не приступившие в их скопище из-за Базилевских в свою бунтовщичью ревизию переписаны.... учредили с тех их подданных сбор на содержание начальников бунта, называемого ими комиссиею, и взыскивают, смотря по имени человека, с каждого от пяти до шестидесяти рублей, приводя тамошних Базилевских подданных до такой нищеты, что многие, продавши последнюю с плечей шубу, вносят требуемую с них сумму, подушного же оклада и других указных выплат не платят и многие платить уже не в состоянии» [28,с.158].

Було також фактично відновлено сільське самоврядування за козацьким зразком: отаманом обрали Семена Цапка (за деякими іншими джерелами, Назара Олефіра), суддею Григорія Яструбенка й писарем Трохима Довженка (його близькі родичі проживали у Вергунах): найважливіші справи розв'язувалися на сільській сходці, а виконавчу владу здійснювали виборні отаман, суддя та писар. Але головна роль відводилась комісії, бо саме на її діяльність більше всього скаржились Базилевські. Знов виникає риторичне запитання, чи могли неписьменні «простолюдини Базилевських», котрі «не могли приискать себе в близости их селения к написанию им куда следует письменной жалобы грамоте сведущаго человека» створити без належних інструкцій своєрідний керуючий орган – комісію, яка би організувала життя, свою поліцію, і навіть після вбивства Базилевських, оборону на величезних територіях маєностей цих паничів. Важко, думаю, не погодитись і з тим, що створена селянами «комісія» дещо нагадувала і «комітети революції», які створювались під час Великої Французької революції. О.Єфіменко у своїй достатньо об'єктивній статті «Турбаївська катастрофа» ще у 1891 році зазначала, що «назначенные для наблюдения над караулами чиновники неоднократно доносили, что жители с.Турбаев разъезжают вдаль своего селения, зачастую вооруженные пиками и другими орудиями, и грозят караулам; кроме того козаки, назначаемые в караулы, тайно убегали с постов, а иные совершенно отказывались от караулов» [34,с.165]. Доречно тут згадати і слова з загальновідомої пісні: «Від Вергунів до Турбаїв покопані шанці (оборонні земляні споруди – **З.О.**)».

Скептики обов'язково зауважать: «Де ті Турбаї, а де та Франція?». Лише повідомлю, що сучасний польський історик В.Свербигуз прямо зазначає, що «вершиною руху «Шукання козаччини» було утворення Турбаївської республіки на 800 осіб на зразок революційної Франції», що відбувається за діяльною участю брата київського губернського маршалка Петра Васильовича Капніста, який після 20-річної поїздки по Західній Європі повернувся на Полтавщину [244,с.101]. Цю думку сьогодні висувають і декілька сучасних українських істориків.

Таким чином, коли у січні 1789 року для виконання Указу приїхало губернське та повітове чиновництво, військова команда та «судові» Говтв'янського нижнього земського суду Київського намісництва ситуація в маєностях Базилевських вже повністю вийшла з-під контролю влади.

Місцеві урядники до приїзду суду «увещевали турбаевцев оставаться в полном повиновении у своих помещиков, но турбаевцы не хотели видеть в этих увещаниях ничего, кроме угодничества властей перед Базилевскими».

Не знати про події на землях Базилевських, враховуючи непоодинокі письмові та усні звернення цих поміщиків в різні, навіть високі інстанції, царська влада не могла. Про все влада знала, але нічого для поступового придушення наростаючого гніву не зробила. І в неї на це були свої вагомі причини, про які піде мова пізніше. Сьогодні зрозуміло, що подальшому кривавому протистоянню між Базилевськими та селянами, що призвів в майбутньому до людських жертв та життєвих трагедій, сприяв і непрофесіоналізм говтв'янських судей та посадовців. У січні 1789 року у Турбаї прибув говтв'янський капітан-справник Клименко і оголосив турбаївцям, що вони мають підтвердити документами, актами та грамотами і іншими «бумагами», що серед них є нащадки тих семидесяти шести козачих родів, котрі були записані в 1739 році миргородським полковником В.Капністом в компути. Слідчі, які розслідували цю справу у 90-х роках XVIII століття звертали на це особливу увагу «...этому «возмущению» много помог сам же Голтвянский нижний земский суд, выехавши на место приводит в исполнение Указ Пр(авительствующего) сената, не имея в руках именного списка тех лиц, которыя были признаны по этому указу козаками. Суд хотел было на месте же узнать от местных жителей, кто именно из них записан был назад тому 50 лет в козаки, узнать «происшедший род» от этих лиц, принадлежавшие им грунты, но, как доносил 1 марта 1789 г. стряпчий губернского магистрата, успеха в этом не было никакого, так что суд уехал ни с чем, заявив, что все жители с.Турбаев от повиновения помещикам отказались, почему и «притеснения делать им не следует» [3,с.158]. Доречно тут буде зауважити, що саме нижній земській суд у Росії тих часів був відповідальним за тишу та спокій в повіті, виконання урядових розпоряджень влади, поліцію, торгівлю, спостереження за справним станом доріг тощо. Про яке чесне правосуддя могла йти мова, якщо засідателем Говтв'янського земського суду був один з братів Базилевичів - колежський асесор Григорій Федорович Базилевський [190,с.342]. Нагадаю, що в цьому ж повіті з 1784 року повітовим предводителем дворянства був Федір Федорович Базилевський. Та навіть, звернувшись з оскарженням до вищого суду, селяни не мали надії на справедливість. За історичними джерелами, його брат Іван (Іоанн) Базилевський («Маленький») працював в ті часи молодшим прокурором Київської верхньої розправи (апеляційна судова установа для однодворців та державних селян – **З.О.**) [278].

«Под двойным прикрытием, могучих Базилевских и воинской команды, представители власти и правосудия не стеснялись высказываться громко, в очень враждебном для турбаевцев смысле. Они подсмеивались открыто над смятением, царствовавшим в Турбах.

Справник Клименко навіть відверто глузував з турбаївців, кажучи що кого небудь з них і відберуть «в силу указа, от Базилевских, то и это будет лишь на самое короткое время». Зрозуміло, така поведінка чиновників, «граничившее с беззастенчивой наглостью, не могло способствовать успокоению умов» [34,с.152]. Враховуючи те, що говтв'янського капітана–сравника Клименка історичні джерела характеризують вкрай негативно, довелось дослідити всі відомості про цю людину. Знайдені вони були випадково у історичній розвідці Л.М.Розсохи про діда М.В.Гоголя. Тепер відомо, що це був Федір Григорович Клименко - один з найближчих друзів діда М.В.Гоголя, який, до речі, як і Г.Ф.Базилевський працював у Говтв'янському нижньому суді і, мабуть, теж був причетний до справи турбаївців (детально про Ф.Г.Клименка - говтв'янського ісправника можна прочитати в «Персоналіях»).

До нашого часу, на жаль, не збереглися історичні джерела про те, що трагічний етап повстання почався саме у м.Вергунах (про можливі причини цього поговоримо пізніше), але за усними переказами, збурені подіями в Турбаях, вергуняни, теж відмовились працювати на панських роботах, виконувати «уроки» базилевичів. До цього додалась ненависть місцевих жителів до власника містечка Івана Федоровича Базилевського «Великого» за насильне переселення частини вергунівських козацьких родин і посполитих з рівнин, на яких вони були поселені ще за часів Апостолів, на неугіддя Косарівки (міщина у с.Вергуни – **З.О.**). Сьогодні, на жаль, невідомі прізвища очільників групи сміливців, які примусили дворецького, ключників, конюших відкрити браму садиби поміщика І.Ф.Базилевського «Великого» у Вергунах. Кажуть, що повсталі добре пом'яли Івану Базилевському боки солоними різками. Треба сказати, що документальних підтверджень саме цьому факту на сьогодні не знайдені, хоч у статті про село Вергуни у «Вікіпедії» навіть зазначено, що у Вергунах вбили одного з Базилевських.

Пан змушений був утекти до містечка Остап'є, і потрапив, як кажуть, з вогню та в полум'я. Вже 8 червня 1789 року (за багатьма іншими джерелами джерелами у кінці травня) для розгляду справи в Турбаї заїхали чиновники повітового Городиського (Градижського) нижнього земського суду (с.Турбаї, разом з повітом були передані на той час, за наполяганням Г.О.Потьомкіна, до Катеринославського намісництва). На чолі був катеринославський суддя (а не київський чиновник), секунд-майор, надворний радник Федір Михайлович Корбе (про це свідчать сучасні історичні повідомлення). Спочатку до Турбаїв дійсно мав особисто прибути київський намісник, генерал - поручик С.Є.Ширков, але у зв'язку із зміною підпорядкування Турбаїв Катеринославському намісництву (а не хворобою, як вважали деякі дослідники) в село не поїхав. Пересічному читачеві можливо бути цікаво знати, що Федір Михайлович Корбе (1750 рр.– після 1817 року), секунд-майор, надвірний радник і колишній суддя Катеринославського «совісного суду», був вже тоді особисто відомий та «обласканий» самою імператрицею. Ще на

початку червня 1787 року в Полтаві, йому серед інших військових та цивільних начальників, чиновників Катеринославського суду, було пожалувано орден св.Володимира другого ступеня. Після видання в 1787 царицею маніфесту про секуляризацію церковного і монастирського майна, Ф.М.Корбе особисто закривав Святогорський монастир. З 1787 по 1795 рік був директором економії Катеринославського намісництва (а не київським чиновником як стверджують деякі джерела – **З.О.**) [324].

Судячи з рапорту київського намісника малоросійському генерал-губернатору П.Румянцеву-Задунайському про повстання в с.Турбаях від 26 червня 1789 року разом з Ф.М.Корбе до села приїхали: «стряпчий губернского магистрата Кононович, исправник Захаренко, дворянский заседатель Яновский (дід М.В.Гоголя – П.Д.Гоголь-Яновський – **З.О.**), уездный стряпчий Махно», котрі, за словами О.Єфіменко, «с первых же своих шагов на турбаевской территории заявили себя решительными сторонниками Базилевских». Зауважу, що приїзд саме Ф.М.Корбе був не випадковий. Його рідний брат, титулярний радник Іван Михайлович Корбе по службі з межування земель у Київському намісництві був, вірогідно, близько знайомий з секунд-майором, «землемером Межевой комиссии» Іваном Федоровичем Базилевським «Великим» (найвірогідніше, не Ф.М.Корбе, а саме розписки його брата І.Ф.Корбе про позичені гроші, пізніше знайшли, за повідомленням О.Єфіменко, повсталі козаки, у домі Базилевських) та з губернатором С.Є.Ширковим. «Советник Корбе, представляющий собою лицо губернатора, который не явился сам, хотя и должен был явиться в силу предписания из Петербурга, поселился в доме Базилевских: турбаевцы могли знать..., что он был у Базилевских в числе крупных должников. С ним поселился стряпчий и некоторые другие из должностных лиц.» [34,с.152]. Чиновників, які прибули до села, охороняла військова команда з 25 єгерів в повному озброєнні на чолі з офіцером. Однак суд перш-за все хотів «принести Базилевским в жертву Коробку». Так про подальші події розповідає О.Єфіменко у своїй праці «Турбаївська катастрофа»: «Раз уехал ни с чем, суд снова появляется в Турбаях в усиленном составе и с расчетом на содействие военной команды, которая оказалась расквартированной в Турбаях: он имеет в виду не только приведение в исполнение сенатского решения, но и обвинение Коробки». В п'ятницю, 8 червня 1789 року, коли суд мав оголосити своє остаточне рішення, 50 турбаївців, очолювані Степаном та Леонтієм Рогачками і Семеном Помазаном пішли до хати, де знаходились представники суду, щоб висловити свою думку. За ними пішли, на всяк випадок, понад 300 молодих хлопців (серед них, можливо, були і жителі сусідніх сел), до яких приєднались, ймовірно, деякі вергунівські козаки та парубоцтво, яке «прибігло» верхи і на підводах до Турбаїв послухати остаточне рішення суду. «Не трудно себе представить, - пише О.Єфіменко, - с какими чувствами шли турбаевцы в судейскую избу 8 июня. До отхода они еще раз дали друг другу обещание «не поддаваться». Шло их пятьдесят человек... Другая часть громады оставалась на дворе у атамана».

Лише тільки суд приступив до розгляду справи, як турбаївці «єдинодушно отказались отвечать на какие-либо относящиеся сюда вопросы, заявляя, что они все козаки. Очевидно, они боялись дать какими-либо своими ответами новое орудие в руки враждебной им власти» [34,с.152-153]. В результаті суд визнав козацькими лише 29 родин [327] Не виключаємо, що прийняття такого рішення судом не відбулося без втручання, працюючого тоді у готв'янському суді чиновника (пізніше судді) Григорія Федоровича Базилевського та за допомогою певних грошових подарунків, зроблених багатіями Базилевськими місцевим урядникам. Колишній полковий канцелярист О.Коробка також був на суді, хоч до цього переховувався від властей та Базилевських. Судячи з «Екстракту», суду вдалося, якимось «ласкавим чином» його запросити, і він з'явився сам. Але коли турбаївці побачили, що «из представителя их интересов Коробка превращается перед лицом суда в подсудимого, они начали грозить суду, что пойдут на Базилевских и разнесут их в прах, а когда угроза не подействовала, кинулись и, насильно выхватив Коробку, увели его с собой».

Цікавою є подальша доля «шукача шляхетства» О.М.Коробки. За матеріалами згаданого вище «Екстракту», він таки знову був взятий судом під варту і вивезений з Турбаїв. Припускаємо, він сам повернувся до суду, бо відчував, що прямих доказів його винуватості у слідства немає. Можливо, була ще якась таємна домовленість з тими, про кого ми можемо лише здогадуватись... Судді інкримінували у якості злочину Коробці, що «он, будучи грамотен и, как показывает, указы и законы знающ, должен был верителей своих, яко простолудинов, кои, уверив ему, действительно могли бы его слушать, приводит в скромность, молчаливость и тщение». За цю «по-видимому, единственную доказанную вину Коробка был присуждён к наказанию плетьюми на месте преступления, т.е. в Турбаях. Но Турбаи в это время были уже в таком состоянии, что нечего было и думать являться туда с Коробкой».

Про подальшу долю цього українського «революціонера-підпільника» джерела не повідомляють. Лише зазначу, що у 1812–1813 рр. керуючим маєтками Кочубеїв був такий собі Коробка [Див.:78]. Пізніше, у «Родословній книзі дворян Полтавської губернії», яка велась предводителями губернського дворянства з 1795 року своє почесне місце зайняло прізвище якихось дворян Коробок... За іншою інформацією після подій в Турбаях він помер в Лубнах. Відомо, що Т.Г.Шевченко, який дуже цікавився подіями в Турбаях, за твердженням Л.Розсохи в її історичній розвідці «Шевченко на Миргородщині», перебуваючи в 1845, 1846 і 1849 рр.(5 разів) у Миргороді майже завжди зупинявся в хаті миргородського козака Павла Микитовича Коробки! [240]. Можливо П.М.Коробка був якимось родичем Осипа Микитовича Коробки і Т.Г.Шевченко спеціально приїздив, щоб почути «з перших уст» про ті події.

Селяни подали до суду підговлений ними громадський акт, але судді заявили, що «суд который действует по законам императрицы, не может с ними считаться..». Селяни заявили, що готові доводити «своє казачество только смертю».

Події у Турбях вступили у вирішальну фазу, в якій вже не було місця ні розуму, ні виваженості. Причому з двох боків: ні з боку влади, ні з боку селян... «Турбаевцы, – зазначає О.Єфіменко,- с страшною наглядністю доказали, что они умеют действовать и без уроков и подстрекательств Коробки». Тут ще слуги, за наказом Івана («Маленького») і Степана Базилевських, пішли на крок, який призвів до величезного соціального вибуху у Вергунах і Турбях. Майже одночасно були «зайняті» за потраву поміщицьких полів вергунівські і турбаївські «череди» козацько-селянської великої рогатої худоби і овець та були загнані до поміщицьких господарських дворів.

Составили вергунівці
З Турбаями раду, —
Обступили панську оселю
Спереду і ззаду.
(додаток № 6)

О.Єфіменко так розповідає про подальші події: «Внезапно по селу пробежали роковые слова: «занимают череду» и тотчас же достигли как до судейской избы, так и до двора атамана. «Занимают череду», т.е. забирают стадо. В один момент волнение охватило село (причины зрозумілі, якщо згадаємо, про величезний мор домашньої худоби, який пройшов у багатьох повітах Полтавщини весною 1785 року – **З.О.**). Воинская команда, зашевелившаяся было при виде поднимающейся бури, была тотчас же разбросана и обезоружена, впрочем, сделать это было нетрудно, так как оружие её самым мирным образом было сложено в клуне». Селяни на чолі з Павлом Олефіренко, братами Мусієм і Манойло Пархоменками, Григорієм Величко, братами Степаном і Леонтієм Рогачками роззброїли солдат і побили, зв'язали та закрили царських урядників (після придушення повстання їх присудили до смертної кари, яку замінили каторгою – **З.О.**). «Всякий захватывал в качестве орудия, что попадалось под руку. Вероятно, и тот кто крикнул первый: «В господский дом!» не сознавал, что он сделал...».

Турбаївці (впевнений, що серед них були і жителі сусідніх сел. і Вергунів – **З.О.**), на чолі з Семеном Помазаном взяли за вили, коси, сокири, дрючки і рушили до садиби Базилевських. «Вероятно,- пише О.Єфіменко, - весть о происходящем - как ни быстро все это делалось - достигла до усадьбы раньше, чем прибежал народ; по крайней мере, двери были уже заперты. А может быть, Базилевские, живя по-пански, ещё спали, так как был всего только десятый час утра. Но что могло задержать этот страшный людской поток, весь насыщенный мстительной злобой? Он ворвался через окна, через выбитые двери, и в один момент затопил, раздавил, разнёс это уютное богатое гнездо... Несчастные владельцы и их

сестра (Степан, Іван «Маленький», Мар'яна – **З.О.**), все троє були - мало сказати - убиті, а заковані до смерті...» [35,с.153] В своєму рукописі «Місто Хорол та його повіти» Т.С.Бридун пише, що «озвіріння було таке велике, що коли здавалось вбита сестра Базилевських очуняла й піднялась з підлоги на ноги, хтось з юрби побачив це у вікно й зараз же сповістив своїх товаришів, котрі увірвались у кімнату до нещасної і добили її» [212]. За іншими переказами, які були надруковані М.Горбанем у 20 роки ХХ століття «невеличка дівчинка-панночка сховалася на піч. Козаки, побачивши її, почали говорити: вона ще мала, за віщо її бити, нічого нікому вона ще не зробила; та у відповідь на це, одна з бабів зазначила: «не нам, так дітям нашим буде від неї лихо»,- і це був смертний присуд для панночки». [20,с. 167].

Картина Б.Кузнецова «Повстання селян в с.Турбаї (копії взято зі статті Ю.Гарматного «Повстання та громадське самоврядування в селі Турбаї». 14 листопада 2020.Сайт: Справжня історія України-Русі та Московії).

«В господском доме – пише О.Єфіменко,- находилась в это время советник Корбе с стряпчим, земским исправником и другими должностными лицами. Корбе вышел к толпе и умолял пощадить его жизнь, обещая сделать все, что от него потребуют. И его и других - осыпали бранью, угрозами; не обошлось и без побоев: на Корбе видели окровавленный халат, у кого-то была перебита рука. Но ни убийств, ни истязаний не было больше» [34,с.154].

Але О.Єфіменко, ймовірно, не говорить, або не знає, всієї правди. Тепер зрозуміло, що бройний наступ на чиновників та панів Базилевських був спланований та підготовлений заздалегідь (недарма, мабуть, їздили до О.М.Коробки деякі турбаївські селяни). Київський намісник С.Є.Ширков у

своєму рапорті малоросійському генерал-губернатору П.Румянцеву-Задунайському, описуючи ці події в Турбях, підкреслював, що «вдруг стала наповнена вся улица народом с разными орудиями, к убийству приготовленными, как-то: пиками, косами, ружами и тому подобными, и число их умножилось бабами и обоего пола малолетными». До того, за іншими джерелами, після розгрому дому Базилевських «Дворовые люди... были избиты и изувечены до полусмерти».

Зазначу, що в той день, за історичними джерелами, у будинку Базилевських гостювали «надворний советник Степан Тарна(о)вський та паж цариці Катерини II Остроградський. Відомо, що Олександр Андрійович Остроградський, 1774 року народження (на момент подій йому було лише 15 років) в 1786 році був «определён к Высочайшему двору пажем». З представниками цього роду у Капністів були давні рахунки. Батько «недоросля» О.Остроградського, Остроградський Андрій Федорович (1734/1737–1774.8.11.), з 1764 року - підкоморій Остапівського повіту був сином Федіра Матвійовича Остроградського, останнього миргородського полковника, який, як відомо, був особистим ворогом миргородського полковника В.П.Капніста. Ще у 1741 р. Василь Капніст подав у Сенат донос про вчинення слідства над козацькими старшинами Остроградськими, які, з його погляду, неправомірно скупили хати у жителів сел Голтва, Хорошок, Ламане.

Молодий О.А.Остроградський, скоріш за все, приїхав на гостини до свого рідного дядька, сусіда та товариша родини Базилевських, вже згадуваного нами Павла Федоровича Остроградського (1732–1813 рр.). Сьогодні, завдячуючи повідомленню В.Л.Модзалевського у III томі «Малоросійського родословника» відомо про подальшу долю малолітнього О.А.Остроградського, який невдовзі після турбаївських подій (лютий 1790 р.) був звільнений «по болезни» (ймовірно, пов'язаної з подіями, які йому прийшлося пережити в Турбях – **З.О.**) з пажеського корпусу», недовго служив у гвардії, після виходу у відставку у 1791 році, повернувся на Україну і проживав весь час до своєї ранньої смерті у Градижському повіті на Полтавщині.

Можливо, якби не події, свідком яких він мимоволі став, з нього виріс видатний державний діяч, як і його близький родич видатний математик М.В.Остроградський. Другим невідомим учасником цих кривавих подій був Степан Тарнавський. За повідомленням І.Кривошеї, Степан Якович Тарнавський (1751/1754 – ?), навчався за кордоном, у 1755 році – бунчуковий товариш, з 1788 року - надвірний радник, член Генеральної рахункової комісії. Мав 1020 підданих. Був одружений з 1783 року на Настасії Василівні Туманській, доньці генерального писаря, з 1779 року – дійсного статського радника Василя Григоровича Туманського (1720-1789 рр.). Мав синів Якова (Гигорія), Василя, доньку - Олександру [191,с.365]. За інформацією В.Л.Модзалевського, якийсь Степан Якович Тарна(о)вський (1740 р.н), був предводителем Пирятинського повітового дворянства. Присутність цих людей у домі

Базилевських в ті дні, була, вірогідно, не тільки черговою зустріччю колишніх товаришів по навчанню в пруському університеті (судячи з віку С.Я.Тарновський, син генерального бунчужного навчався разом з І.Ф.Базилевським «Маленьким» за кордоном), чи просто освічених людей, але і проявом моральної підтримки братів Базилевських в їх запеклій боротьбі проти «шукачів козацтва». Історія родини Тарновських середини XVIII століття також була багата фактами «гвалтовного» захоплення ґрунтів, хуторів у козаків та мілкої шляхти на Полтавщині.

Зауважу, що пережите у домі Базилевських зблизило назавжди долю цих двох родин. Пізніше, незважаючи на поважний вік С.Я.Тарновський одружився на доньці О.А.Остроградського – Парасковії Андріївні (вважаю, що В.Л.Модзалевський мав неточну інформацію – **З.О.**) Відомо, що Григорій Степанович Тарновський був відомим українським меценатом. У його маєтку Качанівка творили М.Глінка, М.Гоголь, Т.Шевченко, М.Маркевич. Відомим своїм багатством був його брат - Василь Васильович Тарновський (1810–1866 рр.). Син останнього-колекціонер, меценат Василь Васильович Тарновський –«Молодший» (1839–1899 рр.) був засновником широковідомого музею у Чернігові. Свою колекцію українських старожитностей він подарував місту. В.В.Тарновський був одним із головних меценатів, на кошти яких було збудовано у Києві пам'ятник Богдану Хмельницькому.

Тепер зрозуміло, чому молоді Базилевські танаближені до них слуги – «дворня» не захищались, хоч, безумовно, мали достатньо вогнепальної зброї та вміли нею користуватись. Адже з історичних джерел тих часів відомо, що «многочисленная дворня не была для помещика только роскошью – она была в те времена необходима... помещику ещё и для защиты от разбойников». Безумовно, у молодих панів була зброя для захисту і «могучі» Базилевські могли себе оборонити. Причина криється не тільки в їх бажанні зберегти життя їх маленькій сестрі Марьяні, своїм гостям, і перш за все малолітньому сироті Олександрю Остроградському. Вони не хотіли використовувати вогнепальну зброю і проти малолітніх дітей, яких батьки взяли разом з собою до будинку Базилевських. Брати безумовно сподівались на те, що, якщо не нанесуть шкоди нападаючим, вони збережуть їм і собі життя. Але, як кажуть: «Довго запрягали, та швидко поїхали...».

На наступний день усіх чиновників і солдат відпустили на волю, попередньо взявши від переляканих урядовців розписку, що всіх селян добровільно переведено в козаки [328]. Окрім того, вони добились, як зазначено в матеріалах «Дела 1789 г. о бунте в селе Турбаях Голтв'янского уезда», - щоб їм дозволили, обрати сільським отаманом Василя Цапка, який під час повстання помер («удова Цапиха» згадується серед селян, які були виселені з села в південні землі), а «крім того судью и выборного». «В этот же день турбаевцы учредили из среды своей караулы на всех дорогах, чтобы никто не мог ни выехать из селения, ни въехать в село без их ведома» [28,с.162-163]. До речі, солдати - рекрути боялись повертатися

до своїх казарм, де вони могли бути жорстоко покарані, і попросивши у селян цивільний одяг, рушили в необхідні краї Дону, Кубані та Таврії [328].

«К утру же был готов для властей такой ультиматум. Они должны были выдать турбаевской громаде такие документы: судебное постановление о признании их всех, за небольшим исключением несомненных подданных Базилевских, козаками; бланк пропускуного билета в Киев, чтоб ехать туда выборным хлопотать по своим делам; удостоверение в том, что все это выдается добровольно. Затем турбаевцы потребовали, чтоб суд приложил свои печати ко всему богатому имуществу, оставшемуся после Базилевских. Как только все было написано, подписано, припечатано, предоставили властям ехать на все четыре стороны. Тотчас же были выбраны и отправлены к Потёмкину ходоки, которые, кстати сказать, несмотря на вынужденный у суда «банкет» (пропуск – **З.О.**), никуда не дошли, потому что были схвачены и арестованы на дороге» [34,с.155].

Поїхав собі і Федір Михайлович Корбе, який після турбаївських подій до 1795 року був директором економії Катеринославського намісництва (а не київським чиновником). Не зрозуміло, чому чиновник, який фактично своїми діями та своїх підлеглих «спонукав» селян до повстання проти Базилевських, не зміг захистити останніх, не був покараний царицею за «бездіяльність». Можливо, він просто добре відчув, що саме хоче від нього його головний «роботодавець».

Більшість селян, козацтво ближніх сіл підтримали «базилевців». Підкреслимо, що сусіди-поміщики не тільки не прийшли на допомогу Базилевським, а навіть не повідомили «кого треба» про трагічні події. З «Дела 1789 г. о бунте в селе Турбаях Голтвянского уезда» відомо, що тільки через тиждень, 14 червня 1789 року про події, які відбулись у с.Турбаї довідався «правитель Киев(ского) Нам(естничества) и сделал распоряжение об отправлении для усмирения бунтовщиков 160 человек нижних чинов при секунд-майоре и двух офицерах, вместе с одной пушкой и зарядным ящиком. Независимо сего, по распоряжению голтванскаго земскаго исправника, учреждены на границах голтвянскаго уезда и в других местах строжайшие караулы, чтобы турбаевцы не могли убежать из своего места жительства [28,с.164].

Скажімо відверто, що лише брати Базилевські вбачали у «турбаївській справі» величезний юридичний прецедент і вимагали суворо покарати винних. «Оставив дома свои, скитаемся – писали вони, - по чуждым, а ныне убежища и места не находим, где бы могли себя обезопасить и не беспокоиться и принуждены в отдаленнейшия места удалиться» [34,с.164]. Вони продовжували вимагати від цариці «разыскать и наказать «убийцов, разбойников, проливших кровь, которая вопиет к небу о мщении». Лише завдячуючи десяткам, якщо не сотням листів, скарг, звернень рідних братів загиблих - Андрія, Григорія, Івана «Великого», особливо старшого брата - полковника, Остап'євського

поміщика Петра Федоровича Базилевського (помер до 1801–1803 року) розпочалося слідство.

Правда, з розглядом справи про вбивство Базилевських влада Петербурга чомусь не квапилась. З одного боку, йшла російсько-турецька війна 1787–1791 рр., у Франції – революція, з іншого, і це вже для нас доведений факт - В.В.Капніст, використовуючи колишні зв'язки свого тестя, обер-прокурора Урядового Сенату Олексія Панасовича Д'якова (1720–1789 рр.) і знайомого йому Г.Р.Державіна, який з 1791 по 1793 рік був статс-секретарем Катерини II, намагались вирішити розгляд справи на користь селян. Та і сама «матінка-цариця», про що піде мова далі, з певних причин, не вельми поспішала з покаранням винних.

Особисто зацікавлений у гальмуванні розгляду цієї справи у Сенаті був і сам «светлейший князь» Григорій Олександрович Потьомкін, у якого вже давно визрів план переселення селян Базилевських у свої «вільні від людності» таврійські володіння. Він навіть, під час турбаївських подій, звернувся до Катерини II з листом, в якому писав, що вважає за шкідливе вживати військову силу проти «своих і всередині землі», бо, мовляв, звістки про це можуть викликати за кордоном погані чутки [328].

У своїй повісті «Исчезнувшее село» В.Т.Юрезанський підтверджує ці факти: «А остапьевский помещик Петр Федорович Базилевский, похоронив братьев и сестру, ...немедленно поскакал в Петербург с огромной жалобой к царице. Екатерина передала дело всеильному вершителю судеб государственных - Потёмкину... Потёмкин, решил воспользоваться этим случаем для увеличения своего собственного богатства: он хотел выкупить турбаёвцев у Базилевских казёнными деньгами и переселить на свои южные заднепровские земли [124].

Про це пише і О.Єфіменко: «Наследники убитых, четыре брата Базилевских (Григорій, Андрій, Петро, Іван «Великий» – **З.О.**), засыпали учреждения жалобами, пустили в ход и подкупы, и связи, чтобы добиться строжайшей кары для Турбаев. В конце концов... разбирательство преступления пошло обычным в те времена медленным ходом. Потёмкину, тогдашнему новороссийскому генерал-губернатору, принадлежит значительная роль в турбаёвской истории. Не позже как через месяц Екатерина «узнала об этом выдающемся событии и передала руководство делом Потёмкину». Тот, со свойственной ему быстротой, решил устроить выкуп подданных у Базилевских - наследников, братьев убитых, и выкупленных крестьян, также и козаков, переселить на свои заднепровские земли. «В этом смысле уже и состоялось его распоряжение Коховскому (повне прізвище Нечуй-Каховський – **З.О.**), правителю Екатеринославскаго наместничества, не озлоблять турбаевцев притеснением, а учиненное ими зло оставить до рассмотрения, лишь бы турбаевцы дали следуемый с них сбор хлеба и казенный подати и исполнили наряды. Но видно, что и последнее требование правления не было исполнено, потому что турбаёвцы все еще

продолжали бунтовать, и местное уездное начальство боялось обращаться к ним с какими-либо требованиями» [28,с.164].

Історія зберегла «Рапорт катеринославського, таврійського і вознесенського генерал-губернатора Г.Потьомкіна Катерині II» від 9 липня 1789 року про події в Турбаях. Наведу витяг з цього важливого документа: «Жители с.Турбая, издавна спорящие с помещиком Базилевским, получили решение Сената в свою пользу. Но споры еще по некоторым неясностям продолжались. Турбаевцы не приняли определения наместнического правления и, раздражась, наконец, убили двух братьев Базилевских и сестру их. От губернатора киевского требовано было команды военной, но я сие оставил, почитая вредным по теперешним обстоятельствам употреблять военную руку против своих и внутри земли, о чем бы сведав, заграничные произвели нелепые толки с умножением дела. Сие селение близко весьма границы новой Екатеринославской губернии: уповаю, что войдет. Если угодно В.И.В. повелеть мне, то я без всякой силы сделаю с ними все то, чего они достойны...» [300]. Саме Г.О.Потьомкін заборонив київському наміснику використовувати проти козаків війська і направив до них для переговорів «кавалера», колежського радника, у 1784–1795 рр. - радника Єлісаветградського намісницького правління Олександра Михайловича Титова [202,с.109] та згодився прийняти особисто 3 ходоків від козаків.

Слід зауважити, що вергунівські, турбаївські, остап'євські козаки після повстання зрозуміли, що розплата за загибель Базилевських не забариться і тому мали велику надію на «милість» правителя півдня Малоросії «светлейшого князя». Їх ходоки, за деякими джерелами, в пошуках зустрічі з ним дійшли до Херсона, потім до самих Ясс, де стали свідками смерті князя у жовтні 1791 року, не встигнувши вручити йому своє «козацкое прошение». Ймовірно, вони просили «светлейшого» князя лише про те, щоб він посприяв переселенню їх усіх в одне місце.

Вважаю, що таке рішення дуже не просто далось «светлейшому князю» Г.О.Потьомкіну і Катерині II. Вони відчували, як наростає «тиха» ненависть українського шляхетства і козацтва до того, що робилося в Україні. Розуміли, що надалі це може перерости в відкрите, збройне протистояння нащадків колишньої козацької сотенної старшини, більшість яких, завдячуючи різним «уловкам», зокрема територіальному перерозподілу земель Малоросії, залишилась без шляхетства і навіть без маєтностей. Тут не останню роль могли зіграти і прості селяни - «шукачі» українського козацтва.

Такий підхід до цих трагічних подій з боку цариці безумовно був також пов'язаний з ситуацією, яка склалась на Правобережній Україні, де саме у 1789 році місцева польська шляхта була серйозно налякана чутками, що російська імператриця Катерина II направила своїх агентів, щоб «взбунтовать...хлопов на поляков» [35,с.121-122]. Це опосередковано може свідчити, що правителька Росії могла вбачати в подіях на землях Базилевських серйозний важіль в боротьбі не тільки з «гоноровою»

польською, але і українською шляхтою, яка повинна була нарешті зрозуміти, «хто в хаті господар», головний захисник їх маєтностей і не помишляти про автономію. Разом з тим, налякана подіями у Франції центральна влада зрозуміла, що їй непотрібно «розбурхувати» антипоміщицьку козацьку «революцію». Саме «революцією» називала турбаївські події свого часу О.Єфіменко. Було прийняте мабуть єдине вірне на той час рішення – чекати, спробувавши розділити базилевських «республіканців» на козаків і селян, «розкласти» їх зсередини пияцтвом та неподобствами. З іншого боку, потрібно було наглядно показати всьому місцевому шляхетству до чого, зазвичай, доводять народні «бунти» та беззаконня і хто їх може придушити.

В Турбаях після загибелі Базилевських влада спочатку перейшла до обраного козаками отамана Василя Цапки, який твердою рукою на початку подій утримував порядок на селі. «Турбаевская громада, - пише О.Єфіменко, - твердо установилась на своей своеобразной политике, которую можно назвать политикой пассивного сопротивления. Она не причиняла никакого зла то и дело наезжавшим в Турбаи властям, но решительно не исполняла никаких их требований и предписаний. Притом турбаевцы имели вид настолько подозрительный, что власти, повидимому, с крайнею неохотой появлялись в Турбаи, и при первой же возможности спешили оттуда выбраться. Чего хотели добиться турбаевцы своим образом действий - трудно сказать: очевидно одно, они были твердо убеждены, что «высшия правительства до которых надо добратсья, окажут им снисхождение и правосудие, а все низшия, который к ним наезжают, их злые враги, сплошь подкупленные, и готовые утопить их в ложке воды» [34,с.157]. Треба бути об'єктивним: з часом деякі жителі села вже почали виходити з-під контролю громади. «Триста освирепевших турбаевцев», по свідельству властей, наезжавших в Турбаи, «провожают все время в непрестанном пьянстве и чрез то не имея никакого здравого разсудка, каков долженъ иметь трезвой человек, готовы всегда поступить и на самоважнейшия неистовства, и в селе Турбаях не видно даже ночью нигде ни самомалейшаго благочиния и тишины, но во всякое время жители тамошние мужчины и женщины со взрослыми, детьми, собравшись партиями, ходят по трем шинковым домам (їх поява у такій кількості в формально поміщицькому селі взагалі не зрозуміла, бо це було заборонено – **З.О.**) и обращаясь в пьянстве, производят междуусобную брань и драку. «Триста освирепевших» из двухтысячнаго населения Турбаев управляли теперь течением турбаевских дел, и это не замедлило отразиться такими последствиями» [34,с.157]. Більшість селян козацькі турботи не хвилювали, активної участі в подіях вони не приймали.

О.Єфіменко пише: «Началось расхищение имущества, прежде всего с погреба, где хранились напитки, и с винокуреннаго амбара. Затем атаман с громадой, еще в течение 1790 г., раза два доставал из кладовых деньги... Стали и отдельные лица доставать себе потихоньку,

подкапываясь под стенки, ломая замки, то одно, то другое, кто кусок сала, кто штуку сукна, кто денег. В августе 1791 г., т.е. через два года после убийства, атаман (ймовірно, В.Цапко – **З.О.**) забрал остальные деньги и документы, а затем имущество предоставлено было громаде «на лоток и разграбление... Целых шесть дней тянулось это разграбление... Некий корнет, случайно проезжавший через Турбаи в это время, так описывает то, что он там видел: «Едучи дорогою, лежащею мимо дома убиенных господ надворных советников Базилевских, видел в оном дворе и около двора толпу народа..., тамошних турбаевских жителей, во образе бунта кричащих и грабящих тот дом, несущих с онаго за двор в дома их или куда-то в другое место разное движимое имение, как то шубы, платье, полотна, разную посуду, деньги и пр.». Его увидели и повели в один двор «где также было множество турбаевских жителей пьяных и пивших горячее вино, начали оным его потчивать и принуждать пить, угрожая, если воли их исполнять не будетъ, боем, почему он... принужден был выпить поднесенные ему три рюмки,... то вдарили его большою палкою, а затем отпустили. На самом конце селения он нагнал двух мальчиков, несущих две книги во французском переплете (такі книги коштували неймовірно дорого – **З.О.**), и на его спрос они согласились их продать за две копейки. Хлопотало над разнесением панского имущества все село, мужчины, женщины и более взрослые дети. Разбили все кладовые, каморы, каретные, хлебные и иные амбары. Все, что оставалось еще «из денег, платья, столовой каменной, серебряной и золотой посуды, хлеба, напитков, припасов и иных вещей», все было разнесено «до последка»; забрали все, какие оставались, документы..., словом, все разорили и истребили. Даже самыя самые стены некоторых строений были пробиты насквозь (мабуть шукали схованки – **З.О.**). Библиотека расхищена, а многие книги порваны в куски. Разломали ограду около сада, «заведеннаго на аглицкий манер», и пустили туда свой скот». [34,с.158].

«Теперь турбаевцы почувствовали себя уже вполне господами. Они начали распорядиться всякими хозяйственными материалами и запасами, которые были скоплены в экономии Базилевских; хозяйничали в их лесах и т.п. Мало того, земли Турбаев находились в чрезполосном владении с землями Кринок и Остапья: слобода Кринки принадлежала убитым, местечко Остапье — другим братьям Базилевским. Турбаевцы, пользуясь близостью, «разсеяли возмущение» так что население и здесь начало «производить разныя буянства и управителей угрожает убивать». В то же время турбаевцы всюду открыто заявляли, даже и перед судом, что они намерены истребить всех Базилевских. Базилевские не смели показаться не только в Турбаях, но и в других своих ближайших».

Цариця та її придворні розуміли, що проблеми, які потребували свого вирішення: «разыскать преступников, чтоб удовлетворить правосудие; разыскать и возвратить разграбленное имущество Базилевских; переселить турбаевцев, согласно предположению Потемкина...» вимагали від виконавчої влади належного і швидкого

реагування. Але було ще одна причина, яка, на мою думку, гальмувала прийняття владного рішення про перехід до активних дій - ніяк не могла заспокоїтись українська шляхта, яка «в пошуках свого дворянства» осмілилась мати свою думку. «Малоросійське дворянство», на думку російських вельмож, було завжди другосортним (згадаємо відношення російських бояр до вихідців з наших земель князів Глинських – **З.О.**), бо не залишило надії відновити автономію і Гетьманщину, узявши до себе в союзники рядове козацтво та поспільство. «Ви хочете бунту,- думали деякі «російські аналітики»,- ви його отримаєте... Лише потім подивимось, що з ним ви зможете зробити... І до чого він може привести...» [34,с.158-159].

Але українська ще плекала надію, що події у Турбях будуть лише початком загальноукраїнського повстання проти російського царизму. В цій боротьбі вони сподівались знайти підтримку на Заході. Сьогодні загальноновизнано, що саме в цей час, у квітні 1791 року Василь Капніст у Берліні веде таємні переговори з канцлером Пруссії Евальдом-Фрідріхом Герцбергом про можливість підтримки королівством повстання козаків проти Росії. Про це свідчить доповідна записка канцлера до короля: «До мене таємно прибув дворянин з Малоросії або Російської України, який називає себе Капністом. Він твердить, що його послали мешканці цієї країни, що доведені до крайнього відчаю тиранією, яку російський уряд, а саме князь Потьомкін, здійснював над ними, та що він хотів би знати, чи на випадок війни вони зможуть сподіватися на протекцію вашої величності – в такому випадку вони спробують скинути російське ярмо. Він каже, що це була країна давніх запорозьких козаків, від яких забрали всі їхні привілеї, кинувши їх під ноги росіян» [221]. В.Капніст в конфіденційній розмові, що відбулася 24 квітня 1791 року, заявив міністрові таке: «Він (В.В.Капніст – **З.О.**) надісланий своїми земляками, які, доведені до крайнього розпачу тиранією російського уряду, зокрема князя Потемкіна, хотіли б знати, чи можуть вони, в разі війни (Пруссії з Росією), рахувати на протекцію пруського короля, коли вони спробують скинути російське ярмо. Капніст пояснив, що справа йде про країну колишніх Запорозьких Козаків («Військо Запорозьке»), в яких відібрано всі їх привілеї, а їх поставлено на стопу росіян (en les mettant sur le pied des Russes); що там утворено 28 кавалерійських полків, кожен по 800 чоловік, які служать Росії, хоч вони воліли б відновити давню козацьку конституцію...; що імператриця сформувала 5 губернь - Катеринославську, Харківську, Київську та інші (себто Новгородсіверську і Чернігівську)» [222]. Катерина II про це вірогідно не знала, бо жорстко покарала б Капністів. Або, навпаки, знала і розуміла, що сил і головне масової підтримки з боку селянства і козацтва України в колишньої «козацької еліти» і, зокрема, Капністів вже немає.

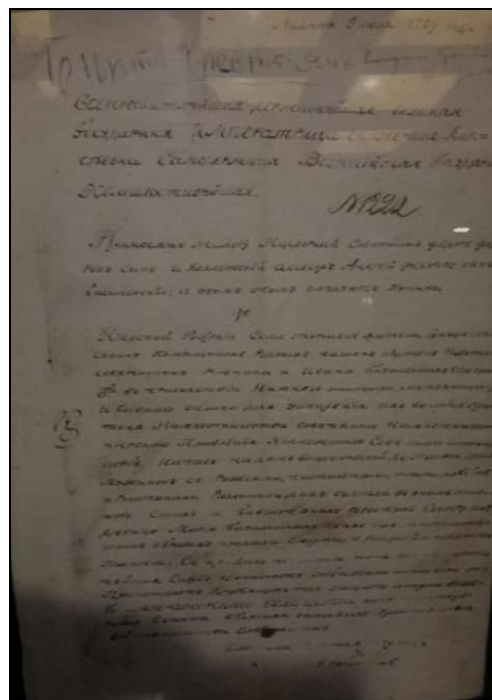
Тим часом Г.О.Потьомкін помер. Після смерті «світлішого» князя нікому було затягувати справу «базилевців», нікому, здавалось, турбуватись за них. «В марте месяце 1792 года в Турбаи приехал

Коховский: именным указом царицы руководство расследованием убийства Базилевских было поручено ему (за історичними джерелами на той час В.В.Нечуй-Каховський вже «был человеком пожилым и тяжело больным...»).

На нашу думку, рішення було далеко не випадковим і вимушеним. Справа в тому, що В.В.Нечуй-Каховський був молодшим братом генерал-аншефа Ка(о)ховського Михайла Васильовича (1734-1800 рр.), який після смерті Г.О.Потьомкіна очолював Українську армію і Чорноморський флот. Саме він у чині «Генерального штаба генерал-квартирмейстера» ще у 1769 році під час підготовки до російсько-турецької війни безпосередньо командував «дивизионным квартирмейстром» поручиком Петром Базилевским» (брат загиблих - П.Ф.Базилевський - **З.О.**) [106]. Можливо, Катерина II сподівалась, що родинні зв'язки В.Коховського з «сослуживцем» П.Базилевського допоможуть йому мінімізувати тиск та вимоги про покарання винних з боку родини Базилевських.

Генерал-майор, Василь Васильович Нечуй-Каховський дійсний тайний радник (1738-1795 рр.) - правитель Таврійської області (1786–1788 рр.). Організатор подорожі Катерини II в Тавриду. В 1789–1794 рр. - намісник Катеринославського намісництва. Засновник м. Каховка.

Одна з багаточисельних скарг Базилевських на дії селян с.Турбаїв (копію взято зі статті Ю.Гарматного «Повстання та громадське самоврядування в селі Турбаї». 14 листопада 2020. Сайт: Справжня історія України-Русі та Московії).

Треба було щось робити з людьми, котрі, за листами Базилевських, «во место раскаяния приходят все в большое неистовство от праздности, в коей они пребывают, от безначалия, к которому они с начала бунта, ими предпринятая, обвыкли, не повинуюсь ни закону, ни местам, ни особам, от разврата, от пьянства и всех онаго последствий?» До того ж, турбаївці

навідріз відмовлялись видавати «убийц и зачинщиков бунта», мотивуючи це тим, що «в соделанном преступлении никакого они намерения не имели, следовательно, и нет между ними ни одного зачинщика, но все они зачинщики и все равно виновны» [34,с.159-160].

Але «час Х» наступив і В.В.Нечую-Каховському була згори дана команда – вирішити проблему з Турбаями. Той усвідомлював, що розумні та освічені Базилевські давно вже здогадались в чому глибинні причини і хто саме стоїть за «бездействием властей, потворствующих турбаёвским злодеям» і тому будуть змушені задовольнитись найскорішим вирішенням справи, покаранням, хай формальним «заколотників» і поверненням своїх маєтностей. З іншого боку, серед турбаївців були люди, які розуміли, що «злочину без кари не буває». «Коховский... посылал туда лиц, видимо, хорошо ему известных, как напр., ассессора Гладкаго (колежський асесор, радник правління Єлісаветградського намісництва Гладкий Кирило Семенович (1756–1831рр.) про ситуацію у Турбаях добре знав від О.М.Тітова, з яким разом працював – **З.О.**); добился того, чтоб турбаёвская громада выслала к нему выборных, хотя и не в том количестве, какого он желал...». Каховський розумів, що йому потрібно розділити громаду, тим самим ослабити її та перемогти. «Старания его привели к тому, - пишет О.Єфіменко,- что в Турбаях опять начали усиливаться люди, желавшие найти какой-нибудь выход из своего положения на пути законности и порядка. Появились отдельные единицы из участвовавших в убийстве, которые соглашались сознаться в своей вине перед законом... Девять человек... сами пришли к Каховскому без всякой стражи в пути и при двух только турбаевских жителях».

Швидше за все, це не були організатори та активні учасники повстання. Як це часто буває громада вирішила «призначити винуватими» тих, які з особистих причин погодились бути покараними за злочин інших. Дійсні ж винуватці вбивства Базилевських уникли покарання та «успели выбратся из Турбаев в разныя отдалённые заднепровския, черноморския и инья места: таких было не мало, тоже человек около десяти». Під тортурами було «знайдено» ще 59 «оговоренных» людей, «в числе которых оказываются многие из почетнейших турбаевских жителей».

Але тут відбулась подія, яка, безумовно, є свідченням певної «джентльменської угоди», що була негласно досягнута між владою і тими, хто зініціював повстання саме на землях Базилевських. «Подсудимые турбаёвцы сидели в тюрьме в Градижске. – пишет О.Єфіменко - Правда, «тюрьма была не важная «и вовсе к содержанию в оной преступников опасная», так как «будучи крайне обветшалою в стенах, совсем начала разваливаться, и стены удержаны одними только подпорами». Но тюрьма есть тюрьма. Градижск находился верстах в пятидесяти от Турбаёв (звісно були в губернії «кращі» тюрми, які знаходились ближче – **З.О.**). Турбаёвцы как-то устроили тайные сношения с градижской тюрьмой и уговаривали заключенных бежать, обещая доставить из Турбаев отважных людей, которые нападут ночью на караул и освободят их из тюрьмы.

В ночь на 2 февраля 1793г. заключённые турбаёвцы, подговорив и прочих арестантов, потушили огонь в тюрьме. напали на часовых, прибили тяжело унтер-офицера, разломали двери и окна, и,.. бежали.» [34,с.161-162].

Погодьтесь, «звільнення» з тюрми заарештованих турбаївців не могло бути організовано лише неписьменними селянами. По-перше, для небезпечних «злочинців» можна було б знайти і більш укріплену «буцегарню». По-друге, можна було, хоча б збільшити в рази їх охорону. Саме тому, вважаю, що швидше за все, організаторами втечі були представники місцевої влади з числа українського дворянства, які вільно чи не вільно сприяли бунту, а потім зрозуміли, що хтось «из почётнейших турбаёвских жителей» може невольно назвати прізвища дійсних «натхненників» заколоту. А таких з числа нащадків козацької старшини могло бути достатньо. Для розуміння того, хто це міг бути, наведу цитату з книги сучасного історика В.Свербигуза «Старосвітське панство»: «Під час повстання поширено інформацію, нібито київський губернський маршал Василь Капніст сприяє повсталим козакам. Цим був надзвичайно здивований Федір Базилевський (думаю, що він самі поширював цю інформацію, яка була близька до правди – **З.О.**). 14 вересня 1789 року він пише київському губернському маршалкові: «Я не можу повірити цьому, цілковито знаючи доброту душі Вашої і гарне до всіх нас ставлення... Пробачте мене, милостивий пане мій, що через згаданий розбій я турбую Вас вже втретє. Окрім невинної образи я чутливо сприймаю оббріхування Вас. Тішимося надією, і не дарма, що той, хто використав Ваше ім'я для заподіяння зла, буде зразково покараним так само, як і заколотники в селах, куплених моїми вбитими братами» [244,с.104]. До того ж, зауважу, що старший брат В.В.Капніста - Микола Васильович з 1789 року був Градизьким, а з 1795 року- Катеринославським губерніяльним маршалом шляхетства [221]. Впевнений, що без таємного активного втручання Капністів звільнення козаків та селян з Градижської буцегарні не відбулося.

За твердженням В.Свербигуза, шляхетські зібрання в Україні активно обговорювали питання про Турбаївське повстання. Так, за прикладом турбаївських козаків, шляхтичі на місцях підіймають питання про нове адміністративне розмежування земель. 20 березня 1792 року Київське шляхетське депутатське зібрання «заслухало повідомлення Комісії зі складання шляхетської родовідної книги Катеринославського помісництва. Комісія повідомила, що багато людей Градизького і Говтв'янського повітів, землі яких при розмежуванні відійшли до Катеринославської губернії, і які вже довели шляхетство в Київському помісництві, надали свідоцтва про свою гідність до комісії» [244,с.104]. В той же час, українська шляхта безумовно була зацікавлена в «роздмухуванні повстання» саме проти «скоробагатьків» Базилевських, які, як я вже підкреслював, проросійські, антигетьманські сили. В.Свербигуз прямо пише: «Сьогодні вже зрозуміло, що з початком

турбаївського повстання українське шляхетство виразно стало на бік повстанців».

Впевнений, що саме у такому розвитку подій був зацікавлений і «мудрий» В.В.Каховський. Він хотів поскоріше завершити справу і не хотів появи десятків нових підозрюваних, які могли з'явитись при дорозслідуванні справи, відкладали її завершення на невизначений строк. Можливо ще і тому турбаївських «огорчєнейших и строптивейших невежд» у тюрмі охороняли лише декілька часових з піками. Пізніше, відчуваючи за «втечу» свою провину, В.В.Каховський змушений був відмовитись від «вина и столовые припасів», присланих йому Базилевськими в Турбаї, сказавши, що «он получает на свое содержание жалованье».

Саме з названих причин, лише 16 квітня (по старому стилю) 1793 року у Турбаї з дозволу Катерини II вийшли війська: батальйон новоствореного Бузького єгерського полку (формувався з козаків Полтавської губернії – **З.О.**) і дві сотні донських козаків під командою секунд-майора Карпова (в майбутньому, генерал – майор А.А.Карпов був зарахований у Санкт-Петербурзьке ополчення, командував дружиною, а потім бригадою; став по заслугам одним з героїв франко-російської війни 1812 року – **З.О.**) [322,с.219].

Дореволюційні дослідники відмічали, що ні В.В.Каховський, ні М.І.Кутузов, який в 1784 року був командиром Бугського єгерського полку [276] (є така сторінка в біографії видатного російського полководця, про яку не любили згадувати ні дореволюційні, ні комуністичні історики – **З.О.**) не хотіли штурмувати Турбаї. Вірніше, ймовірно, отримали від цариці наказ «чтоб всё обошлось самым мирным образом..., с пристойною обывателям ласкою». Перед Каховським було поставлене завдання «извлечь из Турбаёв, по возможности незаметно, вожаков, «коих мнению и советам большая часть жителей слепо следует». Під приводом необхідності домовитись «по поводу дров, подвод и пастбищ,... покупки скота» секунд-майор Карпов хитрістю «с ласковостью», запросив до себе 10 керівників повстання на чолі з авторитетним, завзятим і непоступливим отаманом Тарасенком і заарештував їх. «Революционная турбаевская гидра - пише О.Єфіменко, - была обезглавлена». Селяни, втративши очільників, змирились.

Вже 11 липня 1793 р. в Турбаях з'явилися представники Градизського повітового і нижнього земського суду «и безпрепятственно вступили в производство дела». Сам хід судового слідства, зокрема, відношення до повсталих, поява «заднім числом» рішення Урядового Сенату щодо поновлення у козацтві майже 300 селян с.Турбаї переконують в тому, що, якби не настирливість, «сутяжничество» Базилевських «турбаївська проблема» не була би для поміщиків «справедливо» вирішена.

Зрозуміло, що така ситуація була вигідна цариці. Повстання, причиною якого був «пошук козацтва» на відміну від повстання

О.Пугачова не підривало основи державної влади – абсолютної монархії Катерини II. Навпаки, повстання у Турбях стало багаторічною пересторогою для тих українських «шукачів шляхетства», які бачили в рядовому козацтві союзників в активній боротьбі за свої «шляхетні права» та поновлення Гетьманщини. Трагічний розвиток подій в Турбях, загибель поміщиків з числа нащадків української козацької старшини, на думку цариці, мав «остудити» гарячі малоросійські голови і назавжди витіснити з їхніх голів бажання отримати автономію. Українській шляхті дали зрозуміти, що без допомоги власне Російської імперії зі своїми проблемами воно справитись нездатне.

Ознаймившись з розвитком подій в Турбях гіпотетично можна припустити, що саме за негласним дорученням з Петербурга, Говтв'янська нижня розправа своїми непрофесійними діями «спровокувала» повстання саме проти Базилевських. Згодьтесь, ситуація в більшості земель України була однаково «вибухонебезпечною». Швидше за все, відбувся своєрідний збіг інтересів Капністів, маєтки яких знаходились територіально близько до місця подій, і центральної влади, яка не поважала українську шляхту і дещо побоювалася таких поміщиків як Базилевські, які уособлювали новий, європейський (хай прусський), капіталістичний шлях розвитку поміщицького господарювання на Лівобережній Україні. На той час вони були не менш, а може навіть більш небезпечними для феодалної кріпосницької Російської імперії, ніж прості «шукачі шляхетства та козацтва».

Економічна та правова культура Базилевських, ефективний підхід до всього, за що вони брались, разом з їх цілеспрямованістю та розумом показував для українського поміщицтва шлях більш ефективного розвитку економіки краю шляхом взаємодії виробничих, людських ресурсів. Опосередкованим доказом цього припущення, є те, що, коли вже після загибелі братів та сестри у Турбях Федір та Андрій Базилевські звернулись до правителя Київського намісництва з «просьбой зашитити их от свирепости их крестьян в ответ на это лишь получили уведомление, что о возмущении турбаёвцев они должны обращаться в... Екатеринославскую губернию» [28,с.164].

Але Базилевські були не ті хлопці, щоб простити наругу над собою і над своїм родом. Вони продовжують шукати «важелі» вирішення питання про покарання жителів с.Турбаїв і повернення свого майна. Ймовірно, в цій справі їм дуже допоміг їх сусід по білоцерківському маєтку, власник містечка Решетилівки, очільник Військово-похідної канцелярії князя Г.О.Потьомкіна, з 1786 року - особистий секретарь Катерини II, з 1792 року – «начальник Комиссии прошений» Василь Степанович Попов (1743- 1822 рр.), з яким безумовно були знайомі Базилевські. Що «вартувало» Базилевським, ймовірно, «заступництво» впливового царедворця не важко здогадатись. З розповіді про В.С.Попова історика К.Валішевського детально дізнаємось про цю «персону»: «Начальник его (Потёмкина) канцелярии Попов, - так сказать, не вылезил из мундира,

принужденный быть всегда с утра до вечера, а главное, с вечера до утра, готовым к услугам начальника... этот чиновник был обязан фавориту, которым пользовался, только своей необычной выносливостью. Он сам любил игру и проводил часы досуга с друзьями, помогавшими ему опустошить колпак, из которого он пригоршнями брал золотые. Он имел чем наполнить этот колпак: кроме подарков поместьями и деньгами, которые осыпал его щедрый начальник, он управлял специальными фондами, состоявшими в распоряжении князя, а они представляли немаловажный бюджет: это, во-первых – суммы на экстренные военные издержки, которые главнокомандующий императорской армией всегда возил с собой: восемь миллионов золотом и серебром; во-вторых – доходы с губерний Екатеринославской и Таврической: около двух миллионов; наконец, - двенадцать миллионов рублей, отпускаемых ежегодно интендантской коллегией – всего около пятидесяти пяти миллионов рублей. – Во вторую турецкую войну было отпущено пятьдесят пять миллионов рублей для кассы армии, которой командовал Потёмкин. Отчёт же, и очень поверхностный, Попов представил всего в сорок одном миллионе. Остальными он распорядился по своему усмотрению...» [141].

Після початку слідства для царського уряду «главним затруднением» була не справа про вбивство, для котрого «хорошо или худо... уже были собраны кое-какие необходимые для правосудия «зачинщики и убийцы». Треба було повертати майно Базилевським, які звернулись до суду з цивільним позовом. «Масса разграбленного имущества находилась по рукам и расходилась на стороны... Однако турбаёвцы решительно отказывались не только разыскивать разграбленные вещи, но и выдать то, что находилось на лицо. «С дерзостью» говорили суду, что «ничего не отдадут, покуда помещики Базилевские не удовольствуют их за девятилетнее отправление им подданнической повинности и за какие-то грабежи их имений».

Ймовірно, що уряд злякав саме «цивільний позов» (в Західній Європі тих часів такі позови були вже масовим явищем – **З.О.**) Базилевських «в возвращении разграбленного имущества» Це, мабуть, був перший випадок такого роду в юриспруденції Російської імперії. І справа була не тільки в турбаївцях. Цариця Катерина II, яка роздаровувала наліво і направо маєтності на Україні своїм «фаворитам», злякалась можливого правового прецеденту (навіть по тогочасним європейським законам це було звичайною справою), коли при наявності доказів можна було відшкодувати та (або) повернути своє майно чи маєтності. Саме тому вимогу Базилевських накласти арешт на майно селян для відшкодування збитків було вирішено формально. Повернули майно, що ще знаходилось «під замком» у Турбаях -документи, векселя на 58000 р., грошима - більше 5000 р. «и двенадцать сундуков с разными ценными вещами, серебром, разной иной посудой, платьем, мехами, бельём, дорогой бакалеей и пр». Це, на думку родини Базилевських, було «каплею в морі». Незважаючи на непоодинокі скарги Базилевських, що «турбаёвцы продают (що було

правдою – **З.О.**) принадлежащая им вещи на сторону, обвиняли разных лиц в предержательстве вещей и требовали привлечения их к ответственности, просили о том, чтоб был наложен секвестр (арешт – **З.О.**) на имущество турбаёвцев в целях обеспечения иска и т.п.», влада нічого суттєвого по поверненню майна і відшкодування збитків не зробила. Для годиться, за наказом Каховського, почали козаки зносити всякий непотріб «из карет аглицких, колясок и др. экипажей доставлена ось железная, два рессора да ступица с колеса обрубленная; место серебра, в нескольких пудах расхищенная, возвращено ничего не значащее количество; вместо брильянтов и других дорогих вещей ни одного камушка не явилось». Зрозуміло, що використовувати такі бюрократичні «уловки» неможливо було без їх «санкціонування» владною верхівкою Російської імперії. Пізніше В.В.Нечуй-Каховський формально видав «строгий приказ, чтоб никто, под опасением строжайшей ответственности, не смел покупать у турбаёвцев никакого имущества и испросил у Екатерины разрешение не задерживать его движения иском Базилевских». Катерина II з радістю, ймовірно, щоби більше нікому не кортіло, дала на це згоду.

Далі події розвивались з незрозумілою для Базилевських «блискавичною» швидкістю. На початку 1794 року «общее присутствие градижскаго уезднаго суда и нижней расправы изрекло приговор над жителями турбаевскими, обвинявшимися в убийстве помещиков Базилевских». Приговорено к смертной казни - 7, «к наказанию кнутом - 42, плетью - 134, освобождено от суда - 228 душ. Смертные приговоры все были отменены; наказания смягчены». За вбивство «другорядних» українських поміщиків центральна влада і не думала «карати на горло» селян чи відправляти їх на каторгу (мабуть в 50 роки ХІХ століття про це знали і радивонівські слуги - «великоросси» П.А.Базилевського). Вже згадувана Віра Нлс розповідає, що найбільш активним учасникам вирвали ніздрі, зробили на щоках і лобі тавро «крадій» (цей факт не підтверджено історичними документами – **З.О.**) і відправили на каторжні роботи в Тобольськ. [Див.:62].

Залишилось ще одне питання, на якому «настоювали» Базилевські - виселити селян Турбаїв, а село, «де пролита невинна кров» зтерти з лиця землі. Розповідаючи про повстання в с.Турбаї Т.С.Бридун стверджував, що рішення про переселення селян, знищення села було прийнято не Базилевськими, а особисто «светлейшим» князем Г.Потьомкіним (знаючи скнарість Базилевських більш правдивим, на нашу думку, є саме це твердження - **З.О.**). Ще в 1790 році Базилевські, «с большой и понятной готовностью», віддавали на викуп казні всіх турбаївських селян «просили за мужескую душу 50 руб..., согласны были и расчёт от казны получить не деньгами, а солью таврической». Але розмова йшла лише про козаків, які довели свою приналежність до козацтва.

І тут, вважаю, здійснилась «підробка» важливих документів на державному рівні, що було ще одним свідченням особистої зацікавленості

Катерини II у цій справі. Можливо, і «допомозі», яку, думаю, не за «дякую», а за «серебро, в нескольких пудах расхищенное, ... брильянтов и других дорогих вещей» вищі чини Російської імперії надали «чуть ли не задним числом помеченное (по крайнем мере так утверждали турбаёвцы в одном своем прошении)», постановою Урядового Сенату ще від 8 червня 1789 року признание «в козачьих правах 259 турбаёвских жителей». Віра Нлс розповідає, що ще 2200 чоловік, за історичними джерелами, була відкуплена у спадкоємців Базилевських (по 45 крб. за душу на загальну суму 50 тис. руб. асигнаціями, з якої частину сплачено кримською сіллю) [Див.:62].

У сучасних краєзнавців завжди виникало питання щодо глибинних причин «помилування» Катериною II більшості учасників повстання. Безумовно, багаточисельна і впливова рідня Базилевських вимагала більш суворого покарання. Дореволюційні історики вважали, що таке рішення було прийняте царицею в пам'ять про мрії «світлішого». Правда, воно приймалось одноосібно Катериною II мабуть після довгих вагань (рішення приймалось майже рік). До того, Указ імператриці датований 1 листопада 1791 року був відправлений В.В.Нечую-Каховському лише 1 грудня 1791 року: «Видев из рапорта вашего от 25-го минувшаго декабря, какое предположение сделано покойным Генерал-Фельдмаршалом князем Потемкиным-Таврическим вследствие указа нашего ему данного в 24-й день Июля 1789-го года относительно жителей села Турбаёва учинивших своевольство и смертное убийство помещикам своим, Мы находим нужным предписать вам, чтоб означенное предположение покойного Генерала-Фельдмаршала выполнено было во всей его силе и точности. Что же касается до денег потребных на заплату владельцам села Турбаева за покупаемых у них людей, тридцати одной тысячи пяти сот рублей, оные повелеваем взять из доходов Екатеринославского наместничества. И по исполнении всего того не оставьте нам донести» [9,с.440].

Ймовірно, пом'якшення покарання для повсталих, їх викупу у Базилевських за смішну по тим часам суму (середня ціна кріпака тоді складала до 100 крб. асигнаціями) добивався через впливових родичів (наприклад, через Г.Р.Державіна) також відомий нам В.В.Капніст.

Свою роль в прийнятті таких рішень зіграло ставлення центральної російської влади до всього українського. Для російського самодержавства «малоросийское дворянство» завжди було другосортним і не заслуговуючим повної довіри, а тому і «карати на горло» тих, хто вбиває українську шляхту не було необхідності. Давайте для прикладу згадаємо, як розправилась Катерина II з учасниками повстання під проводом Омеляна Пугачьова в 1773- 1775 рр.

«Маври зробили свою справу», і вони мали піти. Селянсько-козацьких бунтів цариця вирішила вже не допускати і тому дано було наказ при виселенні «совсем отделить козаков от крестьян». До весни 1794 року «места были отысканы». «Крестьяне должны были переселиться в таврическую область, козаков переселяли за Буг «к реке Днестру в

приобретённую «от порты оттоманской селенія Яски и Беляевку. Турбаївці сподівались, що «матінка-цариця» їх простить і різними способами відтягували переселення. Але «бунтівники» вже були непотрібні Катерині II і у травні 1794 року у Турбаї вступило військо, яке примусило «жителей к выступлению». «Турбаївцы выведены были, - пише О.Єфіменко,- с имуществом, женами и детьми на дорогу. Здесь сделана была им повирка, и турбаївцы попрощались навеки с родиною и друг с другом: одна часть двинулась в таврическую губ(ернию) на Александровск, другая к Днестру - каждая под прикрытием (ротц)егерскаго баталиона и донских козаков» [34,с.162-163].

До того, зазначу, що після подій на Полтавщині ніхто з можновладців не постраждав. Наприклад, Ф.М.Корбе на початку 1790 -х років побудував (по сусідству В.В.Нечуй-Каховським) палац у Катеринославі, в якому в грудні 1792 року деякий час жив видатний російський полководець О.В.Суворов, котрий з господарем палацу «провёл не один час в беседах за чашкой чая». В 1804 році цей палац Ф.М.Корбе змушений був передати казначейству (ймовірно, стало відомо за чії кошти його було побудовано). В 1816 році він вже «предводитель» дворянства Катеринославської губернії і, за словами сучасників, завжди проявляв принциповість та послідовність у захисті інтересів російського царату. Так, незважаючи на погрози графа Палена він, зокрема, розслідував справу про жорстке побиття депутації с.Злинки, зокрема волосного старшини, які приїхали з жалобою до губернатора на неподобства драгунів, що стояли у їхньому селі [Див.:79,с.179-181]. Були «обласкані» Катериною II і інші російські «високопосадовці» причетні до цих подій. 1 січня 1795 року генерал-поручик Ширков С.Є. став «кавалером» найшановнішого ордена Російської імперії – «Святого Александра Невского». Лише В.В.Нечуй-Каховський не отримав нагороду з рук Катерини II, тому що невдовзі після цих подій помер.

До речі, скоріш за все мала таки місце і якась невідома нам домовленість про надання певних преференцій і постраждалим в цих подіях Базилевським. Наприклад, брат загиблих Андрій Федорович Базилевський з 1795 року став «предводителем» Градизького повітового дворянства, а в подальшому майже всі представники роду Базилевських «нагороджувались» російськими імператорами орденами та великими чинами (камергери, генерал-майори, шталмейстери, послы тощо).

Підтвердженням наших припущень, є цікавий документ, розміщений в історичній розвідці, присвяченій Турбаївському повстанню (1925 р.) українського радянського історика І.Єрофіїва, який свідчить про поблажливе ставлення царської влади до учасників турбаївських подій. За цим документом з Таврійського історичного архіву «...присоединенным... из Таврической области 622 душам, бывшим во владении помещиков Базилевских, перевезённым туда из Малороссийской губернии, дана была по имянному указу в 22 день августа 1794 г. *шестилетняя льгота* (курсив наш – **З.О.**), которая кончилась в 1800 году, по прошествии которой на

основании вышеписанных узаконений обложены с 2-й половины того 1800 г. подушными по 2 р. 76 к. и натуральною рекрут поставкою» [33,с.169].

Щодо м.Вергунів, інших сел., жителі якого також приймали участь в повстанні, припускаю, що нові-старі господарі Вергунів «злякались», що разом з втратою селян с.Турбаї їх можуть заставити продати за безцінь і вергунівських селян. Розвалювати старовинне село, мати збитки теж не дуже хотілось. Думали: «Покарання належного не буде, а будуть самі збитки...». Тому на сімейній раді ними, ймовірно, було постановлено - про факти прямої чи опосередкованої участі селян м.Вергуни у повстанні владі не повідомляти і ніде не піднімати (можливо тому документів, які б розповідали про події у Вергунах та «покарання» Базилевського не знайшли). Таке рішення, мабуть, було прийнято також щодо жителів м.Остап'є та с.Кринки, інших маєтностей Базилевських, жителі яких приймали активну участь у турбаївських подіях. Вірогідно, вирішено задовольнитись покаранням лише жителів села Турбаї, які особисто пролили кров їх рідних.

Існує інша версія, щодо того, чому жителів містечка Вергуни, за деяким виключенням, царські урядовці не зачепили, хоч вони теж, як і турбаївці, «приклали руку» до загибелі панів Базилевських. Існує переповідка старожилів про те, що під час своєї подорожі на південь Російської імперії в 1787 році, їдучи Ромоданівським шляхом, російська імператриця Катерина II заїжджала в ці місця і навіть побувала у тоді ще дерев'яній церкві Різдва Христового. Можливо, тому і «помилувала» цариця вергунівських козаків.

2.2 Виселення бунтівних «шукачів козацтва» до південних степів

Турбаївських селян з сім'ями та господарським скарбом (вергунівських селян серед них, за виключенням двох-трьох сімей не було) розділили і в супроводі військового конвою, за наказом нового Катеринославського та Таврійського генерал-губернатора П.Зубова, погнали в південні степи. У ті часи цей безлюдний та безлісий край називали в офіційних документах «южною Сибирью».

Одну половину відправили на Одещину: в (до) Яски (тепер село Яськи Одеського району Одеської області) і село Біляївка (тепер – місто Біляївка Одеської області). Історичні джерела повідомляють, що вже 17 липня 1794 року земський ісправник повідомив, що в Біляївку і Яськи прибуло 406 душ «мужского пола». А в жовтні цього року місцеві урядники повідомили, що «турбаївцы построили в Беляевке 88 хат» (додаток №.7).

Ймовірно, що турбаївці дещо чули про ці землі. Про ці необжиті території їм могли розповісти старі козаки Миргородського полку, яким приходилось бувати в цих краях ще за часів полковника В.П.Капніста.

Ще в 1743 році російська імператриця Єлизавета Петрівна доручала миргородському полковнику В.П.Капністу «в Заднепровских местах (в Херсонской губернии) от неприятельских внезапных набегов устроить крепости в пристойных местах, по тамошнему обыкновению». Недарма через одне сторіччя, М.І.Арендаренко саме В.П.Капністу віддавав «честь официальной обстройки и заселения края, а до настоящего цветущего состояния доведён край после того знаменитими сановниками России: князем Потёмкиным, Герцогом Ришелье и Князем Воронцовым» [36,с.28].

Саме під час подорожей з полковником В.П.Капністом та французьким полковником – інженером де Боксетом по півдню України (він склав дуже докладну карту цих місць, що «сами Запорожці на неї в своих челобитных ссылались»), ймовірно, і «пригледіли» ці землі козаки Миргородського полку. Може, хтось із досвідчених хорольських козаків, який бував та жив у цих краях, радив тут «загніздитися». Треба зазначити, що на той час сіл як таких, там не було. Стояло декілька хат - мазанок біля річки Турунчук (притока Дністра).

Досліджуючи подальшу долю учасників повстання, доречно звернути увагу на книгу краєзнавця М.Паненка з історії виникнення села Яськи «Моє село – радість і гордість», в якій він дотримується думки, що село Яськи заснували поляки Хорольський, Поплавський, Ясинський [228,с.7]. Дозволю собі не погодитись з цими його припущеннями і ось з яких причин. Першими поселенцями села Яськи, на моє глибоке переконання, були не вихідці з Польщі, а українські (скоріш за все, Миргородського полку) козаки: Хорольський, Поплавський, Ясинський. Сьогодні лише стереотипний підхід відносить прізвище Хорольський до польських прізвищ. Воно має суто українське коріння. Тисячі українців мають прізвища Хорольський (місто на Полтавщині), Уманський (місто на Черкащині) тощо. В «Реєстрі Війська Запорозького 1649 року» згадується прізвище козака Миргородського полку, мабуть, таки польського шляхтича Адама Поплавського. В енциклопедії «Козацька старшина Гетьманщини», укладеної В.В.Кривошеєй згадується, зокрема «Ясинський Ясько, відомий як козак сотні Гуниної Канівського полку (1649) та «Яскевич Федір – військовий канцелярист ГВК (1735-1748), потім отаман городовий стародубський (1748-1758)» [189,с.788]. Тут же знаходимо прізвище Григорія Хорольського «козака шишацького (сотня м.Шишаків входила до Миргородського полку – **З.О.**) з діда і батька можнейший (1723), жив з братами Яковом і Устимом в одному дворі і почергово службу відбували» [189,с.736.]

Саме від прізвища першого поселенця села «поляка Яськевича» виводив М.Паненко назву села Яськи. Вважаю, що це прізвище походить від українського імені Якова, Яська (Яцька), яке було дуже розповсюджено серед українського козацтва. І коли питали у подорожнього: «Де ти живеш, чи ловиш рибу», чули у відповідь: «Живу, ловлю рибу у Яськів». Цілком ймовірно, враховуючи часові рамки, що саме шишацький козак Миргородського полку Яков (Ясько) Хорольський

був одним з засновників с.Яськи (донедавна Біляївського району, тепер – Одеського району Одеської області). Нащадки козаків і посполитих Миргородського полку – Довженки, Паненки, Клименки, Кириченки, Тарасенки, Якименки, Усенки, Геращенки назавжди оселилися на цих благодатних землях (наприклад, про те що Кириченки, Клименки, Довженки походять саме з Вергунів відомо з давніх козачих компотів, але після «козацької революції» ці прізвища в документах Миргородського полку не згадуються).

Другу частину колишніх повстанців відправили конвоєм на Херсонщину, де переселенцями були засновані казенні села: Каланчак (донедавна - районний центр), Чаплинка (донедавна- районний центр), Чорна Долина (тепер - село Новокаховського району), Буркути (тепер - село Голопристанського району), Чалбаси (зараз - село Виноградове, донедавна - Олешківського району) Херсонської області. Ось як описує їх тяжку долю краєзнавець В.Коршун в статті «У потомков мятежных турбаёвцев»: «В липні 1794 року після довгого виснажливого шляху - на волах, конях, а в основному пішки, с живністю та хатнім скарбом - турбаївців пригнали до месця вимушеного поселення недалеко від безлюдного татарського поселення Чалбаси. Кругом рівна, одноманітна пустеля таврійського степу. Земля сіра, вся в тріщинах. Їх довго ще будили спогади про рідні мальовничі полтавські місця з свіжим, бадьорячим повітрям близького Хоролу. В Чолбасах, без води, під пекучим сонцем, почалось життя, повне страждань... Поселенцям заборонялось рити колодязі. Воду привозили з Дніпра - за 55 кілометрів, та втридорога купували у крамаря. Вода була дорожче хліба» [186].

Коли селян вигнали, село Турбаї за «настирливою» вимогою родини Базилевських, спалили. Руїни розібрали, а після розорали плугами. Мабуть, не хотіли царські «урядники», щоб ще колись місцеві селяни «турбували» їх своїми виступами (деякі вчені, мабуть, справедливо вважають, що назва села походила від польського слова «турба» - неспокійний). За іншими повідомленнями, про «спалення» та «розорення» всіх Турбаїв поміщики Базилевські лише «відзвітували». Можливо, вони знищили лише обійстя активних учасників повстання, їх родин та переіменували село на Скорботне, що враховуючи їх патологічну скупість, яка стала «притчею во язицех» у всіх хто знав колись Базилевських має право на існування.

Події 1789–1793 рр. у Вергунах і Турбаях мали великий вплив на масову свідомість - козацько-селянські повстання на Полтавщині не припинялись. Недарма багаторічний полтавський цивільний губернатор, таємний радник Павло Іванович Могилевський (1780–1840 рр.), повідомляючи в 1830 році лохвицького дворянського маршала про вбивство в Хорольському і Зіньківському повітах поміщиків, які жорстоко поводитися з кріпаками, вимагав не допускати знущання та жорстокості щодо селян, щоб уникнути ексцесів.

Зауважу, що в усіх своїх маєтностях Базилевські поводили себе однаково, закріпачували козаків, нещадно їх експлуатуючи. Але і за наругу над селянами вони завжди отримували адекватну та жорстоку відповідь. Дійшла черга і до «остапівського поміщика» Петра Федоровича Базилевського. На далекій Харківщині у селі Сніжковий Кут він володів у 1787 році 876 кріпаками. За історичними джерелами, як і у Вергунах, Кринках та Остап'єму, тут було побудовано винокурню та цегельню (разом з поміщиком Кір'яновим), де працювали кріпосні селяни. За випадкову потрапу посівів поміщик карав пастухів розгами, ганяв їх босими ногами «по сухим комкам землі, заставлял бегать в сапогах, во внутрь которых были насыпаны гвозди». По наказу поміщика П.Базилевського, навіть «за подгоревшую еду был избит повар». Доведені до відчаю кріпаки тікали від пана, але їх ловили і повертали панам. Так, кріпаки І.Лутищенко и М.Сергієнко двічі тікали від Базилевського, але кожного разу їх ловили і нещадно карали. Не витримавши наруги, в серпні 1798 року дворові люди вбили ненависного поміщика. За розправу над Базилевським знов нікого не було покарано на смерть. І.Лутищенко був покараний 100 ударами кием, Р.Шаповаленко і М.Какодеєнко отримали по 70 ударів кожен. Їм вирвали ніздрі, випалили клейма на лобі і щоках, а потім заслали на пожиттєву каторгу в Нерчинськ [325,с.249].

Закінчуючи цю главу, хотілось би сказати, що «революція» селян у Вергунах, Турбаях, навколишніх селах Миргородського полку увійшла в сучасну історичну науку як антикріпосницьке Турбаївське повстання, завдячуючи українським радянським історикам К.Гуслисту, І.Гуржію у 40-х роках ХХ століття. При написанні даного розділу принципово не використовував книги цих авторів, бо вони відображали сталінську комуністичну концепцію історичної науки. Натомість мною було використано та процитовано лише праці дореволюційних та сучасних авторів. Ми можемо стверджувати, що ця «революція» не була власне революцією в повному розумінні цього слова, це, скоріш за все, більше було схоже на добре зрежисоване та підготовлене «заколот -повстання» невдоволеної частини української шляхти за активної участі шукачів козацтва та шляхетства, направлений на досягнення основної мети – спонукати царат надати автономію Україні.

Впевнений, що в сучасній історичній науці описана вище історична подія знайде нового дослідника, який буде його розглядати як спробу початку національної, антикріпосницької за своїм змістом революції «шукачів козацтва та шляхетства» кінця ХVІІІ століття, зініційованої та підтриманої українським дворянством, що мала на меті не тільки збереження привілеїв малоросійської шляхти та козацтва, патріархального укладу життя при відновленні гетьманської автономії. Але, на моє переконання, ці події не підривали основ кріпосницького ладу Російської імперії, тому була використані царатом для остаточного обмеження козацької та шляхетської вольності в Україні.

Передові представники малоросійської шляхти (зокрема Капністи – **З.О.**) з початком «революції», м'яко кажучи, припізнилися. Вони не врахували, що ліквідація української автономії не стала для більшості українців якоюсь трагедією. Навпаки, значна частина посполства та рядового козацтва вбачала в значній частині місцевої шляхти «запроданців», для яких відновлення Гетьманщини було необхідним лише для нічим неконтрольованого та не обмежуваного наступу на їх права та ґрунти. Не виявила очікуваної активності і дрібна козацька шляхта, яка вирішила, що безпечніше «випросити», вислужити, а не вибороти у центральної російської влади пільги, посади та дворянський статус. До того ж, щоб не говорили, між українськими посполитими-кріпаками та козаками існувала взаємна недовіра та зневага. Значною була різниця і в майновому стані учасників подій. Недарма з 2000 жителів с.Турбаїв в «революції» активну участь взяли лише 300 козаків та «шукачів козацтва».

До того ж, слід додати, що російський уряд завжди проводив далекоглядну політику щодо різних верств українського козацтва. З одного боку, уряд не давав можливості колишній козацькій старшині (хоч попервах) «безсоромно» покріпачувати козаків та захоплювати їх ґрунти. А при потребі, як це було з учасниками «революції» фактично російські чини ставали на їх бік, відновлюючи у правах. З іншого – російський центральний уряд все зробив для збереження представників генеральної, полкової та сотенної старшини у владі. Більшість колишньої української «козацької еліти», особливо великої та середньої, швидко акумулювалась у владних кабінетах Російської імперії, перетворившись з тих, які мали за посадами стояти на сторожі українських національних інтересів, у яскравих та жорстоких захисників російського великодержавного абсолютизму. За інформацією історика В.Володько, наприклад, в 1782 році з 30 вищих чиновників Київського намісництва 10 були росіянами, 17 - українцями, 1 - серб. На рівні центральних органів губернського управління було повне домінування українців. В 1785 році з 35 чиновників цієї ланки 31 були нашими земляками. В повітах (тобто в тодішніх, так би мовити, районах) українці утримували монополію на владу. Так, в 1785 р. серед повітових предводителів дворянства, повітових суддів та засідателів повітових судів всі чиновники були українцями. В 1784 р. з 11 земських ісправників лише двоє були росіянами. Тобто, якщо нагорі чиновницької піраміди губернії стояли все ж росіяни, то в середній ланці та в її основі були, як тоді казали, «природні малоросіяни». Не треба забувати, що Київське намісництво було прикордонним з Річчю Посполитою. Тому й губернатором був росіянин, кадровий військовий. Інакше й бути не могло. Але більшість посад була зарезервована для місцевої еліти [149].

Як підсумок даного розділу, не можемо не провести певні історичні паралелі. Так, не представники старшинської «козацької еліти», а 300 рядових представників «шукачів козацтва», ризикуючи своїм життям та майновим становищем, стали на захист не тільки своїх особистих

інтересів, а козацьких вольностей та демократичних засад існування тогочасного українського суспільства. Майже такий же за значенням геройський вчинок в стародавній Греції здійснили і 300 спартанців, які не пропустили до Греції персів, що уособлювали східну деспотію та у такий спосіб захистили давньогрецьку демократію.

На мій погляд, революційний виступ «шукачів дворянства» на Лівобережжі наприкінці XVIII століття мала величезний вплив на подальший розвиток української історії. З одного боку, вони прискорили інтеграцію української шляхти у російські владні, економічні інститути; на багато років «відбили» у нащадків козацької старшини бажання за допомогою «революцій» вирішувати питання автономії України. З іншого – ні російська центральна, ні місцева влади, ні більшість українських поміщиків, перш за все, з Лівобережжя, вже не ризикували прискорювати процес покріпачення козацтва та посилення експлуатації на цих землях.

Свідченням цього є інформація сучасного українського історика Т.С.Водотики, оприлюдненою в № 5 «Українського історичного журналу» за 2013 рік що, «у 1857 р. на Лівобережжі кріпаки становили лише 35% селянства, а різні категорії державних селян, передусім нащадків гетьманських і слобідських козаків – 65%. У 1862 р. нащадки «малоросійських козаків» становили 46% всіх жителів і 88% державних селян Полтавщини». Ці події стали трагедією не тільки особисто для родини поміщиків Базилевських, селян та козаків, яких назавжди виселили з рідних країв, вони стали трагічними і для тих, які випадково опинились в епіцентрі тих подій.

Прошли роки і нащадки Капністів, які мали безпосереднє відношення до цих подій, стали простими хорольськими поміщиками – експлуататорами. І вже потомок борців «за козацькі вольності» П.Капніст у 1861 році доносить полтавському губернатору, що «в с.Трубайцах священник в своїх проповідях возмуцал крестьян» [67,с.79]. Як завжди: «Своя сорочка ближче до тіла...».

Десятки років згадка про події в селі Турбаях, Вергунах зберігалась у народній пам'яті - в піснях, переказах, обростаючи новими персонажами, легендами та вигадками. Дуже цікавою у цьому зв'язку є стаття М.Корецького «Старина о Базилевских (из народных уст)», яка була надрукована ще у 1905 році в збірнику «Русский архив». Автор зібрав переповідки місцевих селян про хід самого повстання, кладу, які були, буцімто, сховані повсталими козаками, та знайдені через багато років «щасливчиками» і що «не один самый благоговейный хуторянин, ставя свечку перед иконою Богоматери, усердно молился, чтобы послала она ему клад».

Але тепер ми точно знаємо, що Турбаївська козацька «республіка» розпочиналась у м.Вергуни і справедливо було б знамениту пісню про повстання в с.Турбаях, яку ми вивчали в школі слід розпочинати словами: «Від Вергунів до Турбаїв...».

Післямова

Розпочавши роботу над цією книгою вірив, що в деякій мірі збережу стару назву книги. Спочатку вимальовувалась назва, пов'язана з селом, з козацьким краєм, з повстанням проти панів Базилевських... Але лише закінчуючи її, стало зрозумілим, що писав не тільки про одне село Вергуни, про його місце в історії України, про знакові постаті з якими була пов'язана історія становлення та розвитку села Вергуни, але і про події та людей, пов'язаних з історією сел Шишаки, Турбаї, Клепачі.

Деякі з них народжені серед лісів, на багатих чорноземом, дичиною землях ще за часів татарсько-сіверського князівства Мансура, зміцнівши за часів Глинських в кінці XIV століття вони, неодноразово пізнавали часи розквіту і занепаду, сьогодні переживають дуже непрості часи – знаходяться на межі зникнення. Свого часу, здавалось не зовсім придатні для постійного проживання «людності», вони ставали центрами, які притягували людей для постійного проживання. Сьогодні зрозуміло, що там завжди жили люди. Слов'яни і татари, козаки і севруки, «уходники» і «харцизи» оселялись, «кучкувались» на цих землях, спочатку у схованих у хащах спочатку невеликих тимчасових «сезонних» хуторах із двох-трьох хат «першопрохідців», займаючись мисливством, рибальством, тваринництвом, іноді примитивним (підсічним) землеробством, а також, можливо, «грабуючи» чужинців.

Перші осередки господарської осідлості з'явилися на вергунівських і шишаківських землях ще за часів татарсько-сіверського князівства з самого початку XV століття. Прискорення процесу «олюднення» лівобережних земель почалось за часів Вишневецьких і було спричинене, в основному, посиленням експлуатації посполитих селян, у зв'язку з «інтенсифікацією» шляхетського господарства на правобережних українських землях. Це значно поліпшило «економічну привабливість» цих земель та збільшувало в рази кількість військових набігів на ці території.

Саме це змусило Вишневецьких для захисту своїх маєтностей відбудувати в 1589 році на Лівобережжі старовинне місто Лубни та відновити у 1625 році спеціальний військовий підрозділ з козаків - Миргородський полк, тим самим прискорюючи процес планомірного поновлення козацьких «осідків» в межиріччі Хорола та Псла, розпочатого ще наприкінці XV – початку XVI століття.

Сьогодні з значною долею впевненості можна стверджувати, що село Вергуни (Єргуни, Верчуни), Шишаки (Чічаки) та Клепачі знаходиться на місці невідомого нам великого дотатарського поселення (поселень) та існувало, як укріплена «військова осада», можливо ще за часів Михайла Глинського. Пролити світло на стародавню історію виникнення цих сіл могли б документи архіву Вишневецьких у Лубнах, але його було знищено повстанцями у часи Визвольної війни та археологічні дослідження. Але зазначу, що навіть ті докази, хай не прямі і

не підтверджені документами, які приведені в цій книзі з певністю дають нам право стверджувати, що поселенням, на місці яких знаходяться Вергуни і Шишаки значно більше 500 років.

Важко сьогодні дослідити, яким були ці «населені пункти» на ті часи, але з впевненістю можна сказати, що в його основі була не тільки Вергунівська Січ, створена за ініціативи Вишневецьких їх «грошовитими» козаками, але і специфічні фортифікаційні споруди – підземелля вергунівської Турівщини. Наявність підземель лише в Турівщині (Вергуни) і в м.Хоролі свідчить про майже однаковий статус (можливо і вік) цих населених пунктів в часи будівництва підземель. Після втечі М.Глинського Вергуни і Шишаки занепадають. Новий поштовх для розвитку цих населених пунктів дала «колонізація» краю за часів Вишневецьких. Саме в той час тут «загніздилися» десятки прийшлих людей – «новосельників» – «прихожан». З 1666 року, згідно «Малоросійських переписних книг», бопланівська «осада» Werwonu (Вергуни) постає в офіційному статусі суто козацького села та з новою назвою - Єргуни.

Саме визначення Вергунів і Шишаків, як сел є свідченням того, що в поселеннях з покон віку були церкви, для будівництва яких мали знайтись гроші, до того мала бути і певна кількість людей, які б забажали їх побудувати. Буду об'єктивним, що найбільш відомим в окрузі були звісно містечко Вергуни. Мабуть зіграла свою роль історія цього села, наявність знаменитої на всю Полтавщину церкви. Недарма, лише про містечко Вергуни з названих сіл нашої округи містився допис в знаменитій енциклопедії Бронгауза і Ефрона.

Перші «колоністи» поступово витіснили севрюкоїсько-татарський та литовський елемент з наших земель. Вони були вихідцями, судячи з прізвищ, які і сьогодні носять вергуняни, шишаківчани, клепачами з Московії, Запоріжжя, Чернігівщини, навіть Польщі. Як на мене, не витримує критики повідомлення дореволюційного «Енциклопедичного словника Брокгауза та Ефрона», що роком заснування містечка Вергуни слід рахувати 1669 рік. Вергуни згадується як козацьке село в польських джерелах 1629–1632 рр., у російських, як село, що є беззаперечним свідченням, що ньому вже була козацька «осада» в 1666 році.

Ще одним, значно пізнішим, «захисником» його жителів, стала заснована, ймовірно, в першій чверті XVI століття, згідно плану фортифікаційного будівництва пограниччя Вишневецьчини, козацька «осада» - Січ. Вважаю, що Січ, а потім і село, було назване по прізвиську одного з «урядників» Лубенського полку Вергуна, якому було доручено побудувати пограничну військову заставу, яка стала називатись Вергунівською Січчю.

Всім відома фраза: «як корабель назвеш, так він і попливе», тобто як місцину назвеш, так вона і житиме. Здається, що історія селища свідчить, що воно час від часу потрапляло та «вертілось» в «киплячій олії»

історії. Турб'ям, ймовірно, не повезло з назвою: не стало квітучого села, а місцеві селяни пішли з «торбами» шукати свого щастя в інші краї.

Наприкінці XVII століття Вергуни, Шишаки - заможні і знані села. Вергуни забирає на «прокорм» «изменник» Павло Апостол, миргородський полковник. Сподобались йому ці землі. Але вергуняни були козацького вільного роду, тому не поспішав старий полковник їх покріпачувати, бо боявся, що викинуть його з села, як непотрібний мотлох. Але, як кажуть «пусти козла в город...». І вже жадібний та безпринципний його син Данило Апостол, теж миргородський полковник та гетьман на початку XVIII століття, на «всяк випадок» випросив царську грамоту на володіння часткою вергунівських земель та посполитих «на віки вічні». В першій чверті XVIII століття в історичних джерелах з'явилась нова назва цього села - Верчуни. Скоріш за все, зініціював перейменування села у Верчуни, зокрема, в офіційних документах, саме багаторічний миргородський полковник Д.Апостол, який сподівався, можливо, у такий спосіб зберегти у своїй власності «рангове», «полковниче» село, яким воно було довгі роки. По цьому «шляху» йшли десятки апостолових послідовників. Така «практика» зміни назв і населеного пункту була дуже типовою для Полтавщини. Навіть гоголівська Василівка раніше називалась хутором Купчим, потім – Яновщиною. Причини переіменувань в кожному випадку могли бути різні, але, на мій погляд, основною причиною здійснення таких дій були майнові питання. Можливо, в деяких випадках, зміна назви пов'язана зі зміною статусу поселення, чи господаря. Можливо, дуже невеликий час назви – Вергуни та Верчуни (як назва кутка Вергунів) існували паралельно.

Перебування села у статусі «полковничого», існування «полковничого дворця, школи, шинка» з початку XVIII століття свідчить, що це було велике, розвинуте козацьке поселення. Дореволюційний історик О.Лазаревський говорив: «Славні Лубни Кулябками, а Хорол – Родзянками». Не можу з цим погодитись. Представники козацької старшини Апостоли, Кочубеї, Родзянки, Кулябки, Базилевські, Старицькі не виховались в козацьку еліту, яка б захищала інтереси українства та своєї держави. За статус російського дворянина, узаконення, «вкрадених» у козацької громади сел та ґрунтів, за «грошовиті» посади вони забули якого вони роду. Історія зберегла не тільки ганебні факти «випрошування» ними у російської влади маєтностей, посад, нагород, але, м'яко кажучи «неналежне виконання» ними їх посадових, військових, громадських обов'язків. Хоч їх нащадки фактично управляли хорольським землями до 1917 року, але життя від цього не ставало кращим.

Навпаки, деякі з представників цих відомих родин перетворились на ізгоїв за свою непорядність навіть серед людей свого кола. Т.С.Бридун в своєму знаменитому дописі «Місто Хорол та його повіт» розповідає про таких «героїв». Наприклад, про Олександра Старицького, який «був великий шахрай і сутяга» За словами Т.С.Бридуна «Олександр Старицький розпочав службу в 1812 році, при чому попрацювавши декілька років і

вийшов у відставку в особі підпоручика. Потім в 1825 році займав посаду Хорольського земського ісправника, Згодом залишив цю посаду й став на посаду чиновника особливих доручень при Курському, Харківському та Херсонському губернаторах, й з 7 квітня 1855 року у відставці... Спадкоємської родової землі у Старицького лише було 90 десятин коло х.Горошино... Він почав придбавати різними незаконними шляхами все нові і нові площі земель та лісів. Потім колишній Воронізький губернатор дав Старицькому кошти й доручення на купівлю двох з лишком тисяч десятин землі... Старицький придбав..., але тільки на своє ім'я «останнього»... Після цієї комбінації наш лицар став великим поміщиком... Коли помер заможний Семенівський поміщик Іван Омелянович Родзянко не маючи близьких родичів, то Старицький опираючись на ним самим підроблені (документи) пред'явив свої права на залишені... маєтки: Семенівку, Греблі та Хвощівку... Про ці дії Старицького відали його сусіди поміщики і подали скаргу на збори дворянства аби його як людину опорочену лишити прав зя'влятись на збори дворян...[11,с.79].

Чи пізніше про «останнього» Родзянка, який «завдяки тому, що жив гульвісою та паливодою дуже скоро спустив маєток у 1000 десятин землі... дійшов до того, що іздив із циганами по ярмарках торгуючи кіньми» [11,с.104]. Винні були в цьому і рядові козаки, які не відстоювали свої права на обрання своїх урядників демократичним шляхом. Сало з'їли, горілку випили, а з ними ... «зїли» і «пропили» свою волю та свободу України...

Час йшов, гинули вергунівські, шишаківські, клепачівські козаченьки у війнах, походах, будівництві Петербурга, «на каналній роботі», а в цей час козацькі «урядники», яких і сьогодні дехто вважає козацькою «елітою» прибирали до рук їх земельку, перетворюючи їх нащадків у «посполитих» та залежних селян. Спочатку це не було ще кріпацтвом в повному розумінні цього слова, тому часто-густо десятками йшли козаки від Апостолів, Кулябок, Родзянок, Базилевських тощо в пошуках щастя на інші землі. Але, з часом, куди б вони не прийшли, кругом було однаково – панщина, «уроки», несправедливість...

Переконали, що навіть пізніші зусилля її кращих представників, таких як брати Капністи щодо відродження автономії України були пов'язані лише з бажанням певної частини українських поміщиків зберегти свої «шляхетські вольності», зокрема, в можливості захоплювати селянські землі, покріпачувати козаків та селянство, збільшувати свої статки. Центральна російська влада, розуміючи таємні бажання малоросійських поміщиків діяла за принципом «Поділяй та володарюй» і тому, хай формально, підтримувала рядове українське козацтво в їх боротьбі за збереження земель та вольностей останніх.

Стає «не модно» розмовляти рідною мовою, одягатись, як діди-прадіди. І поступово перетворюються потомки запорізького козака «Хоч убяє» у татарських Кочубеїв, рід «вихреста» Зямки – Родзянками,

нащадки Лавріна (Миколая) Васильовича Гниди (Васильовичи) – Базилевичами-Базилевськими. Вже не дуже хотілось йти у військові походи та приймати безпосередню участь у військових діях на боці Російської імперії. Козаки «записувались» у посполство, представники козацької старшини - у священство. Продали волю України нащадки російському царю за дворянський чин, прізвище та українські ґрунти, до того ж, ще заплативши за це українськими грошима. Дочекались своєї черги і Васильовичи-Базилевичи. Мабуть не дарма, в 1744 році білоцерківський сотник Іван Базилевський Миргородського полку був у складі «зустрічаючих на Полтавщині царицю під час її подорожі Україною. У 1777 році своїм указом Катерина II перетворила завзятих нащадків Рудолобого – Гниди на гербових дворян Базилевських та закріпили за ними їх чисельні маєтності, в тому числі вергунівські землі та селян. Цей рік став початком покріпачення більшості вергунівських селян, який закінчився до 1788 року.

У 1767 році онука Апостола, двічі одружена Катерина Битяговська-Краміна, продала село Вергуни молодим та завзятим дітям Федіра Базилевича. Тільки тепер зрозуміли вергуняни «по чому фунт лиха» - експлуатація селян в рази посилилась. Разом з тим, нові малоросійські поміщики, отримавши освіту по закордонах, принесли в «сонне» життя Хорольського повіту (Полтавщини, всього Лівобережжя) новий промисловий та змагальний чинник, побудувавши цегельні, винокурні, кінні заводи тощо, виступая своерідними рушіями економічного прогресу. Саме завдяки їх промисловій завзятості, саме село Вергуни в середині 70-х років XVIII століття (1781 р.) набуває статусу містечка.

Окрема сторінку в історії села займає повстання селян в селі Вергуни та Турбаї, яке увійшло в історію як Турбаївське повстання 1789–1793 років. Впевнений, що в сучасній історичній науці це повстання знайде нового неупередженого дослідника, який буде його розглядати його, як реальну спробу розпочати «козацьку революцію» шукачів шляхетства та козацтва кінця XVIII століття. Воно було зініційоване та підтримане національно налаштованим українським дворянством, яке мало на меті не тільки збереження привілеїв малоросійської шляхти та козацтва, патріархального, докапіталістичного укладу життя, але й відновлення гетьманської автономії. Повстання не змогло підірвати основи кріпосницького ладу Російської імперії, тому було використано царатом для знищення шляхетської вольності на Україні. Повстання почалось у Вергунах. Ймовірно тому, вже настав час повернути справедливість і змінити слова у всім відомій пісні – «Від Вергунів до Турбаїв порізані шанці...». Справедливо та далекоглядно дореволюційний історик Олександра Єфіменко назвала ці події «катастрофою». Це було катастрофою не тільки для козаків та «шукачів козацтва», які змушені були покинути рідні землі. Це стало катастрофою для тої невеликої патріотично налаштованої частки колишньої козацької старшини, яка на сотню років втратили надію повернути автономію України. Вони змушені

були констатувати, що ні широкого збройного повстання, ні тим більше революції з Турбаївських подій не вийшло. Ще більшою трагедією вона була для «шукачів козацтва» та «шукачів шляхетства», які вже не сподівались на повернення своїх вольностей та привілеїв. Історія цих подій, ще раз підтвердила істину, що справжньою елітою суспільства, носієм і захисником суверенітету держави є прості люди, народ.

Революції починаються і закінчуються. Постраждали сотні людей. Але зберігся козацький дух в серцях козаків. Через декілька років наздогнала доля П.Ф.Базилевського на Харківщині. Не витримавши експлуатації та знущань, вкоротили йому віку його ж кріпаки. Потім ще неодноразово горіли маєтки Базилевських у Білоцерківці, Пустовійтовом тощо. А в «резиденції» Базилевських у Радивонівці влітку 1849 року доведені до відчаю слуги навіть висікли камергера Петра Андрійовича Базилевського, який звик жити лише «по-модньому».

Загибель родини Базилевських в Турбаях, пізніше, їх старшого брата – у Сніжковому Куті, постійні повстання в їх маєтках у 40–50-х роках ХІХ століття стали серйозною пересторогою для більшості поміщиків Лівобережжя, які не ризикнули посилювати експлуатацію та збільшувати панщину, що була меншою, ніж в інших губерніях Російської імперії. Постійні повстання селян проти Базилевських в містечку Пустовійтове (Полтавщина), Сніжковому Куті (Харківщина) навіть змусили поміщиків продати ці маєтності.

Для свого збагачення не цурались цілеспрямовані Базилевські ні лихварства, ні фальшування документів, ні навіть злочинів. Про їх патологічну скупість та снобізм ще за їх життя було складено безліч переповідок та анекдотів. Саме ця жадібність та непереборне бажання - ні з ким не поділяти владу - не дали змогу містечку Вергуни стати центром волості у 1781 та 1802 рр. Не зглянулися царські урядовці на те, що і миргородський шлях поряд, і млини, і крамниці, і ремесла в містечку розвинуті. Головне, щоб не було козацького вільного духу у волостному центрі. Саме це, на мій погляд, вплинуло на подальшу долю Вергунів. Не за рік, не за десять, за сотню років з'явилися глибинні причини економічного занепаду села. Така доля чекала і Турбаї, які з тих же причин не стали волостним центром. У 1781 році центром волості стало порівняно невелике село Зубані (в 1787 року в Зубанях було записано 709 душ чоловічої статі).

Разом з тим, Базилевські були дружною, освіченою, як для свого часу, родиною. Не зустрів жодного повідомлення про майнові суперечки в родині перших Базилевських. Це були люди, які йшли на декілька кроків попереду від інших українських поміщиків в організації свого господарства, пошуку нових шляхів збагачення тощо. На початку ХІХ століття вони були вже одними з найбагатших, передових поміщиків у Лівобережній Україні. Породичались з найбільш знаними російськими родами Бехметєвих, князів Долгоруких, Суворових-Римнікських, графів Толстих тощо, постійно примножували свої статки. До революції

1917 року сім'я Базилевських залишалась серед когорти найбагатших та впливовіших родів Російської імперії.

Залишаючись власниками неосязних маєтків та статків, достойними представниками роду «Рудолобого» у XIX - початку XX століття був герой Вітчизняної війни 1812 року, генерал-майор І.А.Базилевський; «благодійник» та камергер П.А.Базилевський; гродненський та ковенський губернатор П.І.Базилевський; багаторічний російський дипломат та видатний колекціонер О.П.Базилевський; впливовий придворний та «земець» П.О.Базилевський; композитор і піаніст Ю.П.Базилевський; інженер О.Ю.Базилевський та знаний вчений-біолог П.Ю.Базилевський.

Після адміністративної реформи 1802 року, коли центром нової губернії стала Полтава, а не Лубни, Базилевські поступово втратили інтерес до розвитку містечка, з часом закрились цегельні, винокурня тощо.

Та все ж, Базилевські залишили добру згадку про себе у Вергунах - видатний пам'ятник церковної архітектури XIX століття – церкву – усипальню Різдва Христового. Підготовчі роботи по будівництву церкви були розпочаті ще у 1798 році за ініціативи П.Ф.Базилевського. У 1801 році відбулось освячення будівлі храму, яку остаточно було завершено у 1805 році підполковником Іваном Федоровичем «Великим» Базилевським. Церква була споруджена, вірогідно, італійським «каменним мастером Таманти» за проектом М.О.Львова та за сприяння сім'ї Капністів. Сьогодні, на жаль, вона знаходиться в жахливому стані і вимагає негайного урядового рішення та залучення коштів з метою її консервації та реставрації.

Козацький дух постійно жив в душах жителів нашої округи. Місцеві жителі були учасниками всіх воєн, які вела Російська імперія, починаючи з XVIII століття: Північна війна, франко-російська та російсько-турецькі війни, Перша світова війна. В містечку у різні роки побували державний діяч В.В.Капніст, батьки М.Гоголя, поет Т.Шевченко, письменник І.Бунін та інші видатні особистості.

На початку XX століття в містечку Вергуни, Шишаки, Клепачі жило біля 7000 тис. жителів, було 4 школи (одна для дівчат), 3 бібліотеки, земське училище, навчальні майстерні. До того, у Вергунах було 19 вітряних млинів (на кінець XX століття – жодного вітряка в Вергунах не залишилося). Вітряки були в Шишаках і Клепачах. Мабуть людей було більше, бо за матеріалами Полтавської консисторії лише церковний прихід церкви Різдва Христового складав «понад 3 тисяч душ обоєго полу». Час йшов і на зміну Базилевським, Родзянкам, Старицьким мали прийти нащадки місцевих «богатирів» Гузиків, Штомпелів, Синягівських, Богданових, Васецьких, але не судилось...

З початком Жовтневої революції 1917 року селяни повірили, що нарешті будуть повернуті вкрадені у них Апостолами, Базилевськими, Кулябками, Старицькими землі, що заживуть вони мирно та щасливо. Проте, у 1919 році більшовики позбавили селян надії, перетворили

містечко Вергуни на село. Мабуть, як колись Базилевський, побоялись більшовики вільного козацького духу вергунян. Тяжкі були ті часи... Більшовики, Центральна Рада, Скоропадський з німцями, Деникін, Махно, Петлюра, загони Келеберди і Левченка, великі і малі банди Марусі - хто тільки не ходив по цих землях. Воювали селяни і на тому, і на цьому боці. Хто у петлюрівцях, хто з більшовиками, хто у Деникіна лямку тягнув, хто з Махном по степах бігав... хто у С.М.Будьонного лихим рубакою був... Кожен шукав свою правду. По трагічній іронії долі - в грудні 1918 року Олександра Єфіменко, автор історичної праці «Турбаевская катастрофа» разом з донькою, відомою російською поетесою Тетяною стала жертвою схожої катастрофи періоду Української національної революції- трагічно загинули від рук бандитів в своєму невеличкому хуторському будинку на Харківщині.

Кінчились буремні роки. Відновлювалось господарство, забагатіли селяни-трударі. Та в 1929 році розпочалась в Україні колективізація, дійшла вона до нашої округи. Кого силою, кого вмовлянням затягнули селян до «созу» (так називали перші колективні господарства селяни). Хто був проти – вислали до Сибіру, згноїли в радянських концтаборах. Люду на селі було стільки, що створили аж два колгоспи. Стали сільські хлібороби «джерелом сталінської індустріалізації». В 1932–33 рр. наступив і у наших селах Голодомор. Встановлені прізвища 101 місцевого жителя, які загинув в ті часи. Цілі родини козацьких хліборобів від діда і прадіда пішли в небуття. А скільки їх загинуло в Клепачах і Шишаках?

Почали жити краще та страшний був для більшовиків козацький вільний дух вергунян, і до них дійшли репресії. Кращі сини вергунівського краю були знищені в ті часи. Не жаліли нікого - ні вчителів, ні селян...

Наступив 1941 рік. Розпочалася німецько-радянська війна. У вересні 1941 року фашисти ввійшли у Хорол. Багато хто з селян сподівався, що їм дадуть змогу працювати на своїй землі, ліквідують ненависні колгоспи, з їх сиротськими трудовнями, повернуть розкулаченим селянам землю, политу кров'ю і потом їх прадідів. Та де там... Фашисти зберегли колгоспи (громадські двори), залишили начальство, поставили наглядача «рижого німця» і залишили ненависні «палички-трудодні». Люди продовжували робити від темна до темна - молоді і старі, хворі та здорові. І знову існування, а не життя. Замордували фашисти селян своїм «новим порядком», тому з радістю вони зустріли радянські війська восени 1943 року. Недовгою була радість. Мобілізували на фронт сотні молодих хлопців і навіть тих, яким не було й 18 років. Забирали на фронт, а не на військовий вишкіл. Забирали, як гарматне м'ясо «яке якусь кулю затулить», не переодягнувши, не озброївши, не навчивши... Йшли до Дніпра... Скільки їх там загинуло, відомих і невідомих козачих синів та внуків українського народу. Понад 550 шишаківських, вергунівських та клепачівських хлопців не повернулися з тої війни (для порівняння можна познайомитись, з

знайденим мною, списком загиблих і поранених жителів Клепачівської волості Хорольського повіту Полтавської області у 1914–1918 рр.). Цвіт наших сел, його майбутнє залишилось лежати в десятках могил по всій Європі.

Наступила весна 1945 року. Закінчилася Велика Вітчизняна війна. Повернулись з війни зранені душею і тілом солдати, і знов тяжка, виснажлива робота на полі з ранку до вечора. Тракторів та коней не було, тягали плуги та борони корови і...люди.

Знову у 1946–47-х роках голод. Вже не так багато померло людей. І робота, робота, робота... В полі працюй, на будівництво ферми йди, дорогу Київ – Харків будуй... Але наші селяни не з полохливих – добилися і побудували у Вергунах Будинок культури, відбудували школу. Ще сьогодні старі вергуняни згадують, скільки нервів коштувало вергунівським активістам добитися, щоб будівництво клубу розпочалося саме в Вергунах. Будувати школу теж у Вергунах. Ой, не подобалася районному начальству настирливість місцевих колгоспників. Дуже вони свободолюбіві, козацька кров не перевелася в вергунівських родинах!

Прийшов час, згадало районне партійне начальство про непокірних колгоспних голів у Вергунах, але часі не ті, до Сибіру не відправиш - «хрущовська відлига». Не миттям, так катанням, - і нема вже колгоспу в Вергунах. Вирішило районне начальство наприкінці 60-х років минулого століття остаточно доклати вільне козацьке містечко Вергуни. Об'єднали вергунівський колгосп «Більшовик» та клепачівський колгосп ім.К.Ворошилова в один колгосп «Перемога» з центром в селі Клепачі. Невдоволені вергунівські ветерани мені з болем, вже набагато пізніше, говорили: «Якби можна було б, вони тоді і школу, і клуб у Клепачі перетягли».

В 1976 році на базі колгоспу «Перемога» утворився садівничий радгосп «Перемога». З часом в Клепачах побудували три багатоквартирних будинки, два гуртожитки, ремонтну майстерню, дитячий садок, їдальню, багато двоквартирних будинків, газову котельню, очисні споруди, провели водогін, каналізацію і газ, з'явився газ та нові будівлі і в селі Вергуни.

Час «примирив» вергунян з клепачанами. Забулись старі образи і недомовки. Вергунівські діти з великим задоволенням ходять до Клепачівського навчально-виховного комплексу, клепачівські діти – до Вергунівської загальноосвітньої школи. У Вергунах побудовано сучасний комбикормовий завод. Не забувають Вергуни сучасні керівники СВК «Перемога». Відремонтовано дорогу до села, сільський клуб. З часом до «Перемоги» приєдналися і трудівники шишаківського колгоспу «Дружба».

Сьогодні Вергуни, Клепачі, Шишаки почали жити в нових умовах: замість Хорольського району з'явилася об'єднана територіальна громада, який входить до Лубенського району. Час покаже чи користь таке реформування. Головне у вирішенні цього питання - не поспішати...

Наш край може гордитися вихідцями з наших сел. Це не тільки Герой Радянського Союзу П.Ф.Клепач, генерал-лейтенант В.І.Короленко та орденоносці - М.М.Якименко та Т.А.Чернушенко. Це і уродженець с. Новачиха (свого часу заселене Базилевськими жителями м.Вергуни) український державний та культурний діяч. Міністр культури і мистецтв України (з 25 вересня 1995 по 4 серпня 1999 рр.), генеральний директор Національної філармонії України Д.І.Остапенко.

У часи свого дитинства, вірогідно, подовгу жив в селах Клепачі та Шишаки Семен Петрович Кулябка (1704–1761 рр.), які належали його батькові, зятеві гетьмана Д.Апостола П.І.Кулябки. Під церковним ім'ям Сільвестр, він увійшов в історію російської держави та церкви, як видатний релігійний та освітній діяч. Був автором багатьох богословських творів; з 1740 року - ректором Києво-Могилянської Академії, а з 1750 року, архієпископом С.-Петербурзьким. До думки його прислухалась навіть російська імператриця Єлизавета Петрівна. Можливо, саме завдячуючи священникам вергунівської церкви Різдва та шишаківської Успенської церкви він обрав шлях релігійного діяча і у 1727 році з дозволу Д.Апостола постригся в монахи [41,с.6].

Родом з села Шишаки був архімандрит, Филадельф (Пузино) Костянтин Іванович (1790–1850 рр.) та його брат- надворний радник, відомий лікар Пузино Полікарп Іванович (1781– 1866 рр.). Правнук архимандрита Филадельфа Пузино Григорій Фёдорович (1891–05.01.1938), учасник Першої світової війни за участь в білому русі був репресований більшовиками. Нащадок хорольського старшинського роду Михайло Володимирович Родзянко (1859–1924 рр.), голова російської Державної думи III та IV скликань, був одним з лідерів Лютневої революції 1917 року. Саме він, який завжди зазначав, що він «малорос», своїм листом у середині лютого 1917 року спонукав російського царя Миколу II підписати Маніфест «об отречении от російського престолола». Можна згадати, що донька відомого царського, а потім «білого» генерала, барона П.Врангеля, Наталія Петрівна (1913–2007 рр.), була одружена з відомим інженером Юрієм Олексійовичем Базилевським (1910–1974 рр.), нащадком «висіченого селянами камергера» Петра Андрійовича Базилевського.

Відома сьогодні на весь світ видатна українська актриса, жертва сталінського терору нащадок роду Капністів і Сірко, заслужена артистка України Марія Ростиславівна Капніст (1913-1993)

Сьогодні ми можемо з достатньою впевністю сказати, що саме з козаків Вергунівського куреня Хорольської сотні Миргородського полку пішов рід знаменитого тепер на весь світ конструктора і спеціаліста в сфері ракетної справи, царського генерал-лейтенанта артилерії Олександра Дмитровича Засядька.

Хочемо лише нагадати, що кожен вергунянин, перебуваючи у Києві повинен знати, що частка і його праці вкладена у пам'ятник Т.Г.Шевченку. Буваючи у Санкт-Петербурзі розумійте, що саме

виснажливій праці його предків має завдячувати російський Ермітаж своєю унікальною колекцією творів візантійських майстрів та середньовіччя, яку зібрав свого часу О.П.Базилевський під час перебування за кордоном. В центрі Парижа (Франція) і сьогодні стоїть особняк, який у 1864 році побудував за кошти зароблені вергунівськими селянами цей поміщик. Сьогодні тут знаходиться відомий у всьому світі «Peninsula Hotel» [318].

Саме в 20 роках ХХІ століття села нашої округи мають святкувати декілька знаменних дат: 500-річчя з дня заснування села Вергуни, як Вергунівської «козацької осади», яку «тримали козаки за Дніпром»; 210 років від дня освячення Церкви Різдва Христового у Вергунах (руїни якої нічим докором прийдешнім поколінням височіють посеред села); 140 років з дня заснування у Вергунах народного училища. У 2022 році свою 110 річницю буде святкувати Шишаківська школа. В серпні 2021 року буде відзначати свій 45-річний ювілей СВК «Перемога».

Сподіваюсь, що серед жителів наших сел., в яких незламним залишається український козацький дух, що всмоктуються з молоком матері і теплом батьківських рук з гідністю підготуються до відзначення цих важливих віх в історії стародавніх сіл: Вергуни, Шишаки, Клепачії та стануть ще однією нагодою відзначення людей, з якими була пов'язана доля цих славних козацьких сел. на Хорольщині!

Вересень 2016 – квітень 2021 рр.

Олексій Зайченко

ПЕРСОНАЛІЇ

1. Апостоли. Полковниками Миргородського полку у різні часи були: Павло Єфремович Апостол (1659-1664 рр., 1672-1676 рр., 1676-1683 рр.), Дем'ян Апостол (1666-1668 рр.), Данило Апостол (1683 – 1727 рр.) та Павло Данилович Апостол (1727-1736 рр.) Родоначальник роду - Павло Охримович (Павел Охрименко, Павел Єфремов;) (1628 — 1678 рр.) народився в Молдавії у сім'ї Охрима (Єфрема) Апостола і його дружини з родини молдавського боярського роду Катаржи. Був, вірогідно, запрошений до Малоросії ротмістром «надвірних козаків» до князя Вишневецького. За часів Б.Хмельницького хомутецький сотник був наказним гетьманом Війська Запоріжського, Гадяцьким и Миргородським полковником (1659-1660 рр.), учасником повстання Барабаша і Пушкаря. Деякі вчені вважають його ворогом гетьмана Івана Виговського. В малоросійських переписних книгах 1666 року згадується батько Данила Апостола як зрадник (зрозуміло, що йде мова про російського царя Олексія Михайловича -авт.): «В том же местечке Хомутце два сада изменника Павла Апостола... а теми садами не владеет никто, стоят пусты» [Малор.переп. книги,с.72]. Скоріш за все, він таки перейшов на сторону поляків. За повідомленнями О.Лазаревського у 80-х роках «полковникував» у козацьких полках «на правом березу Днепра, которых выставляла Польша для удержания за собой Правобережной Украины якийсь Павло Апостол Щуровский». Зазначу, що саме П.О.Апостол одним з перших серед козацької старшини ще у 1664 році, за повідомленням того ж О.Лазаревського, розпочав скуповувати землі на території Миргородського полку [Рус.архив,с.91-93]. Гетьман Данило Апостол народився 4 грудня 1654 року у містечку Сорочинці на Полтавщині в козацькій родині Павла Апостола. У 28-річному віці Данила було вперше «обрано» полковником Миргородського полку, а з 1693 року він перебував на цій посаді беззмінно більше тридцяти років. На чолі Миргородського полку Данило Апостол відзначився як воєначальник під час Азовських та Дніпровських походів козацького війська Українського гетьманату протягом 1695–1696 років. Під орудою гетьмана Івана Мазепи він здобував османські фортеці Кази-Кермен та Очаків. У 1696 році полковник Апостол разом з гадяцьким полковником М. Боруховичем розбив на річці Ворсклі війська кримського хана та гетьмана ханської України Петрика. Спочатку Данило Апостол був прихильником незалежницької політики гетьмана Івана Мазепи та одним з активних учасників вироблення положень українсько-польського та українсько-шведського союзу. Наприкінці жовтня 1708 року разом з іншими українськими старшинами Данило Апостол приєднався до шведської армії. Однак наприкінці листопада він за дорученням Івана Мазепи залишив шведський табір і перебрався до росіян. Він попросив зустрічі з царем Петром I та розповів йому, що діє за наказом свого гетьмана, який знову хоче повернутися під царську протекцію. За ним було залишено посаду миргородського полковника та всі його маєтки на Лівобережній Україні. У 1711 році він вже брав участь у Прутському поході в чині наказного гетьмана українського війська. У 1722 році Д.Апостол на чолі козацького корпусу, що складався з 10 тисяч чоловік, відзначився у складі російської армії під час походу до Персії. Після смерті лівобережного гетьмана Івана Скоропадського Апостол увійшов до уряду наказного гетьмана Павла Полуботка. Разом з іншою генеральною старшиною він виступив проти обмеження державних прав Українського гетьманату Малоросійською колегією. Миргородський полковник став ініціатором вироблення Коломацьких петицій 1723 року до російського імператора Петра I. З огляду на те, що цареві не сподобалися такі настрої українців, він видав указ про арешт головних ініціаторів і підписантів документа. Був заарештований та близько двох років провів у в'язниці Петропавлівської фортеці в Петербурзі і Д.Апостол. Після смерті Петра I Данила Апостола хотіли відправити на заслання до Сибіру, однак все ж таки відпустили до України, куди він прибув у 1725 році. А в російській столиці залишили

заручником ще на деякий час його сина Петра. Влітку 1727 року уряд Петра II, зважаючи на зростаючу напруженість російсько-турецьких відносин і підготовку нової війни, прагнув залучити на свій бік козацьку старшину. Царський уряд ліквідував першу Малоросійську колегію і дозволив обрати на Лівобережній Україні нового гетьмана. 1 жовтня 1727 року на генеральній раді у місті Глухові 73-річного козацького полководця Данила Апостола було обрано гетьманом. У 1728 році новообраний гетьман їздив на коронацію нового імператора Росії Петра II, де подав петицію про відновлення державних прав України на основі Березневих статей 1654 року. У відповідь на гетьманське звернення російський уряд видав так звані «Рішительні пункти» 1728 року. Вони значно обмежили гетьманську владу і політичну автономію Лівобережної України. Помер Данило Апостол після тривалої хвороби в лютому 1734 року. Похований був у містечку Сорочинцях (тепер Великі Сорочинці Миргородського району Полтавської області) у зведеній за його кошти церкві Преображення Господнього. 5 лютого 1734 року у Спасо-Преображенській церкві з великими почестями поховали гетьмана Данила Апостола, і з того часу її стали називати «гетьманською усипальницею».

2. Засядьки. Засядько Яків (у Вергунівському курені прозивався Яцьком Засядьком - авт.) (? -1629 -1677 - ?) - козак Хорольської сотні (? - 1649 - ?), очевидно, був сотником хорольським, покозачений шляхтич з Хорольської сотні (не погоджуюсь з цим твердженням – авт.), яка залишилась у складі Миргородського полку, перебрався до Лубен, ставши, очевидно, спочатку полковим старшиною, а потім полковником лубенським. Обставини його отримання полкового пернача були такі. Йдучи на полтавців поблизу Лубен упинилися Ніжинський і Прилуцький полки. «Те полки прошли сильно сквозь город, а полковник Лубенский Павел утек, а пехоту ево те полки посекали, а иные, бежа от них, потонули в реке Суле». Полковник лубенський (? - 1659.10. -1660), обозний полковий лубенський (? - 1669 - ?), отаман городовой лубенський (1675-1677). Неписьменний. Переяславську угоду 1659.15.10. за нього підписав писар полковий прилуцький Василь Севастянович. Засядько Лука Якович (? - 1699 - 1725 - ?) - син полковника лубенського, сотник лютенський (1719.26.01. - 1725 - ?), (? - 1735 - 1736 - ?); Засядько Данило Лукич - син сотника лютенського, сотник лютенський (? - 1747.4.06.); Засядько Осип (бл. 1754 - ?) - син абшитованого (у відставці - сотника, службу розпочав з 1769 р., значковий товариш Гадяцького полку (1773 - 1780 - ?), військовий товариш в абшиті (1786). Мав 12 спадкових підданих у Гадяцькому повіті.

Джерело: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-8009-99-0/978-966-8009-99-0.pdf>

3. Максимович Степан Петрович (?–1788) — генерал-майор, герой русско-турецкой войны 1768–1774 годов. Военную службу проходил в кавалерии. В 1768–1774 годах состоял в чине секунд-майора в Ростовском карабинерном полку и принимал участие в русско-турецкой войне, за отличие был произведён в премьер-майоры и 1 ноября 1770 года награждён орденом св.Георгия 4-й степени (№ 53 по кавалерскому списку Судравского и № 52 по списку Григоровича–Степанова) «За отличную храбрость и мужество при штурмовании Бендерской крепости и предводительство штурмующих гренадер, пока занял у неприятеля одну батарею и один бастион». По окончании войны был переведён в Малороссийский Лубенский полк и последовательно получил чины подполковника, полковника и генерал-майора (в 1786 году). С открытием в 1787 году новой русско-турецкой войны Максимович состоял при Екатеринославской армии и был убит при штурме Очакова 6 декабря 1788 года.

4. Клепач Микита Іванович (16 квітня 1890, Шишаки, Полтавська губернія — 9 лютого 1975, там само) — український народний художник, майстер народного мистецтва з різьблення по дереву. Народився 16 квітня 1890 року в селі Шишаки (нині

Хорольського району Полтавської області) у сім'ї бідняка. Підлітком пас худобу і з дерева ножиком вирізував різних тварин, ляльок. Ними і бавився. Захоплювався і малюванням. У 1908 році вирізав ножиком Георгія Побідоносця на коні. У 1910 році його роботи потрапили на першу виставку в Хоролі. Комісія зацікавилася його виробами і його нагородили грошовою премією. Микита Іванович придбав на ці гроші інструменти для різьби і малювання. Потім були виставки в місті Хоролі і в 1911—1912 рр. Учасник виставок у місті Хорол (1909), містечку Семенівка (нині смт Полтавської області, 1912) та Полтаві. Учителював у 1933–38 рр. Ґрунтуючись на традиціях української народної творчості, створював яскраві образи класиків рідного письменства та своїх сучасників. Виконував також погруддя «вождів» і функціонерів тоталітарної системи. Окремі роботи зберігаються у музеях Полтави (краєзнавчих, літературно-меморіальних І. Котляревського та Панаса Мирного), Лубенській галереї образотворчого мистецтва, Шишацькому народному та Хорольському краєзнавчому музеях.

Твори: іконостаси (1910-і рр.), зокрема іконостас Успенської церкви та скульптура Юрія Переможця (1908) у с. Шишаки; барельєфи із зображеннями Тараса Шевченка (1914)

5. Кулябки – український дворянський рід, походить від Івана Кулябки «обывателя Лубенского» (1660). Представники козацького роду, благодійники. К. Андрій (?–?) – полковий суддя Лубенського полку, уфундував дерев'яну Андріївську церкву (1692) у с. Засулля, що поблизу Лубен. До храму подарував 1692 і 1693 два дзвони 12 і 5 пудів. Храм згорів від пожежі, 1789–1790 збудовано новий, який 1894 розібрали і звели наступний дерев'яний. К. Петро (?–?) – значковий військовий товариш Лубенського полку (1707–1736). Його фундація: дерев'яна триверха, тридільна, план подовжній у вигляді корабля, Миколаївська церква (1733) у Лубнах, на Подолі. 1844 перебудована коштом міщанина Хорошковатого і стала одноверхою, хрещатою в плані. 1884 збудовано новий дерев'яний храм. Син К. Петра – К. Семен Петрович (1704–1761) – відомий як монах Сильвестр, був ректором Києво--Могиллянської академії й архієпископом С.Петербурзьким. Син К. Петра – К. Іван Петрович (бл. 1705–1773) – лубенський полковий сотник (1736), полковий обозний (1737–1757), полковник (1757–1770), авт. проєкту «про навчання козацьких дітей грамоті і воєнним екзерциціям» (1758). Його фундація: дерев'яна Іоанно-Предтеченська церква (1759) у Лубнах. 1845 її ремонтували, 1909 розібрали і перевезли до с.П'ятигірці (тепер Лубенського району). К. Яків (бл. 1743–1804/1806) – гусар, відставний прапорщик (з 1788), дідич. Уфундував дерев'яну Миколаївську церкву (1780) у с. Миколаївка на Золотоніщині (пізніше с.Чевельча, тепер Оржицького р-ну). Серед найвідоміших українських козацько-старшинських родин були Кулябки, які проживали на Лубенщині. Іван Кулябка був знаним землевласником на Лубенщині: багато земельних наділів дарував він Мгарському Лубенському монастирю і був співвласником з ним [29, 609–610, 611; 42, 36]. Великою була родина І.Кулябки, а його сини Федір та Петро були відомими державними та культурно-громадськими діячами в Україні. Завдяки шлюбним зв'язкам своїх дітей, Кулябки породнилися з Апостолами, Турковськими, Максимовичами, Шираями.

Джерело: <http://history-poltava.org.ua/?p=4907>

6. Кулябка Іван Петрович (бл. 1705–1773), його рідних, свого часу лубенського полкового сотника (1736), полкового обозного (1737–1757), лубенського полковника (1757–1770) добре знала і глибоко поважала за розум вся українська козацька старшина. У 1758 році, саме полковник Лубенського полку Іван Кулябка запровадив експериментальну навчальну програму «Про навчання козацьких дітей грамоті і воєнним екзерциціям» (1758), згідно з якою кожна сотня (або наразі її

старшина) зобов'язувалась дати освіту всім дітям чоловічої статі у віці 12—15 років. Навчальний план складався з двох частин: грамоти та військового мистецтва (фехтування, стрільби тощо). 1760 р. до цих приходсько-сотенних шкіл було записано 1624 дітей Лубенського полку. Тодішній правитель Малоросії Рум'янцев вважав цю програму настільки вдалою, що наказав запровадити її у всіх 10 полках Гетьманщини, але відставка перешкодила втіленню наказу гетьмана в життя.

7. Львов Микола Олександрович (4 (15) травня 1753 – 22 грудня 1803 (3 січня 1804)). Був одним из самих яскравих представників Російського Просвітництва: архітектором-палладіанцем, графіком, поетом, перекладачем, музикантом. Належав до старовинного тверського роду. Був у родстві по дружині з відомими російськими поетами Державіним і Капністом. У Львових було два сини і три доньки. У 1769 році Львов поступив в елітний Преображенський полк. Багато займався самоосвітою. В 1783 році Львов був обраний, з 1785 року був почесним членом Академії художеств. Як архітектор Львов відомий своїми будівлями в Петербурзі і околицях; як автор соборів — Борисоглебського в Торжкі (1785–96) і святого Йосифа в Могилеві, маєтних комплексів в Тверській, Новгородській і Московській губерніях.

8. Капніст Олексій Васильович (бл. 1796–1867) — військовик, член Союзу благоденства. Підполковник Воронежського піхотного полку (1825). Миргородський повітовий предводитель дворянства. Колезький радник (1856). З дворян Катеринославської губернії. Батько—полтавський губернський предводитель дворянства, письменник Капніст Василь Васильович, мати—Олександра Олексіївна Дьякова (сестра другої дружини Михайла Державіна). У службу вступив в лейб-гвардії Ізмайловський полк підпрапорщиком — 3 жовтня 1814 року. У 1821 році призначений ад'ютантом до Миколи Раєвського. Підполковник Воронежського піхотного полку з 29 квітня 1825 року. Член «Союзу благоденства» з 1820 року. Михайло Бестужев-Рюмін пропонував йому вступити в Південне товариство, на що Капніст відповів відмовою. Під час слідства у справі декабристів Бестужев і Муравйов-Апостол підтвердили це і показали, що з 1821 року Капніст змінив образ думок і тому ніхто з ним з приводу таємного товариства зв'язків не підтримував. Наказ про арешт від 30 грудня 1825 року, заарештований у Києві — 14 січня 1826 року, доставлений до Петербурга на головну гауптвахту — 19 січня, з 20 січня ув'язнений у Петропавловську фортецю. 15 квітня 1825 року Височайше наказано звільнити, арешт зарахований в покарання. Звільнено від служби — 18 березня 1827 року. Почесний наглядач миргородського повітового училища (1833), миргородський повітовий предводитель дворянства (1829–1835, 1841–1844). У 1836 році відкрив в Обухівці школу для селянських дітей.

9. Богданов Іван Дмитрович, народився в м.Хоролі, з козаків Полтавської губернії. Закінчив «Лесной інститут», «Курси гардемаринів флота» (1917). Служив мічманом лінкора «Андрей Первозванный». Під час Громадянської війни: з березня 1919 року - комендант транспорту «Россия», в квітні 1919 року - комендант тральщичу «Ольга», в травні 1919 року - командир роти, «вахтенний начальник» і штурманський офіцер допоміжного крейсера «Цесаревич Георгий», з листопада 1919 року - помічник коменданта Херсонського порту, з 1 березня 1920 року - вихователь Морського корпусу в Севастополі, з 25 квітня 1920 рік – помічник начальника бази 2-го загону суден в Керчі, потім командир тральщичу «Веха» до евакуації Криму. В Константинополі призначений начальником 3-го відділення кадетської роти. Лейтенант (23 жовтня 1920). Евакуйований з флотом в Бізерт (прибув на лінійному кораблі «Генерал Алексеев»). На 25 березня 1921 року у складі російської ескадри в Бізерті, в квітні 1921 року - старший «отделенный начальник», 9 липня 1921 прикомандирований на учбове судно «Моряк» для плавання, з 17 листопада 1921

р. по 21 квітня 1923 року – завідувач господарською частиною корпусу. В еміграції - во Франції, 1929–1931 рр. –начальник 14-й групи ВМС, 1935 рік- шофер в Парижі, 1954 - в Марокко. Голова об'єднання гардемаринів, кадетів і «охотників флота». Помер 5 січня 1969 року в Ієрі (Франція). Дружина – Наталія Михайлівна.

Джерело: <https://forum.vgd.ru/post/395/70313/p2003410.htm>

10. Браженко Дмитро Захарович народився в 1911 р. у с.Ново-Аврамівка Хорольського району Полтавської області. Закінчував школу у с. Вергуни. На початку 30-х рр., після закінчення Хорольського технікуму механізації, працював механіком МТС в селі Авдіївка Понорницького району Чернігівської області. Проходив службу в лавах радянської армії. З 1936 р. працював вчителем історії та географії у Авдіївській школі, одночасно заочно навчаючись на історико-географічному факультеті Харківського педагогічного інституту, який закінчив у 1940 р. Але в 1939 р., під час польської кампанії, був мобілізований, потрапив на розгортання госпіталю для поранених. На час наступу німецьких військ на СРСР Дмитру Захаровичу виповнилося 30 років. Він був одружений, виховував доньок Валю та Ніну віком відповідно 4-х і 1-го року. У червні 1941 р. був мобілізований до лав Червоної армії. Невипадково потрапив на розгортання воєнного госпіталю, цього разу у м.Ніжин, де працював на посаді помічника завгоінформацію. Оскільки фронт дуже швидко наближався до Чернігівщини, госпіталь евакуювали, а Д.З.Браженка командували до Понорницького воєнкомату, який відпустив його до особливого розпорядження. Наприкінці серпня Чернігівщина вже була захоплена фашистськими військами. Впродовж 1941 р. школи на Чернігівщині не працювали, отже, автор щоденників змушений був працювати в об'єднаному господарстві (колишньому колгоспі). Наприкінці грудня 1941 р. окупаційною владою був призначений завідувачем Авдіївською середньою школою та отримав завдання підготувати школу до навчання. 21 серпня 1942 р. Д.З.Браженко змушений був із дружиною та дітьми виїхати із села Авдіївки Чернігівської області до своєї рідні в село Ново-Аврамівку Хорольського району Полтавської області. Причиною переїзду стало посилення німцями репресій в селі Авдіївка, від яких постраждала родина дружини Євдокії: були розстріляні батько – Жук Петро Мусійович (колишній голова колгоспу «Перемога») та брат – Жук Назар Петрович (учитель, член підпільної групи у с.Верби Понорницького району). На Полтавщині Дмитро Браженко також отримав посаду директора школи в селі Вергуни, неподалік від рідної Ново-Аврамівки. Школа розпочала роботу тільки в квітні 1943 р., а у вересні Полтавщина була звільнена від німців. 8 жовтня 1943 р. Д.З.Браженко був мобілізований на фронт рядовим. В цьому ж 1943 р. він загинув на Ленінградському фронті в званні старшого лейтенанта (за інформацією, розміщеною на російському сайті «Меморіал» Браженко Д.З. в званні червоноармійця пропав без вісті в грудні 1943 року).

11 Клименко. Федір Григорович - народився 1743 року, походив з козацької старшини Миргородського полку,... «з малоросійського шляхетства». Службу в війську він розпочав 16-літнім юнаком, напевно, закінчивши бурсу, бо 1761 року вже став полковим канцеляристом. 1768 року одержав звання значкового товариша. В 1771 році разом з Панасом Дем'яновичем Гоголем-Яновським, брав участь у Кримському поході. З 27 березня 1772 року до 1783 року був на уряді останнього сотника Шишацької сотні Миргородського полку. 1781 року здобув почесне звання бунчукового товариша. У квітні 1783 року, коли з наказу царського уряду ліквідовувався Миргородський полк, сотник Клименко не виявив бажання служити далі в російській армії. У той самий час, маючи за плечима 40 літ, Федір Клименко не захотів сидіти у своєму маєтку без діла і став до цивільної служби – земським справником Говтв'янського повіту. 1791 року мав

чин колезького асесора. Ф.Клименко був дідичем середньої руки – мав 180 душ. 1794 року Федір Клименко як дворянин, що добре знав рід Яновських, засвідчив і підписав родовідне свідоцтво Панаса Дем'яновича про те, що лікар Іван Петрович Яновський є двоюрідним братом Панаса. Коли ж Панас Дем'янович захотів придбати для своєї садиби церкву в селі Перевізці, Федір Григорович сприяв йому в цій справі. Клименко, як й інші миргородські поміщики, возив своїх дітей на навчання до Петербурга, що вважалося тоді престижною справою в середовищі дрібного дворянства, яке нещодавно вийшло з козацтва. Старший син шишацького сотника Федір Федорович Клименко 1797 року вже служив у армії, 1809 року мав звання майора, був нагороджений орденом Святого Володимира IV ступеня. Варто сказати, що багаторічне спілкування Гоголів із Клименками залишило слід у пам'яті молодого письменника, і через кілька років він увів до першого тому поеми «Мертві душі» реальний сюжет із життя одного з Клименків вже у вигляді факту біографії свого вигаданого персонажа Чичикова

[РозсохаЛ.О. Козацька старшина Миргородського полку і предки Миколи Гоголя. , с.57-58].

12. Короленко Василь Іванович (1920–2008) учасник Великої Вітчизняної війни, колишній заступник начальника Управління кадрів Головного політичного управління Радянської Армії та Військово--морського флоту СРСР, генерал-лейтенант у відставці. У 1939 році добровільно вступив до лав Червоної Армії, був заступником політрука роти автотранспортної бригади. В роки Великої Вітчизняної війни воював з-фашистськими загарбниками на Западному, 2-м Українському та Північному фронтах, був важко поранений. Перемогу зустрів на посаді старшого інструктора відділу по роботі серед комсомольців політичного управління західного округу ПВО. В повоєний час –закінчив Військово-політичну академію імені В.І.Леніна, проходив службу в структурах об'єднань и Військово-повітряних сил по роботі с комсомольцями та молоддю, був начальником політорганів авіації Південної групи військ, інспектором Головного політичного управління Радянської Армії та Військово-морського флоту по Військово-повітряним силам, заступником начальника Управління кадрів Головного політичного управління Радянської Армії та Військово-морського флоту СРСР Був нагороджений орденами Вітчизняної війни I ступеня, Трудового Червоного Прапора, чотирьма орденами Червоної Зірки, орденами «За службу Родине в Вооруженных Силах СССР» III ступеня, «Знак Пошани», багатьма медалями.

13. Тур Онисій Степанович (15 лютого 1914–10 січня 1997), вчитель історії Заліщицької середньої школи імені О.Маковея, «Заслужений учитель УРСР», ветеран війни, талановитий вчитель, красзнавець. Народився в селі Вергуни Хорольського району, Полтавської області. Навчався у вергунівській, потім шишаківській школах. Продовжив навчання в місті Хоролі, де закінчив курси вчителів початкових класів. Педагогічну діяльність Онисій Степанович розпочав у школі села Ковалівка вчителем початкових класів. З 1936 – 1937 рр. вивчав історію на курсах вчителів української мови та літератури при Уманському педагогічному інституті. Друга Світова війна, учасником якої був О.С. Тур, застала його в селі Ворожба на Сумщині, де вперше зіткнувся з нацистами. Цей 1-й бій запам'ятався на все життя. О. С. Тур отримав декілька нагород: 2 ордени Червоної Зірки, бойові медалі, одна з яких – «За відвагу». У 1942 році під Москвою отримав звання лейтенанта, а в боях біля Мінська – «старшого лейтенанта». В армії дослужився до звання «капітан», яке йому було присвоєно в битві за Кенігсберг. Після демобілізації розпочав навчання в Кременецькому педагогічному інституті, який закінчив у 1950 році. 1950–1952 рр. Онисій Степанович був завідувачем відділом Підволочиського райво, а з 1952 по 1983 роки працював учителем історії в Заліщицькій середній школі імені О. Маковея. В 1966 році О.С.Туру було присвоєно почесне звання «Заслужений учитель УРСР». Педагог дуже любив учнів, свідченням

чого були організовані ним історико-краєзнавчі гуртки при Будинку піонерів та в середній школі (тепер - ЗРБДЮТ та ЗОШ №1 ім.О.Маковея). Хоча сам не мав дітей, завжди використовував вільну хвилину, щоб пішки чи на велосипеді подорожувати з учнями по нашому краю. Завдяки старанням Онисія Степановича 21 січня 1964 року було відкрито шкільний музей в ЗОШ №1 ім.О.Маковея. За ініціативи О.С.Тура 17 вересня 1974 року відкрив свої двері для відвідувачів районний краєзнавчий музей, який цього року святкуватиме своє 40-річчя. Він став його першим директором. Онисій Степанович вивчав історію краю, цікавився археологією, був учасником I – V Подільської історико-краєзнавчої конференції, автор сотень статей з краєзнавства. В 1995 році в Києві у видавництві «Віпол» вийшла друком його книга «Чумацькими шляхами». Зібрана на основі багатого матеріалу про чумаків книга розкриває читачам життя, побут та звичаї людей, які займалися промислами. Це видання рекомендоване як посібник з народознавства для учнів, студентів та вчителів, хоча його з цікавістю прочитає будь-хто, кому хочеться більше дізнатися про народні звичаї українців, зокрема, чумаків.

14. **Яновський Микола Іванович**, ієрей Вергунівської церкви, народився 8 травня 1877 року в селі Великий Кобелячок Кобеляцького повіту Полтавської губернії в сім'ї псаломщика. У 1896 році закінчив Полтавську духовну семінарію, служив псаломщиком, учителем церковнопарафіяльної школи, дияконом у Кобеляцькому повіті. У травні 1906 року рукопокладений у священника Онуфріївської церкви с.Лучки Лохвицького повіту. В 1910 році переміщений на місце настоятеля Хрестовоздвиженської церкви села Вергуни Хорольського повіту, у 1926 – до Різдвяно-Богородицької церкви села Богданівка Оболонського району, через деякий час – знову до села Вергуни. З 1930 до 1935 - настоятель Михайлівської церкви в селі Велика Буланівка Лубенського району, з 1935 до 1936 – Преображенської церкви в селі Попівка Хорольського району. Після закриття храму до початку Великої Вітчизняної війни мав перерву у церковній службі. З 1941 по 1944 рік - настоятель Кременчуцької Покровської церкви. З 1944 по 1950 рр. - настоятель Миргородського Успенського собору, благочинний Миргородського району. У 1950-1957 роках - настоятель Полтавської Всіхсвятської церкви. Помер у 1960 році [248].

«Послужной список позаштатного протоиерея Николая Ивановича Яновского»

ДОДАТКИ

№ 1.

Присяга 1718 р. носить все ще старий, знайомий з середини XVII ст., «всенародний» характер. У цьому її відмінність від всебільш вибірково-елітарної присяги 1732 р. (4465 присягнувших проти 10200 у 1718 р.) і наступних. Присяга 1718 р. охоплювала не лише духовенство (чорне і біле, себто ченців і попів), військових чи то лицарський стан (у нашому випадку йдеться про козаків, присяга військовослужбовців російської регулярної армії та інших козацьких підрозділів, присутніх на території полку більш-менш тимчасово, як це було 1732 р., не практикувалася), цивільних городян (у нашому випадку – міщан і цехових ремісників, причому зовсім не вибірково як 1732 р.), але й селян-посполитих. Присягало зазвичай по одній особі чоловічої статі від родини (домовласниці-вдови, як і інші жінки, не присягали). У козаків, судячи по всьому, це була особа, яка в даний момент виконує козацьку службу від цілої родини (принцип «одна родина – один присягаючий» видний, якщо порівняти склад усіх членів козацької сім'ї, здатних нести службу за реєстром 1723 р.). До практики штрафів (30 руб.) за ухилення від прийняття присяги 1730 і 1731 рр., званої за актом 1739 р.

Присягу Миргородського полку 1718 року опрацювали Дмитро Вирський і Роман Москаленко

Ієрей Михаїл Павлович храма Різдва Хр[и]с[то]ва села Вергунов Михайло Павлович – під церкви Різдва Христового с. Вергуни Хорольської сотні (1723 р. тут служить уже інший – Єфим Леонтійович – авт.). В селі Вергунах товариство Дацко Швидченко, Михайло Вдовиченко, Остап Король, Матвій Масляний, Іван Брах, Павло Брашенко, Андрій Зубаненко, Онисько Зубак (Зубаненко), Яков Остапенко, Тимош Андрущенко, Іван Дуда, Василь Мануйленко, Іван Титенко, Гордій Ващенко. **Того ж села Вергунов посполитство** Іван Лобач, Іван Кулка, Тишко Дитина, Грицько Харченко, Гарасим Солошенко, Хведор Бобир, Іван Дуда, Степан Ткач, Яцко Півень, Семен Шаповал, Ігнат Мірочник, Грицько Бударний, Хведор Гнилозуб, Кость Сіроштан, Роман Дудник, Гордій Ващенко, Стецко Срібненко, Біда Гур (Бдорученко?) Іван Латас (Латис), Іван Овчар, Юско Лебідченко, Іван Хаверко, Юско Чорний, Ігнат Лебідченко, Іван Зінченко, Матвій Москаль, Дорош Головченко, Іван Михайленко, Грицько Погрібний, Андрій Ляшенко, Андрій Жовнієнко, **Демко Мошенский, Андрій Мошенский, Дзюбенко Богов зять**, Іван Безпалій, Савка Солошенко, Омелько Комличенко, Пархом Зінченко, Юско Чирченко, Трохим Горшковоз, Хведор Грищенко, Марко Коротенко, Тимош Чучмак, Пилип Григоренко, Пилип Дзюбенко, Іван Грицаєнко, Грицько Соколиків зять, Грицько Соколик, Артем Жовнієв зять, Леско Кузьменко, Хведор Кузьменко, Іван Білченко, Леско Глазенко, Гарасим Гречка, Тимош Швець, Дзюба Колесник, Мартин **Гловацький**, Денис Складований, Грицько Солошенко, Тишко Кузьменко, Хведор Ткач, Кондрат Море, Паско Потоцький, Матвій Войтенков зять, Василь Мануйленко, Хведор **Бирук**, Дмитро Ващенко, Стецко Усенко, Василь **Кул(а)ченко**, Артем Риженко, Іван Титенко, Мартин Кривотченко, Миско Ващенко, Демко Литвяк, Михайло Кравець, Хведор Назаренко, Сергій Кривець, Гарасим Орел, Прокоп, Демян Бобир, Яков Остапенко, Степан Литвяк, Мусій Бобир, Прокоп Німченко, Грицько Брах, Іван Ткач, Давид Харченко, Іван Брах, Павло Брашенко, Семен Харченко, Ониско Зубаненко, Яким Паламар, Павло Ващенко, Юско Шеремет, Михайло Кожушко, Василь Шолудко, Пилип Гурман, Тимко Проскурашенко, Василь Бикодор, Грицько Гузенко, Карп Ревенко, Мусій Німченко, Педко Фищуренко, Панас Вувденко, Мирон Ткач, Хведор Литвин, Петро Камардаш, Ониско Циган, Іван Камардаш, Леско Камардаш, Корній **Пазина**, Микита **Лях**, Іван Квокало, Семен Бутенко, Гарасим Панченко, Тишко Герух, Юско Кравець, Іван Ворона, Трохим Антоненко, Семен Стеценко, Устим Дядченко, Юско Яцуренко, Антон Матяш, Опанас Супруненко, Орохвій Старець, Юско Борщ, Омелько Пророк, Марко Глазенко, Кирик Опанасенко, Андрушко Чорниш, Кузуб Василь, Кривець Кондрат, Кривцов зять Данко Куклин, Омелько Швець, Василь Шовгеня, Петро Хвесенко, Хвеско Самойленко, Хведор Матяш, Корній Шкурпітка, Трохим Туренко, Леско Шкиленко.

В селі **Шишаках** товариство: Василь Новоселецький, Тимош Бурученко, Савка Куц, Павло Куличенко, Денис Куличенко, Хвеско Саленко, Іван Манджосенко, Корній Гарасименко, Демко Чорненький, Юрко Куличенко, Іван Куц.

№ 2.

Компут і ревізію Миргородського полку 1723 року опрацювала Г.Швидько (видано в м.Дніпропетровськ: Національно-гірничий університет, 2004 рік.). В ньому згадуються козаки Хорольської сотні: «села **Шишакив**, маєтність Петра Кулябки, а в ней товариство до сотні Хорольської прилеглоє, з діда й отца козаки можливіше: атаман Максим Богатиренко з двома братами Матвієм і Андрієм; Яско Федоренко і син Алексей; Василь Артеменко; Павло Кули(а)ченко, Василь Новоселетченко і його брат Роман «на едном дворі живут, службу поочередно отбувають»; Тишко Новоселетченко і два сини – Матвій і Іван; Пало Омеляненко, у него зять Корній «на едном дворі

живут, службу поочередно отбужають», Григорій Микитенко, Улас Герасименко і брат Данило; Іван Грищенко і його брат Грицько; Артем Якименко і два сини Грицько і Федор; Олекса Цявченко і два сини – Петро і Іван; Григорій Попович і його син Стефан; Емеліан Педиченко і його син Іван; Стефан Новоселетченко і його два сина – Мойсій і Роман; Василь Яременко і його син Тихоній; Савка Куць і його 4 сини – Максим, Михайло, Василь, Михайло (в українських козацьких сім'ях того часу не було рідкістю називати дітей однаковим іменем – **З.О.**); Федор Бзугученко та його 5 синів: Іван, Антон, Іван, Яков, Грицько; «можние средние что могут конную войсковую службу понести з діда і отця козаки»: Яско Тимошенко і 2 сини – Іван і Каленик; Денис Герасименко; Стефан Назаренко і два брати – Яким і Радка, Денис Кули(а)ченко і син Роман; Тимофій Бырученко і його син Федор; Андрій Кудраченко і його два брати – Грицько і Ілько; Федор Саленко і його брат Стефан. «Пишие, что могут пішую войсковую понести службу, з діда і отця козаки»: Роман Гавриленко і його син Роман; Василь Савченко; Іван Холявченко; Тимофій Зражевский; Юско Семененко; Грицько Лукомщенко в нього син Іван. «Пишие ж и весьма знищалие»: Іван Дулюдаренко і 2 сини – Данило і Федор; Василь Федоренко; Паво Манжа. «Удови, котрих мужа давних походах поумирали, а службу войсковую могут отбужать»: Катря Семениха і 4 синів – Іван, Михайло, Лукян і Грицько; Ганна Гаврилиха і 2 сини – Максим і Василь; Настя Лукомчиха і 2 сини – Федор і Яков; Агафія Клепачувна і 2 сини Іван і Осиф «весьма зубожатие». «Товариство..., котрих діди й отці і самі службу служили а поверстались в посполство и не отбужают служби козацкой»: Яків Кисенко та двоє синів – Василь і Микола; Ієрофей Кибенко і двоє синів – Лаврін і Данило; Тимуш Саленко; Герасим Дозоренко і троє синів: Клим, Семен і Кирило; Василь Ілляшенко і двоє синів – Хведор і Роман; Іван Герасименко і троє синів – Федор, Леско, Харко; Іван Корнієнко і троє синів – Остап, Петро, Семен; Василь Гордієнко і син Микита; Іван Лукомченко і три сини – Кузьма, Стефан, Яков; Гордій Зінченко і його брат Іван; Фома Скрипніченко і син Семен; Юско Падусенко і двоє синів – Михайло і Омелян; Зінець Дорошенко і два сини – Роман і Охрім, Гаврило Бойко, Терешко Бирученко. «О сих в подданстве застающих свидетельствовал атаман Максим Богатиренко с тамошним товариством».

«Село **Вергуни** маетность пана полковника Миргородского товариства «можнешего з діда і отця козаки»: Атаман Іван Лобач і син Іосиф; Остап Король і троє синів – Омелко, Савко і Грицько «еден з них службу отбужает»; Іван Титенко і один син Грицько; Василь Мануйленко і один син Данило; Іван Дуда і син Самуйло; Михайло Кожушко і три сина – Федир, Пркоп і Василь «еден з них службу отбужает»; Яков Остапенко і чотирі сина: Андрій, Кондрат, Хведир і Тимофій «еден з них службу отбужает»; Лаврен Бращенко; Павло Бращенко і двоє синів – Андрій і Кондрат «еден з них службу отбужает»; Олекса Глущенко «у него брат Грицько на одном дворе живут, службу поочередно отбужают». «Можние й средние, что могут конную войсковую понести службу, з діда й отця козаки»: Михайло Удовииченко ««у него брат Васил на одном дворе живут, службу поочередно отбужают»; Петро Матвиенко; Данило Подоренко і син Савка; Гордій Ващенко і двоє синів – Іван і Петро «еден з них службу отбужает»; Тимофій Галаган; Ониско Зубаненко. «Пишие, что могут пішую войсковую понести службу, з діда й отця козаки»: Герасим Бойченко і два сини; Кирило Мануйленко. котрих діди й отці і самі службу служили а повертались в посполство и не отбужают служби козацкой»: Юхим Гупаленко; Гаврило Стеценко; Антон Матюшенко, Федир Матюшенко; Федир Стеценко, Яско Яковенко; Дмитро Олексенко; Стефан Андриенко; Іван Панченко, Герасим Панченко, Юхим Шереметенко; Кирило Матюшенко, Федор Боженко, Артем Риженко, Мартин Литвяченко; Матвій Кривиченко, Тимофій Демченко; Михайло Литвяченко; Іван Бутенко; Демян Борисенко; Дмитро Литвяченко; Филип Дзюбенко; Федір Дзюбенко; Іван Дзюбенко; Іван Яцюренко, Стефан Усенко; Юрко Стеценко. «О сих в подданстве застающих свидетельствовал атаман Іван Лобач с тамошним товариством».

№ 3.

У збірнику, виданого у 2011 році Інститутом історії Національної Академії наук України «Присяга Миргородського полку 1732 року» згадуються вергунянські козаки - курінний отаман Вергунський - Демян Бобир, Тимош Титенко, Данило **Усенко**, Петро Маслянюк, Петро Соляненко, Остап Король, Василь Бойченко, Гаврило Стеченко, Василь Бутенко, Іван Литвяченко, Яков Синячовський, Данило Савченко, Федор Різниченко, Юрко Лобаченко, Матвій Кривченко, Остап Ващенко, Дацко Дейнека, Іван **Демченко**, Олексій Кубраченко, Іван Кубраченко, Грицько Василенко, Матвій Прилоусенко, Роман Васильченко, Хведор Жученко, Пилип Хведяченко, Яков Балабушенко, Стецко Дейнеченко, Ілко Дейнеченко, Кондрат Твердий, Олекса Кубраченко, Гаврило Яценко, Остап **Головченко**, Іван Тищенко, Давид Березний, Яцко Давиденко, Степан Зацарський, Іван Кириченко, Дмитро Пинчук, Іван Мандрик, Мусій Суroveňкий, Зіновій Хведоров, Олекса Дужиченко, Микита Олійниченко, Лаврін Юрченко, Семен Заєць, Панас Шкарупенко, Мартин Куличенко, Семен Хведоренко, Хвеско Жадан, Василь Кондратенко, Хома Сухаренко, Яким Блошенко, Клим Пузаренко, Павло Удоденко, Панко Середенко, Грицько Костяненко, Корній Кривченко, Корній Зінченко, Прокоп Скубенко, Степан Зінченко, Іван Устимененко, Іван Кириченко, Максим Хоменко, Олекса Лозенко (Лоза), Степан Гавриленко, Василь Мищенко, Хома Мищенков, Ничипор Невгаденко, Яким Пазенко, Трохим Сущенко, Грицько Хведориченко, Юхим Мироненко, Яким Гаращенко, Степан Семенютенко, Василь Костенко, Кирик Хведоренко, Ничипор Сураченко, Охрим Крижка, Іван Петрушitenко, Юхим Криворутченко, Назар Яковенко, Іван Пукаченко, Лукьян Моргуnenко, Харко Пилипенко, Ігнат **Охріменко**, Омелько **Мироненко**, Андрій Ганненко, Мусій Кочан, Степан Тимошенко, Степан **Микитенко**, Кирик **Микитенко**, Кондрат Ковбасенко, Андрушко Кичан, Степан Мазутенко, Хведор Сененко, Андрушко Камаренко, Кузма Яценко, Карп Медведенко, Іван Кравченко, Остап Кириченко, Яков Кривченко, Ярема Безкуруенко, Іван Кирста, Динис Гарасименко, Роман Коржиченко, Іван Петрашенко, Іван Ювженко, Семен Парієнко, Юско Силенко, Мартин Дудук, Хведор **Клименко**, Павло Грищенко, Ілко Михайленко, Семен Захарченко, Федор Горнушенко, Семен Лавріненко, Петро Ковтуnenко, Данило Матвієнко, Іван Костенко, Іван Динисенко, **Василь Засядченко**, Андрушко Назаренко, Яков Стогній, Семен Сенчук, Яков Сенчук, Яков Майбенко, Кондрат Красножоненко, Василь Радченко, Марко Стогній, Миско Стогній, Кузма Сененко. Товариство: Дацко Швидченко, Михайло Вдовиченко, Остап Король, Матвій Масляний, Іван Брах, Павло Брашенко, Андрій Зубаненко, Ониско Зубак, **Яков Остапенко**, Тимош Андрущенко, Іван Дуда, Василь Мануйленко, Іван Титенко, Гордій Ващенко.

Серед посполитих с.Вергуни, які склали Присягу у 1732 році, згадуються посполиті: Іван Кулка, Тишко Дитина, Грицько Харченко, Гарасим Солошенко, Хведор Бобир, Іван Дуда, Степан Ткач, Яцко Півень, Семен **Шаповал**, Ігнат Мірочник, Грицько Бударний, Хведор Гнилозуб, Кость Сіроштан, Роман Дудник, Гордій Ващенко, Стецко Срібненко, Біда Гур (Бдорученко?), Іван Латас (Латис), Іван **Овчар**, Юско Лебідченко, Іван Хаверко, Юско Чорний, Ігнат Лебідченко, Іван Зінченко, Матвій Москаль, Дорош **Головченко**, Іван Михайленко, Грицько Погрібний, Андрій **Ляшенко**, Андрій Жовнієнко, Мошенські Демко та Андрій, Пилип та Андрій **Дзюбенко** Богов зять, Іван **Безпалій**, Савка Солошенко, Омелько Комличенко, Пархом Зінченко, Юско Чирченко, Трохим Горшковоз, Хведор Грищенко, Марко Коротенко, Тимош Чучмак, Пилип Григоренко, Іван Грицаєнко, Грицько Соколик та Грицько Соколиков зять, Артем Жовнієв зять, Леско, Тишко та Хведор Кузменко, Іван Білченко, Леско Глазенко, Гарасим Гречка, Тимош Швець, Дзюба Колесник, Мартин **Гловацький**, Денис Складований, Грицько Солошенко, Хведор та Мирон Ткач, Кондрат **Море**, Паско Потоцький, Матвій Войтенков зять, Василь Мануйленко, Хведор **Бирук**, Дмитро Ващенко, Стецко Усенко, Василь Кулченко (Кулаченко – З.О.), Артем Риженко, Іван

Титенко, Мартин Кривотченко, Миско Ващенко, Демко Литвяк, Михайло Кравец, Хведор Назаренко, Сергій Кривец, Гарасим Орел, **Прокоп Бобир, Демян Бобир, Яков Остапенко**, Степан Литвяк, **Мусій Бобир**, Прокоп Німченко, Грицко та Іван Брах, Іван Ткач, Давид та Семен Харченко, Павло **Брашенко**, Ониско Зубаненко, Яким Паламар, Павло Ващенко, Юско Шеремет, Михайло Кожушко, Василь Шолудко, Пилип Гурман, Тимко Проскурашенко, Василь Бикодор, Грицко **Гузенко**, Карп Ревенко, Мусій Німченко, Педко Фицюренко, Панас Вувденко, Хведор **Литвин**, Петро Камардаш, Ониско **Циган**, Іван та Леско Камардаш, Корній **Пазина**, Микита **Лях**, Іван Квокало, Семен Бутенко, **Гарасим Панченко**, Тишко Герух, Юско Кравец, Іван Ворона, Трохим Антоненко, Семен Стеценко, Устим Дядченко, Юско Яцуренко, Антон Матяш, Опанас Супруненко, Орохвій Старец, Юско Борщ, Омелко Пророк, Марко Глазенко, Кирик **Опанасенко**, Андрушко Чорниш, **Кузуб**, Василь Кривец, Кондрат Кривцов зять, Данко Куклин, Омелко Швець, Василь Шовгеня, Петро **Хвесенко**, Хвеско Самойленко, Хведор Матяш, Корній Шкурпітка, Трохим Туренко, **Леско Шкиленко**.

№ 4.

В «Миргородському полку за переписом 1738 року»

в с.Шишаки Хорольської сотні Миргородського полку значаться 18 дворів козаків виборних ґрунтових сем'янистих: Василь Манжос, син його Тимош, сусід його Хома; Зинець Дорошенко, брат його Охрим, зят їх Яско; Михайло Призенко, брат його Грицко; Кость Артеменко, братиї його Динис і Стефан; Юхим Падусенко син его Микита брат его Омелко зят его Савка; Іван Клец син его Дацко; Іван Гриценко брат его Гришко син его Іван; Іван Артеменко брат его Микита; Василь Бибка невістка его Настя сусід его Семен піш; Остап Корнієнко брат его Петро; Герасим Додор сини его Клим да Федор сусід его Савка піш; **Грицко Гузик** сини его Дмитро да Федор; Савка Куц син его Дмитро; Тимош Бирук сини его Максим да Михайло; Павло Кулик зять его Яско сусід его Демян піш; Іван Палканенко брат его Дмитро; Іван Куц син его Павло сусід его Сидор піш; Данило Лосенчук сини его Петро і Сидор. Всього в с.Шишаках – козацких дворів -60, в них хат – 89, в них семей -114 (Швидько 258 с.11-15)

в с.Вергунов Хорольської сотні Миргородського полку значаться 18 дворів козаків виборних ґрунтових сем'янистих Яковъ Остапенко сини его Юхимъ Андрушка Федор Микола і Прокоп; Іван Різниченко сини его Семен да Федор; Ониско Горбаненко Сини его Михайло Іванъ да Павло сусід его Іван піш; ґрунтове одинаке - Іван Литвяченко, Тимош Галаган; Василь Бутенко Ітого ґрунтових дворів – 6 в тих дворах хат – 9 а в тих хатах семей – 17 . Ітого в селі Вергунах козацких дворів – 44 в тих дворах хат – 58 а в тих хатах семей – 79 (Швидько 258 с.15-18)

№ 5.

В Київському архіві збереглися метрики сел Вергуни та Клепачі Хорольського повіту кінця XVIII століття. В них згадуються, зокрема, прізвища місцевих жителів: села Вергуни:

Бирюченко, Браш(ш)енко, Бутенко, Вовченко, Галагаленко, **Глущенко**, Горбенко, **Горде(и)енко**, Гребелненко, **Даниленко**, Данусенко, **Демяненко**, **Дзюбенко**, Дмитрашенко, Довженко, Дуденко, Дяченко, Емченко, Загребелненко, Зосимович, Зюбенко, Камардашенко, Карьгін, Кириченко, Ковтуненко, Колющенко, **Короленко**, Кривиченко, Кузменко, Кузьменко, **Кунатенко**, Лазиненко, Латасенко, Левченко, Лисьй, Литовченко, Луцененко, Магриненко, Мартюченко, Марченко, Марюхненко, Матяшенко, Мещаненко, **Моренко**, Морозенко, Назаренко, Павленко, Панченко, Пашенко, Пилипенко, Поляшенко, Прихедченко, Прокопенко, Резниченко, Савченко, Сероштаненко, Скороходенко, Смалеенко, **Совенко**, Соколиченко, **Сорока**, Стасенко,

Супруненко, Сушненко, Тараненко, Терещенко, Токовенко, Харус, Харусенко, Харченко, Хиженко, Химиченко, **Чернушенко**, Чернышенко, Шутенко, **Яременко**; села Клепачі :

Новоселецький, Клепаченко, **Бирюк**, **Бирюченко**, Бирюченко, **Бибченко**, **Дзюбенко**, Василченко, Кирищенко, Верещака, Верещаченко, Палканенко, Найденко, Кабаненко, Лазоренко, **Коваль**, **Якименко**, Сенчук, Сенчученко, Михайленко, Кожушка, Кожущенко, **Остапенко**, **Куценко**, Зубченко, Немченко, Семененко, **Феденко**, Хведенко, Лесненко, Варотченко, **Жмур**, Жмуренко, Терещенко, Голотенко, Р(а)єдченко, Ткаченко, **Понамаренко**, **Матве(н)енко**, Подмоєнко, Шулженко, Шевченко, Мусеєнко, Хоєнко, Шапаренко, Кулябка, **Гриценко**, **Падусенко**, Лопатенко, Худенко, Коноєнко, Рубаненко, Илляшенко, **Ивашенко**, Дверниченко, Бухиленко, Куличенко, Правденко, Дробусенко, Матенченко, Линник, Динисенко, Денисенко, Батен, Хлевец, Горох.

№ 6.

Український народ зберіг у пам'яті героїчний подвиг турбаївців та вергунян. В 1895 році із слів старого селянина з с.Турбаї, Великокринківського району, Полтавської області було записано думу «Задумали базилевці», яка була надрукована в журналі «Киевская старина», кн. XI за 1895 рік. (в деяких дореволюційних джерелах, як у О.Новицького пісня називається «Самосуд турбаєвцев»).

Задумали базилевці

(Пісня про Турбаївське повстання)

Задумали Базилевці
Свій вік вкоротити,
Козаченків-вергунівців
Та й закріпостити.
Порізали вергунівців
Всі поля на карти, —
Не минулись Базилевцям
Ції їхні жарти.
Та й послали вергунівську
Череду зайняти,
З турбаївською чередою
У свій двір пригнати.
Що думали, те зробили —
Череду загнали,
Вергунівців, турбаївців
Тим ізгвалтували.
Составили вергунівці
З Турбаями раду, —
Обступили панську оселю
Спереду і ззаду.
Як глянула Маріяна
У вікно в оболоню, —
Стоять тії козаченьки
З кіллям кругом двору.
«Федір Федорович, мій братіку.
Нум золото носити,
Вергунівців, турбаївців
Вірненько просити:
Вергунівці, турбаївці,

Дайте покушати,
Ці ради козацької
Дайте послушати».
«Ой чом же ти, Маріяно,
Давніш не кушала?
Ой чом же ти, Маріяно,
Давніш не слухала?
Не вмiла ти, Маріяно,
Як у світі жити,
Годі тобі, Маріяно,
Скотину морити.
Шкода тепер, Маріяно,
З вами говорити, —
З кіллями прийшли не радиться —
Прийшли вас побити».
Як ударив Помазанець
Кілкою по височку,
Враз окривив Маріяні
Плаття і сорочку.
Оце тобі, Маріяно,
За шиті мережки!
Куди глянеш — всюди в хаті
Криваві стежки.
Оце тобі, Маріяно,
За тонкі нитки —
Не то прями жінки наші.
Прями малі дітки.
Поробили в панськiм дворі
Всюди гарні шанці
І побили Базилевців
У п'ятницю вранці.
Все побили, погромили,
Перевели в тряп'я
Й поховали Базилевців
В містечку Остап'є.
А чиє ж то в чистім полі
Гарно стадо грає? —
Ото тих же Базилевців,
Що в світі немає.
Ой на горі огонь горить,
А в Турбаях димно,
Як побили Базилевців,
То всім стало дивно.

З кн.: Українські народні думи та історичні пісні. Упорядники: П.Д.Павлій, М.С.Родіна, М.П.Стельмах. Видавництво Академії наук Української РСР, Київ, 1955. - 700 с.

№ 7.

Відомість, складена капітаном Андрієм Савицьким про те «скільки вселено в Яски и Беляевку турбаивских жителєй, состоящих налицо с показаниєм обоєго пола душ и их семейств на 7 сєнтября 1794 года». Згідно цієї відомості в Біляївку було «вселено» 116 сімей в кількості 536 чоловік, из них 255 чоловіків і 281 жінка. Ось їх письмовий список (складений мною в алфавітному порядку – **З.О.**):

АВРАМИХА Васса, дочки Катерина, Евгения;
АВРАМЕНКО Конона, жена Параскевна, сыновья Таврило и Иван, дочки Доминика, Варвара, София.
АВРАМЕНКО Петро, жена Агафия, сын Иван, мать Устина, дети Яков, Василиса;
БАКАЛ Ефим, жена Евдокия, сын Емельян, дочки Матрена, Варвара, Мария и Ефросинья;
БАКАЛ Каленик, жена Анна, дочь Ефросиния;
БАКАЛ Никита и жена Марфа;
БАКАЛ Агафия и сын Алексей;
БАКАЛ Павло и жена Евдокия;
БАКАЛ Андрей и сын Омельян
БАКАЛ Кондрат, жена Агафия и дочки Матрена Татьяна, Агафия;
БАКАЛ Анисим, жена Марфа, сыновья Аким, Григорий и дочь Евдокия;
БАКАЛ Михаил жена Агафия, сыновья Иван, Сидор, Иван, дочь Матрена;
БАКАЛЕНКО Яков, жена Парасковья, сыновья Никита и Опанас, дочки Александра и Агафия;
БАКАЛЕНКО Семен, жена Оксана и сын Максим;
БАКАЛУЩИХА Марья, сын Филипп, дочь Ерина;
БАНИЧЕНКО Яков, жена Параскевна, сын Андрей;
БЕЛОУС Данил, жена Марфа, сыновья Алексей, Виталий, дочь Агафия;
ВЕЛИЧКО Михаил, жена Марфа, сыновья Кирило и Лаврентий, дочки Ефросинья и Марфа;
ВОЛЧЕНКО Данил, жена Елена, сын Федор, дочки Парасковья, Ирина и неразборчиво имя (прізвище Степана Вовченка згадується в реєстрі Остаповської сотні за 1713 рік – авт.);
ВЕЛИЧКО Матвей, жена Домна, сыновья Иван, Демьян, Яков, Василий и дочки Парасковья и Пелагея;
ВИХРЕНКО Иван, сыновья Влас и Прокоп и дочь Ирина;
ГАВРИЛЕНКО Григорий и жена Меланка;
ГЕРАЩЕНКО Иван, жена Евдокия, сыновья Игнат, Исак, Иван, дочки Евдокия, Анна, Катерина;
ГЕРАЩЕНКО Тимофей, жена Евдокия, сын Иван и дочь Ефросинья;
ГОНЧАРЕНКО Данило, жена Оксана, сын Прокоп и дочь Мелания;
ГОНЧАРЕНКО Савелий и жена Агафия;
ГРИЦЮТЕНКО Ефим, жена Марина, сын Федор, дочки Татьяна, Феодосия;
ГРИЦЮТЕНКО Кирилло, жена Софья, дочь Евдокия;
ГРИЦЮТЕНКО Наум, жена Настасия, сыновья Данило и Василь, дочь Парасковья;
ГРИЦЮТЕНКО Терентий, жена Елена, сыновья Антон и Ефим, Дочь Устина;
ГАРАЩИХА Параскевна, сын Лупаня, жена его Кстиня, дети их Григорий и Игнат, Марья и Анна;
ГЕРАЩЕНКО Николай, жена Ефросинья, сыновья Яков и Иван, дочки Наталка и Параскевна (прізвище Василя Грещенка и Петра Грищенко згадується в реєстрі Остаповської сотні за 1713 рік – авт.);
ДОВЖЕНКО Григорий, жена его Стецькка сын Михаил, и его жена Мелания и дочь Екатерина, сестры Гончарка, Параскевна и дочь ее Полина (В Київському архіві збереглися метрики села Вергуни Хорольського повіту кінця XVIII століття, в яких згадується, зокрема, прізвище Довженка – авт.).
ДОВЖЕНКО Николай, жена Катерина, сыновья Родион и Федор, дочки Агафия, Мелания, Ирина;

ДОВЖЕНКО Григорий, жена Катерина, сыновья Дмитро, Лупоня, Корней, дочери Оксана, Аглипина, Пашка;
ДОВЖЕНКО Остап, сын его Иван и жена Пелагея Их дети: сыновья Марк, Сидор, Осип, дочери Агафия, Анна, Катерина;
ДОВЖЕНКО Гаврило, жена Агрипина, сыновья Павло и Андрей. Дочь Агрелина;
ДМИТРЕНКО Захарий, жена Анна, дочери Зинаида, Федора, мама сына Анна;
ДМИТРЕНКО Лукань, жена Татьяна, сын Афанасий, дочери Параска, Анна;
ДЪЯНЧИХА Стефанида, сын Ефим, жена его Матрена, дети сына Афанасий и Кузьма;
КАПУЩЕНКО Алексей, ее мать Стефанида, дети ее — сыновья Иван, Федор, Степан, дочери Ксения и Парасковья (прізвище Данила Капустенка згадується в реєстрі Остаповської сотні за 1713 рік – авт.);
КАПУЩЕНКО Иван, жена Мелания, сын Иван;
КАСЬЯНИХА Катерина и сын Таврило;
КУЖЕНКО Илия и его жена Параскина;
КИЩЕНКО Иван, жена Мария, сыновья Иван, Даниил, Игнат, дочери, Настасия Агафия, Пелагея и Параска;
КРАВЕЦ Иван, жена Мелания, сыновья Устим, Осип, Филоня и дочь Ефросинья;
КРАВЕЦ Тихон, жена София, дочь Марфа, брат Кирилл;
ЛЫСЕНЧИХА Зинаида и сын Яков;
ЛЫСЕНКО Василий и жена Марфа (прізвище Ивана Лесенко згадується в реєстрі Остаповської сотні за 1713 рік – авт.);
МОЛЧАНЕНКО Николай, жена Мария, мать Пелагея;
МОЙСЕЕНКО Исаак, жена его Ефикия, сыновья Василий и Зенодин и четыре дочери - Евдокия, Мария, Варвара и Анна;
МОЙСЕЕНКО Василий, жена Ульяна и дочери Ирина и Парасковья;
МОЙСЕЕНКО Игнат, жена Ирина, сыновья Тимофей и Иван;
МОЙСЕЕНКО Козьма, жена Мария, сын Антон и дочь Мария;
НАЗАРЕНКО Корней и сын Максим;
НАЗАРЕНКО Осип и жена Пашка;
НАЗАРЕНКО Павло, жена Татьяна, дети их Ефим, Александр, Марья;
НАЗАРЕНКО Григорий, жена Агафия, дети их Тимофей, Марья, Оксана;
НАЗАРЕНКО Григорий, жена Анна, сын Клим;
НАЗАРЕНКО Катерина, дети ее Евстратий, Иван, Ирина;
НАУМЕНКО Федор, жена Анна, сыновья Тимофей и Ефим, дочери Настасья, Ефросинья, Ирина, Федора;
НЕПЛЕЕНКО Никита жена Марья, дети их Алексей, Оксана, Анна, Анастасия, Анна;
НЕПЛЕЕНКО Иван и жена Елена;
НЕПЛЕЕНКО Семен и, жена Парасковья, сыновья Михаил и Иван;
НЕПЛЕЕНКО Иван, жена Аполина мать Катерина, сыновья Яков и Федор. Дочь Мотрона;
НЕПЛЕЕНКО Яков, жена Агафия;
НЕПЛЮЕНКО Дмитро, жена Марина и сын Степан;
НЕПЛЮЕНКО Григорий, жена Мелания, сын Ефим;
НЕПЛЕЕНКО Иван, жена Матрена, сыновья Маквис, Петр, Иван;
НЕСТЕРЕНКО Евтихий, жена Устинья, сыновья Роман, Николай, Сидор, Корней, дочери Параскевна и Елена;
НОГА Степан, жена Мария, сыновья Алексей, Андрей, Денис (прізвище Лукьяна Ноги згадується в реєстрі Остаповської сотні за 1713 рік – авт.);

НОРЕНКО Савелий, жена Евдокия, дочери Мелания и Варвара;
ПОДМАЗКО Роман, жена Евгения, сыновья Федор, Денис Иван, Семен,
дочери Пелагея и Марина;
ПОДМАЗКО Дмитро, жена Евгения, сын Игнат, дочери Ефросинья и Ганга;
ПОДМАЗКО Агафия и дочери Инна, Параска;
ПОДМАЗКО Калениня, жена Евдокия, дочери Пелагея и Татьяна;
ПОДМАЗКО Матрена, сыновья Кирило, дочери Одарка и Анна;
ПОДМАЗКО Василий, жена Катерина, мать Федосия, дочь Анастасия;
ПОДИРВАН Иван, вдовец, сыновья Григорий и Василий;
ПЕТРЕНКО Алексей, жена Анна, сыновья Корней и Степан, дочери Ирина и
Федора;
ПЕТРЕНКО Андрей, жена Стецька, сын Петро. КАСЬЯНЕНКО Федор, жена
Прасковья, сын Михаил дочери Зинаида, Марья;
ПЕПЛЮХА Матрена, дочь Катерина, сын Филипп;
ПОШУТЫЛО Мануил, вдовец и дети его Настасья, Васса, Парасковья;
ПУТРЕНКО Терентий, жена Анна, сын Василий и дочь Асиклина;
РОГАЧКО Яков, жена Ульяна, сын Василий и дочери Ефросинья и Анна;
РОГАЧКО Никита и его жена Прасковья;
РОГАЧКО Ирина с сыном Лупоня и дочерьми Ефросинией и Марией;
РОГАЧКО Федор, жена Ксения, дочери Евдокия, Варвара, Василиса;
РОГАЧКО Роман, жена Оксана, сыновья Степан, Афанасий и дочь Ефимия;
РОГАЧКО Иван, жена Елена и дочери Евгения и Параскевна;
РОГАЧКО Ефим и дочери Настасия, Мария и Параскевна;
РОГАЧКО Иван, жена Пелагея и дочери Марфа и Мария;
РОГАЧКО Григорий, жена Анна, дочь Марья;
РОГАЧКО Трофим, жена Евдокия, дочь София, сын Алексей;
РОГАЧКО Роман, жена Параскевна, сын Петро;
РОГАЧКО Ефим, жена Евдокия, сын Терентий и дочь Агафия;
РОГАЧКО Семен, жена Матрена, сын Ефим и дочери Марфа, Марья, Агафия,
Надежда;
РОГАЧКО Яков и жена его Анна;
РОГАЧКО Зиновий, жена Варвара и сыновья Константин, Савва, Василий;
РОГАЧКО Семен и жена его Анна;
РОГАЧКО Хима и дочери Параскевна, Катерина, Агафия;
РОГАЧКО Григорий, жена Марина, сын Семен, дочери Олена, София;
РОГАЧКО Пашка, дети Осип, Федор, Анна, Матрена;
СТЕПАНЕНКО Игнат, жена Ирина, сын Иван, дочь Федосия;
СТЕПАНЕНКО Осип, жена Ефросинья, дети Моисей, Антон Илья, Параска;
СТЕПАНЕНКО Иван, жена Евдокия, дети Сидор, Степан, Агафья;
СТЕПАНЕНКО Ефим, жена Хима, дочери Мелания и Параска;
СТЕПАНЕНКО Кирило, жена Ефросинья, дети Филипп, Устина Аграпина;
ТЕРЕЩИХА Доминика, ее сыновья Марко, Михаил, Кондратий и дочери
Татьяна, Мария, Агафия (прізвище Василя Терещенка згадується в реєстрі
Остаповської сотні за 1713 рік – авт.);
ТУРЧАНЕНКО Дмитрий, жена Евдокия, сын Михаил;
ЦАПКО Ефим и жена Евдокия;
ШЕВЧЕНКО Андрей, жена Ирина, сыновья Сидор, Иван, Никифор, Петр и
дочь Ирина;
ШУЛЬЖЕНКО Семен и жена Агафия;

Джерело: http://forum.vgd.ru/597/31321/40.htm?a=stdforum_view&o=

№ 8.

Про життя та творчість вихідця з шишаківської (вергунівської) козацької родини Пазин, талановитого селянського хлопця, потім архієпископа, поета Філадельфа розповідає О.Лотоцький. у своїй статті «Безвісний поет-демократ». Надруковано у «Літературно-науковому віснику», Львів – Київ. Типографія Науков.Тов. ім.Шевченка.1908.- С.77-96

Пазина К.І. Ода малоросійського селянина

Що за ярміс такий! Я далєбі не знаю
І глузду в голові собі не приберу,
Що пас всі пехтують і за посмітте мають,
Як ті діди хлопячую ігру.
Що тільки ферт який надіне жупанок,
То вже й не руш його, бо він якийсь панок:
Чабаночку скидай, як де його зобачиш,
Скажи: «магайбі» і до пояса вклонись,
І перед ним наш брат, як гадина, зогнись,
А тільки зачепи — то і трохи не вхватиш.
Покійник батько наш, закручюя чуприну,
Бувало, неборак, частенько каже нам,
Що нас Біг породив так, як одну дитину,
І ласку дав одну усім своїм дітям.
Шануя пана так, як мужика,
Хоч бачить, що в цього семряга й не така,
Не дивиться, що той шестірнею ганяє,
Що їсть, як той кабан, лежавши у сажу,
А цей мне капицю або плете гужі —
І на ріжнастенських перістих поганяє.
За що ж це, хлопці, так, що брат глузує з брата,
Що той, хто дужчий з нас, у пику б'є цього ;
Що той, у кого не мальованная хата,
Не має талану, і лають всі його ;
Що мне, небіжчик він, хліб із остяками яшний,
Із здоров — коли є — їсть борщ позавчорашній
Що пан і по виску заїде крестьянина,
Як коней він його не вміє наганяти»,
Або як нехотя полає паненят, —
І певне — відусіль лиха йому година?
Хіба ж ми нелюди, хіба які звіряки,
Хіба і Бога ми не маєм в животі;
Хіба вже ми не варті хортової собаки,
Що нам приходить ся крутіше ще, ніж тій;
Що у панів постіль повнісінька собак
Поганих миршавих; а наш брат — неборак
У панських стій дверей, зігнувшись, цілі сутки,
Мни хліб цвілий, коли в кешеню з дому взяв,
Нема — мовчи, щоб ще й синички не піймав,
Як я і сам ловив... і мабуть се не шутки.
А нам, як бачить ся, сим чванить ся не гарно,
Що ми багаті і що нас пан упородив ;
Бо прийдеть ся пора, що все се піде марно,
Хоть би по пояс хто у золоті ходив.

Що ми бельгочемо так всквапно по-французьки,
Що по-московському ми цвенькаєм — по-руськи
Нічого й те не варт, що нам шапки скидають,
Що лагоміни ми усякій їмо
І так, як маківка червона, цвітемо, —
У пеклі і в раї того не розбирають...
Колись нам піп казав, що світ цей є та хата,
Де люд комедії усякій пуска:
Де грає куций пан і пані волохата,
Куди пускають грать купця і мужика,
Та халепа за те, що дивлять ся сліпці
На цю комедію, та ще якісь льстеці,
Которі, панську тут парсону хто іграє, —
Тих хвалять, гірш ніж ми пускають хоть вони.
Та бач — не маєм ми таких свит, як папи, —
За те й на глузи пас усякий піднімає.
Розскажує було, нехай царствує, батько,
Що в хату ту забрів, забув — який, батрак,
Де пан тоді іграв маленьке поросятко,
Кувікав, як воно, та трохи щось не так.
Розсердившись, що всі' із покуття кричать:
«Прехороше»» — сказав : «я краще вмю грать».
Йому сказали: «грай». Тут він пішов додому,
Під полу порося взяв і приніс сюди ;
Здавив його — воно пищить: «Куди, куди!»
А люде всі кричать: „Не любо се нікому,
«Погано, мужичок ! Куди тобі пістриться !
«Негідно, заховайсь, а то дамо в висок».
Всі на його плюють, всяк із його глумиться.
А він під полу лап, і як народ умовк,
Піднявши порося, сказав на сором всім :
«Чи луччий ваш пискун над поросям моім ?
«Як кращий, то це тим, що ваше поросятко
Родилось, мабуть, від чухонської свині
„І спало, не як-це, в мальованім хліві».
Чи правду то казав мені покійний батько?
Живімо ж лучче так, як браття, між собою,
Бо граєм в хаті ми комедію одній,
Сьогодні паном ти, а завтра і слугою
Ще може будеш, і сіряк нацупиш мій;
Сьогодні в пояс всяк перед тобою гнеться,
А завтра твій лакей тобі ж насміється.
Так лучче що іграє, аби іграє як треба,
Щоб ні від кого нам полаяним побуть
І ласкаве словце від всякого почуть,
А нам за цеє Біг пошле талан із неба.

№ 9.

Повідомлення надруковане в «Полтавських єпархіальних відомостях», 1905, № 35. Автор настоятель храму Різдва Христового в м.Вергуни Олексій Миколайович Сребницький (представник священницького роду Сребницьких, представники якого були священниками Костянтиноградського уезда Полтавської губернії – авт.) описує

події, які відбувались в цей день у містечку: молебни, «переложение» останків Івана Базилевського в «гроб-футляр», братську вечерю тощо.

Столітній юбилей величественного каменного храму в м. «Вергунахъ», Хорольського уѣзда, устроенного вѣчної и блаженної памяти храмоздателемъ 2 хъ такихъ же храмівъ в Полтавской епархіи, помѣщикомъ Іоанномъ Базилевскимъ.

26-го сѣнября сего 1905 года в мѣстечкѣ «Вергунахъ», Хорольскаго уѣзда, происходило особенно выдающееся торжественное празднованіе столѣтняго юбилея одного изъ самыхъ величественныхъ храмівъ в Полтавской епархіи, устроеннаго вѣчної памяти бывшимъ владѣльцемъ сего мѣстечка Іоанномъ Базилевскимъ. Подъ спудомъ этого храма погребень и прахъ сего храмоздателя. Къ юбилею исходатайствовано было разрѣшеніе отъ Епархіального Начальства на обновленіе храма какъ съ внѣшней, такъ и съ внутренней его сторонѣ. При открытіи склепа, в которомъ погребень храмоздателя, найдено, что дубовый гробъ истлѣлъ совершенно и только кости праха почившаго сохранились. Благодарными къ памяти храмоздателя прихожанами,— бывшими его крестьянами, рѣшено было сдѣлать новый гробъ и туда переложить останки храмоздателя, а в день празднованія столѣтняго юбилея храма и его обновленія почтить и память нокоющагося в склепѣ церкви, строителя ея боярипа Іоанна. На торжество обновленія храма собрались шесть іереевъ съ діакономи, в предстоятельствѣ мѣстнаго благочиннаго, по окончаніи Литургіи, всѣ іереи съ хоромъ пѣвчихъ, сошли в гротъ церкви и здѣсь надъ останками праха храмоздателя, бережно переложеннаго в новый гробъ—футляръ, совершена была полная торжественная панихида. Событіе это произвело самое отрадное религіозно-нравственное впечатлѣніе на несмѣтное множество народа, пришедшаго изъ окрестныхъ селъ и уѣзднаго города на торжество обновленія храма и почтеніе памяти безпримѣрно щедрого давно минувшихъ лѣтъ храмоздателя. На этомъ празднованіи сказаны были двѣ рѣчи священниками: настоятелемъ церкви Алексіемъ Сребницкимъ и роднымъ отцомъ его Николаемъ Сребницкимъ. Настоятелемъ церкви, послѣ запричастнаго стиха, сказана была рѣчь слѣдующаго содержанія: «Обновляйся, обновляйся, Новый Іерусалиме!...» Итакъ, добрые прихожане мои, сегодня пришелъ къ намъ давно желанный нами высокознаменательный день. Яркій лучъ радости, радости не о пріобрѣтеніи земныхъ благъ, а высшей духовной радости за истекшее столѣтнее благополучное существованіе нашего величественнаго храма озарилъ нынѣ нашу сѣрую деревенскую жизнь и, приподнявъ духъ нашъ, привлекъ и стараго и малаго, убогаго и богатаго, здороваго и больнаго на общую благодарственную молитву в сей святой храмъ, откуда исходитъ этотъ свѣтлый лучъ, наполнившій благоговѣйнымъ восторгомъ сердца наши. Дѣйствительно, знаменательный в исторіи нашего прихода день переживаемъ всѣ мы сегодня. Сто лѣтъ тому назадъ, мѣсто на которомъ мы сейчасъ возносимъ хвалу и благодареніе Богу, быть можетъ, представляло пустошь, заросшую сорными травами; а теперь на немъ красуется величественный храмъ Божій, в теченіе вѣка представляющій своего рѣдкою архитектурою предметъ благоговѣйнаго любопытства для всякаго случайнаго его посѣтившаго домъ Божій. И молитва каждаго в отдѣльности, сливаясь в одну общую мольбу, фиміамомъ кадилнымъ поднимается къ Престолу Всевышняго, преклоняя Его

Божественный слухъ и смѣняя Его справедливый гнѣвъ на милость къ рабу Божию Иоанну, который, какъ и мы, живя на земли, полагаю, былъ не безъ грѣха. Прямой долгъ нашъ, боголюбивые прихожане всечестнаго храма сего, молиться и молиться объ упокоеніи души храмоздателя нашего, и неуклонное исполненіе этого долга будетъ всѣмъ тѣмъ дорогимъ и пріятнымъ для него, чѣмъ мы можемъ возблагодарить его теперь. Костямъ его не нуженъ уже покровъ; тѣлу— красота; душѣ — богатство; сердцу:—почести. Почившему храмоздателю нужна теперь только та жаркая за него молитва къ Царю Небесному, какая сильна доставить душѣ его ту высокую радость по Бозѣ и неземное блаженство, какихъ «око не видѣ и ухо не слыша». Не малая радость для души храмоздателя нашего доставлена и тѣмъ, что созданный имъ для насъ домъ Божій украшенъ нынѣсердіемъ посѣщающихъ оный. Ибо посильными средствами и заботами мы въ меньшей мѣрѣ сдѣлали для его созданія то, что, быть можетъ, хотѣлъ еще сдѣлать для него самъ храмоздатель, да ударилъ Богомъ опредѣленный ему часъ смерти и сковаль протянутыя къ дѣлу его уставшія руки. Итакъ обновили мы свой храмъ, сообщили ему еще болѣе, чѣмъ былъ, благолѣпный видъ. Но обновили мы вмѣстѣ съ этимъ и свои души, сообщили-ли МЫ и ЭТИМЪ въ должный пріятный Живущему въ храмѣ семь видъ. О, далеко нѣтъ! Рѣзкій контрастъ въ отношеніи храма нашего представляемъ мы по своему душевному состоянію Храмъ нашъ выглядит чистымъ, а души наши все же загрязненные грѣхами; храмъ блещетъ позолотой, а души рябятъ пятнами пороковъ; храмъ украшенъ иконописью, души поблекли отъ преступленій! Даже чистотѣ одеждъ нашихъ не соотвѣтствуютъ души наши. Одежды у насъ сегодня чисты и приличны, души же погружены въ мракъ беззаконій и не имѣютъ той приличной сотканной изъ христіанскихъ добродѣтелей одежды, какая такъ необходима христіанину для безпрепятственнаго входа въ чертогъ Царя Славы. Что-же! Такъ и далѣе будемъ жить съ загрязненными, темными порочными душами, или обновимъ и души наши?! Обязательно обновимъ! Обновимъ, какъ обновили и приходскій храмъ свой! Ибо, въ противномъ случаѣ, мы не будемъ имѣть права на присутствіе въ храмѣ семь, а тѣмъ болѣе намъ не будетъ мѣста въ обителяхъ Отца Небеснаго. Приступимъ же сейчасъ, по примѣру обновленія храма, и къ обновленію почернѣвшихъ отъ застарѣлыхъ грѣховъ и пороковъ душъ нашихъ, начиная это обновленіе сегодня же съ общей теплой молитвы къ Богу объ упокоеніи души благодѣтеля нашего, раба Божія Иоанна и о ниспосланіи на насъ благодати Божіей въ помощь для новой жизни по Бозѣ, а не по діаволу. И вѣрю, Богъ «не хочетъ смерти грѣшника», Самъ придетъ на помощь намъ въ дѣлѣ душевнаго обновленія нашего, доброй рукой участливаго отца поведетъ чадъ своихъ по путямъ добра и правды и тогда, надѣюсь, мы смѣло, не какъ постыдные рабы, а какъ желанные и званные гости, внидемъ въ лучшій, чѣмъ нынѣ вошли, чертогъ Царя Славы, идѣже нѣсть ни печали ни вздыханія,» по вѣчное и безконечное блаженство въ Богѣ и съ Богомъ» его же, по выраженію Апостола, «око не видѣ, ухо не слыша и на сердце челоуѣку не въздоша»,... Аминь. Отцомъ настоятеля, священникомъ Николаемъ Сребицкимъ, по отпускѣ Божественной Литургіи, сказано было слѣдующее задушевное слово: Привѣтствую васъ, боголюбивые христіане— прихожане св. храма сего, съ столѣтнимъ вѣковымъ стояніемъ его на мѣстѣ семь святомъ и въ память сего, съ настоящимъ обновленіемъ его, во всемъ благолѣпнѣ, подобающемъ дому Господню! Вѣчно благодарная молитвенная память о создателѣ храма сего бояринѣ Иоаннѣ, почивающемъ подъ спудомъ сей церкви! Видно велика была вѣра его въ .спасительность дома Господня,

какъ и многихъ, блаженной памяти предковъ нашихъ, щедро одѣленныхъ земными благами,—та вѣра, которая подвигнута его устроить сей благолѣпный храмъ Божій, какъ для освященія въ таинствахъ св. Церкви всей земной жизни своей и своихъ бывшихъ крестьянъ, такъ и для пріготовленія себя и ихъ къ жизни вѣчной. Въ семъ убѣжденіи, въ сей благознаменательный день полного обновленія св. храма сего съ чувствомъ отраднаго впечатлѣнія, позволяю себѣ и я, старѣйшій изъ сослужащихъ мнѣ іереевъ, отецъ вашего пастыря, бесѣдовать съ вами, возлюбленные братіе, о храмѣ Божіемъ и его назначеніи. «Храмъ мой храмъ молитвы наречется,» сказалъ самъ Господь нашъ Иисусъ Христосъ. Поэтому храмъ Божій есть во-первыхъ, домъ общественной молитвы Въ храмѣ Божіемъ, вдали отъ суеты мірской, намъ найудобнѣе и лучше молиться. Здѣсь присутствуетъ Самъ Господь и Царица Небесная, мать Его. Здѣсь окружаютъ Господа и Царицу Небесную св. ангелы и всѣ святые, и близки они всѣ въ нашихъ моленіяхъ. И православная церковь скорбитъ о тѣхъ христіанахъ, кои лѣнятся ходить на молитву въ храмъ Божій.— Храмъ Божій—это врачевница душъ и и тѣлесъ нашихъ. Лишь появимся мы на свѣтъ Божій, св. Церковь съ самой колыбели нашей приступаетъ къ намъ со своими врачевными пособіями. Во святомъ Крещеніи — омываетъ насъ отъ грѣха первороднаго; во св. Мвропома заніи—укрѣпляетъ дарами Духа Святаго; чрезъ служителя Христова, въ Таинствѣ Покаянія,— врачуетъ наши душевныя язвы.— Потомъ, во всю жизнь питаетъ насъ Тѣломъ и Кровію Христовою, во исцѣленіе души и тѣла. Когда мы сдѣлаемся стары, немощны и больны и не въ силахъ сами приходять въ церковь за спасительнымъ врачевствомъ, - она къ одру болѣзни нашей посылаетъ своихъ служителей с/ь Таинствомъ Елеосвященія - или для возстановленія нашего здоровья, или для нанутствованія въ жизнь загробную. И но смерти нашей, когда, быть можетъ, отступятся и забудутъ насъ и друзья и родные, Церковь и тутъ не покидаетъ насъ и своими молитвами и пѣснопѣніями облегчаетъ страшный часъ смерти. Когда наши кости истлѣютъ въ могилѣ, когда наше имя совсѣмъ забудутъ на землѣ, св. Церковь все таки будетъ молиться о прощеніи грѣховъ нашихъ, какъ и мы молились въ сей благознаменательный день объ упокоеніи души въ селеніи праведныхъ давно уже почившаго создателя храма сего боляріиа Іоанна. Признательный сынъ Церкви печется о благоуукрашеніи храма и щедрою рукою подаетъ на него и на служителей его.— Онъ радуется, когда видитъ новую ризу па священнослужителѣ, новую одежду на престолѣ, новую икону въ иконостасѣ. А какъ радуется добрый и благочестивый прихожанинъ объ общемъ обновленіи своего приходскаго храма?! Какъ, думаю, радуетесь и торжествуете въ душѣ и всѣ вы теперь, боголюбивые прихожане св. храма сего. Благо видѣть въ ближайшемъ сосѣдствѣ съ храмомъ симъ и двѣ только-что отстроенныя школы, особенно церковноприходскую школу для дѣвочекъ, ютящуюся, такъ сказать, у бока и сердца Матери—Церкви. Отраднo видѣть, что дѣти— отроковицы, большею частію будутъ жить при храмѣ Божіемъ, какъ жила и воспитывалась въ отроческіе годы Боготроковица Марія; дабы въ школѣ и въ храмѣ Божіемъ просвѣщать души и разумы и изучать образцы высокихъ христіанскихъ добродѣтелей. А посему съ двухъ— трехъ лѣтъ мать—христіанка должна водить своихъ дѣтей въ храмъ Божій и, буде благовоспитана, рассказывать жизнь святыхъ, изображенныхъ на иконахъ, особенно жизнь Иисуса Христа и Божіей Матери, дабы дитя съ дѣтства, знало св. ученіе и примѣры добродѣтелей. Тогда и дѣти наши, придя въ возрастъ, не будутъ отступниками отъ Христа и Церкви, бичами родителей, игралищемъ страстей міра, орудіемъ діавола. Призри, Боже, съ высоты

Своя и даруй, да всѣ входящіе въ храмъ сей исходятъ изъ него съ освященіемъ и обновленіемъ души и тѣла! Да счастливые обрѣтають здѣсь побужденіе употреблять дары счастья во славу Твою и благо ближнихъ; да несчастные износятъ отсюда утѣшеніе и силы къ благодушному несенію креста своего; да кающійся грѣшникъ слышитъ здѣсь гласъ помилованія, а не раскаянный да объемлется здѣсь спасительнымъ предчувствіемъ суда будущаго и мукъ вѣчныхъ; да всякъ, просяй здѣсь, приѣмлетъ и ищай обрѣтаетъ. На всѣхъ же потрудившихся въ обновленіи св. храма сего и устройствомъ при немъ церковно-приходской школы: наблюденіемъ, трудами, усердіемъ, жертвоприношеніемъ,—да сни(зой)детъ и почіетъ благоволеніе и благословеніе Божіе отъ нынѣ и до вѣка. Аминь.

После панихиды надъ останками праха храмоздателя и торжественнаго благодарственнаго молебна, гостямъ -богомольцам на церковномъ погосте предложена была приличная братская трапеза, после чего народъ началъ расходиться по домам, вынося отъ празднества самое отрадно- нравственное впечатленіе и наилучшій добрый примеръ молитвенной памяти о благотворителяхъ и создателяхъ св. храмовъ Божіихъ. Доброе впечатленіе и поныне передається изъ устъ в уста и не бывшиъ на невиданномъ в округ сем Вергуновскомъ торжестве.

№ 10.

Пісня створена в період Голодомору 30-х років в Україні.

1	Хотіли стать хазяями При совітській владі, Як залишимося живими, То будемо раді.	6	Індуси* пасуть гуси, А созівці — бугая, Індуси їдять гуси, А созівці — журавля.
2	Ой яблучко наливається, А комунська власть наживається. Ой яблучко українськеє, А з'їсть тебе рило свинськеє	7	Свині нині не кричать, Не реве худоба — Викинь зуби на полицю Та лягай до гроба.
3	Ой яблучко, в революцію — Клади жито на лопату в контрибуцію. Ой яблучко, що за нація — Надоїла куркулям конфіскація.	8	Був господарем при непі, А у созі, як в халепі: Хто як хоче поганяє, Бо за дурня тебе має.
4	Ой яблучко, на чотирі часті — Нема хліба на Вкраїні При совітській власті.	9	Як мав землю я свою, Стривав в полі я зорю, Нині сплю я до тих пір, Доки збудить бригадир.

5

Батько в созі, мати в созі,
Діти плачуть по дорозі,
Приїхало ГПУ,
Гонить людей в кропиву.

10

Чи роби, чи сиди —
соз не дасть тобі їди.
Сидить дід на стерні
Та штани латає,

* Індусами називали селян-індивідуальників, що не записувалися до СОЗу

№ 11.

Сільська рада. (Спогади вергунянина Бориса Никаноровича Ткаленка. 1947-2017 рр.)

Сільська рада на перший погляд цими гарними мирними словами названа установа де відвідувача вислухають, порадять, допоможуть. Мабуть так воно і є. Я ж опишу свої особисті спостереження. Ні в якому разі не претендуючи на істину в останній інстанції. Вперше почув слово «сільрада» (так говорили) в нашій хаті в 1947 році. В цьому році був голод (голодовка), не така масштабна як у 33-ому році але ж голодовка. Чому ж це слово почали так часто вживати в нашій хаті? Справа в тім, що мій дідусь Приходченко Сидір Дем'янович рідний брат Приходченко Іларіона Дем'яновича (пригоди якого описані в книзі «Вергуни в історії України») теж підлягав розкуркуленню, при розкуркуленні господарства забиралася земля, худоба, реманент, зерно, забирали все, що можна забрать, а особо гамотних господарів забирали і висилали в «места не столь отдаленные как не обжитые». Мені довелося побувати у Забайкаллі, Читинської області, там живуть потомки куркулів і бандерівців. Ще раніше туди були вислані декабристи. У Нерчинську бачив парк, де росли столітні липи, говорили, що його посадили декабристи.

Але сталося так, що дідусь пізно восени ловив у ставку рибу, захворів і помер, тобто з точки зору сільради, ухилився від розкуркулення. Але комуністи не залишали розпочаті справи незакінченими. І от одного дня з сільради вже за бабусею, вдовою, що мала чотирьох дітей, приїхала підвода. На той час бабуся не могла ходити (перехворіла тифом) тому виконавці завантажили її як мішок на віз і повезли до сільради. За совами бабусі з сільради вийшов голова, подивився на неї і сказав : «Везіть назад де взяли». Серед померлих під час голоду 47-го був один з активістів сільради, який брав участь у розкуркуленні бабусі.

В 50-х роках у Вергунах через один двір, на гору від хати де жив Демченко Анатолій Павлович, жила сім'я Зубанів, родичів нашої сім'ї – дід Артем і баба Христя. Дід Артем був майстер, хата була простора, висока, добротна. Були у нього також жорна, на яких із пів села мололи зерно. Після смерті діда Артема, вирішили, що одна з дочок моєї бабусі, тітка Олена перейде жити до баби Христі і як говорили, догодує до смерті, з подальшим успадкуванням хати і господарства. Бо їх єдиний спадкоємець, син, не повернувся з війни. І от після смерті баби Христі, тітка Олена звернулася у сільраду з проханням переписати номер господарства на неї. Сьогодні не зовсім зрозуміло, що це за номери. В ті часи кожний колгоспний двір мав свій номер, що був записаний у сільраді на одного із членів сім'ї, зазвичай найстаршого. Після смерті найстаршого спадщина не ділилася між спадкоємцями, а повністю переходила до наступного члена сім'ї і так передавалася до останнього живого члена сім'ї і тільки

після його смерті спадщина могла бути передана спадкоємцю, який не жив у селі, а приміром жив у Києві. Але не так сталося як гадалося, у сільській раді вирішили, що передати господарство Олені буде занадто і прийняли більш звичне рішення: зубанівську хату забрати у власність сільради. Потім кілька років у тій хаті був дитячий садок. Згодом хата без належного нагляду розвалилася, зараз від неї не залишилося й сліду.

Розкажу про свою зустріч з номером. Я у Вергунах не жив з 1958 року. Мати і бабуся жили кожна у своїй хаті. Коли ж бабусі стало важко управлятися, вона продала хату і перейшла жити до матері. Номер господарства був на матері. Так прожили кілька років. Першою померла мати в 1982 році. В той час я жив у Хоролі, але права на спадщину не мав, хоча був єдиний син і спадкоємець першої категорії. Тому номер господарства перейшов до бабусі. Тільки після смерті бабусі 1983 року я отримав право на спадщину завдяки заповіту, який був засвідчений у Клепачівській сільській раді. Коли я прийшов у сільську раду з проханням видати довідку для оформлення спадщини та виділити ділянку землі для обслуговування будинку, голова сіль ради вислухав і сказав : «Землі не положено, а взагалі ми маємо право прийняти рішення і спадщину забрати». В районній раді мені сказати те саме. Але на дворі були не 30-ті чи 50-ті роки, а 1984 рік, на горизонті був Горбачов з перестройкою і демократизацією. Я ж не став чекати поки приймуть рішення і написав листа у президію Верховної Ради України. Приблизно через місяць мені зателефонував прокурор Хорольського району, я детально розповів прокуророві суть справи і через місяць одержав по пошті конверт із копією офіційної відповіді Верховної Ради. Голова райради повідомляла в Київ, що земля виділяється, спадщина оформляється. Ці документи збереглися, підписані прокурором Хорольського району, юристом першого класу Либідко і головою райради Горюн. Коли показав ці відповіді голові сільради, той сказав два слова: «Ну, пользуйтесь».

Ми й користувалися. Хату перекрыли шифером, стіни обіклали цеглою, збудували гараж. Вдень працювали в Хоролі, а на ніч їхали у Вергуни. Діти були ціле літо в селі - доглядали господарство. Тримали кролів, гусей, качок, курей, обробляли огорог. Крім того, в план радгоспу вирощували гусениць тутового шовкопряда. От одного разу, після роботи заїжджаю до сусіда, дивлюся посеред двору лежить купа колод незрозумілого походження. Питаю: «Що за колоди?», сусід і каже: «Вночі (як злодії) розбили Клепачівську церкву» Сусід працював на тракторі,приймав участь у цій події і за звичкою прихватив все, що було можна додому. Фрагменти цієї церкви розтягли по трьох селах: Клепачі, Вергуни, Іващенки. У Вергунах колоди лежали напроти теперішньої будівельної майстерні. Точної дати, коли це відбулося, я не пам'ятаю: десь и середині 80-десятих років. Переконаний, що без керівної і надихаючої ролі сільської ради і керівництва радгоспу ця акція не відбулася б. Подумайте самі: не могли ж трактористи замість того, щоб іти після роботи додому, забирати корову з череди, косити траву і т.д., самовільно заправляти трактори пальним і чекати, поки стемніє, щоб приступити до нічної роботи. Поті витрачене пальне списали на якісь гектари. Церква була збудована в кінці 18 століття завзятими клепачівськими козаками з нагоди присвоєння Клепачам статусу волосного містечка. Збудована вручну. Доторкнувшись до бруса можна було через століття доторкнутись до міцної руки клепачівського козака. Якби церква вціліла, на мій розсуд, зараз би їй не було ціни. Але не судилося. Я не знаю прізвищ ініціаторів руйнування церкви.

Захисники тієї епохи говорять «время таке було». Але ж в цей час головний ворог радянської влади академік Сахаров сидів не на Соловках, а під домашнім арештом в Горькому. Та і у Вишняхках в цей же час церкву зберегли. Зараз Клепачі не мають свого храму. 90 роки. Україна незалежна. Звертаємось до книги "Вергуни в історії України". В епізодах про Приходченка Іларіона Дем'яновича сторінки 96 та 163 не мають закінчення. Де ж поділася хата Іларіона Дем'яновича? Ось що розповідала його дочка Марія Іларіонівна. Після розвалу СРСР, вона, як патріотка Вергунів, вирішила їхати в Україну з Казахстану, куди їх сім'ю вислали в 1932 році. Вона хотіла оселитися в Вергунах в своїй хаті. Про свій намір мала необережність написати комусь з вергунян. Про це стало відомо в сільській раді, яка згідно закону мала повернути будинок, виділити земельну ділянку, від імені «попередників» вибачитися за перенесені страждання, допомогти в отриманні статусу громадянки України, статус реприсованої і т.д. Памятаєте перше речення: зустрінуть, вислухають, допоможуть? Але не так сталося, як гадалося.

Вергунівська сільська рада 30-х років через 60 років нанесла останній удар, тепер уже руками Клепачівської сільської ради, по родині славного вергунянина Приходченко Іларіона Дем'яновича. Щоб не повертати будинок законному власнику, його зруйнували.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Хорольський повіт. Початок ХХ ст.

Містечко Вергуни на топографічній карті Шуберта. 1862 р.

Гетьман Апостол Данило Павлович (1654-1734).

Архітектор, історик, ботанік, Микола Олександрович Львов (1753-1804 рр.). Автор проекту вергунівської церкви Різдва Христового.

Генерал-лейтенант Засядько Олександр Дмитрович (1779-1837рр.)

Нащадки родини вергунівських поміщиків Базилевських

Останній власник вергунівських земель -Петро
Олександрович Базилевський (18.12.1855 – 1920
рр.) та його дружина Олександра Володимирівна
Базилевська -Переслені (1862-1937 рр.)

Петро Юрьевич
(Георгійович)
Базилевський

Село Вергуны» в 50-60 роки ХХ століття (з фотографії)

Вергунівські парубки у святковому одязі. Початок XX ст.

Дзюбенко Григорій Федорович,
партизан Громадянської війни
(1900-1980 рр.)

Костенко Ілько Левкович,
голова Вергунівської сільради,
розстріляний денікінцями 1919
р.

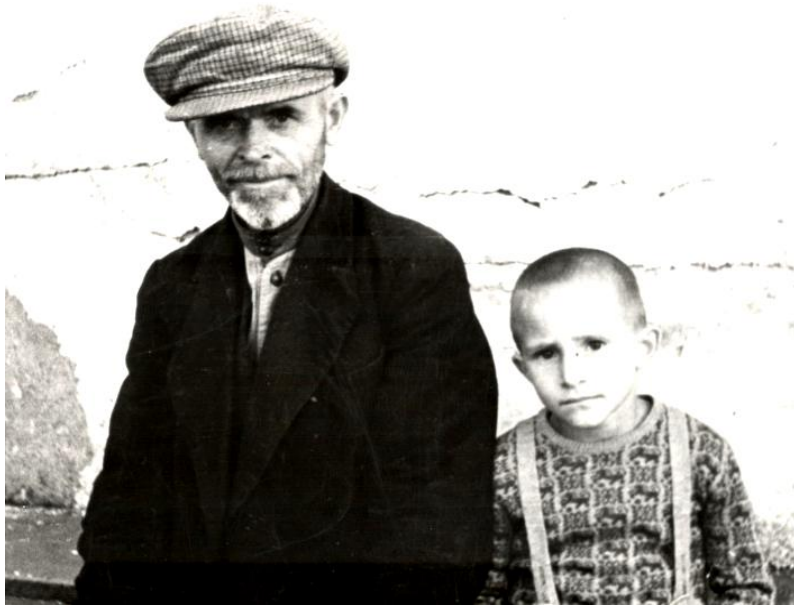
Короленко Іван Іванович, передовик колгоспу «Більшовик» Вергунівської сільради. 30- роки ХХ ст.

Колишній селянин-одноосібник с.Вергуни Ларіон Дем'янович Приходченко, який змушений назавжди, з родиною, втекти після розкуркулювання з села у 1932 році
Внизу: свідоцтво учасника Всесоюзної с/г виставки у Москві Приходченка Л.Д., садовода-огородника приміського господарства Медьпродснаба (м. Караганда), котрий «організував в 1937 году парниково-тепличное хозяйство в районе нового внедрения овощеводства (г.Балхаш) и добился на открытом грунте урожая с гектара: томатов 80 центнеров, арбузов 80 центнеров, огурцов 60 центнеров, кормовой свёклы 150 центнеров...». Москва, 1939 рік. (надіслано Б.Н.Ткаленком)

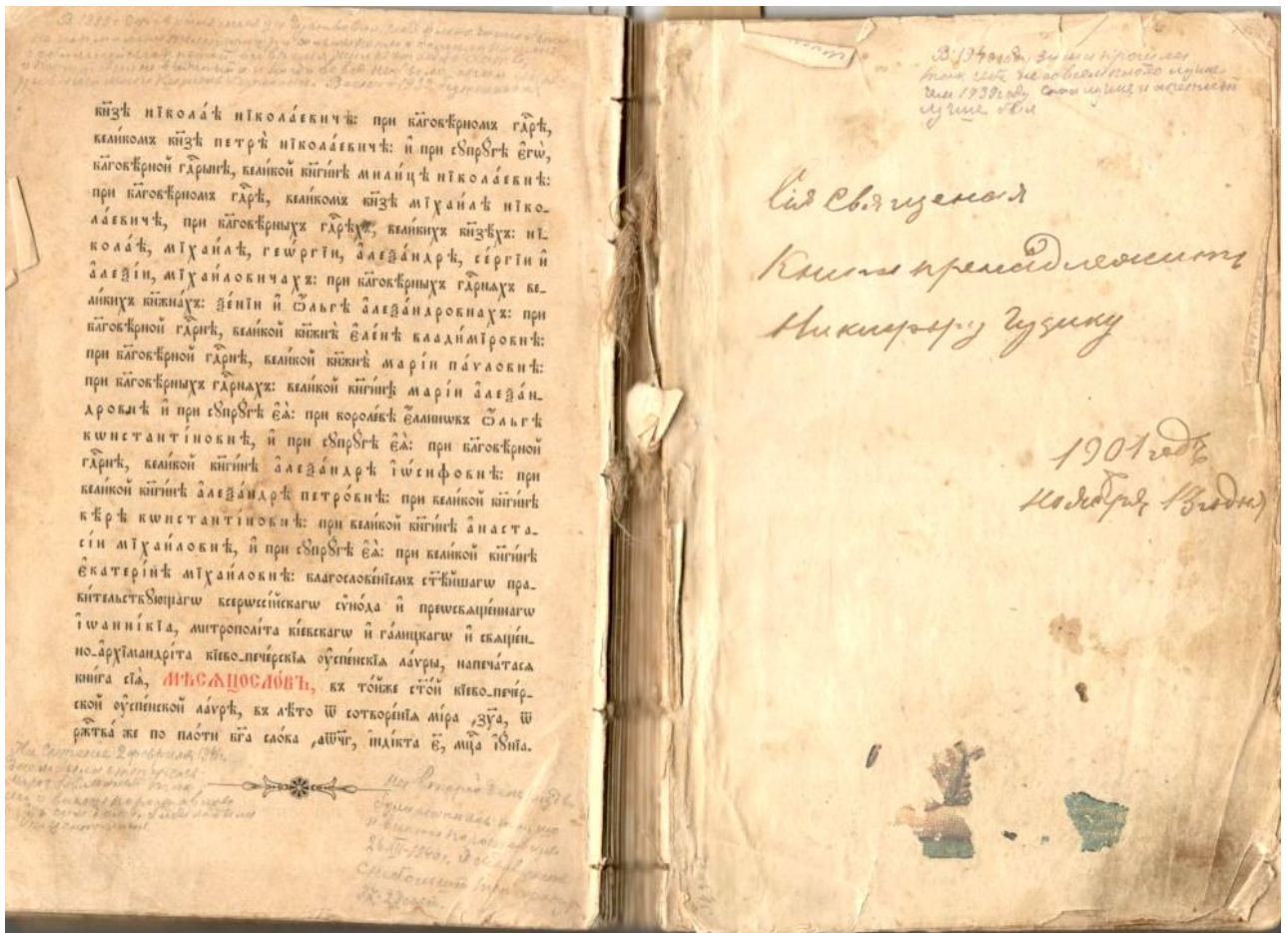

Селянин-одноосібник з с. Клепачі Никифор Прокопович Гузик, якого після розкуркулювання на початку 30-х років ХХ століття відправили з родиною в Нижній Тагіл. На фото – з онуком Валентином в селищі «Вторая площадка»

Внизу – сторінки «Місяцеслова», який був своєрідним щоденником для його власника. На одній із сторінок Н.П.Гузик 11 січня 1936 року по пам'яті намалював церкву Вознесіння села Клепачі

Перший радянський трактор «Універсал» Хорольської МТС на полях вергунівського колгоспу «Більшовик». 30 рр. XX ст.

«Ударники» III бригади колгоспу «Більшовик». 1 травня 1934 рік.
 (Стоять: Костенко Дарія Семенівна, Остапенко Ілля Петрович, Міщенко Явдоха Никифорівна, Галаган Павло Тимофійович, Феденко Іван Прокопович, Короленко Іван Іванович; сидять: Костенко Трохим Ількович, Короленко Домаха Тимофіївна, Сизоненко Іван Васильович, Слюсаренко Григорій Патрикєйович, Бараннік Віктор Іванович, Галаган Іван Лукич)

Колектив VI бригади косарів вергунівського колгоспу «Більшовик». Середина 30-х р. XX ст. (Зліва направо сидять: Шульга Іван Петрович, Яременко Никифор Семенович, Федоряка Самійло Кирилович, Яременко Олексій Семенович; стоять: Якименко Кіндрат Трохимович, Божко Трохим Степанович, Радченко Макар Демидович, Полупан Григорій Прокопович)

Трудивники колгоспу «Більшовик» Вергунівської сільради відзначають Свято Перемоги у Громадянській війні. 30 – рр. XX ст.

Працівники колгоспу «Більшовик» Вергунівської сільської ради, відзначають свято Перемоги у Громадянській війні. 22 жовтня 1933 рік.

Передовики сільськогосподарського виробництва та керівництво колгоспу «Більшовик» та Вергунівської сільради. 30 роки ХХ ст.

Бригадири та члени правління вергунівського колгоспу «Більшовик».
30 роки XX ст.

Довоєнна фотографія жителів села Вергуни в день святкування 1 травня.

Передовики колгоспу «Більшовик» в день святкування річниці Жовтневої революції . Середина 30 х років XX ст.

Керівники Вергунівської сільради та колгоспу «Більшовик».
Середина 30 х років XX ст.

Делегація вергунівського колгоспу «Більшовик» на зборах партійно-господарського активу Хорольського району, присвячених 17-річниці Жовтневої революції. 1934 р. (Сидять: секретар сільради - Дзюбенко Никанор Петрович, голова сільради - Гаврик Василь Іванович, стоять - завідувач Вергунівського колбуду - Троян Тихон Петрович, голова колгоспу «Більшовик» - Якименко Федір Федорович).

Приміщення контори вергунівського колгоспу «Більшовик». 50-роки ХХ ст.

Кращі жнивारी вергунівського колгоспу «Більшовик». Кінець 40-х років ХХ ст.

Загальні збори членів колгоспу «Перемога» у новозбудованому Будинку культури с. Вергуни. Кінець 60-х – початок 70-х років ХХ ст.

Сімейна фотографія жителів села Вергуни (кінець 40-рр. XX ст.)

Микола Григорович Пітченко – бригадир будівельної бригади вергунівського колгоспу «Більшовик» (в центрі) з родиною (70-роки XX століття)

Федір Григорович Пітченко (20.04.1916 – після 1986 рр.) - уродженець с.Вергуни. Учасник фінсько- радянської війни (1940 р.), німецько- радянської війни (1941-1945 рр.). Звільняв Україну, Угорщину, Австрію. Нагороджений медаллю «За відвагу», «За трудовое отличие», Грамотою Верховної ради УРСР. Вчитель, завуч Хорольської СШ № 2, останні роки працював в середній школі в с.Опішня (Зіньківський район, Полтавської області). Один з найперших краєзнавців нашого краю, що розпочав вивчення історії села Вергуни.

Ланка по вирощуванню кукурудзи та цукрових буряків колгоспу «Перемога» їде на поле (ланкова – Глущенко Марія Миколаївна). Початок 70-х років ХХ ст.

Вергунівська церква Різдва Христового (архітектор М.Львов). Початок XX ст.

Зовнішній та внутрішній вигляд Церкви Різдва Христового у с.Вергуни Хорольського району Полтавської області (70-80-роки XX ст.) (Фото Б.Ткаленка)

Сучасний зовнішній та внутрішній вигляд церкви Різдва Христового

Старовинна дерев'яна Свято-Пречистенська церква в с.Шишаки (нині-Хорольської тергромади Лубенського району Полтавської області). 28 серпня 1951 року

На фото (автор – онука митця Віра Олефіренко) зображено внутрішній вигляд шишаківської Свято-Пречистенської церкви. Іконостас, мальовані ікони, підсвічники, хрести, тумбочки, великий хрест із дерева виготовлені знаним шишаківським різьбарем та художником М.І.Клепачем в першій половині XX ст.

Старовинна дерев'яна Свято-Вознесенська церква в с.Клепачі (нині - Хорольської тергромади Лубенського району Полтавської області) (фото 70-х років ХХ століття)

Педагогічний колектив Вергунівської школи. 1940 рік.

(Сидять зліва направо: Бращенко Петро Фролович, Гордієнко Михайло Йосипович, Терещенко Параска Панасівна, директор школи - Понежа Юхим Матвійович).

Батьківський комітет Вергунівської школи. Кінець 30-х років ХХ ст. (зліва направо: Фисун Степан Григорович, Зуб(ова) Приська, директор школи Балаклієць, Яременко Никифор Семенович, Бухало Юхим Семенович).

На фотографії часів фашистської окупації Полтавщини 1941-1943 рр. зображено конфіскація корови у селянки. Корова на селі допомагала виживати під час окупації

Перша сторінка газети «Хорольські Вісті», (видавалась в Хорольському гебіті), на якій розміщено інформацію про нагородження шефа Хорольського району Ф.Петікова фашистським орденом (16.06.1943)

Жительки дивляться на колону Хорол. Табір військовополонених, яка заходить в місто (на показчику на німецькій мові написано «Хорол») військовополонених Dulag 160 (Хорольская яма) 1941-1943 р.

Учні та вчителі 7 «а» класу Вергунівської семирічної школи 1951-52 навч. рік
(у третьому ряду посередині – директор школи - Цвіна Григорій Костянтинович)

Браженко Дмитро Захарович - директор Вергунівської школи в період гітлерівської окупації (серпень 1942 – вересень 1943 рр). Свідок спалення фашистами Вергунівської школи у 1943 році

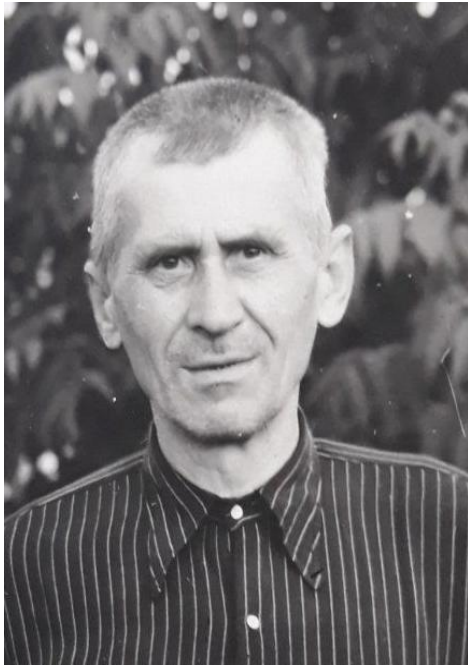

Руденко Олександр Мусійович - директор Вергунівської школи у 1961-1971 рр. Завдяки його невтомній праці було відбудовано в 1967 році Вергунівську школу, яку було спалено фашистами у вересні 1943 року

Члени музичного гуртка при Вергунівському будинку колективіста 1 жовтня 1935 року.

(Стоїть – керівник музичного гуртка Бірюченко Михайло Григорович, був відомим у Вергунах та окрузі майстром по виготовленню щипкових музичних інструментів – мандолін та гітар. Загинув в роки німецько-радянської війни 1941-45 рр.)

Народний умілець по виготовленню щипкових музикальних інструментів з с.Вергуни Михайло Іванович Ткаленко (1900 - 1975 рр.) та виготовлена їм бандура, що сьогодні зберігається у його родича Івана Борисовича Ткаленка

Керівники гуртків художньої самодіяльності Вергунівського колбуду. 30 роки ХХ століття. (Зліва направо: Бірюченко Михайло Григорович, Яременко Олексій Семенович, Троян Тихон Петрович, Сметанко Ольга Микитівна, Остапенко Митрофан Григорович).

Співочий гурток під керівництвом Ольги Микитівни Сметанко

(Члени співочого гуртка - Радченко Ганна Родіонівна, Бращенко Мотря, Сирота Векла Дорошівна, Глущенко Одарка Михайлівна, Пономаренко Пріська Іванівна, Фісун Оксана Григорівна, Голіченко Пріська (Єфросінія), Сирота Оксана Тимофіївна, Лобач Пріська (Єфросінія) Д., Головченко Іван Прокопович, Марченко Яків Іванович, Махно Павло Володимирович, Остапенко Никифор, Остапенко Митрофан, Бірюченко Михайло Омелянович, Остапенко Арсей (Арсеній) Іванович, Черниш Пилип Т., Литовченко Василь Іванович, Фісун Петро Іванович, Черниш Пилип Тимофійович, Тур Василь Іванович, Фісун Степан Григорович, Гаврик Василь Іванович (голова сільради), Остапенко Федір, Фісун Кость С., Панченко Т., Дзюбенко Н.П., Троян Тетяна Іванівна, Химич Андрій Д., Кунатенко Андрій Омелянович). (на порозі Вергунівської церкви Різдва Христового). Кінець 30-х рр. XX ст.

Клепач Микита Іванович з онукою (60 рр. XX ст.). Уродженець і житель с. Шишаки (16.04 1890 – 9.02. 1975) — український народний художник, майстер народного мистецтва з різьблення по дереву та його барельєф «Тарас Шевченко» (1914)

Генерал-лейтенант авіації Радянської армії, уродженець с.Вергуни Королєнко Василь Іванович (1920-2008)

(На фото зліва направо: Старінцева Світлана Петрівна, Глущенко Наталія Григорівна, Сторчак Олексій Миколайович, Дзюбенко Наталія Вікентіївна, Глущенко Катерина Андріївна, Моргун Наталія Романівна, Іващенко Наталія Анатоліївна, Зайченко Лілія Олексіївна, генерал-лейтенант у відставці Королєнко Василь Іванович, директор радгоспу «Перемога» Олійник Іван Олександрович, Сторчак Світлана Олександрівна, Терлецька Наталія Іванівна, дружина В.І. Королєнка – Байкова Людмила Іванівна, Матвієско Наталія Григорівна). 18 вересня 1999 року

Педагогічний та учнівський колектив Вергунівської загальноосвітньої школи 18 вересня 1999 року

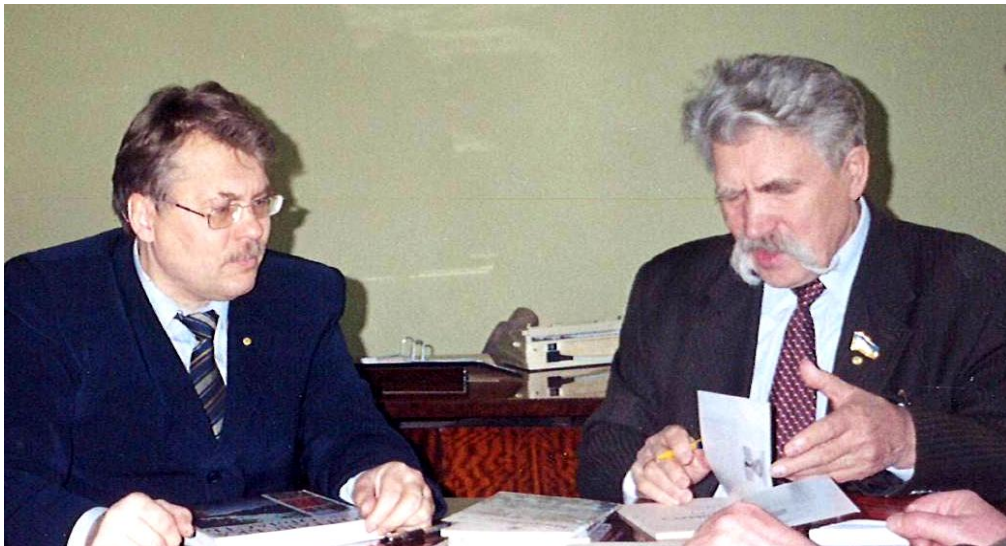
На святі «Першого дзвоника» у Вергунівській загальноосвітній школі. 90-рр.ХХ ст. (Зліва направо: педагог-організатор - Павлік Тетяна Миколаївна, голова Клепачівської сільради - Полупан Григорій Михайлович, голова профспілкового комітету радгоспу «Перемога» - Кваша Зінаїда Іванівна, директор радгоспу «Перемога» - Пасюта Анатолій Григорович, директор школи - Зайченко Олексій Григорович).

Автор книги (посередині), директор радгоспу «Перемога» - Пасюта А.Г., голова Клепачівської сільської ради - Новоселецький М.М., Зайченко Л.О. під час зустрічі з педагогічним колективом Вергунівської школи. Осінь 2006 рік.

Автор книги з
видатним
українським
поетом
Б.І.Олійником на
кургані Скорботи.
Лубни. 10 вересня
2005 року

Автор книги з Левком Григоровичем Лукьянком. Місто Полтава, листопад
2007 року.

Директор СВК «Перемога» А.Г.Пасюта

Під час зйомок фільму «Ізгой» (в світовому прокаті фільм отримав назву «Пам'ятай») у селі Вергуни. На передньому плані - німецький танк «Тигр», який у вільний від зйомок час допомагав «трамбувати» силос у радгоспі «Перемога». Вергуни. 1991 рік.

Список використаної літератури

Джерела та дореволюційні дослідження:

1. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини. (1648-2012 рр.): довідник з історії адміністративно-територіального поділу / редкол.: Білоус Г.П., Білоусько О.А., Гудим В.В. та ін. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 400 с.
2. Андриевский А. Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. Выпуск 1й. В губернской типографии, 1882 год.
3. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К:ДНІПРО, 1991.- Джерело: <http://exlibris.org.ua/kz/r02.html>
4. Астряба М.Г. Старая Полтавщина и столетняя тяжба Марковичей со Свечками и Пасютами. (1720-1827гг.) —Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Издано под редакцией действительных членов комиссии: И.Ф.Павловского, А.Ф.Мальцева, Л.В.Падалки и В.А.Пархоменко. Выпуск восьмой. Полтава. Электрическая типография Г.И.Маркевича, Панский ряд. 1912.- С. 49-193.
5. Багалея Д. Займанщина в Левобережной Украине XVII и XVIII ст. / Д.Багалея // Киевская старина. – 1883. – № 12. – С.560–592. Джерело: <http://skypeline.ru/4-kurs/zaimanshchina-v-lvoberezhnoi-unrain-xvii-i-xviii-st/>
6. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России. В 3-х частях. Ч. 1. С примечаниями. М.: Тип. Семена Селивановского, 1830. – 444 с.
7. Барвинский В.А. Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка. 1729–1730. Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Издано под редакцией действительных членов комиссии: И.Ф.Павловского, А.Ф.Мальцева, Л.В.Падалки и В.А.Пархоменко. Выпуск девятый. Полтава. Электрическая типография Г.И.Маркевича, Бульвар Котляревского. 1912.Труды Полтавской ученой архивной комиссии, вып. 9, – Полтава, 1912. – С. 121-179.
8. Більшовик Полтавщини». Орган Полтавського губвиконкому, Губкому КП (б)У, Губ. Ради Профспілок та Міської Ради. 4 квітня 1925 р.№ 76. Джерело:<https://libraria.ua/numbers/954/78723/?PageNumber=1&ArticleId>
9. Бильбасов В.А. Екатерина II и В.В.Каховский. 1791-1793. Исторические монографии. В 5 томах. Том третий. Типография И.Н.Скороходова (Надеждинская 43). С-Петербург, 1901. - 602 с.
10. Боплан де Гійом Левасир. Опис України. Ізборнік Джерело:<http://litopys.org.ua/boplan/opys.htm>.
11. Бридун Т.С. Місто Хорол та його повіт. Друкарська копія, 1925.-138 с. Нижегородская земля и Полтавщина. Сайт о родине и родителях.

Джерело:http://nipol.ucoz.ru/load/poltavshhina/istorija_poltavshhiny/misto_khoro_l_i_jogo_povit_1928/134-1-0-2735

12. Бумаги Кабинета Министров императрицы Анны Иоановны 1731-1740 гг. Собраны и изданы под редакцией А.Н.Филиппова. Том VII (1738 г.) (январь – июнь). Сборник императорского российского исторического общества. Том двадцатый. Типография К.Матиссена, Юрьев, 1905. – 683 с.

13. Вергуны. Энциклопедический словарь. Под редакцией И.Е.Андриевского. Издатели: Ф.А.Брокгауз, И.А. Ефрон. С.-Петербург. В 86-томах. 1890-1907. Джерело: <http://www.vehi.net/brokgauz/>

14. Вересаев В. Гоголь в жизни. Систематический свод подлинных свидетельств современников. Портрет «странного» гения. т.1. Джерело: http://az.lib.ru/w/weresaew_w_w/text_0220.shtml

15. Відомості 1758 року про жителів Миргородського полку, які перейшли на житло в поселення Нової Сербії та Слобідського козачого полку. Джерело: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/HistSources/ZadnirPlaces/doc60.html>

16. Вісті ВЦВК. 13 жовтня 1923. № 230. Джерело: <https://libraria.ua/numbers/1113/88714/?PageNumber=2&ArticleId=3315041&Search>

17. Время императора Петра II и императрицы Анны Иоановны: Из записок князя П.В.Долгорукова; Манштейн Х.Г. Записки о России генерала Манштейна. Электронное издание. М.: LITERARY HERITAGE, 2014. Джерело: <https://books.google.com.ua/books?isbn=5000643941>

18. Востоков А. Полтавский полковник Иван Черняк. Киевская старина, 1889, № 10. Джерело: https://archive.org/stream/kievskaya_starina_1889_10/kievskaya_starina_1889_10_djvu.txt

19. Гоголь Николай Васильевич (1809—1852). Описание документальных материалов личного фонда № 139. Под редакцией кандидата филологических наук Н.И.Прокофьева. Крайние даты документальных материалов: 1773—1931 гг. М. 1951. - С.1-19. Джерело: <http://feb-web.ru/feb/gogol/biblio/opi/opi-001-.htm>

20. Горбань М. Новий документ про турбаївську катастрофу. Науковий збірник за рік 1925. Записки українського товариства в Києві тепер історичної секції Української Академії Наук . Під редакцією М.Грушевського. Державне видавництво України. - С. 166-167.

21. Граббе Ю.П. Дневник. 1917 год – Кисловодск [мемуары] Джерело: <http://www.portal-credo.ru/site/index.php?act=lib&id=1259>

22. Грушевський О. Універсали та грамоти в земельних справах з 1650-1660 рр. Науковий збірник за рік 1925. Записки українського товариства в Києві тепер історичної секції Української Академії Наук . Під редакцією М.Грушевського. Державне видавництво України. - С. 110 -136. Джерело: file:///C:/Users/Zauchenko_OG/Desktop/0005414.pdf

23. Грушевский М. История Украины-Руси. Том II.

24. Грушевский М. История Украины-Руси. Том VII. Розділ V. - С.4. Джерело: <http://izbornyk.org.ua/hrushrus/iur70504.htm>

25. Грушевський М. Історія України - Руси. Том VIII. Розділ VII. - С.1. Ізборник. Джерело: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur80701.htm>
26. Грушевський М. До історії Переяславської Ради 1654 року /М.С.Грушевський // Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. / М.С.Грушевський; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. – Львів: Видавництво «Світ». – 2015. Т.10. Кн. 1. – С. 365–372.
27. Данилевский Г.П. Разбойник Гаркуша (Из украинских легенд). «Книжная полка». Джерело: http://books.rusf.ru/unzip/add-2003/xussr_gk/danlvg16.htm?1/1
28. Дело 1789г. о бунте в селе Турбаях Голтвянского уезда. Исторические материалы из Киевского губернского правления. Выпуск 1. В губернской типографии, Киев, 1883. - С. 157-164 Джерело: https://archive.org/stream/istoricheskemat00andrgoog/istoricheskemat00andrgoog_djvu.txt с.210
29. Димський М. Хорол який він тепер є. «Основа», липень 1861, «Вісті Хорольщини». Джерело: <http://hvisti.com.ua/>
30. Дневник Якова Марковича (1735-1740). Джерела до історії України-Русі., том XXII, Київ-Львів, з друкарні Р.Кринського, 1913.- 385с. Джерело: http://shron.chtyvo.org.ua/Markovych_Yakiv/Zherela_do_istorii_Ukrainy-Rusy_Tom_22_Dnevnyk_Yakova_Markovycha_Tom_4_1735-1740.pdf
31. Дневник Петра Даниловича Апостола. (май 1725–май 1727) Ізборник. Джерело: <http://litopys.org.ua/rizne/star08.htm>
32. Довідка Полтавського обласного правління Товариства охорони пам'ятників. Про Вергунівську церкву від. 2.02.1991 р.(з особистого архіву Л.О.Зайченко).
33. Єрофіїв І. Архівна згадка про Турбаївців. Науковий збірник за рік 1925. Записки українського товариства в Києві тепер історичної секції Української Академії Наук . Під редакцією М.Грушевського. Державне видавництво України. - С. 168-169. Джерело: file:///C:/Users/Zaychenko_OG/Desktop/0005414.pdf
34. Ефименко А. Южная Русь: очерки, исследования и заметки. Том II. С.Петербург. Книгопечатня Шмидт, 1905. - 358 с.
35. Ефименко А. Малорусское дворянство и его судьба. Исторический очерк. //Южная Русь. СПб., 1905. Т.1. - С.151.
36. Записки Полтавской губернии Николая Арендаренка. Составленные в 1846 году. В 3-х частях. Часть III. Полтава. В типографии Губернского Правления. 1852.- 48 с.
37. За краще життя. Газета. Видання Хорольської районної управи. Джерело: <https://libraria.ua/numbers/240/6448/>
38. Иваница А. Домашний быт малоросса, Полтавской губернии Хорольского уезда // Этнографический сборник, издаваемый ИРГО. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1853. – Вып. 1. – С. 337–371

39. Именной список Малороссийского конно-казацкого № 5 полка, кадровымъ нижним чинам и казакам с показанием в оном вошедших в составе каждой сотни.
40. Історія Вергунівської школи. Машинописний текст з особистого архіву Л.О.Зайченко. 2001.
41. Історія села Вергуни. Машинописний текст з особистого архіву Л.О.Зайченко. 2001.
42. История Государственного Совета Российской империи. 1829-1844 гг. Фонды российского государственного исторического архива. Справочник. Т.5. 1829-1833 гг. М. 2009. - 354 с. Джерело: <http://book-old.ru/BookLibrary/00731-Senatskiy-arhiv.html>
43. Каруновский В.П. Статистическое описание Лубенского округа Полтавской губернии (1858 г.) – Полтава: тип. Губернского правления, 1890. – 49 с. Джерело: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe>
44. Клировая книга Полтавской епархии на 1902 год – Полтава, Типо-Литография Фришберг, Александровская улица, 1902. – 303 с.
45. Книга пам'яті України. Полтавська обл.: Хорольський р-н, Чорнухинський р-н, Чутівський р-н, Шишацький р-н /Головна ред. кол.: І.О.Герасимов (голова редколегії) та ін.; обласна ред. кол.: П.Г.Шемет (голова редколегії) та ін. — Полтава: Полтавський літератор, 1998. — 944 с
46. Книга пам'яті репресованих Полтавської області. Історія Полтавы. Сайт Бориса Тристанова. Джерело: <http://histpol.pl.ua/ru/kniga-ramyati/kniga-ramyati-repressirovannykh?id=3864>
47. Киевский архив: метрики сел Киевской и Полтавской губернии за 1794- 1820 гг. Джерело: <http://surnameindex.info/news/>
48. Коваленко Гр. Некоторые черты украинского стиля в связи с вопросом о происхождении украинской хаты. Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Издано под редакцией действительных членов комиссии: И.Ф.Павловского, А.Ф.Мальцева, Л.В.Падалки и В.А.Пархоменко. Выпуск девятый. Полтава. Электрическая типография Г.И.Маркевича, Бульвар Котляревского. 1912.Труды Полтавской ученой архивной комиссии, вып. 9, – Полтава, 1912. – С. 121-179, с.81- 109
49. Коваль Р. За волю і честь. Невигадані історії і вояцькі біографії. Київ, Діокор, 2005. Джерело: http://www.ukrlife.org/main/evshan/za_volyu.htm
50. Костомаров Николай. Мазепа. Литимир - Электронная библиотека. Джерело: <http://www.litmir.me/br/?b=15123&p=84>
51. Кулиш П.А. Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя. Том 2. Джерело: <https://biography.wikireading.ru/288381>
52. Лазаревский А. Дневник Николая Ханенко. (1727 — 1753 г.). Изборнік. Джерело: <http://litopys.org.ua/khanenko/khan01.htm>
53. Лазаревский А. Люди старой Малороссии (Кулябки и Ломиковские). Киевская старина, январь 1886 г. Киев, в типографии Г.Т.Корчинского. С.1-15.

54. Летописное повествование о Малой России и ея народе и козаках вообще. Собрано и составлено чрез труды инженер-генерал-майора и кавалера Александра Ригельмана, 1785-1786 года, Москва: В университетской типографии, 1847.-
55. Малороссийские переписные книги. С послесловием А.Лазаревского. Киев. Типография Императорского Университета св.Владимира Н.Т. Корчак-Новинского. Меринговая улица. 1900. – 109 с.
56. Маркевич Н. История Малоросии. Книга по требованию. Москва, т.2, 1842. – 679 с. Джерело://https://books.google.com.ua/books?id=LX_5AgAAQVAJ&pg=PP1&lpg=PP1&dq=2
57. Материалы для отечественной истории. Издал М.Судиенко председатель Временной комиссии, Высочайше утверждённой в Киевском военным, Подольским и Полтавским генерал-губернатором. Киев: В Университетской типографии. Ч.3 - 281 с.
58. Милорадович В. Лесная Лубенщина. Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. Год девятнадцатый. Том LXXI, октябрь 1900. Киев: типография Императорского университета Св.Владимира, с. 39-82. Джерело: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=7628>
59. Морачевский В.В. Пути расходящиеся от Харькова. В.В.Морачевского, Б.Г.Карпова и И.М.Мальшевой. Глава VIII. Замечательные населённые места и местности. Отдел III - С.1-82. Джерело://http://ysadba.rider.com.ua/upload/file/book_el/04-semenov/02.doc
60. Наживин И.Ф. Во дни Пушкина. Книга вторая. Джерело: <http://Lib.ru/Классика/%20Наживин%20Иван%20Федорович.%20Во%20дни%20Пушкина.%20Книга%20вторая.html>
61. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Полтавська область. Упорядники О.А.Білоусько, Ю.М.Варченко, В.О.Мокляк, Т.П.Пустовіт. - Полтава: Оріяна, 2008. -1200 с.
62. Нлс В. Дерево рода 5. Проза ру. Джерело: <http://www.proza.ru/avtor/veranls>
63. Отрывки из дневника гетманской канцелярии 1722-23 годы. Изборник. Джерело://<http://litopys.org.ua/khanenko/khan25.htm>
64. Отчёт о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты Полтавской епархии за 1896 —97 учебный год. Полтавские епархиальные ведомости. 10 мая 1898 года № 14. – С. 307-324. Джерело:<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/41>
65. Павловский И.Ф. Из записки генерал-майора Липранди о некоторых уездах Полтавской губернии, в 1840 году. Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Издано под редакцией действительных членов комиссии: И.Ф.Павловского, А.Ф.Мальцева, Л.В.Падалки и В.А.Пархоменко. Выпуск седьмой. Полтава. Электрическая типография Г.И.Маркевича, Бульвар Котляревского. 1910. № 7. - С. 143-148.
66. Павловский И.Ф. Из прошлого Полтавщины. Хорол, Лохвица, Зеньков и их поветы сто лет назад. Киевская старина, т. LXXVIII, 1902 г., ноябрь.- С.83-86.

67. Павловский И.Ф. К истории полтавского дворянства (1802-1902). Очерки по архивным данным с рисунками. Том II. Издание полтавского дворянства. Полтава. Электрическая типо-литография Торгового Дома И.Фришберг и С.Зорохович. 1907 г. -291с.
68. Павловский И.Ф. Малороссийское козачье ополчение по архивным данным. - Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. Сентябрь 1906 г. Киев. Типо-литография Н.А.Гирич, 1906.- С. 2-20.
69. Павловский И.Ф. «Приходские школы в старой Малороссии и причины их уничтожения». - Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. Январь 1904. – С.1-40 Джерело: http://histpol.pl.ua/books/Prikhodskie_shkoly_v_Malorossii_i_prichiny_ikh_unichtozheniya.pdf
70. Павловский И.Ф. Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. с 182 портретами. Издание Полтавской ученой архивной комиссии. Полтава. Т-во Печати. Дела (тип. бывш. Дохмана). Александровская улица, 1914.- 296 с.
71. Падалка Л.В. Древние земельные сооружения в пределах Полтавской губернии. Ч.I. О древних городках, городищах и насыпанных валах. С рисунками Д.Члена Л.В.Падалки Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Издано под редакцией действительных членов комиссии: В.И.Василенка, Л.В.Падалки и И.Фр.Павловского. Выпуск первый. Полтава. Электрическая Типо-литография П.А.Дохмана, Александровская улица. 1905. - С. 155-226.
72. Падалка Л.В. Историческая обстановка формирования бытового уклада народной жизни в Полтавщине. Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Издано под редакцией действительных членов комиссии: И.Ф.Павловского, А.Ф.Мальцева, Л.В.Падалки и В.А.Пархоменко. Выпуск седьмой. Полтава. Электрическая типография Г.И.Маркевича, Бульвар Котляревского. 1910. - С.91-107.
73. Падалка Л.В. Прошлое Полтавской территории и её заселение. Исследования и материалы с картами. Издание Полтавской учёной архивной комиссии. Репринтное издание. Харьков, САГА, 2009.- 330 с. с ил.
74. Памятная книжка Полтавской губернии, за 1865 год, изданная Полтавским губернским статистическим комитетом. Составлена членом-кореспондентом комитета Павлом Бодянским, Полтава. 1865.- 12223 с.
75. Переписка цесаревича Александра Николаевича с императором Николаем I. 1838–1839. М., 2008. - С. 211, 240.
76. Пітченко Федір Григорович. Лист до музею Вергунівської школи від 10.10.1989 р.
77. Письма к государю – императору Петру Великому от генерал-фельдмаршала, тайного советника, Малтийского, Св. Апостола Андрея, Белого орла и Прусского ордена Кавалера, графа Бориса Петровича

Шереметева. Часть вторая. В Москве при Императорском Университете 1778 года. – 378 с.

78. Письмо графа В.П.Кочубея Месону, 13 марта 1805 года; письмо И.Месона графу В.П.Кочубею, 31 марта 1805 года. Письмо С.М. Кочубея к графу В.П.Кочубею с просьбою не разрешать на вознаграждение управляющего Коробки. 20 марта 1813 г. Описание бумаг и документов, хранящихся в Диканьском архиве Князя Сергия Викторовича Кочубея. Хронологический реестр, №281,191. ГАПО, Ф.1071, оп.1, д.1-7(тома1-6).
Джерело://<http://forum.genoua.name/viewtopic.php?id=415>

79. Пишчевич А.С. Южно-русский город в начале текущего столетия. Киевская старина 1886.- С.173.

80. Подолянин. Газета. Камянець-Подільська газета. 1 листопада 1942 року, № 89
Джерело:<https://libraria.ua/numbers/182/1740/?PageNumber=4&ArticleId=406058&Search>

81. Полтавское Епархиальное Древлехранилище. Указатель с описанием выдающихся письменных и вещественных памятников церковной старины Полтавской Епархии. Составил Заведующий Полтавским Епархиальным Древлехранилищем священник В.Трипольский. //Полтава. Электрическая типография Г.И.Маркевича. Бульвар Котляревского. 1909.-141 с.
Джерело://<http://185.65.246.9/ru/lichnosti/alfavitnyj-ukazatel/lichnosti-r?id=1167>

82. Полтавские епархиальные ведомости. Полтава, 1863-1917. Духовенство русской православной церкви в XX веке. Джерело:
<https://www.pravoslavnoe-duhovenstvo.ru/library/material/6088/>

83. Православна церква на півдні України (1775-1781). Упорядник І.Лиман. Джерела з історії південної України. Том четвертий. –Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2004. - 560 с.

84. Присяга Миргородського полку 1718 року/ опрацювали Д.Вирський і Р.Москаленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – 233 с.

85. Присяга Миргородського полку 1732 року / опрацювали Д.Вирський і Р.Москаленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. –105 с.
Джерело: //<http://www.ua.abslib.com/ukr-istoriya/250397-1-prisyaga-mirgorodsko-go-polku-1732-roku-opracyuvali-dmitro-virskiy-roman-moskalenko-kii-2011-udk-93000131-47753-bbk.php>

86. Рада. Газета політична, економічна і літературна. 2 апріля (15 квітня) 1909, №73.

Джерело://http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/85/Rada_1911_020.pdf

87. Рада. Газета політична, економічна і літературна. 26 января (8 лютого) 1911, № 20.

Джерело://http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/85/Rada_1911_020.pdf

88. Рада. Газета політична, економічна і літературна. 7 апріля (20 квітня) 1912 р, № 80. Джерело://http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/85/Rada_1911_020.pdf

89. Радакова Е. Українські козаки на Ладозьким каналі. Наукові записки імені Шевченка. Під редакцією М.Грушевського. Львов: кн.IV, том XII, 1896. – С.1-20.
90. Реестр всего войска Запорожского после Зборовского договора с королём польским Яном Казимиром, составленные 1649 года, октября 16 дня. Изданные по подлиннику О.М.Бодянским. Издание Императорского Общества Истории и древностей российских при Московском Университете. М.: В Университетской типографии (Катков и К), 1875. -337 с.
91. Реестр Хорольской сотни Миргородского полка 1753 года, ЦГИАК ф. 51 оп.3 д.19350. Джерело: [http:// narod.ru/Hist_Kon.htm](http://narod.ru/Hist_Kon.htm)
92. Репнина В.Н. Мои воспоминания, посвящённые Лили Орловой. 1880. Фундаментальная электронная библиотека: Русская литература и фольклор. - С.283-404. Джерело: <http://feb-web.ru/feb/rosarc/rag/rag-283-.htm>
93. Русский архив. Издаваемый Петром Бартенёвым. Книга первая. Москва, 1875. - 496 с.; выпуски 5,6,7 и 8. Москва, 1904. – 614 с
94. Руднів В. Фінансове становище Гетьманщини за Петра І. Науковий збірник за рік 1925. Записки українського товариства в Києві тепер історичної секції Української Академії Наук . Під редакцією М.Грушевського. Державне видавництво України. - С. 137 -165. Джерело: file:///C:/Users/Zauchenko_OG/Desktop/0005414.pdf
95. Руммель В.В., Голубцов В.В. Родословный сборник русских дворянских фамилий. Том 1. Санкт-Петербург: Типография А.С.Суворина, 1886. С.94- 99.
96. Советская деревня глазами ОГПУ-НКВД. Том 3 1930–1934. Книга 2. 1932–1934. Документы и материалы. Под ред. А.Береловича. Москва «РОССПЭН». - 838 с.
97. Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки у 4 томах. Том IV. Рік 1920. К.: ПП «Видавництво «Світогляд».- 447с.
98. Скалон С.В. Воспоминания. Исторический вестник. Историко – литературный журнал. Год двенадцатый. Май, июнь, июль 1891. - С.338-367, С.599–625, С.50-71.
99. Смотровый список о рекрутах принятых в 1-й части рекрутскаго присудствия в городе Полтаве по 90-му набору в ноябре и декабре месяцах 1824-го года. ГАПО, Фонд № 976, Опись №1, Дело № 11. Джерело: <http://forum.vgd.ru/post/1324/45758/p1359690.htm>
100. Списки личного состава 156 стрелковой дивизии, которые остались живы после Керченской трагедии. Джерело: https://docs.google.com/document/d/1EE_SA11ouIV7s6t6fV7K-WhnLvP77enxqVLYNm-xN94/edit?pli=1
101. Список переселенцев, прибывших из Хорольской волости Хорольского уезда Полтавской губернии 1901 г. Из истории Хорольского района и его административного центра.Джерело: <http://rgiadv.ru/files/upfil>

es/Iz_istorii_zaseleniya_YUzhnoUssuriyskogo_kraya/Iz_istorii_zaseleniya_Horolskogo_rayona._Dokumenty_i_materialy_Vladivostok_2014_.pdf

102. Справочная клировая книга по Полтавской епархии на 1912 год. – Полтава, 1912. – 303 с.

103. Стороженко А.В. Стефан Баторий и днепровские казаки: исследования, пам'ятники, документы и заметки.- К.: Типография Г.Л.Францкевича, Анненковская ул.д. №3, 1904.- 327 с.: порт.

104.Топографічний опис Малоросійської губернії 1798–1800 років // Описи Лівобережної України. К., 1997. С. 24–128.

105. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом: материалы и исслед.: в 7 т. / Императ. Рус. Географ. О-во, Юго-Запад.отд.; сост.П.П.Чубинский.–СПб,1872-1877.Т.4, с приложениями, СПб. Типография В.Кришбаума, во дв. Министер. Фин, 1877. - 715 с.

106. Указ Военной коллегии П.А.Румянцеву о личном составе действующей армии на 1770 г. 1769 г. декабря 18. С.-Петербург, №106. Средневековые исторические источники Востока и Запада. Джерело: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XVIII/.../106.phtml>

107. Українська революція. 1917-1921. Полтавський вимір. Події. Постаті. Документи. У 3 кн. – Кн. 2: Документи. Матеріали. 1917-1918 / Упоряд.: Т.В.Воскобійник, В.В.Гудим, В.В.Коротенко, В.В.Кручиненко, Т.П.Пустовіт, В.С.Сушко.. – Полтава: «Полтавський літератор», 2017. – 520 с.

108. Універсал гетьмана І.Скоропадського 1711 року про переведення жителів Задніпровського краю в лівобережні сотні Миргородського полку. Пивовар А.В. Поселення задніпровських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. – К.: Академперіодика, 2003 р. - С.245.

Джерело:<http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/HistSources/ZadnigrPlaces/doc61.html>

109. Хорол. Генеалогическая база знаний: персоны, фамилии, хроника. Джерело: <http://baza.vgdru.com/3/48890/>

110. Хорольські Вісті. Хорольське народне видавництво. Джерело: <https://libraria.ua/numbers/451/>

111. Хорольский уезд. Энциклопедический словарь. Под редакцией И.Е.Андриевского. Издатели: Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. С.-Петербург. В 86-томах. 1890-1907. Джерело: <http://www.vehi.net/brokgauz/>

112. Хорольський уезд. Международный генеалогический форум. Источник:<http://forum.genoua.name/viewtopic.php?id=40>

113. Хорольський повіт. Международный генеалогический форум// Джерело: <http://forum.genoua.name/viewtopic.php?id=2882>

114. Хорольський район. Полтавська область. Мартиролог. 1932-1933. - С.735-765.

115. Хорольська сотня. Миргородський полк. Генеалогический форум ВГД. Джерело://forum.vgd.ru/290/25067/10.htm
116. Центральний державний історичний архів України, м.Київ, ф.1716, оп.1, спр.1 арк.302, зв.-303.
117. Центральний державний історичний архів України, м.Київ, ф.1716, оп.1, спр.1 арк.312, зв.-313.
118. Центральний державний історичний архів України, м.Київ, ф. 54, оп.2, спр.75а, арк. 238.
119. Центральний державний історичний архів України, м.Київ, ф. 57, оп.1, спр.424, арк. 35, 37 зв.
120. Частная переписка Ивана Романовича Мартоса. VII. Письма Василия Яковлевича Ломиковского (1822-1830 гг.) – Киевская старина, Год семнадцатый. Том LXI., апрель-июнь 1898 год.- С.453-472. Джерело: <https://runivers.ru/bookreader/book479882/#page/560/mode/1up>
121. Чичерин Б.Н. Воспоминания. Русские мемуары. Избранные страницы (1826--1856). Сост., биогр. очерки и прим. И.И.Подольской. М.: Правда, 1990. Джерело: http://az.lib.ru/c/chicherin_b_n/text_1904_vospomimania.shtml
122. Что сказало население Полтавской губернии о своём старом быте. Составил Л.В.Падалка. Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Издано под редакцией действительных членов комиссии: И.Ф.Павловского, А.Ф.Мальцева, Л.В.Падалки и В.А.Пархоменко. Выпуск второй. Полтава. Электрическая типография Г.И.Маркевича, Протопоповская ул., Панский ряд. 1905.- С.1-86.
123. Шевченко Т.Г. Зібрання творів: У 6 т.—К., 2003.—Т.4: Повісті. — С.477-516.
124. Юрезанский В. Исчезнувшее село. Историческая повесть. Джерело: <http://www.litmir.info/br/?b=191675&p=14>.

Монографії та статті:

125. Абалихин Б.С. Украинское ополчение 1812 г. - С.87-118. Джерело://http://www.reenactor.ru/ARH/PDF/Abalixin_01.pdf
126. Адамович М. Дочь (Беседа с Н.П.Базилевской, дочерью П.Н.Врангеля). Воспоминания и документы. «Новый Журнал», 2004, № 236. Джерело://<http://magazines.russ.ru/nj/2004/236/ada6-pr.html>
127. Алексеев Д.А. Новое о О.Н.Базилевской–Бахметевой. Место хранения: ЦБ им. М.Ю.Лермонтова (СПб). Джерело: <http://ekatalog.lplib.ru/elb/707.pdf>
128. Бабореко А.К. Бунин. Жизнеописание. А. К. Бабореко. – 2-е изд. – Москва: Молодая гвардия, 2009. – 457 с. : ил. Джерело: https://royallib.com/book/baboreko_aleksandr/bunin_gizneopisanie.html
129. Багро А.В.Украинское казачество и первый Азово-Днепровский поход. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Институт истории Санкт-Петербургского государственного университета. Санкт-Петербург, 2015. -303 с.

- 130 Балабушевич К. Економічний розвиток Лівобережної України у XVI – першій половині XVII століття. Наукові записки, том 3, Історія. - С.40-48.
131. Балушок В. Загадкові севрюки: 1.Формування спільноти. Джерело: https://shron1.chtyvo.org.ua/Balushok_Vasyl/Zahadkovi_sevriuky_1_Formuvannia_spilnoty.pdf?
132. Балушок В. Особливості господарської діяльності севрюків (XIV – XVII століття). Науковий журнал :Народна творчість та етнологія, №5-6, 2020. Джерело: <https://nte.etnolog.org.ua/arkhiv-zhurnalu/2017-rik/4/845-rozvidky-ta-materialy/508-osoblyvosti-hospodarskoi-diialnosti-sevriukiv-xiv-xvii-stolittia>
133. Балушок В. Загадкові севрюки :5. Проблема назви.Територія і стан її заселеності. Джерело: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/112928/05-Balushok.pdf?sequence=1>.
134. Біляшівський Б. Парафіяльні школи Гетьманщини у XVIII столітті по матеріалам полкових ревізій. Український археографічний щорічник. Нова серія. Випуск 7, Український археографічний збірник. Том 10. Видавництво М.П. Коць, Київ–Нью-Йорк, 2002.- С. 243-258.
135. Белов Ю. Полтавским шляхом. Полтавским шляхом: путевые заметки и исследования. Джерело: <http://librarysudakschool1.jimdo.com/2014/07/23>
136. Богатікова О.В. Церковна архітектура України XVII-XIX століття. (На прикладі праць Г.Павлуцького). Вісник Маріупольського державного університету, серія: філософія культурологія, 2014, вип. 7.- С.35-40.
137. Бойко О.Д. Історія України. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, 2001. Джерело:<http://coollib.net/b/285312/read>
138. Быков И. Вергуны. Архитектурные сокровища Украины. Храм-пантеон Базилевских. Строительство и культура. №18-19, 2014. Джерело: <http://www.royal-property.com/docs/zhitlo18-19.pdf>
139. Валько Є. СВК «Перемога» -20 років потому. Село полтавське. 13.06.2013. №23. Джерело: http://issuu.com/sasastad/docs/sp_2013-23/8.
140. Варченко І.О. Лубенські говірки і діалектична суміжність (Фонетичні риси протягом трьох століть). К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1963. – 255 с.
141. Варяник О. Основатель Васильевки - Василий Степанович Попов. Джерело: <https://viam.ucoz.net/txt/VaryanikPopovOsnovatel.htm>
142. Веремеенко В.А. Дети в дворянских семьях России (вторая половина XIX – начало XX в.) Монография.- СПб:ЛГУ им. А.С.Пушкина, 2015. - 264 с.
143. Верещака В.М. Лубенський краєзнавець Іван Іванович Горенко. Старожитності Посулля. Збірник наукових праць. Памя'ті Ф.І.Камінського (1845-1891). К.: Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК, 2016, С.107- 109.
144. Вирський В.С. «Південний полк», «Узбережна сотня». Кременчук від заснування до 1764 р. Джерело:

//<http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Kremenchuk/Colonization/Civilization/SouthRegiment.html>

145. Вирський В.С. Плебейське лицарство. Пасинки корони. Кременчук від заснування до 1764 р. Джерело: //<http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Kremenchuk/KingsFortress/Magnats/5040.html>

146. Вовк О.І., Заїка Ю.І. Селянське господарство України в умовах інтенсивного формування ринкових відносин на початку ХХ століття. Гуманітарний вісник. Серія: Історичні науки. Число 21, випуск 5, частина 2. - С. 46-60.

147. Волерт Я.Л. До питання про приватні маєтності гетьмана Данила Апостола (За матеріалами Генерального слідства про маєтності 1729-1731pp.) Джерело: //<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75599/48/Volert.pdf?sequence>

148. Волков С.В. База данных участников Белого движения. На январь 2014 года. Джерело: //http://swolkov.org/2_baza_beloe_dvizhenie/pdf/Uchastniki_Belogo_dvizhenia_v_Rossii_02-B.pdf

149. Володько В. Народження української бюрократії. Як еліта Гетьманщини стала імперськими чиновниками. Українська правда, 10.12.2010. Джерело://<http://www.istpravda.com.ua/articles/4d02355c83a3a/>

150. Византийские памятники в собр. А.П. Базилевского // Византиноведение в Эрмитаже/ Ред. В.С.Шандровская. Л., 1991. - С. 10-13 <http://www.pravenc.ru/text/77364.html>

151. Ворона П.В. Селянський опір на Полтавщині в часи Голодомору 1932–1933 р.р. Розділ з книги. Джерело: //<http://dspace.issu.org.ua/.../Голодомор%20розділ%>

152. Галь Б.О. «Не уступать ни на один шаг земли!..» До історії розмежування малоросійських намісництв і Новоросійської губернії (1782-1783 pp.).- С.99-129.

153. Горобець В.М. Полковник війська Запорізького та його влада. Український історичний журнал, 2014, № 4.- С. 50-70.

154. Горяга О.В. Місце і роль козацької старшини в системі органів влади Гетьманщини наприкінці XVII –XVIII століття. Актуальні проблеми держави і права.- С.144-148.

155. Горяга О.В. Шляхи формування складу полкової старшини Гетьманщини у другій половині XVII –XVIII століття. Актуальні проблеми держави і права. - С.219-225.

156. Данилець О. Скарби пограбованої Москви у французів відібрали козаки. «Урядовий кур'єр», 8 вересня 2012. Джерело: //<http://ukurier.gov.ua/uk/articles/skarbi-pograbovanoyi-moskvi-u-francuziv-vidibrali/>

157. Даценко Л. Стабільність – основа успішного господарювання. Зоря Полтавщини, 10 листопада 2014. Джерело: //<http://www.zorya.poltava.ua/?p=14148>

158. Дзюба Н.М., Старчик Л.М. 200 років духовного сходження. (Сторінки історії школи).- Хорол: Хорольська гімназія, 2014.- 362 с.

159. Дзюба О. Дозвілля в повсякденному житті козацької старшини (на матеріалах мемуарної літератури першої половини XVIII ст.)- Альманах соціальної історії. 2017. Випуск 13-14.- С.308–326. Джерело: file:///C:/Users/%D1%91/Desktop/sash_2017_13-14_17.pdf
160. Дзюба О. Інтер'єр та мода як ознаки стилю життя козацької старшини XVIII ст. Соціум. Альманах соціальної історії. 2017. Випуск 11-12.- С. 317-329.
161. Демчук Р.В. Храм Софії у символічному просторі Русі-України : монографія /; Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». - К., 2008. - 164 с.
162. Дикий А. Неизвращённая история Украины-Руси. Том I, Издательство «Правда о России». - Нью-Йорк, 1960 г. Джерело: <http://www.ukrstor.com/dikij/dikij1.html>
163. Дорошенко Д.І. Нарис історії України в 2-х томах. Том II (Від половини XVII століття). — К.: Глобус, 1992. — 349с.
164. Евсеев Д. Один из московских адресов. «Наше наследие», 1989, No 5. Джерело: http://az.lib.ru/l/lermontow_m_j/text_0200.shtml
165. Економічне життя Лівобережної та Слобідської України наприкінці XVII – у XVIII ст. Ранній новий час. Частина четверта. С.528 Джерело: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-572-1/81.pdf>
166. Єрмак О.П. Трагічна сторінка історії Полтавщини. Голод 1946-1947 років. Джерело: http://www.repres.poltava.ws/genocid/gen_ua/golod_46/istorio.htm
167. Єрмак О.П. Дослідження історії Голодомору -33 на Полтавщині (1988-2008 роки). Наукова збірка: Історична пам'ять, Полтава, 2014. № 30-31. – С. 62-74. Джерело: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2436/1/Yermak>
168. Еткіна І. Понорницький край Чернігівщини у 1942 р. (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка). Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал, 2014. №5 (119). – С. 158-216. Джерело: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74020/14;>
169. Еткіна І. Хорольський район Полтавщини у 1942 році (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка). Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал, 2015. № 2 – С.27-59.
170. Еткіна І.Хорольський район Полтавщини у 1943 році (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка). Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал, 2016.- С.128-180 Джерело: www.rbis-nbuv.gov.ua/.../cgirbis_64.exe?..
171. Жук В.Н. Сторінки про підземелля Полтави та інших стародавніх міст-фортець Полтавщини. История Полтавы (Сайт Бориса Тристанова). Джерело: <http://histpol.pl.ua/ru/biblioteka/ukazatel-po-nazvaniyam?id=3706>.
172. Забловський А.В. Соціалізація дитини в традиційній культурі українців XIX початку XX століть: ритуальні та аригуальні аспекти. Вісник Київського національного університету ім.Тараса Шевченка. Історія 74-76, 2004, С. 76-80.

173. Зайончковский П.А. Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 года. Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1958.- 467 с.
174. Заруба В.М. Миргородський полк у структурі територіального та адміністративного устрою «Війська Запорозького». (1648-1782 рр.).- С.120-127. Джерело: [//http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/1114/Zaruba.pdf?sequence=1](http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/1114/Zaruba.pdf?sequence=1)
175. Заруба В.М. Козацька старшина гетьманської України. (1648-1782): персональний склад та родинні зв'язки. Дніпропетровськ, Ліра, 2011. – 931 с.
176. Івануца М. К вопросу об участии казаков в боевых действиях по осаде и обороне укрепленных пунктов в XVI в. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових праць. Випуск 21. Частина II., Київ, 2012, - С.329-337.
177. Іванюк С.О. Чумацтво на Полтавщині. Джерело: [//http://history.ui.ua/catherine_great/poltava_chumatstvo](http://history.ui.ua/catherine_great/poltava_chumatstvo)
178. Кікто С. Становлення земських навчальних закладів Полтавщини. Кінець XIX - початок XX ст. Педагогічні науки, 2012, № 55.- С.140 -145. Джерело: [//http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe](http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe)
179. Кирсанов Н. Декабрист Николай Лорер.1. Джерело: <https://slan1934.livejournal.com/94950.html>
180. Коган Л. Про деякі події під час окупації Звягельщини в 1941-43 роках. Новоград-Волинська щотижнева газета «Звягель». 25 березня 2016 року. Джерело: <http://www.zvyagel.com.ua/?p=11745>
181. Костенко М. Хорольщина та навколишні землі в Генеральному слідстві про маєтності 1729 – 1731 рр.: науково-довідкове видання / Микола Костенко; передмова к.і.н.Павла Сацького. – Київ: Центр учбової літератури, 2014. – 130 с.
182. Костюк К.С. У ті важкі часи. Голод 1945-1947 років на Полтавщині. Джерело: [//http://www.repres.poltava.ws/genocid/gen_ua/golod_46/roky.htm](http://www.repres.poltava.ws/genocid/gen_ua/golod_46/roky.htm)
183. Костюк П. Українці у «Битві народів». Українські збройні формування періоду Наполеонівських війн 1812–1814 рр. Джерело: [//http://portsou.at.ua/publ/istorichni_statti/istorichni_statti/uchast_ukrajinciv_ub_itvi_narodiv_ukrajinski_zbrojni_formuvannja_periodu_napoleonivskikh_vijn_1812_1](http://portsou.at.ua/publ/istorichni_statti/istorichni_statti/uchast_ukrajinciv_ub_itvi_narodiv_ukrajinski_zbrojni_formuvannja_periodu_napoleonivskikh_vijn_1812_1)
184. Копелев Л.З. И сотворил себе кумира. Джерело: <https://www.litmir.me/br/?b=133044&p=56>
185. Король В. Битва за Дніпро і Київ. Героїзм і трагедія. Надруковано 24.04.14. Джерело: [//http://museum-ukraine.org.ua/?p=852](http://museum-ukraine.org.ua/?p=852).
186. Коршун В. У потомков мятежных турбаевцев, «Гривна», № 31 (603).- 27.07.2006.- С. 11.
187. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Білоцерківський полк. – К.: Стилос, 2002. – 184 с.

188. Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. — К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. — 452 с.
189. Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. К.: Стилос, 2010.— 792 с.
190. Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. К.: Стилос, 2009.— 432 с.
191. Кривошея І. Неурядова старшина Миргородського полку XVII - першої третини XVIII століття. - С.85-99. Джерело: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/2360/1/Kryvosheya.pdf>
192. Кривошея В.В. Персональний склад та генеалогія української козацької старшини (1648-1781 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Київ, 2006. Джерело: <http://www.patent.net.ua/intellectus/cossacks/32/ua.html>
193. Кушнір Л.М., Шевчук С.М. Історико-географічні особливості заселення території Полтавщини. Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія. 2010. – Вип. 20. С.225-231. Джерело: http://Nzvdpu_geogr_2010_20_34.pdf
194. Лавриненко С. Регіональні особливості розвитку аграрної сфери та її вплив на суспільно-географічні процеси після реформи 1861 року (на прикладі Полтавщини). Часопис соціально-економічної географії. Випуск 15(2), 2013, с.95-99.
195. Лаєвський А. Нові відомості про посадові оклади урядовців полкових і сотенних канцелярій української козацької держави у другій половині XVIII ст., Сіверянський літопис, с.288-290. Джерело: http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
196. Лановик Б., Лазарович М., Матейко Р. Чорна тінь голодомору 1932—1933 років над Тернопіллям. Комуністичний геноцид українського народу. Книга пам'яті. Українське життя в Севастополі. Джерело: <http://ukrlife.org/main/evshan/Golodomor1.htm>
197. Лисак В.Ф. Морально-психологічна ситуація в селах Полтавщини у 1950 -1960-х рр. (на матеріалах Державного архіву Полтавської області). Джерело: <http://5fan.info/polatyrnaufsatyujg.html>
198. Лісогорова К.М. Регулювання цивільно-правових відносин в УРСР в 1950-х — на початку 1960-х років / К. М. Лісогорова // Форум права. — 2013.— № 1.— С. 613—617 Джерело: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13lkmnpr.pdf>
199. Ливен Д. Аристократия в Европе 1815-1914 /Перевод с английского под ред. М.А. Шерешевской/.СПб, Академический проспект, 2000. - 364 с.
200. Луцан І., Хвиль М. Знаменний день. «Вісті Хорольщини» (13 вересня 1994 року). Джерело: <http://hvisti.com.ua/index.php?cont=veteran&title>
201. Мавродин В.В. Очерки истории Левобережной Украины» (с древнейших времен до второй половины XIV века). Джерело: <http://www.hagahan-lib.ru/library/ocherki-istorii-levoberezhnoy-ukraini.html>
202. Макідонов А.В. Персональный состав административного аппарата Новороссии Издательство «Просвита», Запорожье, 2001. - 333 с.

203. Манжела Б. Історична довідка національного безпам'ятства. Рідний край. 2014. № 1 (30). - С.60-61.
204. Маношкина Г.И. Владельцы села Куракино первой трети XIX века. Часть 2 (4-5 августа 2018 года). Сайт городских краеведов «История Королёва». Джерело: <https://historykorolev.ru/archives/4264>
205. Маслійчук Н. Про батьківство та материнство на Лівобережній Україні другої пол овини XVIII ст. Розвідки і матеріали. Народна творчість та етнографія № 5/2008, С.21-26.
206. Мельнічук Л. Особливості реалізації службових субординацій між німецькими та місцевими органами влади Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). Історія України. Наукові виклади № 3/2013. - С. 41-44. Джерело: http://Mandriv_2013_3_9.pdf
207. Мертенс Е.С. Усадебные библиотеки как уникальное явление культурно-образовательной среды России (на примере Смоленской губернии) .- С.1-6.
208. Микитенко О. Дорогами подвигу, пам'яті та невимовної скорботи. Джерело: <https://sites.google.com/site/veteranukraine/news/oleksijmikitlenkodorogamipodvigupam%E2%80%99atitanevimovnoieskorboti>
209. Мічуда В. Діяльність сільських закладів культури в 1945 - середині 1950-х рр. // Наукові записки з української історії. - 2014. - Вип. 34. - С. 78-84. Джерело: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzzui_2014_34_13.pdf
210. Мицик Ю. Канівське та Черкаське староства в описі малознаної люстрації 1631-1633 років. Краєзнавство, № 3-4, 2009, .С.43-53. Джерело: <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2923/>
211. Мицик Ю. Про нащадків Богдана Хмельницького на Полтавщині XVIII ст. Український історичний журнал. – 2013. – № 5.- С.207-211.
212. Мицик Ю. Невідома праця про Хорольський повіт (Зубанівська волость). – Сіверянський літопис, - С. 29- 33.
213. Мокляк В.О., Павленко В.А. с.Вергуни, Хорольський р-н. Православної Церкви (з 2000-х – УПЦ КП) громада. Христоріздвяна церква. Полтавіка. Джерело: <http://history-poltava.org.ua/?p=1574>
214. Мокляк В.О., Пустовіт Т.П. Клепачі с., Хорольський район. Православної церкви (2000х – УПЦ МП) громада. Вознесенська церква. Полтавіка. Джерело: <http://history-poltava.org.ua/?p=1574>
215. Мякотин В.А. Очерки социальной истории Украины в XVII-XVIII вв. Том I Выпуск II ПРАГА 1926.Джерело: http://www.pseudology.org/eneida/Myakotin_Ocherki_soc_istorii_Ukrainy_Tom1-2a.pdf
216. Начало разложения феодально-крепостнического строя в России. Социально-экономическое развитие России во второй половине XVIII в. Всемирная история. Глава XXV. т. 5. Джерело: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000034/st025.shtml>
217. Никитина А.Б. Архитектурное наследие Н.А.Львова. (Новые и малоизвестные материалы). Автореферат на соискание учёной степени

- кандидата історичного мистецтва. М. 1992. Джерело: <http://www.referun.com/n/arhitekturnoe-nasledie-n-a-lvova>
218. Ночовний Ю.В. Лубенське «Сльдствие о неправильно вписаныхъ въ козаки мьшанахъ» 1768 р. як джерело з історії ратушного міста Гетьманщини. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2013, вип. XXXV. - С. 21-26.
219. Нудьга Г.А. Перші бакалаври та доктори. Середьовічні університети Європи. Джерело: http://www.rpd.univ.kiev.ua/downloads/bolonsk/book_nudha.pdf
220. Оглезнева Т.Є. Центр губернії (1800 — 1860 роки). Полтава. Історичний нарис. Редакційна колегія: Г.П.Білоус, В.А.Войналович, О.П.Єрмак та ін. — Полтава: Полтавський літератор, — 280 с, іл. 24 с. вкл. История Полтавы (сайт Бориса Тристанова). Джерело: http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=3685
221. Оглоблін О. Василь Капнист. Ізборник. Джерело: <http://litopys.org.ua/coss3/ohl25.htm>
222. Оглоблін О. Берлінська місія Капніста 1791 року. Історіографія і методологія питання. (З приводу нової «теорії» проф. Вільяма Еджертона). Ізборник. Джерело: <http://litopys.org.ua/coss3/ohl26.htm>
223. Одоламская З. Особняк П.П.Смирнова, Тверской бул., д.18. Документи из архива Мосгорнаследия. Джерело: http://um.mos.ru/houses/osobnyak_p_p_smirnova/
224. Отамась І. Сфрагістика у діловодстві Черкаського регіону України під час нацистської окупації 1941-1943 рр. Спеціальні історичні дисципліни. С.195-201. Джерело: http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_
225. Панашенко В.В. Полкове управління в Україні. (середина XVII—XVIII ст.). Історичні зошити. Інститут історії України. Національна академія наук. К. -75 с.
226. Панашенко В.В. Бунчукові, військові і значкові товариші в Гетьманщині // «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича. Т. 2. Наукові студії. – К., 2004.- С.291–357.
227. Палеолог С.Н. Вселенская держава. Трибуна русской мысли, №7 («Национальный вопрос в России»). Джерело: http://www.cisdf.org/TRM/TRM7/paleolog_7.html
228. Паненко М. Моє село – радість і гордість. Історичний нарис. (В авторській редакції). Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2005. – 94 с.
229. Післямова. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Науково-публіцистичне видання. Авторський колектив: І.Юхновський (керівник), Національна Академія наук України, К.: Типографія імені Олени Теліги, 1997.- С.753-765.
230. Полтавщина. Енциклопедичний довідник (За ред. А.В. Кудрицького.- К.: УЕ, 1992). - С. 74.
231. Полтавщина. Історичний нарис.- Полтава: Дивосвіт, 2005.-592 с. +48 с. вкл.

232. Полтавській області - 75 років: збірник документів та матеріалів/редкол.: Білоусько О. А., Гінзбург О. П., Гудим В. В. та ін.; упоряд.: Васильєва Ю. О., Говорун Ю. М., Дудяк І. В. та ін. - Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. - 260 с.
233. Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба. (з історії українського державотворення XVIII ст.). Монографія (в 2-х частинах) Частина I, Київ, ДАКККиМ, 2008 - 239 с.
234. Ревергук В.Я. Повстанський рух у Полтавській губернії. Джерело: <https://reibert.info/threads/povstanchesкое-dvizhenie-v-poltavskoj-gubernii.345564/>
235. Ревергук В.Я. Полтавщина в роки другої світової війни. (1939-1945). Полтава, 2004. Джерело: <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=3669>
236. Ревергук В.Я. Полтавщина в роки радянсько-німецької війни (1941-1945). Історико-краєзнавче видання. Полтава.-Дивосвіт 2010. -292 с. Джерело: http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=3669
237. Ревергук В.Я. Протибільшовицькі виступи на Полтавщині першої половини 1919 року. Джерело: <http://bandera.lviv.ua/?p=4122>
238. Репан О.А. Миргородський полк у російсько-турецькій війні 1735-1739 рр. - С.65-72. Джерело: <http://r.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/1128/Repan.pdf?sequence=1>
239. Розсоха Л.О. Козацька старшина Миргородського полку і предки Миколи Гоголя. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2009, вип. XXVI. - С.52-70.
240. Розсоха Л. Миргородська старовина. Дослідження. Статті. Нариси. Розвідки. – Кобеляки: Вид-во «Кобеляки», 2002. – 424 с. Джерело:
241. Розсоха Л. Миргородщина козацька і гоголівська.- Київ:ТОВ «ВБ «Аванпост-прим», 2009.- 390 с.
242. Романюк С. Последние пять московских дней поэта. Литературная газета, № 39 (6481) 8–14 октября 2014 г. - С.13.
243. Русов А.А. Русские тракты в конце XVII и начале XVIII веков и некоторые данные о Днепре из атласа конца прошлого столетия. С картами. Киев: Типография М.П.Фрица, 1876. – С.47- 150.
244. Свербигуз В. Старосвітське панство. Варшава, 1999. -249 с.
245. Сергєєв В. Землі сучасної Світловодщини у складі Кременчуцької губернії (Серпень 1920 – листопад 1922 р.р.). На зламі – 2. Джерело: <http://library.kr.ua/elib/sergeev/nazlami2.html>
246. Сіткарьова О.В. Формування архітектурного ансамблю Києво-Печерської Лаври XVII–XX ст. Частина III, том 3, Архітектурна-будівельна діяльність в Києві та Києво-Печерської лаврі в 1740–1760-х рр. Київ: ПФ Видавництво «Хімджест», 2009. -239 с.

247. Слісаренко О.М. Українське козацтво на будівництві Ладозького каналу.- Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 9. - С.105-110. Джерело: <https://core.ac.uk/download/pdf/268619659.pdf>
248. Смирнова Р. Тайный советник и опекун Гоголя. Киевский телеграф. Джерело: <http://telegrafua.com/social/11942/>
249. Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669 – 1726 рр.: Наукове видання. – К., 2006. – 280 с.: іл.
250. Солодовник Н.Р. Ветеран поруч з нами. Коні мого дитинства. Моренко Сергій Омелянович. Вісті Хорольщини. Джерело: <http://hvisti.com.ua/index.php?cont=veteran&>
251. Степанчук Ю.С. Формування громадської думки в радянській Україні за допомогою органів низової преси в 20х- початку 30-х років ХХ століття. Наукові записки. Серія Історія. – С. 34-36. Джерело: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe
252. Страхів М.М. Місцеве селянське самоврядування в Україні за реформою 1861 р. в Україні за реформою 1861 р. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Випуск 7 2004 – С. 82-90. Джерело: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/2470/1/Strakhov_82.pdf
253. Суздаль М.М. Микола Цертелєв в українському культурному просторі. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського. Серія: історичні науки. Том 30(69) №2, 219.- С. 60-65.
254. Супруненко О.В. З історії археологічних досліджень на Полтавщині. Короткий нарис. – Київ-Полтава: Видавництво ПП «Гротеск», ВЦ «Археологія», 2007. – 124 с.: іл.
255. Сурский И.К. Отец Иоанн Кронштадтский. Белград, 1938. -158 с. Джерело: <http://theme.orthodoxy.ru/>
256. Сухих Л., Вовк О. Кирило Розумовський: Спроба встановлення спадкового гетьманства. Публікація архівних документів. Джерело: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26879/11-Sukhykh.pdf?sequence=1>
257. Ульянова Г.Н. 300-летие дома Романовых. Институт российской истории Российской Академии Наук. Джерело: <http://rus-istoria.ru/component/k2/item/56-tryohsotletie-doma-romanovyh>
258. Филаткина Н.А. Дом в Гранатном переулке, 7. Готический замок и его владелец Пётр Александрович Базилевский. Джерело: <http://www.tonchu.org/almanakh/almanakh-na-pamyat-buduschemu-2014/dom-v-granatnom-pereulke/>
259. Филатова Т.В. Российское поместное дворянство в начале XX в.: Организация, деятельность, попытки самоидентификации. Автореферат. М. 2002. Научная библиотека диссертаций и авторефератов. Джерело: <http://www.dissercat.com/content/rossiiskoe-pomestnoe-dvoryanstvo-v-nachale-khkh-v-organizatsiya-deyatelnost-popytki-samoiden#ixzz3dVBK4rrY>
260. Чабан М. Голос широких степів. Історія Гуляйполя, що на Дніпропетровщині 29 січня, 2010, №14, (2010) Україна–Incognita. Джерело: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/>

261. Чебанюк О. «Ідеш степом, нема баб і сварок менше», 10 жовтня 2013 «Газета по-українськи». Джерело: http://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_idesh-stepom-nema-bab-i-svarok-menshe/520414
262. Чекмарёв А.В. Постройки Н.А. Львова и его круга в провинции: новые открытия. Об авторстве Рождественского собора в Липецке. «Архитектурное наследство», вып. 50. М., 2009.- С. 255-279.
- 263.Чемезова В. Дневник спецпереселенца. Джерело: <http://ntobitel.cerkov.ru/2018/02/15/dnevnik-specpereselenca/>
- 264.Чухліб Т. Донеччина та Луганщина - козацькі землі України (XVI-XVIII ст.). Джерело: <http://ua-ru.org/ua/istoriya-ua/16-donechchina-ta-luganshchina-kozatski-zemli-ukrajini-xvi-xviii-st.html>
265. Хвиль М.Н., Зима А.П. Хорол. Редактор В.П.Шевська, Харків, «Прапор», 1969. Джерело: http://horol.com.ua/.../horol_naris_mm_hvilya__ta_p
266. Химич П. Ностальгія за вергунівським футболом. Вісті Хорольщини. 15 серпня 2014 року, № 34 ,с.12.
267. Хрестоматія з історії Глобинщини. Відділ освіти Глобинської райдержадміністрації. Районний методичний кабінет. Глобине., 2004 - 132с.
268. Шаханов А. Предводители дворянства Московской губернии (1782-1917). Московский журнал, № 6, 2005 г. Джерело: http://mj.rusk.ru/show.php?i_dar=801083
269. Швидько Г.К. Компут і ревізія Миргородського полку. 1723 рік. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2004, - 335 с.
270. Швидько Г.К. Миргородський полк за переписом 1738 року. Січеславський альманах, 2006, № 2. - С.73–119. Джерело: <http://sa.nmu.org.ua /index.php /uk/arkhiv-zhurnalu/6-zmist-2006>
271. Швидько Г.К. Миргородський полк за переписом 1738 року. Січеславський альманах, 2008, № 3. - С. 6–44. Джерело: <http://sa.nmu.org.ua/index.php/ uk/arkhiv-zhurnalu/7-zmist-2007>
272. Шевченко Ю. Як Капніст не став Мазепою. Джерело: http://gazeta.ua /articles/history-newspaper/_ak-kapnist-ne-stav mazeroyu/109760?mobile=true
273. Шендрик Л.К. Козацтво Полтавщини напередодні та в період Північної війни і Полтавської битви. Історія Полтави (сайт Бориса Тристанова). Джерело: <http://histpol.pl.ua/ru/poltava-istoricheskie-ocherki/poltavskaya-bitva-i-ejo-pamyatniki?id=8091>
274. Шенников А.А. Княжество потомков Мамая // Депонировано в ИНИОН. –7380. Л., 1981.С.20-22. Джерело: OG/Desktop/Zarusskiy.Org%20-%20Княжество%20потомков%20Мамая%20-%2029.06.08%2014_29_23.html
275. Шипова Е.Н. Словарь тюркизмов в русском языке. Ответственный Редактор Академик А.Н.Кононов. Алма-ата: Из-во «Наука» Казахской ССР, 1976. – 392 с. Джерело: <https://www.twirpx.com/file/124257>
276. Шишов А.В. Кутузов. Фельдмаршал великой империи. М.:Олма-Пресс, 2006. – 416 с.

277. Шоломова С.Б. К истории первой постановки драмы «Роза и крест». Джерело: //http://www.old.imli.ru/litnasledstvo/Том%2092-5/LN92-5_4

Интернет-джерела

278. Базилевські. Родовід. Джерело: // http://uk.rodovid.org/wk

279. Базилевские. История Полтавы (сайт Бориса Тристанова). Джерело: //http:

//histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=9240

280 Базилевские. Российский гербовник. Джерело: //http://gerbovnik.com/Bazilevskij

281. Базилевский Иван Андреевич. Википедия. Джерело: //http://uk.wikipedia.org/wiki/

282. Базилевский Иван Фёдорович «Меньший» GENI. Джерело: //http://www.geni.com/people/6000000018338684640

283. Базилевский Пётр Александрович. Википедия. //http://uk.wikipedia.org/wiki/

284. Базилевский Пётр Георгиевич. Культурный центр Дом-музей Марины Цветаевой. Москва, Борисоглебский, 6. Джерело: //http://www.dommuseum.ru/index.php?m=dist&pid=830

285. Базилевский Александр Петрович. Википедия. Джерело: https://ru.wikipedia.org/wiki

286. Белоцерковка. Великобагачанский район. Полтавская область. Города Украины. Наши путешествия. Джерело: //http://our-travels.info/ost/Goroda/Ukraine/Poltava/VBag-NP.php

287. Бояренцев С.М. Храмы Полтавської губернії XVII - початку XX століття (не закінчена). - Сайт «Полтава історична», березень 2011 року. Джерело: http://poltavahistory.inf.ua/history21_u.html

288. Вергуни (Хорольський район). Вікіпедія. Джерело://https://uk.wikipedia.org/wiki/%

289. Відновлення довоєнної владної структури. Історія Полтавщини. Полтавіка. Джерело: //http://history-poltava.org.ua/?p=13462

290. Війна очима моєї матері Євтушенко Марії Іванівни. Вісті Хорольщини. Джерело: //http://hvisti.com.ua/index.php?cont=veteran&title

291. Війна проти української культури. Полтавіка. Джерело://http://history-poltava.org.ua/?p=13305

292. Вишневещина. Полтавіка. Джерело: //http://history-poltava.org.ua/?p=17671

293 ГЕНЕО. Міжнародний геологічний форум. Джерело://http://forum.genoua.name/viewtopic.php?id=16754

294. Господарство українських земель в умовах панування феодальної системи (XVI-XVIII ст). Економічна історія (2000). Бібліотека економіста. Джерело://http://library.if.ua/book/85/6022.html

295. Господарський розвиток України в 50-80-роки. Економічна історія (2000). Джерело: // http://library.if.ua/book/85/6022.html

296. «Грабувати все і грабувати ефективно». «Економічна війна». Полтавіка. Джерело: [//http://history-poltava.org.ua/?p=13268](http://history-poltava.org.ua/?p=13268)
297. Десталінізація (1953-1964). Культура. Джерело: [//http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=134](http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=134)
298. З історії винокуріння нашого краю. Тижневик «Громадянин України». Джерело: [//http://gukr.com/article1018.html](http://gukr.com/article1018.html)
299. З історії дитячих закладів в Україні. Софія Русова. 01.12.2014 Освітній портал- педагогічна преса. Джерело: [//http://pedpresa.ua/114397-z-istoriyi-dytyachyh-zakladiv-v-ukrayini-sofiya-rusova.html](http://pedpresa.ua/114397-z-istoriyi-dytyachyh-zakladiv-v-ukrayini-sofiya-rusova.html)
300. Катерина II и Василий Васильевич Каховский (1791–1793). Джерело: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XVIII/EkaterinaII/Russkaja_starina/14/text1.htm
301. Клад в местечке Вергуны. Раннее утро. Июль 1913 года [//http://starosti.ru/archive.php?m=7&y=1913](http://starosti.ru/archive.php?m=7&y=1913)
302. Короленко Василий Иванович. Красная звезда. 18 июня 2008 год. Джерело: [//http://old.redstar.ru/2008/06/18_06/1_07.html](http://old.redstar.ru/2008/06/18_06/1_07.html)
303. Кримська війна 1853-1856 рр. та Україна. Джерело: <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/krimaska-v-yna-1853-1856-rr-ta-ukra-na/krimaska-v-yna-1853-1856-rr-ta-ukra-na-3/297>. Лопухина Варвара Александровна. Мэрия городского округа Тольятти. Официальный портал. Джерело: [//http://www.tgl.ru/print/s/486/](http://www.tgl.ru/print/s/486/)
304. Лютенська сотня. (1648-1782 рр.). Джерело: [//http://forum.vgd.ru/287/25109/](http://forum.vgd.ru/287/25109/)
305. Максимович С.П. Википедия. Джерело: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
306. Малоросійські козаці полки 1831-1832 років. Вікіпедія. Джерело: [//http://uk.wikipedia.org/wiki/%](http://uk.wikipedia.org/wiki/)
307. Миргородский полк. Википедия. Джерело: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
308. Михайло Иванович Юхименко. Інформація Ржевцева Ю. Форум поисковых движений. Джерело: [//http://forum.patriotcenter.ru/index.php?topic=5579.0](http://forum.patriotcenter.ru/index.php?topic=5579.0)
309. Музеи России. Верещагин В. «Комната в доме Базилевского в Париже» (1870 р.). Джерело: [//http://www.museum.ru/alb/image.asp?69128](http://www.museum.ru/alb/image.asp?69128)
310. Нацистське ярмо. Полтавіка. Джерело: [//http://history-poltava.org.ua/?p=13193](http://history-poltava.org.ua/?p=13193)
311. Остарбайтери. Життя мирного населення в роки війни. Україна в роки другої світової війни (1939-1945). Велика Вітчизняна війна (1941-1945). Історія України 11 клас. Джерело: [//http://subject.com.ua/textbook/history/11klas/16.html](http://subject.com.ua/textbook/history/11klas/16.html)
312. Переселенцы в Кустанайский уезд. 1879. Джерело: [//http://kostanay1879.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=3093&Itemid=51](http://kostanay1879.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=3093&Itemid=51)
313. Перехід території Преяславщини під юрисдикцію Великого Князівства Литовського. Полтавіка. Полтавська енциклопедія. Джерело: <http://history-poltava.org.ua/?p=16284>

314. Полтавіка. Полтавська енциклопедія. Том 12. Релігія і Церква.— Полтава: «Полтавський літератор», 2009. Джерело://<http://history-poltava.org.ua>
315. «Полтавщина» и ее заселение, геногеографический проект. Джерело: //http://forum.vgd.ru/1692/54172/60.htm?a=stdforum_view&o
316. Приобретение коллекции Базилевского.1884 год. Эрмитаж -250. Джерело://<http://250.hermitage.ru/index/show/20>
317. Петровка. Глобинский район. Місто Глобине. Глобинский городской и районный портал. Джерело://<http://www.globino.com.ua/index.php?mod=pages &page=petrivka>
318. Peninsula Hotel. Париж. Джерело:<http://www.vistosi.ru/projects>
319. Репресії проти духовенства. Полтавіка. Джерело://<http://history-poltava.org.ua/?p=16544>
320. Свято-Покровская церковь. Официальный сайт Полтавской епархии Киевского патриархата. Джерело://http://www.pravoslavie.poltava.ua/monastery/eparchy_churches/ix_velika_bagachka/
321. Ситуація в аграрному секторі. Історія Полтави. Джерело: <http://history-poltava.org.ua/?p=16806>
322. Сільське господарство України в роки другої світової війни та в 50–80 роки. Зміни виробничих відносин в аграрному секторі України на основі колективізації сільського господарства. Джерело: //<http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=3469&chapterid=1185>
323. Снежков, Валковский район – Харьковская область. Том Харьковская область. Історія міст і сіл Української РСР. С.249-257 Джерело://<http://ukrssi.ru/Harkovskja.obl/Valkovskij.rajon/Snezhkov.html>
324. Соціальна боротьба в першій половині XIX ст. Учительська світлиця. Джерело://http://uchitelska.at.ua/publ/serednja_shkola/istorija_ukrajini_9_klas/urok_17_socialna_borotba_v_pershij_polovini_khikh_st/22-1-0-8
325. Спотворення економічних відносин. Полтавіка. Джерело://<http://history-poltava.org.ua/?p=16785>
326. Тур Онисій Степанович. Джерело: //<http://zal-library.esy.es/start/link/561.html>
327. Турбаї. Джерело: //http://wapref.ru/referat_jgeatypolyfsotryfsaty.html
328. Турбаївське повстання 1789–1793 рр. Вияви народного протесту. Полтавіка. Джерело: //<http://history-poltava.org.ua/?p=1679>
329. Україна під чужою окупацією. Джерело://<http://www.infoukes.com/ukremb/history/POLONSKA/9.htm>
330. Українське село та місто у 18–19 столітті. Народна освіта. Джерело: //<http://narodna-osvita.com.ua/781-ukrayinske-selo-ta-msto-u-18-19-stoltt.html>
331. Участь в обороні імперії. Полтавіка. Джерело://<http://history-poltava.org.ua/?p=16946>
332. Участь козацтва Полтавщини у Північній війні та Полтавській битві. Джерело://http://www.kozatstvo.net.ua/ua/publications/uk_r.php?d=a&i=2316
333. Хорольський повіт. Джерело: Вікіпедія//<https://uk.wikipedia>

334. Шишаки. Історія та сучасність (інформацію зібрано та надіслано директором Шишаківського закладу загальної середньої освіти І–ІІІ ступенів Хорольської міської ради Лубенського району Т.М.Падусенко. Надіслано Зайченко О.Г. 22 лютого 2021 року.

335. Шишаківська загально-освітня школа І-ІІІ ступенів Хорольського району. Джерело: <http://4773432.zhovta.info/>

335. Янушкевич А.С. Рецептивные модели римского карнавала в русском травелогe:1820-1840 гг.- В сб.: Образы Италии в русской словесности: По итогам Второй международной научной конференции Международного научно-исследовательского центра «Russia – Italia» – «Россия – Италия», Томск –Новосибирск, 1–7 июня 2009 / ред. О.Б.Лебедева, Т.И.Печерская. –Томск: Изд-во Том. ун-та, 2011. – С. 333-344.